



ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

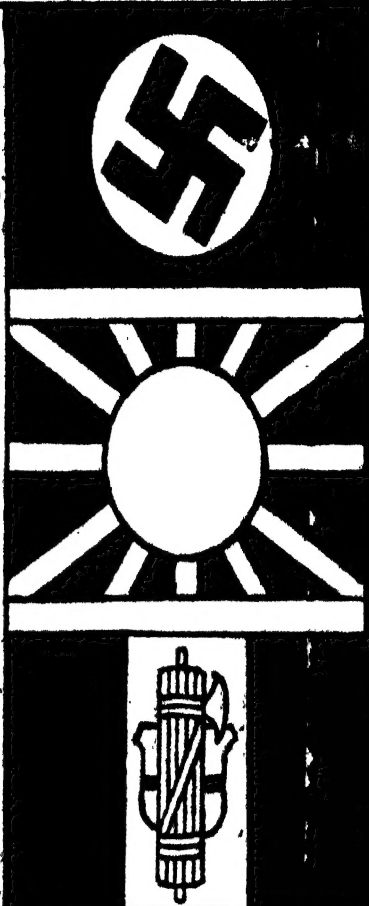
[ ગુજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ ]

અનુક્રમાંક ૨૪૪૬૪ કિંમત

ગ્રંથનામ જમીનીની આત્મકથા

વર્ગિક ભૃક્ષ: ૩. ૫૪



[illegible]

2014年12月15日

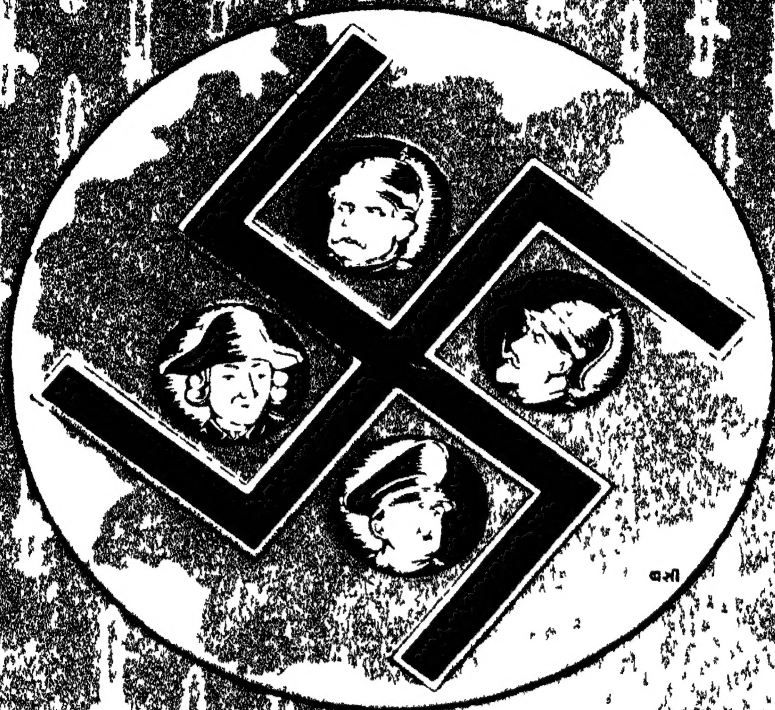
## આ પુસ્તકમાં શું વાંચશો ?

આ પુસ્તકમાં ૧૯૪૨ની મેઘા  
સુધીનો જર્મનીનો બંધાં પૂર્વા  
ઈતિહાસ પથરાયેલો છે.

જર્મની આંગત તમે અને  
પુસ્તકો વાંચ્યા હશે પણ આ  
પુસ્તક તમને ઇતિહાસ નવું જ કહેશે.

વિશ્વયુદ્ધના અટપટા પ્રભા  
સમજવા માટે મેઘા પોત  
નકશાઓ અને યુદ્ધોપના રાજદારી  
પૃષ્ઠોની અનેક તસ્વીરો પણ આ  
પુસ્તકમાં આપવામાં આવી છે.

જર્મનીની આત્મકથા:



જર્મનીના સર્જકો

‘સંદેશ’ ગ્રંથમાળાનું દ્વિતીય પ્રકાશન

# જર્મનીની આત્મકથા

(ખંડ ૧-૨ અને ૩ સાથે)

લેખક:

કુન્નર સા ધરમ સા સંપાદ

---

પ્રકાશક :

નંસાલ જુનીલાલ બોડીવાળા

સોલ એજન્ટ

એન. એમ. ડક્કરની કંપની

બુકસેલર :

પબ્લીશર્સ :

૧૪૦, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૨.

મુદ્ર્ય  
રૂ. ૪-૪-૦

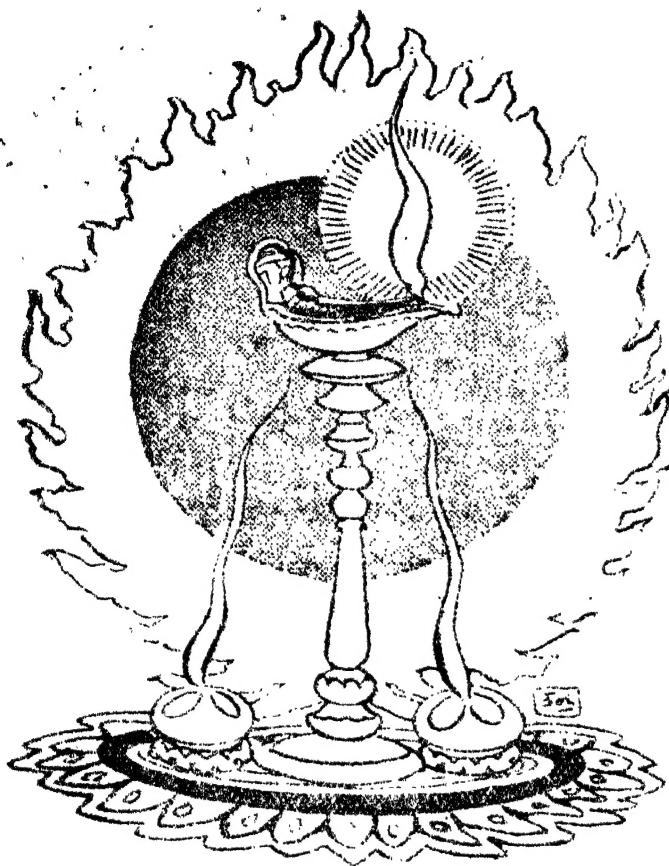
ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય  
ગાંધીવાદ  
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ  
૨૪૪૬૪

પ્રથમ આવૃત્તિ : ૧૯૦૦

૧૧ ન્યુ આ રી : ૧૯૪૪

---

મુદ્રક અને પ્રકાશક : 'સંદેશ' લિમિટેડ વતી નંદલાલ યુનીલાલ બોડીવાળા,  
અરસ્વતી પ્રિન્ટિંગ વર્ક્સ, સારંગપુર-અમદાવાદ.



## અર્પણ

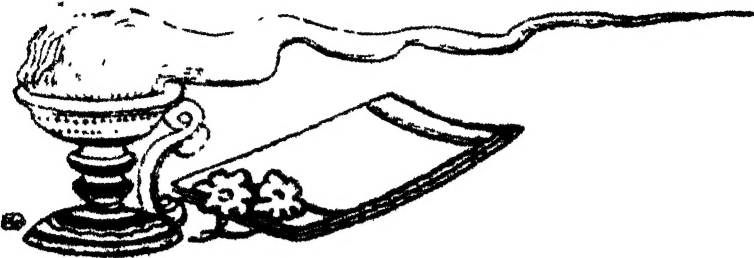
આદર્શમૂર્તિ

આઈ જમશેદજી નસરવાનજી મહેતાને  
વગર પરવાનગીએ સરનેહ અર્પણ.

ડુંગરસી.

## આ જ લેખકનાં બીજાં પુસ્તકો

- ૧ ભારતિયા વહાણવટાનો ઇતિહાસ
- ૨ ભારતિયાઓમાં બેકારોનિવારણના ઉપાયો
- ૩ હિમાલયના પુણ્યપ્રદેશમાં
- ૪ કચ્છનું વેપારતંત્ર
- ૫ હિંદની ગરીબાઈ
- ૬ હિંદીઓની બેકારી
- ૭ ૧૮ પેન્સનું હૂંડિયામણ
- ૮ સ્ત્રીઓનું આરોગ્ય
- ૯ મહારાજાઓની સુદ્ધશક્તિ
- ૧૦ પ્રતાપી પૂર્વજો
- ૧૧ કેમ અને ક્યારે ?
- ૧૨ ગનપાત
- ૧૩ સંસ્કૃતલક્ષ્મી
- ૧૪ હુજૂર, ઉદ્યોગ અને વેપાર
- ૧૫ કચ્છનાં ટાપુઓ
- ૧૬ મિગાપુર
- ૧૭ ઓસ્ટ્રેલિયા
- ૧૮ હિંદ : વિશ્વસુદ્ધના વગગમાં
- ૧૯ કચ્છની લોકવાર્તા
- ૨૦ ધરની રાણી
- ૨૧ સ્વતંત્ર ભારત
- ૨૨ જીવન મપી



## પ્રસ્તાવના

જર્મની યુદ્ધપ્રિય છે. પ્રશિયાનું રાજ્ય જર્મનીના પ્રારબ્ધનું અને મહત્વાકાંક્ષાનું મુખ્ય કેન્દ્ર છે. જર્મનીને આખા જગતમાં સામાન્ય રીતે અને યુરોપમાં વિશેષ રીતે રાજકીય, આર્થિક અને વૈજ્ઞાનિક નેતૃત્વ મેળવવાની મહત્વાકાંક્ષા છે. જર્મન પ્રગ્ન પોતાના સંઘબળ, બુદ્ધિબળ અને સાધનબળનું સામર્થ્ય બજાવે છે. એ પ્રગ્ન ટાઈ રીતે ક્યારે પણ દબાઈ જાય તેવી નથી. ૧૯૧૪-૧૮માં એ દબાઈ પરંતુ ૨૦ વર્ષે બીજા મહાયુદ્ધને માટે તૈયાર થઈ ગઈ. આ મહાયુદ્ધમાં પણ એનો પરાજય સંભવિત છે. પરંતુ જર્મન પ્રગ્ન એ પરાજયમાંથી પણ નવું બળ મેળવી ફરી તૈયાર થશે એમાં જરાપણ શંકાને સ્થાન નથી. આઠ કરોડ મજબૂત, મહત્વાકાંક્ષી, સાહસિક, શક્તિશાળી વિજ્ઞાનવાદી જર્મનો હંમેશાંને માટે માથું નીચું કરી એસે એમ ઇતિહાસના પાંદો શીખવતા નથી.



જર્મન પ્રગતિ ગયા ૧૯૧૪-૧૯ના મહાસુદમાં પરાજય પામીને અનેક કષ્ટો અને હાડમારીઓમાંથી નવું જળ પ્રાપ્ત કર્યું. હમણાં એ પ્રગતિ કેસિસ્ટ પ્રચારની બળમાં ગૂંથાઈ ગઈ છે. એ પ્રગતિ અનેક પ્રમાણમાં ગંદકાર અને જળને આવકાર આપનારી બની છે. એ પ્રગતિ કેસિસ્ટના આશ્રય નીચે મનુષ્યવત્તા પાડે ભૂલી ગઈ છે; ખોટી વ્યવસ્થાલક્ષિતા આજપંપાળમાં પડી છે. એનું હૃદયનું મુખ્ય કેન્દ્ર અનેક સંકટો વ્યવસ્થાભિમાનમાં વિરમ્ય છે. એ પ્રગતિ ખોટી અભિમતા ઉત્પન્ન થઈ; એને સર્વશ્રેષ્ઠ પ્રગતિ છીએ એવા મિથ્યાભિમાને હૃદયોમાં વાસ કર્યા છે. અભિમાનની અભિમતા અને મોટાના પ્રેક્ષતાના પાંડો આ મહાન પ્રગતિ ઉપર રહેતે દોરી રહ્યા છે. સર્વથી ઉત્તમ લોકો, નાર્વેથી શ્રાવ કલિન-પણાની અહતા સ્થિતિ કંડા નીચે ફરકી રહી છે. યદ્યપિ પ્રત્યે ધિક્કાર, સામ્યવાદીઓ પ્રત્યે અનેક ઘુણાડો લગાડવાથી જર્મન હૃદયો ભરાઈ ગયાં છે. તિરસ્કાર, બુદ્ધિ, તાડન અને લાંબાની ક્રિયાઓ આ અને પ્રગતિ ઉપર જર્મની ચલાવે છે.

કેસિસ્ટને તટલાક મોટા ઉપકારો પામ્યા છે. પ્રગતિ નિરાશાવાદના ખાડામાંથી ઉદ્ધત કરીને એને આશ્વાસના શિખરે બેસી રાખવામાં કેસિસ્ટને આત્મિક મજબૂતી મળી પાડે છે. ફરી નિરાશાના ગર્ભમાં આ મહાન પ્રગતિ પહેલવા મારે કેસિસ્ટને તૈયાર થયું છે એ શાંતિનિય છે. કેસિસ્ટને આદર્શ હિસાબો છે. એના આદર્શની આંદર નિરંકાર, ધિક્કાર, બુદ્ધિ અને વ્યયાનક મહત્વાકાંક્ષા છુપાયેલાં છે. જર્મનીને એણે ઉત્સાહિત કર્યા છે, પણ એનું પરિણામ એ પ્રગતિ માટે અયોગ્ય છે. હિસાબ અને તિરસ્કાર કદા પણ લાંબા નફળને આપનાં નથી. ખેતી, વિજ્ઞાન, જ્ઞાનમાં જર્મનીનો વિકાસ પરપિડન અને મહત્વાકાંક્ષી વિજયને માટે થયો છે; એ કદા પણ લાંબી સફળતા આપી શકે નહિ. છતાં એ પ્રગતિ પહેલાં એ વંદનમાં મોટા વિજયો મેળવી શકે, હવે

જમની સામે મૂઝનાર પ્રજાઓ પણ તૈયાર થઈ ગઈ છે. જર્મન વિજયકૃત્યને મજબૂત ફટકો લાગ્યો છે. એના હિસાવાદી સૈન્યોની મુશ્કેલી ૧૯૪૧ માં તદ્દન અટકી ગઈ. ૧૯૪૩ માં એની સેનાઓને પીછેહઠ કરવી પડી છે, ૧૯૪૪ માં શું થશે તે કલ્પના બહાર છે.

ફર. હિસાવાદી, મહત્વાકાંક્ષી અને તલવારના બળ ઉપર મૂઝનાર પ્રજાને હમેશાં દીર્ઘકાળો આપનારા વિજયો મળતા નથી. માત્રાલિપ્ત મળે છે પરંતુ છેવટે તો એનો પરાજય થાય છે. જર્મનીના શત્રુઓની તાકાત અને સૈનિક તેમજ શસ્ત્રસામગ્રીઓની શક્તિનાં વિકાસ થતા બન્યે છે. જર્મનીના સાધનોનો વિકાસ હવે પધારે પ્રમાણમાં શક્ય નથી. આથી ગ્રાઈ અકસ્માત ન બને તે જર્મનીનો પરાજય તદ્દન સંજાવત છે. પણ તે ખારવા જેટલે સહેલો નથી અને સહજભાવે નહિ આવે. જર્મન પ્રજા સહનતા બળે છે તેમજ પીછેહઠ કરના પણ બળે છે. એના ધૈર્યનો જરૂરી નાશ થતો નથી. પરાજયો બહન કરવાની એની શક્તિ મહાન છે એના શત્રુઓ પણ એની મહાન શક્તિઓને બળે છે. જાતમની સામે લાંબા ખૂનખાર અને જંગો છૂટ્યા પછી જ એનું જીવન ભાંગશે; એની પાસે સાગ ફળવાયલા ન લાખનાં સૈન્યો છે એનાં યુગ્મમાં ફેલાયલાં કાગળાનાં, શસ્ત્રસામગ્રીઓનાં એના પ્રવાહ વહેવારો છે. એની ગેલેઓ ગુલકાત્રોમાં સાધન સામગ્રીઓ પહોંચાડે છે; એટલે જર્મનીનો પરાજય તો થશે પણ ખૂબ - મય લેશે; ફટકો તે કલ્પવં મુશ્કેલ છે. જર્મનીમાં ખાવાના પદાર્થોની નંગી લાગતી નથી. કાચા પદાર્થો પણ ખાવા પૂરક, પ્રમાણમાં છે.

ફેસિઝમનો જરૂર નાશ થશે. એ હિસા, તિરસ્કાર, ધૂણા અને હિંમતોથી ઉત્પન્ન થયેલા વાદ જરૂર નાશ પામશે. પરંતુ જર્મન પ્રજાનો નાશ થવાનો સંજવ છેજ નહિ. એ પ્રજાને તપ કરતાં આવડે છે; દુઃખો સહન કરી શકે છે. દુઃખોમાં એ દબાઈ

જતી નથી. એ પ્રગ્નની લાયકાત, સંગઠન, શક્તિ અને ઓળસ  
જોતાં ભવિષ્યમાં ૮ કરોડ જર્મનો આખા યુરોપને શાંતિ; સુલેહ,  
સહકાર, વિકાસ અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતીના માર્ગે લાવી શકે  
તેમ છે. એ આખી પ્રગ્ન વિચારક છે; હમણાં એમની આંખો  
ઉપર ફેસિઝમનાં પડજો છે તે દૂર થાય એટલે એ પ્રગ્ન જગત  
ઉપર મહાન ઉપકારો જરૂર કરી શકશે. હિટલર અને ગોબેલ્સ  
જેવી આસુરી શક્તિઓ ચાલી જતાં સાત્વિકતા પોતાની મેળે  
આવે એ સ્વાભાવિક છે. જેમ જર્મનીમાં આસુરી સંપત્તિનો  
વિકાસ થયો છે તેમ યુરોપના બીજા દેશો પણ આવીજ મનોદશામાં  
મુંઝાયા છે. સાંકડા સ્વદેશાભિમાને યુરોપના દેશોની પ્રગ્નઓના  
હૃદયોમાં ઘર કર્યું છે. બીજાઓને ચૂસીને પોતાના પેટ ભરવાં  
એવી સ્વાર્થી વૃત્તિમાં યુરોપ ફસાયું છે.

મહાયુદ્ધ ગમે તેટલું લાંબુ ચાલે પરંતુ યુદ્ધ  
પછી શું ? એ પ્રશ્ન આજે સૌના હૃદયોમાં પવનની  
પેઠે સંચરે છે. હમણાં તો જગતની સર્વ પ્રગ્નઓ પોતાની મનુષ્ય-  
શક્તિ, ઉત્પાદનશક્તિ, કાર્યશક્તિ, વિચારશક્તિ આ સર્વ  
શક્તિઓ એકજ લક્ષ્ય તરફ એટલે કે યુદ્ધ તરફ રોકી રહી છે;  
પરંતુ યુદ્ધ કાંઈ હંમેશાને માટે થોડુંજ ચાલવાનું છે ! હમણાં નીચેના  
પ્રશ્નો બાદજ વેગથી વિચારણા માંગી રહ્યા છે. એનો તોડ કાઢવોજ  
પડશે. જો એ તોડ નહિ નીકળે તો યુરોપમાં ત્રીણું મહાયુદ્ધ  
ઘંટ વગાડીને અંદર દાખલ થવાના ભણકારા આજથીજ  
કળગીચર થાય છે.

(૧) જગતમાં યુદ્ધમાં જોડાયેલા સાત કરોડ સંનિદ્રાને પોતાના  
મેઠા બલિદાનના પ્રમાણમાં કાંઈકે સારી રીતે થાળે પાડવા  
મટેનો સુખ સગવડવાળાં કામો જોઈશે. તેઓ સર્વત્ર  
પહેલું સ્થાન જ માંગશે.

- (૨) યુદ્ધના કામમાં કારખાનાં, ખાણો, પોષ્ટ, તાર, દવાખાનાં, રેલ્વે, ખસ સર્વિસ અને પરિવહનમાં રોકાયેલા દરેક કરોડ ખીજ મનુષ્યો નવું કામ પોતાની શક્તિ અનુસાર માંગશે. એમને થાજે પાડવાનું કામ ઘણું મુશ્કેલીભરેલું છે.
- (૩) યુદ્ધ માટે લગભગ ચાલીશ લાખ કારખાનાં, શસ્ત્રો અને સાધનો તૈયાર કરે છે. આ સર્વ કારખાનાંમાં પ્રત્નની જરૂરિયાત જોગો માલ પેદા કરવા યંત્રપરિવર્તનો કરવાં પડશે. અનેક કારખાનાં હમેશને માટે બંધ કરવાં પડશે.
- (૪) આ વિશાળ પેદાશવાળા કારખાનાંમાંથી હમણાં જે મહાન શસ્ત્રપવાહ નીકળે છે તેને બદલે પ્રત્નની જરૂરિયાતો માટેની વસ્તુઓ તૈયાર થશે. પરંતુ મામેષીમે આ કારખાનાંમાંથી માત્ર ૧ નીજ જરૂર રહેશે. એટલે એમાંથી નિવૃત્ત થયેલા મજૂરવર્ગના મોટા સમૂહને ક્યાં કામે લગાડવો તે મોટો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થશે. ખાણોમાંના પણ વધારાના મજૂરોને કામ આપવું જોઈશે.
- (૫) હમણાં કરોડો સ્ત્રીઓ યુદ્ધકામ કરે છે. આ સ્ત્રીઓ ઉદ્યોગો અને ખીજાં ખાતાંમાંથી પોતાનાં કામો છોડશે નહિ, એટલે પુરૂષો માટે ખીજાં કામો શોધવાં પડશે.
- (૬) પછાત દેશો જે ભૂતકાળમાં યુરોપની ચૂસણનીતિની મર્યાદામાં હતા તે દેશોમાં નવા ઉદ્યોગો ચાલુ થયા છે. તે ઉદ્યોગોનો નાશ કરવાનું કેવી રીતે શક્ય બનશે?
- (૭) યુરોપના અને અમેરિકાના માર્યા ગયેલા ઐનિકાના કુટુંબોને મોટા ભથ્થા આપવા પડશે. કરોડો સંનિકાને પેન્શનો આપવાં પડશે. આ મોટો ચાલુ ભાર પ્રત્નઓ ઉપાડવાને માટે અશક્ત છે. આ પ્રશ્ન પણ ભારે વિચાર અને પુનર્ચના માંગે છે.
- (૮) યુદ્ધ કરનારી પ્રત્ન ઉપર હાતરો અપજ્ઞોનાં કરળે થયાં છે. એના બ્યાજની રકમ પણ ભયંકર મોટી થાય છે. એ કેમ ભરાશે તે પ્રશ્નજ ચોંકાવી નાંખે તેવો છે.

(૬) અમેરિકા હમણાં ધારાણુ-પટા નાચે સૌ સહકારીએને ધીરે છે, પણ એ કરજ પાછું આપવું ક્યાંથી એ પ્રશ્ન ભયંકર રીતે ઊભો છે.

યુદ્ધથી અનેક દેશોની પામમાલી થઇ છે. ચીન, રશિયા ક્રાન્સ વિગેરે દેશોમાં લાંબા ચોગસવાર જમીન ખંડેર બની ગઇ છે. આ સર્વના ઉદ્ધાર માટે અબજો રૂપિયાનો ચાલુ ખર્ચ ભોગવવો પડશે. આ સિવાય યુદ્ધ પછીના અનેક પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થશે. પરસ્પર સહકાર વગર એના નિર્ભય શક્ય નથી.

જર્મનીને ૧૯૧૮ની વર્મેટસની બાંધિ મુજબ અન્યાય થયો હતો. આ અન્યાયમાંથીજ આ મહાયુદ્ધ જન્મ્યું છે. ફરી જો એવી ને એવી, ધિક્કાર, દાખી દેવાની અને ત્રાનભરેલી વર્તણૂક હારેલા જર્મની પ્રત્યે ચલાવાશે તો ફરી નવું મહાયુદ્ધ જરૂર થશે.

રશિયાના આદર્શો જૂદા છે. એમને આ મૂડીવાદી સાથી-રાજ્યો કેમ સુસંગત કરી શકે છે તે પણ જોવાનું છે.

વણીખરી તાબેદાર પ્રજાઓને પણ હવે સ્વાયત્ત સત્તા જોઇએ છીએ. ચૂંસખનીતિના ઉપાસંગને એ કેમ ખમશે ?

જો ભવિષ્યના જગતના સામાન્યને પ્રેમ. અહાનુભૂત અને ઉદારતાથીજ નીભાવાની પ્રશિશા થશે તોજ લાંબી સુલેહ થઇ શકશે. હમણાં જ નેનાઓના હાથોમાં સત્તા છે તે સર્વ જૂના મૂડીવાદી અને દુઠ્ઠા અવેશાભિમાનના માનસોનો ત્યાગ કરશે તોજ એમના હાથથી જગતને લાંબી સુલેહ મળશે.

કર્ણાચી,  
તા. ૩૦-૧૧-૪૩.

કુંગરસી ધરમશી સપ્ત.



## પ્રકાશકનું નિવેદન

ગુજરાતી સાહિત્યને સમૃદ્ધ કરે અને ગુજરાતની જનતાને ધાર્મિક, સામાજિક, રાજકીય, આર્થિક, વ્યાપારિક અને ઐતિહાસિક વિ. વિવિધ વિષયો પર સરળ, શિષ્ટ અને રસમય જાણના સરતા અને પ્રાણવાન પુસ્તકો અપાય એ મારી અભિલાષ છે.

આ હિંદેશથી 'સંદેશ' અથમાળા દ્વારા જ્યાં જ્યાં પ્રકાશનો જનતા નમના સ્વરૂપે કંવાની શરૂઆત પામી ચૂકી છે. તેનું પ્રથમ પત્રક જાણીતા સાહિત્યકાર શ્રી. ડુંગરસી ધરમસી સંપતની કલમથી રૂપાયેલ 'જીવનસખી' નામનાં ધનતેરશતા દિન પ્રગટ થયું હતું. અને મને જણાવતાં અત્યંત આનંદ થાય છે કે માત્ર બે માસના દરેક ગાળામાં 'જીવનસખી' ની બે હજાર પ્રતો વેચાઈ ગઈ છે અને ગુજરાતની જનતાએ તેનો ખૂબજ સત્કાર કર્યો છે.

આ પછી 'સંદેશ' અથમાળાના બીજા પુસ્તક તરીકે 'જીવનસખી' ના લેખક શ્રી. ડુંગરસી ધરમસી સંપતની

કલમથીજ લખાયેલું “ જર્મનીની આત્મકથા ”નું પુસ્તક જનતા સમક્ષ રજૂ કરતાં મને અત્યંત હર્ષ થાય છે.

સાહિત્યની દુનિયામાં શ્રી. હુંગરસીલાઈના નામથી અને એમની સાહિત્ય સેવાઓથી આજે કોઈ અગણ્ય નથી. એમની વિદ્વાતભરી કલમે સાહિત્યના વિવિધ ક્ષેત્રો એમાં છે. અભ્યારમુધીમાં જુદા જુદા વિષયો પર તેમનાં અનેક પુસ્તકો પ્રગટ પણ થઈ ચૂક્યાં છે. તેમના પ્રત્યેક પુસ્તકમાં તેમની પ્રખર વિદ્વાતા, જીડિ અભ્યાસ અને વિશાળ જ્ઞાનનું પ્રતિબિંબ પડી રહે છે. એમની કસામેથી કલમ સાહિત્યની ઉત્તમોત્તમ કૃતિઓ સર્જાવી શકે છે.

‘સંદેશ’ અથમાળાની પ્રગતિ અને વિકાસના નૂર્જર-ગિરાના આવા એક સમર્થ સાહિત્યકારનો સદ્ગત મેળાપવામાં હું મારી જનતાને ભાગ્યશાળી માનું છું.



‘જર્મનીની આત્મકથા’નું પુસ્તક ત્રણ ભાગોમાં વહેંચાયેલું છે. પ્રથમ ખંડમાં જર્મનીનો ઇતિહાસ, વેપાર વાણિજ્ય, અર્થશાસ્ત્ર, ભૌગોલિક પરિસ્થિતિ, ખનિજો, ઉદ્યોગો અને પેદાશની બારીકમાં બારીક અભ્યાસપૂર્ણ વિગતો તથા જર્મનીની લશ્કરી તાકાત, જર્મનીની ખૂબીઓ અને ખામીઓ, જર્મનીની આકાંક્ષાઓ અને આદર્શોના ચિતાર અને ૧૯૧૪-૧૮ ના પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધની તવારીખ, પરાજીત જર્મન પ્રાંતની બેદાલો, હિટલરનો ઉદય, નાઝીપક્ષની પાશવી કીલાઓ, હિટલરના રાજદારો વિષયો અને ખીળ વિશ્વયુદ્ધ માટેની જર્મનીની તૈયારીઓનો સવિસ્તર અને તલસ્પર્શી ચિતાર આપવામાં આવ્યો છે.

બીજા ખંડમાં હિટલરની સામ્રાજ્યલાલસાએ લલૂકાવેલા ખીળ વિશ્વયુદ્ધના જુદા જુદા મોરચાઓ પરના જય-પરાજયો,

જર્મનીની કુટનીતિ અને કાવાદાવાઓ, જર્મનીની તાકાત અને તુટીઓ તથા જર્મનીની આજની સાધન-સામગ્રીઓને લગતી ભરપૂર માહિતીઓ આપવામાં આવી છે. અને વિશ્વયુદ્ધના વખતમાં સપડાયેલુ જર્મની વિજય મેળવવાની કાશિશમાં ફેવી કારમી કસોટીઓમાંથી પસાર થઇ રહ્યું છે તેનું ખ્યાન કરવામાં આવ્યું છે.

ત્રીજા ખંડમાં હિટલર સત્તારૂઢ થયો ત્યારથી તે છેક તેહરાન પરિપક્વ સુધી એટલે કે ૧૯૪૩ ની સંખ્યા સુધીના ઇતિહાસનું ઉડતું અવલોકન, ઉપરાંતમાં નાઝીવાદનો મર્મ, હિટલરનું રાજકીય તત્ત્વજ્ઞાન અને દુનિયા પર વર્ચસ્વ જમાવવા માટે જર્મનીએ અખત્યાર કરેલી નીતિરીતિની મીમાંસા રજૂ કરવામાં આવેલી છે. આ ત્રીજો ખંડ પુસ્તકની પુરવણી રૂપે છે અને તે 'સંદેશ'ના સહપત્રી શ્રી. પુષ્કરરાવ સાકરલાલ દેસાઇની કલમથી લખાયેલ છે.

નિઃખ્યાર્થ પ્રાસંગિક ચિત્રા અને નકશાઓથી આ પુસ્તકને વધુ સમૃદ્ધ બનાવવા માટે પણ બનતી કાળજી લેવામાં આવી છે. અને ઐતિહાસિક દ્રષ્ટીએ આ પુસ્તક ખૂબ જ અગત્યનું પુરવાર થઈ એવી મારી પૂરી શ્રદ્ધા છે.

શ્રી. ડુંગરસી સંપટે આ પુસ્તક તદ્દન નિઃસ્પૃહભાવે તૈયાર કરી આપ્યું છે; આ માટે હું તેમનો ખૂબ જ કાળી છું.

આ પુસ્તકનું પ્રકાશન પ્રેસની ફેરબદલીના કારણે ધાર્યા કરતાં કાંઈક વધુ મોડું થયું છે પણ પાછલા દિવસોમાં 'સંદેશ' પ્રેસના કામદાર ભાઈઓએ જે વધારે જહેમત ઉઠાવી છે તેની તથા 'સંદેશ'ના ઉપપત્રી શ્રી. જયંતકુમાર લ. પાઠકે આ પુસ્તકનું સંપાદન કરવામાં જે શ્રમ ઉઠાવ્યો છે તેનો હું મોંઘ લઉં છું.



આ પુસ્તકના સુશોભન માટે ચિત્રો અને નકશાઓ તૈયાર કરી આપવા બદલ ગુજરાતના ગણીતા બંગલકલાકાર શ્રી. મંસીલાલ વર્મા [ચક્રો] ને અને કલાત્મક ટાઇટલ ચિત્ર માટે ગણીતા ચિત્રકાર શ્રી. કલાઞ્જિતેનો પણ હું આભાર માનું છું.

આ પુસ્તકમાં આપાયેલાં ચિત્રોની વિશેષતા એ છે કે એક પણ ચિત્ર આગેવાનના કોટા પરથી લીધેલું નથી પરંતુ ચિત્રકારે જાતે કલક પર આલેખીને ચિત્રો તૈયાર કર્યાં છે.

આ પુસ્તકની ઉપયોગીનાથી આકર્ષાઈને મુખ્યતા પ્રસિદ્ધ શુકસેલ્લર શ્રી. એન. એમ. ઠક્કરે આખા મુખર્ષિ હવાકા માટે તેની સોલ એન્જન્સી ગણી લીધી છે. એટલે 'સંદેશ' અંશમાળાના આઠકોને પુસ્તક આપવા બાદ તમામ નક્કો શ્રી. એન. એમ. ઠક્કરને હવાલે કરી દેવામાં આવનાર છે આ બદલ હું શ્રી. એન. એમ. ઠક્કરનો આભારી છું.

ઉત્તરોત્તર સુંદર પુસ્તકો આપવાના મારા આ આદતમાં મહાગૂજરાતના સમર્થ લેખકો, ઉગતા લેખકો અને લેખિકાઓને તેમની કિંમતી સચના અને સહકાર આપવા હું વિનંતી કરું છું. દરેક લેખકને યોગ્ય પુરસ્કાર આપવાની યોજના આ અંશમાળામાં છે; એટલે જે જે લેખક ભાઈઓ 'સંદેશ'ની આ પ્રવૃત્તિમાં સાથ આપવા ઇચ્છતા હોય તેઓ મારી સાથે પત્રવ્યવહાર કરે એવી મારી તેમને વિનંતિ છે.

'સંદેશ'ની માફક મહાગૂજરાતની જનતાનો મારી આ પ્રવૃત્તિમાં સહકાર મળે અને જનતાને શીષ્ટ અને સસ્તું સાહિત્ય પૂરું પાડવાની મારી અભિલાષા ફળે એવી પરમકૃપાળુ પરમાત્મા પ્રત્યે મારી અંતઃકરાળપૂર્વક પ્રાર્થના છે.

સા. રૂલી બાનુઆરી  
૧૯૪૪  
અમદાવાદ.

નંદલાલ બોડીવાળા  
એનેજીંગ ડિરેક્ટર,  
ધી 'સંદેશ' લિમિટેડ.

## ખંડ : પહેલો

પ્રકરણ		પૃષ્ઠ
૧	જર્મનીનો ઇતિહાસ	૧
૨	ભૌગોલિક પરિસ્થિતિ	૧૩
૩	ધર્મ, શિક્ષણ અને ન્યાય	૨૩
૪	અર્થશાસ્ત્ર અને વ્યાપાર ઉદ્યોગ	૩૪
૫	ખનિજો અને ઉદ્યોગો	૪૮
૬	વેપારનો ઇતિહાસ	૫૯
૭	રેલ્વે, સ્ટીમરો અને પેદાશ	૬૬
૮	જર્મન સૈન્ય	૭૫
૯	જર્મનીનો સાગરકાંઠો	૯૦
૧૦	વિમાની દળ	૯૯
૧૧	૧૯૧૪-૧૮ નું મહાયુદ્ધ	૧૨૬
૧૨	વર્સેલ્સની શાંતિ	૧૨૩
૧૩	પ્રગતિશીલ	૧૩૮
૧૪	હેર ઓર્ડર ઓફ ડિટલર	૧૫૦
૧૫	નાઝી પાર્ટી	૧૬૩
૧૬	હિટલર સર્વિસતાઈયક્ષ અને છે	૧૭૪
૧૭	જર્મનીની યુદ્ધ તૈયારીઓ	૧૮૫
૧૮	હિટલરના રાજદ્વારી વિજયો	૧૯૬

## ખંડ : બીજો

પ્રકરણ		પૃષ્ઠ
૧	મહાયુદ્ધની શરૂઆત	૧
૨	હોલાન્ડ, બેલ્જિયમ અને ફ્રાન્સનું પતન	૯
૩	વિજયયાત્રાની આગેફૂર	૧૯

**પ્રકરણ**

**પૃષ્ઠ**

૪	રશિયા પર આક્રમણ	૨૪
૫	૧૯૪૨ નું વર્ષ	૩૪
૬	૧૯૪૩ નું વર્ષ	૪૩
૭	આફ્રિકાનો જંગ	૫૦
૮	જર્મનીનાં વળતાં પાણી	૫૭
૯	ધરીમાં ભંગાણુ	૭૦
૧૦	બીજા મોરચા સામે તૈયારી	૭૮
૧૧	જર્મનીની મનુષ્યશક્તિ	૮૫
૧૨	જર્મનીની સાધનશક્તિ	૯૪

**ખાંડ : ત્રીજો**

**પ્રકરણ**

**પૃષ્ઠ**

૧	હૈર ફિટલર	૪
૨	પરાજયનો દંડ	૮
૩	‘મેઇન-કેમ્પ’	૧૨
૪	‘લિબન સાઉથમ’ (મુલક વિસ્તારની યોજના)	૧૫
૫	નાઝીવાદનો મર્મ	૧૯
૬	સત્તાનાં સૂત્રો	૨૪
૭	બર્લિનથી બગદાદ	૨૭
૮	કુચનો આરંભ	૩૪
૯	યુદ્ધનો દાવાનળ	૩૯
૧૦	નાનાં સળ્યા પર આક્રમણ	૪૩
૧૧	ક્રાન્સનું પતન	૪૬

પ્રકરણ		પૃષ્ઠ
૧૨	હિટન પર આક્રમણની તૈયારી	૫૦
૧૩	બાલકનનું યુદ્ધ	૫૪
૧૪	મધ્ય-પૂર્વનો મોરચો	૫૭
૧૫	છટેલીનું પતન	૬૨
૧૬	રશિયન સંગ્રામ	૬૬
૧૭	કાસાબવાન્કાથી તેહરાન	૭૭
૧૮	તુર્કી અને યુરોપ	૮૪
૧૯	સાગર પર વર્ચસ્વ	૮૭
૨૦	૧૯૪૩ ની સંખ્યાએ	૮૯

❧

## ચિત્રસૂચી

ટાનટલ (દ્વિરંગી)

જર્મનીના સર્જકો (દ્વિરંગી ચિત્ર)

ખંડ : પહેલો

		પૃષ્ઠ
૧	ફ્રેડરિક ધી ગ્રેટ	૫
૨	પ્રિન્સ ગિરમાર્ક	૯
૩	કેઝર વિલિયમ	૧૧
૪	ડૉ. શાટ	૪૧
૫	માર્શલ હિન્ડનબર્ગ	૫૭
૬	લૂડવિગ	૯૨
૭	માર્શલ ગોરિંગ	૧૦૫
૮	વુડ્રો વિલ્સન	૧૨૪
૯	લોઇડ જ્યોર્જ	૧૨૯

		પૃષ્ઠ
૧૦	બુનિંગ	૧૪૧
૧૧	રેસમેન	૧૪૫
૧૨	હેર એડાલ્ફ હિટલર (સીંગલ કલર)	૧૫૧
૧૩	હેર હેસ	૧૬૫
૧૪	ડૉ. ગોબેલ્સ	૧૭૧
૧૫	જર્મનીના સર્જકો (સીંગલ કલર)	૧૭૪
૧૬	હિમલય	૧૭૫
૧૭	સ્ટ્રીશર	૧૮૧
૧૮	ડાલ્ફસ	૧૮૮
૧૯	જનરલ ફ્રાન્કો	૧૯૩
૨૦	શુસ્નીંગ	૨૦૧
૨૧	ડૉ. એનેસ	૨૦૫

## ખંડ : બીજો

૨૨	મો. દાલાદિયર	૮
----	--------------	---

## ખંડ : ત્રીજો

	હેર એડાલ્ફ હિટલર (દ્વિરંગી)	પૃષ્ઠ
૨૩	નેપોલિયન	૬
૨૪	રિબનટ્રોપ	૨૧
૨૫	વૉન પેપન	૩૨
૨૬	ચેમ્બરલેન	૩૬
૨૭	માર્શલ પેનાં	૪૮
૨૮	ચર્ચિલ	૫૨
૨૯	મુસોલિની	૬૪
૩૦	સ્ટેલિન	૬૭
૩૧	પ્રે. રૂઝવેલ્ટ	૭૩
૩૨	મિ. ઇડન	૭૯

# જર્મનીની આત્મકથા

અંડ પહેલો.

પૂર્વ રંગ







## જર્મનીનો ઇતિહાસ

જર્મની ટચુટન પ્રાજ છે. એનું મૂળ પાલ્ટિક અને નૉરડીક વંશ છે. તેઓની આંખોની કીકી આસમાની છે. ચામડી ગૌર, માથું મોટું અને જાંચું છે. રશિયાના ધાસના મેદાનોમાંથી આ લોકો મધ્ય યુરોપમાં આવ્યા હતા. હજુ લોકોના આક્રમણથી ટચુટનો મધ્ય યુરોપ તરફ ધીમે ધીમે આવી વસ્યા હોય એવી કલ્પના છે. રોમન લોકો આ પ્રજાને જર્મન તરીકે ઓળખાવતા હતા. આ લોકો કુદરતના પૂજારી હતા. એમના દેવો વોડન, ડોનાર, ઝીઓ વગેરે હતાં. તેઓ ભરવાડ હતા. હજુ જેતી કરતાં



તેમને આવડતી નહોતી. શહેરો વસાવતાં એમને આવડતાં નહોતાં. એમની સંસ્કૃતિ હલકી હતી. રોમન લોકો ઈ. સ. પૂર્વે ત્રણસો વર્ષ પહેલાંથી એમનું નામ પ્રસિદ્ધ કરેલ છે. તે પહેલાંનો ઉલ્લેખ મળતો નથી. ખ્રિસ્ત પહેલાં ૫૮ વરસે જ્યારે મહાન રોમન જનરલ જુલિયસ સીઝરે ગૌલ (ફ્રાન્સ) ઉપર આક્રમણ કર્યું ત્યારે તેણે જર્મનોનો પરાજય કર્યો હતો. પાછળથી રોમન શહેનશાહ ટીબેરિયસે જર્મન પ્રદેશ જીતી રોમન સામ્રાજ્યમાં મેળવી દીધો હતો. રોમના કિલ્લાઓના અવશેષો જર્મનીમાં મળે છે.

ઈ. સ. ૪૧૦ માં ગોથ એલેરિકે પોતાના દળો સહિત રોમનો નાશ કર્યો, ત્યારે ફ્રાન્સ, જર્મની અને હટાલી નાના નાના રાજ્યોમાં વહેંચાયલાં હતાં. ઈ. સ. ૫૦૦ લગલગ મોટાવીગ અને તેના વંશજોનું સામાન્ય રાજ્ય હતું. ઈ. સ. ૬૮૭ માં પીપીનનું રાજ્ય થયું. ઈ. સ. ૭૭૧ માં ચાર્લસ ધી ગ્રેટનું સામ્રાજ્ય જર્મની ઉપર થયું. એણે યુરોપમાં મોટા વિજયો મેળવ્યા હતા. ઈ. સ. ૮૪૦ માં લડવીગ સમ્રાટ થયો. ઈ. સ. ૧૧૨૫ થી ૧૧૩૭ માં લોથાર આવ્યો. પરંતુ તે સમયે પણ જર્મની નાના રાજ્યોમાં વહેંચાયતું હતું. ઈ. સ. ૧૧૫૨ થી ૧૧૯૦ સુધીમાં ફ્રેડરિક પહેલે રાજ્ય કર્યું, ૧૧૯૦ થી ૧૧૯૭ સુધી હૈન્રી છઠ્ઠો ગાદીએ આવ્યો, ૧૧૯૮ થી ૧૨૦૮ સુધીમાં ફિલિપ અને ૧૨૯૮ સુધી ઓટો છઠ્ઠો રાજા હતા. ઈ. સ. ૧૨૧૨ થી ૧૨૫૦ સુધી ફ્રેડરિક બીજો રાજા હતા. જર્મનીના અનેક ભાગલા પડી ગયા હતા. પરસ્પર યુદ્ધો પણ ચાલતાં હતાં.



પ્રશિયાનું રાજ્ય જર્મનીમાં મુખ્ય હતું. તેરમી સદીમાં પ્રશિયા દ્યુટોનિક સરદારોની મંડળીએ જીતી લીધું હતું. ઈ. સ. ૧૪૬૬માં પ્રશિયા ઉપર પોલાન્ડનો અધિકાર હતો.

ઈ. સ. ૧૫૧૭ માં માર્ટિન લ્યુથર થયો. ખ્રિસ્ત ધર્મનો એ મોટો સુધારક હતો. એ જર્મન હતો. એને ભારે અન્યાયો સહન કરવા પડ્યા હતા. પરંતુ એના સુધારાઓના મોટા પ્રચાર થયો હતો. જર્મની ઉપર ઈ. સ. ૧૪૯૩ થી ૧૫૧૯ સુધી મેક્સિમિલિયન પહેલાએ શાસન કર્યું ત્યાર પાંચમો ઈ. સ. ૧૫૧૯ થી ૧૫૫૬ સુધી શાસક થયો. એના પછી ફરનાન્ડિઝ (૧૫૫૬-૧૫૬૪) આવ્યો. મેક્સિમિલિયન બીજા (૧૫૬૪-૧૫૭૬) નું રાજ્ય જર્મની ઉપર થયું. માથીઆસ ૧૬૧૨-૧૬૨૯ સુધી શાસનકર્તા થયો. ઈ. સ. ૧૬૧૮ થી ૧૬૪૮ સુધી મધ્ય યુરોપમાં ૩૦ વરસનું લાંબુ યુદ્ધ ચાલ્યું. એ ધાર્મિક ઝઘડો હતો. કેથોલિક અને પ્રોટેસ્ટન્ટો વચ્ચે ધાર્મિક મતભેદોએ આ યુદ્ધ બાબું કર્યું હતું. એ યુદ્ધમાં પાછળથી રાજકીય તત્ત્વ પણ આવ્યું હતું.

ફરનાન્ડિઝ બીજા ઈ. સ. ૧૬૧૯ થી ૧૬૩૭ માં રાજ્ય થયો. અનેક યુદ્ધો આ સમયે થયાં હતાં. રિવડનનો પરાક્રમી રાજા ગુસ્તાવસ એડોલ્ફ આ સમયે થઈ ગયો છે. ઈ. સ. ૧૬૩૭ થી ૧૬૫૭ માં ફરનાન્ડિઝ બીજાે થયો હતો; ૧૬૫૮ થી ૧૭૦૫ સુધી સિયોપોલ્ડ પહેલો સમ્રાટ બન્યો.



ઈ. સ. ૧૬૮૩ માં એન્ડનબર્ગના ઇલેક્ટર(કાકાર)ને સમ્રાટ પ્રશિયાનો રાજા નીમ્યો. એનો પુત્ર ફ્રેડરિક વિલિયમ પહેલો પ્રશિયાનો રાજા બન્યો. એણે ૧૭૧૧ થી ૧૭૪૦ સુધી રાજ્ય કર્યું. જર્મન સૈન્યનો મૂળ પાયો નાખનાર આ રાજા હતો. એણે કરકસર કરી ૮૩૦૦૦ યુવાન સૈનિકોનું જળરદસ્ત સૈન્ય જમાવ્યું, સારે પ્રશિયાની વસતિ ૨૫ લાખની હતી; હમણાં ૪ કરોડ છે. જર્મની ઉપર બેસેક પહેલો (૧૭૦૫-૧૭૧૧), ચાર્લ્સ છઠો (૧૭૧૧-૧૭૪૦) સમ્રાટ હતા. ફ્રેડરિક ધી ગ્રેટ (૧૭૪૦-૧૭૮૬) એ ફ્રેડરિક પહેલાનો પુત્ર, પ્રશિયાની ગાદી ઉપર આવ્યો. એણે પ્રશિયાને નાના રાજ્યમાંથી મોટું મહાન રાજ્ય બનાવી દીધું. આ સમયે ઑસ્ટ્રિયા મોટું સામ્રાજ્ય હતું. એનો છેલ્લો સમ્રાટ ચાર્લ્સ છઠો મરી ગયો. પાછળ એની પુત્રી મેરીઆ થેરેસા ગાદીએ બેઠી. અંધાધૂંધીનો લાલ લઈ ફ્રેડરિક સીલેશીઆનો પ્રાંત લઈ લીધો. આ ઉપરથી સાત વરસનું યુદ્ધ શરૂ થયું. રશિયન રાજ્યે મેરીઆ થેરેસાની મદદમાં સૈન્ય મોકલ્યું. સાત વરસના લાંબા યુદ્ધમાં અનેક જય-પરાજયો થયા છતાં એણે સીલેશીઆ મૂક્યું નહિ. ૧૭૬૩ ની હુબર્ટની સંધિ પ્રમાણે સીલેશીઆ પ્રશિયાને મળ્યું. ફ્રેડરિક ધી ગ્રેટ પ્રશિયાની પ્રગ્ન માટે ઘણી પ્રવૃત્તિઓ આદરી હતી.

ઈ. સ. ૧૭૮૬ થી ૧૭૯૭ સુધી ફ્રેડરિક વિલિયમ બીજાએ જર્મનીનું રાજ્ય કર્યું. એના સમયમાં ફ્રાન્સમાં રાજા લુઇ સોળમાનો વધ કરી પ્રસન્નતાકે રાજ્ય સ્થપાયું. આ સમયમાં ફ્રાન્સમાં ઘણા અત્યાચારો થયા હતા. ફ્રેડરિક વિલિયમ ત્રીજે (૧૭૯૭-૧૮૪૦)





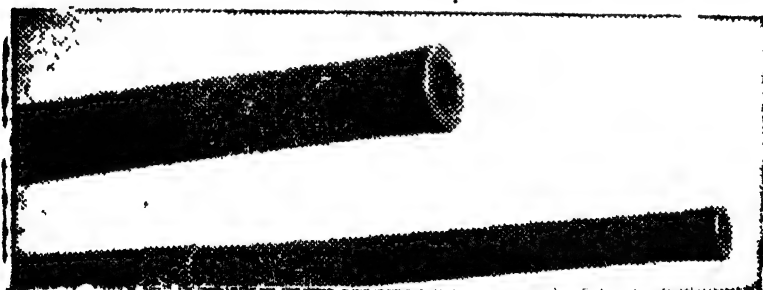
ફ્રેડરિક ધી એટ

જેણે પ્રસિયાને એક નાના રાજ્યમાંથી  
મહાન રાજ્ય બનાવ્યું.

પ્રશિયાનો રાજ્ય બન્યો. ૧૭૯૯ માં ઈંગ્લેન્ડ, પ્રશિયા, ઑસ્ટ્રિયા, પોર્ટુગલ અને નેપલ્સે ફ્રેન્ચો સામે યુદ્ધ જાહેર કર્યું, પણ નેપોલિયને સૌને હરાવ્યાં. યુરોપમાં વારંવાર આવા સંયુક્ત ભોરયા નેપોલિયન સામે થયા પણ તેમાં સંયુક્ત રાજ્યોને વિજય મળ્યો નહિ. નેપોલિયને જર્મનીનો પણ ૧૮૦૫ માં વિજય કર્યો હતો. ૧૮૦૬ માં નેપોલિયને બર્લિનમાં પ્રવેશ કર્યો હતો. નેપોલિયને પ્રશિયાનો કેટલોક પ્રદેશ અને ૧૨ કરોડ ફ્રાન્કનો દંડ પ્રશિયા પાસેથી લીધો.

ઈ. સ. ૧૮૦૮ થી ૧૮૧૪ સુધી પ્રશિયાએ પોતાના સૈન્યમાં સુધારાવધારા કર્યાં. ૧૮૧૩ માં રશિયા અને પ્રશિયાએ ભેગાં મળીને ફ્રાન્સ સાથે યુદ્ધ જાહેર કર્યું. ઘણાં વરસોના યુદ્ધ પછી નેપોલિયનને ૧૮૧૪માં પરાજય થયો; એને પદ્મપદ કરવામાં આવ્યો. નેપોલિયનને સેન્ટ એલ્યામાં કેદ કરવામાં આવ્યો, ત્યાંથી એ નાશી છૂટ્યો. ૧૮૧૫ માં વોટર્લુના યુદ્ધમાં નેપોલિયનનો પરાજય થયો. એને સેન્ટ હેલીનામાં રાખ્યો. ફ્રાન્સે ૭૦ કરોડ ફ્રાન્ક યુદ્ધનો દંડ ભર્યો.

ફ્રેડરિક વિલિયમ ૪ થો (૧૮૪૦-૬૧) પ્રશિયાનો રાજા થયો. ૧૮૦૯ માં સોમરીંગ નામના જર્મને પ્રથમ વિજ્ઞાનિક તારથી સંદેશા મોકલવાની શોધ કરી. ૧૮૩૩ માં એ શોધ મુજબ તારો મુકાવા લાગ્યા. સીસ્લીંગ નામના જર્મને વિદ્યુત તાર અને લોહ-ચુંબકના સહકારથી તારો લખવાની ક્રિયા શોધી. ૧૮૩૩ માં જર્મન કસ્ટમ યુનિયન થયું. ઈ. સ. ૧૮૪૮-૪૯ માં જર્મન જાતીય (National) એસેમ્બલી મળી હતી; એમાં આખા જર્મન



સામ્રાજ્યનું જોડાણ નક્કી થયું હતું. પરંતુ એ બરાબર અમલમાં આવ્યું નહિ.

વિલિયમ પહેલો (૧૮૬૧-૧૮૮૩) પ્રશિયાની ગાદી ઉપર આવ્યો. ઈ. સ. ૧૮૬૬ માં ઑસ્ટ્રિયા અને પ્રશિયા વચ્ચે યુદ્ધ જાહેર થયું. આમાં જર્મનીનાં બેવેરિયા અને બીજાં રાજ્યોએ ઑસ્ટ્રિયા સાથે સહકાર કર્યો હતો. તા. ૩ જુલાઈના રોજ ડોનીબ્રેટાના યુદ્ધમાં પ્રશિયાને સંપૂર્ણ વિજય મળ્યો. બીજા યુદ્ધમાં પણ ઑસ્ટ્રિયાનો પરાજય થયો. તા. ૨૩ મી. ઓગસ્ટ ૧૮૬૬ માં સંધિ થઈ. ઑસ્ટ્રિયાએ ૧૧ કરોડ ડોલર દંડના ભર્યા. પ્રશિયાને વિશાળ પ્રદેશ મળ્યો. ૩૦,૦૦૦ ચોરસ માઇલનો પ્રદેશ આ ગંધિથી પ્રશિયામાં ભળ્યો; એજ વરસમાં ઇટાલી પણ સ્વતંત્ર બન્યું. પ્રશિયા મોટું રાજ્ય બન્યું.

આ વખતે પ્રશિયા પાસે બે બહુ શક્તિશાળી અધિકારીઓ હતા. વડા પ્રધાન પ્રિન્સ ઓટો બિસ્માર્ક અને સેનાધિપતિ માર્શલ વૉન મોલ્ટકે. નૂતન જર્મનીના આ બે મુખ્ય કાર્યસાધકો અને ઉદ્ધારક હતા. પ્રિન્સ બિસ્માર્કે આ સમયે આખી જર્મન પ્રજાનું એકત્ર સાધી સામ્રાજ્યનો પાયો નાંખવાની શરૂઆત કરી (૧૮૬૭).

ઈ. સ. ૧૮૬૯ માં સુવેઝની નહેર બોલવામાં આવી. પરંતુ જર્મની એ માટે ઉદાસીન હતું. વૉન બિસ્માર્કે અને મોલ્ટકેએ યુદ્ધ માટે જર્મન સૈન્યને તૈયાર કરી રાખ્યું હતું.



જર્મનીનો ઇતિહાસ

ઈ. સ. ૧૮૭૦ માં ફ્રાન્સ અને જર્મની (પ્રશિયા) વચ્ચે યુદ્ધ થયું. જર્મન સૈન્ય તૈયાર હતું. યુદ્ધના કારણે એકબીજાની સાથે મનોમાલિન્ય યુદ્ધ હતું. જુલાઈ ૧૮૭૦ માં યુદ્ધ બંદર થયું. ફ્રેન્ચ સૈન્ય દશેક લાખનું હતું. જર્મન સૈન્ય ૮૧ લાખનું હતું. તા. ૬ ટી ઓગસ્ટે જર્મનોને સ્પીયરેન ખાતે પહેલો વિજય મળ્યો. તા. ૧૯ ઓગસ્ટ ૧૮૭૦ માં જર્મનોએ મેટઝને ઘેરા લીધો. તા. ૧ લી સપ્ટેમ્બરે સીડાનના યુદ્ધમાં ફ્રેન્ચો હાર્યા. નેપોલિયન ત્રીજો, ફ્રેન્ચ સમ્રાટ, કેદી થયો. સપ્ટેમ્બર તા. ૧૮ થી તા. ૨૮ જાનેવારી સુધી જર્મન સૈન્યે પેરિસ ઉપર ઘેરા લીધો. પેરિસમાં રાજ્યપરિવર્તન થયું. સમ્રાટ નેપોલિયનની સામ્રાજિ યુજીની ઇંગ્લેન્ડ નાસી ગઈ. ફ્રેન્ચ પ્રજાસત્તાક રાજ્યની સ્થાપના થઈ. ચારે તરફથી ફ્રેન્ચોનાં સૈન્યો શરણે આવવા લાગ્યાં. પ્રજાસત્તાક સૈન્યો સાથે થોડાં યુદ્ધો થયાં. ૨૮ મી જાનેવારી ૧૮૭૧ ના રાજ પેરિસ પણ પડ્યું. ફ્રાન્સે ૪૭૦૦ ચોરસ માઇલનો એલસેસ લોરેનનો પ્રદેશ જર્મનીને આપ્યો અને ૫ અબજ ફ્રાન્ક યુદ્ધના દંડ તરીકે આપવા સ્વીકાર્યું. ફ્રાન્સનાં સૈન્યો વિખેરાઈ ગયાં. જર્મન પ્રજાના ઐક્યનો મજબૂત પાયો બંધાયો.

ઈ. સ. ૧૮૭૧ માં ઇટાલીનું સામ્રાજ્ય રાજા વિક્ટર ઇમેન્યુઅલના કબજામાં સંપૂર્ણ એકતાની સાથે આવ્યું. તે રીતે જર્મની પણ વિલિયમ પહેલાના સમ્રાટપણા નીચે એકત્ર થયું. આ સામ્રાજ્યનો મુખ્ય એન્જિનીયર પ્રિન્સ બિસ્માર્ક હતો. એની દેખરેખ નીચે





પ્રોન્સ બીરમાર્ક

જર્મનીનો 'લોખંડી ચેન્સેલર' નેણે  
જર્મન સામ્રાજ્યનો પાયો નાખ્યો.



જર્મનીનાં ૨૫ રાજ્યો એકત્ર થયાં. ગિસ્માર્કે એમાં ખૂબ દૂર-અંદેશી અને બુદ્ધિમતા દેખાડી હતી. આખા જર્મન સામ્રાજ્યનો પહેલો મુખ્ય પ્રધાન પ્રિન્સ વૉન ગિસ્માર્ક થયો. આખા જર્મન સામ્રાજ્ય માટે ૩૮૨ સભ્યોની પાર્લામેન્ટ ( રિક્સ્ટેગ ) ચૂંટાઈ. એક સામ્રાજ્ય, એક સમ્રાટ, એક સિલ્કો, એક ચલણ, એક પોષ્ટ અને તાર ઑફિસો થઈ. વજન, ભાષા અને કસ્ટમ પદ્ધતિ પણ એક જ થયાં. ગિસ્માર્કનો આ મહાન વિજય હતો. એણે પ્રસિદ્ધાને આત્માભોગ આપતાં શીખવ્યું. મહા બળવાન જર્મન સામ્રાજ્ય અસ્તિત્વમાં આવ્યું. એ સમયે વસતિ ૪૧ કરોડની હતી: હમણાં ૬૫૫ કરોડ ઉપરની છે. જર્મનીનો તે પછી પરમ ઉદય થયો.

ઈ. સ. ૧૮૭૮ માં બર્લિન ખાતે મોટા રાજ્યોની પરિપદ પ્રિન્સ ગિસ્માર્કના અધ્યક્ષપણા નીચે મળી. તેમાં તુર્કીના અમલમાંથી મોન્ટેનાગ્રો, સર્વિઆ, અને રૂમાનિયાને સ્વતંત્રતા આપવામાં આવી. ૧૮૭૮ માં ઇટલીનો પહેલો સમ્રાટ વિક્ટર ઇમેન્યુઅલ મરી ગયો. ગિસ્માર્કે ઑસ્ટ્રિયા સાથે સંધિ કરી પરસ્પર સહાય કરવાનું સ્વીકાર્યું. ૧૮૮૩ માં જર્મની, ઑસ્ટ્રિયા અને ઇટલી વચ્ચે પરસ્પર સહાયક સંધિ થઈ. ૧૮૮૮ માં જર્મન સમ્રાટ વિલિયમ પહેલો મરણ પામ્યો. એનો પુત્ર ફ્રેડરિક વ્રોળે ગાદીએ આવ્યો. પરંતુ તેને કેન્સર થયો હોવાથી તેનો પુત્ર વિલિયમ બીજો ગાદીએ બેઠો. ૧૮૯૦ માં મહાન ગિસ્માર્કને કેન્ઝર વિલિયમે રજા આપી. ૧૮૯૦ માં જર્મન વસતિ ૪,૯૪,૨૮,૪૭૦ ની હતી.



જર્મનીની આત્મકથા

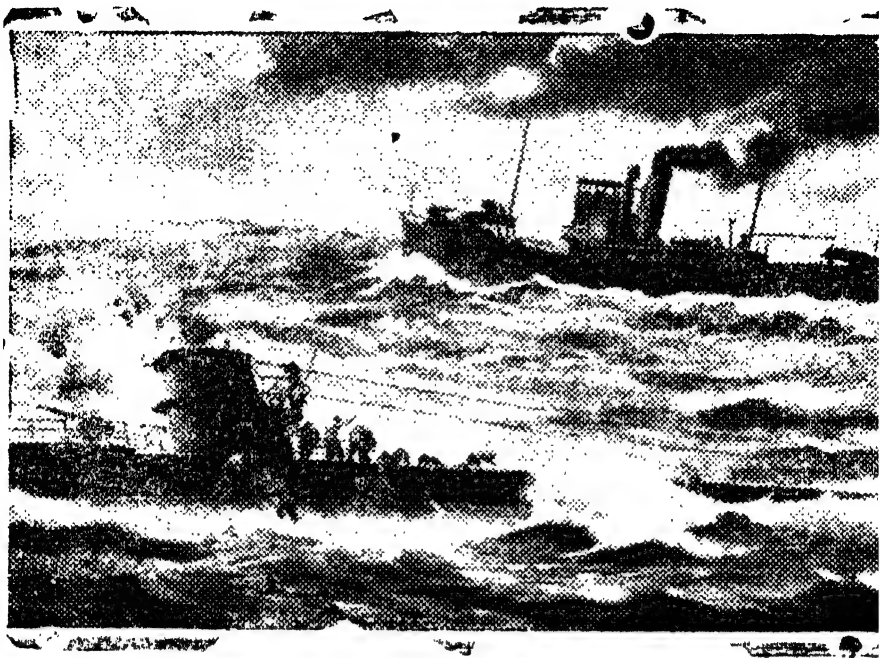


કૈઝર વીલીયમ

પહેલા વિશ્વયુદ્ધમાં પરાજય પામેલો  
જર્મન રાહેનશાહ

ઈ. સ. ૧૮૬૬ માં રશિયાના ઝારના પ્રયત્નોથી હેંગ કોન્ફરન્સની સ્થાપના થઈ. એમાં સા રાજ્યોએ આ કોન્ફરન્સની લવાઈ ઉપર પોતાના વાંધા પતાવવાની વાત હતી. કેઝર વિલિયમ પણ જર્મન સામ્રાજ્યની ઉત્તિ કરી. મોટું સમર્થ સૈન્ય તૈયાર કર્યું. જર્મનદરત નવો દરિયાઈ મનવારોનો કાફલો બાંધ્યો. એ સમ્રાટ મહારાણી વિક્ટોરિયાનો દોહિત્રો ( પુત્રીનો પુત્ર ) હતો. પરંતુ અંગ્રેજો સાથે એને રાજદ્વારી બનાવ નહોતો. ઘણાં જીમકલાં થતાં પણ પતી જતાં. મોરોક્કોની બાબતમાં કેઝર ફ્રાન્સને નમવાની ફરજ પાડી. એના વખતમાં જર્મન વેપાર ઉદ્યોગનો મોટો વિકાસ થયો. જર્મની કૂદકે અને ભૂસ્કે આગળ વધવા માંડ્યું હતું. એના વિકાસ પામતા વાણિજ્યમાં બ્રિટનની આડખીલી આવતી હતી. બંનેના લાભો વચ્ચે યુદ્ધ થતું હતું. બ્રિટન પોતાના સાગરગળા ઉપર મુસ્તાક હતું. આથી જર્મનીએ દર વરસે પોતાના મનવારોના કાફલા ઉપર દશ કરોડ માર્ક ખર્ચવાનો ઇરાદો જાહેર કર્યો. બ્રિટને પણ પોતાના સાગર કાફલા ઉપર વધારે નાણાં ખર્ચવા મંજૂરી મેળવી.





૨

## ભૌગોલિક પરિસ્થિતિ

જર્મની યુરોપનું હૃદય છે. યુરોપના મધ્ય ભાગમાં જર્મની આવ્યું છે. આખા યુરોપના ૩૮૧૧ લાખ ચોરસ માઇલના ક્ષેત્રફળમાં જર્મનીનું ક્ષેત્રફળ ૧,૮૨,૪૯૪ ચોરસ માઇલનું છે. એ રાજ્ય ૪૭° અને ૫૬° અક્ષાંશ અને ૬° તેમજ ૨૩° રેખાંશમાં આવ્યું છે. કદમાં એનાથી યુરોપનાં ત્રણ રાજ્યો મોટા છે; રશિયા, યુકેન અને ફ્રાન્સ. પરંતુ વસતિમાં જર્મની રશિયા પછી બીજા નંબર ધરાવે છે. એની ઉત્તરે ઉત્તર સમુદ્ર, ડેન્માર્ક અને બાલ્ટિક સમુદ્ર છે. પૂર્વે પોલાન્ડ, ઝેકોસ્લોવાકિયા અને ઓસ્ટ્રિયા છે. દક્ષિણમાં

ઑસ્ટ્રિયા અને સ્વિટ્ઝર્લેન્ડ છે. પશ્ચિમે ફ્રાન્સ, લક્ષમખર્ગ, બેલ્જિયમ અને નેધર્લેન્ડ આવ્યાં છે. જર્મનીમાં ૧૮ રાજ્યો સંયુક્ત થયાં છે; આથી જર્મની સામ્રાજ્ય બન્યું છે. જર્મનીના ચાર વિભાગો છે; ઉત્તર જર્મનીનાં મેદાનો, મધ્યનો પર્વતમય પ્રદેશ, આલ્પ્સ પર્વત નીચે તળેટીનો ભાગ અને આલ્પ્સ પર્વતવાળો ભાગ. ઉત્તરથી દક્ષિણ જર્મનીનો વિસ્તાર ૫૫૦ માઈલ પહોળો છે.

જર્મની ત્રણે તરફ યુરોપના પ્રદેશોથી ઘેરાયલું છે. માત્ર ઉત્તરમાં દરિયો છે. ઉત્તર સમુદ્રનો કિનારો બહુ નીચો છે. બાલ્ટિક સમુદ્રનો કિનારો ઊંચો છે. બહુ નાના અને થોડા દ્વીપો જર્મની પાસે છે. જર્મની પાસે કોઈ સારાં ખંડરો નથી.

મધ્ય જર્મનીમાં ડાન્યુબ નદીની ઉત્તરે પર્વતોની હારમાળા આવી છે. પરંતુ તેમાં કોઈ શિખર ૫૦૦૦ ફીટથી ઊંચું નથી. પશ્ચિમમાં વોસેજસ અને હાટેટ પર્વતોની ગિરિમાળા છે. દક્ષિણ જર્મનીમાં જુરા પર્વતો આવ્યા છે. બીજા પળુ ડેટલાક પર્વતો છે. આવેરિયન આલ્પ્સનું ઊંચામાં ઊંચું ૯૭૦૦ ફીટનું શિખર છે, તેમાં બરફ રહે છે.

જર્મનીમાં મોટી અને વહાણવ્યવહાર વાળી નદીઓ છે. યુરોપમાં મોટી નદીઓ પાંચ ગણાય છે: ઑડર, રૅબે, વેસર, રાઈન અને ડેન્યૂબ. આમાં વેસર નદીનું મૂળ જર્મનીમાં છે. બાકી ચાર નદીઓ બહારથી આવે છે. રાઈન નદી ૮૧૦ માઈલ લાંબી, સ્વીટ્ઝર્લેન્ડમાંથી દક્ષિણ જર્મનીમાં પ્રવેશ કરી નેધર્લેન્ડમાં ચાલી જાય છે. એના ઉપર સ્ટ્રાસબર્ગ, માનહાઈમ,



મૈન્ડ, કૉલ્લેન્ડ, ઝાન અને કોલન જેવાં મોટાં શહેરો છે. મન નદી એને મુખ્ય મળનારી નદી ૩૦૫ માઇલ લાંબી છે. બીજી સહાયક નદી નેકર ૨૪૬ માઇલ લાંબી છે. મૉસલ ૩૨૦ માઇલ લાંબી નદી પણ રાઇન નદીમાં મળી જાય છે. જર્મનોએ સૌ નદીઓમાં અગત્યની નહેરો બાંધી છે. નદીઓમાં એવા સરસ બંધો બાંધ્યા છે કે જળપ્રલયો અને પાણીની રેલો કવચિત્ થાય છે.

જર્મનીના પૂર્વોત્તર ભાગમાં ધણું તળાવો છે.

જર્મનીની ઋતુ જુદાજુદા વિભાગોમાં જુદી જુદી જતની છે. પશ્ચિમ જર્મનીની ઋતુ દક્ષિણ ઈંગ્લેન્ડ જેવી છે. બીનાશવાળી. નદીઓની ખીણોમાં ગરમી પડે છે. પૂર્વ જર્મનીમાં પુષ્કળ ઠંડી પડે છે. આલ્ટક સમુદ્ર ઉપરનાં જર્મનીનાં બંદરો શિયાળામાં બરફમય થઇ જાય છે. જર્મનીમાં આશરે ૨૪ ઈંચ વરસાદ સરેરાશ પડે છે.

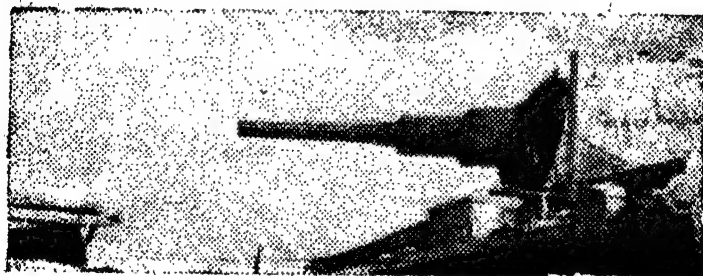
જર્મનીને પરમાત્માએ કુદરતી બક્ષિસ આપી છે. જર્મીનનો મુખ્ય અને મોટો ભાગ કૃષ્ણ છે. લોકો પણ ઇંચે ઇંચ જર્મીનને સુધારવા માટે સારા પ્રયાસ કરે છે. બધા શાસ્ત્રીય ઉપાયો કામે લગાડી જર્મીનને ખેતીને અનુકૂળ બનાવે છે. જર્મનીમાંની ૪૯ ટકા જર્મીનમાં ખેતી થાય છે. ૧૬ ટકામાં જનવરો માટે ઘાસ પેદા કરવામાં આવે છે. ૨૬ ટકા જર્મીનમાં જંગલો છે. ૯ ટકા જર્મીન ખારી અને ખેતીને પ્રતિકૂળ જર્મીન છે. હેર હિટલરે કરોડો માર્ક (જર્મનીનું ચલણી નાણું) ખર્ચા દેશના યુવાનોને ફરજિયાત કામ કરાવી આ ૯ ટકાની જર્મીનમાંથી પણ મુશ્કેલી



ખરી સુધારી છે. જર્મનીમાં ૨૧૫૦ જાતની વનસ્પતિઓ અને ૧૬૦૦૦ જાતનાં જીવજંતુઓ અને ફીડા થાય છે. જર્મનીમાં સિંહ, વાઘ, ચિત્તા, રીંછ, વરુ વગેરે જંગલી જાનવરો નથી. જર્મનીમાં ૨૨૦ જાતનાં પક્ષીઓ મળે છે. જંગલોમાં હરણાંની થોડી જાતો સાંપડે છે. નદી તથા સમુદ્રમાંથી પુષ્કળ માછલીઓ મળી શકે છે. જર્મનીમાં સરસ જંગલો છે. જર્મનો એ જંગલોનો શાસ્ત્રીય ઉછેર કરે છે. ઉત્તમ જાતનું લાકડું આ જંગલોમાંથી મળે છે. જર્મનો વિજ્ઞાનવાદીઓ હોવાથી તેઓ જંગલોમાંથી સરસ લાલ પામી શકે છે.

જર્મન પ્રજા લગભગ સાત કરોડની ગણાય છે. ફ્રાન્સની પ્રજામાં વધારો બહુ થોડો છે, જ્યારે જર્મનીમાં ખૂબ વધારો છે. જર્મન પ્રજા જે પ્રમાણમાં વધે છે તેથી ખ્રિસ્તને પણ ચિંતા થાય છે. જર્મનો વિજ્ઞાનવાદી, સુશિક્ષિત, શિસ્તવાળા, તાલીમ ધરાવનારા યંત્રશાસ્ત્રોમાં નિપુણ અને યુદ્ધમાં મહાલતારા હોવાથી, આખા યુરોપમાં એ પ્રજાની વધતી જતી સંખ્યા માટે ચિંતા રાખવામાં આવે છે. જર્મનીના લોકો પરદેશગમન તરફ વધારે પ્રીતિ રાખતા નથી. આથી દેશમાં વસતિ વધે છે. દર ચોરસ માઇલે ૩૦૦ થી ૮૦૦ માણસોની વસતિ છે. જર્મન પ્રજા મોટે ભાગે ટ્યુટોનિક વંશની ગણાય છે. દક્ષિણમાં કેલ્ટિક લોહીનું મિશ્રણ છે. પૂર્વમાં સ્લેવ લોહીનું મિશ્રણ છે. આ સિવાય સ્લાવિયનો, બાલ્ટિકનો, ફ્રાન્કો, પોલેટોનો, હેસિયનો, યુરિગિયનો, સેક્ષનો, ક્રિશ્ચિયનો વગેરે પેટા જોડો છે.

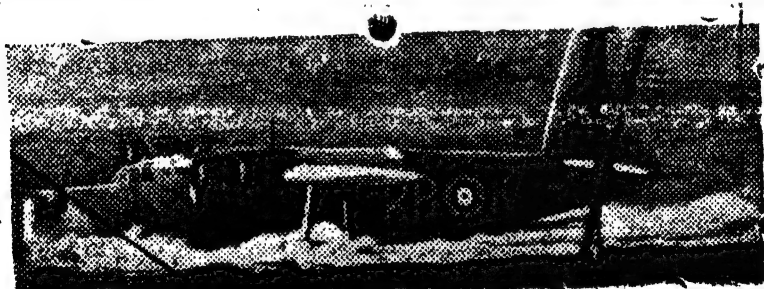
જર્મન ભાષા ઉચ્ચારમાં જસ કઠિન છે. જર્મનોનો મોટો વર્ગ ઉચ્ચ જર્મન ( High German ) બોલે છે. ઉત્તર પ્રાંતનાં



મેદનોમાં રહેતા જર્મનો નીચી જર્મન ભાષા (Low German) નો ઉપયોગ કરે છે. ભાષામાં થોડી થોડી ભિન્નતા છે. કુલ દ્વા ક્ષેત્ર મનુષ્યો જર્મન ભાષા બોલે છે.

જર્મન પ્રગ્ન સુશિક્ષિત છે; તેમાં સારાં સંગીતશાસ્ત્રીઓ છે. પ્રગ્નના મોટા ભાગને સાહિત્ય અને સંગીતનો શોખ છે. તેમનામાં પુસ્તકો વાંચવાનો શોખ સામાન્ય છે. ભાષા શૈલી, વ્યાકરણ, કાવ્ય, વિવેચન, વાર્તાઓ, તત્ત્વજ્ઞાન, વિજ્ઞાન, રસાયન વગેરે વિષયોનાં લાખો પુસ્તકો જર્મન ભાષામાં છે. ગોએથા સીલ્લર જેવા મહાન કવિઓ જર્મનીમાં થયા છે. હેગલ, સ્વીડનબર્ગ, કેન્ટ જેવા તત્ત્વજ્ઞાનીઓ થયા છે; બીથોવન જેવા મહાન સંગીતનિર્માતા થયા છે. મેક્સમુલ્લર, બુલ્લર જેવા પૂર્વ સાહિત્યસંશોધકો અને લેખકો થયા છે. જર્મનોનો સાહિત્યક્ષત્ર મોટો છે. મહા વિદ્વાનો, તત્ત્વજ્ઞાનીઓ, રસાયનશાસ્ત્રીઓ, વિદ્યુતશાસ્ત્રીઓ, વિજ્ઞાનવાદીઓ, શોધકોનો એ પ્રદેશ ગણાય છે. જર્મન ભાષાસાહિત્ય સમૃદ્ધિશીલ છે. લલિતકળાની તે ધણી શોખીન છે.

જર્મનીની વસતિ ખૂબ વધે છે. પરંતુ જર્મન વસતિ પોતાના દેશની જ ભક્ત છે. પરદેશોમાં સંસ્થાનો વસાવવાં એને પસંદ નથી. જર્મનો કૌટુંબિક સુખને ચાહે છે. પ્રગ્ન સશક્ત, બળવાન, વિદ્યાનુરંગી અને સંગીતની ભક્ત છે. એની સંસ્કૃતિ ઉચ્ચ છે. જર્મનીના જુદા જુદા વિભાગોમાં જુન ૧૯૩૩ માં થયેલી વસ્તી ગણતરી નીચે મુજબ છે:



ભૌગોલિક પરિસ્થિતિ



વિભાગો	ક્ષેત્રફળ ચો. મા.	પુરુષો
પ્રશિયા	૧૧૩૦૧૨	૧૧૯૪૫૨૪૭
ખેવરિયા	૨૯૩૩૬	૩૭૨૧૦૯૦
તુરટનખર્ગ	૭૫૩૦	૧૩૦૬૫૩૭
ઐડન	૫૮૧૭	૧૧૬૩૮૩૦
મંકલેનખર્ગ	૬૧૯૭	૩૯૯૭૮૯
મેક્કની	૫૭૮૫	૨૪૮૪૦૯૮
થુરી-જીઆ	૪૫૪૦	૮૦૬૦૨૨
જેસ	૨૬૬૯	૬૯૮૦૩૮
ઝાંડનખર્ગ	૨૪૮૦	૨૮૫૦૪૪
અન્સવીક	૨૪૧૭	૨૪૮૪૧૨
ઝાન્હાલ્ટ	૯૩૧૩	૭૭૧૮૮
લીપે	૪૬૯	૮૬૩૦૪
ચામખર્ગ-લીપે	૧૩૧	૨૪૪૬૫
હુમખર્ગ	૧૬૦	૫૮૧૯૮૮
લુખેક	૧૧૫	૬૫૨૭૨
બ્રેમન	૯૯	૧૮૧૦૭૦
સાર	૭૩૯	૪૧૪૦૦૦



ક્રીઓ	કુલ	દર ચો. મા. વસ્તી
૨૦૪૮૧૫૪૦	૩૯૬૩૪૦૧૧	૩૫૩
૩૬૬૦૪૮૪	૭૬૮૧૫૮૪	૨૬૨
૧૩૮૬૭૯૩	૨૬૬૬૭૨૪	૩૫૮
૧૨૪૫૧૨૧	૨૪૧૨૯૫૧	૪૧૫
૪૦૫૪૨૪	૮૦૫૨૧૩	૧૩૦
૨૭૧૨૫૫૪	૫૧૬૬૬૫૨	૮૬૮
૮૫૩૪૮૮	૧૬૫૬૫૧૦	૩૬૫
૭૩૧ ૧૦	૧૪૨૯૦૪૮	૪૮૦
૨૮૮૦૦૬	૫૭૩૮૫૩	૨૩૨
૨૬૪૫૭૭	૫૧૨૮૯૮	૩૬૧
૧૮૭૨૭૭	૩૬૪૪૧૫	૪૦૮
૮૬૨૩૪	૧૭૫૫૩૮	૩૭૪
૨૫૪૬૦	૪૬૬૫૫	૩૮૨
૬૩૬૪૫૯	૧૨૧૮૪૪૭	૭૫૮૮
૭૧૧૪૧	૧૩૬૪૧૩	૧૧૮૬
૧૬૦૪૮૮	૩૭૧૫૮૮	૩૭૫૭
૪૧૨૦૦૦	૮૨૬૦૦૦	૧૦૪૩



૧૯૧૪-૧૮ના મહાયુદ્ધમાં જે જર્મન પ્રદેશો જર્મની પાસેથી યુરોપમાં વસેલ્સની પરિષદે લઈ લીધાં, તેની વસતિ પણ જર્મન છે. તે નીચે મુજબ છે:—

	વિસ્તાર ચો. મા.	વસ્તી
એલાસ્ટેલોરન	૫૬૦૭	૧૮૭૪૦૧૪
બેલ્જિયમને અપાયેલો	૪૦૦	૬૦૦૦૩
પોલેન્ડને અપાયો	૧૭૮૧૬	૩૮૫૪૯૬૧
મેમલ	૧૦૨૬	૧૪૧૨૩૮
ડાન્ઝીગ,	૭૩૯	૩૩૦૬૩૦
ડેન્માર્કને અપાયેલો	૧૫૪૬	૧૬૬૩૪૮
એક્રાસ્લોવેકિયાને અપાયેલો	૧૨૨	૪૮૪૪૬
સારની ખીણ	૭૩૯	૭૭૦૦૩૦

આ રીતે પોણા કરોડની વસતિનો પ્રદેશ જર્મની પાસેથી લઈ લેવાયો હતો. આ સિવાય ૧૯૩૩ ની ગણતરી પછી જર્મનીમાં અડધો કરોડ મનુષ્યો છેલ્લાં દશ વરસોમાં વધ્યાં છે; એટલે કુલ ૮ કરોડ જર્મનો જર્મનીના તાબે હતા. આ સિવાય ઓસ્ટ્રીયા, એક્રાસ્લોવેકિયા, સ્વીટ્ઝર્લેન્ડ, આલ્પિક પ્રાંતો, અમેરિકામાં મળેલાં કરોડ જર્મનો હોવાનો ઇલાજ. આથી જગતમાં હાલ કરોડ જર્મનો છે જર્મનીમાં દર દશ વરસે બે કરોડ જર્મનોનો વધારો થાય છે.



જર્મનીમાં પરદેશીઓની વસતિ આશરે દસ લાખની હતી, તેમાં ૨૫ લાખ પોલાન્ડવાસીઓ, ૧૫ લાખ ઑસ્ટ્રિયનો, ૨,૨૨,૫૨૧ ઝેકોસ્લોવેકિયનો, ૬,૬૭૭ શ્વિટનો, ૭,૨૬૬ ફ્રેંચો હતા.

૧૯૩૩ ની વસ્તીગણતરી પ્રમાણે ૬૩૫ લાખ માણસો (૨૮૫ ટકા) ખેતી અને જંગલના કામમાં હતાં; ઉદ્યોગોમાં ૧ કરોડ ૩૧ લાખ (૪૦૧ ટકા) કામે લાગ્યાં હતાં. વેપારમાં ૫૬૫ લાખ (૧૫૫ ટકા), ધંધાઓમાં ૨૭ લાખ (૮૧ ટકા), નોકરીમાં ૧૨૫૫ લાખ (૩૫૫ ટકા) કામે લાગ્યાં હતાં.

જર્મન પ્રજાની પેદાશ દર વરસે કેટલી વધે છે, તે નીચેના આંકડાઓ બતાવે છે.

વર્ષ	વિવાહોની સંખ્યા	જન્મો
૧૯૩૦	૫૬૨૬૪૮	૧૧૬૩૩૮૧
૧૯૩૧	૫૧૫૪૦૩	૧૦૬૩૬૯૧
૧૯૩૨	૫૦૬૫૬૭	૧૦૦૭૭૬૮
૧૯૩૩	૬૩૦૮૨૬૦	૯૮૪૮૮૦
ખ્રિસ્તીયદેસની સંતતિ મરણ		દરવર્ષે વધારો
૧૪૦૯૯૩	૭૪૬૭૮૧	૪૧૬૬૦૦
૧૨૬૩૮૩	૭૫૭૯૬૭	૩૦૫૬૫૪
૧૧૮૪૪૬	૭૨૬૨૦૮	૨૭૮૫૬૦
૦	૭૫૮૭૬૭	૨૨૬૧૧૩



૧૯૩૨માંના કુલ જન્મોમાં ૫,૩૨,૪૬૪ છોકરાઓ અને ૪,૮૭,૩૦૪ છોકરીઓ હતી. ૧૯૩૨ માં ૪૨,૨૦૨ છૂટાછેડાના કિસ્સા બન્યા હતા.

જર્મનો વિશેષે શહેરોમાં વસનારી પ્રજા છે. બે લાખથી ૫૦ હજારની વસતિવાળાં લગભગ ૧૦૦ શહેરો જર્મનીમાં છે. પ્રજા ઉદ્યોગપ્રિય છે. ધણાં ખરાં ઉદ્યોગો શહેરમાં આવેલાં છે.





૩

## ધર્મ, શિક્ષણ, ન્યાય.

જર્મન પ્રગ્ન ખ્રિસ્તી છે, પરંતુ એનો સારા ભાગ ધર્મ ઉપર અંધશ્રદ્ધાળુ નથી. જર્મનો સારા વિચારકો છે. આથી ધર્મ સંબંધી ક્ષત્રિઓ એમને ત્યાં નથી. તેમાં પણ હમણાંનો જર્મનીનો સર્વાધ્યક્ષ હેર હિટલર ધર્મને દૂર રાખવા માગે છે; એટલે ધાર્મિક માન્યતાઓ પ્રત્યે તેણે અસહિષ્ણુતા દેખાડી છે. જર્મનીમાં પ્રોટેસ્ટન્ટ પંથનો મુખ્ય સ્થાપક માર્ટિન લુથર હતો. આથી જર્મનીમાં પ્રગ્નનો મોટો ભાગ પ્રોટેસ્ટન્ટનો બનેલ છે. પ્રોટેસ્ટન્ટો મૂર્તિપૂજન, લેટિન ભાષામાં પ્રાર્થનાઓ, પોપની સત્તા વિગેરેમાં માનતા નથી.

તેમ ઉપવાસ, તપ, મત, સાધુઓ આદિ પ્રત્યે પણ એમને ઉદાસીનતા છે. રોમન કેથોલિક મત (અસલ ખ્રિસ્તી સંપ્રદાય) આ સર્વેમાં શ્રદ્ધા ધરાવે છે. જર્મનીમાં ૪૧ કરોડ પ્રોટેસ્ટન્ટો (૬૨૧૧૧ ટકા) છે. ૨૧ કરોડ રોમનકેથોલિકો (૩૨૧૧ ટકા) છે. રોમનકેથોલિકોની મુખ્ય વસતિ બેવેરિયામાં છે. યાહૂદીઓ ૫ લાખ છે. ખ્રીસ્ત ધર્મોના અનુયાયીઓ અને નાસ્તિકવાદીઓની સંખ્યા ૨૬૧૧ લાખ (૪ ટકાની) છે. યાહૂદીઓ ઉપર તો હેર હિટલરનો શેષ કાતર્યો છે. આથી ધણાખરા યાહૂદીઓ જર્મની છોડી ભાગી ગયા છે.

જર્મન પ્રોટેસ્ટન્ટોમાં રાજ્યાશ્રય નીચે આખા દેશમાં મંદિરોના પહીવટ એક સર્વસત્તાધીશ ધર્માધ્યક્ષના નીચે મૂકવાનો હિલચાલ જોરથી ચાલે છે, પણ હજી તે સફળ થઈ નથી. બધાં મંદિરો ઉપર રાજ્યનો અંકુશ અને આશ્રય મૂકવા માટે સખ્ત તકરારો થઈ છે. જર્મનીમાં પોતાના પાપોની જાહેરાત કરી પશ્ચાત્તાપ કરવાની મોટી હિલચાલ ચાલે છે, અને તેનું બળ વધતું જાય છે.

રોમનકેથોલિકોમાં ૬ મોટા આર્કબિશપો, ૧૮ બિશપો છે. એ સર્વે ઉપર રોમના પોપની વત્તીઓછી સત્તા અથવા પ્રભાવ છે. જર્મની અને પોપની વચ્ચે મંઘિ છે. જર્મનો રાજદાનમાં ધર્મ-સત્તાને આશ્રય દેતા નથી. યાહૂદીઓનાં પોતાનાં મંદિરો છે.

જર્મનીમાં શિક્ષણ સર્વસામાન્ય છે. ફરજિયાત અને મફત પ્રાથમિક શિક્ષણ છે. જર્મનીને ખૂણેખાંચરેથી પણ અભણ માણસ



મળવો મુશ્કેલ છે. ૬ થી ૧૪ વરસની ઉંમર સુધીનાં દરેક બાળકને ફરજિયાત શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. જર્મનીમાં રાજ્યના સર્ટિફિકેટ અને તાલીમ વગરનો કોઈ પણ શિક્ષક શિક્ષણકાર્ય માટે નીમી શકાતો નથી.

જર્મનીમાં શિક્ષણપ્રેમ ખૂબ છે. ૧૯૩૧-૩૨ માં ૫૨,૬૬૧ પ્રાથમિક શાળાઓમાં ૧,૪૧,૫૮૪ શિક્ષકો અને ૪૮,૬૬૭ શિક્ષિકાઓ કામ કરતી હતી, એમાં ૭૭ લાખ બાળકો શિક્ષણ લેતાં હતાં. આમાં ૩૮૧ લાખ વિદ્યાર્થીઓ અને ૩૭૧ લાખ વિદ્યાર્થીનીઓ હતી. ૬૭૬ ખાનગી શાળાઓ હતી, તેમાં ૧૦ લાખ વિદ્યાર્થીઓ હતા. દરેક બાળકને કાયદેસર રીતે ફરજિયાત ચાર વરસનું શિક્ષણ લેવું જ પડે છે.

આ ચાર વરસના સરવાળાના શિક્ષણ પછી બાળકોને પ્રીપ્લસ સ્કૂલોમાં મોકલવામાં આવે છે. પછી કન્ટીન્યુએશન સ્કૂલોમાં બાળકોને ફરજિયાત શિક્ષણ લેવું પડે છે. અહાર વર્ષની ઉંમર સુધી ચાતુ શિક્ષણ મળે છે. આવી ૧૬,૪૫૨ કન્ટીન્યુએશન સ્કૂલો હતી, તેમાં ૩૧ લાખ વિદ્યાર્થીઓ ભણતા હતા. ૫૨૦૦ જુદાજુદા ધંધા શીખવાની શાળાઓ હતી, તેમાં ૧૨૧ લાખ વિદ્યાર્થીઓ ભણતા હતા. ૧૬૭૧ જાહેર હુન્નર ઉદ્યોગ અને યંત્રો, રસાયન, વિદ્યુત શીખવવાની શાળાઓ હતી; તેમાં ૧૧૧ લાખ વિદ્યાર્થીઓ શીખતા હતા. અંગ્રેજી અને ફ્રેન્ચ ભાષા હારા ૧૪૭૨ અલગ શાળાઓમાં શિક્ષણ અપાતું હતું. તેમાં ૧૬,૫૧૭ શિક્ષકો



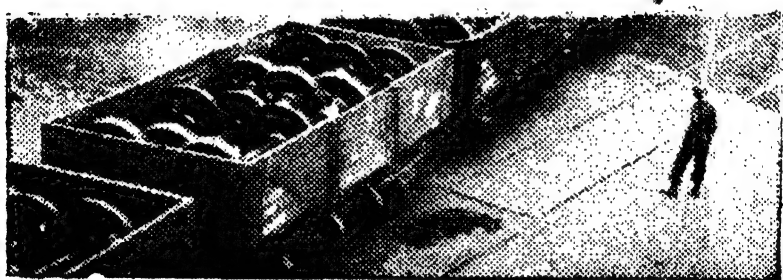


અને ૨,૨૯,૬૭૧ વિદ્યાર્થીઓ શિક્ષણ લેતા હતા. હાઈસ્કૂલો પણ જ્યાં જ્યાં વિષયોને લક્ષ્યે જુદી જુદી છે. આ સર્વેમાં અત્યંત સુંદર રીતે અને બાળકોનો સંપૂર્ણ વિકાસ લક્ષ્યમાં રાખી શિક્ષણ અપાય છે.

માધ્યમિક શાળાઓની સંખ્યા વિદ્યાર્થીઓ માટે ૧૬૯૯ હતી, તેમાં ૫,૩૦,૭૭૮ વિદ્યાર્થીઓ શીખતા હતા. શિક્ષકોની સંખ્યા ૩૦,૧૮૭ની હતી. બાળાઓ માટે ૭૮૯ માધ્યમિક શાળાઓમાં ૧૪,૭૧૫ શિક્ષકો હતા; અને ૨,૪૭,૮૬૨ વિદ્યાર્થીનીઓ હતી. બીજી બાળાઓ માટેની ખાનગી માધ્યમિક શાળાઓમાં ૯૩૬૫ વિદ્યાર્થીનીઓ ભણતી હતી. દશ ટેકનિકલ હાઈસ્કૂલો હતી.

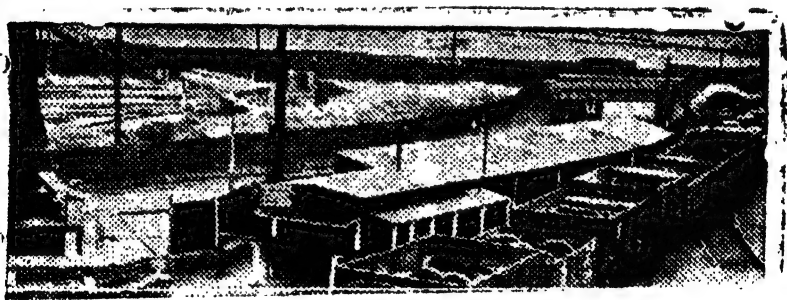
નીચે પ્રમાણે ખાસ ધંધાની હાઈસ્કૂલો હતી.:

શાળા	વિદ્યાર્થીઓ
૨ વેટરનરી કોલેજો	૧૦૩૬
૨ બુસ્ટરશાળા	૩૨૫
૧૧ હુનરશાળાઓ	૧૪૯૦
૩ ખેતીની કોલેજો	૯૮૭
૫ વેપારી શાળાઓ	૩૦૨૩
૧૦ સંગીત કોલેજો	૩૪૪૦
૨ જંગલખાતાની કોલેજો	૧૧૮
૧ દવા બનાવવાની	૫૨૫
૧૦ શિક્ષકો (પ્રાથમિક) તૈયાર કરવાની	૧૨૬૬



જર્મનીમાં ૨૮ વિશ્વવિદ્યાલયો છે. આમાં ઘણી યુનિવર્સિટીઓ પંદરમી સદીમાં સ્થપાયેલી છે. આ યુનિવર્સિટીમાં બર્લિનની યુનિવર્સિટી સૌથી મોટી છે. આ યુનિવર્સિટીઓમાં કુલ ૬૨૧૬ પ્રોફેસરો છે. સૌથી જૂની યુનિવર્સિટી હોંડલ્બર્ગની ૧૩૮૬ માં સ્થપાઈ હતી. આમાં ૮૮,૨૯૮ યુવકો શિક્ષણ લે છે; તેમાં ૧૬,૧૩૨ યુવતીઓ અને ૩૪૪૫ પરદેશીઓ હતા. મુખ્ય વિષયો ધર્મ, કાયદો, વૈદક, તત્ત્વજ્ઞાન, ગણિત વગેરે છે. ૧૯૩૪માં લગભગ એક લાખ વિદ્યાર્થીઓ યુનિવર્સિટીઓમાં શિક્ષણ લેતા હતા.

જર્મની પોતાના વિદ્યાર્થીઓના શિક્ષણ પાછળ સારું ખર્ચ કરે છે. દરેક બાળકને સ્વાસ્થ્ય અને આરોગ્યનું જ્ઞાન આપવામાં આવે છે. બુદ્ધિમાં જડતાવાળાં બાળકોને તૈયાર કરવાની શાળાઓ જુદી છે. જર્મન બાળક શક્તિશાળી, ઉત્સાહી અને બારે કોર અને તેવી કેળવણી અપાય છે. બાળકોમાં સૈનિકની શિસ્ત અને સંગઠન લાવવા માટે માટે ખાસ ગોઠવણો કરવામાં આવી છે. યૌન બાલીયના હાથ નીચે લાખો ચૌદ વરસની ઉંમર યુધ્ધીનાં બાળકોનાં દળો કવાયત, હથિયારો વાપરવાં, કૂચ કરવી, લાંબો પ્રવાસ કરવો એ સર્વે શીખે છે. તે પ્રમાણે લાખો કન્યાઓની પણ સેના બની કરવામાં આવી છે. જર્મન પ્રજા ખૂબ પ્રગતિશીલ છે. તે શિક્ષણપ્રેમી છે. પોતાની પ્રજાને સુસંસ્કારી બનાવવા માટે તે ખૂબ ધન ખર્ચે છે.



જર્મનીમાં ન્યાય અને કાયદાના ઉપર પ્રાંતિય સરકારોની સત્તા રહે છે. મધ્યસ્થ સરકાર એમના કાર્યમાં માથું મારતી નથી. આખા જર્મનીમાં સૌ રાજ્યનો અધિકાર પોતાની અદાલતો ઉપર છે, પરંતુ જરૂર પડે મધ્યસ્થ સરકાર વચ્ચે પડી શકે છે; આખા જર્મનીમાં કાયદાનું ધોરણ એક જ અને સમાન છે. ભાષા અને લોકો વચ્ચે એકતા હોવાથી અદાલતોનું પરસ્પર સંગઠન થઈ શક્યું છે. કાયદાનાં પુસ્તકો અને ફોજદારી તથા દિવાની કાયદાઓ એક જ રીતે સર્વત્ર ચાલે છે. જર્મન ન્યાયમૂર્તિઓ પણ સૌ રાજ્યો પોતેજ નીમે છે, પરંતુ ન્યાયપદ્ધતિ એકસરખી જ છે.

સૌથી નીચલી અદાલતો પ્રાથમિક અદાલતો છે. એમની સંખ્યા ૧૬૪૬ની છે. આ અદાલતો ફોજદારી અને દિવાની નાના મુકદ્દમા ચલાવે છે. ૧૦૦૦ માકે સુધીનો મુકદ્દમો એક ન્યાયાધીશ ચલાવે છે. બહુ ગંભીર ફોજદારી મુકદ્દમામાં ન્યાયાધીશ પોતાની મદદ માટે બે એસેસરો (જાહેર પ્રજાનાં માણસો) નીમે છે. ન્યાયની અદાલતો, દફતરો અને જૂતા દસ્તાવેજોની સાચવણી કરે છે. આથી ઉપરની મધ્યમ અદાલતો છે. એની સંખ્યા ૧૫૫ની છે. એમાં ત્રણ ન્યાયાધીશો બેસે છે. તેઓની સત્તા તમામ મુકદ્દમા ઉપર ચાલે છે. મોટી રકમના દિવાની મુકદ્દમા પણ આ અદાલતમાં ચાલે છે. વેપારી મુકદ્દમા માટે જુદી જુદી અદાલતો હોય છે. તેમાં એક ન્યાયાધીશ અને બે વેપારીઓ નિમાય છે. આજ અદાલત નીચલી અદાલતની અપીલો સાંભળે



છે. ફોજદારીની શરૂઆતની અદાલતોમાં ફોજદારી મુકદ્દમા ચાલે છે. ફાંસીની સજા માટે ત્રણ ન્યાયાધીશોની સંયુક્ત અદાલતો અને ૬ એસેસરો નિમાયા છે. આવી ૨૬ અદાલતો જર્મનીમાં છે. સૌથી મોટી અદાલતો અપીલો માટે નિર્માણ થઈ છે, તેમાં ત્રણથી પાંચ ન્યાયાધીશો હોય છે. જર્મનીમાં બધા ન્યાયાધીશોની સંખ્યા ૧૦,૦૬૪ની છે. સૌથી મહાન અદાલત રીચગેરીયની હોવાનું કહેવાય છે. તે લિપઝીકમાં એસે છે. એને ૧૦૩ ન્યાયાધીશો છે. આખા જર્મન સામ્રાજ્યમાં એની વ્યાપક અપીલસત્તા છે. એની પાંચ ફોજદારી અને સાત દીવાની અદાલતો છે. દરેક અદાલતમાં પાંચ ન્યાયાધીશ એસે છે.

માલિક અને મજૂરો વચ્ચેના કથકાઓ પતાવવાની ખાસ અદાલતો છે. આમાં મજૂરો અને માલિકોના પ્રતિનિધિઓ ન્યાયાધીશોની સાથે એસે છે. ૧૯૩૪માં આવી ૪૫૨ પ્રાથમિક અદાલતો અને ૬૦ ઉપરની અદાલતો હતી.

જર્મનો વિશાળ પાયા ઉપર પોતાની પ્રજાના અનાથવર્ગને નિભાવે છે; તે માટે અગ્રજો રૂપિયા ખર્ચે છે. આની શરૂઆત ઇ. સ. ૧૮૭૦ની તા. ૬ દી જૂનના કાયદાથી થઈ છે. મહાયુદ્ધ



( ૧૯૧૪-૧૮ ) પછી જર્મન પ્રજાના હાલખેહાલ થયા હતા. તે પછી નાણાં અને ચલણનો પુગાવો થયો. આમાં પ્રજાની પાયમાલી થઈ ગઈ. ફેબ્રુઆરી ૧૯૨૪માં નવો કાયદો પસાર કરીને અતિશય વિશાળ પાયા ઉપર અનાથ વર્ગને નિભાવવાનો કાયદો ઘડાયો. આથી એક મોટું ખાતું સ્થાપીને મોટી રકમો તે ખાતાને સોંપવામાં આવી છે. ધાયલ થયેલા સિપાઇઓ તેમને આધારે નભતા. તેમનાં કુટુંબીઓ, માર્યા ગયેલા સિપાઇઓનાં કુટુંબીઓ, વૃદ્ધો, અપંગો, અનાથો, અશક્તોનાં બાળકો, ખેકારો વગેરેને આ ખાતું વિશાળ સંખ્યામાં નભાવે છે. નાનાં બાળકો જેઓ ગુનેગાર વૃત્તિનાં હોય તેમને સુધારવા માટે મોટી કોશિશો કરવામાં આવે છે. સુવાવડ ખાતાંઓ નભાવાય છે. લાખો અનાથ માત-પિતા વગરનાં બાળકોને પાળવામાં આવે છે. એ સર્વેને શિક્ષણ અને સૈનિકની તાલીમ આપવાનો બંદોબસ્ત થયો છે. પ્રજાજનો, રાજ્ય અને યુનિસિપાલિટીઓ ત્રણેય મળીને આ કામ કરે છે. કોઈ માઆપ યોતાના બાળકને શિક્ષણ આપવા માટે કાળજી રાખે નહિ તો, તેવાં બાળકોને આ ખાતું યોતાના કબજામાં લે છે.

તા. ૩૧ માર્ચ ૧૯૩૪ ને દિવસે ૩૨,૯૬૨,૪૬ કુટુંબનાં વડિલોને ગૃહસંસાર વાજખી રીતે નભાવવા સરકાર મદદ કરતી હતી. તે માટે ૯૭૩ જિલ્લા કમિટીઓની સેવા સ્વીકારવામાં આવી હતી. ૧૯૩૩-૩૪માં આ કામ માટે ૧,૮૬,૬૮,૪૮,૨૦૦ રિકમાર્ક વપરાયા હતા.



બ્રહ્મર મદદ આપનાર કમિટીઓએ ૨,૦૮,૩૫૭ મનુષ્યોને જુદી જુદી મદદ આપી હતી. તે ઉપરાંત ૧૯૩૨-૩૩માં ૧૧,૩૯-૭૨,૦૦૦ રિકમાર્ક ખર્ચાયા હતા.

આ મોટી મદદો સિવાય બ્રહ્મર સહાય આપનાર સત્તાવાર મંડળોએ જુદી જુદી લોકકલ્યાણની પ્રવૃત્તિની સંસ્થાઓને મોટી આર્થિક મદદો આપી હતી. ૧૯૩૨-૩૩ મ. ઓએ મનુ ખર્ચ ૧,૮૮,-૭૮,૫૪,૭૦૦ રિકમાર્કનું હતું. આ ખર્ચમાં અનાથ બાળકોને તથા કાયદેસર રીતે નહિ જન્મેલાં બાળકોને નિભાવવાનું તથા શિક્ષણ આપવાનું ખર્ચ આવી જાય છે. એ રકમ ૧,૪૩,૪૧,૨૦૦ રિકમાર્કની હતી. અનાથાશ્રમો, બાલગૃહો, અપંગગૃહોને ૩૭,૬૪,૫૦૦ રિકમાર્કની સહાય અપાઈ હતી. કોન્ડરગાર્ડન અને કામ કરનારી માતાઓનાં બાળકોને સાચવનારી સંસ્થાઓને ૨૫,૧,૬૧,૨૦૦ રીકમાર્કની મદદ મળી હતી.

રાજ્યે આ કામ પાછળ ૧૯૩૨-૩૩માં કુલ ૨,૭૧,૭૩,૦૦,૦૦૦ રિકમાર્ક જેવી બાદશાહી રકમ ખર્ચાઈ હતી.

યુરોપમાં યંત્રશાસ્ત્ર આવ્યું છે, આથી મનુષ્યોમાં બેકારી વધી છે. આ બેકારીનિવારણ માટે જર્મનીએ વિશાળ દરજ્જાના વીમાની યોજના દાખલ કરી છે. આમાં રાજ્ય, કારખાનાંવાળાઓ અને મજૂરો પોતાના હિસ્સા આપે છે. આ કાર્યક્ષેત્રમાં બેકારી,



અકસ્માતો, અને બિમારી આવી જાય છે. વૃદ્ધ, અપંગ અને અશક્તો સમાવેશ પણ આમાં જ થાય છે. આની શરતો નીચે મુજબ છે:

- (૧) વાર્ષિક ૩,૬૦૦ રિકમાર્કની પેદાશવાળાને બિમારી માટેનો ફરજિયાત વીમો ઉતરાવવો પડશે. તેમાં  $\frac{૧}{૨}$  વીમો ઉતરાવનાર અને  $\frac{૧}{૨}$  કારખાનાંવાળો ભરશે.
- (૨) મજૂરોના અકસ્માતના વીમાનો કુલ ખર્ચ માલિકોને આપવાની કાયદો ફરજ પાડે છે.
- (૩) મજૂરોના અપંગપણા અને વૃદ્ધતા માટે મજૂરોએ વીમો ફરજિયાત ઉતરાવવાનો છે.  $\frac{૧}{૨}$  ખર્ચ મજૂરો અને  $\frac{૧}{૨}$  ખર્ચ માલિકો આપે. સરકાર મોટી વાર્ષિક આર્થિક સહાય નિયમિત આપે છે.
- (૪) બેકારોનો વીમો ફરજિયાત ઉતરાવવો પડે છે.
- (૫) સર્વ ખાતાંઓ ઉપર સરકારી સખ્ત દષ્ટિ અને ચાંકુરો છે.

૧૯૩૩માં કુલ ૧,૮૫,૪૦,૦૦૦ મનુષ્યોએ બિમારીનો વીમો ઉતરાવ્યો હતો; આમાં ૬૨ લાખ સ્ત્રીઓ હતી. આ સિવાય ૨૩ લાખ મનુષ્યોએ ખાનગી સંસ્થાઓમાં બિમારીનો વીમો ઉતરાવ્યો હતો. ૨,૧૨,૦૦,૦૦૦ મનુષ્યોએ અકસ્માત અને ઈન સામે વીમો ઉતરાવ્યો હતો. આ કુલ સંસ્થાઓની ૧૯૩૩માં પેદાશ ૧૧



અપજ રિકમાર્કની હતી. એટલું જ ખર્ચ હતું. અકસ્માત વીમાની પેદાશ ૩૩ કરોડ રિકમાર્કની અને ખર્ચ ૩૩ કરોડનું હતું. જુદા અને અપંગની વીમાની પેદાશ ૧૧૦ કરોડ રિકમાર્ક અને ખર્ચ ૧૨૮ કરોડ રિકમાર્કનું હતું. આમાં રાજ્યે ૩૯ કરોડ રિકમાર્ક મદદ તરીકે આપ્યા હતા. ૧૯૩૪માં જુદા, અપંગો અને બિમારીનો લાભ લેનારની સંખ્યા ૨૪૧ લાખની હતી. અનાથ બાળકો ૫,૮૨,૦૦૦, વિધવાઓ ૩,૫૦,૦૦૦ આશ્રય લેતી હતી. મજૂરોના વીમાની પેદાશ ૧૯૩૭ માં ૪૫ કરોડ રિકમાર્કની હતી, અને ખર્ચ ૨૭૧ કરોડનું હતું. આનો લાભ ૩૬ લાખ મજૂરો લે છે. ૧૯૩૪માં ૨૦,૬,૯૦૪ મનુષ્યોને અનાથ જુદત્વનું પેન્શન મળતું હતું. ૯૦,૦૧૮ અનાથ વિધવાઓને પેન્શન મળતું હતું. ૩૫,૯૪૪ નાનાં બાળકોને પેન્શન અપાતું હતું. રાજ્યે આ સર્વમાં ૨૯ કરોડ રિકમાર્કનો ફાળો ભર્યો હતો.

ખાણિયાઓના મંડળનું જુદું કલ્યાણુખાતું છે. એની પેદાશ ૭૦ કરોડ અને ખર્ચ પણ તેટલું જ છે.







૪

## અર્થશાસ્ત્ર અને વ્યાપારઉદ્યોગ

જર્મની બહુ ધનવાન દેશ નથી, પરંતુ આપણા હિંદના મુકાબલે તો બહુ ધનવાન ગણાય. બ્રિટન, અમેરિકા અને ફ્રાન્સ એનાથી વધારે ધનવાન દેશો છે. તે સિવાય ગત યુદ્ધ પછી જર્મની ભયંકર આર્થિક અવ્યવસ્થામાંથી પસાર થયું હતું. જર્મનીને નાણાંના અનહદ ડુગાવાથી ખૂબ નુકશાન થયું હતું. સાધારણ રીતે જર્મનો સ્વદેશમાં વસનાર છે. અંગ્રેજો પરદેશોને ચૂસી નાણાં-વાળા અને સમૃદ્ધ થયા છે. અમેરિકનો તેમનો દેશ બારે પેદાશવાળો હોવાથી સમૃદ્ધ થયા છે, અને ફ્રેંચોનાં સંસ્થાનોની તેમને સારી પેદાશ છે. નીચેના આંકડાઓ ઉપયોગી છે.

(૧) હિંદમાં દર હજારે ૨૪.૫ મૃત્યુસંખ્યા (દશ વરસના અંદાજે) દર વરસે આવે છે. ગ્રેટબ્રિટનમાં એ અંદાજ ૧૨.૫, ફ્રાન્સમાં ૧૬.૩, જર્મનીમાં ૧૧.૧ અને અમેરિકા (યુ. સ્ટેટસ) માં ૧૧.૩, જાપાનનો ૧૮.૧૭ દર હજારે આવે છે.

(૨) જન્મસંખ્યા (દશ વરસના) અંદાજે હિંદમાં ૩૨.૯, બ્રિટનમાં ૧૬.૩, ફ્રાન્સમાં ૧૭.૪, જર્મનીમાં ૧૭.૫, અમેરિકામાં ૧૮.૯ તથા જાપાનમાં ૩૨.૩૫ ની દર હજારે છે.

(૩) હિંદમાં સરેરાશ ૧૯૫ મનુષ્યો, બ્રિટનમાં ૬૮૫, યુરોપ આખામાં ૧૨૭ મનુષ્યો, અમેરિકામાં ૪૧, જર્મનીમાં ૩૨૪ અને જાપાનમાં ૪૪૩ દર ચોરસ માઇલે વસે છે.

(૪) હિંદમાં દર મનુષ્ય, ઉંમરની સરેરાશ ૨૬.૭ નેટલી જ સોગવે છે. એટલે હિંદમાં મરણ પ્રમાણ મોટું છે. જ્યારે ખીલ દેશોમાં મનુષ્યની સરેરાશ ઉંમર ઇંગ્લેંડમાં ૫૭.૬, અમેરિકામાં ૫૬.૪, જર્મનીમાં ૪૯.૦૪, ફ્રાન્સમાં ૫૦.૫ અને જાપાનમાં ૪૪.૫ વર્ષની છે.

(૫) હિંદમાં શહેરોની વસતિ ૧૧ ટકા અને ગામડાંઓની ૮૯ ટકા છે. બ્રિટનમાં શહેરોની વસતિ ૮૦ ટકા અને ગામડાં-ઓની ૨૦ ટકા છે; કારણ કે ઔદ્યોગિક દેશોમાંનાં શહેરોમાંની વસતિ વધારે હોય છે. જર્મનીમાં શહેરોમાં ૬૨ ટકા અને ગામડાં-ઓમાં ૩૮ ટકા પ્રજા વસે છે. ફ્રાન્સમાં ૫૦.૫ ટકા ગામડાંઓ અને



શહેરોની વસતિ વહેંચાયેલી છે. અને અમેરિકામાં ૫૬.૨ ટકા શહેરોમાં અને ૪૩.૮ ટકા ગામડાંઓમાં વસે છે. કેનેડાનાં શહેરોમાં ૫૩.૭ ટકા અને ગામડાંઓ ૪૧.૩ ટકા છે. જાપાનમાં ૫૬ અને ૪૪ ટકા વસવાટ છે.

(૬) હિંદમાં ૧૦ વરસ અને તેથી વધારે ઉંમરના લોકોમાં ૧૦ ટકા અક્ષરજ્ઞાન ધરાવે છે. ગ્રેટબ્રિટનમાં આ સરેરાશ ૯૨.૫ ટકા જેટલી મોટી છે. ફ્રાન્સમાં ૯૪.૧, જર્મનીમાં ૯૯.૭, અમેરિકામાં ૯૫.૭ અને જાપાનમાં ૯૬ ટકા માણસો અક્ષરજ્ઞાન ધરાવે છે. કેનેડામાં ૯૪.૯ અને ઑસ્ટ્રેલિયામાં ૯૮.૩ ટકા મનુષ્યો અક્ષરજ્ઞાન ધરાવે છે.

(૭) હિંદમાં પ્રજાના ૧૦૦ ટકામાંથી ૪૬.૭ ટકા ભાગ શિક્ષણસંસ્થાઓમાં ભણે છે. ગ્રેટબ્રિટનમાં ૧૮.૮ ટકા, જાપાનમાં ૧૯ ટકા, જર્મનીમાં ૨૪ ટકા અને યુનાઇટેડ સ્ટેટસ તથા કેનેડામાં ૨૩.૭ અને ૨૪.૪ ટકા વસ્તીનો ભાગ શિક્ષણસંસ્થાઓમાં ભણે છે.

(૮) હિંદમાં પ્રત્યેક બાળક દીઠ ૨૨ રૂપિયા શિક્ષણ પાછળ ખર્ચાય છે. જાપાનમાં ૫૮, બ્રિટનમાં ૧૭૨, જર્મનીમાં ૧૫૦, કેનેડામાં ૧૮૯ અને અમેરિકામાં ૨૭૫ રૂપિયા ખર્ચાય છે.

(૯) હિંદમાં દર દશલાખમાંથી ૧૨.૬ લાગ વર્તમાનપત્રો વાંચે છે. અમેરિકામાં એ સરેરાશ ૧૭૨, જાપાનમાં ૧૫૫, કેનેડામાં ૧૫૮ અને રશિયામાં ૧૦૦ છે. જર્મનીમાં પણ ૧૫૦ લગભગની સરેરાશ છે.



(૧૦) જુદા જુદા દેશોમાં મનુષ્ય દીઠ કેટલું કાર્ય થઈ શકે છે તેની સરખામણી નીચે મુજબ છે:

ચીન ૧	જાપાન ૩૫	ગ્રેટબ્રિટન ૧૮
હિંદ ૧૫	ફ્રાન્સ ૮	કેનેડા ૨૦
ઈટાલી ૨૫	જર્મની ૧૨	યુ. સ્ટેટ્સ ૩૦

(૧૧) હિંદની દર મનુષ્ય દીઠ વાર્ષિક સરેરાશ પેદાશ પપ રૂપિયા નોટલી અંકાય છે, જ્યારે જર્મનીની ૬૩૪, ફ્રાન્સની ૨૬૩૬, બ્રિટનની ૧૦૬૨, યુ. સ્ટેટ્સની ૨૦૫૩ અને જાપાનની ૨૭૧ રૂપિયાની પેદાશ અંકાય છે.

જર્મની રાજ્યની પેદાશ કરોડથી થાય છે. કસ્ટમમાંથી પણ પેદાશ મળે છે. જર્મનીને સંસ્થાનો નથી. જર્મનીનાં સરકારી બજારો નીચે પ્રમાણે પેદાશ અને ખર્ચ બતાવે છે:

૧૯૩૦-૩૧	૧૯૩૧-૩૨
દશ લાખ રિક.	દશ લાખ રિક.
પેદાશ-૧૦,૫,૮૫,૪૦૦	૮૫,૬૭,૬૦૦
ખર્ચ-૨,૧૮,૭૭,૨૦૦	૧,૦૦,૪૨,૦૦૦



૧૯૩૨-૩૩

દશ લાખ રિક.

૬૩,૨૭,૧૦૦

૭૬,૪૪,૭૦૦

૧૯૩૩-૩૪

દશ લાખ રિક.

૪૫,૧૦,૫૦૦

૬૨,૬૩,૩૦૦

૧૯૩૪-૩૫

દશ લાખ રિક.

૬૪,૫૮,૩૦૦

૬,૪૫,૮૩૦

૧૯૩૪-૩૫ નું જર્મન બજેટ નીચે મુજબ છે:

પેદાશ

દશ લાખ રિક.

કરો

૪૦૦૭'૯

જકાત (કસ્ટમ્સ)

૧૦૮૦'૦

સંન્યસાસન પેદાશ

૪૭૬'૨

રેલ્વેની પેદાશ

૭૦'૭

લોનો (ઉધાર)

૨૭૫'૦

બીજી પેદાશો

૫૪૬'૨

કુલ ૬૪૫૮'૩

ખર્ચ

જર્મન મહારાજ્યના વિભાગોને

૫૪૦'૩

રાજ્ય શાસનનું ખર્ચ

૩૩૦૧'૦

કામે લગાડવાનું ખર્ચ

૩૨૪'૫

યુદ્ધનાં અને મુલકી પેન્શનો

૧૨૮૦'૦

યુદ્ધને લીધે આંતરિક ખર્ચ

૨૯૯'૧

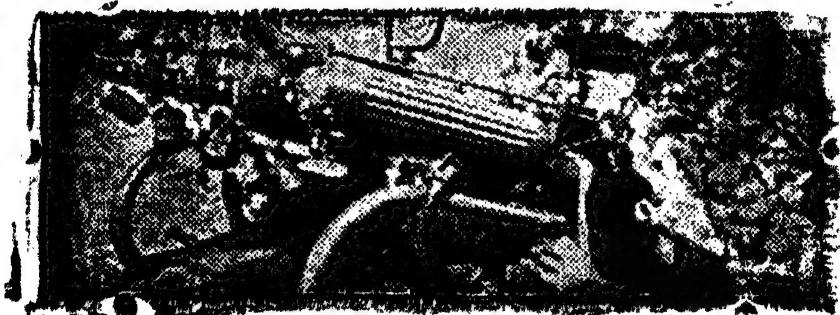
કરજનું વ્યાજ

૫૭૩'૩

યુદ્ધ સંબંધી ખર્ચ

૧૪૭'૦

કુલ ૨૦,૧૬૮'૯



જર્મનીની આત્મચરિત્ર

૧૯૩૪ ની ૩૧ મી માર્ચને દિવસે જર્મનીનું કુલ કરજ ૧૨૪૦\*૭૧ કરોડ રિકમાર્કનું હતું (હમણાં આથી પાંચગણું છે). આમાં ૪૨૫૫\*૨ દશ લાખ રિકમાર્કનું કરજ ૧૯૧૪-૧૮ ના યુદ્ધ પહેલાંનું છે. જર્મન કરજનો નીચે પ્રમાણે વિકાસ થયો છે: વર્ષ (એપ્રિલથી) દશ લાખ રિક. વર્ષ (એપ્રિલથી) દશ લાખ રિક.

૧૮૭૧	૭૬૯*૫	૧૯૩૧	૧૨,૦૮૯*૬
૧૮૭૫	૧૨૦*૯	૧૯૩૨	૧૨,૧૩૭*૩
૧૯૧૩	૪,૯૨૫*૮	૧૯૩૩	૧૨,૩૩૧*૩
૧૯૨૯	૮,૯૭૧*૭	૧૯૩૩ ડિસેમ્બર	૧૨,૩૦૪*૭
૧૯૩૦	૧૦,૩૭૫*૧	૧૯૩૪	૧૨,૪૦૭*૧
		૧૯૩૫	૧૪,૧૭૩*૫

ડિસેમ્બર ૧૯૩૪માં ચાલુ થયેલું કરજ ૨૧૧૧ અબજ રિકમાર્કનું હતું. હમણાં ૧૯૪૩ના જુલાઈમાં આ કરજ પાંચગણું થઈ જવાનો સંભવ છે.

જર્મનીનું ચલણ ભારે મુશ્કેલીઓ વચ્ચે પસાર થયું હતું. વલેલ્સની સંધિ મુજબ જર્મનીનો ૪૫ અબજ પાઉન્ડનો દંડ કરવામાં આવ્યો હતો. જર્મનીનો વેપાર, સ્ટીમરો, સાગરવ્યવહાર બંધ કરવામાં આવ્યાં હતાં. રૂઢર જેવો પ્રાંત ફ્રેન્ચના કબજામાં હતો. રૂઢરના જર્મનોએ ફ્રેન્ચ સૈન્ય સામે સાત્વમ્હની મોટી લડાઈ આરંભી. આના ખર્ચ માટે જર્મનીએ



નોટો છાપવી શરૂ કરી; મોટો પુગાવો થયો. ડગલે અને પગલે ચલણની કિંમત વધવા લાગી. જર્મનીની સરકાર આથી ડરી નહિ. એણે નોટો છૂટથી છાપવી ચાલુ રાખી. જર્મનો દંડની મોટી રકમ આપવા માંગતા નહોતા. આમાંથી છૂટવાને માટે જર્મનોએ પોતાના ચલણ અને દેશની પાયમાલી શરૂ કરી. પાઉન્ડના ૧૦ માર્કથી બાવો છેડાયા. ૨૦-૩૦-૫૦-૧૦૦ થી વધતાં છેવટે ૧૦૦૦ ઉપર જતાં દૂદકા મારી ૨૦,૦૦૦ ઉપર આવ્યા. ત્યાંથી લાખ, દશ લાખ અને દશ કરોડ સુધી પુગાવો થયો. છેવટે એક સોનાના માર્કની કિંમત કાગળિયાના ૧૦,૦૦,૦૦,૦૦,૦૦૦૦ માર્ક થઈ. એક સિમારેટની કિંમત દશ કરોડ માર્ક થયા. નાના પગારદારો ભૂખે મરવા લાગ્યા. જર્મનીનો મધ્યમવર્ગ ભયંકર પાયમાલીએ પહોંચ્યો. ધનવાનો ગરીબ થઈ ગયા. સરકારને કાયદો થયો; એનું કરજ ઘાણું બીટી ગયું, પણ દેશ પાયમાલીની અણીએ પહોંચ્યો. જર્મનીએ દંડ તેમજ કરજના રેલા પરદેશોને ભર્યા નહિ.

જર્મની પાસે સોનું બહુ થોડું છે. પરંતુ એ દેશ પાછાં બેપારમાં અને ચલણની ગઢગીરીમાં પૈસો મેળવી લીધો હતો. એનું ચલણ ફરી રિથર થયું હતું. અર્થશાસ્ત્રના ગઢગર હેર-શ્વાટે જાત જાતના માર્કો કાઢીને મોટો કાયદો બિલાવ્યો હતો. જર્મન રિકમાર્ક પોતાના દેશમાં હવે રિથર થયો છે. જર્મનીએ સોનાનું ચલણ મૂકી દીધું હતું તે ૩૦મી ઓગસ્ટ ૧૯૨૪ના કાયદા





ડૉ. શાહ

જર્મનીના અર્થશાસ્ત્રનો નિદાન



મુજબ સોનાના બંધારણ ઉપર ચલણનું બંધારણ ફરી બાંધ્યું હતું. ૧૦, ૨૦ રિકર્મર્કના સોનાના સિક્કાઓ પાડવામાં આવ્યા હતા. ૨ અને ૩ રિકર્મર્કના ચાંદીના સિક્કા પાડવામાં આવ્યા હતા. ૫૦, ૧૦, ૫, ૨, ૧ પેનીંગના ધાતુના સિક્કા પાડવામાં આવ્યા હતા. નવી ચલણ પદ્ધતિ પ્રમાણે નોટોનું ચલણ પણ સ્થાપવામાં આવ્યું હતું. આ ચલણની પાછળ ૪૦ ટકા સોનાનું અથવા પરદેશી જમિનગીરીનું મજબૂત રક્ષણ રાખવામાં આવ્યું હતું. આમાં ૭૫ ટકા સોનું છે. ૨૫ ટકા પરદેશી જમિનગીરીઓ છે.

જર્મનની મોટી બેન્ક રિશ બેન્ક . એ રાજ્યાશ્રય ભોગવે છે. અને રાજ્યની નોટો કાઢવાનો અધિકાર છે. આ સિવાય બીજી ચાર બેન્કોને નોટોનું ચલણ ફેલાવવાની કાયદેસર સત્તા છે. (૧) મ્યુનિકની બાયરિચ નોટન બેન્ક (૨) ડ્રેસડનની સાયસીચે બેન્ક (૩) સ્ટટગાર્ટની વુરટેમ બર્ગીચ નોટન બેન્ક (૪) અને કાર્લસરૂહેની બાદીચે બેન્ક. આ છેલ્લી બેન્કને રિશ બેન્કની માફક ૫૦ માર્કથી ઉપર નોટો કાઢવાની સત્તા છે. આ બેન્કોને ૨૦ કરોડ માર્કની નોટો કાઢવાની સત્તા છે.

તા. ૧૬ અક્ટોબર ૧૯૨૭ ના દિવસે એક “રેન્ટન બેન્ક” સ્થાપવામાં આવી હતી. અને પોતાના રેન્ટન માર્કની નોટો કાઢવાની સત્તા મળી હતી. જર્મનીની આખી જમીનની અસ્કયામતની જમિનગીરી ઉપર આ બેન્કની નોટો કાઢવામાં આવી હતી.



જર્મનીના નોટોના ફેલાવો નીચે મુજબ હતો:

દશ લાખ રિકમાર્ક

રિશ્મેન્કની નોટો	૩૯૧૧.૫
રેન્ટનર્મેન્કની નોટો	૨૯૮.૭
ખાનગી બેન્કની નોટો	૧૬૮
સિદ્ધાંતો (ધાતુઓના)	૧૪૮૮.૮

રિશ્મેન્કની સ્થિતિ નીચે પ્રમાણે હતી:

મૂડી

	ફેબ્રુ. ૧૯૩૫	ફેબ્રુ. ૧૯૩૪
	હગર માર્ક	હગર માર્ક
સોનું	૭૦,૮૪૪	૩,૩૩,૩૦૭
હાંડી અને ચેકો	૩૫,૨૯,૨૦૭	૨૬,૭૫,૬૦૮
સોનો	૬૩,૯૦૬	૬૮,૩૯૭
ખીજી મૂડીની કિંમત	૧૪,૦૧૫૩૩	૧,૨૦,૧૬૨૩

કરજ

	ફેબ્રુ. ૧૯૩૫	ફેબ્રુ. ૧૯૩૪
	હગર માર્ક	હગર માર્ક
મૂડી અને રિઝર્વ	૬,૨૨,૭૯૭	૬,૨૩,૧૫૧
નોટો ચલણની	૩૫,૨૫,૪૭૦	૩૨,૯૪,૮૫૧
ખીજી વેપમહારી	૧૧,૭૮,૫૮૯	૭,૨૩,૨૮૯



અધિકાર અને વ્યાપારવિદ્યોગ

તા. ૩૦ ઓગસ્ટ ૧૯૨૪ના કાયદા મુજબ રિશબેન્કને ૫૦ વરસનો પટો મળ્યો છે.

રેન્ટનબેન્ક તા. ૨૩ નવેમ્બર ૧૯૨૩ થી શરૂ થઈ હતી તે હવે બંધ કરવામાં આવી છે.

તા. ૧૯ માર્ચ ૧૯૨૪ ના કાયદા મુજબ એક જર્મન ગોલ્ડ ડિસ્કાઉન્ટ બેન્કની સ્થાપના કરવામાં આવી હતી. આનું કારણ પરદેશો ખાતેના જર્મન વેપારને પરદેશોનું હાંડિયામણ મેળવી આપવાનું હતું. ઘણાંખરાં મુરોપનાં ઉદ્યોગપતિઓ અને મિત્રરાજ્યો સાથે જર્મની અરસપરસ વેપારી કરારો કરીને વસ્તુઓના અદલા-બદલાથીજ સોદા કરતું હતું. કાચી વસ્તુઓ લઈ બદલે પાકી વસ્તુઓની આપણે, જર્મની એ રાજ્યો સાથે કરતું હતું. પરંતુ બ્રિટન, યુનાઇટેડ સ્ટેટસ અને ફ્રાન્સ વગેરે મહારાજ્યોને જર્મનીનો વિશ્વાસ નહોતો. આથી એમની સાથે જર્મનીને, એ દેશો તરફ જેટલો માલ મોકલે તેનું હાંડિયામણ સંધરી રાખી પ્રમાણ મુજબજ માલ મંગાવવાનો હતો. આને માટે સોનાની વધારાની લેવડદેવડ થતી હતી. આ વેપારને ઉપલી બેન્ક નભાવતી હતી. આ બેન્કની મૂડી ૧ કરોડ પાઉન્ડની (૧૩ કરોડ રૂપિયાની) હતી. અર્ધા મૂડી રિશ બેન્કે પૂરી પાડી હતી; અર્ધા ખાનગી સંસ્થાઓની હતી.

તા. ૩૧ ઓગસ્ટ ૧૯૩૪ સુધીમાં જર્મન સેવિંગ બેન્ક પાસે ૧,૨૧,૬૦૧ દશ લાખ રિકમાર્કની મૂડી હતી. રિશ બેન્કની



મૂડી ૧૫,૦૦,૦૦,૦૦૦ રિકમાર્કની છે. ૧ રિકમાર્કની અંગ્રેજી કિંમત આશરે ૧૧૩૨ પેનીઓ જેટલી છે. એક પાઉન્ડ સ્ટર્લિંગના ૨૦.૪૩ રિકમાર્ક થાય; લગભગ દશ આના જેટલી એની કિંમત ગણાય. જર્મનીમાં મેટ્રિક પદ્ધતિ પ્રમાણે વજન અને માપપદ્ધતિ ચાલે છે.

જર્મનીની અંદરનાં પેટા રાજ્યોનાં બજેટો જુદાં જુદાં છે. તેમ તેમના કરોનું ધોરણ પણ જુદું છે. મધ્યસ્થ સરકારને તે સાથે સંબંધ નથી. ઇન્કમેટેક્સ એ મધ્યસ્થ સરકારની મુખ્ય પેદાશન સાધન છે. આ સિવાય વેચાણ કર પણ મધ્યસ્થ સરકારનો છે. આ સર્વે કરોમાંથી એને પોતાની સાથે સંયુક્ત થયેલા રાજ્યોને હિસ્સો આપવો પડે છે. સૈન્ય, દરિયાઈ કાફલો અને વિમાન કાફલો પણ મધ્યસ્થ સરકારનાં ખાસ ખાતાઓ છે.

જર્મની ઉપર ૧૯૧૮ થી ૧૯૨૪ દરમિયાનના ૬ વરસો સુધી મહાન આફતો આવી હતી. દુકાળ, ભયંકર દંડ, વ્યાપારહાનિ રહરનો સત્યાગ્રહ અને ગણણનો પ્રગાવો, તે સર્વે આ શક્તિશાળી પ્રજા તરી ગઈ હતી. આ બેઈ આ મહાન પ્રજાની શક્તિઓ ઉપર અત્રિન થવાય છે. ૧૯૧૮થી ૧૯૨૪ સુધીનાં જર્મનીનાં અને તેન પેટા રાજ્યોનાં બજેટો અવ્યવસ્થિત હતાં. બધાં બજેટોમાં ખોટ ખોટ હતી. પરંતુ ૧૯૨૪-૨૫ પછી બજેટો લગભગ ખોટ વગરન રહે છે. ગણણના પ્રગાવાથી જર્મનીનું આંતરકરજ નાશ પામ્યું હતું



અર્થસત્તા અને વ્યાપારઉદ્યોગ

જર્મનીનું કરજ ૧૪,૭૩૫ કરોડ રૂપિયા રિકમાર્ડનું છે. પરંતુ તે સિવાય નહિ જાહેર કરેલું કરજ બહુ મોટું છે. જર્મનીમાં એક- હથ્થુ સત્તા છે. હેર હિટલર સર્વાધ્યક્ષ છે, એટલે જગતને દેખાડ- વાની આવશ્યકતા હોય તેટલાજ આંકડાઓ બહાર પાડવામાં આવે છે. જર્મનીને પુષ્કળ પરદેશોનું કરજ છે. ટૂંકી મુદતનું કરજ ૧૯૩૬માં ૧૭ અબજ રિકમાર્ડનું હતું. જર્મનીને પરદેશોના ચલણની કિંમત વટવાથી થણો ફાયદો થયો હતો. આમાં અર્ધું કરજ ટૂંકી મુદતનું અને અર્ધું લાંબી મુદતનું છે. લાંબી મુદતના કરજને ભરવાની ૧૯૩૨થી જર્મનીએ ના પાડી છે. એણે પરદેશ ખાતે ફ્રાંસિયામણ મોકલવું નહિ એવો વટહુકમ શાંડીને આ કરજ ભરવાની મનાઈ કરી હતી. પાછળથી વ્યાજના ૫૦ ટકા આપવાની કબૂલાત આપી હતી.

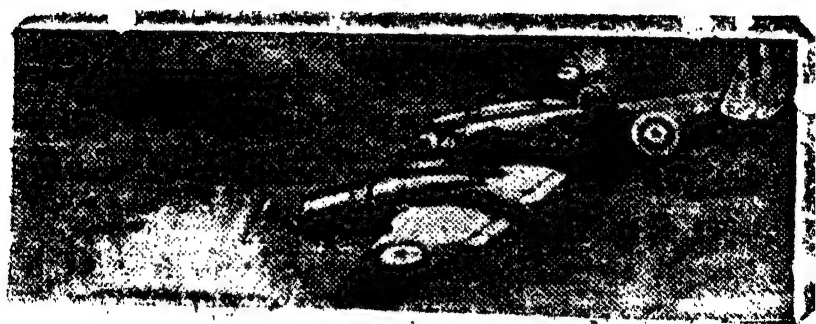
તેનું પરદેશી કરજ નીચે મુજબ છે:--

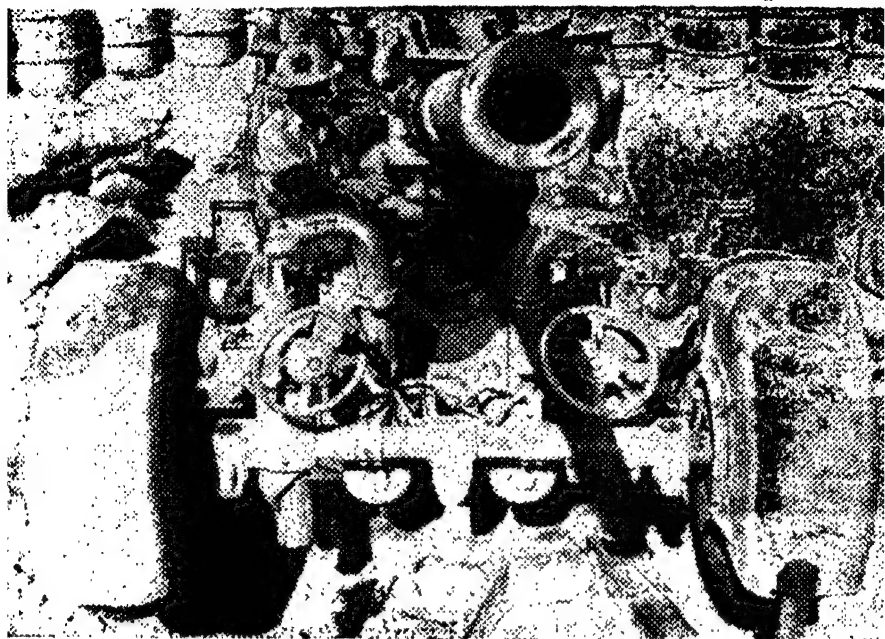
અમેરિકા	કુલ કરજ (માર્કસ)	લાંબી મુદતનું કરજ
	૮,૩૬,૧૦,૦૦,૦૦૦	૫,૧૬,૫૦,૦૦,૦૦૦
નેધરલેન્ડઝ	૩,૫૭,૫૦,૦૦,૦૦૦	૧,૬૧,૪૦,૦૦,૦૦૦
સ્વિટ્ઝરલેન્ડ	૨,૭૬,૧૦,૦૦,૦૦૦	૧,૧૪,૬૦,૦૦,૦૦૦
ગ્રેટબ્રિટન	૨,૪૧,૫૦,૦૦,૦૦૦	૧,૧૨,૬૦,૦૦,૦૦૦
ફ્રાન્સ	૯૫,૬૦,૦૦,૦૦૦	૪,૮૧,૦૦૦,૦૦૦

જર્મનીએ આ કરજ ચૂકવ્યું નથી. વ્યાજ પણ પાછળથી આપવું બંધ કરેલ છે.



ચંત્રોના આગમનથી બેકારીનો હાઉ બધાં પાશ્વિમાત્મ મહારાજ્યોને નડ્યો છે. ૧૯૨૨માં બેકારી ધટીને ૧૬,૦૦૦ ઉપર આવેલ હતી; પછી ખૂબ વધવા માંડી હતી. ૧૯૨૭નું વરસ જમની માટે ઘણુંજ સારું હતું, તેમાં ધટીને બેકારની સંખ્યા ૨૧૧ લાખની થઈ હતી. ફેબ્રુઆરી ૧૯૩૨માં ૧૨૧ લાખ બેકારો થયા. સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૫માં ૧૭૧ લાખ અને સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૬માં ૧૦૧ લાખ બેકારો જર્મનીમાં હતા. સંખ્યા ઘટવાનું કારણ યુદ્ધ સમયનીના ચંત્રો બનાવવાનાં કારખાનાં જર્મનીએ ખોલ્યાં હતાં તે મુખ્ય હતું. ખીજું કારણ સારી સ્થિતિના જૂના કામદારોને રળ આપી બેકારોને કામે લગાડવાનું હતું. જર્મનીનું આખું પ્રકાશન ખાતુ હેર ગોબેલ્સના હાથમાં છે. તે મરજીમાં આવે તેટલુંજ જગતને પોતા વિષે જાણવા દે છે.





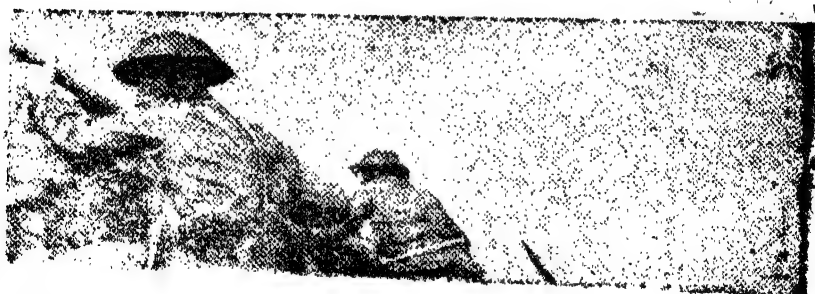
૫

## ખનિજો અને ઉઘોગો

જર્મનોનો મુખ્ય ભાગ ઉઘોગોમાં રોકાયેલો છે, છતાં એ પ્રજાએ ખેતીવાડીની પડતી થવા દીધી નથી. સાત કરોડ જર્મનોને ખોરાકી જોઈએ. આ ખોરાકી માટે તેઓએ પોતાના દેશ ઉપર આધાર રાખવાનો છે. ક્ષિત્રને પોતાની દ્રશ્ય આના ખોરાકીના પદાર્થો દૂર દૂર દેશોથી લાવવા પડે છે. આ માટે એને સામર ઉપર આધિપત્ય મેળવવાની આવશ્યકતા છે. પરંતુ જર્મનીના ખોરાકનો સવાલ ક્ષિત્ર જોવા વિકટ નથી. જર્મનીની જમીન ફળદ્રુપ છે. જર્મન ખેડૂત ખૂબ મહેનતુ અને શાસ્ત્રીય ખેતી

કરનાર છે. જર્મન ખેડૂત ખૂબ ઠરકસરવાળો છે; એને રાજ્યાશ્રય છે, એને શ્રેષ્ઠ રસાયણિકો નવી નવી શોધો કરી આપે છે. આથી જર્મન ખેડૂત લગભગ આત્મસંતોષી છે. એ ખૂબ ઉદ્યોગી છે; ધરતીમાતાના ધાવણને સારી રીતે ધાવી જાણે છે. આથી જર્મનીમાં ખેતીનો ધંધો મુખ્ય અને આબરૂદાર ગણાય છે. જર્મનીએ બહારના આક્રમણ સામે ટકવા ખોરાદી બાબત પોતાના દેશને આત્મસંતોષી જેવો બનાવ્યો છે. છતાં પણ ૧૯૩૧ થી શરૂ થયેલી મોટી મંદીએ જર્મન ખેડૂતને પણ ઘણું નુકશાન કર્યું છે. એ આઠ વરસની લાંબી મંદીએ જર્મનીના ખેડૂતોની પાયમાલી કરી છે. જર્મન ખેડૂતો ઉપર ૧૨,૫૦૦ દશ લાખ રિકમાર્કનું કરજ છે. જર્મનીમાં મુખ્યત્વે નાનાનાના જમીનના ટુકડાઓના ખેડૂતો માલિકો છે; જે કે થોડા મોટા જમીનદારો પણ છે.

જર્મનીમાં કુલ ૭,૩૩,૬૯,૭૧૩ એકર જમીનમાં વાવણી થાય છે. ખરાબ અને પડતર જમીન પણ સુધારી લેવાઈ છે. અણખેડી જમીન, ખારા પાણીથી ભરેલી જમીનોમાં માટી ભરી સુધારી લેવાઈ છે. અનાજ વગેરે પાક માટે કુલ ૫,૧૦,૪૯,૬૮૩ એકર જમીન રખાઈ છે. જનવરો માટે ઘાસભૂમિ કુલ ૨,૦૪,૩૫,૭૨૮ એકરની છે. ૨,૧૧,૭૩૩ એકરોમાં ફળવૃક્ષો ઉગાડ્યાં છે. નીચે પ્રમાણે મુખ્ય પાકો આય છે:





## બેતીના એકરો

પાક	૧૯૩૨ એકરો	૧૯૩૩ એકરો	૧૯૩૪ એકરો
ધઉં	૫૭,૦૦,૦૦૦	૫૭,૬૩,૮૩૨	૫૩,૬૩,૪૧૦
રાઈ	૧,૧૧,૨૪,૬૪૨	૧,૧૩,૧૦,૪૬૮	૧,૧૨,૨૮,૫૧૦
જવ	૩૯,૨૦,૧૫૫	૩૦,૬૩,૬૧૬	૪૦,૭૭,૧૦૦
ઓટ	૮૨,૧૧,૭૨૫	૭૯,૫૫,૬૬૫	૭૮,૬૩,૩૭૩
બટાટા	૭૧,૯૭,૬૨૭	૭૨,૨૨,૦૪૩	૭૨,૬૬,૫૦૦
ખાંડ માટે ખીટ	૬,૭૬,૮૭૩	૭૬,૦૦,૧૨૮	૮,૬૧,૨૧૬
ઘાસ(સૂકું)	૧,૮૮,૯૮,૨૨૭	૧,૮૮,૬૫,૮૧૮	૧,૮૭,૨૫,૮૧૮

## પેદાશ (મેટ્રિક) ટન

	૧૯૩૨ ટન	૧૯૩૩ ટન	૧૯૩૪ ટન
ધઉં	૫૦,૦૩૦,૭૧	૫૬,૦૪,૨૭૪	૪૫,૩૨,૫૩૮
રાઈ	૮૩,૬૩,૫૫૪	૮૭,૨૭,૧૭૩	૭૬,૦૭,૬૧૮
જવ	૩૨,૧૪,૬૬૭	૩૪,૬૮,૦૬૭	૩૨,૦૩,૮૯૧
ઓટ	૬૬,૫૦,૨૪૩	૬૯,૫૨,૪૮૩	૫૪,૫૨,૩૨૮
બટાટા	૪,૭૦,૧૬,૪૨૭	૪,૪૦,૭૧,૪૧૨	૪,૩૬,૩૧,૬૫૬
ખાંડ માટે ખીટ	૭૮,૭૫,૫૬૩	૮૫,૭૮,૬૦૯	૯૦,૮૧,૫૨૯
ઘાસ (સૂકું)	૩,૭૦,૫૮,૪૧૬	૩,૨૮,૩૬,૩૧૦	૨,૭૨,૬૩,૪૧૬



ઈ.સ. ૧૯૩૬માં ઘઉંનો પાક ૪૬,૨૨,૫૦૦ ટનનો હતો. જર્મની પોતાની પ્રજા પૂરતા ઘઉં પેદા કરે છે. આખી પ્રજા માંસભક્ષી છે. કુકરનું માંસ ખૂબ ખાય છે, તે કે-માર્કથી થોડું આયાત કરાય છે, પણ સાધારણ રીતે પાળેલા કુકરો પુષ્કળ પ્રમાણમાં છે. જર્મનો ખીર નામે દારૂના શોખીન છે; પોતેજ, તે અનાજમાંથી બનાવે છે. દ્રાક્ષના વાવેતર માટે ૧૧૧ લાખ એકર જમીન છે, તેમાંથી ૪ કરોડ જેલન દારૂ થાય છે. ૨૭,૦૫૪ એકરોમાં તમાકુ વવાય છે. ૩ કરોડ કિલો તમાકુ થાય છે. આંડની પેદાશ ૧૯૩૩-૩૪માં ૧૪,૨૯,૧૭૫ ટનની થઈ હતી. જર્મનીમાં સફર-જનના આંડોની સંખ્યા ૬૯,૮૮૨, જામના આંડો ૨૬,૩૫૪ જરદાલુના ૩૬,૬૮૯, ચેરીના ૧૮,૭૨૪, આખોડના ૩૩૧, પીચના ૨,૨૪૦ મળી ૧,૫૫,૬૮૭ આંડો હતાં.

જર્મનીમાં કુલ ૩૩,૧૪,૦૦૦ ઘોડાં, ૧,૬૭,૩૮,૫૪૫ શ્વિગાળાં જાનવરો, ૨૩,૮૯,૦૩૯ કુકરો, ૨૫,૮૭,૯૧૨ ઘેટાં હતાં.

જર્મનીમાં કપાસ, જ્યુટ, રબર, કઘાઈ, શેરડી, આંખા, કેળ નારિયેલ થતાં નથી.

જર્મનીમાં મોટાં જંગલો છે. જંગલોમાં ઈમારતી અને ફર્નિચરના કામનાં સરસ લાકડાનાં વૃક્ષો ભીજે છે. જર્મનીએ આ જંગલોની શાસ્ત્રીય રીતે સંભાળ લઈને એને લાભકારક બનાવ્યાં



છે. કુલ ૩,૧૬,૩૫,૪૪૩ એકરોમાં આ જંગલો આવ્યાં છે. એની માલિકી લગભગ મધ્યસ્થ સરકાર અને પેટા રાજ્યો વચ્ચે વહેંચાયેલી છે. મુખ્ય વૃક્ષો ઓક, બર્ચ, એસ બીચ, પાર્કન, શીરના છે. ૧૯૩૩માં જંગલોએ કુલ ૩૧,૯,૫૦,૨૫૫ એકરો એટલે કુલ જમીનના ૨૭ ટકા ભાગ રોકેલ હતો. જંગલોમાં જંગલી હિંસક પ્રાણિઓનો બિલકુલ અભાવ છે. આથી યુવાન લોકો આ જંગલોમાં ખીત ગાવા, રમતો રમવા, વૃક્ષો ઉપર ચડવા વિગેરે માટે ભતરી પડે છે.

જર્મની, બૃસ્તરોને માટે યુરોપમાં સરસ સ્થાન છે. એની ભૂમિમાં પુષ્કળ પ્રમાણમાં ખનિજો નીકળે છે. પ્રશિયા એ બૃસ્તરોને માટે મુખ્ય સ્થાન છે. આ ખાણોને જર્મનોએ ખૂબ યુક્તિથી અને શાસ્ત્રીય રીતે તૈયાર કરી છે. આથી હમણાં યુદ્ધના સમયે એમાંથી ૨૫થી ૪૦ ટકા વધારે માલ મેળવી શકાય છે. પ્રશિયામાં વેસ્ટ ફેલીઆ, રેનીસ પ્રશિયા, સીલેશિઆમાં કોલસો અને લોહું મળે છે. મધ્ય જર્મનીમાં બૂરો કોલસો અને વેસ્ટર વાલ્ડમાં લોહું મળે છે. સેક્ષનીમાં કોલસાની ખાણો છે.

જર્મનીમાં જમીનમાંથી પેટ્રોલ બહુ થોડું નીકળે છે.

જર્મનીમાં નીચે મુજબ ધાતુઓ અને ખનિજો નીકળે છે:



## (મેટ્રિક) ટનના વજનમાં

વસ્તુ	૧૯૩૧	૧૯૩૨	૧૯૩૩
કાલસો	૧૧,૮૬,૪૦,૧૧૩	૧૦,૪૭,૪૦,૫૪૦	૧,૦૯,૯૯,૨૧,૦૦૦
લીગ્નીટ } (હલકો કાલસો)	૧૩,૮૩,૧૦,૭૨૦	૧૨,૨૬,૪૬,૬૨૯	૧૨,૬૭,૯૬,૦૦૦
લોહાની ધાતુ	૨૬,૨૧,૩૦૦	૧૩,૩૯,૭૭૨	૨૫,૯૨,૦૦૦
કાંસુ (કાંસાની ધાતુ)	૨,૦૨,૪૧૭	૧,૪૧,૨૧૫	૧,૦૪,૦૦૦
સીસું	૧,૧૪,૭૩૬	૧,૧૦,૨૯૯	૦
તાંબુ	૮,૮૬,૪૭૪	૯,૬૩,૭૮૮	૧૦,૦૦,૦૦૦
સિંધવ	૨૦,૬૬,૮૮૪	૨૧,૧૬,૮૮૮	૧૮,૪૧,૦૦૦
પોટાસ	૮૦,૫૧,૪૦૦	૬૪,૧૫,૫૩૧	૭૩,૬૩,૦૦૦
પેટ્રોલ	૨,૨૮,૯૩૧	૨,૨૯,૭૩૫	૨,૩૨,૬૮૯

જર્મનીમાં કુલ ૧,૩૦૫ ખાણો છે; એમાં ૪૫ લાખ મજૂરો કામ કરે છે.

૧૯૩૫માં કાલસો ૧૪,૩૦,૧૪,૯૪૧ ટન, લોહાની ધાતુ ૧,૨૫,૩૯,૪૧૫ ટન, પોલાદ ૧,૬૦,૯૫,૬૫૩ ટન થયું હતું. ૧૯૨૯થી ૧૯૩૫ સુધી મંદી ચાલી. ૧૯૩૬માં માલની ફરી માંગ જોડી હતી. પેદાશ વધી ગઈ. ૧૯૩૭ પછી તો લશ્કરી યંત્રો અને શસ્ત્રો માટે પેદાશ ખૂબ વધારવામાં આવી હતી. ૧૯૧૩માં



૧,૭૧,૪૭,૩૬૦ ટન પોલાદ પેદા થયું હતું. ૧૯૩૩માં મંદીને લીધે ઘટીને ૭૫,૮૪,૩૩૬ ટન થયું હતું. ૧૯૩૪માં ૧,૧૮,૮૬,૦૪૩ ટન થયું હતું. ૧૯૩૧માં કોક [ખાળેલા કોલસા]ની પેદાશ ૨,૩૧,૮૯,૮૩૬ ટન, ૧૯૩૨માં ૧,૯૫,૪૫,૯૨૦ ટન, ૧૯૩૩માં ૨,૧૧,૫૪,૦૦૦ ટનની થઈ હતી.

૧૯૩૩માં જર્મનીને ઉત્તર સમુદ્રમાંથી ૩૫,૨૭,૮૩,૮૦૦ કિલો જેટલી માછલી મળી હતી; જ્યારે બ્રિટિશ સમુદ્રમાંથી ૩,૪૫,૫૬,૮૦૦ કિલો જેટલી મળી હતી.

જર્મનો સારા યંત્રશાસ્ત્રીઓ છે, તેથી સારા રસાયણિકો છે. તેઓ જે કામ માથે લે છે તે અતિ ચીવટથી કરે છે. એમની કામ કરવાની પદ્ધતિ ખૂબ ચોક્કસ અને સંપૂર્ણ છે. જર્મન ઉદ્યોગો પરસ્પર સહકારી છે. એક ઉદ્યોગપતિ એક મોટી કંપની બની કરે છે; તેનીજ મૂડીમાંથી બીજા દશ કંપનીઓમાં ભાગ મેળવે છે. લોઢાની એક કંપનીનો પોલાદની કંપનીમાં ભાગ હોય છે. પોલાદની કંપની અને લોઢાની કંપનીઓનો કોલસાની ખાણોમાં ભાગ હોય છે. એ ત્રણેય કંપનીઓનો રસાયણોની કંપનીમાં ભાગ હોય છે. આ ચારે ઉદ્યોગો વળી વિદ્યુત કંપનીમાં ભાગ રાખે છે. આમ ઘણીખરી કંપનીઓ એક બીજાની સાથે મૂડી અને વ્યવસ્થામાં સહકારી છે. જર્મનીમાં ઘણા ઉદ્યોગપતિઓ જર્મનીના શાસન ઉપર અનહદ લાગવગ



ભોગવે છે. જર્મન ઉદ્યોગો ઉપર રાજ્યનો અંકુશ પણ સારો છે. આ ઉદ્યોગોનો સંપૂર્ણ વિકાસ કરવામાં આવ્યો છે. કપાસમાંથી કાપડ બનાવવાની મિલો પણ ઘણી છે. રેશમ, બનાવટી રેશમ, રસાયણો અને પાકા પદાર્થો બનાવવાનાં પુષ્કળ કારખાનાં છે.

ઔદ્યોગિક જર્મનને ત્રણ ચીજોની મુખ્ય જરૂર છે, તે સર્વે જર્મની પૂરી પાડે છે. એને કાંચનો જોઈએ તો ઘણો છે. એને પોલાદ અને લોહું જોઈએ તે પણ પુષ્કળ છે. વીજળી પણ જર્મની મોટા પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન કરે છે. આમ કાચા પદાર્થોની પુષ્કળ છત છે. હોંશિયાર, અનુભવી એન્જિનિયરો, કારીગરો અને રસાયણિકો પણ પુષ્કળ છે. લોકો ભારે મહેનતુ છે. મૂડી અને રાજ્યાશ્રય પણ પુષ્કળ છે, આથી જર્મની ઉદ્યોગોમાં આગળ વધે છે. જે કાચી વસ્તુઓ પોતાના દેશમાં બનતી નથી તેવી બનતની કૃત્રિમ વસ્તુઓ જર્મન રસાયણિકો એ ત્રણ પદાર્થોની ભેળસેળથી બનાવે છે. આથી જર્મની એક મુખ્ય ઔદ્યોગિક દેશ બન્યો છે. જર્મન ઉદ્યોગો નવી નવી સુંદર વસ્તુઓ મોટા પ્રમાણમાં બનાવી શકે છે. ૧૯૧૯થી ૧૯૨૩ સુધી જર્મનીએ ચલણના પુગાવાથી પોતાના ઉદ્યોગોનો ભારે વિકાસ કર્યો. ચલણના પુગાવા સાથે જો ઔદ્યોગિક પેદાશ વધે તો પુગાવાના અનર્થોની ઉદ્યોગો ઉપર ખરાબ અસર થતી નથી. એ પછી સાધારણ મંદી આવી. ૧૯૨૩થી ફરી માંગ વધવાથી ઔદ્યોગિક વિકાસ વધ્યો. ૧૯૨૯ સુધી આ લાભકારી સરકાર સમય રહ્યો. ૧૯૩૦થી ફરી



મંદીનું સામ્રાજ્ય શરૂ થયું. ૧૯૩૨માં મંદીનું જોસ ભારે વધી ગયું. પેદાશ ૪૦. ૯ ટકા ઉપર આવી રહી. ૧૯૩૬માં તેજની અસર ફરી દેખાઈ હતી. તે પછી તો લશ્કરી આયુધો વિશેષ પ્રમાણમાં જર્મન ઉદ્યોગો બનાવે છે.

જર્મનીમાં પોલાદ અને લોહાનો ઉદ્યોગ ખૂબ જગમગે છે. એનું મુખ્ય મથક રાઈન નદીના નીચેના ભાગમાં અને વેસ્ટફેલી-આમાં છે; કારણકે નજદિકમાં કોલસાની મોટી ખાણો આવી છે. વિદ્યુતનો મોટો ઉદ્યોગ બર્લિનમાં છે. પોલાદનું જગતમાં સૌથી મોટું કારખાનું ધરેનમાં કપનું કારખાનું છે. બ્રિટિશ-અમેરિકન વિમાનોએ આ સર્વે કારખાનાઓનો મોટો ભાગ તોડી ફેડી નાંખ્યો છે. આથી જર્મની પોતાના કારખાનાઓને ખસેડીને દૂરના મુશ્કેલીના ભાગોમાં લઈ ગયું છે. આ સર્વે કારખાનાઓ હવે વેપારને માટે પાકી ચીજો બનાવતાં નથી. પરંતુ યુદ્ધ માટેના શસ્ત્રો બનાવવામાં ફેરવી નાંખવામાં આવ્યાં છે.

જર્મનીમાં રસાયનિક ઉદ્યોગોને બહુ ખીલવવામાં આવેલ છે. રબ્બર થતું નથી, તે પણ બનાવટી બનાવાય છે. ચહા, કાંચી, પણ બનાવટી તૈયાર થાય છે. જર્મની અનેક જાતના ગ્લાસો પણ બનાવટી બનાવે છે. જર્મનો માટે કાંચ વસ્તુ નકામી નથી. તેઓ અધી વસ્તુઓમાંથી ઉપયોગી પદાર્થો કૃત્રિમ રીતે બનાવી શકે છે, એ એમની વિશિષ્ટતા છે. રસાયનિક ઉદ્યોગો મોનહીમ શહેરની



નજદિકે રાષ્ટ્રન ઉપર અને મૈન તથા કોલોનમાં આવ્યા છે. આ અને શહેરોને બ્રિટિશ વિમાનોએ ભાંગી બૂકે કરી નાખ્યાં છે. સેક્ષનીમાં રસાયણનાં કારખાનાં પણ છે. સેક્ષનીમાં સૌથી મોટો ઉદ્યોગ કાપડનો છે. સીલેશિયા અને વેસ્ટફેલીઆમાં પણ કાપડ અને છે. બિનનાં કાપડનો મોટો ઉદ્યોગ સેક્ષનીમાં છે, તેમજ બીજા વિભાગોમાં પણ છે.

જર્મનીમાં ખાંડ ૧૫થી ૨૫ લાખ ટન, રા ૧ લાખ ટન મોરેસીસ અને છે. જર્મનીમાં ૩૪,૦૦૦ દારૂ ગાળવાની ભટ્ટીઓમાં ૬૧૧ કરોડ ગેલન દારૂ અને છે. તમાકુનો પણ મોટો ઉદ્યોગ છે. ૭૧ અબજ સિગાર, ૩૪ અબજ સિગારેટો, ૩૧ કરોડ કિલો તમાકુ અને ૧૮ લાખ કિલો સુંઘવાની તમાકુ અને છે.

બનાવટી રેશમ ૧૯૩૪માં ૪,૧૫,૫૦,૦૦૦ કિલો તૈયાર કરાયું હતું.

૧૯૩૩માં જર્મનીમાં ૧૯,૦૧,૨૨૨ કારખાનાંમાં ૮૯,૪૧,૩૫૦ મજૂરો કામ કરતા હતા. આમાં ૬૭,૦૫,૪૭૬ પુરૂષો અને ૨૨,૩૫,૮૭૪ સ્ત્રીઓ મજૂર તરીકે હતાં. જર્મનીના ઉદ્યોગો નીચે મુજબ હતા:—

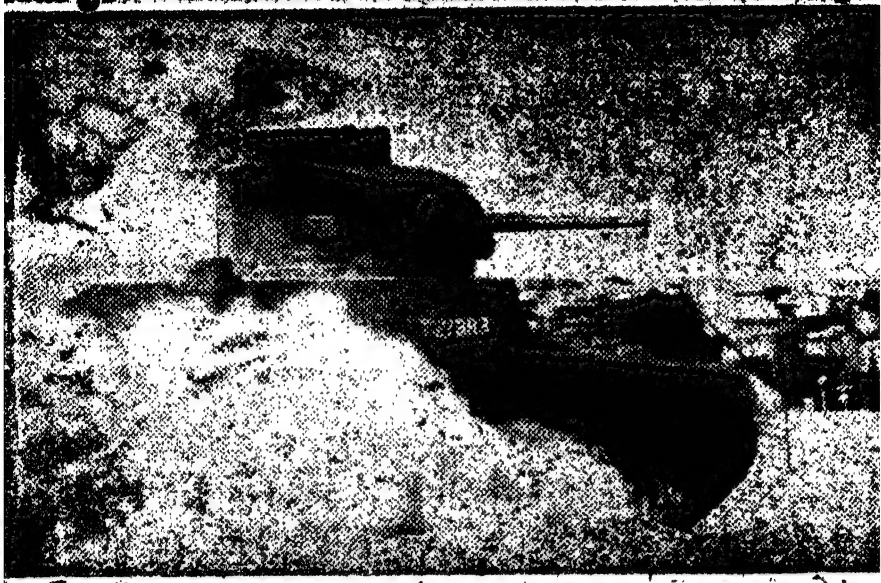




ઉદ્યોગોનાં નામો	કારખાનાંની સંખ્યા	મજૂરો
બૂતરની ખાણોનાં	૧,૩૦૫	૪,૪૨,૫૮૩
પથર, ચૂનો અને કાચનાં	૩૪,૧૮૬	૪,૦૨,૫૭૮
લોહું અને પોલાદ	૧,૪૫૮	૨,૩૫,૬૧૬
ધાતુઓ	૧,૧૮૪	૪૭,૬૬૬
લોહું અને ધાતુઓની વસ્તુઓ	૧,૫૫,૮૩૩	૫,૮૫,૬૪૬
ચંત્રો	૪૧,૬૬૧	૬,૦૫,૦૨૯
વિદ્યુત ચંત્રો	૨૭,૫૫૧	૨,૪૭,૧૯૦
રસાયણો	૭,૬૯૯	૨,૪૬,૪૨૯
કાપડ	૬૭,૫૭૯	૮,૪૬,૮૨૯
કાગળ	૧૦,૮૮૬	૧,૮૧,૧૦૭
ચામડાં	૩૪,૫૫૧	૧,૨૯,૮૪૮
લાકડું	૨,૧૪,૬૪૦	૩,૦૭,૮૦૭
મંગીતવાદો	૧૧,૦૦૯	૩૮,૨૩૬
ખોરાકી	૩,૦૨,૫૯૩	૧૪,૧૭,૧૯૧
કાપડ સિવાય	૫,૩૫,૨૬૬	૧૦,૪૫,૩૦૨
ખાંચકામ	૨,૬૦,૪૫૫	૧૦,૦૮,૬૪૫

ધણીખરાં કારખાનાંઓ ચંત્રથી ચાલે છે. ઇશિનના કપ જેવા કારખાનાઓમાં હળરો મજૂરો કામ કરે છે. મજૂરોનો રોજ ક્ષિતનના મજૂરો કરતાં ઓછો છે; છતાં તેઓ વધારે સાફ કામ કરે છે. જર્મનીની સાત કરોડની પ્રજાને માટે મોટી રકમનો માલ દેશની અંદર વપરાય છે છતાં પરદેશો ખાતે મોટા પ્રમાણમાં માલ ચડે છે.





## વેપારનો ઇતિહાસ

જૂનના વેપાર માટે બહુ મોડા જાગ્યા છે. અંગ્રેજો આ ક્ષેત્રમાં એમનાથી વહેલા જાગ્યા હતા. સૌથી પહેલી પરદેશી વેપાર ખેડનારી યુરોપિયન પ્રજા પોર્ટુગીઝોની હતી. વાસ્કોડિગામાએ ૧૩૬૬માં હિંદ શોધી કાઢ્યું હતું; તેથી પહેલાં સ્પેનની વતી ક્રિસ્ટોફર કોલમ્બસે અમેરિકા શોધી કાઢ્યો હતો. આ બંને પ્રજાઓએ નાના નાના વહાણોમાં બેસી આ દેશોમાં સંસ્થાનો સ્થાપ્યાં; તેમાંથી અઢળક લક્ષ્મી બંને દેશોએ પ્રાપ્ત કરી. એમની પાછળ વલંદા લોકોએ સાગર ખેડ્યો. એમણે પણ મોટી સમૃદ્ધિ મેળવી. તે પછી

અંગ્રેજોએ આ ત્રણેયની ઉપરવટ થઇને પરદેશી સાગરો ખેડ્યા. આ ત્રણેય પ્રજાઓ સાથે લડી વિજયો મેળવી પોતાનું સાર્વભૌમત્વ સ્થાપન કર્યું. એમની પાછળ ફ્રેન્ચોના વહાણોએ ઝંપલાવ્યું. ફ્રેન્ચોને પણ અંગ્રેજોએ કેનેડા અને હિંદમાં હરાવ્યા. પોતાનાં મોટાં સમૃદ્ધ સંસ્થાનો સ્થાપી મોટી સમૃદ્ધિ મેળવી. જર્મન પ્રજાએ સાગરનું મંથન કર્યું નહિ, એ બહુ મોડા આ ક્ષેત્રમાં ઊતર્યા. નાના નાના વહાણોમાં એસીને જર્મનોએ દરિયો ખેડ્યો નહિ. એ પ્રજા જર્મનીની પ્રજા ગણાતી હતી. એ જૂના વહાણવટીઓ નથી. અંગ્રેજો એમનાથી સો વરસ પહેલાં વહાણવટીઓ બન્યા હતા.

જર્મનીનો ઉપકાળ ૧૮૭૦ પછી ગણાય. ૧૮૭૦માં જર્મનીએ ફ્રાન્સને હરાવ્યું. મહાન પ્રિન્સ બિસ્માર્કે જર્મનીના નાના નાના રાજ્યોને એકત્રિત કરીને મોટું સામ્રાજ્ય બનાવ્યું. ખ્રિસ્તમાં વરાળચંત્રની શોધ થઈ. સ્ટીમરો અને મિલો તૈયાર થઈ, એનો પણ પહેલો લાભ ખ્રિસ્તે લીધો. એણે કાચો માલ પરદેશોથી મંગાવીને પોતાના કારખાનાઓમાં તૈયાર કરી પરદેશોને મોંઘે ભાવે વેચી મોટો નફો મેળવ્યો હતો. આ જોઈ જર્મનોને અદેખાઈ લાગી. એ સશક્ત, બુદ્ધિમાન અને પ્રગતિશીલ પ્રજા હતી. પ્રિન્સ બિસ્માર્કે જર્મન ઉદ્યોગોને ઉત્તેજન આપ્યું. જર્મનો તરત યંત્રશાસ્ત્ર, રસાયણશાસ્ત્ર શીખ્યા; એમણે એમાં સુધારા વધારા કર્યા. બધા જગતના ફળદ્રુપ ભાગો તો અંગ્રેજો, ફ્રેન્ચોના હાથમાં હતા; છતાં જર્મનોએ અહીંતહીં સાધારણ સંસ્થાનો મેળવ્યાં.



એમણે ઘણી સ્ટીમરો બાંધી. અંગ્રેજો કરતાં સસ્તો માલ વેચવા માંડ્યો. બંને પ્રજાઓ વચ્ચે સંપ હતો. અંગ્રેજોના રાજાઓ જર્મન વંશના છે. જર્મનોના કૈઝર વિલિયમ બીજો સમર્થ નૃપતિ હતો. એ અંગ્રેજોની મહારાણી વિક્ટોરિયાનો દોહિત્રો થતો હતો.

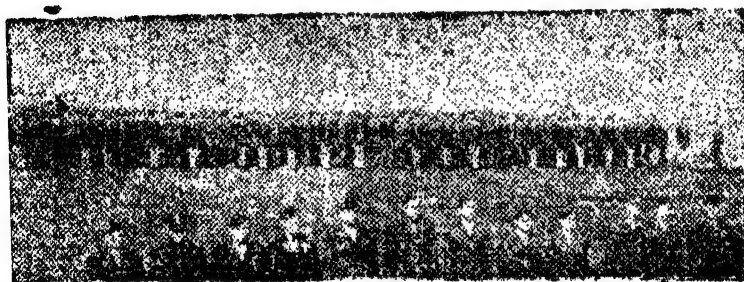
અંગ્રેજો સાથે જર્મનોને મોટી વેપારી હરીફાઈ થઈ પડી. અંગ્રેજો આ ક્ષેત્રમાં પહેલા હતા. એમણે સમૃદ્ધ સંસ્થાઓ સ્થાપ્યાં હતાં. આ સંસ્થાઓમાં જર્મન વહાણવડું, અનેક જાતના સસ્તો સરસ પાકો માલો વેચવાની હરીફાઈ કરવા માંડ્યું. અંગ્રેજોને ખુલા વેપાર (Free Trade)માં માનનારા હતા. આ સિવાય જર્મની જેવા મહાન સામ્રાજ્ય સાથે આથડવા કે યુદ્ધમાં ઊતરવા પ્રિટન તૈયાર નહોતું. બંને વચ્ચે તીક્ષ્ણ હરીફાઈ થઈ પડી; છેવટે આ હરીફાઈએ ૧૯૧૪-૧૮ના મહાયુદ્ધનું સ્વરૂપ લીધું. જર્મનોના આ મહાયુદ્ધમાં, ભયંકર દુકાળ પડવાથી પરાજય થયો. અંગ્રેજોને વિજય મળ્યાથી જર્મનીની હરીફાઈ રૂપી શૂળ આપોઆપ દૂર થયું. જર્મનીનાં સંસ્થાઓ, વહાણવડું, બજારો, પરદેશોની મિલકતો, મનવારો આંચકી લેવામાં આવ્યાં. જર્મનોના હાથ હેઠા પડ્યા.

જર્મનો ઉપર દુકાળ, ભૂખમરો, ચલણનો ભયંકર પુગાવો, રાજદ્વારી ઉથલપાથલો, ગંભીર આર્થિક તકલીફોમાંથી પસાર થયા. છતાં સશક્ત પ્રજાએ આ સર્વેનો આશ્વર્યજનક મજબૂત સામનો કરી પોતાનો પુનરુદ્ધાર કર્યો. મોટું મજબૂત વહાણવડું બાંધ્યું, મનવારો



આંધી. પરદેશોનાં બજારો હાથ કરી વહાણવટાના બચાવ માટે મનવારો આંધી, કારખાનાંઓ તૈયાર કર્યાં, નવી વતનો માલ મેદા કર્યો. દશ વરસમાં આ પ્રજાએ પોતાના ઉદ્યોગો અને વેપારનો પુનરુદ્ધાર કર્યો; છતાં એના શરીરમાંથી આગળનો રોગ ગયો નહોતો. અને પછાત દેશોમાં પણ જમાવવાનો માર્ગ અંગ્રેજોએ આપ્યો નહોતો. અંગ્રેજો જગતની શરાશીની રાણી ગણાય છે. એમણે જર્મનીને વધારે પગપેસારો કરવા દીધો નહિ. એમનાં સંસ્થાનો પણ પાછાં આપ્યાં નહિ. યુરોપમાં એકબીજા દેશની સામે ચલણનાં મુદ્દા ચાલુ થયાં. જકાતી મોટી દીવાલો ચણાઈ. પરસ્પરમાં આર્થિક મુદ્દા ચાલુ થયાં. આમાં જર્મનીને અસંતોષ રહેલો હતો. એણે ૧૯૩૯ ના સપ્ટેમ્બર માસમાં મુદ્દ શરૂ કર્યું.

જર્મની પાસે દ્વંડિયામણ હતું નહિ. એની પાસે સોનું ઓછું હતું. પરદેશોમાં એની શાખ નહોતી. એને વેપાર કરવો હતો. એનાં કારખાનાંઓ ચાલુ રાખવાનાં હતાં. કારખાનાંઓ ચાલુ ન રહે તો બેકારી વધે; પરદેશોની સાથેનો સંબંધ બંધ થાય; વહાણવટું નવરૂં પડે, શરાશી બંધ થાય. આથી જર્મની બારે મુઝવણમાં પડ્યું. પરંતુ એણે પોતાને માટે માર્ગ શોધ્યો. યુરોપના દેશો સાથે એણે ખાનગી વેપારી સંધિઓ કરી કે માલ પરસ્પર બદલ બદલ કરવો. જર્મની જુદા જુદા દેશો પાસેથી કાચો માલ ખરીદે, બદલામાં પાકો માલ એમને વેચે. આમ બંને દેશો માત્ર માલની લેવડદેવડ કરે. વધારો ધરાવે સોનામાં આપણે કરે.



અનેક દેશો સાથે જર્મનીએ આવી વેપારી સંધિઓ કરી, પોતાનો વેપાર ચાલુ કર્યો.

જગતની મહામંદી ૧૯૨૯ પછી શરૂ થઈ. આ સમયે જર્મની ઉપર વધારે સંકટ અને મુઝવણો આવી. પરંતુ હોંશિયારી અને ચતુરાઈથી જર્મન આર્થિક જાડૂગર હેર શાટે આ મુઝવણો ઉતારી નાંખી. એણે સંધિ પ્રમાણે અનેક દેશો પાસે કાચો માલ મોટા પ્રમાણમાં ખરીદી લીધો. આ દેશો મંદીની સંપૂર્ણ અસર નીચે હતાં. એમનો માલ કોઈ લેનાર નહોતું. જર્મનીને એમણે ખુશીથી માલ વેચ્યો. જર્મનીએ પોતાને જોઈતો માલ રાખી બાકીનો માલ બીજા દેશોને વેચ્યો; બદલામાં રોકડ નાણું ન લેતાં એ દેશોની પાસેથી કાચો માલ ખરીદ્યો. આમ અનેક દેશોના માલની એણે અદલીબદલી કરી, પોતાની અને બીજા દેશોની જરૂરિયાતો પૂરી પાડી. પોતાની સ્ટીમરોને કામ મળ્યું; પોતાના કારખાનાઓને કામ મળ્યું. જગતની મહામંદીનો કઠિન તબક્કો જર્મનીએ સહી-સલામતીથી પસાર કર્યો.

હવે અગત્યની આયાત અને નિકાસ નીચે પ્રમાણે વિગતવાર છે:

આમદાની	૧૯૩૩	૧૯૩૪
	હજાર રિકમાર્ક	હજાર રિકમાર્ક
ધઉં	૩૧,૮૮૪	૬૦,૯૧૯
માખણ	૮૩,૭૬૫	૭૩,૬૯૨



## આમદાની

	૧૯૩૩	૧૯૩૪
	રિકમાર્ક	રિકમાર્ક
કોશી	૧,૨૫,૨૬૧	૧,૧૮,૦૬૭
ફળા	૧,૧૩,૬૫૨	૧,૦૮,૭૬૧
કપાસ	૩૦,૬૦,૯૯૪	૨,૬૦,૨૩૯
ગિન	૨,૬૬,૧૯૧	૩,૨૧,૬૨૫
પેટ્રોલ	૧,૨૭,૫૧૫	૧,૩૬,૮૫૬
કોલસો	૫૮,૦૦૭	૬૬,૭૮૧
તાંબુ	૧,૦૨,૨૫૦	૯૬,૭૮૭
લાકડું	૭૦,૦૮૧	૬૨,૨૯૫
લોહાની કાચી ધાતુ	૫૮,૭૫૩	૮૮,૩૦૩

## નિકાશ

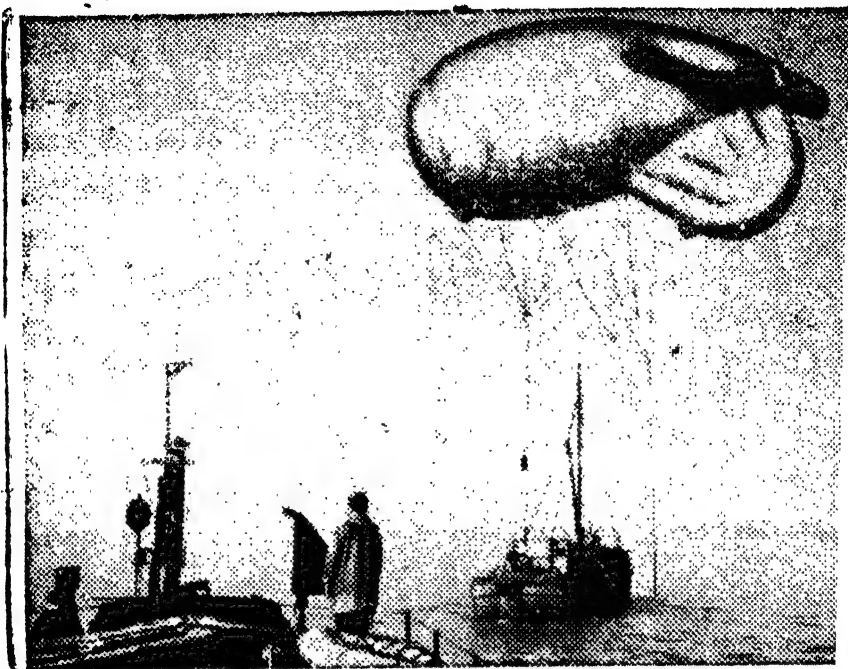
	૧૯૩૩	૧૯૩૪
	રિકમાર્ક	રિકમાર્ક
કોલસો	૨,૦૮,૭૬૮	૨,૧૫,૭૬૨
રેશમ અને બનાવટી રેશમ	૯૫,૯૦૩	૭૭,૩૭૪
ગિનનું કાપડ	૯૫,૬૩૮	૬૯,૧૭૭
કાપડ	૧,૧૨,૧૦૮	૮૧,૧૬૯
આમડું	૮૬,૫૬૦	૫૭,૩૦૫
કાગળ	૧,૫૫,૪૬૪	૧,૩૨,૬૩૨
રંગ (વૉરનીશ)	૨,૦૨,૪૯૨	૨,૦૬,૦૦૧
રસાયનિક વસ્તુઓ	૩,૫૭,૩૮૪	૩,૧૬,૨૦૯
કાચની વસ્તુઓ	૧,૧૯,૯૦૩	૧,૦૭,૫૦૩
લોહું (પોલાદની વસ્તુઓ)	૭,૦૪,૮૧૩	૬,૪૨,૮૧૩
તાંબાની વસ્તુઓ	૧,૨૭,૨૪૭	૧,૧૮,૦૫૦



આ ઉપરથી સાર નીકળે છે કે, જર્મનીને આધાખોરાકી પરદેશોથી મંગાવવી પડે છે; તેમાં ઘઉં, માંખણ, કાંથી, ફળો, એ સર્વે ખોરાકીની વસ્તુઓ મંગાવે છે. કપાસ, ઊન, તાંબુ વિગેરે પણ જર્મની મંગાવે છે; બદલામાં રેશમ, ઊન, ચામડાની વસ્તુઓ, કાપડ, કાગળ, ચામડું, રંગો, વૉરનીશો, કાચની વસ્તુઓ, પોલાદની વસ્તુઓ જર્મની નિકાશ કરે છે; એમાં જર્મનીને મોટો નફો રહે છે.







૭

## રેલ્વે, સ્ટીમરો અને પેદાશ

**પ**રદેશના વેપારનું મુખ્ય હૃદય સ્ટીમરો છે. ૧૯૧૪-૧૮ ના મહાયુદ્ધમાં જર્મનીના પતનજય થયો. વર્સેલ્સની સંધિ મુજબ જર્મનો પાસેથી બધી સ્ટીમરો મિત્રરાજ્યોએ આંચકી લીધી. આ સ્ટીમરોનો મોટો ભાગ અંગ્રેજોને મળ્યો હતો. અંગ્રેજોએ આ સ્ટીમરોને પોતાના વેપારને માટે વાપરી હતી. જર્મનોને પાંચ વરસ સુધી પરદેશના વેપારની બંધી હતી. પરદેશોમાં જર્મનો સામે અંકુશ મુકાયા. દુકાળ, અછત, મોંઘવારી, નાણાનો ભયંકર પ્રમાણે, દાબી નાખે એવું મોટું કંરજ આ સર્વે રોગોથી જર્મની

આઠ વરસ સુધી પીડાયું હતું; છતાં જર્મનીએ હિંમત ખોઈ નહિ. એણે કારખાનાંઓ ખોલ્યાં; મજબૂત અને ટકાઉ પાકી વસ્તુઓ બનાવવા માંડી. આ સર્વે પરદેશો ખાતે લઈ જવા જર્મનીએ પોતાની નવી સ્ટીમરો બાંધવી ચાલુ કરી. એમાં કેટલીક સ્ટીમરો બહુ જ દેખાવડી અને મોટી હતી; તે સર્વે પેસેન્જર સર્વિસ માટે રાખી. આમાં બેરેન્જરીઆ યુરોપા જેવી જખરદસ્ત સ્ટીમરો અમેરિકાના પ્રવાસીઓને લઈ જવા માટે ખાસ બાંધી હતી. જર્મનીએ વહાણવટાનો વિકાસ કરવા માંડ્યો. તા. ૩૦ જૂન ૧૯૩૪માં જર્મન પાસે ૨,૦૪૩ સ્ટીમરો હતી. તેના ટનની સંખ્યા ૫૪,૫૯, - ૨૯૬ની હતી. સ્ટીમરો બાંધ્યા પછી પરદેશો સાથેના સંબંધ જર્મનોએ ચાલુ કર્યાં. મોટાં મોટાં બંદરો ખાતે જર્મન વેપારીઓએ પેટીઓ ખોલી એજન્ટો નીમ્યા. નવાં નવાં બજારો શોધી કાઢ્યાં. બજારોને અનુકૂળ માલ તૈયાર કરવા માંડ્યો. પોતાની વેપારી એજન્સી સ્થાપી, પોતાની એજન્સી શાખાઓ પરદેશના બંદરો ખાતે ખોલી. જર્મન વેપારીઓ, ઉદ્યોગપતિઓ અને રાજ્ય એ ત્રણેયે મળી પોતાની જૂની લાગવગ મેળવવા ભગીરથ પ્રયત્નો કર્યાં.

જર્મનીની સૌથી મોટી નહેર કીએલમાં, કૈઝર વિલ્હેમ નહેર- માંથી ૪૦,૪૭૧ સ્ટીમરો ૧,૪૧,૭૯,૬૮૭ ટનની પસાર થઈ હતી.

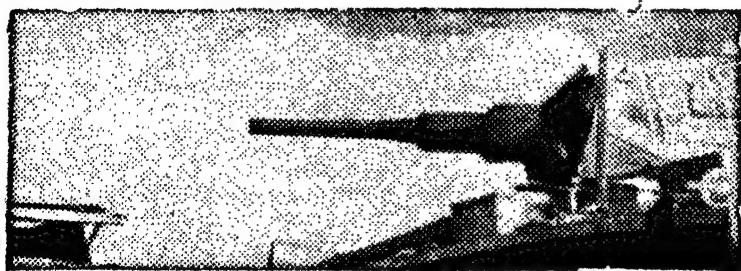
તા. ૧લી એપ્રિલ ૧૯૨૦થી જર્મન રેલ્વેઓ જુદા જુદા પેટા- રાજ્યો પાસેથી લઈને મધ્યસ્થ સરકારે પોતાને સ્વાધીન રાખી



હતી. પરંતુ જર્મની ઉપર ડાવની યોજના મુજબની આર્થિક સત્તા સ્થાપવામાં આવી ત્યારથી રેલ્વેઓને (૧૧ અક્ટોબર ૧૯૨૪માં) એક કંપનીને સ્વાધીન કરવામાં આવી છે. આ કંપની ડ્યુચરિક સમાન ગેસેલચેફ્ટ આખી જર્મન રેલ્વેઓનો એકઠથ્યુ વહિવટ કરે છે. પરંતુ રેલ્વેની માલિકી જર્મન સરકારની છે. જર્મન રેલ્વેની કુલ લંબાઈ ૪૮,૩૩૧ કિલોમીટરની છે; તેના ૩૬,૨૪૬ માઇલો થાય. આમાં ૩૩,૪૪૧ માઇલોની રેલ્વે રાજ્યની માલિકીની છે. આ રેલ્વે ઉપર ૧૯૩૪માં ૩૬૧૧ કરોડ ટન માલ ઉપાડી જવામાં આવ્યો હતો; ૧૩૬ કરોડ પ્રવાસીઓને આ રેલ્વેમાં લઈ જવામાં આવ્યા હતા. ૧૯૩૪માં રેલ્વેઓની પેદાશ ૩૩૨૧ કરોડ માર્કની થઈ હતી; ખર્ચ ૩૨૮૧ કરોડ માર્કનું થયું હતું.

આ સિવાય જર્મનીમાં ૩,૨૯૩ માઇલની ટ્રાન્ક અને ૬,૨૩૭ માઇલની નાની રેલ્વેઓ હતી.

જર્મની પાસે ઉત્તર સમુદ્રમાં અને આલ્ટિક સમુદ્રમાં બંદરો છે, પરંતુ તે બંદરો સારાં નથી. એટલેન્ટિકમાં એની પાસે એકેય મોટું બંદર નહોતું. છેવટે એને અંગ્રેજોની ભૂલથી હેલીગોલેન્ડનું સ્થાન મળ્યું, એટલે એણે મોટી કીલની નહેર બાંધી, મહાસમુદ્ર સાથેનો પોતાનો વ્યવહાર ચાલુ કર્યો છે. રાઈન નદીમાં પણ મોટી નહેરો બાંધી આંતરિક વ્યવહાર માટે જળમાર્ગોના વિશેષ ઉપયોગ જર્મનીએ કર્યો છે. આવી આંતરિક નહેર ૭,૫૩૬ કિલોમીટર



અથવા ૪,૬૪૪ માઇલ લાંબી છે. આ આંતરિક વ્યવહારને માટે જર્મની ૧૭,૮૩૩ નાની સ્ટીમરો વાપરે છે. આનું વજન ૬૪૧૧ લાખ ટનનું છે. લગભગ ૮ કરોડ ટન માલ આ સ્ટીમરો લાવ લઈ આવ કરે છે.

જર્મનીમાં વિમાની વ્યવહાર ખૂબ ફેલાયો છે. રાજ્ય આ વ્યવહારને ભારે સહકાર અને આર્થિક મદદ આપે છે. આ વિમાની વ્યવહાર યુદ્ધના વખતમાં અતિ ઉપયોગી છે. વિમાન ખનાવવાના કારખાનાઓમાં યુદ્ધ સમયે જોખમી અને શિકારી વિમાનો ખની શકે છે. વિમાનોમાં તાલીમ પામેલા વિમાનીઓ સૈનિકકાર્યમાં કામ લાગે છે. વિમાનગૃહોને પણ સૈનિક કામ માટે બદલી શકાય છે. વિમાનમાર્ગો માટે મેળવેલો અનુભવ અને માહિતી ઉપયોગનાં થઈ પડે છે. આથી જર્મન રાજ્ય વિમાનોના ખાનગી સાહસોને ઉત્તેજન આપે છે.

પોસ્ટ અને તારખાતું જર્મનીની મધ્યસ્થ સરકાર મંભાળે છે. આમાં ૩,૫૦,૮૩૨ માણસો કામ કરે છે. કુલ ઑફિસો ૬૨,૧૧૩ છે. એની પેદાશ ૧૬૪ કરોડ માર્કની છે; ખર્ચ ૧૩૧ કરોડ માર્કનું છે. તારના દોરડાંઓની લંબાઈ ૯૫,૩૫૦ માઇલની છે; તેમાં ૩૪ લાખ માઇલ લાંબાં તારનાં દોરડાં વપરાયેલાં છે. ટેલિફોનોની લંબાઈ ૧,૪૧,૬૧૬ માઇલોની છે. ૧૯૩૪માં ૨૨ લાખ ટેલિફોનો જર્મનીમાં હતા. અમેરિકા સાથે તારના સંદેશ માટે સાગરની અંદર દોરડાંઓ નાખેલાં છે.



રેલ્વે, સ્ટીમરો અને પેદાશ

૧૯૩૫ ના દેટલાક અગત્યના દેશ દેશાવરોની સર  
ખામણીના આંકડાઓ નીચે મુજબ છે:—

- ૧ ઘઉં જગતની કુલ પેદાશ ૬૪૦૦ કરોડ ક્વાટરની (દરેક ૪૮૦ પૌંડનો) છે; તેમાં રશિયા ૧૪૦ કરોડ, અમેરિકા ૭૦ કરોડ, જર્મની ૨૦ કરોડ ક્વાટર પેદા કરે છે. હિંદ પણ ૨૦ કરોડ ક્વાટર ઘઉંનો પાક પેદા કરે છે.
- ૨ રાઇનો જગતનો પાક ૨૦ કરોડ ક્વાટર થાય છે; તેમાં રશિયા ૮૦૦ કરોડ, જર્મનીમાં ૩૦ કરોડ ક્વાટર થાય છે. હિંદમાં રાઇનો પાક નથી.
- ૩ ઓટનો ૪૫૦ કરોડ ક્વાટરનો જગતનો પાક છે; તેમાં રશિયા ૧૨૦૦ કરોડ ક્વાટર અને જર્મની ૩૦૦ કરોડ ક્વાટર પેદા કરે છે.
- ૪ જવનો જગતનો પાક ૨૬૦ કરોડ ક્વાટરનો છે; તેમાં ચીનનો પાક ૪૦૦ કરોડ ક્વાટર, રશિયાનો ૪ કરોડ ક્વાટર અને જર્મનીનો પાક ૨ કરોડ ક્વાટરનો છે.
- ૫ મકાઇનો જગતનો પાક ૪૬૦ કરોડ ટનનો છે. તેમાં અમેરિકાનો ૨૫૦૦ કરોડનો, હિંદનો ૧ કરોડ ટનનો છે. જર્મનીનો નથી. જર્મનીમાં ચોખા પણ થતા નથી; બાજરી જુવાર પણ થતાં નથી.



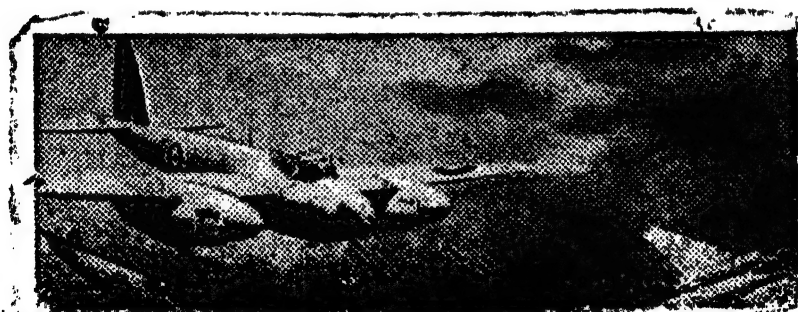
૬ બટાટાનો પાક જગતનો ૨૨ કરોડ ટનનો થાય છે, તેમાં રશિયામાં ૭ કરોડ ટન, જર્મનીમાં ૪૧ કરોડ ટનનો પાક થાય છે.

૭ બીટરૂટની ખાંડમાં જગતનો પાક ૯૮ લાખ ટન ખાંડનો થાય છે; તેમાં રશિયામાં ૨૦ લાખ ટન, જર્મનીમાં ૧૪૧ લાખ ટન થાય છે. શેરડી કે ચહા જર્મનીમાં થતાં નથી. કાંથી પણ થતી નથી; કોકો પણ થતાં નથી.

૮ માંખણ જગતમાં ૩૫ લાખ ટન થાય છે; તેમાં અમેરિકામાં ૯૧૧ લાખ ટન, રશિયામાં ૫ લાખ ટન, જર્મનીમાં ૪૧ લાખ ટન થાય છે.

૯ બીર દારૂ જગતમાં કુલ ૪૧ અબજ ગેલન થાય છે; તેમાં અમેરિકામાં ૧૧ અબજ અને જર્મનીમાં ૮૫ કરોડ ગેલન થાય છે. આન્ડી જર્મનીમાં થતી નથી. મરી પણ થતાં નથી. નારંગી, લીંબુ બહુ થોડાં થાય છે. સોયાબીન્સ, અળસી, કપાસ અને કપાસિયા પણ પેદા થતાં નથી. શણ પણ પેદા થતું નથી.

૧૦ લાકડાનો માવો (કાગળ બનાવવા માટે) કુલ જગતમાં ૨૧૧ કરોડ ટન થાય છે. તેમાં રશિયા ૯૦ લાખ ટન, અમેરિકા ૪૨૧ લાખ ટન અને જર્મની ૧૯ લાખ ટન તૈયાર કરે છે. બિન જર્મનીમાં થતું નથી. રેશમ પણ જર્મનીમાં બનતું નથી.



- ૧૧ બનાવટી રેશમ જગતમાં કુલ ૪૧ લાખ ટન બને છે; તેમાં ૧૧ લાખ ટન અમેરિકામાં અને ૯૬ હજાર ટન જાપાનમાં બને છે. બ્યારે જર્મનીમાં ૪૬ હજાર ટન બને છે. રબર જર્મનીમાં બનતું નથી. તેલ પણ નજીવું નીકળે છે. પરંતુ જર્મની પોતાના કાલસાને પીલીને ૩૦થી ૪૦ લાખ ટન તેલ બનાવે છે.
- ૧૨ વીજળી જગતમાં ૩૧ ખર્ચ કીલનઅવર થાય છે; તેમાં અમેરિકા ૧૧ ખર્ચ, જર્મની ૩૪૧ અખજ, રશિયા ૨૬ અખજ કીલનઅવર પેદા કરે છે.
- ૧૩ સોનું જર્મનીમાં નીકળતું નથી. ટિન મળતું નથી. હીરા પણ નીકળતા નથી. નીકલ પણ થતું નથી. જર્મનીમાં તાંબુ થોડું મળે છે.
- ૧૪ ૩ જગતમાં ૨૦ કરોડ આઉસ થાય છે; તેમાં મેક્સિકોમાં ૭૧ કરોડ આઉસ, અમેરિકામાં ૪૧૧ કરોડ આઉસ, જર્મનીમાં ૬૦ લાખ આઉસ થાય છે.
- ૧૫ સીસું જગતમાં ૧૨૧ લાખ ટન થાય છે; તેમાં અમેરિકામાં ૨૧૧ લાખ ટન, ઑસ્ટ્રેલિયામાં ૨ લાખ ટન અને જર્મનીમાં ૧૧ લાખ ટન થાય છે.
- ૧૬ કાંસુ જગતમાં કુલ ૧૨ લાખ ટન થાય છે; તેમાં અમેરિકા ૩૧ લાખ ટન અને જર્મનીમાં ૧૧ લાખ ટન થાય છે.



- ૧૭ એલ્યુમિનિયમ જગતમાં ૨૧ લાખ ટન થાય છે; તેમાં ૫૬,૦૦૦ ટન જર્મનીમાં, ૫૦,૦૦૦ ટન અમેરિકામાં થાય છે.
- ૧૮ લોહ (Pig Iron) જગતમાં ૭ કરોડ ટન થાય છે; તેમાં અમેરિકામાં ૩૧ કરોડ ટન, જર્મનીમાં ૧૧ કરોડ ટન, રશિયામાં ૧ કરોડ ટન થાય છે. હિંદમાં ૨૦ લાખ ટન થાય છે.
- ૧૯ પોલાદ જગતમાં ૮૧૧ કરોડ ટન થાય છે; તેમાં અમેરિકામાં ૩૧ કરોડ ટન, જર્મનીમાં ૧૧ કરોડ ટન, રશિયામાં ૧ કરોડ ટન થાય છે. હિંદમાં ૧૦થી ૧૨ લાખ ટન થાય છે.
- ૨૦ કાલ્સો જગતમાં ૧ અબજ ટનમાં અમેરિકામાં ૩૭૧ કરોડ ટન, જર્મનીમાં ૨૮૧ કરોડ ટન, બ્રિટનમાં ૨૨ કરોડ ટન, રશિયામાં ૧૦૧ કરોડ ટન અને હિંદમાં ૩ કરોડ ટન થાય છે. જર્મનીમાં મેન્ગેનીઝ ધાતુ થતી નથી.
- ૨૧ રશિયામાં ૧૧ કરોડ ઘોડાં, અમેરિકામાં ૧ કરોડ ઘોડાં હિંદમાં ૨૩ લાખ ઘોડાં, જર્મનીમાં ૩૩ લાખ ઘોડાં છે.
- ૨૨ હિંદમાં ૨૦ કરોડ શિંગાળા જનવરો છે. અમેરિકામાં ૬૧ કરોડ, રશિયામાં ૫ કરોડ અને જર્મનીમાં બે કરોડ છે. પરંતુ હિંદના ૨૦ કરોડ કરતાં જર્મનીના બે કરોડ પશુઓ વધારે દૂધ આપે છે.





૨૩ ચીનમાં ૭ કરોડ, અમેરિકામાં ૪ કરોડ, જર્મનીમાં ૨૧ કરોડ.  
અને રશિયામાં બે કરોડ ડુકરો છે,

જગતમાં પેદાશમાં અમેરિકા પ્રથમ નંબરે, રશિયા બીજો  
નંબરે, બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય ત્રીજો નંબરે અને જર્મની ચોથો નંબરે  
છે. યુદ્ધ માટે પેટ્રોલિયમ જર્મનીને રોમાનિયામાંથી (૭૦ લાખ ટન)  
મળે છે. લોદું, કાલસો અને મનુષ્યશક્તિ એની પાસે પુષ્કળ છે.





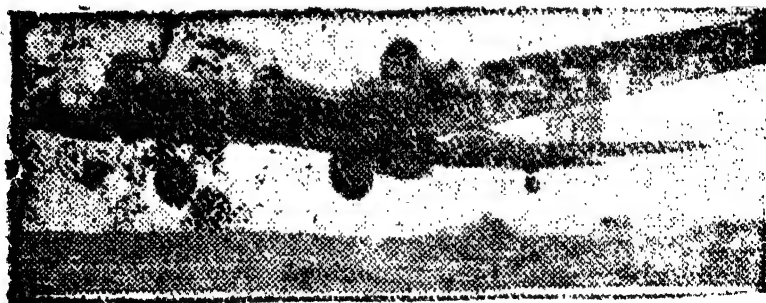
૯

## જર્મન સૈન્ય

જર્મનીના લોકો છેલ્લા દોઢસો વર્ષો થયાં સૈનિકોની તાલીમ લે છે. તેઓ પ્રશિયાના સમ્રાટ ફ્રેડરિક વિલિયમના સમયથીજ (તાલીમ અને શિસ્તવાળું) સૈન્ય તૈયાર કરતાજ આવ્યાં છે. દશ પેઢી થયાં વંશપરંપરા આ સૈન્યની તાલીમ જર્મનીના લોકોને મળે છે. સૈનિક તરીકે જર્મન સિપાઇઓ યુરોપમાં પ્રથમ નંબરે ગણાય છે. યુરોપમાં જે મોટાં યુદ્ધો થયાં છે, તેમાં છેલ્લાં ૧૦૦ વરસો થયાં જર્મન સૈન્યો વિજય મેળવી ચક્રયાં છે. જર્મન યુવાનના લોકોનાં શિસ્તપાલન, શુદ્ધ અને મહત્વાકાંક્ષા રહી.

છે. જર્મન સ્વાવસિક્ષ સિપાઈ છે. એ પ્રાણુ દેવામાં પછાત પડે તેમ નથી. યુદ્ધભૂમિ એને માટે મહાન ક્ષેત્ર અને પુણ્યભૂમિ છે. સંકટો, કષ્ટો અને હાડમારીઓ સહેવાને માટે જેટલો જર્મન સૈનિક તૈયાર છે તેટલોજ પ્રાણુહોમ કરવાને તૈયાર છે. એશિયામાં જાપાનીઓ આવી જ સૈનિકશક્તિ ધરાવે છે. યુરોપમાં એવો જ યુદ્ધપ્રેમ જર્મનો માટે હોવાનું જણાય છે.

ક્રેડરિક ધી ઝેટે આ જર્મન યુદ્ધયંત્રના વૃક્ષને મજબૂત કર્યું. સાત વરસના યુદ્ધમાં જર્મની, ઓસ્ટ્રિયા અને તેના ખીજા મિત્રો સામે આબુનમ રહ્યું. એજ યુદ્ધના શોખીન જર્મનીએ ૧૮૬૬માં ઓસ્ટ્રિયાને, ૧૮૭૦માં ફ્રાન્સને હરાવ્યું હતું. એનાજ બળથી જર્મનીએ યુરોપના રાજ્યદારી ક્ષેત્રમાં અનહદ પ્રમાણમાં લાગવગ મેળવી હતી. જર્મન સૈન્ય એટલે શિસ્ત, લડાયક શક્તિ, તાલીમ અને યુદ્ધની કઠિનાઈઓ સહન કરનાર સંપૂર્ણ સૈનિકનું કળામય સૈન્ય યુરોપમાં ગણાતું હતું. ૧૯૧૪-૧૮માં આ મહા સૈન્યની અને આખી પ્રગતી કસોટી થઈ. જર્મન સૈન્ય પ્રથમથીજ તૈયારીઓ કરી રાખે છે; એ કદી પણ પછાત કે આગ લાગે ત્યારે દૂવો ખાદનાર નથી. એ યુદ્ધ અગાઉથીજ ૪-૫ વરસ કે વધારે સમયની તૈયારીઓ કરી એકદમ મજબૂત અને પરાક્રમી સૈન્ય તરીકે બહાર પડે છે. એ સમયે એના શત્રુઓ ઓચિંતા આણુતૈયારીઓમાં ઉપરા ઉપરી પરાજયો મેળવે છે. જર્મન સૈન્ય આક્રમણને યુદ્ધલાગ તરીકે પોતાની યુદ્ધનીતિમાં સ્થાન આપે છે. એને હમેશાં ત્વરિત વીજળીવેગના વિજયો વરે છે.



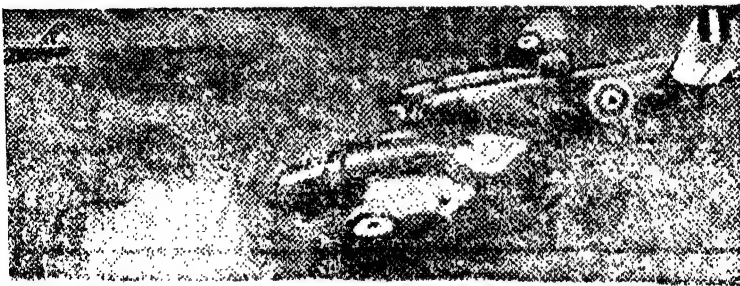


માર્શલ હિન્ડનબર્ગ

પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધમાં જર્મનીનો સર્વોપરી સેનાપતિ

મહાયુદ્ધ (૧૯૧૪-૧૮) પછી જર્મનીની હાલત ભારે કફેડી થઈ પડી હતી. તેઓને માત્ર ૧,૦૦,૦૦૦ જેટલું સૈન્ય રાખવાની સૂચના મળી હતી. જર્મની પાસે વિમાનો નહોતાં; સાગર મનવારેનો કાફલો નહોતો. એનાં હથિયારોનાં કારખાનાંઓ તોડી ફેંડી નાખવામાં આવ્યાં હતાં; નવાં બાંધવાનો હુકમ નહોતો. મોટી તોપો, રણગાડીઓ અને બીજાં મોટાં શસ્ત્રાસ્ત્રો ખનાવવાની જમનેને રજા નહોતી. જર્મની ઉપર ચોક્કી કરવાને માટે કાશી-રાન્યોના પ્રતિનિધિઓ રહેતા હતા. વર્સેલ્સ સંધિથી જર્મનીની પદવી ખૂબ ઉતારીને તેને નાના રાન્યની પંક્તિમાં મૂકવામાં આવ્યું હતું. દેશ પરદેશમાં જર્મનીની ભારે માલહાનિ થઈ હતી. જર્મની ઘણી મંદ હાલતમાં પહોંચ્યું હતું. એની પાસે વેપાર નહોતો, ઉદ્યોગો ભાંગી પડ્યા હતા; વહાણવટું નહોતું; પૈસો નહોતો; હતાં માત્ર અડગ આત્મશ્રદ્ધા, યુદ્ધના અનુભવ અને લડાયકવૃત્તિ અને પોતાના ભાગ્યના શ્રદ્ધા થવાનો ભારે વિશ્વાસ. આ ત્રણેયને આધારે જર્મનીએ હજારો વિદ્વો તોડી યુદ્ધશક્તિ મેળવી લીધી.

જર્મનીએ યુદ્ધતૈયારીઓ માટે યુક્તિઓ રચી. એને એક લાખ સિપાઈઓ સૈન્યમાં રાખવાનો હુકમ હતો. જર્મનીએ બહારની નજરે આ સંધિ પાળી હતી. પરંતુ એણે એક લાખ સિપાઈઓને સરસ યુદ્ધતાલીમ, કવાયત, શસ્ત્રશિક્ષણ અને સિરત શીખવીને એમને રજા આપી દીધી. એકસામટી રજા ન આપતાં એક એક દુકાનીને વિખેરી નાંખી. તેને ઠેકાણે બીજા નવા તાબ સિપાઈઓ



માટે યુવાનોને મેળવી ફરી એજ સરસ લશ્કરી તાલીમ આપી, એને ફરી વીખેરી નાંખતા હતા. આમ અનેક લાખ યુવકોને પારાકરતી જર્મની તાલીમ આપતું હતું, જર્મનીએ આ રીતે આખી પ્રજાના યુવકોને ચાલુ તાલીમ આપવાની ક્રિયા ક્યારે પણ બંધ રાખી નહોતી. એના મનમાંથી પોતાના પરાન્યનું વૈર લેવાની ઇચ્છા ક્યારે પણ નષ્ટ થઈ નહોતી. આ સિવાય, પોલીસના વા લાખ જેટલા સિપાઇએને પણ જર્મનીએ લશ્કરી તાલીમ અને સશસ્ત્ર વાપરતાં શીખવવા માંડ્યાં. વળી જુદા જુદા રાજદ્વારી અને ધનિકો પોતાના ખાનગી સૈન્યો રાખવા માંડ્યાં. આમ જર્મની પાસે નામનું એક લાખ પણ ખરેખર ત્રણ લાખનું ચાલુ સૈન્ય રહેવા લાગ્યું.

૧૯૩૩ના ફેબ્રુઆરીમાં હેર હિટલરે જર્મન શાસન પોતાના હાથમાં લીધું. એણે પ્રજાસંઘ પાસેથી જર્મનીને માટે સમાન સત્તાની માંગણી કરી. પ્રજાસંઘમાં ફ્રેન્ચો અને અંગ્રેજોનું પ્રાબલ્ય હતું. જર્મનીની માંગણી વ્યાજબી હતી. એણે બીજાં મહારાજ્યો જેટલું નહિ પરંતુ બે લાખનું સૈન્ય રાખવાની માંગણી કરી, અથવા બીજાં રાજ્યો પોતાનાં સૈન્યો ઘટાડે તો પોતાનાં સૈન્યો ઘટાડવા માટે પણ તૈયારી બતાવી. ફ્રેન્ચો અને અંગ્રેજોએ આ માંગણી ધૂતકારી કાઢી. હેર હિટલરે પ્રજાસંઘમાંથી જર્મનીને છૂટું કર્યું. એણે ફ્રેન્ચો અને અંગ્રેજો વચ્ચે ચાલતા મતભેદોનો લાભ લઈને વર્સેલ્સની સંધિની સૈનિક સંકેતોની કલમોનો ખુલ્લી રીતે



લગ કર્યો. એણે સૈન્ય વધારવા માંડ્યું. એણે પોતાની માંગણીઓ વધારીને ૩,૦૦,૦૦૦ સૈનિકો માટેની માંગણી કરી. પણ ફ્રેન્ચો એવી ખુલ્લી પરવાનગી આપવા તૈયાર નહોતા. એમને જર્મનીને હુકમમાં મોટો ભય હતો. ૧૯૧૮થી ૧૯૩૯ સુધીનાં ૨૧ વરસો સુધી ફ્રેન્ચોની વિરુદ્ધતા જર્મનીને ભોગવવી પડી હતી. ફ્રેન્ચો કોઈ રીતે જર્મનીને દાખી દેવા માંગતા હતા. જર્મનીને બહાર આવવું હતું. જર્મની કાળું.

હેર હિટલરે કોઈની દરકાર વગર સૈન્યો વધારવાની, પ્રથમ ખાનગીમાં અને પછી જનહેરમાં પેરવીઓ કરવા માંડી. જે સાથી-રાજ્યોમાં એકસંપ હોત તો કદાચ એજ વખતે જર્મની ઉપર આક્રમણ કરીને એનો ધડો લાડવો કરી નાંખ્યો હોત. પરંતુ અંગ્રેજો અને ફ્રેન્ચોને પરસ્પર એકમત નહોતો. અંગ્રેજોને જર્મનીને તદ્દન દાખી નાંખી ફ્રાન્સને અતિ બળવાન બનાવવાનો ઇરાદો નહોતો; તેમ અંગ્રેજોને ક્યારે પણ યુદ્ધપ્રિય નથી. યુદ્ધને માટે છેલ્લી ધડીએ તેઓ તૈયાર થાય છે. શરૂઆતમાં માર ખાઈને તેઓની શક્તિ વિકાસ પામે છે. આ રીતેજ એમણે સ્પેનિશો, ફ્રેન્ચો અને જર્મનોને છેલ્લાં ૨૦૦ વરસોમાં મહાત કર્યા હતા. હેર હિટલરે જર્મીનના સૈન્યોનો મોટો વિકાસ કર્યો. એની પાસે આર્થિક સાધનોની ન્યુનતા હતી; છતાં એણે બનતાં સાધનો ભેગાં કરીને યુદ્ધની તૈયારીમાં નાણાં ખર્ચવાનો વિચાર રાખ્યો. એને કોઈ રીતે ફ્રાન્સ દાદ આપવું નહોતું. હિટલરે જનરલ ગોરિંગને



નીમી પોતાનો વિમાની કાફલો અતિ મજબૂત બનાવવાનાં પગલાં લીધાં. શસ્ત્ર સામગ્રીઓ બનાવવાનાં અનેક કારખાનાંઓ ઊભાં કર્યાં. મિત્ર રાજ્યોએ પ્રજાસંઘ દ્વારા માત્ર નબળા કરાવ કર્યાં. જર્મનીએ મોટી તૈયારીઓ કરવા માંડી. આજનું જે મહાન જર્મન સૈન્ય છે તે એ તૈયારીઓનું સીધું પરિણામ છે. ૧૯૩૫થી ૧૯૩૯ સુધીમાં મોટું જર્મન સૈન્ય તૈયાર થઈ ગયું.

હેર હિટલરે આઠ વરસના છોકરા છોકરીનાં વિશાળ સૈન્યો હેર બાલિયની સરદારી નીચે ઊભાં કર્યાં. એમને સૈનિક તાલીમની ખારાખડી શીખવવામાં આવી. પછી કિશોરોને બંદુકોની પ્રેક્ટિસ આપવામાં આવતી હતી. તે પછી યુવકોને બધી હવામાં અને ઝડપીઓમાં ખુલ્લે અંગે મજૂરી કરી કઠિન પોલાદ જેવા થવાની ફરજ પાડવામાં આવતી હતી. દર છ મહિને ૨૫ લાખ યુવકોને સવારના છથી તે બપોરના ત્રણ વાગતા સુધી જર્મનીમાં નવા રસ્તા બાંધવા અને ખારી જમીનમાં મીઠી માટી નાંખી ખેતી ચોખ્ખી જમીન બનાવવાની તાલીમ આપવામાં આવતી હતી. સાદુ ખાવા પીવાનું અને કઠણ શૈય્યા એમને આપી તપોમય જીવન ગુજારવાની ટેવ પાડવામાં આવતી હતી. બપોરના ત્રણ વાગ્યા પછી અનેક જાતના વિષયોથી એટલે ઇતિહાસ, ભૂગોળ, યુદ્ધશાસ્ત્ર, નાટકી સિદ્ધાન્તો ઉપર એમને લાષણોની હારમાળાથી શિક્ષણ આપવામાં આવતું હતું. હેર હિટલરે મોટરોનાં ચંત્રકામ, રણગાડીઓની તાલીમ, વિમાની તાલીમ, તોપચીઓની તાલીમ માટે આમાંથી





ચતુર, શુદ્ધિમાન યુવકો પસંદ કરીને ગોઠવવા માંડ્યા. આમ જર્મનીએ એટ પાટા બાંધીને પણ મોટી લશ્કરી તૈયારીઓ કરી. હેર હિટલર ખૂબ પ્રગપ્રિય થઈ પડ્યો. પોણાસાત કરોડની પ્રગએ એને યોગ્ય જવાબ આપ્યો. જર્મની ફરી રણવાંચ્છુ બન્યું.

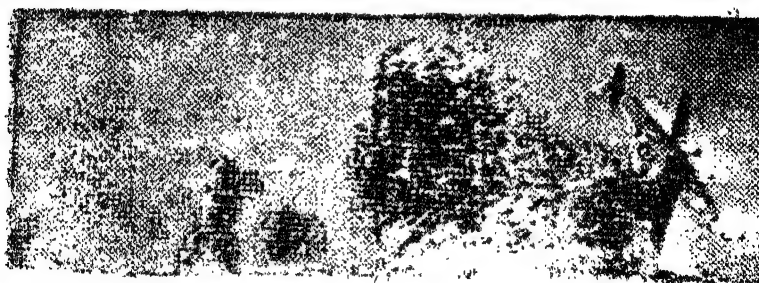
જર્મનીમાં સૈનિક તાલીમ ફરજિયાત છે. દરેક યુવકને જુદાં જુદાં મંડળોમાં તૈયાર કરીને એને બે વરસની સૈનિક તાલીમ આપે છે. જર્મનીના એક ડિવિઝનમાં ૨૦થી ૨૨ હજાર સૈનિકો હોય છે. હેર હિટલરે મોટી તૈયારીઓ કરીને ઘોડેસ્વાર ડિવિઝનને ઘોડાઓ ન આપતાં તેને બદલે મોટરો આપી. ઘોડા કલાકે ૬૫-૭૦ માઈલ ફરતે જ્યારે મોટરો કલાકે ૭૦થી ૮૦ માઈલ ફરતે. મોટરો સેંકડો માઈલ સુધી થાકે નહિ. એક ડિવિઝનમાં અમુક રણગાડીઓ, અમુક વિમાનો, મોટરગાડીઓ, સાઇકલો અને તોપખાનું એમ જુદા જુદા વિભાગો હતા. પરંતુ જર્મન યુદ્ધનિષ્ણાતોએ આ સર્વે વિભાગોનું યુદ્ધમાં પરસ્પર સહકારીપણું અને એકત્વ સાધવા ભારે મોટા પ્રયત્નો કર્યાં. એમને ફતેહ મળી. જર્મન ડિવિઝનના આ જુદા જુદા વિભાગો એકત્રિય હોય તેમ પરસ્પર ખૂબ સહકારી થઈ પડે છે. ત્રણ ડિવિઝનોના એક કોર્પસ બને છે; એવાં બાર કોર્પસ એટલે બે લાખ સૈનિકોનાં ચાલુ સૈન્યો તરીકે જર્મની નિભાવતું હતું. ૧. કોનીગ્સબર્ગ ૨. સ્ટેટિન ૩. બર્લિન ૪. ડ્રેસડન ૫. સ્ટટગાર્ટ ૬. મનસ્ટર ૭.



મ્યુનિક ૮. એસલો ૯. કેસલ ૧૦. હેમ્બર્ગ ૧૧. હેનોવર ૧૨  
વેશાડન એમ બાર કોર્પસ રહેતાં હતાં.

દરેક ડિવિઝનમાં ત્રણ ભાગ છે. એમાં ૩ ટુકડીઓ પાયદળી  
૨ ટુકડીઓ તોપખાનાની (એ સર્વે મોટરવાળો હોય છે), ૧ એન્જિનિયર  
શેની મોટરવાળી ટુકડી, એક ટુકડીમાં સંદેશવાહકો, રેડક્રોસવાળાઓ  
ટ્રાક્ટરો, નર્સો વગેરે હોય છે. આ સિવાય વેમર, વુર્ટબર્ગ, બર્લિન  
અને હુસેલ્ડોર્ફ ખાતે ૪ યાંત્રિક સાધનોવાળી ડિવિઝનો રાખવામાં  
આવી છે. વંત્રમય ડિવિઝનમાં પાંચસો પાંચસો પાયદળી  
ટુકડીઓ હોય છે. આ સૌને માટે મોટર સાધકલો અથવા મોટરકાં  
રહે છે. એમની સાથે એક તોપચીની ટુકડી, સામેના શત્રુઓના  
રણુગાડીઓનો નાશ કરવા માટે રખાય છે. પૂર્વ પ્રશિયામાં ત્રણ  
સ્વતંત્ર ઘોડેસ્વાર ડિવિઝનો રાખવામાં આવી હતી. આમ કુલ આ  
લાખનું જર્મન સૈન્ય, યુદ્ધ ચાલતું નહોત્ય ત્યારે તૈયાર રખાયું હતું.  
યુદ્ધ સમયે તો દરેક ૧૮થી ૫૦ વરસની ઉંમરના પુરુષને ફરજિયાત  
સૈનિક તરીકે લેવાતો હતો. આમ યુદ્ધ સમયે ૬૫૫૩ કરોડ  
પ્રાન્નમાંથી જર્મનીને ૭૫થી ૮૦ લાખ સૈનિકો મળી શકે છે.

જર્મનીએ યુદ્ધશાસ્ત્રને ખૂબ કળવ્યું છે. દોઢસો વરસની ખંત  
ભરેલી ચીવટથી યુદ્ધના અંગે અંગનો તેના નિષ્ણાતોએ વિશ્લેષ કર્યો  
છે. રણુગાડીઓ, તોપખાનું, વિમાનખાતું, યંત્રખાતું, રસાયણખા  
વિદ્યુતખાતું, જોરાકીપોશાકીખાતું એમ અનેક ખાતાંઓના



નિષ્ણાતોએ ભેગાં મળી જર્મન સન્યતે સંપૂર્ણતા આપી છે; એટલુંજ નહિ પણ એક અબજ રૂપિયા ખર્ચાને ચારે તરફ જર્મનીના રક્ષણ માટે મજબૂત કિલ્લેબંધીઓ બની કરી છે. આ કિલ્લેબંધીઓની લાઇનો સેંકડો માઇલ લાંબી છે. એમાં ચારે તરફ જમીનની અંદર મોટા ઓરડાઓ બનાવ્યા છે. આવા હજારો, ઓરડાઓમાં સૈનિકો, દારૂગોળો, વિમાનો, વિમાનીઓ, વિમાનવિરોધી તોપો, તોપચીઓ અને હોસ્પિટલો રાખી છે. આ કિલ્લેબંધી સેંકડો માઇલો લાંબી પાકી સિમેન્ટની બનાવેલી હોય છે. એમાં વીજળીની લાઇટો રહે છે; એમાં તોપોના મોરચાઓ ગોઠવ્યા હોય છે, એમાં અડધો માઇલ પહોળા કાંટાળા તારોની જાળીઓ ગોઠવી હોય છે. રેલ્વે અને મોટરો તથા વિમાનોથી એ કિલ્લેબંધીની ચારે તરફ સૈન્યો મૂકવામાં આવે છે. જર્મનીએ પોતાના બચાવ માટે આવી અનેક કિલ્લેબંધીઓ કરી છે. ફ્રેંચ, બેલ્જિયમ, હોલાન્ડ, સ્વિટ્ઝરલેન્ડે પણ આવી કિલ્લેબંધીઓ કરી છે.

તોપો ઉપર જર્મનોએ ભારે મદાર આંધ્યો છે. તોપોનાં યંત્રોમાં ખૂબ સુધારા વધારા કર્યા છે. મોટી ૩૫ માઇલ જેટલે દૂર ગોળા ફેંકનારી “બિગબર્થ” જેવી તોપો બનાવી છે. એમના આખા સૈન્યમાં યંત્રવિભાગ મોટો છે. રણગાડીઓ “ટાઇગર”ના નામે ઓળખાય છે. આ રણગાડીઓ (ટેન્કો)નો ખૂબ સરસ વિકાસ કરાયો છે. એની આસપાસ નવી શોધનું ચાર ઈંચ પોલાદના



પતરાનું અખતર હોય છે. એની અંદર છ ચારધંચી તોપો રહે છે. પાંચ-છ તોપચીઓ ટેંક હાંકનાર, દાફગોળો પૂરો પાડનાર ટેન્કામાંજ રહે છે. આ રણગાડીઓ એકબીજાને પડખે માંધલો સુધી પથરાયલી હોય છે. એ એકબીજાની પડખે સેંકડોની સંખ્યામાં પહોળા વ્યુહમાં ગોઠવાયલી રહે છે. નાની નદીઓ, છીંછરાં તળાવો, ખાઈઓ, ખાડાઓ અને નાની ટેકરીઓ ઉપર આ ટેંકા કલાકના ૪૦-૫૦ માંધલના વેગથી ધસી જાય છે. એનો મૂળ ઉપયોગ અંગ્રેજોએ શોધી કાઢ્યો. પરંતુ જર્મનોએ એનો ખૂબ વિકાસ કર્યો છે. વિમાની યુદ્ધથી રણગાડીઓનું યુદ્ધ ઓછું મહત્વનું નથી.

યુદ્ધની શરૂઆતમાં આ રણગાડીઓ વ્યુહમાં ગોઠવાઈને આગળ વધે છે. કોઈ રણગાડીને તોપનો ગોળો લાગે એટલે એનાં અંડેરોને પડતા મૂડી વ્યુહ આગળ વધે છે. ઉપર શિકારી વિમાનો એની આગપાસ રક્ષણ કરતાં ફરે છે. આ વિમાનો રણગાડીના વડાને તાત્કાલ વગરનાં દોરડાંઓ મારફતે ઉપરથી સંદેશ મૂકે છે; માર્ગસૂચન કરે છે. આગળ વધવામાં વિદ્યોત હોય, અગ્નિશોષક હોય, નદીઓ, તળાવો, પર્વતો વગેરેની ખબર આપે છે. શત્રુઓનાં સૈન્યો અને રણગાડીઓની ખબર આપે છે. આ સિવાય શત્રુઓનાં વિમાનો સામે આ રણગાડીઓનું રક્ષણ કરે છે. શત્રુઓનાં ચાર એન્જિનવાળાં બોમ્બર વિમાનો આ રણગાડીઓ ઉપર ગુલાંટ મારી નીચે આવી જ્યારે બોમ્બગોળા ફેંકે છે ત્યારે રણગાડીઓનાં રક્ષક



શિકારી વિમાનો એમની પાછળ દોડ મૂકી તોપના ગોળાઓ છોડે છે. બોમ્બર વિમાનોની ગતિ કલાકે ૩૦૦ માઈલની હોય છે. શિકારી વિમાનોની ગતિ કલાકે પાંચસો માઈલની હોય છે. શત્રુનાં શિકારી વિમાનો પોતાનાં બોમ્બર વિમાનોના રક્ષણ માટે યુદ્ધ ચલાવે છે. તોપો, મશિનગનો અને ટાપિંગ વરસાદની પેઠે આકાશમાં વરસે છે. રણગાડીઓમાં પણ વિમાનવિરોધી તોપો રખાય છે; વિમાનો ઉપર, દોડતી રણગાડીઓ ઉપર વિમાન વિરોધી તોપોથી મારો ચલાવે છે.

સૈનિકોના કેટલાક વિભાગોને છાપામાર યુદ્ધનીતિ (Gorilla warfare) શીખવવામાં આવે છે. આ યુદ્ધનીતિ મુજબ કેટલાય ચૂંટેલા સૈનિકો હથિયારબંધ થઈ રબ્બરના ખૂરો પહેરીને આક્રમણ કરવા રાત્રે નીકળી પડે છે. શત્રુઓની રેલ્વે-ટ્રેનો, પુલો, ચોકીઓ, થાણાંઓ, અનાજ અને ખોરાકી શોધવા નીકળેલી નાની ટુકડીઓ ઉપર આ છાપામારો અંધારી રાતના તૂટી પડે છે. એમની આંખો અંધારામાં પણ જોઈ શકે એવી એમને તાલીમ મળી હોય છે. ઓચિંતો છાપો મારીને શત્રુઓની વસ્તુઓનો નાશ કરવા આ છાપામારોની પૂઠે, થોડા હાથમાં, સ્ફોટક બોમ્બગોળાઓ બાંધેલા હોય છે. આ ગોળાઓની મદદથી તેઓ ઘણું નુકશાન કરી શકે છે. ચીનમાં અને રશિયામાં આ ગોરિલાઓએ કેર વર્તાવ્યો હતો, તેઓ પકડાય તો તેમને ગોળીથી વીંધી નાંખવામાં આવે છે, આથી પકડાવાનો મોકો આવે એટલે



પિસ્તોલની ગોળી પોતાના હૃદયમાં છાપામારો ચાંપી દે છે. આ છાપામારોનું કામ અંધારી રાત્રિનાજ થાય છે. તેઓ જનસૂસીકામ પણ કરે છે. શત્રુઓની ઘણી કિંમતી ખર્ચા લાવે છે. છાપા-મારોનું કામ મૃત્યુને હથેલીમાં લઈને કરવાનું છે.

જર્મનીની સાત કરોડની આખી પ્રજા હમણાં મુશ્કેલીમાં ચકાયલી છે.



૧	સાથી રાજ્યો અને યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સનો ડેપાર્ટમેન્ટ ઓફ ટ્રેડ	૧૯૯૮	૧૯૯૮
બ્રિટીશ			
આફ્રિકા			
અમેરિકા			
બર્મિંગહામ			
બોર્ડ			
હોલેન્ડ			
યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ			
(મહાસાગર ટોન્સ)			
સાથી રાજ્યોની જાહેરાત અંગત વપરાશ માટે ૧૯૯૮ થી ૧૯			
ક્રાન્સ			
ઉદાહરણ			
આપણ			

[illegible]

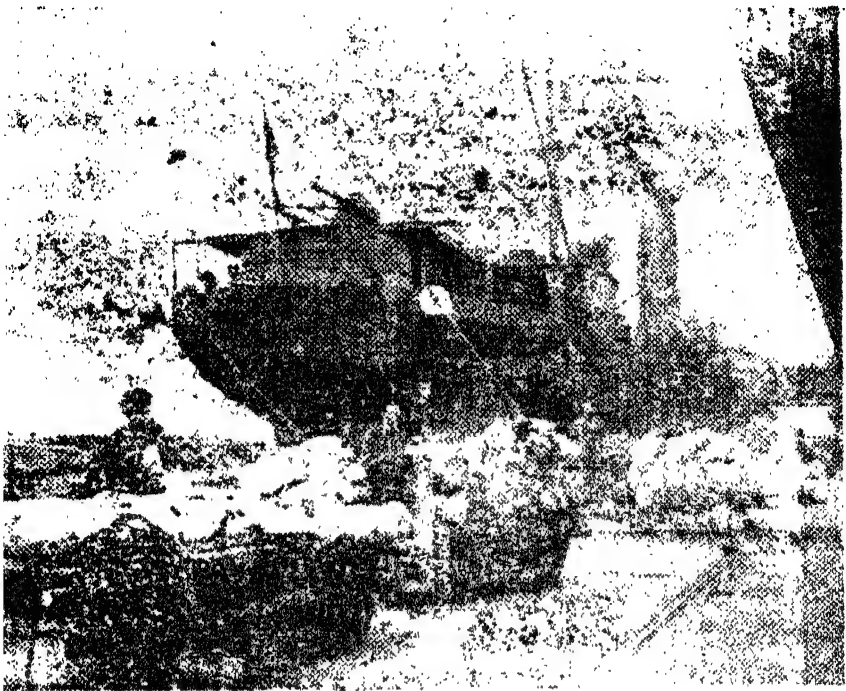
	ગ્રામજનનાં મત અગ્રાયક જરાજો	અડાપાક જરાજો	વિમાન-વાહક જરાજો	વિનાશિષ્ટાઓ	ફાલકિરિતીઓ
જામલી	૫ +૪૭	૧૦ +૪૭	૨૭	૫૪ +૮૭	૭૧ +૨૮૭
જાપાન	૯ +૪૭	૩૯ +૪૭	૬ +૨૭	૧૧૮ +૨૭	૬૪ +૨૭
જાલોલી	૬ +૨૭	૨૨ +૨૭		૭૧ +૮૭	૧૦૮ +૨૬૭
બિરન	૧૪ +૮૭	૫૮ +૧૮૭	૬ +૬૭	૧૭૭ +૪૭	૫૮ +૧૮૭
ફાલમ	૭ +૨૭	૧૯ +૧૮૭	૨ +૧૭	૬૦ +૬૭	૮૦ +૬૭
રસિયા	૩ +૧૭	૫	૨૭	૨૮	૧૫૦ +૭૨૭
અમેરિકા	૧૫ +૮૭	૩૭ +૬૭	૫ +૨૭	૨૨૦ +૩૦૭	૯૪ +૨૦૭

B. = ૧૮-૩૮-મં અધાર્યોલો જરાજો

+ = વધારેલી જરાજો

અનો





૯

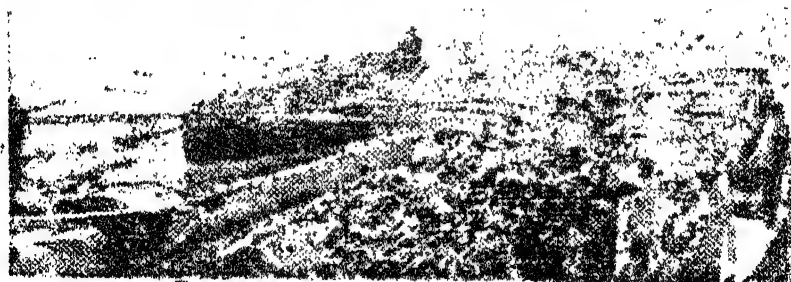
## જર્મનીનો સાગરકાફલો

**જર્મનીએ** સાગર ઉપર અદ્વિતિય બળ મેળવવાનો વિચાર કર્યારે પણ રાખ્યો નથી. ગયા મહાયુદ્ધમાં જર્મની સાગરયુદ્ધમાં પછાત પડ્યું હતું, ત્યારે પણ એનો સાગર કાફલો બળવાન બચ્ચાઓ નહોતો. આ વખતે પણ જર્મન કાફલો બહુ કામ આપી શક્યો નથી. એણે વારંવાર છૂપા રહીને ઓચિંતા દેખાવ દર્શાવ્યો કાફલા સાથે યુદ્ધો કર્યા છે; પરંતુ એને હમેશાં પરાજય મળ્યો છે. હમણાં પણ જર્મન કાફલો વિદહેમશેવનના પોતાના બંદરમાં છૂપાઈને પડ્યો છે. એની મનવારોમાં અને એની આસપાસ.

જયંકર વિમાનવિશેષી તોપોની ઓકી ગોઠવી આ કાફલાનું રક્ષણ કરવામાં આવે છે. જમનીનો કાફલો ગયા મહાયુદ્ધમાં પરાજય પામ્યો હતો. વર્સેલ્સના કરારે મુજબ આ કાફલાની મનવારો અંગ્રેજોને સોંપી દેવામાં આવવાની હતી, પરંતુ કાફલાના નાવિકોએ પોતાના ધર જેવી મનવારોને પોતાને હાથે સોંપતાં જીવ આપ્યો નહિ. એમણે જેટલી મનવારો હતી તે સર્વે સમુદ્રના પાણીમાં સ્પીટનહેગન ખાતે ડુબાડી દીધી હતી.

જર્મનીએ પોતાનો પુનરુદ્ધાર કર્યો. એનાં કારખાનાંઓ ચાલુ થયાં; એને પરદેશોમાં લઈ જવા સ્ટીમરો પણ બાંધી. હવે સ્ટીમરોના રક્ષણ માટે કાફલો પણ જોઈએ. જેમ દરેક મહારાજ્યને પોતાના હક્કો જળવવા મનવારોની દરકાર છે, તેમ સાગરપારના દેશો સાથેના પોતાના વેપારી સંબંધોને રક્ષણ આપવા કાફલાને મનવારોની દરકાર છે. જર્મનીએ પણ એવી મનવારો બાંધવા માંડી. જમનો પાસે ધનની છૂટ નહોતી. એમના પૈસાની મોટી રકમો જમીનના સૈન્યોની સળવટ પાછળ વપરાતી હતી, આથી અંગ્રેજો જેટલું કાફલા પાછળ જર્મનો ખર્ચ કરી શકે તેમ નહોતું. આથી અંગ્રેજોની સાથે સંધિ કરી હેર હિટલરે પોતાના સાગર મનવારોના કાફલાને મર્યાદિત શક્તિવાળો બનાવ્યો. અંગ્રેજોના કાફલાના બળથી જમન મનવારોનું બળ ૩૫ ટકા રાખવું એવી સંધિ થઈ.

૧૯૧૪-૧૯ના ગત મહાયુદ્ધમાં જર્મનોએ પોતાના કાફલાને છુપાવી રાખ્યો હતો અને જમન સખમેરિનોએ ભારે શક્તિ





— લુડેનડોર્ફ —

ગયા મહાયુધ્ધમાં જોણે જર્મન  
સેનાઓની દોરવણી કરી હતી.

દેખાડી હતી. ૧૮૧૭માં બ્રિટિશ સ્ટીમરોને મોટા પ્રમાણમાં કુખ્યાડીને જર્મન સપ્પમેરિનોએ પોતાનું હિસકપણું સિદ્ધ કરી આપ્યું હતું. તે સમયના વડાપ્રધાન મિ. લોઇડ જ્યોર્જના કહેવા મુજબ નિરાશાભરેલી સ્થિતિ આ સપ્પમેરિનોએ આણી હતી. બ્રિટિશ માલ, સૈન્ય અને શસ્ત્રસામગ્રીઓ લઈ જતી સ્ટીમરોને મહાસાગરના જળમાં કુખ્યાડવાનું કામ જર્મનોએ ભારે સંપૂર્ણતાએ પહોંચાડ્યું છે. સમુદ્રમાં ડૂબકી મારતી આ સપ્પમેરિન સ્ટીમરને દૂરથી જોઈ એની ગતિનો હિસાબ ગણીને ટોર્પિડો મારે છે. આ ટોર્પિડો સ્ટીમરના બખ્તરને ભેદીને અંદર મોટું ગાળકું પાડી દે છે. ત્રણથી પાંચ મિનીટમાં સ્ટીમર સાગરને તળીએ પહોંચે છે. જર્મન સપ્પમેરિન ચલાવનારાઓએ ભયંકર સિદ્ધિ મેળવી છે. હાલના યુદ્ધમાં પણ હેર હિટલરનું આ હથિયાર ભારે કાતિલ નીવડ્યું છે. સપ્પમેરિન કુખ્યાડવા માટે પણ અનેક ઉપાયો લેવાય છે, તેમાં ઘણા ક્ષતેહમંદ નીવડે છે.

સપ્પમેરિન ૬૦ ટનથી ૪૦૦ ટનના વજનની થઈ શકે છે. એ અતિ નાણુક સ્ટીમર છે. એ ડૂબી શકે છે, એટલે એને 'ડૂબક-કીસ્તી' પણ કહે છે. એના નીચે મોટી ટાંકોઓ હોય છે. તેમાં લાખો ગેલન સમુદ્રનું પાણી વીજળીના પંપ વાટે સ્વયં યાંત્રિક ચુકિતથી ભરાઈ જાય છે. ત્રણચાર મિનીટમાં તો પાણી ભરાય છે એટલે સપ્પમેરિન ડૂબકી મારે છે. એ અંદર તળીઆ સુધી નીચે પહોંચે છે. પરંતુ તળીઆમાં ખડકો, વહેલો હોવાથી સપ્પ-



મેરિન બનતા સુધી સમુદ્રની વચ્ચેજ ચાલે છે. એમાં બહારની હવા લરવા માટે ટાંકીઓ હોય છે. જ્યારે સમુદ્રમાં સખમેરિન ડૂબકી મારે ત્યારે બહારની હવા મળતી નથી; પરંતુ અંદરની સંધરેલી હવા મળે છે; છતાં વાતાવરણ, સખમેરિન ડૂબકી મારે ત્યારે ગૂંગળાયલું રહે છે. અનુભવીજ એ સહી શકે છે. સખમેરિન ડૂબકી મારે એટલે એનું કોલસાથી ચાલતું ઍન્જિન બંધ પડે છે, વિદ્યુતશક્તિથી બીજું ઍન્જિન ચાલવા માંડે છે. એ વિદ્યુતશક્તિ પેદા કરવાનાં યંત્રો પણ સખમેરિનમાં હોય છે. તેમાં યંત્રો બહુ બારિક હોય છે. પાણીની સપાટી ઉપર ચલાવવાનાં યંત્રો જુદાં હોય છે; સપાટીની અંદર ચલાવવાનાં જુદાં હોય છે. સાગરમાં કેટલા ઊંડા પાણીમાં સખમેરિન ચાલે છે, કેટલા માઈલની ઝડપે ચાલે છે એનાં યંત્રો પણ હોય છે. દિશામાપક યંત્ર પણ રહે છે.

સખમેરિન બહુ ઊંડા પાણીમાં જતી નથી; કારણકે પાણીના દબાણમાં દબાઈ જાય. એની ગતિ કલાકે પંદરથી પચીસ માઈલની હોય છે. એ ચપળ હોય છે. એને દર ત્રણ-ચાર કલાકે હવા લેવા માટે ઉપર આવવું પડે છે, એટલે ઉપર આવે ત્યારે એનું ભુંગળું દેખાય છે. આ ભુંગળાને દૂરથી જોઈ શિકારી વિમાન નજદિક આવે ઉપરથી બોમ્બગોગા ફેંકે છે. સખમેરિન ધક્કો સહી શકતી નથી. બોમ્બ સહેજ દૂર પડે તો પણ એના જોશથી એ ઊધી વળી જાય છે. સખમેરિનના ભુંગળામાં ત્રિકોણાકારે કાચ ગોઠવેલા હોય છે. ઉપર ચાલી જતી સ્ટીમરનું પ્રતિબિંબ આ કાચમાં ઝીલાય છે, એટલે



સખમેરિન એની પૂંઠે પડી ગણતરી કરી ટોપિંગની નળીમાં હવાનું દબાણ મૂકીને ટોપિંગ છોડે છે. સ્ટીમરને ટોપિંગ લાગતાંજ તે ડૂબી જાય છે. સખમેરિનમાં માર્ગ બહુજ સંકુચિત હોય છે. વિનાશીકા એના ભુગળાને દેખે છે કે દૂરથી કલાકના ૫૦-૬૦ માઈલની ઝડપે દોડી સખમેરિન ઉપર તોપો છોડે છે, અથવા “ડાયનામાઈસ”નો ગોળો ફેંકે છે. આ ગોળો પાણીની અંદર ઊડે કાટે છે. એના ધક્કાથી સખમેરિન ઊંધી વળી ડૂબી જાય છે. જર્મનીએ પાંચસોથી દશ હજાર માઈલની સફર કરી શકે એવી સખમેરિનો બાંધી છે તે બ્રિટિશ અને અમેરિકન સ્ટીમરો મોટા પ્રમાણમાં હુબાડે છે. ૧૯૪૨ની સાલમાંજ ૧૧ કરોડ ટનની સેંકડો સ્ટીમરો આ સખમેરિનોએ હુબાડી હતી એમ એક અમેરિકન રિપોર્ટ કહે છે.

સાગર કાફલામાં ઘણી જાતની મનવારો હોય છે. સૌથી મોટી મનવાર ‘ બેટલશિપ ’ જંગી જહાજ કહેવાય છે. એનું વજન ૩,૫૦૦૦ ટન જેટલું મહાભારત છે. એને આખા ભાગમાં ૯ ઇંચી અને ૭ ઇંચી જાડા પોલાદી પતરાનું બજાર હોય છે. એમાં ૨,૨૦૦ ખલાસીઓ રહે છે. એનું ખર્ચ ૨૦ કરોડ રૂપિયાથી પણ વધારે થાય છે. મોટા શહેર જેવું હોય છે. હવે ૪૦,૦૦૦ ટનની મહામનવારો પણ બંધાય છે; એની અંદર ચૌદથી પંદર ઇંચ વ્યાસની બે રાક્ષસી તોપો હોય છે જે ૩૫ માઈલ દૂર ગોળા ફેંકી શકે છે. ખીણ નાની અનેક તોપો હોય છે. એના ઉપર બેત્રણ વિમાનો રક્ષણ અને ચોકી માટે રહે છે. આવી બળવાન મનવાર પણ સખમેરિનના એક



ટોપિંગથી અથવા વિમાનમાંથી ફેંકાયલા મોટા બોમ્બથી કુપાડી શકાય છે. “પ્રિન્સ ઑફ વેલ્સ” અને “રિપલ્સ” જેવી મોટી જંગી મનવારો એમજ ડૂબી હતી. જાપાનીઝોએ એકજ મોટા આકાશી ગોળાથી આ મનવારો કુપાડી હતી.

વિમાનવાહી મનવારો પણ બહુ મોટી હોય છે. એના ઉપર મોટા મેદાન જેવું તુતક હોય છે; તેના ઉપરથી વિમાનો ઊડે છે. ૫૦ જેટલાં બોમ્બર વિમાનો અને શિકારી વિમાનો આવી મનવારો ઉપર રહે છે, એમના ૪૦૦થી ૫૦૦ વિમાનીઓ પણ મનવારમાંજ રહે છે. એ હજારો માઇલ દૂર જઈને ત્યાંથી વિમાનો મૂકી અનહદ મોટું નુકશાન કરી શકે છે. પર્લ હાર્બરમાં રહેલા અમેરિકન મનવારોના કાફલા અને વિમાનોને જાપાનીઝ વિમાનવાહક મનવારોથી બહુ સાવચેત રહેવું પડે છે. કાંઈ શત્રુવિમાન એના મેદાન જેવા મોટા તુતક ઉપર બોમ્બગોળા ફેંકી એનો નાશ કરી નાંખે છે.

જર્મનીએ બાંધેલી ‘પોકેટ’ જંગી મનવારો દશથી બાર હજાર ટનની હોય છે. ઝડપી આક્રમણ કરવામાં તે વેગવંતી છે. મોટી કુઝરો એટલે અતિ જંગી મનવારો પણ ઝડપી હોવાથી સમુદ્ર-યુદ્ધના કામમાં ઉપયોગી છે. નાની કુઝરો પણ જંગી મનવારોનું રક્ષણ કરતાં લડે છે. વિનાશીકાઓ ( ડિસ્ટ્રોયરો ) ઝડપમાં બહુ જ વધારે હોય છે. એમનું કામ મહાજંગી મનવારો અને કુઝરોનું



રક્ષણ કરવાનું હોય છે. આ સિવાય નાની ટોપિંગો બોટો પણ જલદી હુમલો કરીને મનવારો ઉપર ટોપિંગો છોડે છે. સુરંગ મૂકનારી મનવારો સાગરમાં તરતી સુરંગો મૂકે છે; એવી અનેક જાતની મનવારો થાય છે. બ્રિટિશ નૌકા કાફલો સૌથી મહાન ગણાતો હતો. બસો વરસ થયાં સમુદ્રમાં એ વિજય મેળવતો ફરે છે. Rule Britannia rules the waves, Britons shall be never slaves એ આ કાફલાનું ગીત છે.

જર્મની પાસે નાનો પણ આધુનિક ઢબનો કાફલો છે; એ સરસ ગણાય છે, પરંતુ બ્રિટિશ નૌકાકાફલા સાથે એણે બાથ ભીડી નથી.

જર્મની પાસે બે વિમાનવાહક મનવારો છે. દરેક ૧૬,૨૫૦ ટનની છે. એમાં ૮ છંદચીં તોપો છે, ૧૮ નવી ટોપિંગો બોટો પણ છે. તે દરેકનું વજન છસો ટનનું છે તેમજ દરેકમાં ૪૨ ઇંચી તોપો પણ છે. દરેકમાં છ ટોપિંગોની ભુગળીઓ પણ છે. એક મોટી જંગી મનવાર ૩૫,૦૦૦ ટનની છે. તેની ઝડપ કલાકે ૩૦ સાગર માઇલની છે. તેમાં આઠ ૧૫ ઇંચ વ્યાસની, બાર ૫૬ ઇંચ વ્યાસની તોપો છે.

બે ચાર્નહોસ્ટ જાતની ૨૬,૦૦૦ ટનની મનવારો છે. એમાં નવ તોપો ૧૧ ઇંચી છે, બાર તોપો ૫૬ ઇંચી છે, બાર તોપો ૪૧ ઇંચી છે.

ત્રણ 'ડયુશલેન્ડ' જાતની દશ હજાર ટનની પૉકેટ મહામનવારો છે. એની ગતી કલાકે ૩૦ માઇલની છે. એમાં છ ૧૧ ઇંચી





તોપો, આઠ ૫ ઇંચી તોપો, છ ૪.૧ ઇંચી તોપો અને ૮ ટોર્પિડોની નળીઓ છે. એમાં બે વિમાનો પણ રહે છે.

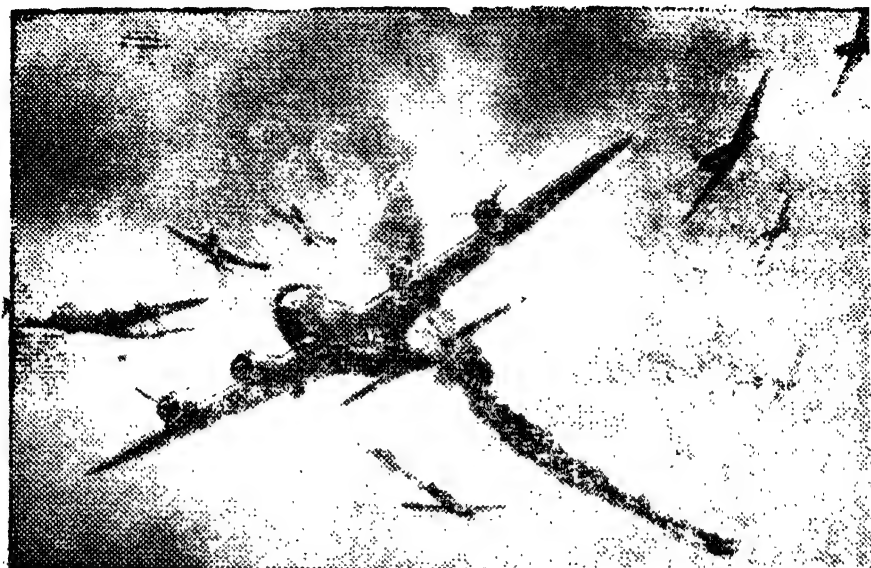
જર્મની પાસે ૩ દશ હજાર ટનની કુઝરો છે, તેમાં આઠ તોપો ૮ ઇંચી, બાર તોપો ૪.૧ ઇંચી અને બે વિમાનો રહે છે. એની ઝડપ ૩૩ દરિયાઇ માઇલની છે.

જર્મનીએ વિનાશીકાઓ ૧૯૩૫ માં બાંધવી શરૂ કરી છે. એની ધણી વિનાશીકા મનવારો દરેક ૧૬૨ ટનની હોય છે. તેમાં ૫.૫ ઇંચની તોપો અને આઠ ટોર્પિડોની નળીઓ રહે છે. એક મોટી ૧૯૧૧ ટનની વિનાશીકા પણ છે.

જર્મનીએ સબમેરિનો ૧૯૩૫ માં બાંધવી શરૂ કરી એ એનું વિશિષ્ટ બળ છે. સબમેરિનો ૨૫૦ થી ૭૫૦ ટન મોટી છે. હવે તો જર્મની એથી પણ મોટી સબમેરિનો બાંધે છે. જર્મની યુદ્ધમાં ચાલુ બીજી મનવારો બાંધતું નથી. એનું સમગ્ર બળ અને શક્તિ સબમેરિનો બનાવવામાં રોકેલ છે. એણે સેંકડો નવી જાદીઓ સ્થાપી આશરે ૨૦૦ સબમેરિનો કુદ્ધ બાંધી હશે. એમાં ધણી કુઆડી દેવાઈ છે. બાકી કેટલી છે તે આંકડા છૂપા રખાયા છે. પણ મે ૧૯૪૩થી સબમેરિનોનું બળ શિથિલ થયું છે.

જર્મનીની કેટલી મનવારો ડૂબી તેની કાંઈ ખબર નથી, પણ લગભગ ૩૦થી ૪૦ ટકા ડૂબી ગઈ હોવાનો સંભવ છે.





૧૦

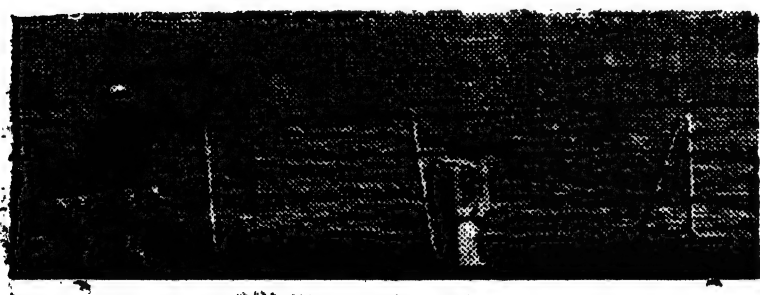
## વિમાની દળ

જર્મનીએ જેવી રીતે સળભરિનોમાં શરૂઆતમાં સિદ્ધિ મેળવી તેવીજ રીતે સરસ વિમાનો બાંધવા માટે પણ એણે પ્રખ્યાતિ મેળવી છે. હમણાંના યુદ્ધનાં ત્રણ અંગો છે. સૌથી પહેલું અંગ જમીનનું સૈન્ય છે. એ પણ આધુનિક શસ્ત્રાસ્ત્રોથી સજ્જ અને યાંત્રિક વાહનો ધરાવતું હોતું જોઈએ. તે પછી આધુનિક યુદ્ધનું બીજું અગત્યનું અંગ સાગરમનવારોનો કાફલો છે. જમીનના યુદ્ધમાં એની દરકાર રહેતી નથી. પરંતુ જમીનથી ઘણા મોટા ભાગમાં વ્યાપક સમુદ્ર-મહાસાગરોના રક્ષણ માટે સાગરકાફલાની જરૂર પડે છે. ત્રીજું અંગ તે વિમાનો છે.

એનો મોટો વિકાસ આ યુદ્ધમાં થયો છે. સમુદ્રના યુદ્ધમાં, જમીનના યુદ્ધમાં સર્વત્ર વિમાની રક્ષણ વગર પરાજય નિશ્ચય છે. આની અગત્યતા ઘણી વધી પડી છે. ગયા મહાયુદ્ધમાંથીજ વિમાનોની અગત્યતા બહુ વધી હતી, છતાં ત્યારે યુદ્ધનું, એ બીજા એ અંગે જેટલું અગત્યનું અંગ ગણાતું નહોતું. પણ આ મહાયુદ્ધમાં એનો અત્યંત વિકાસ થયો છે. જાત જાતનાં વિમાનો શોધી શકાયાં છે.

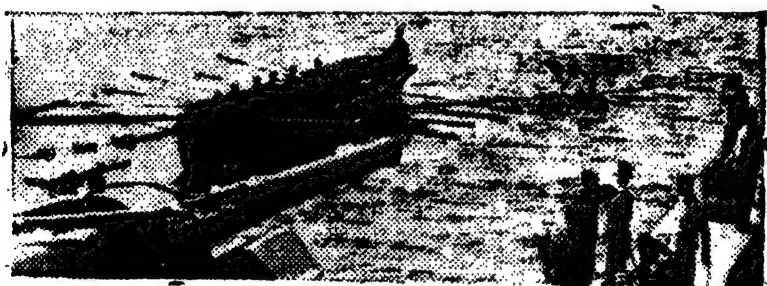
વિમાનોનો સહકાર આધુનિક યુદ્ધમાં અતિ અગત્યનો છે. એ અગત્યતા જર્મનીના વિજયોએ ૧૯૩૯ માંજ દેખાડી દીધી હતી. પરંતુ માત્ર વિમાનોના આક્રમણથીજ છેવટનો વિજય મળતો નથી. છેવટના વિજય માટે જમીનનું યંત્રવાહનોવાળું પાયદળ અને રણગાડીઓની પણ જરૂર છે; તોપણ મોરચાઓની પણ જરૂર છે, ત્યારેજ ફતેહમંદ થવાય છે. આક્રમણ અને રક્ષણ બંને માટે વિમાનોની જરૂર છે.

વિમાનોમાં સર્વથી વિશેષ ઉપયોગી બોમ્બર વિમાન છે. એની પાંખો ત્રીસ ફીટથી પણ વધારે લાંબી હોય છે. એમાં બેથી ચાર એન્જિનો રહે છે. અમેરિકન લિયરેટર બોમ્બરમાં ચાર એન્જિનો હોય છે. એની આસપાસ બખ્તર જડેલું હોય છે. એની અંદર આઠ માણસો રહે છે; બે તોપચીઓ, એક માર્ગદર્શક, એક હાંકનાર, એક બોમ્બ ફેંકનાર એ મુખ્ય હોય છે. વિમાનની



આગળ અને પાછળ અને પડખે તોપો ગોઠવેલ હોય છે. તોપો પાતાની મેળે દાડગોળો ભરે છે. દાડગોળો વિમાનોની અંદર રહે છે. મશિનગનો પણ વિમાનોમાં રાખવામાં આવે છે. આ બોમ્બર વિમાનોની ગતિ દર કલાકે ત્રણસો માઈલની છે. એમાં 'ન્યોર્ડ' નામે યંત્ર રહે છે. તે વિમાનને, જે દિશામાં ગોઠવ્યું હોય તે દિશામાં લઇ જાય છે. એક અનુભવી ટેપલ ઉપર નકશા લઇ બેસે છે. તે હજારો માઈલના માર્ગને જાણે છે. શહેરો, ગોદાઓ, કારખાનાંઓને ઓળખે છે. બોમ્બર વિમાન ૫૨,૦૦૦ ફીટ (દશેક માઈલ) સુધી આકાશમાં ઉડ્યું જઇ શકે છે. એની સાથે શિકારી વિમાનો હોય છે. આ વિમાનો કલાકના પાંચસોથી છસો માઈલની ઝડપે આકાશમાં ઊડે છે.

શત્રુનાં શિકારી વિમાનો આકાશમાં સામનો કરે છે. ચારે તરફ મોટું યુદ્ધ થાય છે. તોપોમાંથી ગોળાઓ છૂટે છે. મશિનગનોમાંથી ગોળીઓનો વરસાદ વરસે છે. મોટું બોમ્બર વિમાન આકાશમાં ખૂબ ઊંચે ઊડીને એકદમ કલાકના સાતસો માઈલની ઝડપે નીચે આવે છે. એને બોમ્બગોળા ફેંકવા માટે એક મિનીટ હવામાં સ્થિર થવું પડે છે. એટલા સમયમાં શિકારી વિમાનોને એનો શિકાર કરવાનો સમય મળી જાય છે. નીચેથી વિમાન-વિશેધી તોપોમાંથી અગ્નિપડદો આકાશમાં પથરાય છે. આમ વિમાનો ઉપર ખૂબ લય રહે છે. વિમાનો એક રતલના હજારો ગોળાઓ પોતાની પાંખોમાં સંધરે છે. લાંબી પાંખોમાં આ ગોળાઓ



રાખવાનાં ખાનાં હોય છે. ચંદ્રાથી ગોળાઓ પોતાની મેળે છૂટે છે. મોટા ૩,૦૦૦ રતલના એક બે ગોળાઓ પણ બોમ્બર વિમાનો ધણી વખત રાખે છે. ૫૦, ૧૦૦, ૨૦૦, ૩૦૦, રતલના જુદી જુદી જાતના અનેક બોમ્બગોળાઓ નીચેની વસ્તુઓ બેઠને બોમ્બ ફેંકનાર નાંખે છે. રેલ્વેઓ, સ્ટેશનો, ગોદીઓ, કારખાનાંઓ, કિલ્લાખંધીઓ, દારૂગોળાના ભંડારો, તેલની ટાંકીઓ ઉપર ગોળા વરસાદની પેઠે પડે છે.

આ ગોળાઓ અનેક જાતના હોય છે. કેટલાકમાં પેટ્રોલિયમ ભરેલો હોય છે; આથી મોટી આગ લાગે છે. કેટલાકમાં ફાટી નીકળે તેવો સ્ટ્રેટક દારૂગોળો રહે છે, એ ફાટે છે અને આસપાસ ધરોતે પણ ઉડાવી મૂકે છે. ધણી વખત મહોલ્લાના મહોલ્લા બિડી જાય છે. ચિટનમાં જર્મનોએ બોમ્બમારો ત્રણેક માસ સુધી કર્યો. તેમાં ચિટનનાં શહેરોનાં ૬ ધરો નાશ પામ્યાં હતાં. જર્મનીમાં બ્રિટિશ બોમ્બરો હમણાં ભારે નુકશાન કરી રહ્યાં છે. શહેરોનાં શહેરો ખંડિયેર બની ગયાં છે. વિમાનોથી પ્રવનજનોને બચાવવા જમીનની અંદર ભોંયરાં ખાંધે છે. સોળ શીટ જાડી દીવાલોના ઢાંકણવાળા આ ભોંયરાઓને બોમ્બો ભેદી શકતા નથી.

હમણાં વિમાની યુદ્ધે મોટું મહત્ત્વ ધારણ કર્યું છે. અમેરિકા દર વરસે એક લાખ વિમાનો તૈયાર કરે છે. દરરોજ ૪૦૦-૫૦૦ વિમાનો અને પક્ષોનાં કામ આવે છે. દરેક વિમાન ઉપર મોટું



ખર્ચ થાય છે. શિકારી વિમાન ઉપર પાંચ લાખ રૂપિયા અને  
 ગોખરો ઉપર પંદરથી પચીસ લાખ રૂપિયા ખર્ચ થાય છે. આ  
 વિમાનો માટે લાખો વિમાનીઓને સારી રીતે તાલીમ આપવી  
 પડે છે. રસ્તાની જૂગોળ, શહેરોની ઝોળખ, તોફાનમાં કેવી રીતે  
 કામ લેવું, કેવી રીતે તોપો ફાડવી, કેવી રીતે ઝોખગોળા તાકીને  
 ફેંકવા, શિકારી વિમાનોમાંથી કેમ બચવું, વિમાન સળગી જીકે  
 તો હતી ખોલી કેવી રીતે નીચે જતરવું એ સર્વે તાલીમ વિમા-  
 નીઓને મળે છે. દરેક મહારાજ્ય લાખો વિમાનીઓ તૈયાર કરે  
 છે. એમને બહુજ મુશ્કેલ કામ બજાવવાનું હોય છે, આથી તાલીમ  
 પણ સરસ મળે છે. વિમાનો માટે મોટી રકમનું પેટ્રોલ જોઈએ  
 છીએ. જર્મનો ૭૦ લાખ ટન પેટ્રોલ રમાનિયાના તેલના કૂવાઓ-  
 માંથી મેળવે છે. ૩૦ લાખ ટન પેટ્રોલ કોલસા પીલીને તૈયાર  
 કરે છે. જર્મની દર વરસે ૩૦થી ૪૦ હજાર વિમાનો પોતાનાં  
 કારખાનાંમાં તૈયાર કરે છે. પરંતુ અમેરિકાની વિમાનોની પેદાશ  
 મોટી હોવાથી જર્મની પછાત પડ્યું છે.

આ સિવાય સૈન્યો લઈ જવા માટે મોટાં વિમાનો કામમાં  
 લેવાની શરૂઆત જર્મનીએ કરી હતી. હવે બધાં રાજ્યો પાસે  
 એવાં મોટાં વિમાનો છે; એમાં ૫૦થી ૧૦૦ સિપાઈઓ અને  
 તેમને સામાન લઈ જાય છે. સાથે નાની રણગાડીઓ, નાની  
 તોપો અને દારૂગોળા પણ હોય છે. ટ્યુનિસિયાના યુદ્ધમાં જર્મની  
 મોટા પ્રમાણમાં શસ્ત્રસામગ્રીઓ આવાં મોટાં વિમાનો મારફતે



મોકલતું હતું. આ વિમાનો ભારે ખર્ચાળ છે. હજારો ગેલન પેટ્રોલિયમ તેલ જોઈએ છીએ. કીટ ખાતે પણ જર્મનીએ આવાં મોટાં વિમાનોનો ઉપયોગ કર્યો હતો.

ખ્રિસ્તને પોતાના દરેક શહેરોમાં વિમાનગૃહો બાંધીને શત્રુનાં શિકારી બોમ્બરો સામે રક્ષણ માટે વિમાનો રાખ્યાં છે. જર્મનીમાં પણ તેવીજ ગોઠવણો કરાઈ છે. આ સિવાય ખ્રિસ્તને પોતાના બેટને કાંઈ સેંકડો વિમાનગૃહો રાખીને હજારો કિનારાનાં ચોટિયાંત વિમાનો રાખ્યાં છે; કિનારા ઉપર કોઈ આક્રમણકારી દળ અંધારામાં ભીતરે નહિ તેની સંભાળ આ વિમાનોની ચોકી રાખે છે.

સાગરની મનવારોમાં પણ વિમાનો ચોકી માટે રહે છે. સપ્તમેરિનનું ભૂગર્ભ દેખાય એટલે વિમાનો તરત ઊડી એના ઉપર બોમ્બ ફેંકે છે. સાગરમાં કાફલાઓ ન્યારે પસાર થાય છે ત્યારે તેમનું રક્ષણ કરે છે. ચારે તરફ ઊડીને શત્રુના કાફલાની ખબરો લઈ આવે છે. આમ, સાગર મનવારોનો વિમાનીકાફલો જુદોજ રહે છે. એના ઉપર સાગર સેનાની સત્તા છે. વિમાનવાહક મનવાર ખયાસ વિમાનોને આશ્રય આપે છે.

સૌથી વધારે તાલીમ પામેલા છત્રીસેન્થોના વિમાનીઓ હોય છે. આ વિમાનીઓ માટે સરસમાં સરસ યુવંકો પસંદ કરાય છે. એમને બે વર્સની તાલીમ આપે છે. જેનો દ્રષ્ટિ અંધારામાં પણ જોઈ શકતી હોય, જે ભૂગોળનો સારો જ્ઞાતા હોય, કસરતી





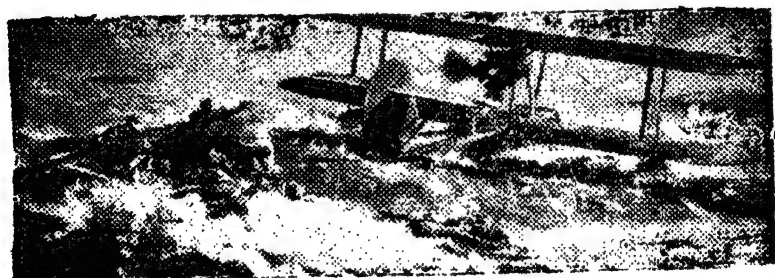
—મા ર્શી લ ગો રિં ગ—

જર્મનીના હવાઇબળનો ધડવૈયો



અને શક્તિશાળી યુવાન હોય તેને સરસ વિમાનીક શિક્ષણ મળે છે. આ શિક્ષણમાં મુખ્ય કામ ૫૦૦ શીટ ડાયેથી ટેકડો મારવાનું હોય છે. એ છત્રીસૈનિક, ઉપરથી નીચે આવતાં ગુલાંટો મારવાની કલા જાણે છે, એટલે ગુલાંટ મારી પડવાથી જળ ઓછું પડે છે. એ હથિયારબંધ હોય છે. દશ પંદરની નાની સંખ્યામાં નીચે ઊતરે છે. શત્રુની નાની ચોકીઓ, કિલ્લેબંધીઓ ઉપર ઓચિંતા હાપા મારી તે કબજે લે છે. શત્રુઓના મોટા ભંડારોને આગ લગાડે છે. શત્રુની સેનાના માર્ગો વચ્ચે અંતરાય ઊભાં કરે છે, ટંકાણે ટંકાણે આગો લગાડે છે, રેલ્વેના પાટા કાઢી નાંખે છે. આ પેરેશ્યુટ એટલે છત્રીસૈનિકોનું કામ મરણના મોઢામાં માર્યું મૂકીને રહેવાનું છે. જર્મનીએ હોલાન્ડ, નોર્વે અને રશિયામાં આવાં છત્રીસૈન્યોથી કામ લીધું હતું. જર્મની પાસે ૪૦૦૦ છત્રી-સૈનિકો તાલીમ લઈ તૈયાર થઈ રહ્યાં છે. જર્મની પછી અમેરિકા અને બ્રિટન પણ છત્રીસૈનિકોનો ખૂબ ઉપયોગ કરે છે.

જર્મનીએ ૧૯૩૫ માં વિમાનોનું સૈન્ય ખાતગીમાં તૈયાર કરવા માંડ્યું. એણે વિમાનો પણ બાંધવા માંડ્યાં હતાં; જગતને એ વિષયમાં સંશય હતો. ૧૯૩૬ માં જર્મની જળવાન થયું. એણે પોતાની વિમાની તૈયારીઓ ઉપરથી પડદો ઉપાડી લીધો, માર્શલ ગોરિંગને વિમાનીખાતાના વિકાસનો ભાર સોંપ્યો. માર્શલ ગોરિંગે રસાયણિકો, યંત્રશાસ્ત્રીઓ અને વિદ્યુતશાસ્ત્રીઓને ભેગા કરીને એણે વિમાનો તૈયાર કરાવવા માંડ્યાં. બીજા



કાંઈ પણ મહારાજ્ય કરતાં જર્મની વધારે પ્રગતિશીલ થયું. સરસમાં સરસ વિમાનો અને સારી તાલીમ પામેલા વિમાનીઓ એ જર્મનીનું ગૌરવ હતું. એણે વિમાનીઓ અને વિમાનોને યુદ્ધમાં યોગ્ય સ્થાન ગોઠવી આપ્યું. આધુનિક વિમાનોને યુદ્ધનું મુખ્ય અંગ બનાવ્યું. જર્મનીએ સૌથી પહેલાં મહાવિમાનો ( કેપ્લીનો ) બનાવ્યાં હતાં. પરંતુ એ અકસ્માતથી નાશ પામતાં હોવાથી એવાં વિમાનો બનાવવાનું મૂકી દીધું હતું.

જર્મનીએ હમણાંના મહાયુદ્ધ પહેલાં જ અનેક ખાનગી કંપનીઓ ઊભી કરી એમને મોટી આર્થિક સહાય આપી હતી. પોતાના દેશના પેસેન્જરો અને માલ લઈ જવા માટેની અનેક વૈમાનિક લાઈનો ઊભી કરી હતી. ૧૯૩૮ માં તો જર્મનીની વિમાની શક્તિ અતિશય વધી ગઈ હતી. ૧૯૩૯ના સપ્ટેમ્બર માસમાં પોલાન્ડ ઉપર એણે આક્રમણ કર્યું હતું. એ સમયે પોલાન્ડના મોટા ઘોડેરવાર સૈન્યને જર્મન યોગ્યરોએ મોટી નુકશાની સાથે વીખેરી નાંખ્યું હતું. જર્મનીએ જે મોટા વિજયો મેળવ્યા હતા, તેમાં વિમાનોએ અગત્યનો ભાગ લજવ્યો હતો. હવે ખીન્ન ગળ્યોએ પણ મોટી સંખ્યામાં વિમાનો અને યોગ્યરો બાંધવા માંડ્યા છે એટલે જર્મની તેમની હરીફાઈમાં પાછળ પડી ગયું છે.

જર્મનીને રશિયામાં અને ઇટાલીમાં બે યુદ્ધો ચાલુ રાખવાં પડે છે. આમાં એની વિમાનહાનિ ઘણી મોટી થાય છે.

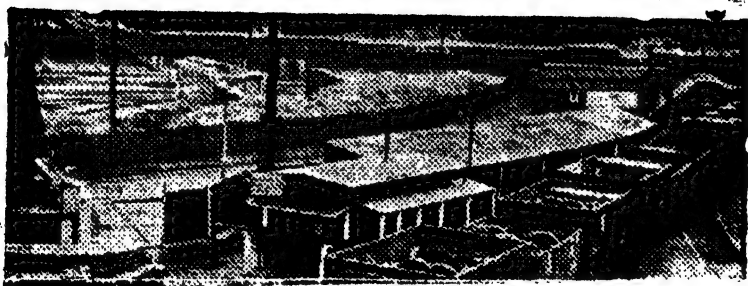
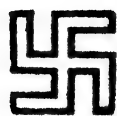


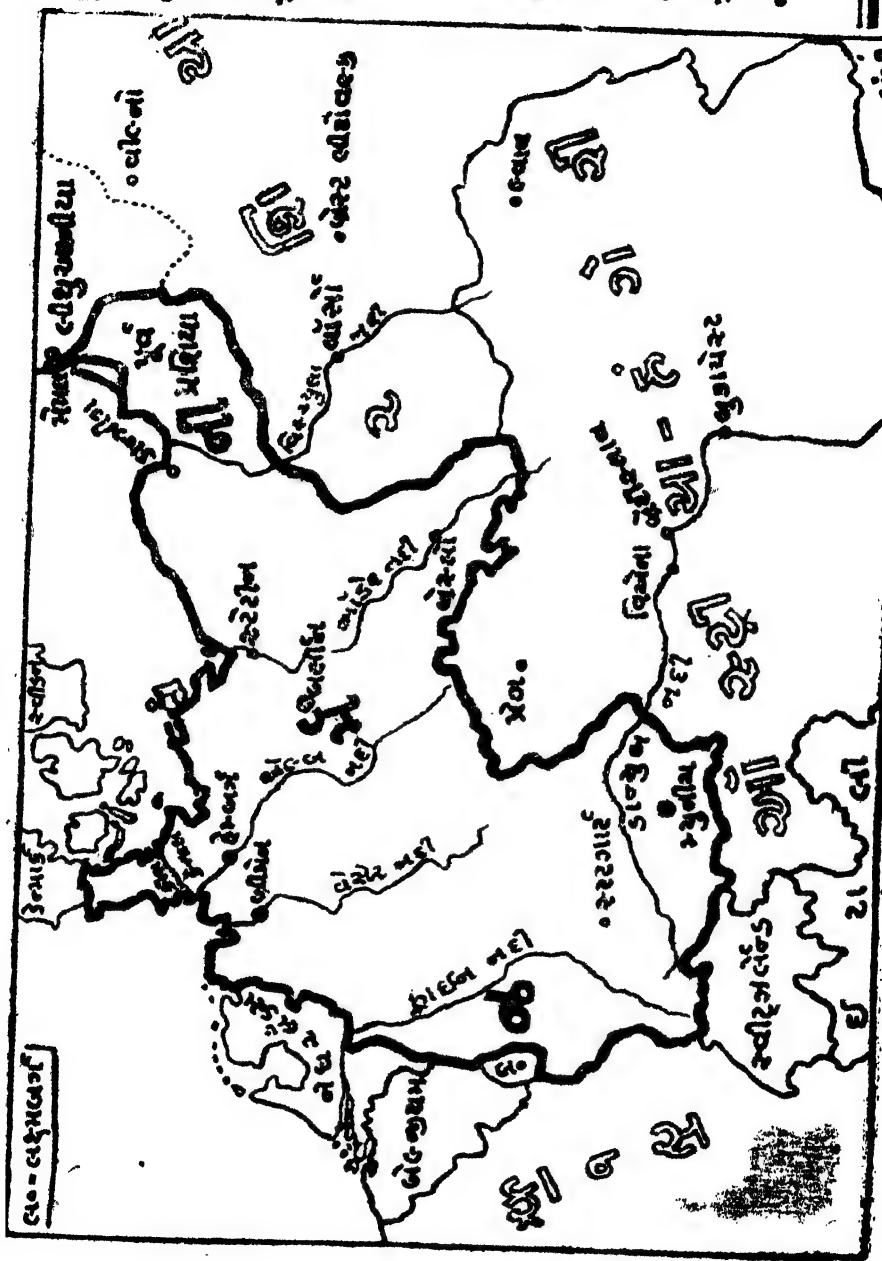
વિમાનો એ ખૂબ ખર્ચાળ વસ્તુ છે. જર્મનીએ આખા યુરોપમાં વિમાનોનાં વિશાળ કારખાનાંઓ બાંધ્યાં છે. પરંતુ બ્રિટિશ અને અમેરિકન બોમ્બર વિમાનો આ કારખાનાંઓની સતત ખર્ચ લીધા કરે છે, આથી જર્મન પેદાશ ઘટવા ઉપર છે. વિમાનોનાં કારખાનાંઓ ઊભાં કરવાં એ સહેલી વાત નથી. તે સિવાય જર્મનીને પેટ્રોલિયમનો સલાહ પણ કઠિન થઈ પડ્યો છે; જેમાંથી પરાજયનું મુખ્ય કારણ કદાચ વિમાનોની તંગી અને.

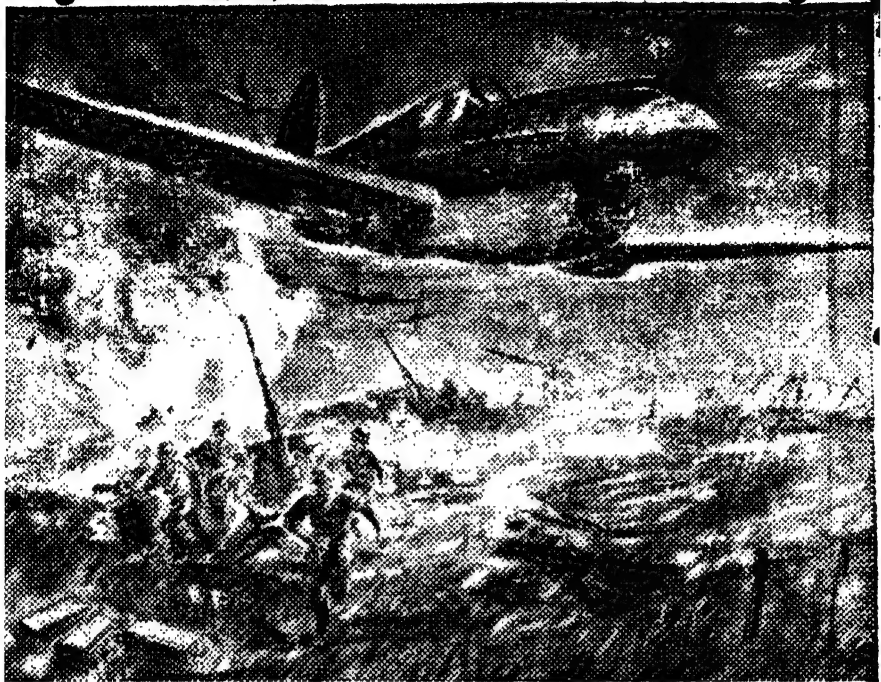
જર્મની પણ બ્રિટન ઉપર વિમાનો મૂકીને નુકશાની કરવાના પ્રયત્નો કરે છે; પરંતુ તે પ્રયત્નો નબળા છે. જ્યારે બ્રિટિશ-અમેરિકન વિમાનો હજારોની સંખ્યામાં જર્મનીમાં ભારે નુકશાન કરે છે. જર્મનીને એ નુકશાન આકરું પડે છે. જર્મનીનું સઅમેરિકનું ભયંકર હથિયાર, બ્રિટિશ-અમેરિકન સ્ટીમરોને કુપાડીને મોટું નુકશાન કરે છે. તેવું જ મોટું નુકશાન બ્રિટિશ-અમેરિકન બોમ્બર વિમાનો જર્મની ખાતે કરે છે. આ બોમ્બર વિમાનો જર્મન શહેરોના મહોલ્લા ગંજીનાં ઘરોની પેઠે ઉડાડી દે છે; આથી જર્મન પ્રજામાં મોટો ગભરાટ ફેલાય એ સ્વાભાવિક છે. જર્મની પણ યુરોપમાં પોતે જીતેલા ૨૫ દેશોમાં જર્મનની અંદર વિમાનો બનાવવાનાં કારખાનાંઓ બાંધે છે. એ પણ વિમાનોની પેદાશ વધારવા તનતોડ મહેનત કરે છે; છતાં એ કામનો વિકાસ કરતાં મહિના લાગે છે. તે દરમ્યાન જર્મન સૈનિક સ્થિતિ નબળી બનતી જાય છે. વિમાનોના પૂરા રક્ષણ વગર



આધુનિક યુદ્ધો લડી શકાય નહિ. વિમાનવિરોધી તોપો વગર કોઇ પણ શહેર કે વિભાગનું રક્ષણ થઈ શકે નહિ. મનવારો, સ્ટીમરોનો કાફલો, રેલ્વે ટ્રેનો, લંડારો, દારૂગોળો અને પેટ્રોલનાં સ્થાનો સૌને વિમાની રક્ષણ જોઈએ છે. લવિષ્યમાં વિમાન એ સર્વશ્રેષ્ઠ વાહન બનશે એ ચોક્કસ છે.







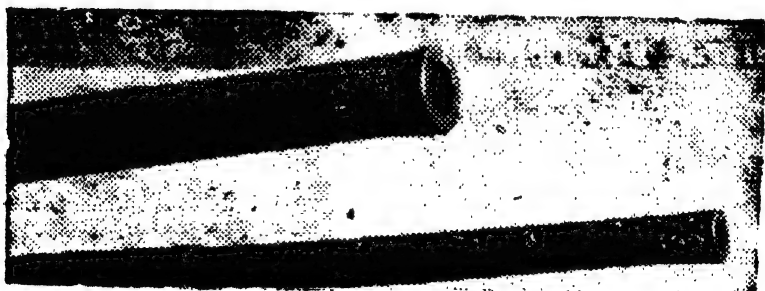
૧૧

## ૧૯૧૪-૧૮નું મહાયુદ્ધ

જર્મનીનું બળ ક્રાંતિ ક્રાંતિ થતું હતું. ઈ. સ. ૧૮૭૦થી જર્મનીએ ક્રાંતિ મોટી લડાઈ લડી નહોતી; એનું સૈન્ય ખૂબ તૈયાર હતું. નવી જાતનાં શસ્ત્રો અર્જનનૂતન આક્રમણપદ્ધતિ જર્મનીએ તૈયાર કરી હતી. એના સૈનિક અધિકારીઓ યુદ્ધ માટે ખૂબ આતુર હતા. કેન્દ્ર વિશિષ્ટ યુદ્ધ માટે એટલો આતુર નહોતો; પરંતુ અણધારી રીતે યુદ્ધની ચિનગારી યુરોપના એક અગ્રણ્ય ખૂણામાંથી પ્રકટી નીકળી. એ આગની નાની ચિનગારી મોટા પ્રબળિત અગ્નિનું રૂપ લઈ આખા યુરોપમાં પ્રસરી ગઈ.

યુરોપમાં માત્ર દીવાસળી દેનારની વાર હતી; ભડકા થતાં વાર લાગી નહિ. એ ચિનગારી સર્વિયાના બાલકન રાજ્યના સરળવે નામે નાના શહેરમાંથી ફેલાઈ હતી. ઓસ્ટ્રિયા-હંગેરીનો આ સમયે સમ્રાટ ફ્રાન્સ ગ્લેસેફ હતો. એ વૃદ્ધ સમ્રાટનો પાટવી કુંવર આર્ય ડ્યુક ફ્રાન્સિસ ફર્નાન્ડિઝ અને તેની રાજદરબારથી નહિ સ્વીકારા-યેલી પત્ની આ પ્રદેશમાં ફરવા ગયાં. સરળવેના નામના એક સર્વિયન વિદ્યાર્થીએ ગોળી મારી આ યુગલનું ખૂન કર્યું. ઓસ્ટ્રિયા-હંગેરીના સમ્રાટે સર્વિયા ઉપર પોતાના મહારાજ્યની સામે કાવત્રાં કરવાનો આરોપ મૂક્યો. રશિયાની મદદ ઉપર ઝઝૂમતા સર્વિયાએ આનો જવાબ સંતોષકારક આપ્યો નહિ.

ઓસ્ટ્રિયા-હંગેરીએ સૈન્ય મૂકીને સર્વિયાની રાજ્યધાની બેલગ્રેડ ઉપર તોપોનો મારો ચલાવ્યો. આથી સર્વિયાના મિત્ર રશિયાએ ઓસ્ટ્રિયા-હંગેરીની સામે યુદ્ધ જાહેર કર્યું. ૨૮ જૂન ૧૯૧૪માં યુવરાજનું ખૂન થયું; ૨૫ જુલાઈના ઓસ્ટ્રિયા-હંગેરીએ સર્વિયાના જવાબને અસંતોષકારક ગણ્યો. ૨૮ જુલાઈના રોજ ઓસ્ટ્રિયા-હંગેરીએ યુદ્ધ જાહેર કર્યું. તા. ૩૧ જુલાઈના રોજ રશિયાએ સૈન્ય ભેગું કરવાનો આદેશ છોડ્યો. ઓસ્ટ્રિયા-હંગેરીની સાથે સંધિથી બંધાયેલા જર્મનીએ ઓગસ્ટ તા. ૧ લીએ રશિયા સામે યુદ્ધ જાહેર કર્યું. રશિયાના મિત્ર ફ્રાન્સે બીજો દિવસે સૈન્ય એકત્ર કરવાનાં જાહેરનામાં કાઢ્યાં. ઓગસ્ટ માસમાં જર્મની અને ફ્રાન્સની સરહદ ઉપર ઝપાઝપીઓ થઈ. જર્મનીએ લક્ષમણગંના મધ્યસ્થપણની



સંધિ તોડી; એ નાના રાજ્યમાંથી સૈન્યોને કૂચ કરાવી. બેલ્જિયમને પોતાનાં સૈન્યોને માર્ગ આપવા જર્મનીએ વિનંતિ કરી પરંતુ બેલ્જિયમે આ વાત સ્વીકારી નહિ.

ઈટાલીની, જર્મની અને ઓસ્ટ્રિયા સાથે સંધિ હતી; એક-બીજાને યુદ્ધના સમયમાં સહાય કરવાના કરારો હતા. પરંતુ પોતાને આ ઝગડામાં રસ નથી અને કાયદેસર જર્મનીને મદદ કરવા બંધાયેલ નથી એમ કહી ઈટાલી તટસ્થ રહ્યું. તા. ૩ ઓગસ્ટ ૧૯૧૪ના જર્મનીએ બેલ્જિયમ ઉપર આક્રમણ શરૂ કર્યું. એજ તારીખે જર્મન સૈન્યે રશિયાની સરહદમાં પ્રવેશ કર્યો.

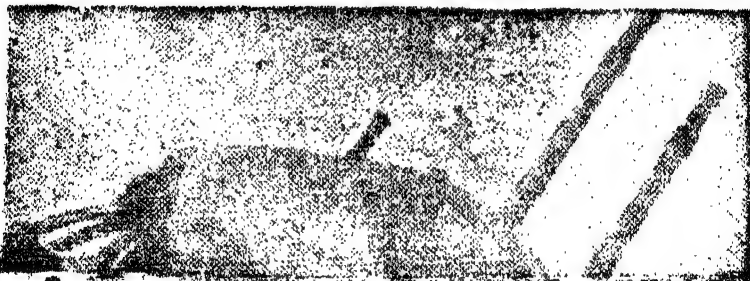
તા. ૪ થી ઓગસ્ટે ઇંગ્લેન્ડે જર્મની સામે યુદ્ધ જાહેર કર્યું. બેલ્જિયમની તટસ્થતા જર્મનીએ તોડી એટલે ઇંગ્લેન્ડે જર્મની સામે યુદ્ધ જાહેર કર્યું. યુરોપમાં આ વખતે કોઇ બળવાન શક્તિશાળી રાજ્યદ્વારી હોત તો સમજાવીને આ નાના જેવા શરૂઆતના કળિયાને શાંત કરી દીધો હોત. પરંતુ બનાવો એટલી ઝડપથી બન્યા કે કોઇને વચ્ચે પડવાનું સૂઝયુંજ નહિ. બ્રિટનમાં આ સમયે મિ. અસ્કવિથ અને સર એડવર્ડ ગ્રે જેવા શાંતિ આહવાન પ્રધાનો હતા; એમણે જો ઝુંબેશ ઉપાડી હોત તો કળિયો જરૂર પતી જાત. જર્મનીએ બેલ્જિયમની તટસ્થતા સ્વીકારવાની ના પાડી; આથી બ્રિટને જર્મની વિરુદ્ધ યુદ્ધ જાહેર કર્યું.



તા. ૫ ઓગસ્ટના રોજ અમેરિકન પ્રેસિડેન્ટ વિલ્સને મધ્યસ્થ તરીકે રહી આ તકરાર પતાવવા વિનંતિ કરી, પરંતુ હવે આગ લગ્નગ્રી ગઈ હતી, એટલે એ અપીલ બહેરા કાનો ઉપર અથડાઈ.

તા. ૭ ઓગસ્ટ ૧૯૧૪ના પહેલેજ તડાકે જર્મનીએ બેલ્જિયમના લીજ શહેરને લઈ લીધું. ફ્રેન્ચ સૈન્યે એપીસેસ પ્રાંતમાં પ્રવેશ કર્યો. બીજો દિવસે બ્રિટિશ સૈન્ય ફ્રાન્સના સહકારમાં ફ્રાન્સમાં ઊતર્યું. તા. ૧૩ના રોજ જર્મન સૈન્યો બ્રસેલ્સ તરફ રવાના થયાં. તા. ૧૬ ઓગસ્ટના રશિયન સૈન્ય આગળ વધ્યું; બ્રસેલ્સને છોડી બેલ્જિયમ સરકાર એન્ટવર્પમાં ગઈ. જર્મન સૈન્યે તા. ૨૨ના રોજ નાપૂર ઉપર હલ્લો કર્યો. તા. ૨૩ ઓગસ્ટના જાપાને જર્મની સામે યુદ્ધ જાહેર કર્યું. ઓગસ્ટ તા. ૨૭ના રોજ મિત્રરાજ્યોના સૈન્યોએ પીછેહઠ કરીને સોમ નદી પાસે આવી પહોંચ્યાં. જર્મન આગેફૂચ ચાલુ રહી. જર્મનોની સેનાઓને અટકાવવા મિત્ર સેનાઓ સફળ થઈ નહિ.

તા. ૨૫થી ૩૦ ઓગસ્ટના રશિયન સૈન્યોએ ગેલેસિયામાં આક્રમણ કર્યું. બ્રિટિશ ખલાસીઓએ ઓસ્ટેન્ડનું (બેલ્જિયમનું) બંદર લઈ લીધું. ફ્રાન્સના શહેરો લીલીએપીએન્સ, રૂએન્સ જર્મનોએ લઈ લીધાં. માર્શલ હિન્ડનબર્ગે રશિયન સૈન્યોનો લયંકર પરાજય કર્યો. બ્રિટિશ મનવારોએ હેલીગોલેન્ડ ખાતે જર્મન કાફલાને હરાવ્યો. મિત્રરાજ્યોના સૈન્યોની પીછેહઠ ચાલુ રહી. સીન નદી સુધી પીછેહઠ થઈ. રશિયનોનો એલેક્સાન્ડર નાપોલેયનના યુદ્ધમાં મોટો પરાજય થયો.



૧૯૧૪માં તા. ૨ સપ્ટેમ્બર થી તા. ૯ સપ્ટેમ્બર સુધી મિત્ર-રાષ્ટ્રોનાં સૈન્યોએ પીછેહઠ કરી સીનમાર્ને અને વરકુન ખાતે મજબૂત થાણાં નાંખી જર્મન સૈન્યોનો સામનો કર્યો. લેમ્બર્ગ ખાતે ઓસ્ટ્રિયન સૈન્યોએ રશિયન સૈન્યોનો પરાજય કર્યો. ફ્રેન્ચ સરકારે પેરીસને મૂકી બોર્નિયામાં પોતાની સરકાર સ્થાપી. જર્મનોએ માર્ન નદી બ્રોળંગી મિત્ર સૈન્યોને પીછેહઠ કરાવી. જર્મનો પેરીસ આગળ પહોંચ્યા. તા. ૬ સપ્ટેમ્બરના રોજ માર્નેની લડાઈમાં જર્મનો હાર્યા; એમણે પીછેહઠ કરી. તા. ૯ સપ્ટેમ્બરના ૭૦ હજાર હિંદી સૈનિકો ફ્રાન્સના સહકાર માટે ફ્રાન્સમાં જોડાયા. રશિયનોએ ગેલેશિયામાં વિજય મેળવ્યો.

તા. ૧૦થી ૩૦ સપ્ટેમ્બર વચ્ચે જર્મનોએ રોમ્સ શહેર મૂકી દીધું. એમડને (જર્મન મનવારે) હિંદી સાગરમાં સ્ટીમરો કુખાડવાનું કામ ચાલુ રાખ્યું. રશિયનોનો જર્મનોએ પરાજય કર્યો. હિન્ડનબર્ગ જર્મન-ઓસ્ટ્રિયન સૈન્યનો મુખ્ય સેનાબ્ધક્ષ નિભાવ્યો. ફ્રાન્સમાં ઐરનેનું યુદ્ધ પૂરું થયું.

તા. ૬ ઓક્ટોબર ૧૯૧૪થી તા. ૩૧ ઓક્ટોબર સુધીમાં જર્મનોએ એન્ટવર્પ, ગેન્ટ, લીલી વિગેરે શહેરો લીધાં. મિત્ર સૈન્યોએ જર્મનીને યશર શહેર પાસે અટકાવી દીધું. પરંતુ પાછળથી જર્મનો આગળ કૂચ કરવાને શક્તિમાન થયા.

તા. ૧ નવેમ્બરથી તા. ૩૦ નવેમ્બર સુધી તુર્કી જર્મનીના સહકારમાં યુદ્ધમાં જોડાયું. ફ્રાન્સમાં જોશબંધ યુદ્ધો ચાલ્યાં. રશિયન લોકો પણ ચાલુ રહ્યાં.



તા. ૧ ડીસેમ્બરથી તા. ૩૧ ડીસેમ્બર સુધીમાં જર્મન કાફલાની કેટલીક મનવારો અંગ્રેજ કાફલો કુબાડે છે. ફ્રેન્ચ સરકાર પેરીસથી બોર્ડો ગઇ જર્મનોએ રશિયન સૈન્યોને પોલાન્ડમાં હરાવ્યાં.

૧૯૧૫ માં તા. ૧ જાન્યુઆરીથી ૩૧ જાન્યુઆરીના એક માસમાં લડાઈ ચાલુ રહે છે. કોઇ મોટો જય-પરાજય થતો નથી. ફેબ્રુઆરીમાં રશિયન સૈન્યોને પરાજયો મળે છે. જર્મનોએ સબ-મરિનોથી બ્રિટિશ સ્ટીમરો કુબાડવાનું શરૂ કર્યું. માર્ચમાં યુદ્ધ ચાલુ રહ્યાં હતાં. એપ્રિલમાં બ્રિટિશ સૈન્યો તુર્કીના ડાર્ડેનલ્સ ખાતે ભિતર્યાં હતાં, પરંતુ ત્યાં એમને પરાજય મળ્યો હતો; મોટી નુકશાની ભોગવવી પડી હતી. મે માસમાં ઇટાલીએ મિત્રરાજ્યો સાથે જોડાઇ જર્મની સામે યુદ્ધ જાહેર કર્યું. મે-જૂનમાં પણ યુદ્ધો સર્વત્ર ચાલુ રહ્યાં હતાં. રશિયનોને પરાજય મળ્યો હતો. રશિયનોએ પીછેહઠ આરંભી.

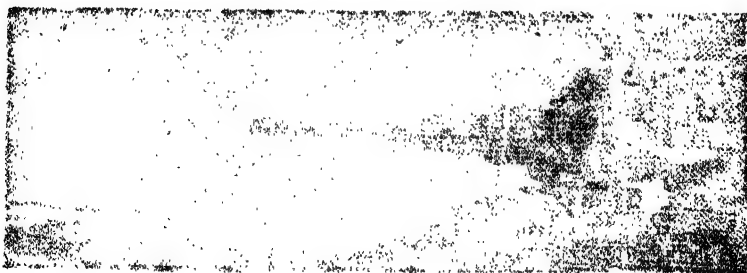
જુલાઇ-ઓગસ્ટ દરમિયાન ફ્રાન્સમાં યુદ્ધો ચાલુ હતાં. કોઈ વખત જર્મનોને નાના વિજયો મળતા તો કોઈ વખત બ્રિટિશ-ફ્રેન્ચ સૈન્યોને મળતા હતા. રશિયન પીછેહઠ ચાલુ હતી. આથી ઝાર પોતે રજાક્ષેત્રમાં આવી યુદ્ધનીતિ જાતે રચતો હતો.

૧૯૧૫ ના બાકીના માસોમાં યુદ્ધો ચાલુ હતાં. કોઈ ખાસ અગત્યનો ખનાવ બન્યો નહોતો. ૧૯૧૬માં રમાયેલા મિત્ર-

રાન્યોની સાથે મળી યુદ્ધમાં સામેલ થયું. ગ્રીસે પણ જર્મની સામે યુદ્ધ જાહેર કર્યું. ઓસ્ટ્રિયા-હંગેરીનો શહેનશાહ મરણ પામ્યો. રૂમાનિયાને જર્મનીએ હરાવીને એનું મુખ્ય શહેર બુખારેસ્ટ જર્મનોએ લઈ લીધું. જર્મનો સુલેહ માટે તૈયારી બતાવતા હતા, પણ મિત્ર-રાન્યો તે સ્વીકારતાં નહોતાં.

૧૯૧૭ માં અવનવા બતાવો બન્યા. તા. ૩ ફેબ્રુઆરી ૧૯૧૭ ના રોજ અમેરિકા જર્મની સાથે રાન્યદ્વારી સંબંધ વિચ્છિન્ન કરે છે. તા. ૧૨ મી માર્ચથી રશિયામાં રાન્યપરિવર્તન બને વિપ્લવ શરૂ થાય છે. તા. ૧૫ મી માર્ચે ઝાર રાન્યગાદીનો ત્યાગ કરે છે. તા. ૨૬ એપ્રિલના અમેરિકા જર્મની સામે યુદ્ધ જાહેર કરે છે. તા. ૭ નવેમ્બરમાં ઓસ્ટ્રિયો-રશિયાની સરકારનો કબજો લે છે. એમણે જર્મની સાથે સુલેહ કરવાની વલણ લીધી.

સને ૧૯૧૮ નું વર્ષ એ યુદ્ધનું છેલ્લું વર્ષ હતું. તા. ૩ જુલાઈએ રશિયાની સોવિયેટ સરકારે જર્મનો સાથે બ્રેસ્ટ-લીટોસ્કની સંધિ કરી. તા. ૨૧ મી માર્ચે જર્મનોએ મોટું આક્રમણ ફ્રાન્સ ખાતે શરૂ કર્યું. ફ્રાન્સમાં અમેરિકન સૈન્યો, જર્મન સૈન્યો સાથે લડે છે. જુલાઈ તા. ૧૮ ના મિત્ર રાન્યોના સૈન્યોએ મોટું આક્રમણ કર્યું. તા. ૨૭ જુલાઈએ જર્મનીએ પીછેહઠ ચાલુ કરી. જર્મનીમાં સખ દુકાળ શરૂ થયો. હિન્ડનબર્ગ કિલ્લેબંધી ભેદી મિત્ર સૈન્યો ફ્રાન્સમાં આગળ વધ્યાં. તા. ૧૭ ઓક્ટોબરના ઝોકાસ્લોવેકિયાની સરકારે નવું રાન્ય શરૂ કર્યું. તા. ૩૧ ના ઓસ્ટ્રિયા શરણે



આબંધ. તા. ૯ મી નવેમ્બરના કેસર વિલિયમ રાજ્યમાંથી ત્યાં  
કર્મો અને તે હોલેન્ડ નાસી ગયો. ઓસ્ટ્રિયા-હંગેરીનો સમ્રાટ  
પશુ પદ્મથ થયો. તા. ૧૧ નવેમ્બર ૧૯૧૮ ના જર્મનો અને  
મિત્રરાજ્યો વચ્ચે નીચેની શરતોએ યુદ્ધવિરામ થયો:—

(૧) લડાઈ બંધ કરવી. જર્મનોએ બેલ્જિયમ, ફ્રાન્સ,  
એલસેસલોરેન અને લક્ષમબર્ગ છોડીને ચાલ્યા જવું.

(૨) યુદ્ધનાં શસ્ત્રો મૂકી ચાલ્યા જવું. એનો કબજો  
મિત્રરાજ્યોનાં સૈન્યોને આપવો.

(૩) હાઈનના ડાયા કિનારાનો જર્મન પ્રદેશ ફ્રેન્ચ-અમેરિકન  
—બ્રિટિશ સૈન્યને સોંપવો.

(૪) ૫૦૦૦ એન્જિનો અને ૫૦૦૦ મોટર લોરીઓ મિત્ર-  
રાજ્યોને સોંપી દેવાં.

(૫) બધા કેદીઓને છોડી દેવા. સુરંગો નાંખેલ હોય તેવાં  
સ્થાનો બતાવવાં.

(૬) રશિયા, ઓસ્ટ્રિયા, રમાનિયા અને તુર્કીમાંથી જર્મન  
સૈન્યોને ખેંચી લેવાં.

(૭) સાગરમાં યુદ્ધ બંધ કરવું. ૧૬૦ સખમરિનો મિત્ર-  
રાજ્યોને સોંપી દેવી.

(૮) યુદ્ધ સમયની જર્મનીની મંધિઓ રદ કરવી.



આ મહાયુદ્ધ બાર વરસ સુધા ચાલ્યુ, તમા બન બાબુઓએ ભયંકર નુકશાની થઈ હતી. આમળના કોઈ પણ યુદ્ધ કરતાં આ મહાયુદ્ધમાં અનેકગણો વધારે ખર્ચ, નુકશાની અને પાયામાલી થઈ. જર્મની, ઑસ્ટ્રિયા-હંગેરી, રશિયા અને બીજાં રાજ્યોમાં રાજવહિવટો અને રાજના વંશો બદલાયા. મોટા નુકશાના ફેરફારો થયા. નીચે પ્રમાણે યુદ્ધખર્ચ થયો હતો:—

વરસ	કોલર (આશરે ૪ રૂપિયાનો)
૧૯૧૪-૧૫	૧૮,૫૦,૦૦,૦૦,૦૦૦
૧૪૧૫-૧૬	૩૩,૦૦,૦૦,૦૦,૦૦૦
૧૯૧૬-૧૭	૩૯,૦૦,૦૦,૦૦,૦૦૦
૧૯૧૭-૧૮	૯૦,૦૦,૦૦,૦૦,૦૦૦

આ યુદ્ધમાં થયેલી મનુષ્ય હાનિ નીચે પ્રમાણે છે:—

મરણ પામેલા	૯૯,૯૮,૦૦૦
ગંભીર જખમી	૬૨,૯૫,૦૦૦
સાધારણ જખમી	૧,૪૦,૦૨,૦૦૦
ખોવાયેલા અથવા કેદ થયેલા	૫૯,૮૩,૦૦૦

કુલ ૩,૬૨,૭૮,૦૦૦

આ આંકડા જીલ ઉપર ગણતાં આંચકો લાગે છે. આ સિવાય પ્રજાઓને જે ચિંતા, હાડમારીઓ, કષ્ટો, શક્તિહિનતા,



જી પુરૂષના સંબંધો, કુટુંબજીવન, માનસિક વ્યાધિઓ ઉપર જે ભયંકર અસર થઈ તેની ગણતરી થઈ શકે તેમ નથી. પૈસામાં સુદની નુકશાનીનો અડસટો કદપી શકાય જ નહિ. એ પ્રમાણ કે સંજ્ઞા-શાસ્ત્રથી પર છે. છતાં યુદ્ધ એકતરફી નુકશાનકર્તા જ છે એવું તકન ન ગણનારા પણ છે. જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, રસાયન, વિદ્યુત, વિમાન, યંત્રશાસ્ત્ર, બૂસ્તરશાસ્ત્ર, ખેતી એ સર્વેને સુદની જરૂરિયાતો અતિશય આવેગ આપે છે. મનુષ્યના વધતા જતા અહંકાર અને ધમંડને ઓછા કરે છે. શોધકૃતિને ઉત્તેજન આપે છે.

ગ્રેટબ્રિટને ૧૯૧૪-૧૮ ના યુદ્ધમાં નીચે પ્રમાણે રકમો જૂદાં જૂદાં રાજ્યોને ઉધાર આપી હતી.

દેશ	રકમ
ફ્રાન્સ	૪૩,૪૦,૦૦,૦૦૦
ઈટાલી	૪૧,૩૦,૦૦,૦૦૦
રશિયા	૫૬,૮૦,૦૦,૦૦૦
સંસ્થાનો	૧૭,૧૦,૦૦,૦૦૦
ખીજાં સાથી રાજ્યોને	૬,૬૦,૦૦,૦૦૦

આમાંથી એકેય રકમ ગ્રેટબ્રિટનને પાછી મળી નહિ; વ્યાજ પણ મળ્યું નથી. બ્રિટને અમેરિકા પાસેથી ૬૦,૦૦,૦૦,૦૦૦ પૌંડ ઉધાર લીધા હતા. વ્યાજ શીખે એ એક અળગ પૌંડની રકમ થઈ હતી. દર વરસે ત્રણ કરોડ પૌંડના હતા ભરવાનું



ગ્રેટબ્રિટને સ્વીકાર્યું હતું. પરંતુ બેત્રણ હપ્તા બચાં પછી બ્રિટને તે રકમ આપવાની ના પાડી.

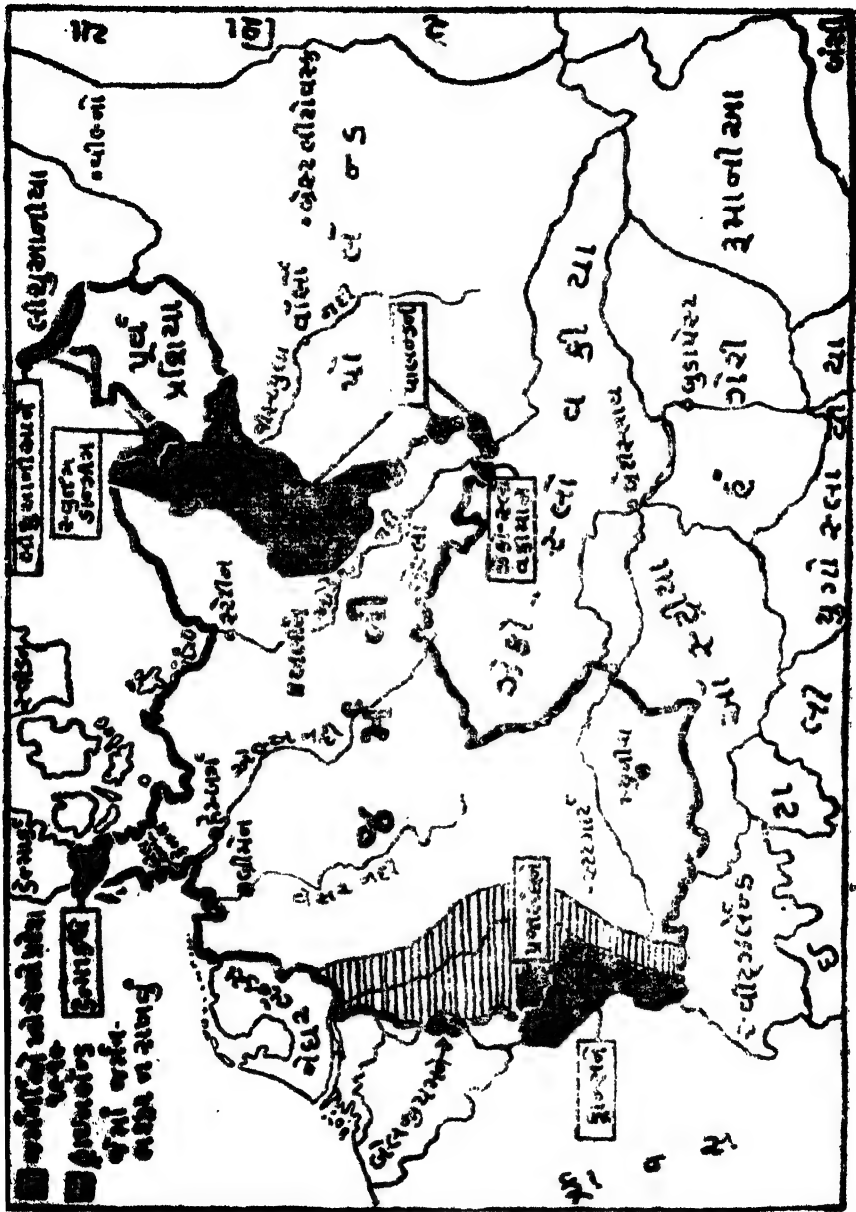
ફ્રાન્સે યુદ્ધ દરમ્યાન ૧ અબજ ડોલર ગ્રેટબ્રિટન અને અમેરિકા પાસેથી ઉધાર લીધા હતા, તેમાંથી ૩૦,૬૪,૪૦,૦૦૦ પૌંડ બીજાં રાજ્યોને ઉધાર આપ્યા હતા. પરંતુ આ રકમો પાછી કોઇએ આપવાનું ઉચિત ધાર્યું નહોતું.

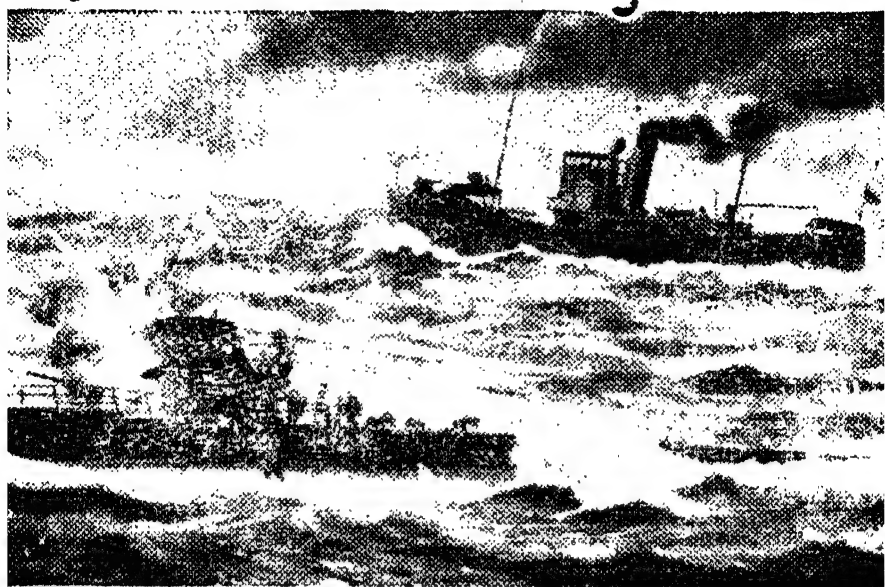
બ્રિટન પાસે ૧૯૧૪ના જુલાઈમાં કુલ ટન ૨,૦૧,૦૦,૦૦૦ નાં વહાણો હતાં, પણ ૩૧ ડીસેમ્બર ૧૯૧૮ના ૧,૬૬,૦૦,૦૦૦ ટન જેટલાં રહ્યાં હતાં. આમાં ઘણી સ્ટીમરો નવી બંધાઈ હતી. અમેરિકાનું તા. ૧ જુલાઈ ૧૯૧૪નું વહાણવટું ૧૮૧૧ લાખ ટનનું હતું. પરંતુ નવી સ્ટીમરો મોટા પાયે બાંધી હતી. તા. ૩૧ ડીસેમ્બર ૧૯૧૮ માં પણ લાખ ટન જેટલાં વહાણો રહ્યાં હતાં. બીજાં સાથે રાજ્યોનાં (ફ્રાન્સનાં) વહાણો ૭૬૧૧ લાખ ટનનાં હતાં તેમાં ૬૮૧૧ લાખ ટનનાં બાકી રહ્યાં હતાં.

જુદા જુદા દેશોનાં કરજો ખૂબ વધી ગયાં હતાં. ચાર વરસમાં આ કરજ ૭૦ કરોડ પૌંડનું હતું. ૧૯૧૮ની આખરે ૬૧૧ અબજ પૌંડનું થયું હતું. આમ ૭ અબજ કરજ વધ્યું હતું. ફ્રાન્સનું યુદ્ધ પહેલાંનું કરજ ૧૩૧ કરોડ પૌંડનું હતું. તે પાા અબજનું થયું હતું; આમ પા અબજનો વધારો થયો હતો. અમેરિકાનું લડાઈ પહેલાંનું કરજ ૨૬ કરોડનું હતું; તે લડાઈ આખરે ૫૧૧ અબજનું થયું હતું; આમ પા અબજ કરજો વધ્યો હતો; ઈટાલીનું યુદ્ધ પહેલાંનું કરજ ૫૮ કરોડ પૌંડનું હતું. યુદ્ધ પછી ઈટાલીનું કરજ ૨૧ અબજનું થયું હતું.









૧૨

## વર્સેલ્સની સંધિ

**તા.** ૧૨મી નવેમ્બર ૧૯૧૮ના રોજ ઓસ્ટ્રિયા-હંગેરીમાં પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થપાયું. તા. ૧૬ નવેમ્બરે હંગેરીએ ઓસ્ટ્રિયાથી જુદું થઈ પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થાપ્યું. તા. ૧૮ જાનેવારી ૧૯૧૯ના પેરિસમાં સર્વે રાજ્યોની સુલેહપરિપક્ષ મળી. પ્રજાસંઘની સત્તા એની કાઉન્સિલને અપાઈ. કાઉન્સિલે ચાર મહારાજ્યોના પ્રતિનિધિઓ લોઈડ્જ ન્યોર્થ, ક્લેમેન્સ, પ્રેસિડેન્ટ વિલ્સન અને સિનોર આરલોન્ડોને કુલ સત્તા સોંપી. તા. ૭ મેના રોજ વર્સેલ્સની સંધિ જર્મનોને સહી કરવા માટે અપાઈ હતી. જર્મનોએ એને અન્યાયભરેલી, અયોગ્ય અને પ્રતિકૂળ જાહેર કરી, પરંતુ 'સહી કરો



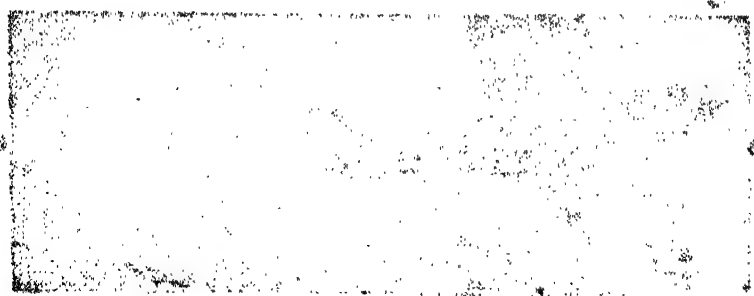
— બુફો વિલ્સન —

જેના વિશ્વશાંતિના સ્વપ્નો હજી  
સિદ્ધ થયાં નથી

અથવા ફરી લડાઈ કરે' એવી ધમકી જર્મનોને અપાઈ. જર્મનો થાક્યા હતા. મોટા દુકાળ એમના દેશમાં ચાલતો હતો; જર્મની યુદ્ધ કરવાની શક્તિ ધરાવતું નહોતું. જર્મનીને તા. ૨૮ જૂન ૧૯૧૮ને દિવસે વર્સેલ્સની સંધિમાં ફરજિયાત સહી કરવી પડી. ખીજાં રાજ્યોએ પણ સહી કરી; તેમાં નીચે પ્રમાણે શરતો હતી:—

(૧) જર્મનીનો એલસેસ લોરેનો પ્રાંતે ફ્રાન્સને આપવો. ત્રણ નાના જીલ્લાઓ મોરેસનેટ, યુપોન, માલપેડી બેલ્જિયમને સોંપવાં. મેમેલ સાથી રાજ્યોને આપવું. પશ્ચિમ પ્રશિયાનો પોઝન જીલ્લાનો વિભાગ પોલાન્ડને આપવો. અપરસીલેશિયા અને પૂર્વ પ્રશિયાનો ભાગ પણ પોલાન્ડને આપવો. ડેન્ઝીગનું બંદર સર્વેના ઉપયોગ માટે સાથી રાજ્યોને સોંપવું. ઉત્તર અને મધ્ય એલ્સવીગ ડેન્માર્કને આપવું. સારનો કોલસાની ખાણોવાળો પ્રદેશ ફ્રાન્સને સોંપવો. તેની ઉપર પંદર વરસ સુધી ફ્રાન્સ સત્તા ભોગવે. યુરોપ બહારનાં મંરથાનોને સાથીરાજ્યોને સોંપી દેવાં.

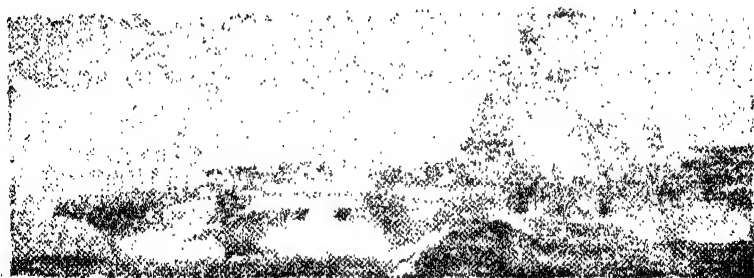
(૨) જર્મનીએ પોતાનું સૈન્ય વિખેરી માત્ર ૧ લાખ જેટલુંજ રાખવું. મે ૧૯૨૪ સુધીમાં આ ગોઠવણ કરી લેવી. ફરજિયાત સૈન્યભરતીનો કાયદો રદ કરવો. હાઇન નદીના પૂર્વે ૩૦ માઇલના પ્રદેશમાં સૈન્ય રાખવું નહિ. કિલ્લેબંધી કરવી નહિ. જર્મની મોટાં તોપોનો નાશ કરે. અને નાની તોપો અમુક સંખ્યાથી વધારે તૈયાર કરે નહિ. જર્મની યુદ્ધ સામગ્રીની આયાત-નિકાશ કરે નહિ.



(૩) જર્મનોના સાગરકાંઠામાં મોટો ઘટાડો કરવો. ૬ મોટી જંગી મનવારો, ૬ નાની કૂઝરો, ૧૨ વિનાશીકાઓ, ૧૨ ટોપિંગો મોટો જેટલોજ આ કાંઠો રાખવો. સૈનિક વિમાનો બિલકુલ બાંધવાં નહિ; હોય તેનો નાશ કરવો. સબમરિનો રાખવી નહિ. હેલીગોલેન્ડની કિલ્લેબંધીનો નાશ કરવો. જર્મનોએ કોઈ કિલ્લેબંધી આદિતક વિભાગમાં કરવી નહિ. કેઝરને સાથી રાખ્યોને સોંપી દેવો.

(૪) જર્મનીએ જે સાથી રાખ્યોની પ્રજાઓની માલમિલકતોને નુકશાન પહોંચાડ્યું હોય તે સર્વે ભરી દેવું. એની આંકણી તા. ૧ મે ૧૯૨૧ સુધી કરાવી લેવી. પરંતુ શરૂઆતની રકમ તરીકે જર્મનીએ પાંચ અબજ પૌંડ આપવા. પોતાની સર્વે સ્ટીમરો જર્મનીએ સોંપી દેવી. ક્રાન્સ, એલિજયમ અને ઇટાલીને મોટી રકમનો કાલસો પૂરો પાડવો. એલિજયમ અને ક્રાન્સમાંથી હુન્નરના શ્રેષ્ઠ પદાર્થો લઈ ગયા હોય તે પાછા આપી નુકશાની ભરી દેવી; ત્યાંસુધી હાઈનના ડાખા કાંઠાનો મુલક અને કોલોન, કોંબલેન્ઝ અને મૈન્ઝ શહેરો મિત્રરાખ્યોના કબજામાં રહે. અને જે જર્મની ઉપરની સર્વે શરતો પૂરી કરે તો પંદર વરસમાં તે શહેરો ખાલી કરી આપવાં કીલની નહેર સર્વેના ઉપયોગ માટે ખુલી મૂકવી. અને તેને ક્રાન્સના વહિવટમાં મૂકવી.

આ પ્રમાણે સંધિમાં જર્મનીની સહી કરજ પાડીને લેવાઈ. જર્મનીએ એની ઉપર વાંધા સહિત સહી કરી. જર્મની પ્રજાસત્તાક રાજ્ય થયું. એક દરજ્જાના પુત્ર પ્રેસિડેન્ટ ઍબર્ટને પહેલા પ્રેસિડેન્ટ



તરીકે ચૂંટી કાઢ્યો. માર્ચ ૩ ૧૯૧૯ ના બર્લિનમાં બળવો થઈને મોટી હડતાલ પડી. વેમર ખાતે જર્મન પાર્લામેન્ટે બંધારણ ઘડી પ્રજાસત્તાક રાજ્યને પાકું કર્યું. વડા પ્રધાન તરીકે ફિલિપ સીડમેનની નિમણૂક થઈ. મ્યુનિક ખાતે કોમ્યુનિસ્ટોએ સોવિયેટ સરકારની સ્થાપના કરી. પરંતુ પ્રેસિડેન્ટ ઇબર્ટ મજબૂત પગલાં લઈને એને દાબી નાંખી. પોલાન્ડ અને ઝેકોસ્લોવેકિયાનાં નવાં રાજ્યો સ્થપાયાં. હંગેરીમાં સોવિયેટ સરકાર બેલાકુનના અધ્યક્ષપણા નીચે સ્થપાઈ.

જર્મનીમાં અનાજની ભારે તંગી હતી. દુકાળમાં લોકોને આવાનું નહોતું મળતું. સાથી રાજ્યોએ આવા સમયમાં જર્મનીને અનાજની મદદ આપવા ના પાડી હતી.

તા. ૧ લી ઑગસ્ટના રૂમાનિયાએ હંગેરી ઉપર આક્રમણ કર્યું. પરંતુ સાથી રાજ્યોના દબાણથી એને પાછું ફરવું પડ્યું. તા. ૧૦ સપ્ટેમ્બરના ઑસ્ટ્રિયા સાથેની મંદિમાં સહીઓ થઈ. ઑસ્ટ્રિયા-હંગેરીના ભાગલા પાડીને પોલાન્ડ, ઝેકોસ્લોવેકિયાનાં નવાં રાજ્યો સ્થપાયાં. ઑસ્ટ્રિયાને નાનું રાજ્ય બનાવીને તેનું સૈન્ય માત્ર ૩૦,૦૦૦ જેટલું જ રાખવામાં આવ્યું.

૧૯૧૯ ના નવેમ્બરમાં ઇસ્ટોનિયન અને લેટવિયન પ્રજાસત્તાક રાજ્યો સ્થપાયાં. તા. ૧૦ જાનેવારી ૧૯૨૦ ના સુલેહ પરિપક્વની પુર્ણાકૃતિ થઈ. તા. ૨૯ ફેબ્રુઆરીના ઝેકોસ્લોવેકિયાનું પ્રજાસત્તાક રાજ્ય અસ્તિત્વમાં આવ્યું અને તેનું બંધારણ બંધાયું.

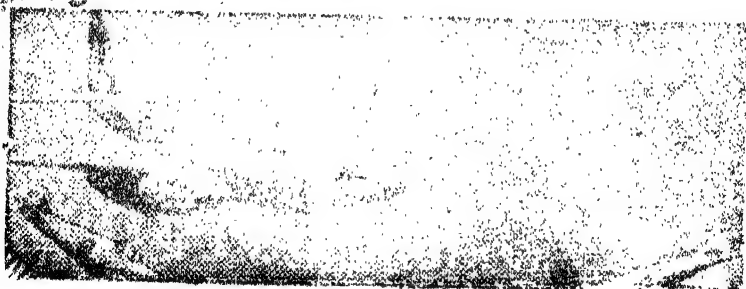


તા. ૧૩ માર્ચ ૧૯૨૦ ના વોન કેપે બર્લિનમાં બળવો  
ગાંધેર કમો; તે બેસાડી દેવામાં આવ્યો. યોરના પ્રધાનમંત્રી  
રાજીનામું આપ્યું. મૂલર પ્રધાન થયો. તા. ૫ જુલાઈને દિવસે  
જર્મની અને સાથી રાજ્યોની પરિપક્વ મળી; તેમાં જર્મનીએ હુખાવેલા  
શત્રુઓનો નાશ કરવા કબૂલાત આપી. છૂપાં સૈન્યોને વિખેરી  
નાંખવા પણ સ્વીકાર્યું. જર્મનીએ ૬૦ લાખ ટન કોલસાની ડીલિવરી  
આપવાની શરત થઈ. જર્મનીના વસુલ થનારા દંડમાંથી ફ્રાન્સને,  
૫૨ ટકા, બ્રિટિશ સામ્રાજ્યને ૨૨ ટકા, હટાલીને ૧૦ ટકા,  
બેલ્જિયમને ૮ ટકા, મળે તેવી વહેંચણી થઈ. તા. ૧૦ ઓગસ્ટ  
૧૯૨૦ ના તુર્કી સાથે સેવરીશની સંધિ નક્કી થઈ. પરંતુ મુસ્તફા  
કમાલપાશા જેવા દેશભક્તોએ એનો અમલ થવા દીધો નહિ.

૧૯૨૧ ના જાન્યુઆરીમાં જર્મનીએ આપવાના બદલાની રકમ  
૨,૨૬,૦૦,૦૦,૦૦,૦૦૦ સોનાના માર્કની નક્કી થઈ. ૪૨ વરસમાં આ  
મહાભારત રકમ ભરવાની હતી. દર માસે ૨૨ લાખ ટન કોલસો  
આપવાની પણ શરત થઈ. ફ્રાન્સ અને પોલાન્ડને સંધિ થઈ.

તા. ૨૭ જુન ૧૯૨૨ના જર્મનીએ ભરવાની રકમ ૩૩ અબજ  
પૌંડની નક્કી કરવામાં આવી.

તા. ૧૨ નવેમ્બર ૧૯૨૬ ના વૉશિંગ્ટન પરિપક્વ મળી, તેમાં  
હથિમારો અને શત્રુઓ ઓછાં કરવા માટેની ચર્ચા થઈ. ચાર  
મહારાજ્યો વચ્ચે સુલેહ ચલાવવાની સંધિ ઉપર સહીઓ થઈ; તેમાં





લૉર્ડ જયોર્જ

પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધમાં બ્રિટનનો  
વિજેતા વડો પ્રધાન.

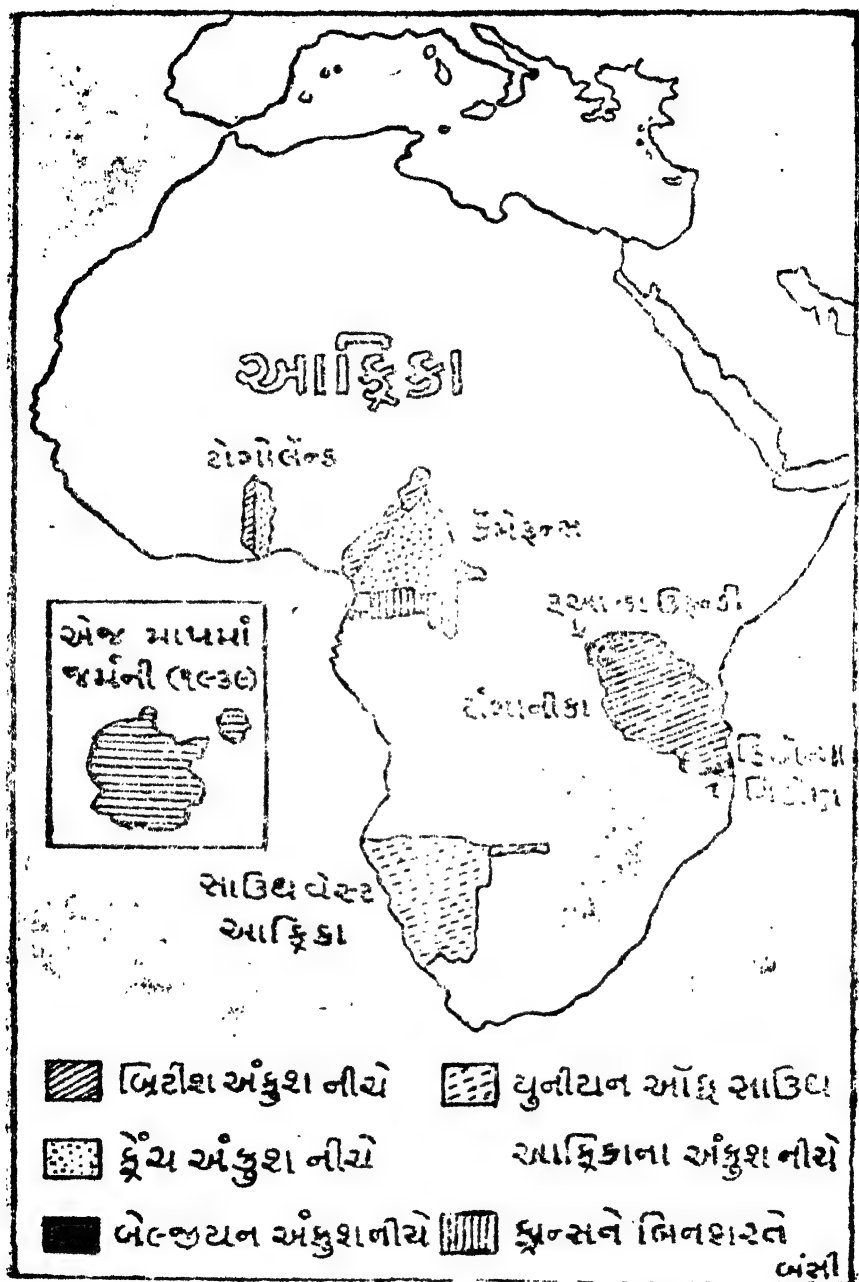


યુદ્ધ ન કરતાં ધરમેળે પંચો મારફતે પતાવટ કરવાનો સિદ્ધાન્ત સ્વીકારાયો. પાંચ મહારાજ્યો (બ્રિટન, અમેરિકા, ફ્રાન્સ, ઇટાલી અને જાપાન) વચ્ચે સાગરશક્તિના નિયમન માટે સંધિ થઈ; તેમાં બ્રેટવિટનને પ્રમાણમાં ૫,૨૫,૦૦૦ ટનની મનવારોનું ધોરણ હોય તો, તેટલીજ મનવારો આંધી શકે. જાપાન તેના પ્રમાણમાં ૩,૧૫,૦૦૦ ટન, ફ્રાન્સ અને ઇટાલી ૧,૭૫,૦૦૦ ટનના ધોરણ ઉપર મનવારો આંધી શકે. ૩૫,૦૦૦ ટનથી ઉપરની મોટી મનવારો આંધવી નહિ. ૧૬ ઇંચના વ્યાસથી મોટી તોપો તૈયાર કરવી નહિ. ઝેરી ગેસનો ઉપયોગ યુદ્ધમાં નહિ કરવાનું ઠરાવવામાં આવ્યું. સખ-મરિનોનો પણ એકદમ વિશાળ પાયે ઉપયોગ કરવો નહિ એમ હતું.

તા. ૧૦ મી મે ૧૯૨૨ના રોજ જીનિવા પરિષદ મળી, તેમાં ૩૪ પ્રજાઓ હાજર રહી હતી. જર્મની, રશિયા અને એ પણ એમાં હાજરી આપી હતી. રશિયા જૂનું કરજ ભરે નહિ લાંસુધી તેની સાથે વ્યવહાર રાખવો નહિ એવો ઠરાવ થયો હતો. આ પરિષદ નિષ્ફળ નીવડી હતી. તે પછી લેંગ ડોન્કરન્સ પણ નિષ્ફળ નીવડી હતી. જર્મનીમાં પ્રધાનમંડળો વારંવાર બદલાતાં હતાં.

તા. ૨૩ મી નવેમ્બર ૧૯૨૨ના પહેલી લૌશાન પરિષદ મળી હતી, તેમાં તુર્કી સાથેની મિત્રરાજ્યોની સંધિમાં સહીઓ થઈ. તુર્કીને સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા મળી.





જર્મનીએ યુગ્માવેલાં આફ્રિકામાંનાં સંસ્થાનો

તા. ૧૦મી જાનેવારી ૧૯૨૩ના જર્મનીએ કરાવેલી સંખ્યાનો કોલસો પૂરો પાડ્યો નહિ; આથી ફ્રાન્સે એના રૂઢ પ્રાંતનો કબજો લઈ લીધો. જર્મનીમાં સ્ટ્રેસમેન વડે પ્રધાન નિભાયો; તેને મોટી સત્તા આપવામાં આવી હતી.

તા. ૧૦ મી નવેમ્બર ૧૯૨૩ના બેવેરિયામાં હેર એડોલ્ફ હિટલર અને જનરલ લુડેનડોર્ફે બળવો જાહેર કર્યો. એને એસાડી દેવામાં આવ્યો. હેર હિટલરના ઉદયની શરૂઆત થઈ. તા. ૨૧ મી જાનેવારી ૧૯૨૪ના રશિયાના સરમુખત્યાર અને સોવિયેટ સત્તાના સ્પષ્ટ લેનિનનું મરણ નીપજ્યું.

તા. ૨૫ મી જાનેવારી ૧૯૨૪ના ફ્રાન્સ અને બેલ્જિયમ વચ્ચે સંધિ થઈ; પરસ્પર એકબીજાને સૈનિક સહકાર આપવાના કરારો થયા.

આ સમયે જર્મનીની સ્થિતિ સારી નહોતી. ફ્રાન્સે રાજદ્વારી સંધિઓ કરી જર્મની સામે મોટા દુર્ગો બિલા કર્યા હતા. જર્મની તદ્દન એકલું પડી ગયું હતું, એનો કોઈ પણ સહાયક નહોતો. એનો વેપાર બધો નાશ પામ્યો હતો. સોશિયાલિસ્ટ (સમાજવાદી) પ્રધાનમંડળો વારંવાર બદલાતાં હતાં. જર્મન પ્રજા આર્થિક સંકટોમાં હતી. સ્ટ્રેસમેન પછી માર્કસ સત્તા પર આવ્યો હતો. જર્મનીમાં પુષ્કળ



મતભેદો હતા. લોકોને યુદ્ધઉત્સાહ વળી વળીને બિજાવતો હતો. સાથી રાજ્યોએ સૈન્યો મોકલીને બરાબર સંધિની શરતોને અમલમાં મૂકી હતી. જર્મન પ્રજા સંધિની શરતો તોડવા તલપાપડ થઈ હતી, પરંતુ એ અશક્ત બની હતી. પણ જર્મન પ્રજા નિર્માલ્ય નહોતી. અંદર અંદર પુષ્કળ મતભેદો હતા, અને વારંવાર બળવા થતાં વારંવાર હડતાલો પડતી હતી.

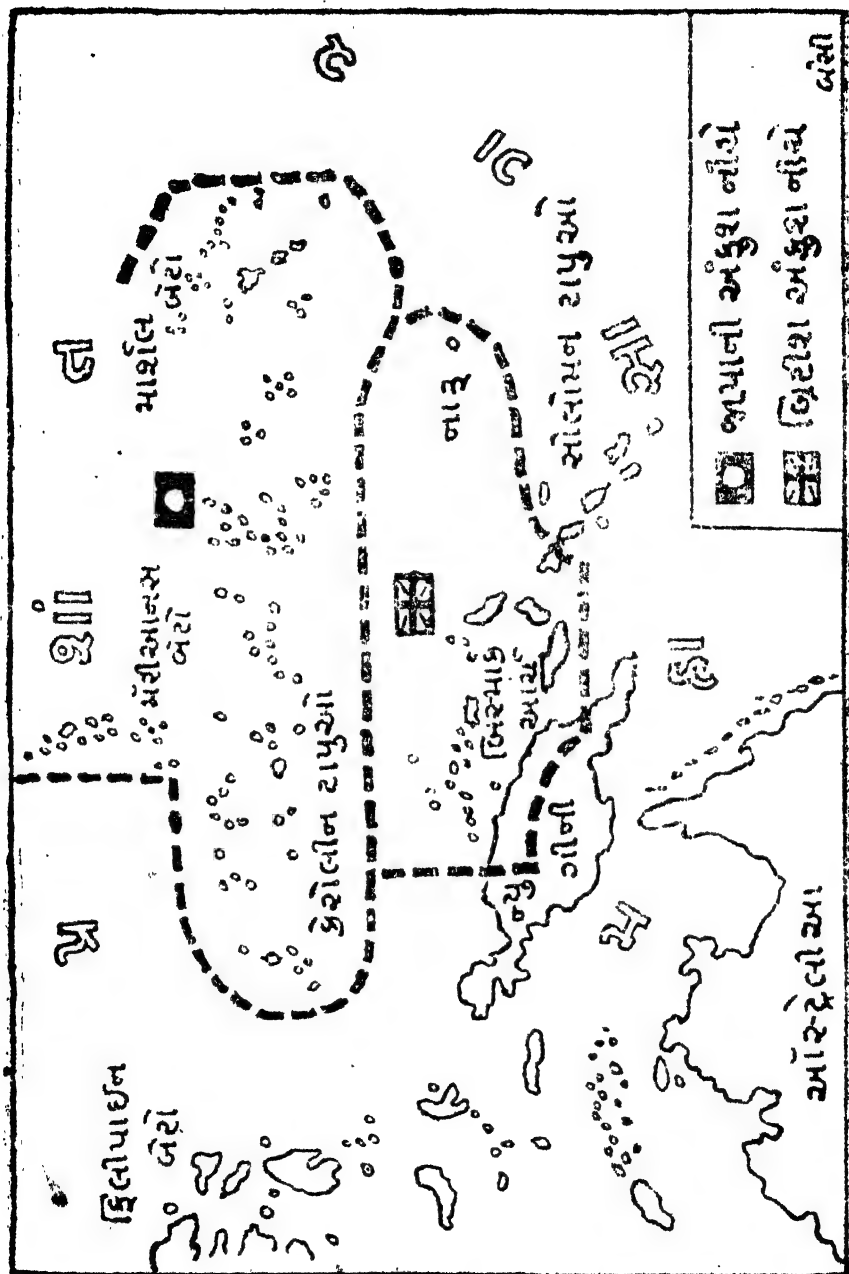
જર્મનીએ આ યુદ્ધ પછીનાં ૭ વરસો ભારે મુશ્કેલીમાં ગાળ્યાં હતાં. એને વેપાર કરવાની છૂટ નહોતી. એના ઉદ્યોગો હાલબેહાલ થઈ ગયા હતા. કોલસો પણ શત્રુઓને આપવો પડતો હતો. આ સમયે જર્મનીએ ભયંકર સંકટો અને હાડમારીઓ સહન કરી હતી. જર્મનીની પરદેશોમાં શાખ નહોતી. એ બહુ સંકેત અનુભવતું હતું. ફ્રેન્ચ સૈન્યે જોરાવરીથી વસ્તુઓ લેવા માંડી. રૂઢવાસીઓએ સત્યાગ્રહ કર્યો. ત્યાંની જર્મન વસતિ સામે ફ્રેન્ચોએ સખાઈ કરી. જર્મનો લડી શકે તેવી હાલતમાં હતા નહિ. એમની પાસે સૈન્ય કે શસ્ત્રાસ્ત્રો નહોતાં. રૂઢવાસીઓએ સત્યાગ્રહ કર્યો. કોઈ ઝીજ ખુશીથી ફ્રેન્ચોને વેચવી નહિ. ફ્રેન્ચો જોરાવરીથી વસ્તુઓ લઈ જવા માંડ્યા. જર્મન ગૃહસ્થોને પકડવા માંડ્યા. આખા જર્મનીએ રૂઢના સત્યાગ્રહીઓને ટેકા આપ્યો. જર્મનીએ આ સત્યાગ્રહને સહાય આપવા બહુ નાણું ખર્ચ્યું; છેવટે સત્યાગ્રહ પડી ભાંગ્યો. ફ્રેન્ચોને પણ કંઈ ફાયદો થયો નહિ.



જર્મનીનું અર્થશાસ્ત્ર મુંઝાયેલું હતું. દર વરસે બજેટમાં ખોટા આવવા લાગી હતી. જર્મનીની નાણાંની હાલત બગડતી જતી હતી. જર્મની લોનો લઈ કરજ કરીને આ ખાડો પૂરતું હતું. પરંતુ દિન-પ્રતિદિન આર્થિક કોકું ગૂંચાતું હતું, છેવટે રૂઢરો સત્યાગ્રહ આવ્યો, તેમાં જર્મનીએ સત્યાગ્રહને ટેકો આપવા માટે બહુ નાણાં વાપર્યાં હતાં. આ નાણાં કરજે મેળવવાની સગવડ થઈ નહિ, એટલે એણે પોતાની ચલણી નોટો વિશેષ પ્રમાણમાં છાપવા માંડી. નોટોના મોટા વધારાથી નાણાંની કિંમત ઘટવા લાગી; વસ્તુની કિંમત વધવા માંડી. આ સમયે જર્મન સરકાર ધણાજ શર પર ચડી, વધારે નોટો છાપીને ઊંચા ભાવે માલ ખરીદવા લાગી. પરિણામે ચલણી નાણાનો ભારે મોટો પ્રુગાવો થયો. એ ન કદપી શકાય એવડો મોટો પ્રુગાવો હતો. એથી જર્મન પ્રજના ગરીબ, મધ્યમ અને ધનવાન વર્ગને સખત નુકશાન પહોંચ્યું. એક કાગળિયાના સ્ટેમ્પની કિંમત દશલાખ માર્ક હતી. એક ખૂટની જોડના દશ કરોડ માર્ક પડતા હતા. છેવટે જર્મન સરકારે પોતાનું ચલણુ સોનાના ધોરણુ ઉપર લઈ આખા અર્થશાસ્ત્રમાં સુધારો કર્યો. જર્મન સરકારનું દેશનું કરજ ભરપાઈ થઈ ગયું, પરદેશનું ચાલુ રહ્યું.

જર્મની આર્થિક તકલીફમાં આવ્યું, એટલે સાથી રાજ્યોને જે નાણાં તેને દંડ અથવા બદલાનાં ભરવાનાં હતાં તે ભરી શક્યું નહિ. જર્મનીએ પોતાની લાચારી દેખાડી, એટલે આ ગંગવર રકમમાં



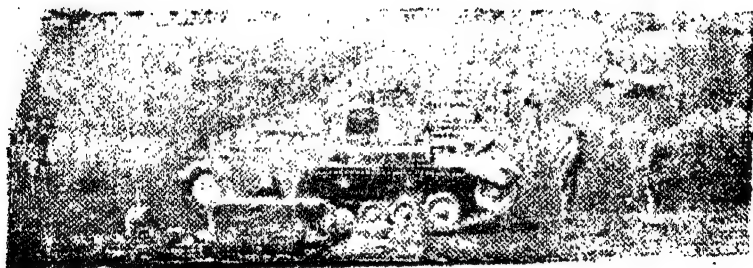


ચટાડો કરી પુનઃ વિચારણા કરવાનો સવાલ ઉત્પન્ન થયો. યુરોપનાં રાજ્યો પણ આ સ્થિતિ અવલોકતાં હતાં. ફ્રેંચો અણુનમ હતા; જર્મનોને પીછીને એકેએક પાર્ષ કઢાવવા માંગતા હતા. ફ્રાન્સના મોં. પોપન્ડર અને મોં. કલેમેન્સયુ બંને જર્મની તરફ ખૂબ સખ્તાઈ બતાવવા માંગતા હતા. ફ્રાન્સ જર્મનીથી ખૂબ ડરતું હતું; એટલે જર્મની સામે બિચુ મોઢું કરવા પામતું નહોતું; યેનફેન પ્રકારથી જર્મનીના પુનરુદ્ધારમાં અનેક હરકતો નાંખતું હતું. ફ્રાન્સનું સહકારી બ્રિટન હતું. પરંતુ બ્રિટન, જર્મની નમાલું થાય એવાં કઠિન અને સખ્ત પગલાં લેવા માટે તૈયાર નહોતું. ફ્રાન્સ યુરોપમાં સૌથી મોટાં જર્મીનનાં સૈન્યો ધરાવતું હતું. એણે યુરોપના રાજ્યોને પોતાની તરફ ખેંચી સૌની સાથે સંધિ કરી હતી. યુરોપમાં ફ્રાન્સે પહેલા નંબરનો દરજ્જો સ્થાપ્યો હતો.

બ્રિટિશ રાજ્યનીતિને યુરોપમાં કોઈ મહાબળવાન થાય તે અસંભવ લાગતું. ફ્રાન્સની વધતી જતી સત્તા સામે બ્રિટિશ રાજદ્વારીઓ ચિંતાની નજરે જોતા હતા. જર્મનીને તદ્દન નબળું પડવા દેવું ન જોઈએ, તેમાંજ એને અતિશય મજબૂત બનવા દેવું ન જોઈએ એવી એમની રાજ્યનીતિ હતી. જર્મની સાથે સંપૂર્ણ સહકાર કરવો નહિ, તેમજ સંપૂર્ણ અસહકાર પણ કરવો નહિ; એની વાળખી ફરિયાદો ઉપર લક્ષ્ય આપવું એ બ્રિટિશ નીતિ હતી. જર્મની ઉપર જે આક્રમણ વાદળાં પથરાયે જતાં હતાં તે સર્વે બ્રિટનના ધ્યાનમાં હતાં. એમાં યોગ્ય સહકાર આપવાની બ્રિટિશની



ધચ્છા હતી. જર્મની ઉપરની આગલા મહાયુદ્ધની સખ્ત દષ્ટિ બ્રિટિશ રાજ્યદ્વારીઓ ધરાવતા હતા, પણ જર્મનીને તંદન નષ્ટ-પ્રાય કરવાની ફ્રેન્ચનીતિ તેમને અનુકૂળ નહોતી. પ્રજાસંઘમાં આ વિષયમાં ભારે ખચતાણુ થતી હતી. છેવટે અંગ્રેજો અને ફ્રેન્ચો બંનેને પરસ્પર એકબીજાના સહકાર અને ટેકાની જરૂર હતી. આ ટેકા મેળવવા માટે કોઈ મધ્યમ માર્ગ શોધી કાઢવામાં આવતો હતો. આથી જર્મનીને થોડીઘણી રાહત મળતી હતી. ફ્રેન્ચોના મનમાં પાકો ભય હતો કે જર્મનીના શરીરમાં લોહી આવશે એટલે જર્મની હમેશ મુજબ યુદ્ધનો આશ્રય લઈ યુરોપની શાંતિને નષ્ટ કરશે. આથી ફ્રેન્ચોની નીતિ સખ્ત અને કઠોર હતી.







૧૩

## પ્રજ્ઞસંઘ

જર્મની ખૂબ આર્થિક સંકટામણમાં હતું. એણે પ્રજ્ઞસત્તાક રાજ્યનું-વેમરનું બંધારણ સ્વીકાર્યું હતું. એ મુજબ જર્મનીની પ્રજાકીય રાજસભા આખા જર્મન સામ્રાજ્યની પ્રજાના મતો મુજબ ચૂંટવાની વ્યવસ્થા કરી હતી. આ સિવાય બીજી રાજસભા (નેશનલ કાઉન્સિલ) સંયુક્ત રાજ્યો તરફથી ચૂંટાવાની હતી. મોટી રાજસભાની ચાર વરસ માટે ચૂંટણી હતી. આખા સામ્રાજ્યના પ્રેસિડેન્ટને વિશાળ સત્તાઓ આપવામાં આવી હતી. પ્રેસિડેન્ટના અધિકારની મુદત સાત વરસની હતી. એ પ્રેસિડેન્ટ જર્મનીના

પ્રજાસત્તાક રાજ્યમાં ચૂંટાયા છે. પહેલો એપ્રિલ અને બીજો માર્ચલ હિન્ડનબર્ગ. પછી હેર હિટલરે પ્રમુખ અને મોટા પ્રધાનના અધિકારો એકત્ર કરી નાંખ્યા હતા. પ્રધાનમંડળ અને વડા પ્રધાન રાજસભાનાં જોખમદાર હતાં. પરંતુ બંધારણ પ્રેસિડેન્ટને ખૂબ સત્તા આપતું હતું. આથી માર્ચલ હિન્ડનબર્ગે રાજસભાને વિખેરી નાંખી ચેન્સેલર જુનિંગને શાસન ચલાવવાનું સોંપ્યું હતું. ૩૧ મી જુલાઈ ૧૯૧૯ના પ્રેસિડેન્ટ ઇપિટ શાસનકર્તા થયો હતો.

જર્મની ભારે આર્થિક તકલીફમાં હતું. એના ઉપર જર્મન-દસ્ત દંડ લાદવામાં આવ્યો હતો. પરંતુ તે ભરી શકવાને જર્મની તદ્દન અશક્ત હતું. એના કસ્ટમખાતા ઉપર સાથીરાજ્યોની દેખરેખ હતી. જર્મની પિલકુલ દંડ ભરી શકે તેમ નથી, એવી ખાત્રી સાથીરાજ્યોને થઈ; આથી નુકશાનીની મહાભારત રકમમાં ઘટાડા કરવાની જરૂરિયાત થઈ. અમેરિકાએ યુરોપના રાજદારી મામલામાં માથું નહિ મારવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. ત્યાંની રાજસભાએ પણ એવો ઠરાવ કર્યો હતો. એટલે એણે પ્રજાસંઘમાં પણ ભાગ લીધો નહોતો. છતાં જર્મની ઉપરના કરજમાં અમેરિકાનો મોટો હિસ્સો હતો. એટલે અમેરિકાની સલાહ વગર જર્મની ઉપર કરજ કાઢી રીતે ઓછું થઈ શકે તેમ નહોતું. અમેરિકા, ફ્રાન્સ અને બ્રિટનના રાજદારીઓએ આ માટે વિચારણા કરી. જનરલ ડોવ્સના વડપણ નીચે આ વિષયનો



કેડઓ કરવા એક કમિશન નીમ્યું. એ જનરલ સી. જી. ડાવ્સ અમેરિકન અર્થશાસ્ત્રી હતો. એના કમિશને આખી વસ્તુસ્થિતિ તપાસી લઇ રિપોર્ટ કર્યો. એણે નુકશાનીની રકમોની સમજાવે વહેંચણી કરી. એ રિપોર્ટ તે સમયે સાચીરાજ્યોએ સ્વીકાર્યો હતો.

જનરલ ડાવ્સના રિપોર્ટ મુજબ જર્મનીએ ધીમે ધીમે ધટતી રકમોની પદ્ધતિએ નુકશાની ભરવાની હતી. પ્રથમ એક અબજ સોનાના માર્ક પહેલા હતાના ભરવાના હતા. આ રકમ કસ્ટમ, રેલ્વે, ઊદ્યોગો ઉપર ડીબેન્ચરો કાઢીને અને પરદેશોમાંથી લોન લઇને પૂરી કરવાની હતી. પરદેશી લોન ૮૦ કરોડ સોનાના માર્કની લેવાની હતી; તેમાંથી જર્મનીએ પોતાના ચલણને મજબૂત બનાવવા એક બેન્ક સ્થાપીને અર્થશાસ્ત્રનું નિયમન કરવાનું હતું. આથી આ સર્વે અર્થશાસ્ત્ર યોગ્ય નિયમનમાં આવે તે માટે જર્મનીની એ બેંક ઉપર પરદેશી અનુભવીઓની દેખરેખ રહેતી હતી. આ સિવાય પરદેશીઓની ખીજ સર્વે દેખરેખ પ્રવૃત્તિઓ બંધ રાખવાની લલામણુ કરી હતી. જર્મનીએ ખીજે કોઈ માર્ગ ખુલ્લો ન જોઇ ભારે સંક્રાંચથી ડાવ્સ રિપોર્ટ સ્વીકાર્યો હતો. મિત્ર રાજ્યોના સર્વે મોટા પ્રધાનોની પરિષદ થઈ તેમાં જર્મની તરફથી એનો વડે પ્રધાન માર્કસ આવ્યો હતો. તેમાં જર્મનીએ ડાવ્સની યોજના કબૂલ કરી, એટલે રૂઢર ખાલી કરવાનું ક્રાન્સે સ્વીકાર્યું હતું.





બુનિંગ

પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ પછીના  
જર્મન ચેન્સેલર

આમ જર્મની પાસે જે નુકશાની મેળવવાની હતી તે, ૧૯૧૪-૧૮ના મહાયુદ્ધની ચિનગારીની શરુઆત કરનાર જર્મની હતું એ ધારણા ઉપર નુકશાની નક્કી કરવામાં આવી હતી. દૈઝર વિલિયમ ઉપર ફેજહારી કામ ચલાવવું એવો પણ ખ્રિટિશરો અને ફ્રેન્ચોનો વિચાર હતો. અમેરિકાની સંમતિ મળી નહિ. આ સિવાય હોલેન્ડમાં નિવાસ કરી રહેનાર વૃદ્ધ સમ્રાટને હોલેન્ડે સંપાદના પાડી. આથી પણ એ વાતને પકતી મૂકવી પડી હતી. આ યુદ્ધની શરુઆત કરનાર જર્મની હતું એ સાથી રાજ્યોની માન્યતા પાછળથી ખોટી માલુમ પડી હતી; કારણ કે પાછળની તપાસમાં જણાયું હતું કે જર્મની આ યુદ્ધ શરૂ કરનાર નહોતું. અત્યારે જર્મન અને ફ્રેન્ચ ઇતિહાસકારોની સંયુક્ત કમિટી નિમાધ હતી. એ કમિટીની બેઠક ૧૯૩૫માં પેરિસ ખાતે મળી હતી. આ કમિટીનો મુખ્ય ઉદ્દેશ પાકી ઐતિહાસીક તપાસ કરીને એ દેશોનાં બાળકોને શીખવવાના ઇતિહાસમાં સાચી હકીકત શોધી મૂકવાની હતી. કમિટીએ એકમતે કરાવ કર્યો હતો કે, ૧૯૧૪માં કોઈ પણ યુરોપના દેશની સરકાર યુદ્ધ માટે જોખમદાર નહોતી; જે કે કેટલાક દેશોમાં યુદ્ધ સંબંધી વિચારોના પ્રવાહો જોસખંધ વહેતા હતા ખરા. મૂળ આગ સર્વિયામાંથી સળગી હતી. સર્વિયાના સહકારમાં રશિયાએ સૈન્યોનું આહવાહન કર્યું ન હોત તો યુદ્ધ સળગત નહિ; તેમજ ઓસ્ટ્રિયાએ સહેજ સમભાવની રાજ્યનીતિ ધારણ કરી હોત તો પણ યુદ્ધની જ્વાળા મજબૂત નહિ. જર્મની કરતાં ઉપલાં એ દેશોનાં ઉતાવળાં પગલાં ભરવા માટેનાં કાર્યો આક્ષેપજનક થઇ શકે. આ સિવાય ખ્રિટિશ



પરદેશી કચેરીના દસ્તાવેજોથી જણાય છે કે, જર્મનીને બદલે જે  
ફ્રાન્સે બેલ્જિયમની તટસ્થતાનો ભંગ કર્યો હોત તો બ્રિટિશ પ્રધાન-  
મંડળે યુદ્ધ બહાર ક્યારે બદલે માત્ર લેખિત વાંધો ઉઠાવ્યા હોત.

જર્મનીને જે વસંદસની સંધિ સામે ગુસ્સો હતો તે ખોટો  
નહોતો; કારણ કે તે આ યુદ્ધ માટે આગેવાની લઈ પહેલ કરનાર  
નહોતું. પરંતુ જર્મની હાર્યું એટલે એના ઉપર આ બહાને મોટો  
દંડ લાદવામાં આવ્યો. જર્મનીને જે યુદ્ધનાં (૧૯૧૪ થી ૧૯૨૬)  
બાર વરસમાં મોટી તકલીફો અને ભયંકર હાડમારીઓ ભોગવવી  
પડી હતી તે કશુંજાનક છે. જર્મનીની પ્રગતિ પોતાની શક્તિઓ  
માટે ગર્વ છે. તેની પ્રગતિ સશક્ત અને પ્રાણુવાન છે. એ પ્રગતિમાં  
પણ દોષો છે; છતાં યુરોપની મોટી સત્તાઓએ એ પ્રગતિ ન્યાય  
આપ્યો નથી; આથી આ પ્રગતિ મનમાં ભારે દ્રોષ રહી ગયો  
હતો. આ દ્રોષને બહાને હેર હિટલરે લમણાંના મહાયુદ્ધમાં પ્રગતિ  
ઝંપલાવવા પ્રેરી છે.

મ. સ. ૧૯૨૩ માં રૂઢેસમેન જર્મનીનો એન્સેલર હતો. તે  
બધો સમજી રાજદ્વારી પુરૂષ હતો. વસંદસની સંધિ જર્મની ઉપર  
હોકાઈ ચૂકી હતી. એ સંધિની કડક શરતોમાંથી છૂટવું જર્મનીને  
માટે અશક્ય હતું. જર્મની પાસે છૂટવાનું બળ નહોતું આથી  
રૂઢેસમેન માટે આખો પ્રશ્ન ખૂબ ગંભીર હતો. એને એક તરફથી  
ઉકળેલી, અને પોતાને અન્યાય થવાથી ઉશ્કેરાયેલી પ્રગતિ સાંત



કરવાની પેરવી કરવાની હતી. બીજી તરફ મિત્રરાજ્યોને શાંત રાખી કડક શરતોને શાંત બનાવવાની તજવીજ કરવાની હતી. જર્મનીમાં અનેક બળવાઓ થયા હતા. રૂઢર ખાતે ફ્રેન્ચની કડક અને સખ વલણ, ત્યાંના સત્યાગ્રહ, જુદા જુદા પક્ષો વચ્ચે ભયંકર વિરોધ, ફેટલાંક પેટા રાજ્યોના જર્મનીમાંથી છૂટા થવાના પ્રયત્નો, સામ્યવાદીઓનાં તોફાનો અને પ્રાંતોમાં ચાલતી ઝપાઝપી, ચલણનો મહાભારત ડુગાવો, આ સર્વે વચ્ચે સ્ટ્રેસમેનને પ્રગ્નને શાંત કરીને ફરી શક્તિ મેળવવાનું કાર્ય કરવાનું હતું. આ સામે ફ્રેન્ચની વલણ પણ એકેએક ટીપું લોહી મેળવવાનું હતું. આ સર્વ કાદવનો નદીમાંથી જર્મન નાવને કાઢવી મુશ્કેલ હતી.

વડા પ્રધાન સ્ટ્રેસમેને જર્મનીને શાંત રહીને સહન કરી લેવાની સલાહ આપી. વર્સેલ્સની સંધિની શરતો પૂરી પાડવા માટે પ્રગ્નને એણે અપીલ કરી હતી. એણે મિત્રરાજ્યો સાથે સુલેહ બળવવાની રાજ્યનીતિને આગળ ધપાવી હતી. આજ પ્રધાને લોકાર્નોની સંધિ મિત્રરાજ્યો સાથે કરી હતી. આજ પ્રધાને જર્મનીને પ્રગ્નસંઘમાં દાખલ કરાવ્યું હતું. સ્ટ્રેસમેનને કોઈ પણ રીતે સમાનતા મેળવવી હતી; તે માટે એણે અનહદ પ્રયાસ કર્યો હતો. સ્ટ્રેસમેન જર્મનીને ફરી બળવાન બનાવવા માંગતો હતો. તે માટે એને યોગ્યતા બેઠતી હતી. મિત્રરાજ્યોના અવિશ્વાસને દૂર કર્યા વગર આ તક મળે તેમ નહોતી. એણે જ દેહાગના સુલેહખતને ૧૯૨૮માં મંજૂર કર્યું હતું. યુદ્ધનો





## સ્ટ્રેસમેન

જેણે જર્મનીને ગંભિર કરોડકટીમાંથી  
ઉગારી લીધું.



આશ્રય લીધા વગર વરમેળે પતાવટથી સમાધાન કરવું એ આ કેલેગ સુલેહખતનો આશય હતો. ૧૯૨૬ માં એ મરણ પામ્યો. એની પાછળ જર્મનીમાં અંદર અંદરના મતભેદો તીવ્ર થયા. હિન્ડનબર્ગના ચેન્સલેર જુનિંગે રાજસભા બરખાસ્ત કરી, જેથી પ્રેસિડેન્ટની સત્તાથી શાસન ચલાવવું પડતું હતું. ત્યારપછી હેર હિટલરનું બળ જર્મનીમાં વધ્યું હતું. ૧૯૩૧ની મંદીએ જર્મનીમાં પણ તરખાટ ફેલાવ્યો હતો. ડૉ. જુનિંગ બહાદુરીથી એની સામે થયો. પરંતુ એને કરોમાં મોટો વધારો કરવો પડ્યો હતો; આથી એ ભારે અપ્રીય થયો હતો—એનું પતન થયું હતું.

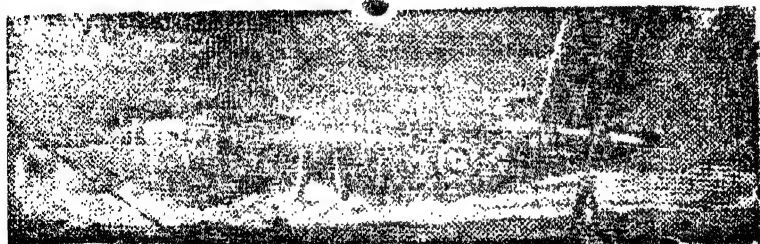
પ્રેસિડેન્ટ વિલ્સને લીગ ઓફ નેશન્સ (પ્રજાસંઘ)ની સ્થાપના યુદ્ધ પછી કરાવી હતી. આમાં પહેલાં વર્સેલ્સ સંધિમાં સહી કરનારાં મિત્રરાજ્યો સભ્ય થયાં. પછી તો ઘણાંખરાં રાજ્યો એમાં જોડાયાં હતાં. એમાં કોઈ પણ રાજ્યને કે મતો મેળવીને દાખલ કરાય છે. કોઈપણ રાજ્ય એ વરસની નોટીસ આપી છૂટું થઈ શકે છે. પ્રજાસંઘના માટે જીનિવા ખાતે મોટાં મકાનો બાંધી ત્યાં સેક્રેટરિયેટ બાંધવામાં આવી છે. બધાં સભ્યોની (એક વખત બાવન જેટલાં રાજ્યો સભ્યો થયાં હતાં) સામાન્ય સભામાં દરેક સભ્યને એક મત આપવાનો અધિકાર છે; આથી બ્રિટિશ સરકારે વધારે મત મેળવવા માટે પોતાનાં સર્વે સંસ્થાનોને અને હિંદને પ્રજાસંઘનાં સભ્યો બનાવ્યાં છે. ફ્રેંચોએ પણ પોતાનું સહકારી રાજ્યોનું જૂથ બીલું કરી પ્રજાસંઘમાં મોટી લાગવગ મેળવી હતી.



આ બંને મહારાજ્યોનું જ પ્રજાસંઘમાં વિશેષ ચલણ હતું; કારણકે બંને મહારાજ્યોએ સમર્થ ટેકા આપનારી પાર્ટીઓ પ્રજાસંઘમાં જમાવી છે. પ્રજાસંઘની કાઉન્સિલમાં બ્રિટન, ફ્રાન્સ, ઈટેલી, જાપાન અને અમેરિકાને બેઠકો વગર ચુંટાયે મળી છે. બ્રાઝીના ચાર સભ્યો સામાન્ય સભા ચૂંટે છે. નવ સભ્યોની કાઉન્સિલ બને છે. ખાસ વિષયો મૂકી બ્રાઝીના કાઉન્સિલ અને સામાન્ય સભાના ચૂકાદા એકમતે થવા જોઈએ.

પ્રજાસંઘની મુખ્ય નેમો નીચે મુજબ છે: [૧] કોઈ પણ બહારના શત્રુ સાથે સભ્યોએ સહકાર આપી સંરક્ષણ કરવું. [૨] સભ્યો વચ્ચેના વાંધાઓનો નિકાલ લવાદીથી કરવો. [૩] લવાદોના ચૂકાદા પછી ત્રણ માસ સુધી યુદ્ધ ન કરવું. [૪] જે પરસ્પરની સંધિઓ પ્રજાસંઘના આદર્શો વિરુદ્ધ હોય તેને રદ-ખાતલ સમજવી. [૫] નવી સંધિઓની નકલો પ્રજાસંઘમાં રજીસ્ટર કરાવવી. [૬] પ્રજાસંઘની કાઉન્સિલે મહારાજ્યોની પાસેથી શસ્ત્રાઓ ઓછા કરાવવાની કોશિશો કરવી. [૭] જે પ્રદેશો સામાન્ય શાસન માટે જુદા રખાય તેનો વહિવટ પ્રજાસંઘ કરે. [૮] બાળકો અને સ્ત્રીઓના વેપારને બંધ કરવા પગલાં લેવાં [૯] અફીણ અને કેફી પદાર્થોના ફેલાવા અટકાવવો. [૧૦] ચેપી રોગોના ફેલાવાને અટકાવવા પગલાં લેવાં.

પ્રજાસંઘે મજૂરોને માટે બેબર ઓફિસ અને મજૂર પરિષદો ભરવી. અમેરિકા આ પ્રજાસંઘનું સભ્ય થયેલ નહિ એટલે એને



સ્થાને રશિયાને દાખલ કર્યું; પછી જર્મનીને દાખલ કર્યું. જર્મનીએ હિટલરના શાસન નીચે પ્રગ્નસંઘ છોડ્યું. ઇટાલીએ એગિસિનીયાના આક્રમણને માટે પ્રગ્નસંઘ છોડ્યું. પ્રગ્નસંઘને રાજ્યદ્વારી રીતે સફળતા મળી નથી. અંગ્રેજો અને ફ્રેંચો એમાં બળવાન લાગવગ ધરાવે છે. જર્મની, ઇટાલી તેમાંથી નીકળી ગયાં છે. જાપાન પણ નીકળી ગયું છે. આની અંદર ખૂબ તાણાતાણી અને ખેંચાખેંચી ચાલે છે. લીગ ઑફ નેશન્સ રાજ્યદ્વારી રીતે ખૂબ નિષ્ફળ ગઈ છે. પરંતુ રોગોને દૂર કરવા કેફી પદાર્થોના વેપાર ઘટાડવો; સ્ત્રી બાળકોના વેપારનો નાશ કરવો, મજૂરોની ઉત્પત્તિ કરવી એ વિષયમાં એને સારો યશ અને સફળતા મળ્યાં છે. દરેક મહારાજ્યને આ પ્રગ્નસંઘના નિભાવ માટે ફાળા આપવા પડે છે; પહેલા નંબરનાં જૂનાં સ્થાપક સભ્યોને દર વર્ષે દા. લાખ રૂપિયા ભરવા પડે છે; હિંદ પણ તેટલીજ રકમ ભરે છે.

પ્રગ્નસંઘે ૧૯૨૯ના સપ્ટેમ્બરની તા. ૧ લીના રોજ એક અગત્યનો મુસદ્દો પસાર કર્યો છે; તેમાં પ્રખ્યાત વચ્ચે જે આંતર-રાષ્ટ્રીય તકરારો થાય તેનો ધરમેજે નિકાલ કરવાની યોજના સમાવી છે. એમાં મુખ્ય મુદ્દા નીચે મુજબ છે:

(૧) આક્રમણકારીમહત્વાકાંક્ષી યુધ્ધ એ ગુનો છે. (૨) મહત્વાકાંક્ષી આક્રમણ એટલે લવાદી ઉપર વાંધો લઈ જવાની ચોકખી ના. (૩) સહી કરનાર સભ્યોએ સમાધાનથી કામ લઈ આક્રમણ કરવું નહિ.



માત્ર પોતા પર આક્રમણ આવે ત્યારે બિચાવ કરવો. (૪) જે સભ્ય આ કાયદો તોડી યુધ્ધ માટે તૈયાર થાય તેના ઉપર દબાણ લાવી તેને અટકાવવો. (૫) રાજ્યોના પોતાના દેશની અંદર અંદરના કબજાઓને આ કાયદો લાગુ પડશે નહિ. (૬) પ્રજાસંઘના ૧૬ માં કાયદાને આક્રમણકારી સાથે લાગુ કરવો. પ્રજાસંઘના આશ્રય નીચે શસ્ત્રાસ્ત્રો ઘટાડવાની પરિપક્વતા. ૧૫ જૂન ૧૯૨૫ માં મળી હતી, પરંતુ તે સફળ થઈ નહોતી.

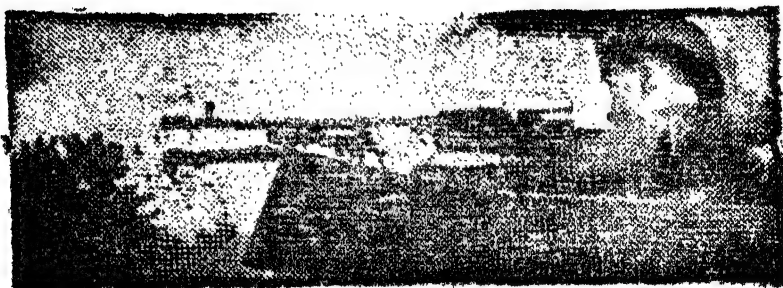
આ સિવાય જગતનો બીજો મોટો બનાવ તે મહામંદી હતી. ૧૯૨૨ થી અમેરિકાની ભારે ઉન્નતિ થઈ હતી. એ કાચા પદાર્થો જગતમાં મુખ્યત્વે પેદા કરે છે. પાકા પદાર્થો પણ એનાં થતો મોટા પ્રમાણમાં તૈયાર કરે છે; આથી અમેરિકા જગતમાં સૌથી વ્યવસ્થાશીલ દેશ છે. ૧૯૩૧ સુધી અમેરિકામાં સુમધિની નદીઓ વહી હતી. મહાયુધ્ધ પછી કાચી પાકી વસ્તુઓની માંગ ખૂબ વધી પડી હતી. યુધ્ધ (૧૯૧૪-૧૮)ના સમયમાં દરેક દેશને પાકી વસ્તુઓની અનહદ અછત ભોગવવી પડી હતી. અમેરિકાને પોતાની કાચી પાકી વસ્તુઓના મોટા ભાવો મળ્યા. ખૂબ સારો નફો મળ્યો. અમેરિકા પાસેનાણાંની ખૂબ છત થઈ. જર્મનીને નાણાંની જરૂર હતી. જર્મનીના વેપારીઓને અમેરિકાએ પુષ્કળ નાણાં ધીયું. જર્મનીને નાણાં આપનાર બેંકો હતા. બેંકોને માટે ચોગ્ય સગવડ મળી ગઈ.

જગતમાં યુધ્ધ પછી હજારો નવાં કારખાનાંઓ થયાં. આ કારખાનાંઓ મોટે ભાગે યુધ્ધનાં શસ્ત્રાસ્ત્રો બનાવવા યુધ્ધ સમયે



સ્થપાયલાં હતાં. યુધ્ધ પછી એમાં વસ્તુઓ બનાવવા માટે યંત્રોની વારફેર થઈ. આથી અમેરિકાને ખૂબ ફાયદો થયો. જર્મનીને પણ ફાયદો તો થયો, પરંતુ એની પાસે વેપાર સારું પૈસા નહોતા. એનો વેપાર મિત્રરાજ્યોએ સંકુચિત અને અંકુશવાળો રાખ્યો હતો; આથી જર્મનીને લાભ મળ્યો તે હમ્મા ભરવામાં વપરાયો. પરંતુ અમેરિકાને મોટી કમાણી થઈ હતી.

અમેરિકાથી નીકળેલો આ મંદીનો મોટો પ્રવાહ આખા જગતમાં ફેલાયો; આપણું હિંદ પણ આ મંદીમાં પૂરેપૂરું ફસ્યું હતું. ૧૯૩૬ સુધીમાં મંદી ચાલી હતી. જર્મનીમાં પણ એની અસર મોટી હતી. પરંતુ જર્મનીએ અમેરિકા પાસેથી ઉધાર મેળવેલ નાણાં પાછાં આપ્યાં નહિ, એટલે જર્મનીને રાહત મળી. આ સિવાય અર્થશાસ્ત્રના બહુગર ડૉ. શાર્ટે દેશપરદેશો સાથે વેપારી સંધિઓ કરીને પરદેશો પાસેથી કાચી વસ્તુઓ ખરીદ કરીને બદલામાં પાકી વસ્તુઓ આપી જર્મનીને મોટો લાભ કરી આપ્યો હતો.





૧૪

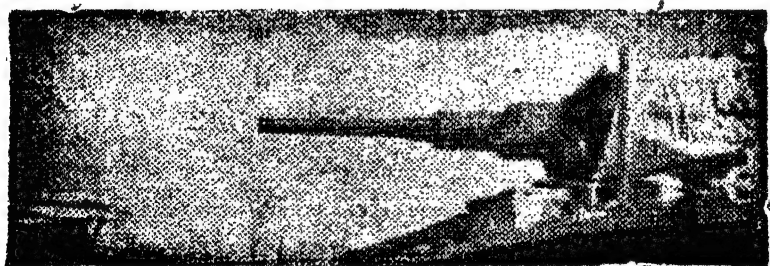
## હેર એડોલ્ફ હિટલર

જર્મનીમાં આ સમયે ૧૧૧ કરોડ મનુષ્યો જર્મન પ્રજાસત્તાકની વિરુદ્ધ માનસ ધરાવતાં હતાં. આ લોકોને કોઈ સર નેતા જોઈતો હતો. જર્મન પ્રજા આજ્ઞા માનવાને ટેવાયેલી છે. એની નાડમાં પ્રજાવાદ, પ્રજાતંત્ર કે પ્રજાસત્તાક સત્તા નથી. નીત્સે અને બર્નહાર્ડી એકતંત્રી શાસનના પ્રશંસકો છે. તેર વરસથી ચાલતું પ્રજાતંત્ર એમને પ્રસન્નતા આપી શક્યું નહિ. આ દોડ કરોડ જર્મનો પ્રજાસત્તાક રાજ્યનું ખૂન કરવા તૈયાર બેઠા હતા. અને એમને તો શિસ્ત અને કાયદાની એડી નીચે રહેવું હતું.

જર્મન સ્વભાવ જગતમાં વિજ્ઞાન, શાસ્ત્રિયતા અને બુદ્ધિમાં  
 ઐશ્વર્ય ગણાય છે, પરંતુ એ સ્વભાવને પ્રજામતવાદ અનુકૂળ નથી.  
 એને વર્તમાનપત્રો અને વાણીની સ્વતંત્રતા ઈષ્ટ નથી. એને  
 પોતાના મત (Vote)ની કિંમત એક અંગ્રેજ કે અમેરિકન  
 જેટલી નથી. જર્મન ઉદારવાદી કદી થઇ શકતો નથી.

જર્મનીના ૧ કરોડ મજૂરોને સાધારણ રીતે પ્રજાશાસન પસંદ  
 હતું, અને તેમને પોતાના રોજગારો અને લાગવગ વધારવાં હતાં.  
 એમાં ઘણા સમાજવાદીઓ અને ઘણા સામ્યવાદીઓ હતા. પરસ્પર  
 સહકાર નહોતો. પ્રજાસત્તાક રાજ્ય મૂડીવાદીઓને પંપાળતું હતું એવી  
 એમની ફરિયાદ હતી; આથી પ્રજાસત્તાકવાળા રાજ્યને એમને પૂરો  
 સહકાર મળ્યો નહિ. મૂડીવાદને લાંગવા એમણે પ્રજાતંત્ર રાજ્ય  
 ઉપર દ્રોષ આણ્યો હતો. જર્મનીમાં ૧૧ કરોડ જેટલા રાજનૈકથો-  
 લિકો છે. તેઓ પ્રજાતંત્રના ઉદાર ધર્મવાદને ધિક્કારતા હતા.  
 આમ પ્રજાસત્તાક રાજ્ય ચારે તરફથી દ્રોષ અને ધિક્કાર અનુભવતું  
 હતું. જર્મન પ્રજાને પોલાદી છાતીના અને પોલાદી એડીના  
 સરખામિયાં જોઈતો હતો. એ ઈચ્છા હેર હિટલરે પૂરી કરી.

હેર એડોલ્ફ હિટલર ઓસ્ટ્રિયામાં “બ્રાનો” ગામમાં ઈ. સ.  
 ૧૮૮૯ ની તા. ૨૦ મી એપ્રિલે જન્મ્યો હતો. હિટલરનો પિતા  
 ગરીબ હતો. એના આપદાદા પણ ગરીબ હતા. હિટલરનો દાદો  
 જેનું નામ જોહાન હિટલર હતું તે ફેબ્રુઆરી ૧૭૯૨ માં ઝેકોસ્લો-



વેક્રિયા તાબેના ડાન્યુબના કિનારા ઉપર આવેલા સ્પીટલ ગામમાં જન્મ્યો હતો. એને મેરિયા આના સીકલમુઅર નામે સ્ત્રી સાથે સંબંધ થયો. બંને સાથે રહ્યાં. એમને ઇ. સ. ૧૮૩૭ માં એક પુત્ર થયો. એ એલોઈ હિડલરનો જન્મ લગ્ન વગરજ સહવાસથી થયો હતો. પુત્રના જન્મ પછી માતાપિતા વિધિસર પરણ્યાં. એડોલ્ફ હિડલર એ એલોઈ હિડલરનો પુત્ર થાય. એ સમયે લોકો એટલા ભણેલા નહોતા. એડોલ્ફના જન્મ પછી તરતજ એનો બાપ હિડલરને બદલે પોતાનું નામ હિડલર લખતો થયો; “ડ” નો “ટ” થયો. હિડલરની બહેન હેનુ પણ પોતાના નામ પાછળ હિડલર લખે છે.

એલોઈ હિડલર બહુ ભણેલો નહોતો. એની સ્થિતિ ગરીબ હતી; માંડ પેટ પૂરું કરતો હતો. એલોઈ હિડલર કે હિડલર પહેલા જૂના બૂટ સાંધવા (Cobler)નો ધંધો કરતો હતો. એ દેખાવે આકર્ષક નહોતો. એ ઝીણી ઝીણી આંખો ધરાવતો હતો. એણે ત્રણ વખત વિવાહ કર્યો હતો. એલોઈ હિડલર પોતાની ૪૦ વરસની ઉંમર સુધી માતાના નામ સીકલમુઅર નામે ઓળખાતો હતો, તે સમયે એણે આના નામે બાઈની સાથે લગ્ન કર્યાં હતાં. આના ઉંમરે એલોઈ કરતાં ચૌદ વરસે મોટી હતી. આના સાધારણ સારા સંબંધો ધરાવતી હતી, એટલે એણે એલોઈની સારી

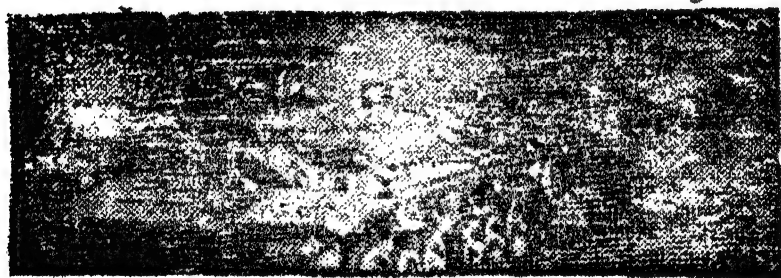




સંભાળ લીધી હતી. આનાએ એલોઈને બે બાળકો બેટ આપ્યાં હતાં. એલોઈને સૌથી મોટો પુત્ર હેમ્બર્ગની હોટલમાં સાધારણ નોકરી કરતાં મરણ પામ્યો હતો. એની સૌથી મોટી પુત્રી એન્જેલા વિએનામાં પરણી હતી. ત્યાં તે રસોધયણનો ધંધો કરતી હતી. આના ૧૮૩૩ માં મરણ પામી.

એલોઈ હિટલર અથવા હિટલર વિધુરનું જીવન ગાળી શકે તેવા સ્વભાવનો નહોતો. છ અઠવાડિયાંમાં એક ફ્રેન્ઝીસ્કા નામે સ્ત્રીને પરણી લાવ્યો. એને ધરસંસાર ઠેઠ ૧૮૮૪ સુધી ટક્યો હતો. એને કાંઈ સંતતિ નહોતી.

એલોઈ હિટલર ત્રીજીવાર ક્લેરા નામની એક યુવતી સાથે પરણ્યો. એલોઈ હવે આઘેડ હતો. ક્લેરા યુવાન હતી. તે ઊંચી, ટટાર અને સાંકડા મુખવાળી હતી. એની આંખો મોટી હતી. તા. ૨૦ એપ્રિલ ૧૮૮૬ ના એડોલ્ફ હિટલરે જન્મતમાં પહેલી આંખ ઊઘાડી હતી. એ સમયે એની ગત માતા આનાની લાગવગથી એલોઈ હિટલર બ્રોનોના કર્સ્ટમ ઇન્સ્પેક્ટરનો અધિકાર ધરાવતો હતો. એ વખતે એલોઈની ઉંમર આવન વર્ષની અને ક્લેરાની ઉંમર ૨૯ વરસની હતી. ક્લેરાને બીજા બે સંતાનો એડોલ્ફની પાછળ થયાં હતાં, પોલા ૧૮૯૭ માં જન્મી હતી. તે વિએનામાં રહેતી અને હમણાં એડોલ્ફ હિટલર સાથે રહે છે. બીજું બાળક બાળપણે જ બ્રુમિદાહ થયું હતું. એલોઈને બ્રોનોમાં નોકરી કરતાં



પેન્શન મળ્યું એટલે એ કુટુંબને લઈને લીન્ઝ રહેવા આવ્યો. નિવૃત્ત જીવનમાં એલોઈ હિટલર દારૂ ઠીંચતાં શીખ્યો હતો.

નાના એડોલ્ફને સ્કૂલમાં ભણવા માટે મૂક્યો. એને ભણાવી ગણાવીને પોતાની માફક સરકારી નોકરીમાં જોડવાનો એલોઈનો વિચાર હતો. પરંતુ એડોલ્ફ તોફાની, સ્વચ્છંદી અને તુમાખી સ્વભાવનો હતો. એ પિતાને ગાંઠતો નહિ. પિતા દારૂના ઘેનમાં તેને માર મારતો આથી પિતા પુત્રને બનતું નહિ. એડોલ્ફ પિતાથી ત્રાસતો પણ માતાની હાંકમાં એને રક્ષણ અને આરામ મળતાં હતાં. માતા અને પિતા વચ્ચે પણ મેળ નહોતો. માતા નાના એડોલ્ફને કલાકાર બનવાની વિનવણી કરતી હતી. એડોલ્ફ શાળામાં જતો નહિ, પણ મેદાનમાં રમવા ભાગી જતો હતો. તે નદીઓનાં કાંતરોમાં, ઝાડોની ડાળીઓ ઉપર કે મેદાનોમાં મહાલતો હતો. એ કનિયાઓર પ્રવૃત્તિનો હતો. છોકરાઓની સાથે એને વારંવાર મારામારી થતી હતી.

ખીંતે પુત્ર ચિત્રકાર થવાની મહત્વાકાંક્ષા ધરાવતો હતો. એલોઈને આ કલા ઉપર પક્ષપાત નહોતો. બંને વચ્ચે મજબૂત મતભેદ ચાલુ રહેતો. એડોલ્ફ તેર વરસનો થયો, એટલે એલોઈ હિટલર ૧૯૦૭માં પોતાના નાટકને આ લોકમાંથી ખતમ કરી પરલોકમાં ગયો.

કલેરા બળવાન આત્મા હતી. એણે ઘરનો ભાર ઉપાડી લીધો. એડોલ્ફ એટલામાં બિમાર પડ્યો. એનું શિક્ષણ અધુરું રહ્યું. કલેરા પણ અકાળે આ દુનિયા જગત છોડીને ચાલી, ત્યારે એડોલ્ફ



હેર એડોલ્ફ હિટલર

૧૮ વરસનો બેકાર યુવાન હતો. જગતમાં હજી એને જૂઝવાનું હતું. એનાં માતાપિતા જતાં એને કાઢની ઓથ રહી નહિ.

એકાદક હિટલરે ઓસ્ટ્રિયાની રાજધાની વિએનામાં જીવન-નિર્વાહનું નાવ હંકારી મૂક્યું. લાગવગ અને પૂરતી વિદ્યા વગરના હેર હિટલરને લાંબો વખત સુધી બેકારીએ હેરાન કર્યો. એણે મજૂરીનો ધંધો શરૂ કર્યો. ઘરો બંધાતાં હતાં ત્યાં તે ચૂનાની તગારી ઉપાડનાર મજૂર તરીકે રહ્યો. એક હજાર દિવસો સુધી એણે મજૂરીનો ધંધો કરી દુનિયાની લીલી-સૂકી જોઈ. મૂડી અને મજૂરીના સવાલનો એણે અભ્યાસ કર્યો. કામદારોની તકલીફો, એમનાં વ્યસનો, એમની વિચારધારાઓ, એમના પ્રત્યે રાજ્યને અદા કરવાની ફરજો આ સર્વ વિષે હિટલરે જાતે અનુભવ મેળવી લીધો. એમની સામાજિક સ્થિતિ સુધારવાનાં સ્વપ્ન એણે રચવા માંડ્યાં.

હિટલર અવલોકન કરવાની ટેવવાળો હતો. એને વાંચવાનો પણ ખૂબ શોખ હતો. એ જાહેર લાયબ્રેરીઓમાંથી ગ્રંથ ગ્રંથ 'વાદો'નાં પુસ્તકો લાવીને વાંચવા માંડ્યો. એણે વિએનાના વિલાસી-જીવન જોઈ તે પ્રત્યે તિરસ્કાર કેળવ્યો. એણે કેટલાંક છૂપાં મંડળોમાં હાજરી આપવા માંડી; એમાંથી એની વિચારશક્તિને ખૂબ જાળવવાનું મળ્યું. એની રાજકીય બુદ્ધિ કેળવાવા માંડી; એણે પોતાના સ્વદેશના તારણહાર થવાનાં સ્વપ્ન રચવા માંડ્યાં.

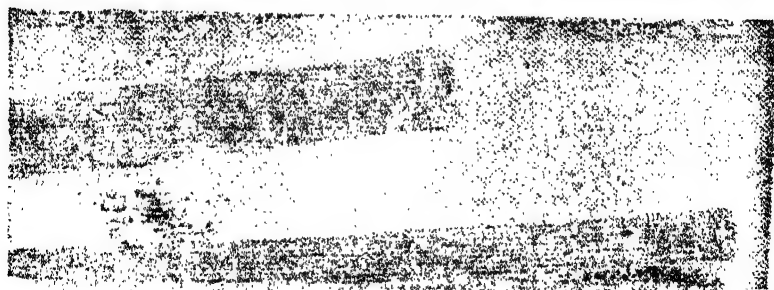
મજૂરોનાં, મંડળો હતાં. હિટલરને એ મંડળોના સાંકડા વાડામાં જોડાવાની ઇચ્છા નહોતી. એ વિશાળ દષ્ટિબિંદુથી જોઈ શકતો



હતો. મજૂરોના મંડળમાં એ જોડાયો નહિ આથી એને પાણીચું મળ્યું. તેણે ખીજે બે-ત્રણ જગ્યાએ કામ કરવાની ઉમેદવારી કરી પણ મજૂરોના મંડળમાં જોડાયા વગર સર્વત્ર એને નારિયેલ મળવા લાગ્યું. હિટલર બેકાર બન્યો. ખાવાને માટે પણ એને મુશ્કેલીઓ નડવા લાગી. એ લિખારીની હાલતમાં આવ્યો. એને ફરજિયાત મજૂરીનો ધંધો મૂકી દેવો પડ્યો. એના ઉદયની પાછળ પાંદડું હતું.

એ હવે એકવીસ વરસનો બેકાર યુવાન હતો. મજૂરી તો મળે તેમ નહોતું. એને નાનપણથી ચિત્રો ચિતરવાનો શોખ હતો. એ શોખ એણે કેળવ્યો હતો. એણે હવે ધંધા તરીકે આ ચિત્ર-કળાને સ્વીકારી. એને કામ મળવા લાગ્યું. કામમાં એણે અનુભવ મેળવ્યો. લોકોને રુચિ કરે તેવાં ચિત્રો તે ચિતરી શકતો હતો. શેઠલાની ચિંતા હવે દૂર થઈ. આખા દિવસમાં ચાર-પાંચ કલાક કામ કરતો; બાકીના સમયમાં જાહેર પુસ્તકાલયનાં પુસ્તકો મેળવતો વાંચતો હતો. ઓસ્ટ્રિયામાં પ્રજાસત્તાક રાજ્ય હતું. લોકશાસનના ઓઠા હેઠળ સ્વાર્થી અને મોઢે મીઠા વક્તાઓ જેવા રાજદ્વારીઓ સૌને છેતરીને સત્તા મેળવતા હતા-પોતાનાં ગળવાં ભરતા હતા. આથી પ્રજાતંત્ર સ્વાર્થી રાજ્યદ્વારીઓ અને અંધ-શ્રદ્ધાળુ લોકો તરફ એને તિરસ્કાર થયો.

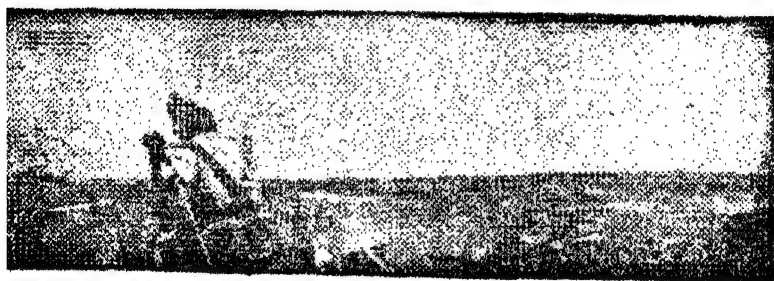
યાહૂદીઓ આ સમયે બધા ધંધાઓમાં વ્યાપક રીતે મોખરે રહેતા હતા. તેઓ સર્વ જાતના કામકાજમાં પોતાનાં છાપખાનાં,



સંગઠન, વિદ્યા અને લાગવગથી મોખરેનું સ્થાન મેળવતા હતા. એણે વ્યાપાર, ઉદ્યોગ, શરારી, અધિકારોમાં યાહદીઓને અગ્રગણ્ય જોયા; એ એની સમજશક્તિને કાંટાની માફક ખૂંચવા માંડ્યા ત્યારથી યાહદીઓ મારે અતિશયોક્તિભરેલો ધિક્કાર એણે કેળવ્યો. સત્તા હાથમાં આવતાં એ ધિક્કાર એણે આચારમાં મૂક્યો.

એનું હૃદય જેના ઉપર તિરસ્કાર થાય તેના પ્રત્યે અવિરત ક્રોધથી લબૂકી ઊઠતું હતું. એ ભારે ઉશ્કેરાટમાં રહેતો હતો. એની ખીજ ઉત્તેજનાનું કારણ સામ્યવાદીઓ હતા. એમના પ્રત્યે એનો યાહદીઓથી સહેજ ઊતરતો દ્રેષ હતો. યાહદીઓ અને સામ્યવાદીઓ જર્મનીના મહાન શત્રુઓ છે એવી શોધ એણે કરી દાંત કચકચાવ્યા.

એણે ઓસ્ટ્રિયાની પાર્લામેન્ટનાં ભાષણો સાંભળ્યાં. એ શાસનપ્રથા અને સંકૂચિત અને લોકકલ્યાણની ભાવનાથી વિરુદ્ધ લાગી. 'મારા હાથમાં સત્તા આવે તો હું આ સર્વે ટૂંક સમજણવાળા, સ્વાર્થી અને વાતોડિયાઓને કાઢી દેશોના ઉદય કરું,' એવા એવા વિચારો અને આવવા લાગ્યા. એ એકસત્તાનો પ્રશંસક બન્યો, પરંતુ હજી એના વિચારો પરિપક્વ થયા નહોતા. એને હજી ઘણી ઠોકરો ખાવાની હતી. હિટલરના ભાગ્યમાં પોતાના ધડતર સાથે આખા જર્મન સામ્રાજ્યના ધડતરનું ભવિષ્ય જેડાયું હતું. આ ભૂખડીબારસ એકાર યુવક, સાત કરોડ જર્મનોનો ભાગ્ય-વિધાતા થશે એમાં કોઇને જરાએ વિશ્વાસ નજ હોય.



હિટલર હવે યુવાનીમાં પ્રવેશ કરતો હતો. ત્રેવીસ વરસની હિમરે હિટલર મ્યુનિચ શહેરમાં આવ્યો. એવેરિયાનું આ મુખ્ય શહેર છે. હિટલરને એ બહુ પસંદ હતું. હજીએ એનો નિવાસ મ્યુનિચ શહેરની પડોશના પર્વતોમાં ખાસ બનાવેલા ભવનમાં છે. હિટલરે મ્યુનિચમાં રાજ્યદ્વારી વૈદેશિક સંબંધો અને તેના પ્રત્યાઘાતોનો અભ્યાસ કરવા માંડ્યો. એનેય ખબર નહોતી કે આ અભ્યાસ ભવિષ્યમાં ઉપયોગી થઈ પડશે. આ સમયે પણ યુરોપમાં યુદ્ધનાં નગારાંના ભણકાર એને કાને અથડાતા હતા. રાજ્યદ્વારી મામલો બગડતો જતો હતો. મોટા રાજ્યોમાં પરસ્પર રાગદ્વેષ, ઈર્ષા, અસૂચા અને પરસ્પર મનોમાલિન્ય વધતાં જતાં હતાં. હિટલર અતિ ગરીબ અને બેકાર હોવા છતાં આ રાજ્યદ્વારી વિષયો એને રસપ્રદ થઈ પડ્યા હતા. મ્યુનિચમાં પણ એ પૂરો ઠરી ઠામ થઈ શક્યો નહિ.

સરવિયામાંથી યુદ્ધની ચિનગારી ચેતી; આખા યુરોપને આ મહાયુદ્ધે ઘેર્યું. બેકાર હિટલરને આ સુંદર તક હાથમાં આવી. એ સાધારણ સિપાઈ તરીકે તા. ૩ ઓગસ્ટ ૧૯૧૪ ના દિવસે જોડાયો. યુદ્ધગીતો લલકારતો સૈનિકોમાં એણે પણ ફૂંચ કરી. પછી તો હિટલરને યુદ્ધના અનેક પ્રસંગો સાંપડ્યા; ગોળાઓ, ગોળીઓના વરસાદ વચ્ચે રહેતાં તેને આવડ્યું. તે પાકો સૈનિક થયો, હિંમતવાન, સાહસિક છતાં કાણ જાણે શા માટે એ જાણે ચડી શક્યો નહિ! સૈન્યમાં તે ચાર વરસ સુધી રહ્યો હતો, છતાં એની



જોઈએ તેવી ઉત્પત્તિ થઈ નહિ. તે માત્ર ડાપોરિલ થયો. ૧૯૧૬માં હિટલર ધાયલ થઈ હોસ્પિટલમાં પડ્યો હતો. તે સાંજે થઈને ફરી મુદ્દમાં ગયો. ૧૯૧૪-૧૯ના યુદ્ધમાં ઝેરી ગેસનો એ ભોગ બન્યો. આ ગેસથી તેની આંખોને નુકશાન પહોંચ્યું હતું. હોસ્પિટલમાં જ એને જર્મન પરાજયના ખપર મળ્યા. હિટલર જર્મનીને ખરા હૃદયથી ચાહતો હતો. એનું હૃદય નિરાશાથી છવાઈ ગયું. આ પરાજયનું મૂળ કારણ એણે ચાહ્દીઓને માન્યા. એનો ચાહ્દીઓ પ્રત્યેનો તિરસ્કાર ધિક્કારના રૂપમાં ફેરવાઈ ગયો. ચાહ્દીઓના એ કંદેર દુસ્મન બન્યો.

યુદ્ધ પૂરું થયું. જર્મની હાર્યું. દુકાળ, અછત, યુવાનોનો સંહાર, ધાયલોના આત્મનાદ, સંબંધીઓના કલ્પાંતથી જર્મની છવાઈ ગયું. ભૂખે મરતું, જખમોથી છવાયલું, પરાજયથી હતો-ત્સાહ થયેલું જર્મની દીન, દુઃખી અને બેહાલ થયું. ૧૯૧૮ના નવેમ્બરમાં હિટલરે જર્મનીના બેહાલ જોયા. લોકો પરાજયમાં ગાભરા બની ગયા. અર્લિનના કામદારોએ હડતાળ પાડી. ખલાસીઓ મનવારો ઉપરથી ઊતરીને બળવામાં સામેલ થયા. ચારે તરફ હડતાળો પડવા માંડી. હેનોવર, અર્લિન, ક્ષાઈનલેન્ડમાં બળવાના વાવટો ચડ્યા. કેઝર ભાગી ગયો. રાજમહેલ ઉપર શાહી વાવટો ચડ્યો હતો તે ઊતારીને લાલ વાવટો ચડ્યો. સામ્યવાદી અને સમાજવાદીઓની સરકાર નિર્માઈ. સમાજવાદી ડૉ. ઇર્નિસ્ટ પ્રિન્સસતાકેનો પ્રમુખ થયો. જર્મનીને કાંઈ મહાન નેતા જોઈતો હતો. હેર હિટલર આ જગ્યા પુરવાને નિર્માણ થયો હતો, પરંતુ હજી એનું નશીબ ખુલ્યું નહોતું.

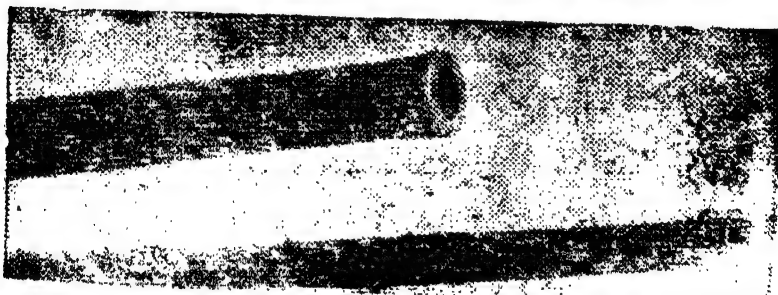


ગરીબી, સત્યાનાંશીથી ગુનાઓ ખૂબ વધ્યા હતા. પ્રજા નિશ્ત્રાહી બની હતી. લાખો યુવાનો યુદ્ધમાંથી છૂટા થયા હતા; તેઓ બેકાર હાલતમાં સમડતા હતા. પરાજય પછી જે અવનતિ થવી જોઈએ તે થઈ હતી.

ઈ. સ. ૧૯૧૯ થી હિટલરે જાસૂસીખાતામાં કામ શરૂ કર્યું. જર્મનીના સૈન્યમાં એ જાસૂસ ખાતામાં દાખલ થયો. એણે મજૂરોની સભાઓમાં હાજરી આપવા માંડી; એના રિપોર્ટો ખાનગીમાં મેળવીને એ પોતાના અધિકારીઓને જણાવતો હતો. એના ઉપર કામદારો તરફથી અનેક આક્ષેપો થયા છે.

હિટલર એક દિવસે જર્મન મજૂરોની એક સભામાં ગયો; તેમાં જર્મન મજૂર નેતા ગોટફ્રિડ ફિડરે ભાષણ કરતો હતો. હિટલર એનું ભાષણ સાંભળવા બેઠો. અહીં ફિડરે ‘જર્મનો એટલે આર્યો અને યહૂદીઓ એટલે આર્યોને ચૂસનારાઓ’ એવી વ્યાખ્યા આપી. હિટલરને આ વ્યાખ્યા ઘણી ગમી ગઈ.

હિટલર થોડાબોલો, વધુ સાંભળનારો હતો; પરંતુ કોઈમાં ઝાઝું ભળનાર નહોતો. સ્વભાવે એ એલકવાયાપણું પસંદ કરતો હતો. પરંતુ એ મહાપુરૂષ થશે એવી કોઈ આગાહી કરનાર લક્ષણ એનામાં નહોતું. એનો જીરસો ભારે હતો. એ કાર્યદક્ષ હતો. સારો વ્યવસ્થાપક હતો. વિચાર કરતો હતો. એના હૃદયમાં દેશાદય





આટે જ્વલંત અગ્નિ સળગતો હતો. એ પોતાને માટે માર્ગ  
સાધતો હતો. એની નસોમાં અરમાગરમ લોહી વહેતું હતું.

ગોટક્રીડ ફિટરના મિત્ર એન્ટન ડ્રેથીલર સાથે ફિટલરને  
ઝોળખાણુ થઈ. ડ્રેથીલરે એને પોતાના મંડળનો સભ્ય થવા  
સમજાવ્યો. એ દિવસ સુધી વિચાર અને ગુણદોષો તપાસ્યા પછી  
ફિટલર આ મંડળમાં સાતમો સભ્ય થયો. ફિટલરના જીવનમાં  
આ અગત્યનો ખતાવ હતો.





૧૫

## નાઝી પાર્ટી

હિટલરે આ પાર્ટીમાં આગેવાનીભર્યો ભાગ લેવા માંડ્યો. એ મનુષ્યોનો કુદરતી નેતા હતો. એને પોતાના મિત્રોને સમજાવવાની પોતાનું મંતવ્ય અસરકારક રીતે ઠસાવવાની ટેવ હતી. એ થોડા જ દિવસોમાં આ પાર્ટીનો મુખ્ય નેતા થઈ પડ્યો. એ પાર્ટીનું 'જાતીય સમાજવાદી રાજ્યપાર્ટી' એવું નામ એણે પાડ્યું. પાછળથી મતભેદથી ફિડર અને ફ્રૂથીલર બંને પાર્ટીમાંથી નીકળી ગયા. પરંતુ હિટલરે એકધ્યાનથી મંડળનો વિકાસ સાધ્યો. એણે શિસ્ત, તાલિમ અને નિયમો દાખલ કર્યા. હિટલરે પ્રથમ વીસ સભ્યો પાડે

ભાપણુ આપ્યું. હિટલર ભાપણુ આપતાં સ્વત્યને ભૂલી ગય છે. એના શબ્દો અંગારની માફક બળતા હોય છે. એ લોકોને ઉશ્કેરી શકે છે. એના મોઢામાંથી ઝરાના પ્રવાહ પેઠે શબ્દો પડે છે. નિરાશા-યુક્ત દુઃખી, ભૂખે મરતી અને પરાજયથી દીન બનેલી પ્રજા ઉપર એના શબ્દો જનદૂષ અસર કરતા હતા. યુવાનોનો તે માનીતો થયો. એકાર અને કામધંધા વગરના યુવાનો એના મંડળના સભ્ય થવા માંડ્યાં. હિટલર, મંડળનું ચણતર અને ઘડતર કરતો હતો.

હિટલર સરસ વક્તા નથી, પણ એની ધગશ, એના બળબળતા શબ્દો, એના હૃદયનો અદમ્ય ઉત્સાહ, એની આંખોમાંથી નીકળતું તેજ સૌ સાંભળનારાઓ ઉપર જનદૂષ અસર કરે છે. હિટલરમાં અનુયાયીઓ બનાવવાની ઉચ્ચ કળા છે. એણે આ મંડળની નેતાગીરી લીધી. આખા મંડળનો શરૂઆતથી એજ બ્રહ્મા હતો. એણે મંડળને જન્મ આપ્યો અને તેને પાળ્યું.

૧૯૩૨ માં એણે મજબૂત મંડળ જમાવી લીધું હતું. નેતા તરીકે હિટલર ધીરજવાળો, ઉત્સાહપ્રેરક હતો. કેવે સમયે કાર્ય કરવું તે એ તક સમજી શકતો હતો. એ કાર્ય હાથમાં લેતાં પોતાની સર્વ શક્તિઓ એની પાછળ ખર્ચી શકે છે. આત્મભોગ પણ આપી શકે છે. એને વ્યવસ્થા અને શિસ્ત પ્રિય છે; બંધારણ દીર્ઘદૃષ્ટિથી બાંધે છે. એ પોતાના આદર્શની પાછળ ઘેલો થાય છે. આદર્શ મેળવવાના ઉપાયો, વિધાનો અને માર્ગો બલે બદલાય પરંતુ આદર્શ





હેર હેસ

જર્મનીનો 'ઉપ્પુટી ક્યુહરર'  
 જે હાલ બ્રિટનમાં કેદ છે.

બદલાય નહિ. એ દૃઢ નિશ્ચયી છે, સ્થિર છે. કોઈપણ જાતના કાય-  
દેસર, બિનકાયદેસર ઉપાયો અજમાવી આદર્શ પૂરો કરતાં એ પાછું  
વાળો જોતો નથી. આદર્શ મેળવવાને માટે નીતિ-અનીતિ, ધર્મ-  
અધર્મ, જૂઠ્ઠમ-મારામારી, ખૂનનાં પગલાં લેતાં પણ એ ડરતો નથી.

હવે નાઝી પાર્ટીના ઉદ્દેશો એણે ધડી કાઢ્યા. એમાં ધણું  
આપણી બુદ્ધિને પ્રતિકૂળ લાગશે. પરંતુ હિટલરે એ પ્રતિકૂળ  
વિધાનોનો ઉપયોગ એટલી ચાલાકીથી કર્યો છે કે તેના માટે પ્રશંસાના  
ઉદ્ગારો નીકળી જાય છે. એ કૂર પણ થઈ શકે છે, ખૂન કરવું  
એને ન ગમે પણ કાર્યસિદ્ધિ માટે ખૂનો કરાવી શકે છે. નાઝી  
પાર્ટીના નીચે પ્રમાણે ઉદ્દેશો એણે તા. ૨૫ ફેબ્રુઆરી ૧૯૨૦ ના  
રોજ જાહેર કર્યા હતા:

(૧) તમામ જર્મનોએ પરસ્પરના સહકારથી જર્મન  
મહારાજ્યની સ્થાપના કરવી.

(૨) વર્સેઈસની સંધિ અયોગ્ય અને અન્યાય કરનારી છે  
માટે રદ કરવી.

(૩) જર્મનીની વસ્તી ખૂબ ધીમ યતી જાય છે. યુરોપમાં  
એને માટે જગ્યા અને જમીન મેળવવાં.

(૪) જર્મનો શુદ્ધ આર્યો છે. યાહૂદીઓ આર્યો નથી, એટલે  
તેઓ જર્મનો પણ નથી.



(૫) જર્મનો ન હોય એવી પ્રજા જર્મનીમાં માત્ર અતિથિ તરીકે રહી શકે.

(૬) શુદ્ધ જર્મન નાગરિક સિવાય બીજાને મતાધિકાર મળવો જોઈએ નહિ.

(૭) રાષ્ટ્રનું પ્રથમ કર્તવ્ય જર્મનીને, હુન્નર ઉદ્યોગમાં અત્યંત વિકાસવાન બનાવવાનો છે.

(૮) યુદ્ધ સમયમાં વ્યક્તિગત લાભ ઉઠાવનારને ગુનેગાર ગણવો. યુધ્ધમાં મેળવેલી સંપત્તિ જપ્ત કરવી.

(૯) રાષ્ટ્રના વૈરી અને અહિત કરનારનો નાશ કરવો.

(૧૦) દરેક જર્મનને સંપૂર્ણ શિક્ષણ મળે તેવી ગોઠવણો કરવી.

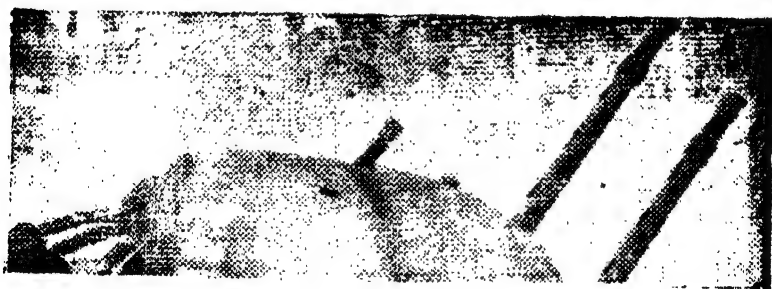
(૧૧) નાઝી પાર્ટીએ આ ઉદ્દેશો પરિપૂર્ણ કરવા પ્રાણદાન સુધ્ધાં પણ આપવું.

હિટલરે પોતાના સૈનિક મિત્રો વચ્ચે પ્રચાર કર્યો. એણે લોકોને ધગધગતા શબ્દોમાં કહ્યું કે, 'તમને ભારે અન્યાય થયો છે, માટે તમે હિંમત રાખો. હું તમને યોગ્ય માર્ગ દોરીશ.' લોકો હજારોની સંખ્યામાં હિટલરનાં ભાષણો સાંભળતાં હતાં. લોકોને એના શબ્દો ગમતા હતા. એણે પોતાનાં મંતવ્યોનો ખૂબ પ્રચાર કર્યો; એને ચારે તરફથી ટેકો મળ્યો.



હિટલરના નાઝીવાદના ધણુ વિરોધીઓ પણ હતા, આથી સભાઓમાં વારંવાર અવ્યવસ્થા અને મારામારી થતાં હતાં. આથી પોતાના પક્ષની વ્યવસ્થા જળવવા માટે એણે સૈનિકોને કામે લગાડ્યા. સૈન્યમાંથી છૂટા થયેલા સ્વયંસેવક સૈનિકોનું એક નાનું સૈન્ય તૈયાર કરાવ્યું; એ ભૂરા ડગલાવાળું સૈન્ય કહેવાતું હતું. હિટલરે ખૂબ પ્રચાર કરવા માંડ્યો. ૧૯૨૨ માં સ્થપાયેલ એના નાનાં સૈન્યનો પણ સારો વિકાસ થયો. એણે પોતાના ભૂરા ડગલાવાળા સૈનિકોનો ઉપયોગ, સામા પક્ષની સભાઓ ભાંગવા માટે કરવા માંડ્યો. હિટલર અને એના સાથીઓ સામા પક્ષની સભામાં ભમતા, વક્તાઓને આડાઅવળા પ્રશ્નો પૂછી હંકારતા અને જોરાવરીથી સભાઓ વીખેરી નાંખતા હતા.

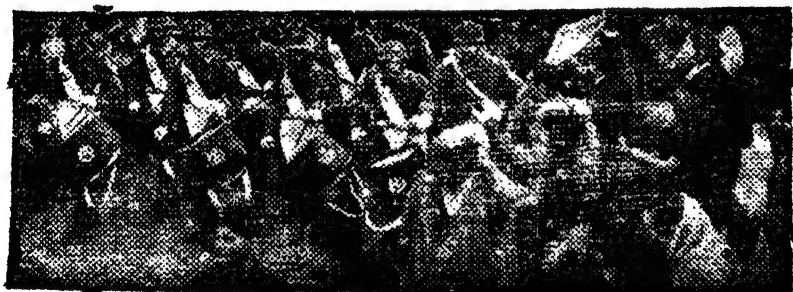
૧૯૨૩ ની સાલમાં હિટલર અને જનરલ લુડેન ડોર્ફ મળી ગયા. બંનેએ ચાલુ સરકારની સત્તા સામે બળવો પોકાર્યો. મ્યુનિચ આ બળવાનું મુખ્ય ક્ષેત્ર હતું. પરંતુ હજી બળવા કરવાને પુરતું બળ હિટલર કે લુડેન ડોર્ફમાં નહતું. બંને પકડાયા. હેર હિટલરને પાંચ વરસની કેદખાનાની સજા થઈ. કારાગ્રહમાં એણે ‘મારી લડત’ (મેઈન કેમ્ફ) નામે પુસ્તક લખ્યું; એ જર્મનીનું બાઈબલ છે. એ પુસ્તકનો બીજો ભાગ એણે ૧૯૨૫-૨૬ માં લખ્યો હતો. આ પુસ્તકમાં, જર્મન જાતિ શુદ્ધ આર્ય લોહીની છે, એમાં ભેળસેળ કરવોજ નહિ; જગતમાં એ સર્વોપરિ જાતિ છે; યહૂદીઓ અને સામ્યવાદીઓ જગતમાં તિરસ્કાર કરવા યોગ્ય જાતિઓ છે; એણે



રશિયાનો યુક્રેન પ્રાંત (જેમાં ઘણા પુષ્કળ થાય છે) લઈ લેવાનો વિચાર દાખવ્યો હતો; જર્મન રાજ્યનીતિની રૂપરેખા ધડી હતી. આ પુસ્તક જર્મનીમાં ફરજિયાત ખરીદવું પડે છે. એની ૭ કરોડ કાપીઓ ખપી ગઈ છે.

માત્ર આઠ માસનું કારાગૃહનું સંકટ ભોગવી હેર હિટલર ૧૯૨૪માં છૂટો થયો. હેર હિટલરના કારાવાસ દરમિયાન પાર્ટી સુસ્ત થઈ ગઈ હતી. જર્મન સરકાર એને સભાઓ ભરવા દેતી નહિ. એની આખી મંડળી નમાલી બની ગઈ હતી. હિટલરે એના પુનરુદ્ધારનું કામ હાથમાં લીધું. એની મૂડી માત્ર સાતસો માર્કની હતી, પરંતુ એનો ઉત્સાહ અદ્ભુત હતો. એણે પોતાના મંડળને વ્યવસ્થિત કરી દીધું.

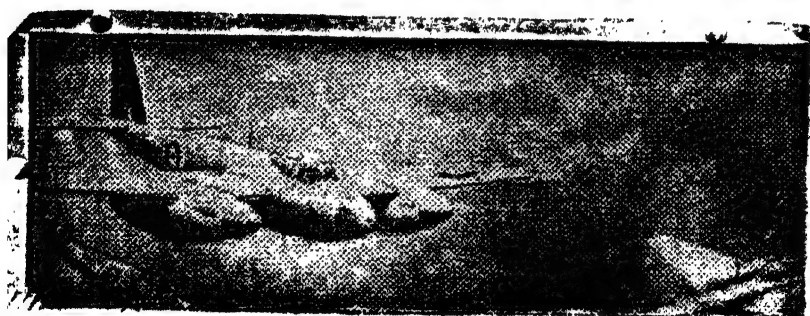
એ સમયે યુવકોની ચળવળ જોસખંધ ચાલતી હતી. યુવકોને કામ જોઈતું હતું. પેટ ભરવા માટે એમને શેણ જોઈતી હતી. અબજોધિપતિ થાઈસિનની મદદથી હિટલરે આ યુવાનોને પોતાના તોફાની સૈન્ય (Storm troops)માં જોડી દીધા. હિટલરે હવે વિશેષ શક્તિથી પોતાનો પ્રચાર કરવા માંડ્યો. એણે જર્મનીમાં પોતાના પક્ષનાં અનેક વર્તમાનપત્રો શરૂ કરાવ્યાં. દરેક શહેરમાં પાકાં મકાનો મેળવી પ્રચારશાખાઓ અને નાઝી મંડળો સ્થાપ્યાં. આ સર્વે પાછળ એને કરોડો માર્કસનો ખર્ચો કરવો પડતો હતો. થાઈસિન અને તેના બીજા મિત્રો એ ખર્ચો પૂરો પાડતા હતા.





દરમ્યાનમાં સમાજવાદી સરકારે જર્મનીમાં કામ કરતી હતી. ૧૯૨૨થી ૧૯૨૯ સુધી હેર સ્ટ્રેસમેન વડે પ્રધાન હતો. સ્ટ્રેસમેન ૧૯૨૯ માં મરણ પામ્યો. એની જગ્યાએ કરટીસ આવ્યો. કરટીસે પ્રજાસંઘમાં જઈ બધાં રાજ્યોએ સૈન્યો અને શસ્ત્રોમાં ઘટાડો કરવાની યોજના રજૂ કરી. પરંતુ મિત્રરાજ્યો એમ કરવા તૈયાર નહોતાં. પોલાન્ડ સાથેના વાંધાઓ બહુ જોસથી ચાલતા હતા. ૧૯૩૨ના જાનેવારીમાં જર્મનીએ દંડની રકમો આપવા ચોકખી ના પાડી; કારણ કે જર્મની જગતની મહામંદીમાં સપડાયું હતું. આ સિવાય ૩૬૨ના સત્તામંદે બેથી ત્રણ અબજ ડોલરની નુકશાની જર્મન પ્રજાને આપી હતી. ચલણના બેહદ ધુગાવાથી જર્મનીનો મધ્યમ વર્ગ બિખારી થયો હતો. એના પછી જુનિંગ ચેન્સેલર તરીકે આવ્યો હતો. એણે પાર્લામેન્ટ (રિસ્ટેગ)ને વિખેરી નાંખી હતી; કારણ કે પાર્લામેન્ટ ખર્ચ ઘટાડવાની તરફેણમાં નહોતી. દર વરસે બજેટમાં મોટી ખાધ આવતી હતી. ડૉ. જુનિંગ ખર્ચ ઘટાડીને વધારે કરો નાંખવા માંગતો હતો. એણે પાર્લામેન્ટને વિખેરી નાંખી, ચોતાની મેજ પ્રેસિડેન્ટ હિંડનબર્ગ સાથે મળી શાસન કરવા માંડ્યું.

૧૯૩૨ માં હિંડનબર્ગે ડૉ. જુનિંગને ચેન્સેલરપદથી અલુત કર્યો, એને ઠેકાણે વૉન પેપનને ચેન્સેલર નીમ્યો. વૉન પેપનની પાછળ જનરલ સ્લેશરનું સુદ્ધિબળ હતું. આ સમયે



જર્મનીની આત્મરક્ષા



ડૉ. ગોબેલ્સ

જમનીનો પ્રચારમંત્રી, જેનાં બુદ્ધાણાં  
જગપ્રસિદ્ધ બન્યાં છે.

નાઝી પાર્ટી

સમાજવાદી પાર્ટી સંખ્યાબળમાં પહેલે નંબરે હતી. બીજે નંબરે નાઝી પાર્ટી હતી. ૧૯૨૭ ના વરસથી જર્મનીને આર્થિક મજબૂતી મળી હતી. એનાં વેપાર અને ઉદ્યોગ પુનઃ સ્થાપિત થયાં હતાં, પરંતુ ખેડારી વધતી જતી હતી. ૧૯૩૧ ની મોટી મંદીએ ખેડારી ખૂબ વધારી દીધી; એમાં હિટલરના જાદુઈ શબ્દોએ લોકો ઉપર ખૂબ અસર કરી. હિટલરે પોતાના તરફથી સભ્યો પાર્લામેન્ટમાં મૂકવા માંગ્યાં, એણે ખૂબ પ્રચાર આરંભ્યો. છેલ્લાં પાંચ વરસો થયાં ભાષણો, વર્તમાનપત્રો અને નાઝી પ્રચાર-ખાતા દ્વારા હિટલર પ્રજામાં ખૂબ પ્રચાર કરતો હતો. પોતાને સત્તા આપવા હિટલરે ડેસલેઈઝમાં ૬૦૦ ઉદ્યોગપતિઓ સમક્ષ ભાષણ કરીને સામ્યવાદના હાઉથી એમને ભડકાવી મૂક્યા.

૧૯૩૨ માં હિન્ડનબર્ગની પ્રમુખ તરીકેની ઓછાની મુદત પૂરી થઈ. હિટલર પ્રેસિડેન્ટના અધિકાર માટે હિન્ડનબર્ગના હરિફ તરીકે બહાર પડ્યો. હિન્ડનબર્ગને ૧૮૦,૦૦,૦૦૦ મતો મળ્યા; હિટલરને ૧,૧૦,૦૦,૦૦૦ મતો મળ્યા. વોન હિન્ડનબર્ગ પ્રમુખ તરીકે ચુંટાયો.

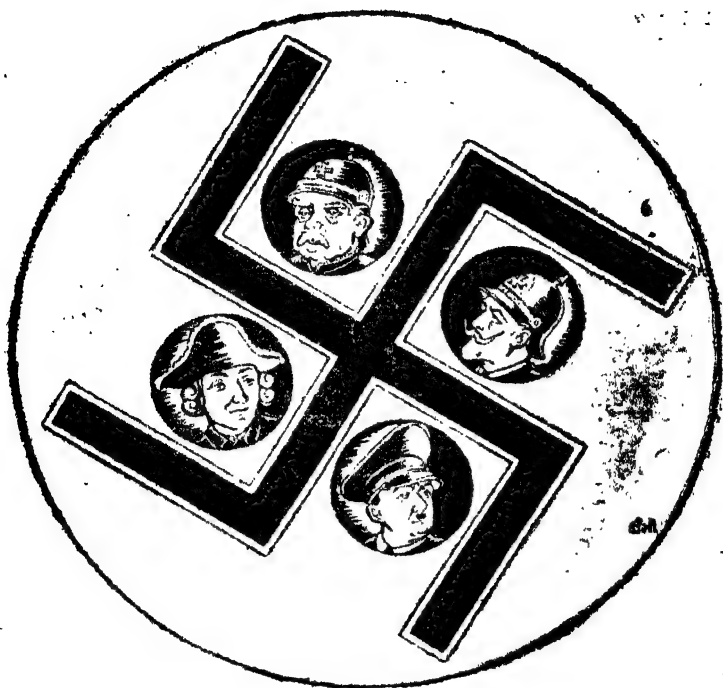
અત્યંત પ્રચારના અંતે હિટલરને વધારે બેઠકો (પાર્લામેન્ટમાં) મળતી ગઈ. એણે બધી સત્તા પોતાના હાથમાં માંગી હતી. એણે જર્મન પ્રજાના કલ્યાણ માટે અનેક વચનો આપ્યાં. ‘હું ખેડારીનું નિવારણ કરીશ. હું વર્સેલ્સની સંધિને રદ કરાવીશ,



મારામાં વિશ્વાસ રાખો.' એના મુખ્ય સહાયક ગોબેલ્સ ભારે જોરશોરથી પ્રચાર કરતો હતો. જર્મનીમાં જુનિંગે પાર્લામેન્ટને ઘરખાસ્ત કરી હતી. અધી સત્તા (૧) હિન્ડનબર્ગના પુત્ર ઓસ્કાર, (૨) વૉન પેપન (૩) જનરલ સ્લેશરના હાથમાં હતી. પ્રેસિડેન્ટ ૮૫ વરસનો વૃદ્ધ થયો હતો. એની બુદ્ધિ પણ હવે શિથિલ થઈ હતી.

વૉન પેપન અને જનરલ સ્લેશરે હિટલરના તોફાની સૈન્ય ઉપરના આગલા પ્રધાનમંડળે મૂકેલા પ્રતિબંધો ઉઠાવી લીધા. વૉન પેપને હિટલરને વાઇસ ચેન્સેલરપદ આપવા માંડ્યું. પરંતુ હિટલરે ના પાડી. આ વખતે મુત્સદ્દીગીરીના દાવો ખેલાઈ રહ્યા હતા. નાઝી મંડળને ટ્રાઇ પણ રીતે સત્તા જોઈતી હતી. પરંતુ પ્રેસિડેન્ટ વૉન હિન્ડનબર્ગ એવી સત્તા આપવાની વિરુદ્ધ હતો. દર્મનમાં વર્સેલ્સની સંધિ તોડીને જર્મનીએ યુવકોને તાલિમ આપવાનું કામ માથે લીધું. જર્મનીમાં રાજદ્વારી મામલો શાંત નહોતો. વૉન પેપન અને જનરલ સ્લેશરને પણ પાર્લામેન્ટ ઘરખાસ્ત કરવાની ફરજ પડી. દર્મનમાં હિટલરનું પ્રચારકામ ચાલુ હતું.





૧૬

## હિટલર સર્વ સત્તાધ્યક્ષ બને છે

હિટલરને ૧૯૩૨ ની જુલાઈની ચૂંટણીમાં ૨૩૦ બેઠકો મળી હતી. પાલમેન્ટમાં નાઝી પક્ષ સૌથી બળવાન પક્ષ થયો હતો. હિટલરને ચેન્સેલર થવું હતું, પણ હિન્ડનબર્ગે માત્ર વાઇસ-ચેન્સેલરનું જ પદ આપવાની ઓફર કરી એટલે હિટલરે તે સ્વીકારી નહિ. હિટલરે ફરી પ્રચારકાર્ય આરંભ્યું. તેને અને તેની પાર્ટીને બારે અસંતોષ રહી ગયો. એણે હવે સર્વત્ર ભાષણો આપવા માંડ્યાં. એની તીબેરીનું તળિયું આવી ગયું હતું. એને ચેન્સેલર થવું જ હતું. ભાગ્યયોગે ૧૯૩૨ ના ડીસેમ્બરમાં ફરી



હિમલય

જર્મનીનો 'જલ્લાદ'; છપી પોલિસનો વડો.

પાર્લામેન્ટની ચૂંટણી થઈ. આ ચૂંટણીના પરિણામે હિટલરે ૨૪ બેઠકો ગુમાવી હતી, છતાં એ નિરાશ થયો નહિ. એના નાઝીઓએ મોટા બેરેશોરથી પ્રચાર ચાલુ રાખ્યો. તેઓ હિટલરને માટે સર્વે સત્તા માગતા હતા. ‘હિટલરના હાથમાં જર્મનીનું સૂકાન સોંપો અને જર્મનીનો ઉદ્ધાર એ એકલો જ કરશે. બધી સત્તા એ એકલાના હાથમાં મૂકી તમે એનામાં વિશ્વાસ રાખો; એ તમને ઉત્તતિના માર્ગે લઈ જશે.’

આ સમયે જર્મનીમાં રાજકીય એકતા નહોતી. જુદા જુદા મતો ચાલતા હતા. સમાજવાદ, સામ્યવાદ, કેથોલિક, નાઝી આ સૌ મતો ઉગ્ર મતભેદો ધરાવતા હતા. રિશ્ટેગ (પાર્લામેન્ટ) માં પણ કુતરૂં ગામ તરફ ખેંચે અને શિયાળ જંગલ તરફ ખેંચે એવા તીવ્ર મતભેદો ઊભા થયા હતા. હિટલરનું બળ પ્રચાર સાથે વધતું હતું. પ્રગ્નને આ આપત્તિમાંથી છૂટવું હતું. એને એક ઉદ્ધારક બોધતો હતો. પરદેશમાં એમને પોતાના હક્કો પાછા બોધતા હતા. જુનિંગની સરકારે પાર્લામેન્ટની મદદ વગર માત્ર વટહુકમોથી એ વરસ રાજ્ય કર્યું હતું. પરંતુ છેવટે હિન્ડનબર્ગે એને પાણીચું આપ્યું. એના પછી વૉન પેપન અને સ્લેશર આવ્યા. પ્રેસિડેન્ટ હિન્ડનબર્ગે વૃદ્ધ અને સમજણશક્તિ રહિત થયો હતો. પાંચ-છ વ્યક્તિઓના હાથમાં આખી રાજ્યસત્તા હતી; એમણે હિટલરને પોતાના મંડળમાં ભાગ લેવાને આમંત્રણ આપ્યું પરંતુ હિટલરને તો સર્વ સત્તા બોધતી હતી. એણે ના પાડી.



જર્મનીમાં બારે અસંતોષ ફેલાઈ રહ્યો. પાર્લામેન્ટમાં પણ કોઈ મજબૂત એકમતવાળી પાર્ટી નહોતી.

પ્રેસિડેન્ટ વૉન હિન્ડનબર્ગને એકાએક ઊર્મિ આવી. હિટલરની પાર્લામેન્ટમાં બહુમતિ નહોતી; છતાં ૧૯૩૩ના જાન્યુઆરી માસમાં એણે એને બોલાવીને વડાપ્રધાનનું પદ આપ્યું. સૈન્ય પ્રેસિડેન્ટના હાથમાં હતું. એના અધિકારીઓ નાઝી સૂત્રોમાં માનતા નહોતા. પ્રજામાં તો મતભેદ હતો. નાઝીઓએ સત્તા પર આવતાં જ આખા રાજ્યમાં ડળને નાઝીમય બનાવી દીધું. ૨૦ લાખ અધિકારોમાં નાઝી પક્ષના મનુષ્યો દાખલ થયા. પોતાના પ્રતિપક્ષીઓ ઉપર નાઝીઓએ જીલમ શરૂ કર્યો. સત્તાની જળ ખૂબ પ્રસારવા માંડી. યહૂદીઓ, સામ્યવાદીઓ અને નાઝી પક્ષના વિરોધીઓને પકડીને એકાંત છાવણીઓમાં પૂરવા માંડ્યાં. વિરોધીઓની વીણી વીણીને ધડપકડ શરૂ થઈ. જાપાંઓ, રેડિયા, વર્તમાનપત્રો, માસિકો, લેખો, કથાવાર્તાઓ, બાપણો, મેળાવડાઓ ઉપર સખ્ત અંકુશો મૂક્યાં. સિનેમા, નાટકોનો નાઝી પંથના સિદ્ધાન્તો ફેલાવવાનાં સાધનો તરીકે ઉપયોગ થયો. ડૉ. ગોબેલ્સે ધીમેથી પણ શાસ્ત્રીય રીતે વાણીસ્વાતંત્ર્યને ચગદી નાંખ્યું. જર્મનીમાં એક જ માંડળ, એક જ અવાજ, એક જ નીતિ, એક જ સર્વાધિક્ષ અને એક જ પરદેશનીતિ રહે તેવી પેરવી બહુ વિશાળ પાયે પણ મક્કમ રીતે થવા લાગી. બધાં વર્તમાનપત્રો, લેખકો, નાટ્યકારો, બાપણકર્તાઓનો, નાઝી સિદ્ધાંત ફેલાવવાનાં વાજત્રો તરીકે ઉપયોગ થવા માંડ્યો.



હિટલર સર્વ સત્તાધિક્ષ બને છે

૧૭૭



તા. ૨૭મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૩૩ના રોજ રિરટેગ (પાર્લામેન્ટ)માં આગ લાગી-કોઈએ આગ જાણીખૂઝીને લગાડી હતી. નાઝીઓએ આ સામ્યવાદીઓનું કાવત્રું છે એમ કહીને સામ્યવાદીઓની ધરપકડ કરી. રિરટેગમાં કુલ છસો સભ્યોમાં નાઝી પક્ષના ૨૫૦ સભ્યો હતા. એમની બહુમતિ નહોતી. પરંતુ એમને બહુમતિ જોઈતી હતી. નાઝીઓએ રિરટેગને આગ લગાડી; એનું તહેામત સામ્યવાદીઓ ઉપર મૂક્યું. ૧૦૦ સામ્યવાદી સભ્યોની ધરપકડ કરી એમને એકાંત જાવણીઓમાં પૂરી દીધાં. સામ્યવાદીઓ બળવો જગાડવા માંગે છે, એવા ખોટા આરોપો મૂકીને સામ્યવાદીઓને પકડી પૂરી મૂક્યા. નાઝીઓનો આદર્શ જર્મનીને નાઝીમય બનાવવાનો હતો. કોઈપણ સારા નરસા ઉપાયોથી વિરોધ-પક્ષીઓને પાછા બેસી ન શકે તેવી રીતે દબાવી નાંખવામાં આવ્યા.

હેર હિટલરે પોતાના પ્રચાર માટે અને વિરોધીઓના દમન માટે લુચ્ચા, ગુંડાઓ, સૈન્યમાંથી કાઢી મૂકેલાઓ અને ખેડાર યુવકોની તોફાની ટોળાઓ બાંધી; એને કેપ્ટન રોહમે તાલિમ આપી ભૂખરી ડગલીવાળાઓનું સૈન્ય બનાવ્યું હતું. કેપ્ટન રોહમ હેર હિટલરનો વફાદાર અને ખરો ઉદ્યોગી સાથી હતો. હેર હિટલરને આગળ પાડવામાં એણે સખ્ત મહેનત અને ઘણાં કાળાંધોળાં કર્યાં હતાં. એ પરાક્રમી અને ખરો ઉદ્યોગશીલ પણ હલકી નીતિનો હતો. એણે ભૂરી ડગલીવાળાઓનું બે લાખ માણસોનું સૈન્ય બંધું કર્યું હતું. હેર હિટલરના હાથમાં ૧૯૩૩માં કુલ



સત્તા આવી એટલે એને ભૂરી ડગલીવાળા સૈન્યનું કામ રહ્યું નહિ. એના હાથમાં રાજ્યની પોલિસ અને સૈન્યો આવ્યાં હતાં. આ સિવાય જનરલ ગોરિંગનું કાળી ડગલીવાળાઓનું સૈન્ય પણ હતું. એટલે ભૂખરી ડગલીવાળા સૈન્યોને વિખેરી નાંખવાનો નિર્ણય થયો.

ક્રેપ્ટન રોહમની માંગણી આ ભૂરી ડગલીવાળાં સૈન્યોને નિયમિત સૈન્યોમાં જોડી એનું મજબૂત સૈન્ય બનાવવાની હતી. પરંતુ હિટલરને આ વાત પસંદ નહોતી. ક્રેપ્ટન રોહમના હાથમાં મોટી સત્તા જાય તેની વિરૂદ્ધ નાઝી પાર્ટી હતી. પરંતુ રોહમની સેવાઓ પણ અતિશય મહાન હતી. હિટલરે એને પોતાની સાથે વાતો કરવા બોલાવ્યો. સાડાપાંચ કલાક સુધી વાતો લંબાઈ પરંતુ રોહમની માંગણીઓ હેર હિટલરને રૂચી નહિ. એને તો જર્મનીના દેવ અને સર્વ સત્તાધ્યક્ષ બનવું હતું. પોતાની સત્તા સામે પડકાર કરી ‘અમને આમ કરાવી આપો’ એવું કહેનારને એ સાંખે તેમ નહોતો. જર્મનીનું સૈન્ય પણ આ બે લાખ ગ્રંડાઓના બનેલા રખડુ અને કાઠપણુ નીતિ, અનીતિના કામમાં તૈયાર એવાઓને પોતાની સાથે મેળવવા રાજી નહોતું. હિટલરે એનો ઘડો લાડવો કરવા વિચાર કર્યો.

નાઝી પાર્ટીના પ્રચારખાતાએ ડૉ. ગોમેસની પ્રેરણાથી ક્રેપ્ટન રોહમ અને તેના મદદનીશ કાર્લ અનેર્સ્ટ સામે બંધકર



પ્રચાર શરૂ કરી એ કાળાં કામો કરનારા બળવો જગાડવા માંગે છે, એવા મિથ્યા આરોપો મૂકી દીધા. હિટલરે જાતે જઈને કેપ્ટન રોહમને પકડી લીધો; એને જેલમાં ગોળીથી વીંધી નાંખાવો. કાર્લ અને સ્ટ અને ભૂખરી ડગલવાળા આગેવાનોને ગોળીથી વીંધી મારી નાખવામાં આવ્યા. જનરલ સ્ટ્રીશર અને કેટલાક વિરોધીઓના પણ એવા જ હાલ થયા. ૧૯૩૩ના જૂનની તા. ૨૬ અને ૩૦ના રોજે કાળી ડગલીવાળાઓએ આગેવાનોને પકડી ભૂખરી ડગલીવાળાઓને વિખેરી નાંખ્યા.

તા. ૨૭ ઑગસ્ટ ૧૯૩૩ના રોજ હેર હિન્ડનબર્ગ મરણ પામ્યો. હેર હિટલરે પ્રેસિડેન્ટની સત્તા પણ પોતાને સ્વાધિન લીધી. પ્રેસિડેન્ટ અને વડાપ્રધાન એજ થયો. એ નાઝીપક્ષનો દેવ હતો. એને જર્મનીનો દેવ બનવું હતું. પોતાના હાથમાં આવેલી સત્તાનો એણે વિશાળ પાયે ઉપયોગ કર્યો. ડૉ. ગોબેક્સે પોતાના પ્રચાર-ખાતાનાં અદાલતો ખૂબ જોશથી શરૂ કર્યાં. એણે હેર હિટલરને, સર્વ સત્તાધારી, પૂજ્ય મૂર્તિ તરીકેના આદર્શને રજૂ કરી, મંડળો, વર્તમાનપત્રો અને ભાષણો દ્વારા વહેતો મૂક્યો. જર્મનીની વિચારધારાને આ તરફ વાળવા એણે લોખંડી જાળ બિછાવી. સતત પ્રચાર અને અંકુશોને લીધે જર્મનીનો મોટો ભાગ હેર હિટલરને સર્વાધ્યક્ષ, ઉદ્ધારક અને અત્યંત પૂજ્ય માને છે, અને એજ નાઝીવાદનું મૂળ ખેત્ર છે. હેર હિટલરને હવે કોઈ પણ સત્તાચ્યુત કરી શકે તેમ નહોતું. હિટલરના હાથ નીચેની ધૂપી પોલિસ ખાનગી વાતોની ખાતમી





સ્ટીશર

જેણે થઈદીઓ પર અમાનુષી સીતમો ગુળથા

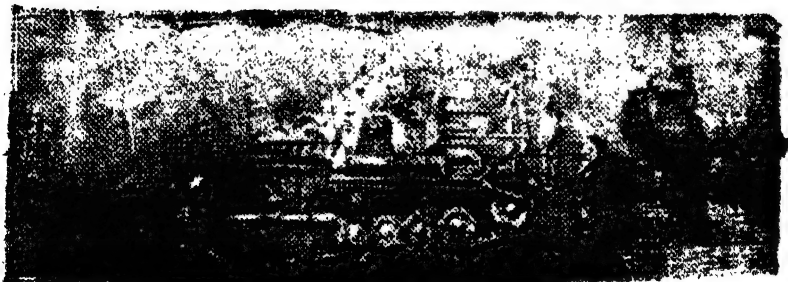
મેળવી સર્વાધ્યક્ષના કાર્યોની ટીકા કરનારને કેદખાને મોકલી દેતા. હેર હિટલર પ્રેમથી નહિ પણ પ્રચાર અને ભયંકર ઉપાયોથી સર્વાધ્યક્ષ અને સર્વ સત્તાધારી થયો.

માર્શલ ગોરિંગ હેર હિટલરનો સૌથી બળવાન અને શક્તિ-શાળી સાથી છે. હેર હિટલર એને કપરામાં કપરાં કામે સોંપે છે, તે આ કૂર અને ભયંકર માણસ કોઈપણ રીતે પાર ઉતારી આપે છે. એની કાર્યશક્તિ, એનો જુસ્સો, એની વ્યવસ્થાશક્તિ અને એની વિચારશક્તિ ખૂબ તાલિમ પામેલાં અને વિકાસ પામેલાં છે. હેર હિટલર પોતાના કોઈ પણ અનુયાયીને માથું ફેરવી નાંખે એટલી સત્તા આપતો નથી, પરંતુ ગોરિંગને પ્રમાણમાં વધારે સત્તા મળે છે. ગોરિંગનો જન્મ તા. ૧૨ જાન્યુઆરી ૧૮૯૩માં થયો છે. અત્યારે એ ૫૦ વરસનો છે. કદે ટૂંકો, સહેજ જાડો એ ૬૬ મનનો કૂર પુરુષ ગણાય છે. એ સરળ શિક્ષણ પામ્યો છે. ગયા યુદ્ધમાં એણે ૨૩ શત્રુ પક્ષનાં વિમાનો તોડી પાડી વિમાની અમલદાર તરીકે નામના મેળવી હતી. યુદ્ધ પછી કેટલેક ઠેકાણે પરદેશોમાં નોકરી કરી ૧૯૨૩માં એ હેર હિટલરનો સાથી બન્યો છે. એ ભયાનક સમય આવે પાશવ અને ભક્ષક બની જાય છે. એણે સત્તાનો કારડો બારે સખ્તાઈથી વીંઝી હજારો મનુષ્યોને યમસદનમાં પહોંચાડ્યા છે. હિટલરના વિમાનીદળનો વિકાસકર્તા અને ઉદ્ધારક ગોરિંગ હતો. એ વ્યવસ્થા કરનાર તરીકે જર્મનીમાં અજ્ઞેય છે.



ડા. ગોમેસ્ એ હેર હિટલરનો ખીજો હાથ છે. એ પ્રચાર-ખાતનો મુખી છે. એના પ્રચારથી જર્મનીનો મોટો ભાગ નાઝીમત તરફ લાગણી ધરાવનાર થયો છે. એ કર અંકુશવાળો અને નીચેથી માથા સુધી સંપૂર્ણ લયંકર પ્રચારનો મહાન મહંત છે. ગરીબ કુટુંબમાં જન્મેલો, એક પગનો અપંગ ગોમેસ્ સારો લાણેલો છે. ૧૯૨૨માં એ હિટલરનો પૂનરી બન્યો હતો. ગોમેસ્ના હાથમાં વિશાળ સનાઓ છે, એને પ્રચારકાર્યમાં નીતિ અનીતિ જેવું કાંઈ નથી. ધ્યેય સિદ્ધ કરવા એ લયંકર બને છે. હિટલરને સર્વાધ્યક્ષ અને મહાન રાષ્ટ્રપતિ બનાવવામાં ડા. ગોમેસ્નો મુખ્ય હાથ છે. જર્મનીનાં સર્વ છાપખાનાં, રેડિયા, લેખકો, નાટકગૃહો, સિનેમાઓ વર્તમાનપત્રો, ભાષણો અને વાણીસ્વાતંત્ર્ય ઉપર એનો અબાધિત અધિકાર છે. હેર હિટલરના એ મુખ્ય પૂનરીવર્ગમાં સ્થાન ધરાવે છે.

ડા. વિલ્હેલ્મ ફ્રીક પણ નાઝીપક્ષનો સ્તંભ ગણાય છે. ૧૮૭૭માં પેલેસ્ટાઇનમાં એ જન્મ્યો હતો. એણે પ્રધાનપદુ છેલ્લા ૧૦ વરસો થયાં ચાલુ જાળવી રાખ્યું છે. યહૂદીઓ ઉપર જીલ્લમ કરનાર તરીકે એની અમાનવતા પ્રસિદ્ધ છે. એ હેર હિટલરનો રહસ્યમંત્રી ૧૯૨૩ની સાલથી ચાલુ છે. ખીજો હેસ તો હેર હિટલરનો મોટો વિશ્વાસુ છે. હિટલરને મળવું હોય તો હેસની મારફતે જ ગોઠવણ થઈ શકે છે. હેર હિટલર પાસે રજા વગર કોઈ જઈ શકતું નથી, પણ હેર હેસ અપવાદ છે. હેર હિમલર ૧૯૦૦માં



હિટલર સર્વ સત્તાધ્યક્ષ બને છે

જન્મ્યો હતો. ૧૯૨૭માં એ કાળી ડગળીવાળાં તોફાની સૈન્યનો મુખ્ય અધિકારી બન્યો હતો. ૧૯૩૩માં પોલિસનો પ્રેસિડેન્ટ બન્યો હતો. એના હાથમાં જર્મનીની ભયંકર છૂપી પોલીસનું વડપણ છે. એ કાંઈને પણ પકડી એકાંત ઝાવણીમાં મૂકી શકે છે. જરૂર પડ્યે કાંઈનું ખૂન કરવાની સત્તા પણ એની પાસે છે. એ પરણ્યો નથી. હેર સ્ટ્રીશર પાશવતાના અવતાર સરખો છે. એણે મહદીઓ ઉપર અમાનુષિક જુલમો ગુજાર્યા છે. વિક્ટર લૂઝ પણ આગેવાન નાઝી છે. ખીજા આગેવાનોમાં વોલ્ટર ડારી અને ડૉ. રાખર્ટ છે. હિટલરનો પરદેશખાતાનો પ્રધાન રિખેનટ્રોપ પણ અસાધારણ સામવગ ધરાવે છે.

જર્મનીમાં પોતાની અને નાઝી પાર્ટીની સત્તા સ્થાપવામાં હિટલરને બે વરસ સુધી રોકાવું પડ્યું. એણે લોખંડી સત્તા, લોકો ઉપર પોતાની છૂપી પોલિસ ગેસ્ટાપો અને ડૉ. ગોબેલ્સના પ્રચારથી મેળવી લીધી. એણે શસ્ત્રો બનાવવાનાં સાધનો એકત્રિત કરવા માંડ્યાં.





૧૭

## જર્મનીની યુદ્ધ તૈયારીઓ

જર્મનીએ લોકાર્નોની સંધિમાં સહી કરી હતી. એ સંધિ પ્રમાણે સૌએ શસ્ત્રસંન્યાસનો સિદ્ધાન્ત સ્વીકાર્યો હતો. પરંતુ સૌએ એને કાગળ ઉપર રહેવા દીધો હતો; એનો અમલ કરવાની કામની ખચ્છા નહોતી. પરંતુ જર્મની સત્તો સજે નહિ તેની તકેદારી સૌએ રાખી હતી. શસ્ત્રસંન્યાસ પરિપક્વ ફેબ્રુઆરી ૧૯૩૨ માં મળી તે પછી આ સિદ્ધાન્ત માટે જર્મનીને જરાપણ સંતોષકારક ખુલાસો કરી શકી નહોતી. હિટલરે સત્તા ઉપર આવતાંજ આ વિષયમાં જર્મની ઉપર જે અંકુશ રાખવામાં આવ્યાં હતાં



તેને અવખોળવા અને જર્મનીને કેવી રીતે કામ લેવું તેના માર્ગો શોધવા માંડ્યા. જર્મની પાસે અત્યારે પણ મોટાં સૈન્યો સારૂ મનુષ્યશક્તિ તૈયાર હતી. એક લાખથી પોતાનું સૈન્ય કઠીપણ વધાર્યું નહોતું. પરંતુ એક લાખ સૈનિકોને સખ્ત લશ્કરી તાલીમ આપી એમને વિસર્જન કરી બીજા એક લાખને તાલિમ આપવાનું કાર્ય આગળ ધપાવ્યું. છ-આઠ માસની તાલિમ પછી એક લાખ સૈનિકો તૈયાર થઈ જતા હતા. આમ લાખો સૈનિકો જર્મની પાસે યુદ્ધમાં જોડાવા તૈયાર હતા. આ સિવાય ભૂખરી ડગલીવાળા, કાળી ડગલીવાળા અને બીજાં મોટાં ખાનગી સૈન્યો જર્મનીએ રાખ્યાં હતાં. ખાનગી કારખાનાંઓમાંથી કેટલાંકમાં તોપો, વિમાનો અને રણગાડીઓ પણ એની છૂપીથી ખનતી હતી. જર્મનીએ શસ્ત્રસંન્યાસ પરિપક્વતાથી રાજનામું આપ્યું; રાષ્ટ્રસંઘમાંથી પણ જર્મનીએ ખસી જવાની નોટિસ આપી.

૧૯૩૪ ની શરૂઆતમાંથીજ હેર હિટલરે પોતાના પરદેશની રાજ્યનીતિનાં બીજાં વાવવા માંડ્યાં. પોલેન્ડને પૂર્વ સીલેસિયા વર્સેલ્સની સંધિ મુજબ મલ્યું હતું. જર્મનીને તે આખના કણાની પેઠે ખટકતું હતું. પરંતુ તરત માટે હેર હિટલરે એ કાંટાના દુઃખને દૂર રાખીને કામ લીધું. એણે પોલેન્ડ સાથે સંધિ કરી. પોલેન્ડ ફ્રાન્સનું મિત્ર હતું, છતાં એણે જર્મની સાથે સંધિ કરવામાં અનુચિત જોયું નહિ. આ સંધિ દશ વરસ માટે હતી. પરસ્પર આક્રમણ ન કરવું એ આ સંધિનો બાવ હતો.



હેર હિટલરે ક્રાન્સ અને હિટન સાથે પણ સંદેશા ચલાવ્યા, તેમાં પોતાને જર્મની માટે ત્રણ લાખનું સૈન્ય રાખવાની માંગણી કરી હતી. બધાં શસ્ત્રો બનાવવાની સ્વતંત્રતા માંગી હતી. તેમજ પોષ્ટ અને મુસાફરો માટે વિમાનો બાંધવા દેવાની પણ છૂટ માંગી હતી. હેરહિટલરે આ સર્વે માટે પ્રજાસંઘ દેખરેખ રાખે તે માટે કાંઈ વાંધો બતાવ્યો નહોતો. દશ વરસ પછી જર્મની બીજા રાજ્યો જેટલાંજ વિમાનો બાંધે, એવી મર્યાદાની પણ એની માંગણીઓ હતી. હેર હિટલરને આ સમયે સહકાર જોઈતો હતો. એ હજી શક્તિશાળી અને યુદ્ધ માટે તૈયાર થયો નહોતો.

હિટલરની વલણ આ વખતે સમજાવટભરેલી અને છૂટછાટ આપવાના ધ્યેયની હતી; તેઓ સમાધાન ચાહતા હતા. પરંતુ ક્રાન્સ આ બાબતમાં ભારે મક્કમ હતું. જર્મનીને કાંઈપણ છૂટછાટ આપવીજ નહિ, એવો એનો દઢાગ્રહ હતો. આથી હેર હિટલરની સમાધાન ભરેલી શરતો સ્વીકારાઈ નહિ. ક્રાન્સના મનમાં જર્મની ઉપર જરાપણ વિશ્વાસ નહોતો. આંગળી રાખવાની જગ્યા આપશું તો પોંચો નાંખવા તત્પર થશે એવી ક્રાન્સની માન્યતા હતી. અંગ્રેજો જર્મન તરફ દિલસોજી ધરાવતા હતા; પરંતુ ક્રાન્સને હટાવવા પણ માંગતા નહોતા. આથી જર્મનીનો વિશ્વાસ પ્રજાસંઘ ઉપરથી તદ્દન ઊઠી ગયો. પ્રજાસંઘમાં ફરી સામેલ થવાની એની ઇચ્છા મરી ગઈ. ક્રાન્સ અને હિટને પણ જર્મનીને પ્રજાસંઘમાં ફરી જોડાવાનું આમંત્રણ આપ્યું નહિ. સાર





હૉલ્ડેસ

ઓસ્ટ્રિયાનો સરમુખત્યાર જેનું નાઝીઓએ  
હાસળ કાઢ્યું.

પ્રાંત જર્મનીને પાછો આપવો કે નહિ તે માટે પ્રગ્નસંધે લાંની પ્રમના મતની ગણતરી કરાવવાની યોજના અમલમાં મૂકી. સાર પ્રાંતની મતગણતરી કેટલા માસો પછી બહાર પાડવામાં આવી. એ પ્રાંત જર્મનીમાં એકત્ર થવા માંગતો હતો, તે પ્રમાણે એ જર્મનીને પાછો સોંપાયો. બ્રિટિશોની વતી પરદેશી પ્રધાન સર જોહન સાઈમને જર્મનો સાથે તેમના રાજ્યોના વિકાસ માટે કાંઈ ગોઠવણો કરવાની તજવીજ કરી. પરંતુ ફ્રેન્ચોના સહકાર વગર એ વાત આગળ વધી નહિ.

ઑસ્ટ્રિયાને જર્મન પ્રદેશ ગણી એની સાથે એકત્રિત થવાના હિટલરે પ્રયાસ કર્યા. પરંતુ ઑસ્ટ્રિયાના સરમુખત્યાર મેં. ડોલ્ફસે એનો સખ્ત વિરોધ કર્યો. ઑસ્ટ્રિયાના નાઝીઓએ જર્મનીની ખાનગી સંમતિથી જૂન ૧૯૩૪ માં મેં. ડોલ્ફસનું ખૂન કર્યું.

હેર હિટલરને હવે પ્રગ્નસંધ અથવા બ્રિટન કે ફ્રાન્સ પાસેથી ન્યાયની આશા રહી નહિ. માર્ચ ૧૯૩૫ માં એણે જાહેર બાપણમાં વર્સેલ્સની સંધિ રદ કરવાની જાહેરાત કરી. સૈન્યમાં ફરજિયાત ભરતી શરૂ કરવાની ઇચ્છા પણ પ્રકાશિત કરી. માર્ચ ૧૯૩૫ માં જર્મનીએ એલચીઓને ખબર આપી દીધી કે જર્મની પાસે હવે લડાયક વિમાની દળ તૈયાર છે. વિમાનો બનાવવા માટે દર વર્ષે બજેટમાં ૧૩ કરોડ રૂપિયાની જોગવાઈ કરી હતી. જર્મની ફૂદકે અને બૂરકે સૈન્યો વધારતું હતું.



જર્મની બળવાન થતું હતું, એની ગણતરી પ્રાર્થનાઓ કરનારના સ્થાનેથી પ્રાર્થનાઓ અવગણનાર તરોફે થતી જતી હતી. હેર હિટલરે પોતાના બળને ચકાસી એક પછી એક પ્રગતિશીલ પગલાં સુધી સુધીને ભરવા માંડ્યાં.

માર્ચ ૧૯૩૬ માં હિટલરે પોતાના સૈન્યને હાઈનલેન્ડમાં મોકલ્યું. આ પ્રદેશ વર્સેલ્સની સંધિ પ્રમાણે નિશ્ચય અને જર્મન સૈન્ય વગરનો રખાતો હતો. હેર હિટલરે ખુદી રીતે એનો ભંગ કરીને એ પ્રદેશમાં લશ્કર મૂક્યું. 'ફ્રાન્સ અને રશિયા વચ્ચેની તરતમાં થયેલી, જર્મનીને અકળાવનારી સંધિથી મારે આ પગલું ભરવાની જરૂર પડી છે' એમ હેર હિટલરે પોતાના બચાવમાં ભાષણ કરતાં જણાવ્યું હતું. પરંતુ હેર હિટલરે વધારામાં નહોર કર્યું કે, 'હાઈનલેન્ડમાં કોઈ જાતની કિલ્લેબંધી કે અચાવનાં બાંધકામો કરવાનો અમારો ધરિદો નથી; આ ઉપરાંત યુરોપની સુલેહશાંતિ માટે કોઈપણ સમભાવની સંધિ માટે હું તૈયાર છું; મારે સહકાર સુલેહ માટે હંમેશાં તૈયાર મળશે. ફ્રાન્સ અને બેલ્જિયમ સાથે પણ હું મત્રીની સંધિ કરવા તત્પર છું. પચીસ વરસ સુધી પરસ્પર આક્રમણ નહિ કરવાની સંધિ માટે મને આમંત્રણ મળે તો હું સ્વીકારીશ. જર્મની ફરી પ્રજાસંઘમાં આવવા તૈયાર છે.' હેર હિટલરે ૩૬,૫૦૦ માણસોને હાઈનલેન્ડનો કબજો લેવા મૂક્યા હતા. જર્મની વર્સેલ્સની સંધિની કલમો વધારે પ્રમાણમાં ભંગ કરતું હતું. હેર હિટલર ધીમેથી આવી શરૂઆત કરીને યુરોપના મોટા રાજ્યોની નાડ જોયા પછી બીજા પગલું માંડવાનો વિચાર



કરતો હતો. યુદ્ધ માટેની એની તૈયારીઓ અપૂર્ણ હતી, પરંતુ તે દરમિયાનમાં એ કસોટીનાં પગલાં ભરતો હતો.

આ વસ્તુનો અને જર્મની સામે કેવાં પગલાં લેવાં તે વિચાર કરવા માટે પ્રગ્નસંઘની કાઉન્સિલની સભા લંડનમાં મળી. જર્મનીને પણ પોતાનો પ્રતિનિધિ મોકલવા માટે વિનંતિ કરવામાં આવી. હેર રિથેનટ્રોપ જર્મનીના પ્રતિનિધિ તરીકે આવ્યો. રાષ્ટ્રસંઘની કાઉન્સિલે ઠરાવ કર્યો કે, 'જર્મનીએ હાઈન પ્રદેશમાં સૈન્ય મોકલી વર્સેલ્સ અને લોકાર્નોની ખાતે સંધિઓને નિઃશંક તોડી છે', આવો ઠરાવ કરી કાઉન્સિલ બરખાસ્ત થઈ હતી. હેર હિટલરે એક નવો દસ્તાવેજ સાથી રાખ્યો. સમક્ષ મૂક્યો તેમાં હાઈનલેન્ડમાં સૈન્ય નહિ વધારવા તથા બેલ્જિયમ કે ફ્રાન્સની સરહદો નજદિક સૈન્યો નહિ મૂકવાની ખાત્રી લખી હતી. જર્મન રિશે (પાર્લામેન્ટે) હિટલરના સંધિ તોડવાના પગલાંને અનુમોદન આપ્યું. હિટલરની માંગણીઓ ઉપર ધ્યાન દેવાની ફ્રાન્સે ના પાડી દીધી. ખિટને જર્મનીને કેટલાક સવાલો પૂછ્યા, તેમાં વર્સેલ્સના કરારોના બાકીના ભાગોનો જર્મની ભંગ નહિ કરે એવી ખાત્રી માંગી હતી. જર્મનીએ તેના જવાબ આપ્યાજ નહિ. ખિટને આ બાબત કાંઈ પગલાં લીધાં નહિ. ફ્રાન્સને ઉત્તેજન આપ્યું નહિ; સંધિ તોડનારને કંઈ સજા થઈ નહિ.

હેર હિટલરના પગમાં આથી જોર આવ્યું. ફ્રાન્સનું નવું પ્રધાનમંડળ મો. બ્લુમના વડપણ નીચે આવ્યું. તે જર્મની

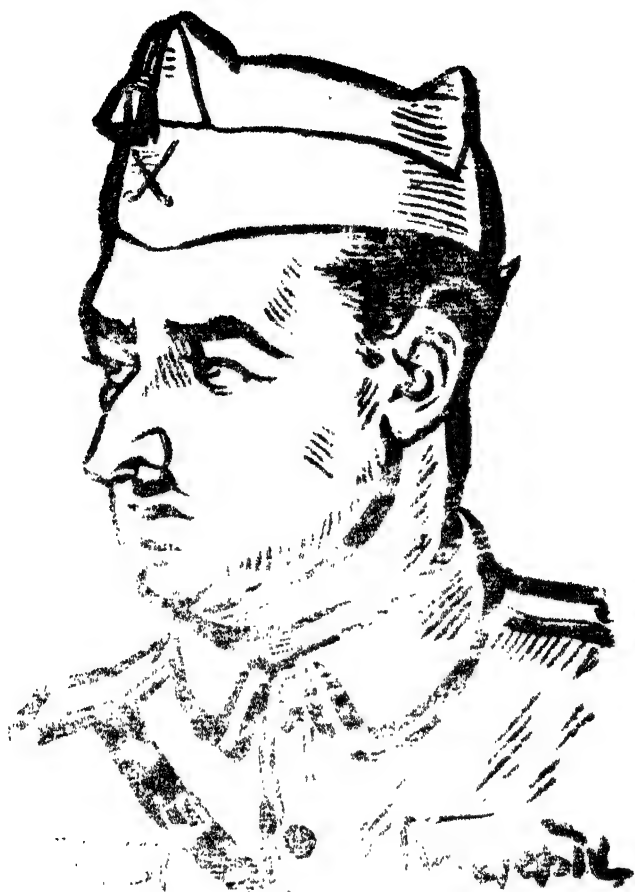


તરફ ઓછો દુરમનાવટ ધરાવતું હતું. હેર હિટલરે હવે ખુલ્લી રીતે આમળ ધપવા માંડ્યું. એ હિટન અને ફ્રાન્સ વચ્ચે રાજનીતિના મતભેદો સમજી ગયો હતો. એણે પોતાના સૈન્યોના વિકાસને અતિ આગ્રહથી આગળ ધપાવવા માંડ્યો. ઓગસ્ટ ૧૯૩૬ના એણે આજ્ઞાપત્રિકા બહાર પાડી સૈન્યની તાલિમનો સમય એક વરસથી વધારીને બે વરસનો કર્યો; આ પણ વર્સેલ્સના કરારોનો બીજો ખુલ્લો ભંગ હતો. સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૬માં હિટલરે જર્મનીના ઔદ્યોગિક (સૈનિક શસ્ત્રાસ્ત્રોના) વિકાસની ચાર વરસની યોજનાના સમાચાર આપ્યા હતા. આ કામ માર્શલ ગોરિંગને સોંપવામાં આવ્યું હતું. તા. ૩૦મી જાનેવારી ૧૯૩૭ના હેર હિટલરે પાર્લામેન્ટ સમક્ષ બાપણ કર્યું, તેમાં તેણે વર્સેલ્સની સંધિને ૨૬ તરીકે જાહેર કરવાનો પોતાનો નિશ્ચય અમલમાં મૂક્યો હતો. જર્મન પરદેશનીતિ હવે કોઈ નવું વજ્ર ઉગામશે નહિ એમ પણ એણે ખાત્રી આપી હતી.

ઇ. સ. ૧૯૩૭ની પાનખર ઋતુમાં બ્રિટિશ પરદેશી પ્રધાન લૉડ હેલિફેક્સ હેર હિટલરને મળી ગયો. લંબાણ વાતચિતો થઈ પણ પરિણામ શૂન્ય આવ્યું.

ઈટેલી અને જર્મનીના સર્વાધ્યક્ષોએ એકબીજાને ટેકા આપવા કરારો કર્યા. ૧૯૩૭ ની ફેબ્રુઆરીમાં આ બંને રાજ્યોએ “ ધરો રાજ્યો ” તરીકેની પોતાની ઓળખાણ આપી, પરસ્પર સંપૂર્ણ સહકાર આપવાની શરતો કરી હતી.





—જનરલ હિન્ડો—

સ્પેનનો સરમુખત્યાર, જેને  
ધરી રાજ્યોએ સત્તાપર સ્થાપ્યો.



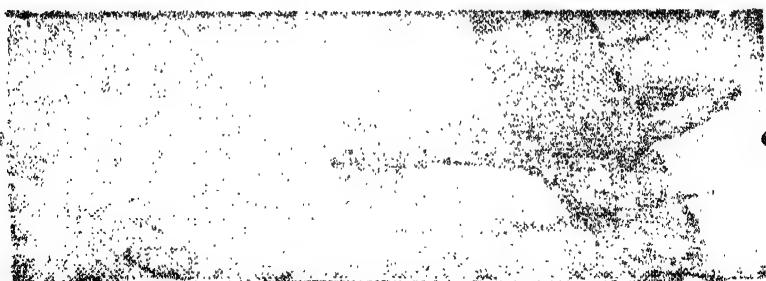
સ્પેનમાં સામ્યવાદીઓની સરકાર હતી. આ સરકાર સામે જનરલ ફ્રાન્કોએ બળવો બહાર ક્યો; સ્પેનિશ પ્રજા સરકાર સાથે સહમત હતી. જનરલ ફ્રાન્કોએ મોરોકોથી મુરિલમ સૈન્ય લાવી સ્પેનના સૈન્ય સામે આક્રમણ શરૂ કર્યું. જનરલ ફ્રાન્કોના ફેસિસ્ટ આક્રમણને જર્મનીએ અને ઇટલીએ બહારમાં ઉત્તેજન આપ્યું. ઇટલીએ એની મદદમાં વિમાનો મોકલ્યા. જર્મન વિમાનો પણ મદદમાં આવી પહોંચ્યાં. જર્મનીએ દશ હજાર સૈનિક ઉસ્તાદોને મોકલ્યા. ઇટલીએ જનરલ ફ્રાન્કોનું સૌતેર હજારનું સૈન્ય મોકલ્યું. જનરલ ફ્રાન્કો જીત્યો. આ યુદ્ધમાં હિટલર અને ફ્રાન્ક તટસ્થ રહ્યાં. એમની વચ્ચે સ્પેનિશ સરકાર તરફ સહાનુભૂતિ ભરેલી નહોતી.

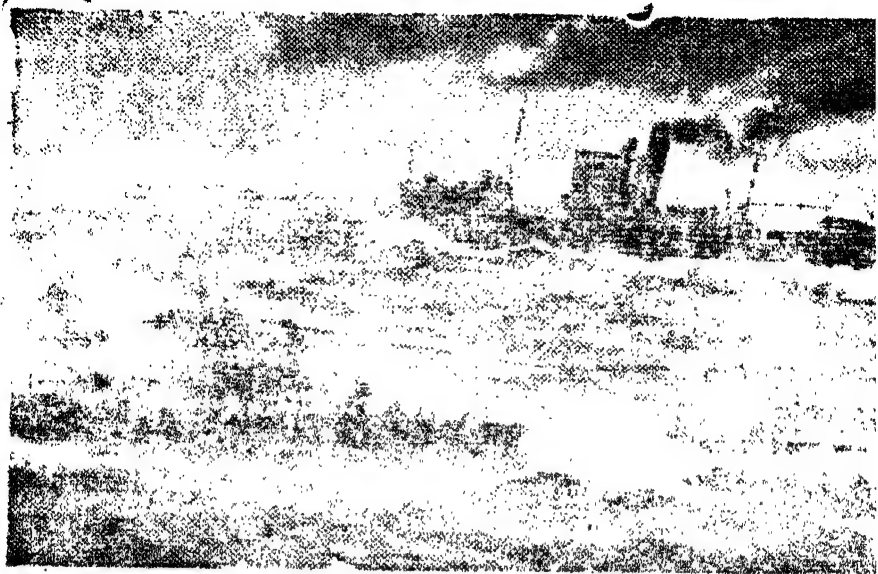
જર્મની બળવાન થતું હતું તે જોઈ હિટલરે પણ પોતાના સૈનિક શસ્ત્રાસ્ત્રો વધારે પ્રમાણમાં તૈયાર કરવા માટેની યોજનાઓ અમલમાં મૂકી. અંગ્રેજો અને જર્મની વચ્ચે ગેરસમજુતી વધતી જતી હતી. બ્રિટિશ સરકારે જર્મનીનાં વર્તમાનપત્રોના ત્રણ પ્રતિનિધિઓને હિટલરમાંથી હાંકી કાઢ્યા. જર્મનીએ પણ લંડન ટાઇમ્સના પ્રતિનિધિને રૂબરૂ આપી. પછી નાઝી પક્ષ સમક્ષ બાબલુ કરતાં હિટલરે પોતાનાં ગુમાવેલાં સંસ્થાનોનો દાવો અલગ ક્યો. બ્રિટિશ પરદેશનીતિને એ અનુકૂળ આવ્યો નહિ; કારણ કે બંધાંખરાં જર્મન સંસ્થાનોનો વહિવટ હિટલર કરતું હતું. જર્મની બળવાન થતું જતું હતું એટલે એ પોતાનું બળ નવા



નવા ફણગાઓ દ્વારા પ્રકટ કરતું હતું. સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૭માં સિનોર મુસોવિની હેર હિટલરને મળવા આવ્યો. આથી આ બંને તરફનો અણવિશ્વાસ ખ્રિટિશ હૃદયમાં વિકાસ પામ્યો. જર્મનો પણ ખ્રિટિશો તરફ જે આદર બતાવતા હતા તેમાં મોટો ઘટાડો થયો. ધરી રાજ્યોના મંડળમાં જાપાન પણ મળ્યું હતું. આ ત્રણેય સામ્યવાદીઓ સામે હિલચાલના પાયારૂપ ધરી સંબંધ બંધાયો હતો. પરંતુ ખરેખર તો એકબીજાની સૈનિક મહત્વાકાંક્ષાને ટેકા આપવાની આ મંધિ હતી.

હેર હિટલર સફળ નાયક થયો. એ જર્મનીનો નીચેની કક્ષામાંથી ઉદ્ધાર કરી પ્રથમ હરોળમાં લાવ્યો હતો. એને પ્રારબ્ધે ચારો આપી હતી. વર્સેલ્સની સંધિ એણે રદ કરી હતી. પોતાની શક્તિથી હાઈનના પ્રદેશમાં સૈન્ય મોકલી દીધું હતું; સારનો પ્રાંત પાછો મેળવ્યો હતો. જર્મનોના શાનિતા સૈન્યને ક્યારે પણ નહોતું એવું બળવાન બનાવ્યું હતું. પોતાના બળથી મોટાં રાજ્યોને હવે એ ડારી શકતો હતો. તાબેદારમાંથી માલિક બન્યો હતો. એણે વિમાની કાફલો સૌથી મજબૂત બાંધ્યો હતો. મનવારોનો કાફલો પણ બનાવ્યો હતો. વહાણવટું પણ તૈયાર કર્યું હતું. દેશમાં વેપાર ઉદ્યોગનો વિકાસ કર્યો હતો. જર્મન યુવકોમાં ચેતન રેડી એમને નિરાશામાંથી આશાની અંખાડી ઉપર બેસાડી દીધાં હતાં.





૧૮

## હિટલરના રાજદ્વારી વિજયો

**હિ**ટલર હવે સ્વતંત્ર બન્યો હતો. એ ઘિટન અને ફ્રાન્સ તેને ઝાળખતો હતો. ઘિટને યુદ્ધ માટે શસ્ત્રસરંજામ બનાવવા માટે મોટી તૈયારીઓ કર્યાની વાતો બહાર આવી શકી, પરંતુ ઘટન અરેખર યુદ્ધને માટે તૈયાર કે હચ્છક નહોતું. મિ. ચર્ચિલ ત્ર જર્મનીની યુદ્ધ તૈયારીઓ વિષે ગંભીર ભાવે ચેતવણીઓનાં ગુશીંગડાં ફૂંકતા હતા. પરંતુ મિ. બ્રાહ્મવિન અને મિ. ચેમ્બર્લેનનાં પ્રધાનમંડળો શાંત હતાં. મજૂર મંડળના મોવડીઓને પાર્લામેન્ટના સભ્યો ઉદ્ધું સૈન્ય ઘટાડવાની વાતો બેસબેર

કરતા હતા. ફ્રાન્સને જર્મનીની ખીક ઊડી હતી. એ હડવા તૈયાર હતું, પરંતુ સમાજવાદીઓ જોઈએ તેવી તૈયારીઓ કરતા નહોતા. મોં. ખુબ સમાજવાદી પ્રધાનોનો વડો હતો. ફ્રાન્સમાં પ્રધાન-મંડળો વારંવાર બદલાતાં હતાં, આથી એકજ મજબૂત રાજ્યનીતિ અંગીકાર કરાતી નહોતી. ફ્રાન્સના મિત્રો પોલાન્ડ, રશિયા આ સર્વ સ્વાર્થનાં સગાં હતાં. ખ્રિસ્ત એક વફાદાર મિત્ર હતું. યુરોપનાં ખીન્ન રાજ્યો પોતાની અંદર અંદરની ખટપટો અને રાજદારી ખેંચતાણોમાં મશગૂલ હતાં; તેઓ આવી પડનારા મોટા બચને સંપૂર્ણ રીતે સામનો કરવા જેટલી અગમચેતી ધરાવતાં હતાં. જો કે થોડી ઘણી વધારે તૈયારીઓ તો સૌ રાજ્યોએ પણ કરી હતી; સૈન્યો વધાર્યાં હતાં.

જર્મનીએ પોતાનું મોટું મંડાણ આક્રમણનીતિ ઉપર બનાવ્યું હતું. એની પાસે સરસમાં સરસ વિમાની કાફલો અને વિમાનીઓ હતા. ખ્રિટિશો જેવડો સમર્થ અને વિશાળ દરિયાઈ કાફલો જર્મની આંધોઃશકે તેમ નહોતું, એટલે જર્મનીએ ખ્રિટિશોના દરિયાઈ કાફલાને ડારવાને મોટી સંખ્યામાં સખમરિનો તૈયાર કરાવી રાખી હતી. પરંતુ જર્મનીનું ખરૂં બળ સરસ વિમાનોનો જંગી કાફલો હતો. રણુગાડીઓ [ટન્કો] ઉપર પણ એમને મોટી શ્રદ્ધા હતી, એટલે રણુગાડીઓની પણ જર્મનીએ મોટા પ્રમાણમાં તૈયારીઓ કરવા માંડી. પાયદળોને માટે એણે લાખો મોટર-ગાડીઓ અને મોટરસાયકલો તૈયાર કરાવી દીધી. એ સિવાય



ફિટલરના રાજદારી વિજયો

ઘોડેસ્વાર સૈન્યોને બહુ ઝોછાં કરી એમને બદલે મોટાં સૈન્યો ગોઠવ્યાં હતાં; સૈન્યોને યાંત્રિકમય બનાવ્યાં હતાં. આ સિવાય વિમાનો, રણગાડીઓ અને યાંત્રિક સૈન્યને એકતંત્ર નીચે આણ્યાં હતાં. એમણે વ્યૂહરચનાઓ તદ્દન નવી પદ્ધતિની બનાવીને આ ત્રણેય યુદ્ધના અંગોનું એકજ સેનાબંધ નીચે એકત્ર કર્યું હતું. આક્રમણ સમયે આ ત્રણેય સાધનો યુદ્ધનું એકજ અંગ હોય એમ પરસ્પરના પૂરા સહકારથી લડવાની અને ભયંકર છાપો મારવાની નવી વ્યૂહરચનાને જર્મન સેનાનાયકોએ સંપૂર્ણતા આપી હતી.

જર્મનોએ સૈન્યનાં સાધનોને સરસતા આપી હતી. આર્થિક બાબતમાં જર્મની પાસે પૈસો નહોતો, પરંતુ બીજાં રાજ્યો સાથે વસ્તુઓની અદલઅદલ કરીને જર્મનીએ સારો નફો મેળવ્યો હતો. રોકડ નાણાંની આપલે કર્યા સિવાય વસ્તુઓની ફેરબદલીજ કરવાની હતી. યુરોપના અનેક દેશો સાથે જર્મનોએ વેપારી કરારો અને અંધિઓ કરી હતી. આ દેશોનો કાચો માલ જગતની મોટી મંદીના સમયમાં મોટા પ્રમાણમાં ખરીદી બદલામાં પોતાનાં કારખાનાઓમાં બનેલી પાછી વસ્તુઓ આપવા માંડી હતી. આથી જર્મનીને ઘણો લાભ થયો. તે સર્વે એણે સૈન્યોના અને શસ્ત્ર-સામગ્રીઓના વિકાસ માટે વાપર્યાં હતાં. જર્મનીનો મુખ્ય નાણાં-શાસ્ત્રી જનરલ શાટ અર્થશાસ્ત્રનો જગદ્ગર ગણાય છે. પ્રગતના પેટે પાટા બાંધીને પણ જર્મનોએ સૈન્ય પાછળ મોટી રકમનાં નાણાં ખર્ચ્યાં હતાં.





જર્મનીની રાજદારી બાજુ પ્રથમ સાર પ્રાંતનો કબજો લેવાની હતી, તે લીધો. પરદેશીઓની દેખરેખ ઉઘોગો અને સૈન્યો ઉપર હતી તે દૂર કરાવી. હાઇન પ્રદેશનો કબજો લીધો. રાષ્ટ્ર-સંઘને મૂકી દીધું, સ્પેનને મદદ કરી. સૈન્યનો મોટો વિકાસ કર્યો, વિમાનોના મહાન કાફલાને નવો તૈયાર કરાવ્યો. સમમરિનોનું મોટું દળ બાંધ્યું; વર્સેલ્સની સંધિને તોડી ફાડી નાંખી, બીજાં મોટાં રાજ્યોની ઉપરવટ અને દબાવવાની શક્તિને નમાવ્યાં બનાવી દીધાં. હેર હિટલરને એક પછી એક વિજયો મળતા ગયા. શરૂઆતમાં એણે બહુ ફૂંકી ફૂંકીને કામ લીધું. નાના બાળકની પેઠે એક એક પગલું સાવચેતીથી ભરવા માંડ્યું. એ પડ્યો નહિ, પણ ઉઠ્યો એ સર્વેમાં વિજયી થયો. ૧૯૩૭ ની આખરે એણે સૈન્યો, રણબાડીઓ અને વિમાનોના મોટા કાફલા તૈયાર કર્યા. એક એક ડગલું બહુ સંભાળથી આગળ વધતાં એના પગમાં જોર આવ્યું. હેર હિટલરે જે શરૂઆતમાં જર્મન પ્રજાને વચનો આપ્યાં હતાં તે સર્વે પૂરાં થયાં; તે સર્વે એણે અક્ષરશઃ સફળ કર્યા છતાં એ મહત્વાકાંક્ષી પુરુષને હજી આગળ વધવું હતું.

હેર હિટલર ઝૂંકી ઝૂંકીને ડગલે ને પગલે આગળ વધતો હતો; એને માટે મોટાં રાજ્યો પાસે અનેકવાર ક્ષમા માંગી પોતાના પગલાને ન્યાયપુરઃસરનું હોવાનો પ્રચાર પણ કરતો હતો. હવે એણે વધારે હિંમતથી કામ લેવાનું શરૂ કર્યું.

ઑસ્ટ્રિયા-હંગેરીના મહારાજ્યના ૧૯૧૪-૧૮ ના મહા-યુદ્ધના પરાજય પછી આ બંને દેશોને જુદા પાડીને ઑસ્ટ્રિયાને બહુ





શુરનીંગ

નાઝીઓના કાવાદાવાનો કચ્છ ભોગ  
બનેલો આસિદ્ધાનો ચેન્સેલર



નાના સ્વતંત્ર પ્રજાસત્તાક વિભાગ તરીકે રાખવામાં આવ્યું હતું. એનું ક્ષેત્રફળ ૩૨,૪૯૦ ચોરસ માઇલનું અને વસતિ ૬૭,૫૯,૦૦૦ની હતી, તેમાં માત્ર વિએના જેવા મુખ્ય શહેરમાં જ વસતિ ૧૯ લાખ જેટલી હતી. ઑસ્ટ્રિયાની વસતિ મોટે ભાગે જર્મનોની જ છે. તેઓની ભાષા અને સંસ્કૃતિમાં પણ મેળ છે. હેર હિટલર પોતે ઑસ્ટ્રિયાનો મૂળ રહેવાસી છે. આ અને દેશો વચ્ચે એકતા કરવાના પ્રયાસો હમેશાં વિધ્નોવાળાં જ નીવડ્યાં છે. ઑસ્ટ્રિયા અને જર્મની વચ્ચે એક જ કસ્ટમ સંયુક્ત પદ્ધતિ ઠેરવવાની ઑસ્ટ્રિયા અને જર્મની વચ્ચેની સમજણમાં ફ્રાન્સ અને બ્રિટને મોટો પથ્થર ફેંક્યો. ઑસ્ટ્રિયા ને જર્મની સાથે મૈત્રી અને ઐક્ય કરતા હેર હિટલરના પગલાનો સિનોર મુસોલિનીએ ભયંકર વિરોધ કર્યો હતો. ૧૯૩૪ માં ઑસ્ટ્રિયાના સરમુખત્યાર ડોલ્ફસનું નાઝીઓએ જર્મન સરકારના ઉત્તેજનથી ખૂન કરાવ્યું હતું. હમણાં સિનોર મુસોલિની જર્મનીનો શત્રુ બન્યો હતો; તે વાંધા લે એમ નહોતું. બ્રિટન અને ફ્રાન્સના વાંધાની હવે હિટલર ઠરકાર કરતો નહોતો. બ્રિટનની વલણ સમાધાનીની હતી. ફ્રાન્સ એકલું કાંઈ કરી શકે તેમ નહોતું.

ઈ. સ. ૧૯૩૮માં ઑસ્ટ્રિયાનો વડો ચેન્સેલર ડૉ. શુશ્નીંગ હતો. હેર હિટલરે એને મ્યુનિચમાં પોતાના રહેઠાણુ ખર્ચેસગાડનમાં બોલાવ્યો. ઑસ્ટ્રિયામાં પણ બળવાન નાઝી પક્ષ હતો; પરંતુ તેની પાસે બહુમતિ નહોતી. ડૉ. શુશ્નીંગની સાથે નાઝી પક્ષનો



મિત્ર પ્રધાન ડૉ. સ્મીડટ પણ આવ્યો હતો. હેર હિટલરે કેટલીક માંગણીઓ ડૉ. શુસ્નીંગ પાસે મૂકી. જર્મનીનું મહાન બળ, પોતાના વિભાગમાં નાઝીઓનું પ્રાબલ્ય, ઇટેલી અને જર્મનીની મૈત્રી અને બ્રિટનની જર્મની તરફ દીલસોજી એના ખ્યાલમાં હતાં. માત્ર એકલું ફ્રાન્સ કંઈ પણ કરી શકે તેવી સ્થિતિમાં નહોતું. ઑસ્ટ્રિયા પોતે કરજના બોમ્બવાળું અને નિર્બળ હતું. આથી હેર હિટલરની બધી માંગણીઓ ડૉ. શુસ્નીંગને મંજૂર રાખવી પડી. એણે આ ફેરફારોને સ્વીકારી લીધાં; તેમાં પ્રધાન-મંડળમાં નાઝીઓને દાખલ કરવા; ડૉ. સ્મીડટને પરદેશખાતું સોંપવું; બીગ્ન નાઝી નેતા ડૉ. સેસ દેન્કવાર્ટને ગૃહમંત્રીના અધિકાર આપવો; બધા રાજ્યદ્વારી કેદીઓને મુક્તિ આપવી; ડૉ. ડોલ્ફસના ખૂન કરનારને માફી આપવી; ઑસ્ટ્રિયામાં નાઝીઓને સર્વ અધિકારો સમભાવે આપવા; આના બદલામાં હેર હિટલરે તા. ૧૧ જુલાઈ ૧૯૩૬ ના ખતવાળી ઑસ્ટ્રિયાની સ્વતંત્રતાને ફરી સ્વીકારી હતી. તા. ૧૨ ફેબ્રુઆરી ૧૯૩૮ ના રોજ આ મુલેહ થઈ હતી.

ડૉ. શુસ્નીંગે આ ગોઠવણને સ્વીકારી પરંતુ એના ઉપર પોતાની આખી પ્રગ્નનો મત લેવાનું જાહેરનામું બહાર પાડ્યું. હેર હિટલર છેડાયો. જે વસ્તુ ઑસ્ટ્રિયાની વતી એના એન્સેલરે સ્વીકારી લીધી તેના ઉપર ફરી મતગણતરી શા માટે ? એને આ મતગણતરીવાળી આખત રુચી નહિ. એણે પોતાના બળ સામે



એ આહવાહન હોવાનું જણાવ્યું. એણે ડૉ. શુરનીંગ ઉપર સખ્ત વિરોધ મૂક્યો. ડૉ. શુરનીંગે તે ઉપરથી રાજીનામું આપ્યું. નાઝી પ્રધાન ડૉ. સેસ ઇન્કવાર્ટ એને ઠેકાણે ઑસ્ટ્રિયાનો ચેન્સેલર થયો. મતગણતરીની વાત પડતી રહી. પરંતુ નાઝી હેર સેસ ઇન્કવાર્ટે તોફાન ચલાવી વડીથી બર્લિન તાર કરીને જર્મની સૈન્યો મંગાવ્યાં. હેર હિટલર જાતે સૈન્યો લઈ ઑસ્ટ્રિયામાં આવી નેનો કબજો લીધો. હેર હિટલરે તરત પગલાં લઈને ઑસ્ટ્રિયાને જર્મની સાથે જોડી દીધું.

બ્રિટિશ રાજ્યનીતિ તટસ્થ રહી. હેર હિટલરનું આ પગલું ઑસ્ટ્રિયાની સ્વતંત્રતાનું ધાતક હોવાથી અચોક્કસ છે એમ એણે જાહેર કર્યું. પરંતુ પારકા નાના રાજ્યની ખાતર બ્રિટિશ સિંહ આગમાં ફૂટે એ અને તેવું નહોતું. છતાં હેર હિટલરનું આ પગલું બ્રિટને જાહેરમાં વખોડી એને યુરોપની શાંતિ ભંગ કરનાર તરીકે જાહેર કર્યું. ફ્રેન્ચોને આ હેર હિટલરની નવી હિલચાલ બચભરેલી લાગી. જર્મનીનું બળ જોટલું વધે તેટલી ફ્રાન્સને માટે આશ્ચર્ય વધે તેમ હતી. પરંતુ બ્રિટનના સહકાર વગર ફ્રાન્સ એકલું કાંઈ કરી શકે તેમ નહોતું.

હેર હિટલર આ દાવ જીત્યો એટલે એને આગળ કૂચ કરવાનું મન થયું. એના દરેક પાસા પોખાર પડતા હતા. હવે એની નજર ઝેકોસ્લોવાકિયા ઉપર પડી. એ તદ્દન નવો દેશ હતો. ૧૯૧૯ ની સંધિથી મિત્રરાજ્યોએ આ નવો પ્રજાસત્તાક





ડૉ. બેનેસ

માદરે વતનને ફરીથી આઝાદ કરવા માટે  
મથી રહેલો ઝેકારલોવેઝિયાનો પ્રમુખ

દેશ અસ્તિત્વમાં આણ્યો હતો. એનું ક્ષેત્રફળ ૧,૪૦,૪૬૩ ચોરસ માઈલનું હતું. વસતિ ૧,૪૭,૨૬,૫૩૩ ની હતી. એના બોહેમિયા, મોરેવીઆ અને સીલેસીઆ જીલ્લાઓમાં ૩૨,૩૧,૬૮૮ જર્મનો વસતા હતા. ૭ લાખ હંગેરિયનો, ૬ લાખ રશિયનો, ૮૧,૭૩૭ પોલીશ, ૧,૮૬,૬૪૨ યહૂદીઓ વસતા હતા. રાજ્ય અને પ્રજાની સંસ્કૃતિ, શિક્ષણ, કલાશક્તિ ઉચ્ચ પ્રકારનાં હતાં. આ નવા રાજ્ય તરફ હેર હિટલરની આંખ ચોંટી; કારણ કે આ પ્રજા-સત્તાકે રાજ્ય યુરોપના મધ્ય ભાગમાં હતું. વેપાર ઉદ્યોગનું કેન્દ્ર હતું, સમૃદ્ધ હતું. એ જર્મની-ઑસ્ટ્રિયાને ખૂબ સરહદમાં મળતું હતું. ઑસ્ટ્રિયા જર્મનીના હાથમાં આવવાથી ઝેકોસ્લોવેકિયા ઉપર હિટલરનો સરસ કાબૂ થયો હતો. ઝેકોસ્લોવેકિયા, બોહેમિયા, સીલેસીઆ અને મોરેવીઆ જીલ્લાઓમાં ૩૨૦ લાખ જર્મનો હતા. આ જર્મનો સુડેટન જર્મનોને નામે ઓળખાતા હતા. ત્યાં હેર હિટલરે પોતાના નાઝી એજન્ટોને મોકલી પ્રચાર કરી અસંતોષ વધારવા લાગ્યો.

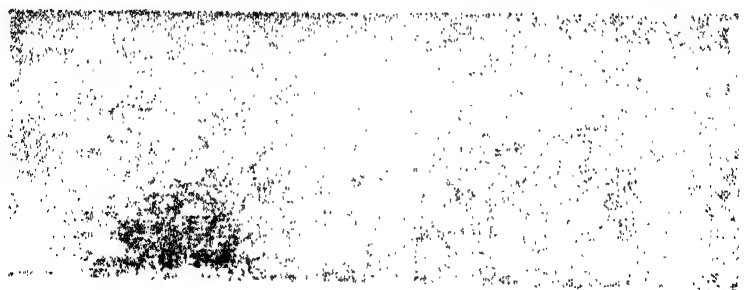
૧૯૩૮ ના ઉનાળામાં સુડેટન જર્મનોએ અસંતોષ પ્રકટ કર્યો. એમના મુખીઓ હેર હિટલરના વિશ્વાસમાં હતા, તેઓએ પોતાના તરફથી ઝેકોસ્લોવેકિયાના પ્રધાનમંડળ આગળ કેટલીક માંગણીઓ રજૂ કરી. એ માંગણીઓનો સાર એક જુદા સ્વતંત્ર રાજ્યનો વિભાગ સ્થાપવા જેવો હતો, એટલે એક સરકારે તે સ્વીકારવાની ના પાડી. આ બંને વિભાગો વચ્ચે મડાગાંઠ બંધાઈ.



હેર હિટલર સુડેટન જર્મનીને ટેકા અને ઉત્તેજન આપતો હતો. બ્રિટિશ સરકારે આનાં પરિણામ ધણાં ગંભીર ધાર્યાં. આખા યુરોપમાં આ ચિનગારી મોટી આગ ઉત્પન્ન કરશે એવી એને ચિંતા પેદા થઈ. બ્રિટન, યુરોપમાં યુદ્ધ ફાટી નીકળે તે અટકાવવા બનતા પ્રયત્નો કરવા માંગતું હતું.

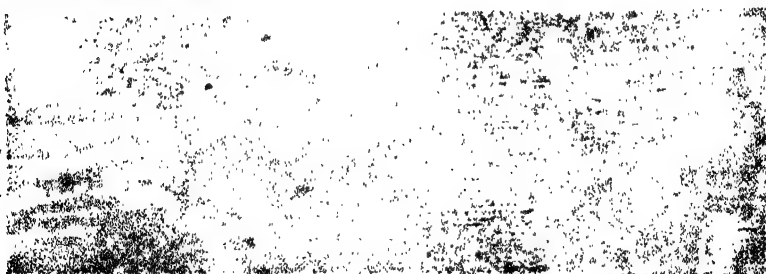
મડાગાંઠ છોડાવવા બ્રિટિશ સરકારે લૉર્ડ રન્સિમેનને કેટલાક અનુભવી સલાહકારો સાથે મોકલ્યો. પરંતુ લૉર્ડ રન્સિમેનના મંડળને સફળતા મળી નહિ; મામલો વિકરી ગયો હતો.

તા. ૧૨ સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૮ના રોજ હેર હિટલરે નુરેમ્બર્ગમાં નાઝીઓ સન્મુખ ભાષણ કર્યું, તેમાં સુડેટન જર્મનીને પોતા તરફથી સર્વ સૈનિક મદદનો સહકાર આપવાનું વચન આપ્યું. આના પરિણામમાં ઝેકાસ્લોવેકિયાના સુડેટન વિભાગમાં બળવા ફાટી નીકળ્યા; આથી ઝેક સરકારે એ વિભાગમાં સૈનિક કાયદો બહાર કરી દીધો. સ્થિતિ બહુ ગંભીર થઈ પડી. કોઈપણ પળે યુદ્ધ ફાટી નીકળવાનો ભય હતો. જર્મનીનું સૈન્ય ઝેકની સરહદમાં ફાખલ થવાની અણી ઉપર હતું. આ સર્વ બેઠક બ્રિટિશ મુખ્ય પ્રધાન મિ. ચેમ્બરલેને એક અસાધારણ અને અણુધાર્યું પગલું ભર્યું. તા. ૧૫ સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૮ના રોજ ચેમ્બરલેન વિમાનમાં બેસીને મ્યુનિચના પર્વતોમાં આવેલા હેર હિટલરના ત્રિભનિવાસ બર્ચેસ-ગાર્ડન ખાતે ગયા. હેર હિટલરે બ્રિટિશ વડા પ્રધાનને જણાવ્યું



કે, 'સુડેટન જર્મનેને પોતાની ઇચ્છા મુજબનું રાજ્યબંધારણ મળવું જોઈએ. તેઓ જર્મન સામ્રાજ્યમાં મળી જાય તો તે હક્ક તેમને આપવોજ જોઈએ; આજ મુદ્દા ઉપર સુલેહ થઈ શકશે.' થોડા દિવસો પછી ફરી મળવાનો ઠરાવ કરી બંને જુદા પડ્યા.

શ્વિટન અને ફ્રેંચો વચ્ચે મસલતો થઈ; તેઓએ એક સરકાર સાથે મસલત કરી. બંને સરકારોએ એક સરકાર ઉપર પોતાની લાગવગથી ખૂબ દબાણ કરીને પોતાની યોજના માટે એની અનુમતિ મેળવી લીધી; તેમાં ૫૦ ટકા ઉપરાંત સુડેટન જર્મનેના રહેવાના પ્રદેશો જર્મન સામ્રાજ્યને સોંપી દેવા, સરહદો પાછળથી દરેક રાજ્યનું કમિશન નક્કી કરે એવી યોજના હતી. મિ. ચેમ્બરલેન ફરી તા. ૨૨ સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૮ના દ્વારન નદી ઉપરના ગોડેસબર્ગ શહેરમાં હેર હિટલરને મળવા ગયા પણ ત્યાં હેર હિટલરે નવા ફતવા રજૂ કર્યાં. પોલ અને હંગેરિયનોની લઘુમતિઓ માટે પણ તેવીજ સ્વતંત્રતા માંગી. આથી મિ. ચેમ્બરલેનને બહુ આશ્ચર્ય થયું. બંને એકમત થઈ શક્યા નહિ. બંને વચ્ચે પત્રવ્યવહાર થયો, તેમાં હેર હિટલરે કહ્યું કે, 'મિ. ચેમ્બરલેનમા આગ્રહથી એણે સૈન્ય મોકલવું બંધ કર્યું છે; એણે વિજય પછી ખીજીજ માંગણીઓ કરી હોત.' ફરી બંને મળ્યા. તે સમયે હેર હિટલરે જણાવ્યું કે, શ્વિટન સાથે તે મૈત્રી રાખવા માંગે છે. જર્મનેનેજ માત્ર જર્મન સામ્રાજ્યમાં તે મેળવવા માંગે છે; એને હવે વધારે પ્રદેશ મેળવવાનો લોભ નથી.



જર્મનોનું આહવાહન લઈ મિ. ચેમ્બરલેન તા. ૨૨ સપ્ટેમ્બરના લંડન આવ્યા; બ્રિટિશની નીતિની ચોખવટ એમણે કરી દીધી કે અમે ફ્રાન્સના સહકારમાં સૈન્ય મોકલીશું. મિ. ચેમ્બરલેને પોતાના પરદેશનીતિના સલાહકાર સર હોરેસ વિલ્સનને ફરી બર્લિન મોકલ્યો. એણે હેર હિટલરને અપીલ કરી, સમાધાન કરવા વિનવણી કરી. ફરી પોતે હેર હિટલરને મળવા આવવાની તૈયારી બતાવી. મિ. ચેમ્બરલેને જણાવ્યું કે, 'થોડા દિવસોના વિલંબ દરમ્યાન તમે આપણી યુરોપની સંસ્કૃતિના ભક્ષક મહાયુદ્ધને જગાડશે. એવું હું ધારી શકતો નથી.' એના જવાબમાં હેર હિટલરે ૨૪ કલાક માટે સૈન્યની તૈયારીઓ અટકાવી દીધી. તા. ૨૮ સપ્ટેમ્બરના મિ. ચેમ્બરલેન બર્લિન પહોંચ્યા. મ્યુનિચ ખાતે ફ્રેન્ચ વડા પ્રધાન, બ્રિટિશ વડા પ્રધાન, સીનેટર મુસોલિની અને હેર હિટલરની પરિપક્વ મળી. એ દિવસ ચર્ચા ચાલી. તા. ૩૦ સપ્ટેમ્બરના રોજ સર્વસામાન્ય સંમતિથી સ્વીકાર થયો કે, સુડેટન વિભાગમાં જર્મનોની વસતિવાળા વિભાગો તરત જર્મનીમાં મેળવો દેવા. બાકીના શંકયગ્રસ્ત જિલ્લાઓમાં લોકોના મત લઈ તે પ્રમાણે કરવું. એક સરકારે પણ આ યોજના સ્વીકારી.

હેર હિટલર અને મિ. ચેમ્બરલેન [બ્રિટિશ વડા પ્રધાન બંનેની સહીઓથી નીચે પ્રમાણે જાહેરનામું બહાર પડ્યું:

‘અમે જર્મન સર્વાધ્યક્ષ અને બ્રિટિશ વડા પ્રધાન ફરી આજે મળ્યા હતા. અમને બંનેને લાગ્યું કે બ્રિટિશ-જર્મન સંબંધ બંને દેશો અને આખા યુરોપ માટે અતિ ઉપયોગી છે.

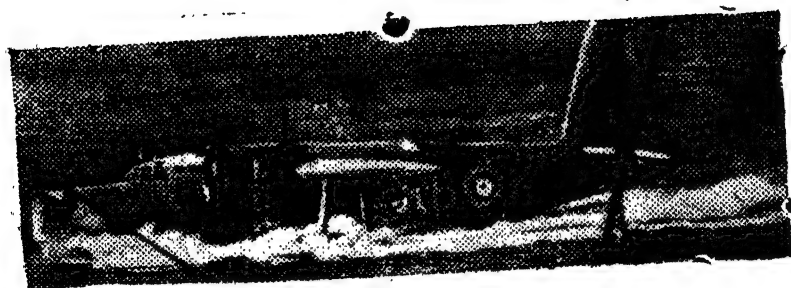


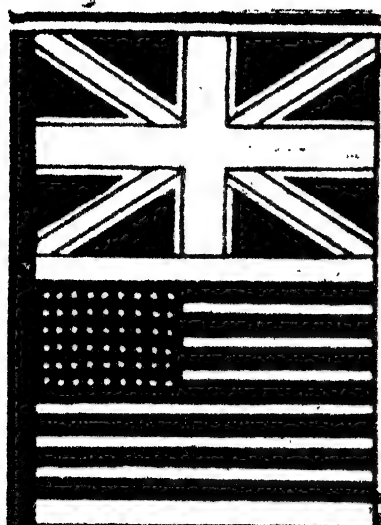


મધકાલે જે સંમતિના અમે સહી કર્યું છે, તે બ્રિટિશ-જર્મન દરિયાઈ સંધિ બંને દેશોના પરસ્પર મિત્રાચારી ભરેલા વ્યવહાર માટે પ્રતિકરણ છે-એકબીજાનો સાથે યુદ્ધમાં નહિ ઊતરવાની ઇચ્છાનાં એ મૂળ સ્વરૂપો છે.

હવે બંને દેશો વચ્ચે જે કાંઈ વાંધા પડે તે એકબીજાના સહકારથી અથવા પંચ રાખીને પતાવવામાં આવશે.'

આ પત્રમાં સહી કરી આવ્યા બાદ મિ. ચેમ્બરલેન લંડન આવ્યા; બીજો દિવસે ખબર મળ્યા કે હેર હિટલરે સમજુતી ઉપર ચુંકીને આખો સુડેટન વિભાગ કબજે કરી લીધો છે.



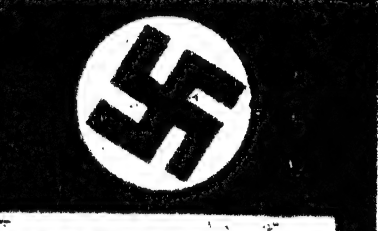


જ મેં ની ન

આ ત્મ ક થા

ખં ડ

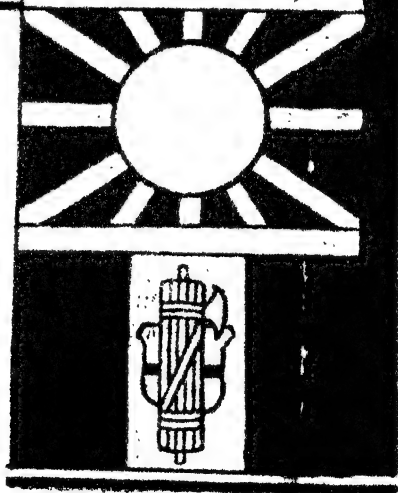
બી જો

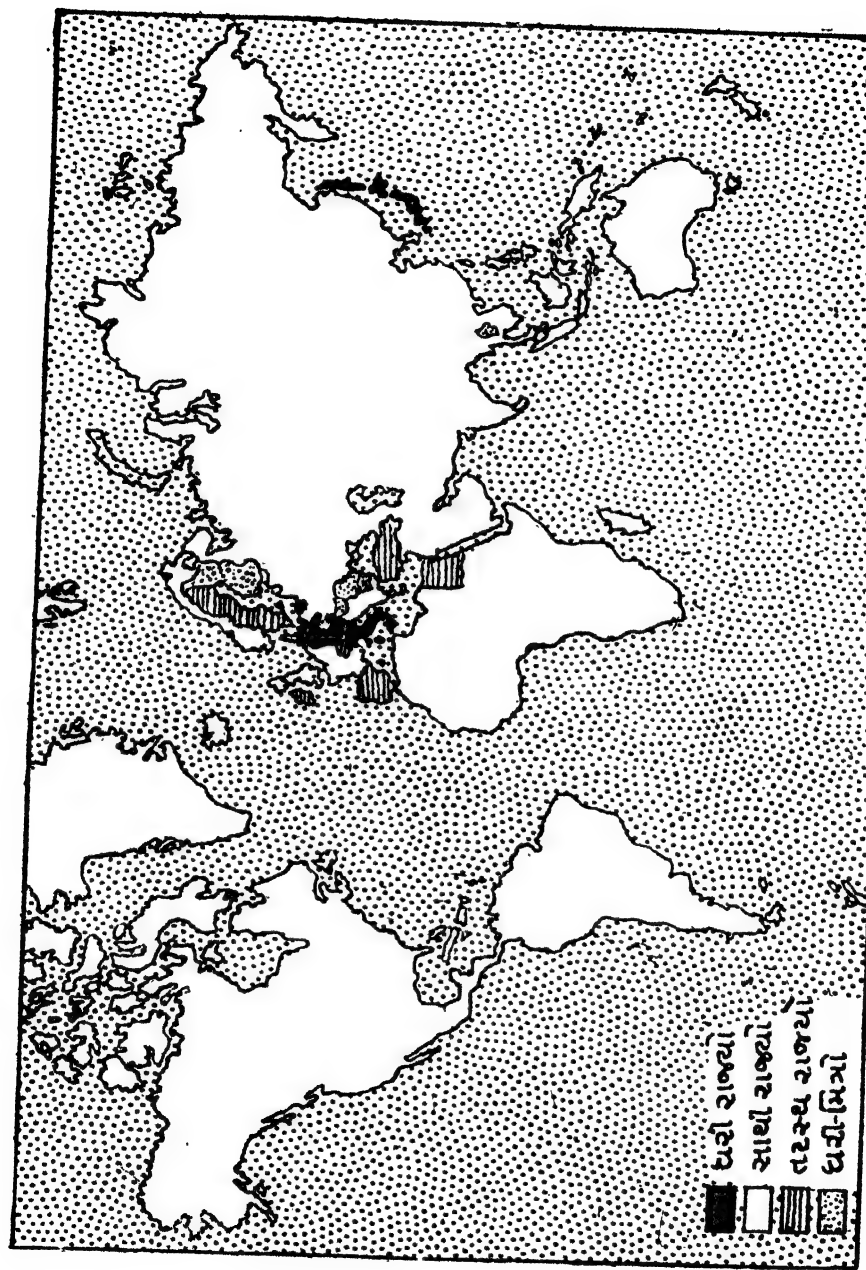


જ મેં ની

વિ શ્વ યુ ડ્ર ના

વ મ ળ માં





## મહાયુદ્ધની શરૂઆત

હેર હિટલરે, અંગ્રેજ વડા પ્રધાન સાથે હંલા કરારનામા ઉપર થુંક નાખીને આખું એકાસ્ત્રોવેક્રિયા લઈ લીધું. માર્ચ ૧૯૩૯ માં એણે એકનો સર્વ પ્રદેશ લઈ લીધો અને મુખ્ય શહેર પ્રેગમાં પ્રવેશ કર્યો. ૧૯૩૯ માં એક પ્રદેશના બેહોમિયા અને મોરેવીઆ નામના બે પ્રાંતો પણ જર્મનીએ લઈ લીધા.

લોથુઆનિઆને દમદાટી આપી મેમલ લઈ લીધું. માત્ર દમદાટી અને લાલ આંખ ખતાવવાથી એકપણ સિપાહીની નુકશાની વગર હેર હિટલરે મોટો પ્રદેશ સહેજ ભાવે મેળવી

હીધો. એને સંધિ તોડતાં વાર લાગતી નહોતી. એને પોતાના શબ્દો ઉપર થુંકતાં સમય લાગતો નહોતો.

ખ્રિસ્તનના એમ્પરલેનને યુધ્ધ કરવું નહોતું. ફ્રાન્સના ડલા-  
દિયરને પણ ખ્રિટિશોના સહકાર વગર યુધ્ધ કરવું અને પરાજય  
સેવવો એવો મત ન હતો. આથી આ બંને જણા હેર હિટલરને  
સંતોષવાની રાજ્યનીતિ પકડી બેઠા. ઝેકોસ્લોવેકિયા બાબતમાં  
રશિયા સાથે ફ્રાન્સના કરારો હતા. આ ત્રિપક્ષી કરારોમાં  
એકબીજાને પૂછ્યા વગર સંધિ ન કરવી એ રીતની શરતો હતી;  
છતાં રશિયાને આ વિષયમાં જરાપણ પૂછવામાં આવ્યું નહોતું,  
એને અદ્ભૂત તરીકે ગણવામાં આવ્યો હતો. ખ્રિટિશ વંશ પ્રધાન  
અને ફ્રેંચ વંશ પ્રધાન માત્ર હિટલરની ભૂખ સંતોષવાનાં સાધનો  
તરીકે કામ કરતા હતા. હિટલરના પેટમાં જેમ જેમ પ્રદેશો  
પડતા ગયા તેમ તેમ એની ભૂખ વધારે જોસમાં જાગ્રત થઈ.

હેર હિટલર બાતબમાં કાંઈ કરવું જોઈએ એવું ખ્રિટિશ  
અને ફ્રેંચોને હવે લાગતું હતું. એની હરોળમાં શક્તિ, બળ  
અને ધૈન્યમાં આવે એવું એક રશિયા યુરોપમાં બાકી રહ્યું હતું.  
રશિયાની સાથે ફ્રાન્સને સંધિ હતી; બંને દેશો વચ્ચે મીઠાશ  
હતી. પરંતુ એક પ્રદેશને જે રીતે ફ્રેંચોએ ખ્રિટિશોની સાથે મળીને  
હેર હિટલરને ભેટ આપ્યો હતો તે રીત રશિયાને ગમતી નહોતી.

રશિયાના સામ્યવાદીઓ સાથેના ખ્રિસ્તનો સંબંધ હમેશાં  
કડવો અને પરસ્પરના અભાવનો હતો. છતાં રશિયાની ખ્રિટિશ  
અને ફ્રેંચોને હમણાં જરૂર પડી. જર્મની યુદ્ધમાં જરૂર ઊતરવા-  
વાળું છે એવી આ બંને રાજ્યને પાકી ખાત્રી થઈ ગઈ. આથીજ  
રશિયાને પોતાના પક્ષમાં લેવા માટેના ફ્રેંચોના આગ્રહને ખ્રિટિશોએ  
નમતું આપ્યું. રશિયા સાથે સંદેશો આપ્યા. આ સંદેશોના પરિ-  
ણામે ખ્રિસ્ત અને ફ્રાન્સનું સંયુક્ત સૈનિકમંડળ મોસ્કો સાથે વાટા-

ઘાટ કરવા ગયું. ત્યાં મૂડીવાદી અને સોવિયેટ માનસ વચ્ચે મેળ  
જામ્યો નહિ. બંનેનાં દષ્ટિબિંદુઓ જુદાં જુદાં હતાં.

આ વાટાઘાટ ચાલતી હતી તે દરમ્યાન જર્મન પરદેશ પ્રધાન  
રિખ્તેનટ્રોપે એક અદ્ભૂત કામ કર્યું. રશિયા-જર્મની એ તો ખરા  
શત્રુઓ ગણાતા હતા; એમની વચ્ચે મેળ થાય એ અસંભવિત  
હતું. રશિયાને આ ટાંકણે યુદ્ધમાં પ્રવેશ કરવા દેવાથી જર્મનો  
માટે વિપત્તિ સ્થિતિ પેદા થાય એવો સંભવ હતો. આથી જૂની  
દુશ્મનાવટ ભૂલી જઈને જર્મન પરદેશ પ્રધાન રિખ્તેનટ્રોપ ખાનગીમાં  
મોસ્કો પહોંચ્યો. એણે અતિ ખાનગીમાં રશિયા સાથે વાટાઘાટ  
ચલાવી, અર્ધું પોલાન્ડ રશિયાને આપી અર્ધું જર્મનીએ રાખ્યું.  
અરસપરસ વેપારી કરારો દશ વરસ માટેના થયા. એકબીજા સામે  
આક્રમણ પણ ન કરતું એવી પણ શરતો થઈ. પોલાન્ડ પરનું  
આક્રમણ કરવાની; અને અર્ધોઅર્ધ વહેંચી લેવાની સમજૂતી થઈ.

હર હિટલરની નવી હિલચાલ પોલાન્ડ ઉપર હતી. પોલાન્ડ  
એ ધણું જૂનું અને યજ્ઞવાન રાજ્ય યુરોપમાં હતું; પરંતુ પાછળથી  
એનો મોટો ભાગ રશિયા, પ્રશિયા અને ઓસ્ટ્રિયા જમી ગયાં હતાં.  
પોલાન્ડનું પ્રજાસત્તાક નવું રાજ્ય યુરોપમાં મહાયુદ્ધ પછી ઝેકોસ્લો-  
વેકિયાની પેઠે પ્રકટ થયું હતું. એનો અર્ધો ભાગ રશિયામાંથી  
અને બાકી પ્રશિયા અને ઓસ્ટ્રિયા-હંગેરીમાંથી બન્યો હતો.  
પોલાન્ડને કોઈ બંદર નહોતું, આથી વર્સેલ્સની સંધિ સમયે  
મિત્રરાજ્યોએ પૂર્વ જર્મનીના બંદર ડેન્ઝિગની પોલાન્ડને ભેટ  
આપી હતી. આ ડેન્ઝિગ બંદરમાંથી માલ લઈ લાવજવ કરવા  
માટે ૫૦ માઈલનો રસ્તો. પૂર્વ જર્મનીમાં પોલાન્ડના માલને માટે  
કરી આપ્યો હતો. એ રસ્તાને પોલીશ કોરિડોર નામ અપાયું હતું.

પોલાન્ડની સાથે જર્મનીએ સંધિ કરી હતી. આ  
સંધિની મુદત દશ વરસની હતી. બંને વચ્ચે પરસ્પર આક્રમણ



— મો. દાલાદીયર —

કેવલ વડો પ્રધાન: જેની નરમ  
રાજનીતિએ હીટલરને એકામ બનાવ્યો.

લલિ કરવાના કરારો થયા હતા. પોલાન્ડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચે આક્રમણને સમયે પરસ્પર સૈનિક સહાયતા આપવાના કરારો હતા. બ્રિટન અને ફ્રાન્સ વચ્ચે પણ તેવાજ કરારો હતા. આથી પોલાન્ડ પરના આક્રમણથી બધાં રાજ્યો વચ્ચે મોટી યુદ્ધ આગ સળગી ઊઠે તેમ હતું. ઝેકોસ્લોવેકિયાને પચાવી જવા પછી હેર હિટલરે પોલાન્ડ તરફ નજર કરી. હેર હિટલરને પોલાન્ડ ઉપર આક્રમણમાંથી નિવૃત્ત કરવા માટે બ્રિટન અને ફ્રાન્સે પોલાન્ડને સૈનિક મદદ આપવાની ખાત્રી આપી દીધી. હેર હિટલર હવે યુદ્ધ માટે સંપૂર્ણ તૈયાર હતો. એણે ડેન્ઝીગ બંદર અને પોલીશ કારિડોર જર્મનીને પાછાં સોંપવાની માંગણી કરી. પોલાન્ડે ફ્રાન્સ અને બ્રિટનના ટેકાથી આ માંગણી ધૂતારી કાઢી.

પોલાન્ડને સમજાવવા જર્મન પરદેશમંત્રી હેર રિબેન્ટ્રોપ પોલાન્ડના મુખ્ય શહેર વૉસોં ખાતે આવ્યો; પરંતુ પોલ સરકારે માન્યું નહિ. આથી જર્મન સરકારે પોલાન્ડ સાથેની દશ વરસની સંધિ રદ કર્યાની નોટિસ આપી.

હિટલરનું સૈન્ય તદ્દન તૈયાર હતું. હવે સૈન્યને વધારે વખત રોકો શકાય તેમ નહોતું. હિટલરે પોલાન્ડને ખબર આપી કે સંપૂર્ણ સત્તા સાથે એક પ્રતિનિધિ બર્લિન મોકલો; એને વૉસોં પુછાવ્યા સિવાય માત્ર હા કે ના કહેવાની પૂરી સત્તા હોવી જોઈએ; જર્મન શરતોનું ખત, હા કે ના કહેવા માટે એની પાસે રજૂ કરવામાં આવશે અને પોલાન્ડના પ્રતિનિધિએ તેનો તરત જવાબ આપવો પડશે. પોલાન્ડે આ કબૂલ કર્યું નહિ.

તા. ૧લી સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૯ના રોજ જર્મન સૈન્યોએ પોલાન્ડની સરહદ ઓળંગી હતી. પોલાન્ડ પાસે ત્રણ લાખનું સૈન્ય કવાયતી અને સાંઝે ગળાય તેલું હતું; પરંતુ આધુનિક નહોતું. પોલાન્ડ પાસે વિમાનો બહુ ઘણાં અને જૂની જતનાં હતાં. હિટલરની અખતરવાળાં રાજગાડીઓએ પણ ભારે સંહાર કરી નાંખ્યો.



જર્મનીને નોર્વેમાં વધારે તકલીફ પડી. નોર્વેના કિનારા ઉપર મિત્રરાજ્યોએ સુરંગો પાથરી દીધી, તે જાણી જર્મનીએ તટસ્થતા તોડવાનું આજ્ઞા આ દેશ ઉપર મૂકી એના ઉપર એપ્રિલ ૧૯૪૦ માં આક્રમણ કર્યું. નોર્વે જર્મનીને શરણે આવ્યું નહિ. નોર્વેએ જર્મનીનો સામનો કર્યો. જર્મનોએ તો છત્રીસૌન્દ્યો ઊતારી એકદમ તીવ્ર ગતિથી નોર્વેનો કબજો લઈ લીધો. નોર્વેનાં શહેરો ઓસ્લો, ક્રિસ્તાનિયા, સેવેનગર, બર્ગેન અને ટ્રોન્ડહેમ વગેરે લઈ લીધાં. નોર્વે હાથમાં આવતાં જર્મનીના હાથમાં ૧૦૦૦ માઇલનો લાંબો કિનારો હાથ આવ્યો.

મિત્રરાજ્યો પાસે દરિયાઈ બળ હતું. જર્મની પાસે વિમાની બળ હતું. જર્મનીએ વિમાનો દ્વારા નોર્વેનાં સર્વ બંદરો લઈ લીધાં; તેમાં અટનનું દરિયાઈ બળ કોઈપણ રીતે કારગત નિવડ્યું નહિ. જર્મનીએ મિત્રરાજ્યોની પાથરેલી સુરંગો ઉપાડી દરિયાઈ માર્ગે પણ સૈન્ય મોકલવા માંડ્યું. નોર્વેમાં પંદર દિવસમાં ૮૫,૦૦૦ નાજી સૈન્યો પહોંચી ગયાં. એકદમ અટવાડિયા પછી મિત્રરાજ્યોનાં કેટલાંક સૈન્યો નોર્વેમાં ટ્રોન્ડહેમ ખાતે ઊતર્યાં. તેઓ થોડાંક આગળ વધ્યાં, પરંતુ હવાઈ મથકોના અભાવે એ જર્મન સૈન્યોની સામે ટક્કર જીતી શક્યાં નહિ; તેઓએ પીછેહઠ કરી. પંદર દિવસમાં નોર્વે છોડી પાછા જવું પડ્યું. મિત્રરાજ્યોને પણ પુષ્કળ નુકશાની ભોગવવી પડી હતી.

મિત્રરાજ્યોનાં સૈન્યો નોર્વેમાંથી ચાલ્યાં ગયાં, પાશ્વ નાર્વિક બંદરનો કબજો તેઓ સાચવી બેઠાં હતાં. દરિયાઈ કાફલા અને મિત્રરાજ્યોની રણગાડીઓના સતત મારાથી જર્મનીને નાર્વિકથી પીછેહઠ કરવી પડી હતી. જૂન માસની તા. ૯ મીએ મિત્રરાજ્યોને આ બંદર પણ ખાલી કરી જવું પડ્યું. જર્મનીને કાચું લોહું, વહાણો આંધવાની ગોદીઓ અને લોકડાંનાં મોટા જંગલો નોર્વેમાં મળ્યાં.



## હોલેન્ડ, બેલ્જિયમ અને ફ્રાન્સનું પતન

હેર હિટલરે પોતાના સૈન્યોની આગળથી તૈયારીઓ કરી નવી જતનનાં શસ્ત્રાસ્ત્રો અને શ્રેષ્ઠ જતનનાં આક્રમણના વ્યૂહથી એની સામે કોઈ શત્રુ બની શકતો નહોતો. જે કામને માટે અગાઉ મહિનાઓ લાગતા તે વિજયો એનાં સૈન્યો પંદર દિવસની અંદર પતાવી લેતાં હતાં. અગ્નિવર્ષણનું આક્રમણ સામા સૈન્યો ઝીલી શકતાં નહોતાં. જર્મન મોટરો અને મોટરસાયકલ ઉપર સવાર થયેલા સેનાનીઓ ભયંકર હલ્લો કરીને ગભરાયેલાં સૈન્યોને પીછે-હઠ મોટી નુકશાની સાથે કરાવી દેતાં હતાં. એમના શત્રુઓએ

પણ સૈન્યોનું યંત્રીકરણ કર્યું હતું. પરંતુ જર્મનોનું યંત્રીકરણ બહુજ સરસ અને ઊંચી જાતની સૈનિકકળાનું બનેલું હતું. તેમાં પણ જર્મનીનાં વિમાનો જે એમ્બગાળાઓનો વરસાદ શત્રુ સૈન્યની હરોળમાં જઈને વરસાવતાં તેથી શત્રુ સૈન્યો ઠુંઝાઈ જતાં હતાં. આ સિવાય જર્મન સૈનિકો પણ શૂરવીર હતા. પોતાનાં નવી જાતનાં શસ્ત્રાસ્ત્રો વાપરવાની એમને સરસ તાલીમ મળી હતી. આખું સૈન્ય જાણે એકજ હોય તેવી રીતે લડતું હતું. જર્મનોની બખ્તરવાળી રણગાડીઓ પણ કલાકના ચાલીશ-પચાસ માઇલની ઝડપે આક્રમણ કરીને બારે સંહાર કરતી હતી.

પોતાના પક્ષ બહારના બીજા દેશોને જીતવાનું કામ જર્મનીએ હાથમાં લીધું. બેલ્જિયમ, લક્ઝમ્બર્ગ આ દેશો તટસ્થ હતા. હોલેન્ડ પણ તટસ્થ હતું; છતાં એમની તટસ્થતાનો ભંગ કરીને જર્મનીએ આક્રમણ શરૂ કર્યું. એણે લક્ઝમ્બર્ગ પર આક્રમણ કર્યું. એ દેશ શરણે આવ્યો.

હોલેન્ડ આજે જગતમાં મોટું સમૃદ્ધ રાજ્ય છે. એક વખત એના સાહસિક વહાણવટીઓએ અનેક સંસ્થાનો સ્થાપ્યાં હતાં. આ વહાણોએ દેશ સમુદ્રની સપાટીથી ઘણો નીચો છે, આથી સમુદ્રના પ્રવાહોને રોકવા ઊંચી, જાડી, મજબૂત દીવાલો બાંધી છે. એનાં બારણાં ખોલે તો દેશનો હજારો માઇલોનો નીચેનો ભાગ સમુદ્રના પાણીથી ભરાઈ જાય.

નેધરલેન્ડ અથવા હોલેન્ડ ઉપર જર્મન સૈન્યો ઓચિંતાં ત્રાટક્યાં. પોલાન્ડમાં જે આક્રમણવ્યૂહથી જર્મનીએ કામ લીધું હતું, તેજ સંહારક સૈનિકવ્યૂહ જર્મનીએ નેધરલેન્ડ ઉપર છુટો મૂક્યો. નેધરલેન્ડ પાસે મજબૂત અને આધુનિક વ્યૂહની સામે લડવા જેવી શક્તિ નહોતી છતાં એણે જર્મની સામે પોતાના સૈન્યને મોકલ્યું. જર્મની સામે એણે પોતાના સાગરના બંધો તોડીને આખા હોલાન્ડની નીચી ભૂમિ જળમય કરી જર્મનીના આક્રમણને અટકાવવાનો નિશ્ચય પણ જાહેર કર્યો. પરંતુ

જર્મનીની આત્મકથા

એ પોતાનાં નિશ્ચયને અમલ કરે તે પહેલાં જર્મનીએ પોતાનાં ડૂબકી મારનાર ભયંકર વિમાનો મોકલીને હોલેન્ડને ઝાપડું ખનાવી દીધું. એણે છત્રીસેન્યો ઉતારી દરેક જરૂરની કિલ્લેબંધી અને વિમાનગ્રહોનો કપળે મેળવી લીધો. એની બખ્તરવાળી રણુગાડીઓ અગ્નિના ગોળાઓ વરસાવતી નેધરલેન્ડનાં સૈન્યો અને લશ્કરી મથકોને નકામાં ખનાવતી ચારે તરફ પ્રસરી ગઈ. જર્મનીએ ચાર-પાંચ લાખનાં મોટાં સૈન્યો, હજારો બખ્તરવાળી રણુગાડીઓ, હજારો ડૂબકીમાર વિમાનો અને મશિનગનોથો નેધરલેન્ડના એક લાખના સૈન્યના ચોથા ભાગનો પાંચ દિવસની અંદર મંહાર કરી નાંખ્યો. હોલેન્ડને મિત્રરાજ્યોની મદદ મળે તે પહેલાં હોલેન્ડનાં સૈન્યોને વિખેરી નાંખવામાં તે સફળ થયાં. હોલેન્ડ એનો શક્તિ ધસારો અટકાવી શક્યું નહિ; તે પડ્યું. ત્યાંની રાણી અને સરકાર લંડન નાશી ગયાં.

જર્મનોએ હોલેન્ડને છત્રી લીધા પછી બેલ્જિયમની તટસ્થતા તોડી નાંખી. તેઓએ ગત મહાયુધ્ધમાં પણ આજ રીતે બેલ્જિયમ સામે યુધ્ધ જાહેર કર્યું હતું. બેલ્જિયમને આગલા યુધ્ધનો અનુભવ હતો. એણે પોતાનાં સૈન્યોને પણ વ્યવસ્થિત અને તૈયાર રાખ્યાં હતાં. છતાં જર્મનીનાં વિમાનો અને રણુગાડીઓના આક્રમણને પહોંચી વળે એવી શક્તિ તેનામાં નહોતી.

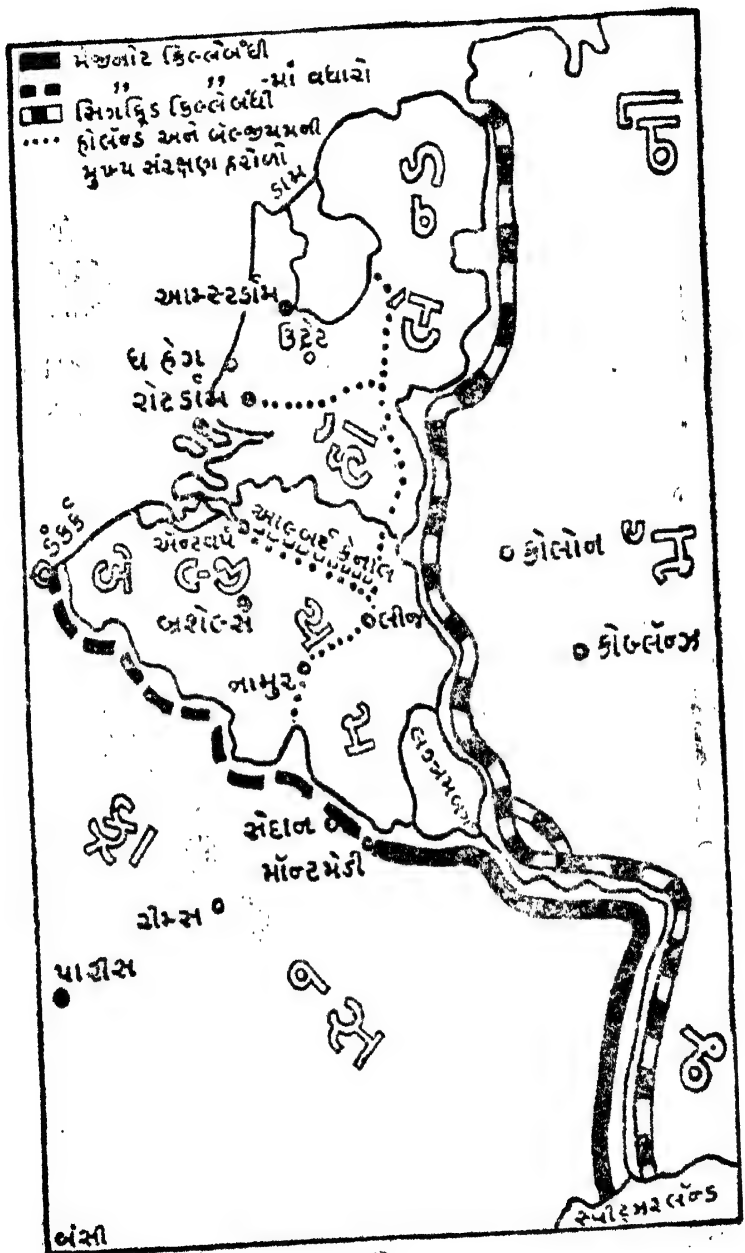
જર્મન સૈન્ય માર્શિફ્ટ ખાતેની બેલ્જિયમના બચાવની કિલ્લેબંધી તોડી અંદર દાખલ થયું. ડાહ્યા નદી ઉપર ફ્રેન્ચ સૈન્યો બેલ્જિયમની મદદે પહોંચી આવ્યાં. સેન્ટ ટ્રોન્ડ ખાતે મોટું યુધ્ધ થયું. ફ્રેન્ચ-બેલ્જિયમ સૈન્યના બચાવમાં મોટું ગાળકું પાડીને જર્મન સૈન્ય પાંખા આકારે બેલ્જિયમમાં ફેરવાઈ ગયું. એણે મ્યુસ નદી ઓળંગીને લીજને કપળે કર્યું. જર્મનીની આગળ વધેલી ફ્રેન્ચ બેલ્જિયમની આશ્પટ નહેરનો મોરચો તોડીને એન્ટવર્પને જોખમમાં મૂકી દીધું. જર્મનો અતિ ત્વરાથી આગળ

વધતા હતા. ફ્રેન્ચ-બેલ્જિયમ સન્ધોને એક જગ્યાએ રોકી રાખી પોતાનાં બીજાં સૈન્યોના સાણસાની પાંખો આગળ વધારી શકુઓને ઘેરી લેવાની એમની બાજી હતી. એમનું આક્રમણ ત્વરિત ગતિનું અને હયાનક હતું. કસાયલાં ફ્રેન્ચ સૈન્યો પણ એના મારને સહન કરી શક્યાં નહિ. છ દિવસમાંજ એટલે તા. ૧૬ મી મે ૧૯૪૦ ના રોજ સાથી રાજ્યોનાં ત્રણે સૈન્યોએ પૂર્વ બેલ્જિયમ છોડીને પશ્ચિમ બેલ્જિયમમાં પીછેહઠ કરવાની યોજના અમલમાં મૂકી. તા. ૧૭મી મે ૧૯૪૦ના રોજ જર્મનો બ્રુસેલમાં દાખલ થયા. સાથી રાજ્યોનાં સૈન્યો કોઈ ન જણાયલા કારણોથી નદીઓ ઉપરના મોટા પુલો તોડી શક્યાં નહિ. જર્મન ધસારે મ્યુસ નદી આળંગી ગયો.

મિત્રરાજ્યોનું સૈન્ય અને સેનાબ્યક્ષ બહુ વિમાસણમાં પડી ગયાં. મોટા પ્રયત્ન કર્યા છતાં તેઓ જર્મનેશ્વર સૈન્યોને અટકાવી શકતા નહોતા. સેવાં પાસેની ફ્રેન્ચ કિલ્લેબંધીમાં તેઓએ કાયર મારી. જર્મન અંતરવાળી રણુગાડીઓ અને ડૂબકીમાર વિમાનોના મારા પાસે બ્રિટિશ-ફ્રેન્ચ અને બેલ્જિયન સન્ધો જરાપણુ ટકી શકતાં નહિ. જર્મનોનો આક્રમણુવ્યૂહ અતિશય તીવ્ર અને ન ઝીલાય તેવો હતો.

તા. ૧૭ મી મેનો મામલો અતિ તંગ અને ગંભીર બન્યો. ફ્રાન્સના અને મિત્રરાજ્યોના મુખ્ય સેનાપતિ ગેમલ મુન્ડાઈ ગયા. દરરોજ વધારે બળવાન બનતા જર્મન ધસારાને જરાપણુ રોકી શકાયો નહિ. આમીયાં અને આખવીલ બંને જર્મનોના હાથમાં આવ્યાં. બ્રિટિશ અને ફ્રેન્ચ સન્ધોને માર્ગ આપી કિનારા તરફ પીછેહઠ કરવી પડી. મુખ્ય ફ્રેન્ચ સન્ધો સાથેનો આ સંયુક્ત સૈન્યોનો સંબંધ તોડી નાંખવામાં જર્મન સન્ધો કૃતેહમંદ થયાં. તા. ૨૩ મી મેના રોજ જર્મનો બુલોં પહોંચી ગયા. તા. ૨૫ મી મેના રોજ કેલે પડ્યું. તા. ૨૮ના રોજ બેલ્જિયમના રાજાની આજ્ઞાથી બેલ્જિયન સન્ધો જર્મનોને

■ મેજાનોટ કિલ્લેબંધી  
 ■ મિગનિડ કિલ્લેબંધી  
 .... હોલેન્ડ અને બેલજિયમની મુખ્ય સંરક્ષણ સરોબો



બંસી

સ્પીટમર લેન્ડ

શરણે ગયું. પોતાના સૈન્યોના થતા સંહારથી આ રાજ્યએ શરણે જવામાં બુદ્ધિમતા વાપરી હતી, એમ પાછળથી સિદ્ધ થયું હતું.

બ્રિટિશ-ફ્રેન્ચ સૈન્ય ફેલેન્ડર્સમાં લડતું હતું. એની ડાબી પાંખનું રક્ષણ બેલ્જિયમનું સૈન્ય કરતું હતું. બેલ્જિયન સૈન્ય શરણે આવવાથી બ્રિટિશ-ફ્રેન્ચ સૈન્યની બારે આક્રમકારક સ્થિતિ થઈ પડી. તેઓ પીછેહઠ કરીને ડન્કર્કના બંદરની સાંકડી પટ્ટીમાં આવી પહોંચ્યાં. એમના ઉપર પ્રચંડ જર્મન બખ્તરો ગાડીઓનો મારો ચાલુ રહ્યો હતો. ડન્કર્કના બંદરે બ્રિટિશ મનવારોના કાફલા અને બ્રિટિશ વિમાનોએ આ સૈન્યના રક્ષણ માટે બારે સહકાર આપ્યો. આ સ્થળે બ્રિટિશ સ્ટીમરો મોકલી સાડાચાર લાખ સૈનિકોને સરસ રીતે બચાવી લીધા. બ્રિટિશોનું આ કૃત્ય અતિશય ચાતુર્ય અને શક્તિસૂચક હતું. પરંતુ મિ. ચર્ચિલના કહેવા પ્રમાણે સૈનિક, શસ્ત્રો અને અસ્ત્રાખની અતિ ગજબનાક નુકશાનો થઈ હતી. એ સર્વ સામાન જર્મનોના હાથમાં પડ્યો હતો. ગયા ૧૯૧૪-૧૯ના મહાયુદ્ધમાં જે કામ કેમરની ફોર્મે ૪ વરસમાં કરી શકી નહોતી, તે કામ હિટલરનાં સૈન્યોએ ત્રણ અઠવાડિયામાં કર્યું હતું. ફ્રેન્ચો, બ્રિટિશો અને બેલ્જિયનોનો એ અતિશય મોટો પરાજય હતો.

હવે હિટલરનાં સનિક વિમાનો અને બખ્તરગાડીઓ ફ્રેન્ચ સૈન્ય ઉપર જંગ ખેલવા માટે દોડ્યાં. ફ્રાન્સ પાસે પચીસ-ત્રીસ લાખનું મોટું સૈન્ય હતું. મિત્રરાજ્યોનાં સૈન્યો (બ્રિટિશ અને ફ્રેન્ચ) એ સોમ અને એમ નદી ઉપર અતિશય મજબૂત કિલ્લેબંધીથી વેગાંનો મોરચો બાંધ્યો હતો. આ મોરચાને તોડવા જર્મનોએ પોતાની બે હજાર જેટલી બખ્તરવાળી રણગાડીઓનો વ્યૂહ ગોઠવી રાત્રિ દિવસ મારો ચલાવ્યો. આ અતિશય પોલાદી મારા સામે ઉતાવળથી બનાવેલી વેગાં-કિલ્લેબંધી ટકી શકી નહિ. તા. ૭ જૂન ૧૯૪૦ ના જર્મનોએ વેગાં લાઈનમાં મોટી ફાયર મારી જબરદસ્ત ગાબડું

પાડ્યું. જર્મની સોમ નદી ઓળંગી આવ્યા. તા. ૮ જૂનના આથી પણ ઉત્ર ધસારે જર્મનીએ કર્યો. આમેવની ૨૦ માઈલ દક્ષિણે આવેલ એન્વિલ શહેર લીધું. તા. ૯ મીએ ક્યાંએ અટક્યા વગર એન નદી ઓળંગી લીધી.

તા. ૧૦ મી જૂનના રોજ તો ફ્રેન્ચ-બ્રિટિશ સૈન્યો અતિ યુગવાયુમાં આવી પડ્યા હતાં. ઓચિંતા ઇટેલીએ જર્મની સાથે યુદ્ધસહકાર જાહેર કર્યો. ઇટેલિયન સરહદ ઉપરના ફ્રેન્ચ સૈન્યને નમી જવું પડ્યું. ઇટેલીએ ફ્રાન્સની પીઠ પાછળ ધા કર્યો હતો. જર્મની સેન નદી ઓળંગી ફ્રાન્સની રાજ્યધાની પેરિસ તરફ ધસ્યાં. મિત્ર સૈન્યો ટકી શકતાં નહોતાં. જર્મનીનાં યંત્રો અને શસ્ત્રાસ્ત્રોનો એકતંત્ર નીચેનો પ્રયોગ ભારે કાતીલ નીવડ્યો. ચાલુ પીછેહઠથી મિત્રસૈન્યો થાકી ગયાં હતાં.

તા. ૧૩મી જૂન ૧૯૪૦ના રોજ જર્મનીના સૈન્યોએ માને નદી ઓળંગી. એમણે ફ્રાન્સની વિખ્યાત રાજ્યધાની પેરિસને ઘેરી લીધું. મ્યુસ નદીથી સમુદ્ર સુધીના આખા લાંબા મોરચા ઉપર ફ્રેન્ચ-બ્રિટિશ સૈન્યો લડતાં હતાં. એની સામે જર્મનીએ સવાબે લાખનાં સૈન્યો અને ૪૦૦૦ ટેંકોનાં મહાભારત ધાડાં ધસતાં હતાં. પેરિસનો ખત્યાવ કરવાથી પેરિસનું જર્મન વિમાનો ખંડેર બનાવી દે તેમ હતું. પેરિસને ખુલા શહેર તરિકે જાહેર કરાયું. જર્મનીએ આ પ્રખ્યાત શહેરમાં તા. ૧૪ મી જૂન ૧૯૪૦ના રોજ પ્રવેશ કર્યો. પહેલાં ૧૮૭૧માં જર્મનીએ પેરિસમાં વિજયપ્રવેશ કર્યો હતો. ફ્રેન્ચ સરકાર ઓડોં ખાતે નિવૃત્ત થઈ. જર્મનીનો તીવ્ર વેગીસો ધસારો ચાલુ જ રહ્યો; આથી ફ્રેન્ચ સૈન્યોને ચાલુ પીછેહઠ કરવી પડતી હતી. એ દિવસમાં જર્મન સૈન્યોએ ૧૦૦ માઈલ જેટલી લાંબી ફૂચ કરી હતી. ફ્રેન્ચ સૈન્યોની ખુવારી મોટી હતી. શરણે જવાની ફરજ પણ એમને પડતી હતી. જૂન તા. ૧૬ ના રોજ મેજિનોની કિલ્લેબંધી ઉપરનાં ઘણાં શહેરો જર્મનીના હાથમાં આવ્યાં.



ફ્રાન્સને માટે એક અતિશય ગંભીર પ્રશ્ન ઊભો હતો. બેલ્જિયમ, હોલેન્ડ, ડેન્માર્ક, પોલાન્ડ, ઝેકોસ્લોવેકિયાથી દુલાખો માણસો, સ્ત્રીઓ અને બાળકો ફ્રાન્સને શરણે આવી ત્યાં આશ્રય માટે રહ્યાં હતાં. એમનાથી ફ્રાન્સના રસ્તાઓ ભરાઈ ગયા હતા - ઊભરાર્ધ જતા હતા. એ રસ્તાઓ જર્મન આક્રમણને લીધે તેમના અખતરીઆ રણગાડીઓથી ભરાઈ ગયા. રસ્તાઓમાંનાં લાખો આશ્રિતોને આ રણગાડીઓ મગતરાંની પેઠે દાખીને લીંસી નાખવા મંડી. એ પ્રશ્ન અતિશય લયનાક રૂપમાં ફ્રાન્સની પાસે ઉપસ્થિત થયો. ફ્રાન્સનાં યુદ્ધનાં શસ્ત્રો બનાવવાનાં ઘણાંખરાં કારખાનાં જર્મનીના હાથમાં આવી ગયાં હતાં. ફ્રાન્સ પાસે યુધ્ધે ચલાવવા ધન, હથિયારો અને શક્તિની ન્યુનતા હતી. ફ્રાન્સના વડા પ્રધાન મો. રેનો હજુ પણ યુદ્ધ ચલાવવા માગતો હતો. પરંતુ પ્રધાનમંડળના બીજા સભ્યો અને સેનાધ્યક્ષો નિરાશાથી ઘેરાઈ ગયા. આખરે મો. રેનોએ રાજીનામું આપ્યું. માર્શલ પેતાં વડો પ્રધાન થયો. ફ્રાન્સનું પતન કોઈ અટકાવી શકે તેમ નહોતું.

માર્શલ પેતાં મહાન સૈનિક હતો. એને લાગ્યે હથિયારો મૂકવાનું હલકું કામ આવ્યું. આ વૃદ્ધ સૈનિકે આ કડવું કામ કરવાની પોતાના માથા ઉપર ગંભીર ફરજ બહાદૂરીથી ઉપાડી લીધી. ફ્રાન્સને માટે તા. ૨૨ જૂન ૧૯૪૦નો દિવસ મોટી આફતકારક પડતીનો હતો. તે દિવસેજ જર્મનો સાથે તહકુબી થઈ. ફ્રાન્સના પતનથી થોડો સમય અગાઉ બ્રિટિશ સન્ય કોઈ આશા ન બોધતે સ્ટીમરોમાં બેસીને બ્રિટિશ દ્વિપોતરફ રવાના થઈ ગયું. ફ્રાન્સની સાથે જર્મનીને યુદ્ધ દરમિયાન ચાલે તેવી સંધિ થઈ. તેની શરતો પ્રમાણે ફ્રાન્સનો લગભગ ઉત્તર અને પશ્ચિમનો આખો પ્રદેશ જર્મનીના શાસન નીચે આવ્યો. પેરિસ શહેર પણ જર્મનીને આપાયું. ટુર્સની દક્ષિણે આંગુલેમ રેલ્વેની સમાંતરે ટેક સ્પેનની સરહદ સુધીનો ફ્રાન્સનો વિભાગ પણ

જર્મનીને હાથ આવ્યો. બ્રિટિશ ખાડી ઉપરનાં ફ્રાન્સનાં સર્વ  
બંદરો તેમજ આટલાંટિકના કિનારાનો પ્રદેશ પણ જર્મનીના વહિ-  
વટમાં ગયો. મોટાં ઔદ્યોગિક કારખાનાં, શસ્ત્રાસ્ત્રો, યુદ્ધનો  
સામાન, વિમાની મથકો, વિમાનો, રણગાડીઓનો જંગી સંગ્રહ પણ  
જર્મનીને સ્વાધિન થયો. આ સિવાય જર્મન સૈન્યો મોટા પ્રમાણમાં  
ફ્રાન્સમાં રહે તે માટેનો દરરોજનો ખર્ચો લગભગ સત્તર કરોડ  
ફ્રાન્કનો પણ જર્મનીને આપવાની ફ્રાન્સને ફરજ પડી હતી.



## વિજયયાત્રાની આગેકૂચ

**જ**ર્મની અને ઇટેલી હવે સાથે મળ્યાં હતાં. હંગેરીની પણ એમની સાથે એકગાંઠ હતી. આ સિવાય ડેન્માર્ક, નેધરલેન્ડ, એક્રોસ્લોવેકિયા, નોર્વે, બેલ્જિયમ, ઓસ્ટ્રિયા જેવા સમૃદ્ધ અને ઉદ્યોગાથી ભરપૂર દેશો જર્મનીના હાથમાં આવ્યા હતા; એટલે જર્મનોને યુદ્ધ માટે જોઈતાં પોલાદ, કાલસો અને હજારો કારખાનાં મળ્યાં હતાં. જર્મનીનાં સાધનો અતિશય મોટા પ્રમાણમાં વધી ગયાં. એનો પરાજય હવે ખિટનના મર્યાદિત સાધનોથી શક્ય નહોતો, છતાં ખિટને લુધ્ધ છોડ્યું નહિ. ખિટિનો પાસે આ

સમયે બહુજ ન્યુન શક્તિસામગ્રીઓ અને સૈનિકો હતા. સમય નિરાશાભરેલો હતો, પણ બ્રિટિશોએ નિરાશા સેવી નહિ; બળવાન અને વિજયી શત્રુ સાથે યુધ્ધ ચાલુ રાખ્યું. જે જર્મનીએ ૨૪ માઇલ પહોળી બ્રિટિશ ખાડીમાં જેખમ લઇ સૈન્ય મોકલ્યું હોત તો અંગ્રેજોના ટાપુની સ્થિતિ વિપત્તિ થઇ પડત. જર્મનોને આ ૨૪ માઇલની ખાડી ઓળંગતાં જરૂર મોટી તુકશાની આવત, પરંતુ છેવટ જર્મની સામે લડવા બ્રિટનની તૈયારી નહોતી. બ્રિટન ઉપર મોટો ભય હતો.

ઇટેલીના માધાતા સીનોર મુસોલિનીને આફ્રિકાનું ચક્રવર્તિપદ લેવું હતું. ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં ઇટેલીની આણ હોવી જોઇએ, પરંતુ બ્રિટનનું ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં અતિશય પરિબળ હતું. ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં સ્પેન, ફ્રાન્સ, ગ્રીસ અને તુર્કની હદ પણ આવતી હતી, છતાં પોતાને સર્વોપર બનવાની સીનોર મુસોલિનીને હોંશ હતી. ભૂમધ્ય સમુદ્રનાં બંને દ્વારો બ્રિટનના હાથમાં હતાં. ફ્રેંચ આફ્રિકાનાં અગત્યનાં લડાયક મથકો અને બંદરો તુલોં, બીઝર્ટા અને ટ્યુનિસિયા નિઃશસ્ત્ર બનતાં મુસોલિનીની આંખ ઇજિપ્ત ઉપર ઠરી.

ઇટેલિએ મોટી લશ્કરી તૈયારીઓ કરી, બ્રિટિશ સોમાલિ-લેન્ડ લીધું. એણે ઇજિપ્ત લેવા માટે જંગ શરૂ કર્યો, પરંતુ બ્રિટને તેના સૈન્યોને મોટો પરાભવ આપ્યો. ઇટેલિનાં સૈન્યોને બારે તુક-શાની સાથે પીછેહઠ કરવી પડી.

હવે જર્મનીએ બાલ્કનનાં રાજ્યોમાં પોતાની લાગવગને વિકાસ કરવા માંડ્યો. એણે અગાઉથીજ બાલ્કન રાજ્યોનો કાચો માલ ખરીદી તેને બદલે પાકો માલ આપવાના કરારો કર્યા હતા—સંધિઓ કરી હતી. બાલ્કનમાં બ્રિટિશ લાગવગ ખૂબ ઘટી હતી.

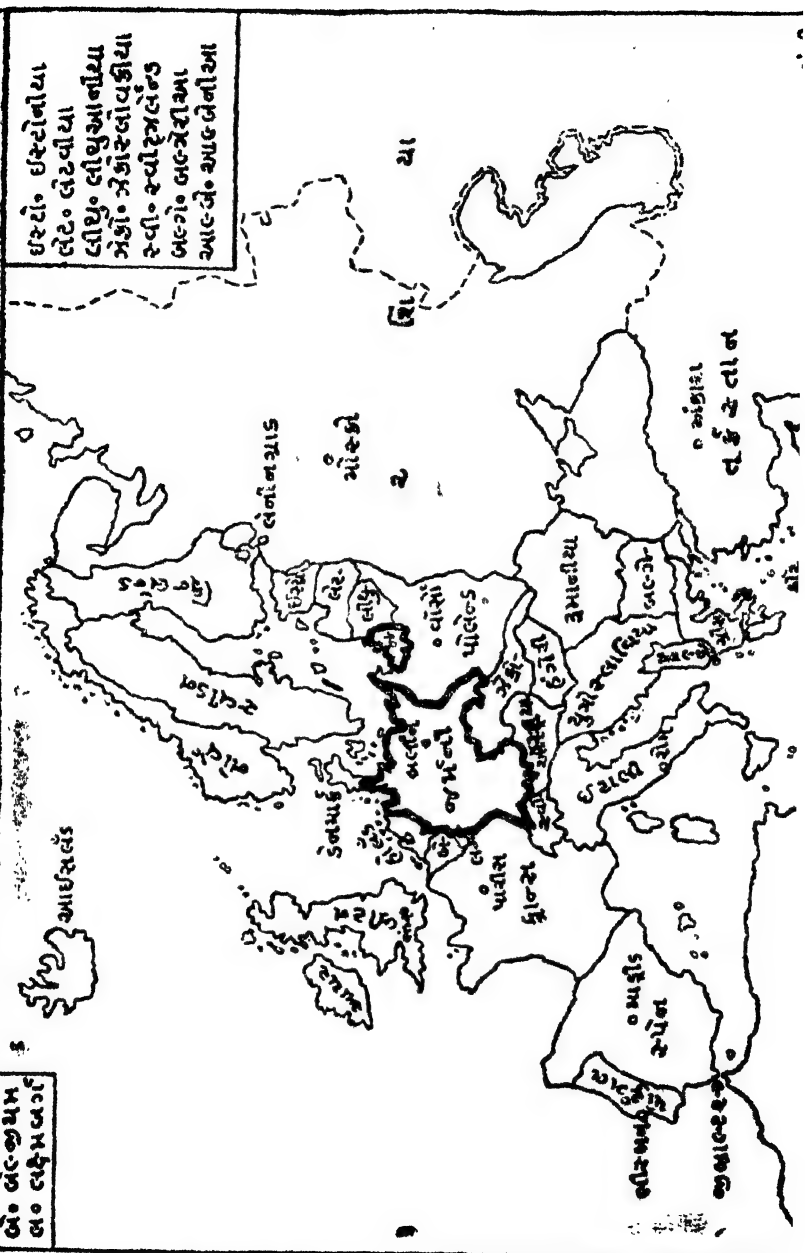
બાલ્કનમાં બ્રિટિશોને પહોંચવાનો જમીનમાર્ગ નહોતો. પરંતુ જર્મનીએ એમની સાથે સંપૂર્ણ સંબંધ સ્થાપી દીધો.

રૂમાનિયાનું મોટું રાજ્ય, હંગેરી, બલ્ગેરિયા અને રશિયાની પાસેથી મોટી રકમની જમીનો પડાવીને મિત્ર રાજ્યોએ ખનાવ્યું હતું. રશિયાએ તરતજ બેઝેરેબિયા અને બુખોવિના પ્રાંતો આંચકી લીધા. જર્મનીના દયાણુથી તા. ૨૧મી ઓગસ્ટ ૧૯૪૦ના રોજ દક્ષિણ દોબ્રુજા પ્રાંત બલ્ગેરિયાને સોંપાયો. હંગેરીને જર્મન દયાણુથી ત્રાંસીલ્વેનીઆ પાછું સોંપી દેવાયું. જર્મનીને આલ્કન્સમાંથી પુષ્કળ મળ્યું. આલ્કન રાજ્યો જર્મનીની લાગવગ નીચે આવી ગયાં. આમાં (૧) રૂમાનિયા (૨) બલ્ગેરિયા (૩) યુગોસ્લાવિયા અને ગ્રીસ એમ ચાર રાજ્યો હતાં; પાંચમું તુર્કી છે. આ સર્વ રાજ્યો પચાસ-સાઠ વરસ પહેલાં તુર્કીના સામ્રાજ્યનાં અંગો હતાં.

મહાયુદ્ધનું પહેલું વરસ ૧૯૩૯ ના સપ્ટેમ્બરથી ૧૯૪૦ ના ઓગસ્ટ તા. ૩૧ સુધી પૂરું થયું; તેમાં જર્મનીના હાથમાં યુરોપનો મધ્ય ભાગ આવી ગયો. ૧૯૪૧ નું નવું વરસ પણ તોપોના ગડગડાટ, બોમ્બોના લયંકર અવાજો અને હથિયારોથી થતા સંહારોથી શરૂ થયું. ૧૯૪૧ નું વરસ મોટાં ખૂનખાર યુધ્ધો માટે પ્રસિદ્ધ થયું. યુરોપ આખામાં મહાયુદ્ધની આગ પ્રસરી ગઈ. એશિયા, આફ્રિકામાં પણ એના લડકા અને ધડાકાઓ પ્રસરી ગયા; વરસ આખરે એની જ્વાળામાં અમેરિકા પણ આવી ગયું, અને આ યુદ્ધ વિશ્વવ્યાપક મહાયુદ્ધ બની ગયું.

જર્મન વિમાનો, ફ્રાન્સના બંદરોમાં એણે મેળવેલા વિમાની અડાઓમાંથી ઊડીને ઇંગ્લેન્ડના શહેરો ઉપર ત્રાટકવા લાગ્યાં. ખ્રિસ્તને વિમાનવિરોધી તોપો અને લોકોને માટે આશ્રયસ્થાનોનો વિશાળ પાયો બંદોબસ્ત કર્યો નહોતો. ત્રણ મહિના સુધી આ જર્મન વિમાનોનો મારો સતતરૂપે ઇંગ્લેન્ડ ઉપર ચાલ્યો. દરરોજ જર્મન વિમાનો બે-ત્રણ શહેરો ઉપર બોમ્બગોળાઓનું અગ્નિચર્ચણ કરી આવતાં હતાં. નુકશાની જળખર હતી. હજારો માણસોની નુકશાની થઈ. સૌથી મોટી નુકશાની લંડનને થઈ

બે. બે. બે. બે.  
 બે. બે. બે. બે.



ઇસ્ટોનીયા  
 લેટોનીયા  
 લિથુ. લીથુઆનિયા  
 એડો. એડોનીયા  
 સ્લો. સ્લોવેનિયા  
 બલ્ગે. બલ્ગેરિયા  
 આલ્બે. આલ્બેનીયા

હતા. ઘણા જાહર અને ખાનગા મલકતાના નાશ થયા. અવા ગણતરી થઇ કે, ઇંગ્લેન્ડનાં કે ધરે આ ઝનૂની બોમ્બગોળાના મારાથી નષ્ટ થયાં હતાં. જર્મનીને આ બયાનક રમત છોડી દેવી પડી. બ્રિટિશ પ્રજામાં તરખાટ બોલાવી તેને નાહિમત કરવાની જર્મન કાશિશો નિષ્ફળ નિવડી.

૧૯૪૦-૪૧ ની સાલમાં રમાનિયામાં જનરલ આન્ટોનસ્કુ સર્વ સત્તાખ્યક્ષ થયો. સાથી રાજ્યોનો મિત્ર રાજા કેરોલ પદબ્રુટ થઈ નાશી ગયો. રમાનિયા જર્મન લાગવગ નીચે આવ્યું. એની અનાજની મોટી પેદાશ જર્મન ચરણોમાં મુકાઈ. પરંતુ સૌથી વધારે ત્યાં દર વરસે ૭૦ લાખ ટન જેટલું પેટ્રોલ પેદા થતું હતું; યુદ્ધ ચલાવવાને એક યુદ્ધસાધન તરીકે આ પેટ્રોલની ભારે ઉપયોગિતા હતી.

તા. ૨૮ ઓક્ટોબર ૧૯૪૦ ના રોજ ગ્રીસ ઉપર સીનાર મુસોલિનીનાં સૈન્યો ત્રાટક્યાં. આની સામે ગ્રીસે મજબૂત સામનો કર્યો; થોડું બ્રિટિશ સૈન્ય પણ ગ્રીસની મદદે ઊતર્યું. ઇટલીને ગ્રીસે સખ્ત પરાજય આપ્યો, એટલે જર્મનોએ પોતાનાં મોટાં સૈન્યો ગ્રીસમાં મૂકી, બ્રિટિશ-ગ્રીક સૈન્યોને પીછેહઠ કરાવી. છેવટે ગ્રીસ હાર્યું; એ વિજયી જર્મનોના હાથમાં આવી પડ્યું. બલ્ગેરિયાએ પણ જર્મનીની હાંકને સ્વીકારી લીધી. જર્મનીની વિજયક્રૂર કાંઈપણ અટકાવ વગર આગળ ચાલી. યુગોસ્લાવિયાના રાજા પીટરે સાથી રાજ્યોની સોખત શોધી. જર્મનોએ યુગોસ્લાવિયાને યુદ્ધમાં હરાવ્યું; એ દેશનો કબજો લીધો. બાલ્કનનાં ચારે રાજ્યો ધરી રાજ્યોના કબજામાં આવ્યાં. એપ્રિલ ૧૯૪૧ સુધીમાં હેર હિટલરે આ કામ સંપૂર્ણ કર્યું. ૧૯૪૧ ના આખા વરસમાં જર્મની વિજયો મેળવતું રહ્યું; એનાં સૈન્યોને વિજયોની પરંપરા સાંપડી. હિટલરનું એ ભાગ્યશાળી વરસ હતું.

આફ્રિકામાં બ્રિટિશોએ ઇટલિયનોનો ભુડો પરાજય કરી લિબિયા, ઇરિટ્રિયા, સોમાલિલેન્ડ લઈ લીધાં. હબ્સનીયા

(એગિસિનિયા) પણ ઇટેલીના હાથમાંથી છીનવી લીધું. ૧૯૪૧ ના વસંતમાં ઇટેલીનો મોટો પરાજય થયો. બ્રિટને પોતાનાં કેટલાંક સૈન્યો ગ્રીસની મદદ માટે યુરોપમાં મોકલ્યાં. આ વખતે હિટલરને લાગ મળ્યો. એણે પોતાનાં મોટાં સૈન્યો આફ્રિકામાં ચૂપકીદીથી ઉતાર્યાં. જર્મનોએ તૈયારીઓ કરી બ્રિટિશ સૈન્યો ઉપર હુમલા કર્યાં. બ્રિટિશ સૈન્યોને ખૂબ નુકશાની-ભરેલી પીછેહઠ કરવી પડી. સોલુમથી ઠેઠ ત્રિપોલી સુધીના પ્રદેશ બ્રિટને ગુમાવ્યો. ૧૯૪૦ના ડિસેમ્બરથી ૧૯૪૧ના માર્ચ સુધીમાં મેળવેલી સર્વ જમીન મોટી નુકશાની સાથે ગુમાવી. જર્મન સૈન્યોએ અધાં મથકો છતી લીધાં હતાં. એલેક્ઝાન્ડ્રિયાથી માત્ર પચાસ માઈલ દૂર જનરલ રોમેલનાં જર્મન સૈન્યો આવી પહોંચ્યાં હતાં. બ્રિટિશ સૈન્ય ભારે મુઝવણ અને કંફોડી હાલતમાં આવી ગયું હતું. એપ્રિલ ૧૯૪૧ માં જર્મનોએ આ મોટો વિજય મેળવ્યો હતો.

એજિપ્તન સમુદ્રમાંના ગ્રીસ ટાપુઓ જર્મનોએ લઇ લીધાં. જર્મનો ઠેક ડાઉનદસના દ્વાર પાસે તુર્કીની નજદિકમાં આવી પહોંચ્યા, તુર્કીને તટસ્થતા જાળવવી મુશ્કેલ બની. ક્રિટનો મોટો ટાપુ ગ્રીસના તાબામાં હતો. ગ્રીસમાંથી બ્રિટિશ સૈન્ય ભાગીને ક્રિટમાં ભરાયું હતું; ત્યાં કિલ્લેઅંધી કરી એજ રક્ષણ ઉપર રહ્યું. જર્મનોએ આ સમયે અદ્ભૂત કામ કર્યું. એણે પોતાના છત્રીસૈનિકો વિમાનો મારફતે ક્રિટમાં ઉતાર્યાં. બ્રિટિશ સૈન્યોને ખબર પડે તે પહેલાં વિમાની મથકનો કબજો પણ જર્મનોએ લઇ લીધો. જર્મનોનો વિમાની ધસારો એટલો મજબૂત હતો કે, ખાર દિવસમાંજ ક્રિટના બેટને ખાલી કરી સ્ટીમરોમાં બેસી બ્રિટિશ સૈન્યોએ ચાલી જવું પડ્યું.

રશિદઅલી નામના એક સૈનિક રાજદ્વારીએ એપ્રિલ ૧૯૪૦ની શરૂઆતમાં બળવો જગાવ્યો. રશિદઅલીએ બ્રિટિશ સૈન્યો સાથે યુદ્ધ કર્યું. એને જર્મન મદદની આશા હતી. સીરીઆમાંથી જર્મન સૈન્યને ધરાક તરફ કૂચ કરવા દેવા માટે જર્મની ફ્રાન્સ



ઉપર દબાણ લાવી રહું હતું; છેવટે જર્મન મદદ મળી નહિ. રશિયન સૈન્યનો પરાજય થયો—એ નાશી છૂટ્યો.

સીરીઆ તરફનો ભય તોડવા માટે ખ્રિસ્તે આઝાદ ફ્રેન્ચ જનરલ દગોલેના સહકારથી સીરિઆ પર આક્રમણ કર્યું. અહિં જર્મન સૈન્ય આવી પહોંચ્યું નહોતું. વીચીની ફ્રેન્ચ સરકારનાં સૈન્યો થોડું લડ્યાં. બાવીસમે દિવસે દમાસ્કસ ખ્રિટિશોના હાથમાં આવ્યું.

૧૯૪૦ ના ઑગસ્ટથી ઑક્ટોબર એટલે ત્રણ માસ સુધી જર્મનીએ ખ્રિસ્તને વિમાની બોમ્બમારા દ્વારા બોમ્બ કરીને એના ઉપર આક્રમણ કરવાની ઉમેદ રાખી હતી. ખ્રિસ્તને ગભરાવી મુંઝાવીને હતભુદ્ધિ કર્યા પછી જર્મની ખ્રિસ્ત ઉપર આક્રમણ કરવા ધારતું હતું. પરંતુ ખ્રિસ્તોની હિંમત તૂટી નહિ.

ખ્રિસ્તિન જગતભરના મોટા વેપારથી ઘણું સમૃદ્ધ થયું હતું. અમેરિકામાં એમની પાસે ત્યાંની સરકારની જમિનગીરીઓ, કારખાનાં અને ખાણોના શેરો હતા. આ ત્રણ અબજ પૌંડ જેટલી ગંગાવર મિલકત હતી. આ મિલકતનાં બધાં કાગળિયાં ખ્રિસ્તને અમેરિકાને વેચી તેનાં યુદ્ધનાં શસ્ત્રાસ્ત્રો ખરીદ કર્યા. આ સર્વ કાગળિયાંઓનું ખ્રિસ્તને સરસ વ્યાજ મળતું હતું. પરંતુ આ જીવન મરણના સવાલ સમયે એણે આ લાભને જતો કર્યો. અમેરિકાની દિલસોજી ખ્રિસ્ત તરફ હતી. ખ્રિસ્તને નાણાં વગર ઉધાર અને પટેથી શસ્ત્રસામગ્રી ધીરવાની મોટી ચર્ચા અમેરિકામાં ઉપડી. ખ્રિટિશ મિલકતો વેચાઈ ગઈ હતી. તેનું નાણું સર્વ અમેરિકાને અપાઈ ચૂક્યું હતું. ખ્રિસ્ત પાસે બીજાં સાધનો નહોતાં, એટલે અમેરિકાએ યુદ્ધ ચાલુ રાખવાની સગવડ ખ્રિસ્તને કરી આપી. જર્મની પણ અમેરિકામાં મોટો પ્રચાર કરતું હતું, છતાં અમેરિકાની કોન્ગ્રેસે ધીરાણપટાનો કાયદો તા. ૧૧ મી માર્ચ ૧૯૪૧ ના રોજ પસાર કર્યો. ખ્રિસ્તને શસ્ત્રસામગ્રીઓ મોટા પ્રમાણમાં અમેરિકા ઉધાર આપવા માંડ્યું. યુદ્ધ પછી આનાં નાણાં રોકડાં અથવા વસ્તુઓમાં આપવાનાં છે.

## રશિયા પર આક્રમણ

**અ**ર્ધુ યુરોપ અને અર્ધુ એશિયા રોકી બેઠેલ રશિયા એ મહાન રાજ્ય છે. એમાં ૪૦૦ વરસ સુધી ઝારોનું શાસન હતું. ૧૯૧૯માં સામ્યવાદીઓ (બોલ્શેવિકો)નું શાસન લેનિને ત્યાં સ્થાપ્યું. આ સામ્યવાદ પ્રમાણે આ મહારાજ્ય શ્રમજીવીઓનું છે. રેલ્વે, સ્ટીમરો, વેપાર ઉદ્યોગો, રસ્તાઓ, દુકાનો, કારખાનાં, ખાણો, ટ્રામ્વે, વિમાનો, હવાઇ મથકો અને સર્વ ધરો તથા ખેતી પણ શ્રમજીવીઓની માલિકીની છે.

રશિયાના સામ્યવાદી સર્વાધ્યક્ષ સ્ટેલિને પંચવર્ષિય એ વખતની યોજનાઓ પૂરી કરી રશિયાનાં ખેતી, ઉદ્યોગ, અક્ષર-જ્ઞાન, જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, કારખાનાં, ખાણો, વીજળિક ધરોનો અનેકગણો વિકાસ કર્યો છે. સામ્યવાદીઓએ જર્મનીના લયથી રશિયાને સૈનિક દૃષ્ટિએ મજબૂત બનાવ્યું છે.

રશિયાની સામે બ્રિટન, અમેરિકા વિગેરે મૂડીવાદી દેશોએ રશિયાના સામ્યવાદીઓ તરફ ભારે વિરોધ દર્શાવ્યો હતો. પરંતુ જર્મનીના સરમુખત્યાર હેર હિટલરની શત્રુતા તો અનહદ મોટા પ્રમાણમાં હતી. યહૂદીઓ અને સામ્યવાદીઓને મૂળમાંથી ઉમેડી નાંખવા એ એનો આદર્શ હતો, છતાં પોલેન્ડ સામેના યુદ્ધમાં જર્મનીએ ગરજ સમયે આ સામ્યવાદીઓ સાથે મૈત્રી કરીને જગતને આશ્ચર્યમાં નાંખ્યું હતું. દશ વરસ સુધી પરસ્પર હથિયારો ન ઉપાડવાની ૧૯૩૯ ઓગસ્ટની સંધિ હતી. જર્મનો બ્રિટન ઉપર આક્રમણ તરત કરશે એવા ખબરોની જગત ઇતેઝરીથી આશા રાખતું હતું. બ્રિટનની સ્થિતિ બહુજ કઢંગી હતી એ જગત બાણતું હતું. કયો પળે હિટલરનાં ધાડાં ૨૪ માઇલની બ્રિટિશ ખાડી ઓળંગીને સામે પાર બ્રિટનની જમીન ઉપર પગ દે છે, એવી માટ સૌ માંડી બેઠાં હતાં. રશિયન સરહદ ઉપર જંગી જર્મન સૈન્યો ભેગાં થતાં હતાં, એવી વાતો રેડિયો ઉપર સાંભળવામાં આવતી હતી. પરંતુ એ વાતોને હસી કાઢવામાં આવતી હતી. જગત બાણતું હતું કે, ૧૯૩૩થી જર્મનીના હેર હિટલરનો મુખ્ય આદર્શ રશિયા પરના વિજયનો છે. રશિયા પણ એ બરાબર બાણતું હતું. એણે મોટી તૈયારીઓ કરી રાખી હતી. હિટલરના હાથમાં યુક્રેનના ઘઉંના પાકો અને કોકેસસનું તેલ જક્કદી ન પડે તેવી ગંજાવર તૈયારીઓ રશિયાએ કરી હતી.

ઓચિંતા જગતને આશ્ચર્ય કરનારા રેડિયોના યંત્રમાં સમાચાર આવ્યા કે, હિટલરે પોતાનાં વિજયી સૈન્યોને રશિયા ઉપર

છોડી મૂક્યાં છે. રશિયા ઉપર જર્મનીનાં ભયાનક યોગ્યર વિમાની ધાડાંઓએ યોગ્યગોળાઓનો શરૂઆતમાં વરસાદ વરસાવ્યો. રશિયાનાં વિમાનગૃહો અને વિમાનીઓને એ વિમાની આક્રમણે સખત નુકશાન કર્યું. રશિયનો આ યુદ્ધ આટલું જલદી અને અકસ્માત આવી પડશે એમ ધારતા નહોતા. જર્મની સામે યુરોપમાં એકજ ઘિટન જૂઝી શકે તેવી સ્થિતિમાં હતું. પણ ઘિટનનો સાગર ઉપર સંપૂર્ણ કાબૂ હતો. જર્મીન ઉપર ઘિટન સાથે જર્મનીને માટે યુદ્ધની શક્યતા નહોતી; કારણકે સમુદ્રના પાણીથી ઘેરાયલા ઘિટન ઉપર આક્રમણ કરવાની હિટલરે મોંઘી યોજનાને અમલમાં મૂકી નહિ; આથી એનાં નવરાં સૈન્યોને કામ જોઈતું હતું, તે કામ રશિયાની સાથે તા. ૨૨મી જૂન ૧૯૪૧ના રોજ યુદ્ધની શરૂઆત કરી હેર હિટલરે આપ્યું હતું. વિજયોથી મદમસ્ત થયેલાં જર્મન સૈન્યોને કામ જોઈતું હતું તે ધરાબર મળ્યું.

એ હજાર માઈલના વિશાળ વિસ્તારમાં જર્મનીનાં સૈન્યો રશિયા ઉપર તૂટી પડ્યાં. રશિયન સૈન્યો સારી તાલીમ પામેલાં હતાં, પરંતુ જર્મની જેવી સુંદર અને સુવ્યવસ્થિત વ્યૂહરચના રશિયન સેનાપતિઓ ગણતા નહોતા. અને જર્મનીનાં વિમાનો શ્રેષ્ઠ હતાં, અને તેમની સાણસાના એ પાંખાં શત્રુઓના સૈન્યોની આસપાસ ફેલાવી એને ઘેરી લેવાની વ્યૂહરચના અદ્ભૂત હતી. વિમાનો, રણગાડીઓ અને યાંત્રિક ટુકડીઓના સમૂહઆક્રમણની એની પદ્ધતિના મારથી શરૂઆતમાં રશિયાનાં સૈન્યોને પીછેહઠ અને ભયાનક નુકશાની સહન કરવી પડી હતી. જર્મનીએ ભારે ચોકસાઈ અને અગમચેતીથી રશિયન આક્રમણની યોજના તૈયાર કરી હતી. દરેક વસ્તુ, મનુષ્યશક્તિ, દારૂગોળો, તોપો, વિમાનો, રણગાડીઓ અને વાહનો ચાલુ પ્રવાહરૂપે લાંબો વખત સુધી મળે તેવી યોજના એણે અગમચેતી વાપરી તૈયાર રાખી હતી. જર્મનીએ પોતે જે ભારે મહાન કાર્ય ઉપાડ્યું છે તેનું એને સંપૂર્ણ જ્ઞાન હતું; એવીજ મોટી તેની તૈયારીઓ પણ હતી. જર્મનીએ

ચાર મુખ્ય સૈન્યોને ચાર તરફથી આક્રમણો કરવા મોકલ્યાં. (૧) પ્રશિયાથી લિથુઆનીઆમાં. (૨) વૉર્સોથી પ્રિયાનીસ્ટોક તરફ. (૩) વૉર્સોથી બ્લોવસ્ક તરફ અને રૂમાનિયાથી બેસારેબીઆ તરફ. એમનું અંતિમ ધ્યેય લેનિનગ્રેડ, મોસ્કો, કીવ અને ઓડેસાનાં મુખ્ય ચાર સૈનિક મથકો લેવાની હતું. અત્યંત ઝડપી આક્રમણોથી રશિયનોને એમની સરહદમાં પીછેહઠ કરવી પડી.

રશિયા ઉપરનું જર્મન આક્રમણ અતિશય વીજળિવેગુ અને ભયાનક ઝંઝાવાત જેવું હતું. વિમાનોએ એમનાં સૈન્યો ઉપર ભારે તરખાટ ફેલાવ્યો હતો. વિમાનો અને રણગાડીઓની સંખ્યા તથા યજ્ઞમાં જર્મનો ખૂબ ચડિયાતા હતા. આ સવ્યાધથી રશિયનોને ચારે તરફ પીછેહઠ કરવી પડી. જર્મન સૈન્યોની વિજય-કૂચ ચાલુ રહી. રશિયનોની મનુષ્યશક્તિ અને શસ્ત્રાસ્ત્રોની નુકશાની અનહદ પ્રમાણમાં ચાલુ થતી હતી. મિન્સ્ક પાસે મોટું ખૂનખાર યુદ્ધ થયું. રશિયનોની ૨૪ ડિવિઝનોને આ યુદ્ધમાં સખત નુકશાન ભોગવવું પડ્યું. કિન્લેન્ડનાં સૈન્યો સાથેનાં જર્મન સૈન્યોએ લેનિનગ્રેડ તરફ ધસારો કર્યો. બીજા સૈન્યે મૂર્માન્સ્કના બંદર તરફ ધસારો કર્યો. જર્મનોની મુખ્ય નેમ રશિયન સૈનિક બળ વિખેરી નાંખી છિન્નભિન્ન કરવાની હતી. ચાર અઠવાડિયાંઓ સુધી રશિયનોને માર ખાધ પીછેહઠ કરવી પડી. જર્મનોની શ્રેષ્ઠતા એમના સુવ્યવસ્થિત એકતંત્ર નીચેના ઝડપી આક્રમણમાં હતી. હજી સુધી કોઇ પ્રજા તે ખાળી શકતી નહોતી.

જર્મનોએ મોટી નદીઓ ઉપર એકદમ મજબૂત પુલો બાંધીને ઓળંગવાની વ્યવસ્થા રાખી હતી. બેરેસીના નદી અને નીસ્ટર નદી પાસે એમનો અતિશય સામનો રશિયનોને કરીને આ ગજબનાક આક્રમણના વેગને એમણે મોળો પાડ્યો હતો. સ્ટેલિન લાઈનની છૂટીછવાઈ કિલ્લેબંધી પાસે જર્મન સેનાપતિ કાષ્ટભરે જરા મુંઝવણ થઇ. રશિયનો સ્ટેલિનની હાકલથી

મરણીયા થઇ લડતા હતા. “ ધીખતી ધરાની ” નીતિ એમણે અમલમાં મૂકીને પીછેહઠ કરતાં સર્વ સળગાવી દેતા હતા. એથે અઠવાડિયે જર્મનોએ નવો ધસારો કર્યો. એમણે ત્રણ ઠેકાણે રશિયનોને પાછળ ધકેલવા માંડ્યા. સ્ટેલિન લાઈનની કિલ્લેબંધીને ત્રણ ઠેકાણેથી તોડી પાડી. રશિયનો માટે જગતની મીટ નિરાશા-ભરેલી હતી. ક્યારે તૂટી પડશે તે કંઈ કહેવાતું નહોતું. રશિયનોને થાક લાગ્યો છે એમ મનાતું હતું. મિન્સ્કથી બેરેસીના નદીને ઓળંગીને જર્મન ધસારો આગળ વધતો હતો.

ડવીના અને નીપર નદી વચ્ચેનો ભાગ જર્મનો ઓળંગી ગયા. હવે જર્મનો સ્મોલેન્સ્ક તરફ ધસ્યા. એમનાં ૨૦૦ વિમાનોએ મોસ્કો ઉપર આગ વરસાવી હતી. દક્ષિણે કીવની તદ્દન નજદિક આવી પહોંચ્યા હતા. યુક્રેનમાં પણ જર્મનો નીસ્ટર નદી ઓળંગીને સામી પાર પહોંચ્યા હતા. આ પીછેહઠોથી છેવટે સરમુખત્યાર હિટલરે વડા સેનાધ્યક્ષનું કામ હાથમાં લઈ બધી યુદ્ધયાત્રા પોતે ચલાવવા લાગ્યો. જર્મનોના ખીખ આક્રમણનું બળ પૂરું થયું હતું. પરંતુ એમણે નવી ૫૦ ડિવિઝનો મંગાવી નવું ત્રીજું આક્રમણ શરૂ કર્યું. રશિયનો પણ નવાં અનામત સૈન્યો મંગાવી મજબૂત સામનો કરતા હતા. ઓગસ્ટની આખરે યુક્રેનના જંગમાં વધારે ઝડૂત આવ્યું. યુક્રેન રશિયાનો ધડેના ભંડાર છે. એનું ક્ષેત્રફળ ઘટેલી કરતાં પણ મોટું છે. આ સ્થળે જગતમાં સૌથી મોટી નીપર નદી ઉપરના બંધ ઉપર જળવિદ્યુતનું કારખાનું હતું. આ દેશમાં ત્રણ કરોડ રશિયનોની ધીમ વસતિ હતી. કોલસો, લોખંડ પણ આ દેશમાં મોટા પ્રમાણમાં થાય છે. યુક્રેનનું આક્રમણ ધીમું પણ સફળ રીતે આગળ વધ્યું.

કીવની દક્ષિણે રશિયનોની હરોળ તોડી જર્મનોએ માર્ગ કર્યો. હવે એમને કાળા સમુદ્ર તરફ ધસવાનો માર્ગ મળી ગયો. જર્મનોએ ક્રીવોઇરોઅનો વિશાળ લોઢાની ખાણોનો પ્રદેશ કબજે કર્યો. પરંતુ

ઉત્તરમાં રશિયનોને સ્મોલેન્સ્ક ખાલી કરી દેવું પડ્યું હતું, એ મોટી નુકશાની હતી. એક જ જોસદાર ધસારો કરીને શત્રુઓની એ બાબુએ સૈનિક સાણસો બીડાવવાની પદ્ધતિ આ સ્થળે જર્મનોએ મૂકી દીધી હતી. સ્મોલેન્સ્કનો સંગ્રામ ઉગ્ર અને લાંબો ચાલ્યો હતો. જર્મનોએ બિયાનિસ્ટોક ખાતે, મિન્સ્ક પાસે અને સ્મોલેન્સ્ક પાસે મોટા વિજયો મેળવ્યા હતા. યુદ્ધકાળમાં એ આગળ વધ્યો. એ મહિના બાદ એણે લેનિનગ્રેડ ઉપર જળ્પરદસ્ત આક્રમણ શરૂ કર્યું. લેનિનગ્રેડ અને મોસ્કો વચ્ચેનો રેલ્વેવ્યવહાર જોખમમાં આવી પડ્યો. રશિયનોએ દશ કરોડને ખર્ચે બંધાવેલો નીપર નદીનો મહાન બંધ અને જળવિદ્યુતનું કારખાનું ઉડાવીને પીછેહઠ કરી. રશિયનોએ અનેક શહેરો અને પ્રદેશો ગુમાવ્યા હતા.

જર્મનોનું ત્રીજું આક્રમણ અહીં ખલાસ થયું. અગિયાર અઠવાડિયાં રશિયન યુદ્ધને પૂરાં થયાં હતાં. લેનિનગ્રેડ પાસે રશિયનોએ જળ્પરદસ્ત સામનો કર્યો. લેનિનગ્રેડનો જર્મન ઘેરો ત્રણ વરસ થયાં ચાલુ છે. ફીનોનું સૈન્ય જર્મનો સાથે છે. એને મનાવવાને પાછળથી અમેરિકાના પ્રયત્નોને પણ સફળતા મળી નહોતી. લેનિનગ્રેડ પૂર્વનો માર્ગ જર્મનોએ બંધ કરી દીધો, છતાં લેનિનગ્રેડ ટકી રહ્યું હતું. કીવની દક્ષિણ-પૂર્વે ૧૬૦ માઇલ પર કેમેન્ચેગ પણ જર્મનોએ લઇ લીધું. ખાર્કોવ જે મહાન ઉદ્યોગનું રશિયન ધામ હતું તે તરફ જર્મનોનો માર્ગ ખુલ્લો થયો. જર્મનોને નીપર ઓળંગતાં ઘણા દિવસો લાગ્યા હતા. રશિયનોએ ઉત્તરમાં વિપુરી ગુમાવ્યું હતું. લેનિનગ્રેડને રશિયનો ગમે તેવા ઓગે બચાવવા માગતા હતા. જર્મનોને ડોનેઝના કોલસાના પ્રદેશને કબ્જે કરી લેવાનો માર્ગ મળ્યો હતો.

રશિયનો સમયસર સખ્ત સામનો કરતા હતા. જર્મનોને જે પહેલાં શરૂઆતનાં અઠવાડિયાંઓમાં વિજયો મળ્યા હતા તે ધીમે ધીમે કઠિન બનવા લાગ્યા. રશિયનોનાં પ્રતિઆક્રમણો

અળવાન થતાં જતાં હતાં. તા. ૨૧ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૧ ના રોજ કીવ જર્મનીના હાથમાં પડ્યું. એ મોટું શહેર યુક્રેનનું રાજધાનીનું અને રક્ષણનું રશિયન વડું મથક હતું. હેર હિટલરની યોજના શિયાળા પહેલાં વોલ્ગા નદી સુધી પહોંચી જવાની હતી. પરંતુ રશિયન સામનો મજબૂત બનતો જતો હતો. રશિયાની નુકશાની અપરંપાર હતી. પરંતુ એનાં સાધનો પણ અતિ વિશાળ અને અખૂટ જેવાં હતાં. પેરેકોપની સાંકડી પટી ઉપર જર્મનોએ મોટો ભોગ આપી રશિયનો પાસેથી જૂંટવી લીધી. જર્મનોએ દૂર દૂર સુધી છત્રી સૈનિકોને ઉતારીને પોતાના કામમાં સહાયતા મેળવી. આ યુદ્ધમાં રશિયનોની ખુવારી અતિશય મોટી હતી. જર્મનોની પણ સખ્ત ખુવારી થઈ હતી.

જર્મનોએ હવે મોસ્કો ઉપર મોટા સૈન્યોથી ધસારા શરૂ કર્યા. લેનિનગ્રેડમાં રશિયનોનું મોટું સૈન્ય ઘેરાઈ ગયું હતું. મોસ્કોના અસાવનું મોટું સૈન્ય જેને જર્મનો અલગ પાડી નાંખવા માંગતા હતા તે તથા યુક્રેન અને ક્રિમિયામાં લડતાં રશિયન સૈન્યો આ ત્રણેય સૈન્યોને છૂટાં પાડી નાશ કરી અથવા પકડી રશિયાને નબળું બનાવવાનો જર્મનીનો મોટો વ્યૂહ હતો. લેનિનગ્રેડના સૈન્યને તો એણે સફળતા સાથે છૂટું પાડી દીધું. ઓક્ટોબરની અધવચ્ચે મોસ્કો ઉપરનું જર્મન દબાણ ઘણું ભારે થયું. ક્રિયાન્સ્ક અને વ્યાઝમા વચ્ચેનાં રશિયન સૈન્યો ઘેરાઈ ગયાં હતાં. માર્શલ બુકોની-રશિયન સેનાખ્યક્ષે કેટલીક ભૂલભરેલી ગણતરી કરી, આથી રશિયનોના હાથમાંથી મોટો પ્રદેશ જર્મનોએ જૂંટવી લીધો. સૈનિક શક્તિની નુકશાની પણ ઘણી થઈ.

જર્મનોએ મોસ્કોને ઘેરા નાંખ્યો હતો. એમનાં ૧૭ લાખ પાયદળ અને ૪,૫૦,૦૦૦ યાંત્રિક સૈન્યો પાંચ બાજુએથી આ રાજ્યધાનીના શહેરને ઘેરી વળ્યાં હતાં. શહેરનો વ્યવહાર બધો કપાઈ ગયો હતો. જર્મનોએ આ શહેરની આસપાસ ૧૪ હજાર ટેન્કો (રણગાડીઓ) ગોઠવી હતી. રશિયનો પાસે પણ ૧૯ લાખનું



સૈન્ય હતું. મોસ્કો ફરતા ૧૦૦ માઇલના ઘેરાવાના કઠિન અચાવનાં  
 આંધકામો ભેદીને જર્મનો આગળ નીકળી આવ્યા હતા. સ્ટેલિને  
 હાકલ કરી કે કોઈ પણ ભોગે મોસ્કો અચાવવાનું છે. મોસ્કોથી  
 ૬૦ માઇલની અંદરના ચકાવા ઉપર રશિયનો અચાવ કરી રહ્યા  
 હતા. સ્ટેલિને વ્યાજમા, વ્રિઆન્સ્ક તરફ તાગ્ન સૈન્યો મોકલ્યાં.  
 સ્ટેલિનેને જેમ વધારે નુકશાની થતી હતી તેમ તે વધારે મોટાં  
 શક્તિશાળી સૈન્યો જનૂગરની પેઠે લઈ આવતો હતો. લેનિનગ્રેડનો  
 મોરચો ભારે શાંત બની ગયો હતો. જર્મનો હવે મોસ્કોનો જય  
 કરવા સર્વ બળ ભેગું કરી રહ્યા હતા. અનહદ નુકશાની સહન  
 કરતું રશિયા અડગ-અચળ રહ્યું. જર્મનોનો હવે વધારે ને વધારે  
 સામનો થવા માંડ્યો. પરાજયોમાંથી રશિયા સુદૃઢળા શીખી ગયું  
 હતું. જર્મન યુક્તિઓનોજ એ ઉપયોગ કરવા લાગ્યું હતું.

મોસ્કોનો ઘેરો લંબાયો. જર્મનોએ પોતાનું સમગ્ર બળ એના  
 ઉપર અજમાવી નેયું. પરંતુ રશિયનોએ એનો અદ્ભૂત સામનો  
 કર્યો. મોટાં આક્રમણોને એણે રોક્યાં. નુકશાની બંને બાજુએ  
 સખત હતી. બે હજાર માઇલ લાંબી સુદૃઢક્ષેત્રોની લાદન હતી;  
 તેમાં અનહદ ઝનૂની યુદ્ધો થયા કરતાં હતાં. જર્મનોની શરૂઆતમાં  
 જે વિમાની અને રણગાડીઓનાં વ્યૂહની સરસાઈ હતી ને ધીમી  
 થવા માંડી હતી. છતાં પણ રશિયાના પાટનગર મોસ્કો ઉપરનો  
 જર્મન ઘેરો ઘણો ગંભીર અને જોખમકારક હતો. મોસ્કો આજ  
 પડે, કાલ પડે એવી હાલત હતી. જર્મનોએ બીજા મોરચાઓ  
 ઉપરનું દયાણુ ઓછું કરીને બધો ભાર અને શક્તિ મોસ્કો ઉપર  
 ઠાલવ્યાં હતાં. રશિયન સરકારને પોતાનાં દૃઢતરો લઈ દૂરના  
 ભાગમાં રહેવું પડ્યું, પરંતુ મોસ્કો આગળનો એમનો ટકાવ ભારે  
 શક્તિશાળી હતો. જર્મનો ભારે પ્રયત્નો છતાં એને ભેદી શક્યા  
 નહિ. આ ઐતિહાસીક ઘેરો નિષ્ફળ નીવડ્યો.

ઓક્ટોબર ૧૯૪૧નો શિયાળો હજી શરૂ થયો નહોતો.  
 મોસ્કોમાં જાનરદસ્ત સામનો થતાં જર્મનોએ પોતાનાં આકીનાં

સૈન્યો કોકેસસ તરફ મોકલ્યાં. ડોનેઝ નદીની ખાણ ભારે ફળદ્રુપ છે; ત્યાં ખનીજોની ખાણો પણ ધણી છે. જર્મનોએ ડોનેઝ નદીની ખીણના પ્રદેશ ઉપર આક્રમણ કર્યું. જર્મનો રોસ્ટોવ તરફ ધસતા હતા. તેઓએ ટગનરોગ લીધું હતું. સ્ટેલિનોનું મહત્ત્વનું પોલાદનું ઉદ્યોગસ્થાન પણ જર્મનોના હાથમાં ગયું હતું. ખાર્કોવ જેવું મહાન ઔદ્યોગિક મથક પણ જર્મનોના કબજામાં આવી ગયું. સ્ટેલિનોનાં લોખંડનાં કારખાનાં રશિયનોએ નાશ કર્યો હતો. ખાર્કોવનાં રણગાડીઓનાં કારખાનાંમાંથી ધૂમાડાના ગોટગોટા નીકળતા હતા. ઝોડેસા કિમિયાનું મોટું બંદર ઘણા માસના ઘેરા પછી જર્મનોના હાથમાં પડ્યું હતું. રશિયનોએ આ એક વરસના યુદ્ધમાં હળવે ચોરસ માર્છલના પ્રદેશો ગુમાવ્યા હતા. એમનાં વાળાંખરાં મહત્ત્વનાં યુદ્ધમથકો શત્રુઓના હાથમાં ગયાં હતાં. એમની મનુષ્ય શક્તિની નુકશાની પણ જખ્ખર હતી; છતાં રશિયા ટક્યું હતું; એની યુવાનો જખ્ખમાઈ નહોતી.

જર્મનીના હાથમાં કિમિયા, યુક્રેઈન, વ્હાઇટ રશિયા આવી ગયાં હતાં. ડોનેઝની ખીણ ઉપર એનો ધસારો ચાલુ હતો. કોકેસ-સના દ્વાર રોસ્ટોવ સુધી જર્મન ઘાડાં પહોંચ્યાં હતાં. પરંતુ હવે રશિયાની મદદે એનો પરમ મિત્ર શિયાળો આવી પહોંચ્યો. હેર હિટલરે શિયાળા માટે જખ્ખરદસ્ત તૈયારીઓ અગમચેતી વાપરીને કરી રાખી હતી; પણ એનાથી દરેક શત્રુઓનો પરાભવ થયો છે એ એ જાણુતો હતો. જર્મનોનું ૨૫ થી ૩૦ લાખનું સૈન્ય રશિયા પર આક્રમણ કરતું હતું.



## ૧૯૪૨ નું વર્ષ

રશિયનોને શિયાળામાં નવી સુવાની આવી. એમણે જર્મનો ઉપર જોશબંધ આક્રમણ શરૂ કર્યું. જર્મનોનો નવેમ્બર ૧૯૪૧ માં આઝોવના સમુદ્ર ઉપર રેસ્ટોવ તરફનો ધસારો ચાલુ હતો. સેબાસ્ટોપોલની મોટી કિલ્લેબંધી જર્મનોનાં તોપખાનાંએ ભેદી નાંખી હતી, પણ રશિયનો મજબૂતીથી લડી રહ્યા હતા. પૂર્વમાં જર્મનોએ કર્યું લીધું હતું. કર્યની સામુદ્રધુની ઓળંગી જર્મન ગરૂડની ચાંચ કોક્સસમાં ખૂંચશે એવાં ચિહ્નો દેખાતાં હતાં. રેસ્ટોવ પણ જર્મનોએ લીધું, પરંતુ તરતજ સમુદ્રની વિજય

ભરતીમાંથી શિયાળાનાં ઓટનાં પાણી આવ્યાં. રશિયન સેનાબ્યક્ષ માશ્કેલ ટીમોશેન્કોએ જળરદસ્ત શિયાળુ પ્રતિઆક્રમણ શરૂ કર્યું; રેસ્ટોવ લઘ લીધું. જર્મનોને કોકેસસને સલામ ભરવી પડી. રેસ્ટોવથી જર્મનોના આક્રમણને રશિયનોએ પાછું ધકેલીને ૫૦ માઇલ દૂર ટગનરોગ પાસે લઈ આવ્યા. જર્મનોની શિયાળુ પીછેહઠમાં ગભરાટ, ઝુંઝવણ નહોતાં. રશિયનો અને શિયાળો બંને શત્રુઓ સાથે તેઓ વ્યવસ્થાસર લડતા હતા. એમનામાં પીછેહઠમાં પણ ગભરાટ અને અવ્યવસ્થા નહોતાં. ધીમેથી, મક્કમતાથી અને વ્યવસ્થાસર સામનો કરતા તેઓ પાછા હઠતા હતા.

જર્મન પીછેહઠ બે માસ સુધી લંબાઈ હતી. માર્યુપોલ પાસે તેઓએ લાઇન બાંધી ટકાવ કર્યો. કિમિયામાં પણ જર્મનોએ પીછેહઠ કરી હતી; કેટલાંક ઉપયોગી થાણાંવાળાં શહેરો એમણે મૂકી દીધાં. રશિયનોનું સખ્ત દબાણ ચાલુ હતું. સેબાસ્ટોપોલનો જર્મન ઘેરો ચાલુ હતો; એમાં પણ શિથિલતા આવી ગઈ હતી. ડોનેઝમાં પણ રશિયન પ્રતિઆક્રમણ ચાલુજ હતું. સ્ટેલિનો અને ખાર્કોવને રશિયનોએ ઘેરી લીધાં, પણ જર્મનોને કાઠી શક્યા નહિ. ખાર્કોવને ઘેરો ઢાલીને રશિયનો નીપર નહી તરફ આગળ વધ્યા હતા, પરંતુ ત્યાંથી બહુ આગળ રશિયન સૈન્યો વધી શક્યાં નહિ. જર્મનોએ દરેક સ્થળે જળ્મર સામનો કરી એમને અટકાવ્યા હતા. જર્મનો પોતાની નક્કી કરેલી પીછેહઠની લાઇન ઉપર આવી અટકી ચોંટી બેઠા.

મોસ્કો ઉપરનું જર્મન દબાણ ખૂબ ચાલુ હતું; એમના બધા ધસારા મોસ્કોએ નિષ્ફળ કર્યા હતા. છેલ્લું મોટામાં મોટું આક્રમણ જર્મનોએ તા. ૧૬મી નવેમ્બર ૧૯૪૧ના રોજ શરૂ કર્યું. એ ધસારાનો મહાન વેગ ડીસેમ્બર ૧૯૪૧ ની તા. ૬ ઠી સુધી અત્યંત તીવ્ર રહ્યો. નારા નદીની મદદથી રશિયનોએ આ મહાન વેગને થંભાવી દીધો. એને ઓળંગી શકાઈ નહિ, એટલે તેઓ

મોસ્કો પાસે થઈ ગયા. તા. ૬ ટી ડીસેમ્બરથી યુદ્ધની લગભગ જર્મન હાથોમાંથી રશિયન હાથોમાં આવી.

રશિયન શિયાળું આક્રમણ શરૂ થયું ત્યારે ભૌગોલિક સ્થિતિ આ પ્રમાણે હતી. ખરફમાં શિયાળામાં અંધાર્ધ જતા અને ઉત્તરમાં ફિલેન્ડ પાસે આવેલા મૂર્માન્સ્કના રશિયન અંદરે સાથી રાજ્યોની મૂકેલી શસ્ત્રસામગ્રીઓ રશિયાને પહોંચતી હતી. રશિયાને આ સામગ્રીઓ પહોંચતી અટકાવવા જર્મન અને ફીન સૈન્યોએ અતિશય મોટાં આક્રમણો કર્યાં હતાં, પરંતુ મૂર્માન્સ્ક લઈ શકાયું નહોતું. શિયાળો આવતાં આ અંદર અશક્ય હતું; કારણ કે ખરફથી ઘેરાયલું હતું. આ ખંતે સૈન્યોના, લેનિનગ્રેડના ઘેરાનો અંત આણી આ શહેર એવા માટેના પ્રયત્નો પણ સફળ થયા નહોતા.

મોસ્કો મોરચા ઉપર પણ જર્મનોએ શહેર લઈ શક્યા નહોતા. તા. ૬ ટી ડીસેમ્બરથી શરૂ થયેલા રશિયન પ્રતિઆક્રમણોએ કાલિનિનથી તુલા સુધીની જર્મન કાયરના લયને ટાળ્યો હતો. ઇસ્મેનથી વેલીકીલુકી સુધીનો પ્રદેશ જર્મનોથી સાફ કરી નાંખ્યો હતો. નીચેના ડોનેકના પ્રદેશમાં ખર્કોવને રશિયનોએ ઘેરા લાવ્યો હતો. દક્ષિણમાં ટગનરોગ સુધી પહોંચ્યા હતા; ક્રિમિયામાં રશિયનોએ કર્ચ લીધું હતું, પણ મેઆરોપોલનો ઘેરા તોડી શક્યા નહોતા. લેનિનગ્રેડનો ઘેરા રશિયનોના બધા પ્રયત્નો છતાં હજી ઊંડી શક્યો નહોતો. સ્ટાયારસા ખાતે ઘેરાઈ ગયેલા આશરે એક લાખ સૈનિકોને હવાઈ માર્ગે સાધન સામગ્રીઓ જર્મનીઓ પહોંચાડી હતી, પરંતુ આ સૈન્ય ઘટકી ગયું હતું. શિયાળું આક્રમણ તા. ૬ ટી ડીસેમ્બરથી શરૂ થયું ત્યારપછી પણ માસમાં રશિયનોએ લગભગ નેવું હજાર ચોરસ માઈલના પ્રદેશમાંથી જર્મનોને હાંકી કાઢ્યા હતા.

હેર હિટલર શિયાળા દરમિયાન ચૂપ બેઠો હતો. પરંતુ વસંત આક્રમણ માટે એણે ભારે તૈયારીઓ કરી રાખી હતી.

નવી સેનાઓ તાલીમ લઇ તૈયાર બેઠી હતી. શસ્ત્રસામગ્રીઓ, વિમાનો અને રણગાડીઓના મોટા સંગ્રહો તૈયાર રાખવામાં આવ્યા હતા. સેનાધ્યક્ષોના મંડળે નવા આક્રમણની વ્યૂહરચના કરી રાખી હતી. રશિયનો ખાર્કોવ લઇ શક્યા નહોતા. તેઓએ પણ તૈયારીઓ કરી રાખી હતી. પરંતુ જર્મનીની તૈયારીઓ અતિ વિશાળ પાયે હતી.

તા. ૧૨મી મે ૧૯૪૨ના રોજ નવું જર્મન આક્રમણ શરૂ થયું. ૨૫૦ માઇલના ટૂંકા મોરચા ઉપર હેર હિટલરે વીસ લાખનું જંગી શસ્ત્રસામગ્રીઓ સહિતનું સૈન્ય ઉતાર્યું હતું. તેઓ શરૂઆતમાં ક્યર્ચ (ક્રિમિયા) ઉપર ત્રાટક્યા. એમણે સખ્ત હલ્લો કરી ક્યર્ચ લીધું. રશિયનોએ પીછેહઠ કરી. ક્યર્ચના પતનમાં રશિયનોના એકલાખ સૈનિકો પકડાયાનું જર્મનોએ જાહેર કર્યું હતું.

રશિયન સેનાપતિ માર્શલ ટીમોશેન્કોએ ખાર્કોવ મોરચા ઉપર જર્મનો સામે પ્રતિઆક્રમણ કર્યું હતું. જર્મનીનાં સૈન્યોએ એનું સમર્થ રક્ષણ કર્યું. ટીમોશેન્કો એ લઈ શક્યા નહિ; પરંતુ ઇઝ્યુમ-ખાર્વેન્કોવો તરફ જર્મનોએ નવાં સૈન્યો ઉતારી ટીમોશેન્કોનાં સૈન્યોને ફસાવવા નવું આક્રમણ શરૂ કર્યું. આ મોરચા ઉપર જર્મનોએ મોટાં રશિયન સૈન્યો પકડવાનો દાવો કર્યો હતો. ખાર્કોવ જંગમાં રશિયનોએ જર્મનોના જંગી ઝનૂની હથ્થોએને સહન કરવાની શક્તિ દેખાડી હતી. એ મોરચાનું યુદ્ધ મોળું પડ્યું હતું. રશિયનો હવે જર્મન આક્રમણપદ્ધતિનો સામનો કરવાનું શીખ્યા હતા.

જર્મનોએ આઠ માસ સુધી મેખાસ્ટોપોલને ઘેરો નાંખ્યો હતો, પરંતુ એની કિલ્લેબંધી તોડી શકાઈ નહોતી. ●આ દામ હવે એમણે ઉપાડ્યું. વિમાનો અને મોટી તોપો મારફતે એમણે આ કિલ્લા ઉપર મોટી અગ્નિવર્ષણનો પરંપના શરૂ કરી; આથી ઘેરો ઉગ્ર થયો. લયાનક હુમલો જર્મનોએ કર્યો. જર્મનોએ નાગ્ન

એથી અઢી લાખનાં સૈન્યો આ ગઢ જીતવા ઉતાર્યાં હતાં. જર્મનોએ અતિશય મોટી તોપો આ કામમાં વાપરી હતી. પાંત્રીશ માઈલ દૂર રાક્ષસી ગોળો આ તોપ ફેંકી શકતી હતી. રશિયનોએ ચાર મજબૂત કિલ્લેબંધીઓ પર્વતોની ટેકરીઓની આસપાસ મજબૂતી સાથે રક્ષણ માટે જોડી કરી હતી. એમણે અતિશય ઝનૂનથી આ શહેરનો અચાવ કર્યો; પરંતુ સેબાસ્ટોપોલને બહારથી મદદ મળતી નહોતી. જુલાઈની શરૂઆતમાં સેબાસ્ટોપોલ પડ્યું.

સેબાસ્ટોપોલનો ઘેરો ઉગ્ર થયો હતો. પરંતુ જર્મનો બીજા બાબુએ ચૂપ બેઠા નહોતા. જૂનની આખરમાં ડોનેઝ નદી ઓળંગવામાં જર્મનો ફત્તેહ પામ્યા હતા. રશિયનોએ એમને નદી પાર જતાં ભારે અટકાવો નાંખ્યા હતા; પરંતુ તે અટકાવો નિષ્ફળ નીવડ્યા પછી રશિયનોને પરાજય આપી જર્મનો ડોનેઝના બીજે કાંઠે પહોંચ્યા હતા. રશિયનો પાછા હટતાં ધીખતી ધરાની નીતિનો અમલ કરતા હતા; તેઓ પાછળ ધાસનું તણખલું પણ રહેવા દેતા નહોતા. જર્મનોએ કુખ્યાન્સ્કનું મહત્વનું રેલ્વે જંકશન લઈ લીધું. રશિયનો પાછા હટતા હતા.

જુલાઈની શરૂઆતમાં જર્મનોનાં અનેક દળો આર્કાવથી તે ડેક મોસ્કો પાસેના ઝાટરક સુધીના ૫૦૦ માઈલના લાંબા માર્ગ પર રશિયનો ઉપર પુષ્કળ દબાણ ચલાવી રહ્યા હતા. મુખ્ય મથકો એમણે જીતી લીધાં હતાં. એમને ક્રેકેસસમાં ગિતરી તેલના કૂવાઓ લેવા હતા. મોસ્કો-રોસ્ટોવ રેલ્વેમાં ભંગાણ પાડવામાં જર્મનો ફાગ્યા હતા. જુલાઈની તા. ૧૫ મે સુધીમાં વોરેનેઝનો મોટો જંગ શરૂ થયો હતો. રોસ્ટોવ લેવા માટે જર્મનો ખૂબ દબાણ લાવતા હતા. જર્મનો ડોન નદી ઓળંગી આવ્યા હતા. વોરેનેઝ આગળ રશિયનો ખૂબ ઝનૂનથી લડતા હતા.

જર્મનોનાં જુદાં જુદાં સૈન્યો જુદા જુદા મથકો ઉપર આક્રમણ કરતાં હતાં. એક જગ્યા ઉપર એમને રોકી રશિયનો

ફતેહ પામતા એટલે એમનાં બીજાં સૈન્યોના ફાંટાઓ બીજી તરફ લંબાતા હતા. એમનાં યંત્રસિદ્ધ સૈન્યો મોટું નુકશાન કરતાં હતાં અને ભોગવતાં હતાં. રશિયનોનો સખ્ત સામનો છતાં જર્મનોએ ૨૨૫૦ ચોરસ માઈલનો પ્રદેશ પંદર દિવસમાં જીતી લીધો હતો. એટલું વીજળિક વેગનું એમનું આક્રમણ હતું.

વોરોનેઝના જંગની ૫૦ માઈલની હરણમાંથી જર્મનોએ અનેક યુક્તિઓ અજમાવીને એ શહેર લેવાની પ્રાણપણે કોશિશ કરી પરંતુ રશિયનોએ કાંઈ પણ ભોગે જર્મનોને આગળ વધવા દીધા નહિ. વોરોનેઝનો અચાવ ઇતિહાસને પાને નોંધાય એવો મહાન હતો. છેવટે એ જંગ શાંત પડી ગયો.

દક્ષિણ-પૂર્વમાં જર્મનોને વધારે ફતેહ મળી. મિલેશવા સુધી તેઓ પહોંચ્યા હતા. વોરોશીલોવગ્રાડ પણ એમણે લઈ લીધું; રોસ્ટોવ હવે ઘેરાતું હતું. રશિયનોની વ્યૂહરચના દરેક સ્થળે જર્મનોનો સામનો કરવાની નહોતી, પરંતુ માત્ર યોગ્ય સ્થળેજ તેઓ ભારે જંગ ખેલતા હતા; આથી તેઓ વ્યવસ્થિત પીછેહઠ કરતા હતા. જર્મનો આગળ વધતાજ જતા હતા. તેઓ કામસ્કાયા પહોંચ્યા ત્યાંથી નોવોચેરકાસ્ક આવ્યા. જુલાઈ તા. ૨૪ના રોજ રશિયનોએ રોસ્ટોવ પાસે મરણિયો સામનો કર્યો. એની શેરીએ શેરીમાં જંગ જામ્યો. આખરે રોસ્ટોવ પડ્યું.

હવે જર્મનોએ સ્ટેલિનગ્રેડ ઉપર આક્રમણ શરૂ કર્યું. ડૉન નદી ઉપર રશિયનોએ જળરદસ્ત સામનો કર્યો. દિવસો સુધી જર્મનોને ઊતરવા દીધા નહિ. ભયંકર ખુવારી ખમ્યા છતાં જર્મનો પોતાનું ખ્યેય સિદ્ધ કરતા હતા. રશિયનો યોગ્ય મોરચાઓ ઉપર ભારે મજબૂત સામનો કરી રહ્યા હતા. જુલાઈની આખરમાં ડૉન નદીના ફળદ્રુપ પ્રદેશના ૨૩,૦૦૦ ચોરસ માઈલના વિસ્તારમાં ત્રણ મોટા જંગો ચાલી રહ્યા હતા. જુલાઈ માસમાં જર્મનોના હાથમાં ડૉનેઝ નદીની કાલસાની ખાણો, લોખંડ વિસ્તારો, ફળદ્રુપ



ખીણો અને કારખાનાંઓ લઘુ લીધાં હતાં. વોરોનેઝથી રોસ્ટોવ સુધીની ૨૫,૦૦૦ ચોરસ માઇલની ફળદ્રુપ, ખેતરોથી ભરેલી જમીન એમણે કબજે કરી હતી.

જર્મનોના ધસારો હવે ક્રેકોસસ તરફ થયો. રોસ્ટોવ એમણે છતી લીધું હતું. એમનું લક્ષ્ય માઇકોપના તેલના કૂવાઓ, ક્રીસ્ના-ડોરનાં તેલનાં કારખાનાં અને નોવોરોસિસ્કના નૌકામથક પર હતું. તેઓ દક્ષિણ ડૉન નદી ઓળંગીને નોવોરોસિસ્ક-સ્ટેલિનગ્રેડ રેલ્વે ઉપર પહોંચ્યા. જર્મનોની તાકાત વધી હતી. રશિયનોના મજબૂત સામના છતાં એમના નશીબમાં પીછેહઠ હતીજ. ક્રેકોસસ વિભાગમાં જર્મનો ખૂબ ઝડપથી આગળ વધતા હતા. રશિયન સૈન્યોની સ્થિતિ ગંભીર અને તકલીફવાળી બનતી જતી હતી. જર્મનો કાવ્યા. માઇકોપના તેલના કૂવાઓ અને ક્રીસ્નાડોરનાં તેલનાં કારખાનાં ઓગસ્ટની તા. ૨૩મી સુધીમાં જર્મનોના હાથમાં આવી ગયાં હતાં. રશિયનોની સ્થિતિ બગડતી જતી હતી.

ઓગસ્ટની આખરમાં સ્ટેલિનગ્રેડને ઘેરો નાંખવામાં જર્મનો સફળ થયા. સપ્ટેમ્બરથી ઓક્ટોબર સુધી એ ઘેરો લ'ખારો. એને લેવાના જર્મન પ્રયત્નો ભગીરથ હતા.

ક્રેકોસસમાં માઇકોપના તેલના કૂવાઓ લીધા પછી જર્મનો ગ્રોઝનીના તેલના કૂવાઓ લેવા માટે દોડ્યા. ૧૯૪૨ના સપ્ટેમ્બરથી ઓક્ટોબર સુધી ગ્રોઝનીના તેલના કૂવાઓ સુધી પહોંચવા માટે જર્મનોએ ભારે કોશિશો કરી હતી.

સ્ટેલિનગ્રેડનો ઘેરો એ જર્મન-રશિયન યુદ્ધના મહાન અતિહાસિક બનાવ ગણાય છે. સેવ્સ્કોપોલ અને મોસ્કોના ઘેરા પછી મહાન હતા; પરંતુ સ્ટેલિનગ્રેડનો ઘેરો એ પ્રખ્યાત ઘેરાઓથી ક્યાંયે ટપી જાય એવી મહત્તા ધરાવે છે. જર્મનોએ પણ મોસ્કો અને લેનિનગ્રેડના ઘેરાઓ મોળા બનાવી સ્ટેલિનગ્રેડ ઉપર

મુખ્ય મોરચો માંડયો હતો. હવે ત્રણે બાજુએથી સ્ટેલિનગ્રેડને ઘેરી જર્મનોએ હથાઓ ઉપર હથાઓ કરવા માંડયા. રશિયનોને વોલ્ગાની બાજુએથી મદદ મળતી રહેતી હતી. જર્મનો અને રશિયનો માટે સ્ટેલિનગ્રેડનો મોરચો એક મોટા અખતરારૂપે હતો. રક્ષણનીતિ કાવે છે કે આક્રમણનીતિ કાવે છે ? આ શહેર વોલ્ગા નદી ઉપર ૨૦ માઇલ લાંબુ પાવડી પને પથરાયેલું હતું. જર્મનો ઉત્તર તરફથી રશિયન બચાવ તોડીને શહેરની અંદર દાખલ થયા. શહેરના મજૂરો ઘરોમાં ભરાઈ લડ્યા. એકજ ઘર અનેકવાર રશિયનો અને જર્મનોના હાથોમાં જતું આવતું હતું. પશ્ચિમે જર્મનોએ મોટી તોપોનો મારો પણ ચાલુ કરી દીધો. શહેરમાં તો હાથોહાથની ખૂનખાર લડાઈઓ ચાલુજ હતી. એકએક ઘર કિલ્લો બનાવી કારખાનાનાં મજૂરો લડતા હતા. ખુવારી મોટી હતી.

ઑક્ટોબરના અંતમાં પણ સ્ટેલિનગ્રેડનો ઘેરો ચાલુ રહ્યો હતો. અંદર અને બહાર ખૂનખાર લડાઈઓ ચાલતી હતી. શહેરનો ચોથો ભાગ જર્મનોના હાથમાં આવી ગયો. હિટલરે સ્ટેલિનગ્રેડ જીતી આપવાનું જર્મન પ્રજાને અભયદાન આપ્યું હતું. નવેમ્બર માસમાં પણ સ્ટેલિનગ્રેડ ઉપર છેલ્લો ભયંકર હલ્લો શરૂ કર્યો. નવેમ્બરના ત્રીજા અડવાડિયામાં જર્મનોનો મહાન શત્રુ શિયાળો બેસી ચૂક્યો હતો. રશિયન પ્રતિઆક્રમણ શરૂ થયું. શિયાળો બેસતાં રશિયાના તાલીમ પામેલા નવા સૈન્યોથી માર્શલ ટીમોશેન્કોએ જર્મનોના સાણસાના અંતે ફાંટા ઉપર ઘા કરી એમને વાળી નાખ્યાં અને સામે સાણસો અતિશય બળથી ભીડાવ્યો. જર્મન સૈન્યો સ્ટેલિનગ્રેડમાં ઘેરાઈ ગયાં. ત્રણ બાજુએથી એમના ઉપર હથોડાના ઘા પડવા લાગ્યા. જર્મનો મરણિયા થઈ લડતા હતા. વિમાન માર્ગે એમને પૂરતી મદદ મળી શકી નહિ. એ સૈન્ય છૂટી શક્યું નહિ. લાખો જર્મન સૈનિકોને શરણે જવું પડ્યું.

કોકેસસમાં જર્મનોને ગ્રીકનીના તેલના કૂવા લેવા હતા, પરંતુ એમને સંપૂર્ણ નિષ્ફળતા મળી, પણ એમણે નોવોરોસિસ્કનું બંદર લઇ લીધું. કોકેસસની તળેટીમાં નાલ્ચીક પણ લીધું. જર્મનો ટેરેક નદી ઊતરતાં ખૂંચી ગયા. રશિયનો બંધકર પ્રહારો કોકેચેજ જતા હતા. જર્મનોને કોકેસસમાં મોટી નિષ્ફળતા મળી ગઈ.

કાળા સમુદ્રને કાંઠે ટુઆપ્સેના ઊતરતા પહાડો ઉપરથી રશિયનો જર્મનો ઉપર ઘા કર્યો જતા હતા. બે વરસથી વિજયો મેળવતા જર્મનો માટે ૧૯૪૨ના છેલ્લા માસો બંધકર નિવડ્યા. નોવોરોસિસ્ક અને ટુઆપ્સે વચ્ચે જર્મનોને સખ્ત પરાભવ મળ્યો. ઉત્તર આફ્રિકામાં અને રશિયામાં બંને સમરક્ષેત્રોમાં જર્મનો પરાજયોની પરંપરા અનુભવતા હતા.

ઉત્તર તરફ આગળ ધસતાં રશિયન સૈન્યો સ્ટેલિનગ્રેડથી ૧૦૦ માઈલ દૂર ડોન નદી ઓગંગીને પાછા હઠવું પડ્યું. શિયાળો અને રશિયનો બંનેના હાથથી માર ખાતા જર્મનો ક્યાંયે અવ્યવસ્થામાં પડ્યા નહિ. એમની પીછેહઠ પણ કળામય હતી, છતાં એમની હાડમારીઓનો પાર નહોતો.



## ૧૯૪૩નું વર્ષ

રશિયાના પહેલા શિયાળામાં જન્મીએ જન્મરહસ્ત માર ખાધો હતો; ખીજા શિયાળામાં એથી પણ મોટા પરાજયો એને મળ્યા. જેટલી કમાણી ૧૯૪૨ના મેથી નવેમ્બર સુધી કરી હતી તે લગલગ બધી રશિયનોએ વ્યાજ શીખે પાછી લઇ લીધી. નકામો લાખખો કસાયલા સૈનિકો અને કરોડો ટન યુદ્ધ-સામગ્રીઓનો ધૂમાડો થયો હતો. રશિયનોએ પણ અનહદ પ્રમાણમાં નુકશાની ભોગવી હતી. એમના ઉપર હજાર હજાર ધા થયા હતા, છતાં જાણે કાંઈ બન્યું ન હોય તેમ તેમણે વધારે

પ્રમાણમાં બળ, શક્તિ અને યુવાની અતાવ્યાં હતાં. એમનાં નવાં તાલીમ પામેલાં સૈન્યો સંપૂર્ણ શસ્ત્રસામગ્રીઓ સહિત આવી પહોંચ્યાં. માર્શલ ટીમેશેન્કોએ જર્મનીનીજ નકલ કરી પોતાનાં સાણસાના ફળુગા જર્મનીની આસપાસ નાગચૂડની પેઠે ભરાવવા માંડ્યા. રોલિનગ્રેડ વિભાગમાંથી એમણે જર્મનીને હાંપી કાઢ્યા. મોરકો વિભાગમાં પણ જર્મનીના ઘેરાને શિથિલ કરી પીછેહઠ કરવાની ફરજ પાડી.

ગયા ૧૯૪૧ના શિયાળામાં રશિયન આક્રમણ રોમોલેન્સ્કની ઉત્તરે ટોરપીઝ સુધી પહોંચી ગયું હતું. એણે ચક્રાવે ખાધને લેનિનગ્રેડની રેલ્વે આ શિયાળાના આક્રમણમાં કાપી નાંખી. એવ અને વેલુકા બંને મજબૂત જર્મન થાણાં આ આગલા શિયાળામાં રશિયનો લઇ રાખ્યા નહોતા. રશિયન જનરલ જુકોવે આ બંને વચ્ચે ૧૫૦ માઇલના લાંબા મોરચા ઉપર અત્યંત મોટા પ્રમાણમાં આક્રમણો શરૂ કર્યાં. જર્મનીના વ્યવહાર માર્ગોને એનાં સૈન્યોએ કાપી નાંખવામાં સફળતા મેળવી. બીજાં રશિયન સૈન્યો વ્યાઝમા અને રોમોલેન્સ્ક તરફ અને કુસ્કોટ્કી ખાર્કોવ તરફ ધસતાં હતાં. ડોન નદીના દશ હજાર ચોરસ માઇલના વિસ્તારમાં જંગી યુધ્ધો ચાલતાં હતાં. રશિયનોએ મિલેરોવા લીધું.

રશિયનોએ મિલેરોવાની કાપી ખાણુએ કાર્મન્સ્કાયા લીધું. દશ દિવસની અંદર એમણે ૧૦૦ માઇલની પ્રગતિ કરી હતી. એમના હાથમાં ૫૬,૦૦૦ કેદીઓ પકડાયા હતા. રોસ્ટોવ તરફ જર્મન સામનાને તોડી રશિયનોએ ક્રાટેસ્નીકોવો લીધું. રશિયનોએ ક્રાકેકસ ઉપર પણ સૈન્યોની ભીંસ માંડી હતી. ત્યાં પણ જર્મનો પીછેહઠ કરી રહ્યા હતા. ભર શિયાળામાં ગ્રહનાં પૂતળાંની માફક મોટાં સૈન્યો પેદા કરી રશિયનો ચાર મોટા જંગો લડી રહ્યા હતા; જર્મન સૈન્યોને સાફ કરતા જતા હતા, જર્મન યુદ્ધકેન્દ્રોને છતી લેતા હતા. રશિયન સૈન્યો ઘોડાપૂર વેગે આગળ વધતાં હતાં.

ડીસેંબર, જન્યુઆરી, ફેબ્રુઆરીમાં જ્યારે ચારે તરફ ખરફનો વરસાદ વરસતો હતો ત્યારે ખરફના તોફાનોની વચ્ચે રશિયનો જર્મનોનો મુંઝવીને નાશ કરતા હતા.

રશિયનોની આ પ્રયાંડ નાગચૂડમાં જર્મનોનું એ લાખ માણસોનું સૈન્ય સ્ટેલિનગ્રેડમાં ઘેરાયું હતું. બીજું દોઢ લાખનું સૈન્ય ડોનના વળાંક વચ્ચે ઘેરાઈ ગયું હતું. રશિયન આક્રમણો જોશદાર હતાં. એમની વ્યૂહરચના જર્મનોની વ્યૂહરચનાથી આબાદ સરસ નીકળી હતી. પરિણામે રશિયનોને અતિશય સફળતા મળી હતી. રશિયનોના ૧૯૪૧ - ૧૯૪૨ દરમ્યાનના યુદ્ધમાં મોટા પરાજયો થયા હતા. એમનાં ૩૦-૪૦ લાખનાં ફળવાયેલાં સૈન્યો, શસ્ત્રસામગ્રી બનાવવાનાં કારખાનાં, સેંકડો કાલસાની ખાણો, પોલાદનાં કારખાનાં, વીજળી પેદા કરવાનાં મોટાં મથકો, કરોડો ખેતરો, સેંકડો શહેરો, હજારો ગામડાં, રેલ્વેઓ, ઉદ્યોગ ક્ષેત્રો, વિમાની ગૃહો, હજારો વિમાનો, હજારો રણગાડીઓ નાશ પામ્યાં હતાં. પરંતુ મોં. સ્ટેલિને અગમચેતી વાપરી માર્શલ જુડેનીના હાથ નીચે અર્ધા કરોડ સૈનિકોનાં મોટાં સૈન્યો ફળનીને તૈયાર કર્યાં હતાં. આ સર્વે મોટી તૈયારીઓ ચૂપકીટીથી એણે કરાવી હતી. એણે યુરલ પર્વતોમાં લોઢા અને કાલસાનાં મોટાં ક્ષેત્રો શોધાવ્યાં હતાં, ત્યાં નવા કારખાનાં હજારોની ગંખ્યામાં બિલાં કર્યાં હતાં. અગાઉ કરતાં એવડાં વિમાનો, રણગાડીઓ અને દારૂગોળો તૈયાર કરાવ્યાં હતાં; પોતાની લડવાની પદ્ધતિમાં અને વ્યૂહરચનામાં મોટો ચમત્કારિક ફેરફાર કર્યો હતો. હવે પીછેહઠો તેમજ ઘેરાઈ જઈ શરણે આવવાની પ્રવૃત્તિઓ નહોતી.

જન્યુઆરી ૧૯૪૩માં રશિયનોની આક્રમણશક્તિ પ્રકૃષ્ટિત થતી હતી. એમણે ડોન નદી ઓળંગીને રેસ્ટોવ તરફ ધસારો કર્યો. ફ્રંકસસમાં એમના સાણસા ભારે જોસથી પોતાના ફાંટાની

જૂન સરનામું હતું. નામરદા, ગાંધીજી, આ-વાદના સચનાના  
જીતી લીધાં. રશિયનોએ મોટા ગોળ ચકાવા લઈ આસપાસના  
પ્રદેશમાં જમીનોને ઘેરવા કે પીછેહઠ કરવા ફરજ પાડી. રશિયનોએ  
વેલિકીલુકીનો કબજો મેળવ્યો. આ પ્રખ્યાત શહેર સૈનિક દષ્ટિએ  
ઉપયોગી છે. એ લીધા પછી સ્મોલેન્સ્ક તરફ રશિયનો ગિતર્યા.  
પરંતુ જમીનોએ સામનો કર્યો. રશિયનો નેવેલ લઈ શક્યા નહિ.  
તા. ૧૭ જાન્યુઆરીના મિલેરોવા લીધું. ત્યાંથી ડોનેક આગળીને  
સૈન્યો આગળ ધસ્યાં. ખાર્કોવ ૬૫ માઇલ દૂર અને કુસ્ક  
૪૦ માઇલ દૂર રહી ગયાં. રશિયાનાં અનેક સૈન્યો એકબીજાના  
સહકારથી આગળ વધતાં હતાં.

ડોનના દક્ષિણ કાંઠે વધતા રશિયનોએ સાલસ્કનું ઉપયોગી મથક  
લીધું. ખીજું ઉપયોગી મથક આર્મવીર પણ લીધું. જાન્યુઆરીની  
આખરમાં એ લાખનાં જર્મન સૈન્યો સ્ટેલિનગ્રેડમાં ઘેરાઈ ગયાં  
હતાં તે સાફ થઈ ગયાં. સ્ટેલિનગ્રેડ અજય, સ્થિર અને અડગ  
થઈને જીલું રહ્યું. જાન્યુઆરીની આખરમાં માઈકાપનાં તેલનાં  
ક્ષેત્રો રશિયનોએ પાછાં જીતી લીધાં. વોરોશીલોવ્સ્કનું ધાન્યનું ક્ષેત્ર  
પણ રશિયનોના હાથમાં આવ્યું. ડોનનો કિમતી ધાન્ય પ્રદેશ પણ  
એમને મળ્યો.

ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૩માં જર્મન સેનાધ્યક્ષ ફ્રાન્ક વિસ્ટ પોતાનાં  
સૈન્યો સાથે વ્યવસ્થિત રીતે પીછેહઠ કરતો હતો. મીન્સ્ક-નોવો-  
રોસિસ્કના ગામમાં ૭૦-૭૫ હજારનાં જર્મન સૈન્યો ઘેરાઈ ગયાં હતાં.  
રશિયનોએ બટાઇ લીધું. ઇન્ઝુમ-બાર્વેન્કોવા, બ્યાંથી ૧૯૪૨નું  
જર્મન વસંત આક્રમણ હેર હિટલરે શરૂ કર્યું હતું તે પણ રશિયનો  
વટાવી ગયા. કુપાન્સ પણ એમણે ખોલ્યું; કુસ્ક અને ઓરેલ  
વચ્ચેની રેલ્વે રશિયનોએ કાપી નાંખી. સ્ટેલિનગ્રેડમાં ૩ લાખ  
જર્મન સૈનિકોની આહૂતી અપાઈ હતી. જર્મનીએ તેનો ત્રણ  
દિવસ પૂર્વાં શોક પાળ્યો. તા. ૮ ફેબ્રુઆરીના રોજ રશિયનોએ

કુસ્ક લીધું. બીજે દિવસે બેલીગોરોડ જતાયું. કોકેસસમાં કબ્બાઝરનું પતન થયું. ફેબ્રુઆરીના ત્રીજા અઠવાડિયામાં ખાકેવ જેવું અતિ મહાન મથક રશિયનોએ જીતી લીધું. કસ્નોઝાડ પણ રશિયનોના હાથમાં આવ્યું. પાવ્લોઝાડ લીધા પછી રશિયન કૃચ ચાલુ રહી. ડોનેઝના પાટનગર વોરોશીલોવઝાડ પણ રશિયનોના હાથમાં આવી ગયું, પણ રશિયનો સ્ટેલિનો લઈ શક્યા નહિ. જર્મનોએ રોસ્ટોવનું મુખ્ય મથક છોડી દીધું, પણ ટગનરોગથી આગળ વધી શક્યા નહિ. નોવોરોસિસ્કનું પ્રખ્યાત બંદર લેવાના અનેક પ્રયત્નો પણ નિષ્ફળ ગયા. ચારે તરફ રણભૂમિઓ, કાદવકીચડ અને વહેતા પાણીથી ભરાઈ ગઈ હતી. જર્મનોએ રશિયનોને અટકાવી દીધા.

માર્ચ માસમાં ત્રણ રશિયન સૈન્યો સ્મોલેન્સ્ક ઉપર ધસ્યાં. એમણે એવનું પ્રખ્યાત સ્થળ પણ લીધું. તા. ૧૨ મી માર્ચના રોજ વ્યાઝમા પણ પડયું. આ બંને સ્થળો ખંડેરો બન્યાં હતાં. સ્મોલેન્સ્કનું જર્મનોનું મહાન સૈનિક મથક લેવાના બધા રશિયન પ્રયાસો અને ભોગો નિષ્ફળ ગયા. ચાર ધસારાઓને થંભાવી રાખવામાં જર્મનો સફળ થયા છે. સ્મોલેન્સ્કથી દૂર ૪૦ માઇલના ચકાવામાં રશિયન સૈન્યો ફેલાયાં હતાં, પરંતુ જર્મનોએ એમને આગળ વધવા દીધા નહિ. જર્મનોનાં સ્મોલેન્સ્કની આસપાસનાં જબરદસ્ત બચાવનાં બાંધકામો રશિયનો ભેદી શક્યા નહિ. જંગલો અને ઊંડી ખાઈઓથી છવાયેલા પ્રદેશો ઓળંગવા મુશ્કેલ બન્યા.

જર્મનોએ હવે વસંતનું આક્રમણ માર્ચની આખરમાં શરૂ કર્યું. પરંતુ એમને આગલા વરસોની પેઠે વિજય મળ્યો નહિ. લેનિનગ્રેડના અને મોસ્કોના બંને મોટા ઘેરાઓ રશિયનોએ શિયાળાના આક્રમણમાં છોડાવી દીધા હતા. રશિયનો શિયાળા આક્રમણમાં જેમ સ્મોલેન્સ્ક જીતી શક્યા નહિ, તેમ ઓરેલનું મુખ્ય શાણું પણ લઈ શક્યા નહિ. જર્મનોએ વસંત આક્રમણમાં કાસ્નોમેસ્ક અને કામાટોસ્ક પાછાં લીધાં. નાવેન્કોવો અને



લિસિયાન્ડ્રક પણ લઈ લીધાં. એમણે આગળ વધીને ડોનેઝના દક્ષિણ તરફના કાંઠાને પસાર કર્યાં. જર્મનોને રેલ્વેની આ ટૂંકા ગાળામાં સારી સગવડ મળી એટલે એમણે રશિયનોને હટાવી ખાડોવનું મહાન મથક પાંધું લીધું. તા. ૧૫મી માર્ચના રોજ ખાડોવ ફરી જર્મનોના હાથમાં ગયું. ખાડોવથી એમનું મહાન આક્રમણ આગળ ચાલ્યું. માર્ચની તા. ૨૨ માંએ બેલીગોરોડ પણ રશિયનોએ પાંધું જોયું.

એપ્રિલમાં એમણે ડોનેઝ ઓળંગવાનો ફરી પ્રયત્ન કર્યો. આખા એપ્રિલ માસ દરમિયાન જર્મનોએ અનહદ મોટા પ્રયત્નો કર્યાં; પરંતુ એમનાં સૈન્યોનો રશિયનોએ જ્યાં ત્યાં મોટો સામનો કર્યો. રશિયનોએ એમને ડોનેઝ ઓળંગવા દીધી નહિ. કોકેસસમાં ૫૦ માર્ચલી નાની પટીમાં જર્મનો નોવોરોસિસ્કના બંદરને પકડી ચોંટી બેઠા. રશિયનોએ એપ્રિલ અને મે માસમાં એ લેવાના પ્રયત્નો કર્યા પણ જર્મનોએ એમને સફળ થાવા દીધા નથી. જર્મનોએ વિમાનો દ્વારા સૈન્યો રક્ષણ માટે ઉતાર્યાં. કોકેસસમાં ફરી ધસવાનું અનુકૂળ ક્ષેત્ર ડોનેઝની પશ્ચિમ તરફનો પ્રદેશ હજી જર્મનોનાં હાથમાં છે. રશિયનોનું આ શિયાળું આક્રમણ સાડાચાર માસ ચાલ્યું.

મે અને જૂન માસ દરમિયાન જર્મનોએ ટ્યુનિસિયામાં આક્રમણના હથોડા સહન કર્યા છે, એટલે તેઓએ રશિયા ઉપરનું વર્સત આક્રમણ શરૂ કર્યું નથી. અને પક્ષોએ શાંતિથી તૈયારીઓ અને શસ્ત્રસામગ્રીઓ બેગી કરવામાં સમય ગાળ્યો હતો. રશિયન મોરચાઓ ઉપર આ બે માસમાં બહુજ થોડાં યુધ્ધો થયાં છે.

તા. ૫મી જુલાઈ ૧૯૪૩ના રોજ જર્મન આક્રમણ ફરી રશિયા ઉપર શરૂ થયું હતું. દશ દિવસ સુધી અતિશય જોશમાં આવ્યા પછી એનું બળ ખૂટી ગયું. હેર હિટલરને સીસીલી પણ સંભાળવું

હતું. જર્મનોનું તા. પમી જુલાઈનું આક્રમણ મોળું પડ્યું એટલે  
 રશિયનોનું આક્રમણ ઉનાળાના દિવસોમાંજ શરૂ થયું. પંદર  
 દિવસ સુધી જર્મનોએ આ આક્રમણના બળને ઝીલી લીધું હતું.  
 રશિયનોનાં હજારો વિમાનો અને રશ્મિગાડીઓનો નાશ કર્યો  
 એમનો દાવો છે, પરંતુ છેવટે જર્મનોની હરાળ બેદવામાં  
 રશિયનોને ફત્તેહ મળી. રશિયનોએ ચોરસ લીધું; બેલીગોરોડ  
 પણ પાછું લીધું. રશિયન સૈન્યો તા. ૮મી ઓગસ્ટ ૧૯૪૩ના  
 રોજ આર્કોવ પસાર કરીને આગળ વધ્યાં.



## આફ્રિકાનો જંગ

**આફ્રિકાના** જંગમાં ખૂબ પલટા આવ્યા છે. ૧૯૪૦ના સપ્ટેમ્બરમાં ઇટલિયન સરદાર મેઝીઆની સરહદ ઓળંગીને બ્રિટિશ સોમાલિલેન્ડ, સોલુમ, સીદીઅરાની છતી સર્પ મર્યામાત્ સુધી પહોંચી ગયા હતા: પણ ડીસેમ્બરમાં બ્રિટિશોએ સિમિયામાંથી પાછા કાઢીને ફર સુધી હાંકી કાઢ્યો હતો. ૧૯૪૧ના માર્ચમાં માર્શલ રેમેલે જર્મન-ઇટલિયન ફ્રાન્સેને ભેગી કરીને બ્રિટિશ-ફ્રેન્ચ સૈન્યોને સોલુમને પેલે પાર ધક્કેલી દીધા. ફરી ૧૯૪૧ના નવેમ્બરમાં બ્રિટિશોના સેનાપ્તક આચિન્લેકે જર્મન-ઇટલિયન

સૈન્યોને અલઅલેલાની કિલ્લેબંધીમાં ફરી પાછા પહોંચાડ્યા હતા. જન્યુઆરી ૧૯૪૨માં માર્શલ રોમેલે જબરદસ્ત તૈયારીઓ કરીને બ્રિટિશ-ફ્રેન્ચ-હિંદી સૈન્યોને સજ્જત ફટકો મારીને બ્રિટિશોને ગજાલા સુધી પીછેહઠ કરાવી તોબ્રુક પલ્લુ લઈ લીધું; ઇજીપ્તની સરહદમાં પ્રવેશ કરીને એલેક્ઝાન્ડ્રિયાથી માત્ર ૫૦ માઈલ દૂર રહ્યા. અલામીન સુધી રોમેલના દ્વેષોએ જાવણી નાંખી. ઇજીપ્ત, સુએઝની નહેર અને હિંદ સુધી રોમેલનો ભયપ્રવર્ત્યો હતો. તોબ્રુકનું પતન બે દિવસમાં થયું એ ભેદ હજી પણ ઉકેલાયો નથી. બ્રિટન માટે આ સમય અતિ વસમો અને ભયભરેલો હતો.

બ્રિટિશોએ શસ્ત્રસામગ્રીઓ બેગી કરવા માંડી હતી. એમને અમેરિકા તરફથી શસ્ત્રસામગ્રીઓ, રણગાડીઓ અને વિમાનોની મોટી મદદ મળી. બ્રિટિશ આદમી સેનાએ જનરલ મોન્ટગોમરીના વડપણ નીચે પોતાની વિજયકૂચ ૧૯૪૨ના નવેમ્બરમાં આરંભી. આ વિજયકૂચ અત્યંત મોટી અને વિશાળ હતી. એણે જર્મનો અને ઇટેલિયનોને પીછેહઠોની પરંપરા શીખવાડી દીધી. જર્મનો રશિયન યુદ્ધક્ષેત્રને મુખ્ય ગણતા હતા: ત્યાંજ એમની ૮૦ ટકા યુદ્ધસામગ્રી જતી હતી. ૧૯૪૨ના શિયાળામાં જર્મનોને રશિયનોએ ભાગે માર માર્યો. આથી એ ધા ઉપર મલમપટ્ટી જર્મનીને કરવી પડી. આફ્રિકાના યુદ્ધ માટે જર્મનો મનુષ્યશક્તિ કે સાધનસામગ્રીઓ પૂરા પ્રમાણમાં મોકલી શક્યા નહિ. આફ્રિકાના મોરચામાં ક્યાંયે જર્મનો ટકી શક્યા નહિ. ભયંકર રણમાં, સખ્ત તાપમાં અને રેતીનાં તોફાનોમાં રોમેલે સેંકડો માઈલની પીછેહઠ અત્યંત વ્યવસ્થાપૂર્વક કરાવી હતી. બ્રિટિશ સૈન્યોને એણે ટેકાણે ટેકાણે અટકાવી અત્યંત સાવધાનીથી પોતાના સૈન્યને ખચાવ્યું હતું.

આફ્રિકામાંથી રોમેલને પાછો ધકેલવામાં બ્રિટિશ અને અમેરિકન વિમાનોએ અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો હતો: ત્યારથી

બ્રિટિશ-અમેરિકન વિમાનોની અને રણગાડીઓની સરસાઈ આલી આવે છે. આ આક્રમણની શરૂઆત અલામીન પાસે રોમેલ ખામ્બો ખોદીને પડ્યો હતો ત્યાંથી થઈ હતી. બ્રિટિશ આઈમી સેના હવે તૈયાર થઈ ગઈ હતી. રોમેલ પાસે આર-તેર ડિવિઝનો હતી: બ્રિટન પાસે ૧૦-૧૧ હતી પણ બ્રિટિશોને ચાલુ મદદ મળતી હતી. દશ દિવસની અંદર મોન્ટગોમરીનાં પાયદળ તથા તોપ-ખાનાઓ જર્મન બચાવની કિલ્લેબંધીમાં મોટાં ગાળડાં પાડ્યાં. એ ગાળડાંને બ્રિટિશ રણગાડીઓએ આગળ વધીને વિસ્તાર્યાં; તેની સામે જર્મન રણગાડીઓનો બચાવ સંગ્રામ થયો, તેમાં ૪૦૦-૫૦૦ જર્મન રણગાડીઓનો ખૂદો થયો; આથી રોમેલને પીછેહઠ કરવાની ફરજ પડી. મોન્ટગોમરીનાં બ્રિટિશ સૈન્યોએ એનો પીછો લીધો.

જર્મન દળો અલામીનથી પાછાં હટતાં ૬૦ માઈલ દૂર પુકા પાસે સ્થિર થઈ લડવા ગયાં. રોમેલની પીછેહઠ સુબ્યવસ્થિત હતી. મજબૂત ટુકડીઓ એની પીઠનું રક્ષણ કરી મુખ્ય સૈન્યને આગળ જવાનો સમય આપતી હતી. પછી પોતે પણ લડતા લડતા એચિંતા તીવ્ર વેગથી હઠી જતા હતા. માત્ર બ્રિટિશ વિમાનોનું યોગ્યવર્ણણ એમને હેરાન કરતું હતું; પરંતુ એમની કૂચમાં અવ્યવસ્થા આણી શક્યું નહિ. રોમેલે પીછેહઠ કરતાં મોટી તોપોનો નાશ કર્યો હતો. એની પાછળ રણુમેદાનની રેલીમાં ગાડાંઓ, મોટરફોરીઓ, રણગાડીઓ અને બીજા બિનઉપયોગી બનેલા સામાનના અવશેષોના ટગરા પડ્યા રહેતા હતા. બ્રિટિશ વિમાનો જર્મન બંદરો તોણુકથી તે ઠેક નેપલ્સ સુધી ગોદાઓ, સ્ટીમરો અને વિમાનગૃહો ઉપર આક્રમણો કરતાં હતાં.

પુકામાં રોમેલ ટકી રહ્યો નહિ. એના ઉપર મોટું દળાણ ચાલુ હતું. લિબિયાના રણમાં એણે પ્રવેશ કર્યો. તા. ૮મી નવેંબર ૧૯૪૨ ના રોજ અમેરિકન સૈન્યો ફ્રેંચ-ઉત્તર આફ્રિકામાં ગિતયાં હતાં. તેઓ વધારે આગળ વધે તે પહેલાં જર્મનીનાં મોટાં વિમાનોએ



આફ્રિકા અને ટયુનિસના બંદરમાં જર્મન સૈન્યો ઉતાર્યા હતાં. એમણે આફ્રિકાનો કબજો લઈ ત્યાં અમેરિકનો સામે મળખૂત સામનો કર્યો. જર્મનીના હાથમાં એ ત્રણ મુખ્ય બંદરો આવ્યા હતાં; આથી ત્યાં સૈન્યો અને શસ્ત્રસામગ્રીઓ મોટા પ્રમાણમાં મૂકીને એ સ્થળે અમેરિકનોનો મળખૂત સામનો કર્યો હતો. આ તરફ રોમેલ પીછેહઠ કરતો કરતો પણ લડવાજ કરતો હતો. પીછેહઠ કરતો રોમેલ સેંકડો માઈલો વટાવીને ત્રિપોલીના ઇટલિયન શહેરમાં આવી પહોંચ્યો.

તા. ૧૩મી નવેમ્બરના રોજ રોમેલ સોલુમ, આડિયા અને તોબ્રુક વટાવી પાછો હાંચ્યો હતો. બેન્ગાઝી જેવા મુખ્ય મથક પાસે પણ એણે રક્ષણયુક્ત કરવાનું યોગ્ય ધાર્યું નહિ. તા. ૨૦ નવેમ્બરના બેન્ગાઝી છોડી તે પાછો હાંચતો ગયો. વરસાદ ધોધમાર વરસતો હતો તેથી એનો પીછો બરાબર બ્રિટિશ સૈન્યો પકડી શકતાં નહોતાં.

માર્શલ રોમેલ અલઅયૈલા પાસે મળખૂત રક્ષણરોજ બનાવો હતી; અહીં એ ટકી રહ્યો. મોન્ટગોમરી તા. ૧૩ મી ડીસેમ્બરના રોજ એના ઉપર આક્રમણ કરવા તૈયાર થયો, પણ રોમેલે ત્યાં યુદ્ધ આપવાને બદલે પીછેહઠ કરવી શરૂ કરી. બ્રિટિશ સૈન્યની પુનર્વ્યવસ્થા થઈ ગઈ હતી. એણે કિનારાના માર્ગે આગેકૂચ કરી. રોમેલે પીછેહઠ પાછી શરૂ કરી દીધી. એ જતો હતો તેમ રસ્તાઓ ઉપર મુરંગો બિછાવતો પાછો હાંચતો હતો. બ્રિટિશ સૈન્યો એ ઉપડ્યા પકડીજ આગેકૂચ કરી શકતું હતું. અલઅયૈલાથી ૫૦ માઈલ દૂર માટ્રાટિન ખાતે મોન્ટગોમરીએ ચકાવે લઈ જર્મન સૈન્ય ઉપર આક્રમણ કર્યું; પણ તેનો અર્ધો ભાગ ફાંસલામાં આવતાં ખસી ગયો. છેવટે રોમેલ પોતાના સૈન્યનો મોટો ભાગ બચાવીને ટયુનિસિયામાં બીજા જર્મન દળો સાથે મળી ગયો.

હું હિટલરે રશિયન મોરચા ઉપરથી કેટલાંક વધારાનાં સૈન્યો દરિયા માર્ગે અને વિમાન માર્ગે બ્રિટનમાં ઉતાર્યા હતાં.

અમેરિકન-બ્રિટિશ સૈન્યોનો સામનો ટકુનિસિયામાં બિતરેલાં જર્મન દળોએ કર્યો. બિઝટાનું સરસ બંદર જર્મનોના હાથમાં આવી ગયું; આથી સીસીલી અને બિઝટા વચ્ચેના ભૂમધ્ય સમુદ્રના રાજમાર્ગ ઉપર જર્મનીનાં વિમાનોએ પ્રભુત્વ જમાવી દીધું. નવેમ્બરની આખરમાં જર્મન અને અમેરિકનોનાં દળો વચ્ચે રણગાડીઓનું યુદ્ધ થયું. હવે અહીં હવાઇ યુધ્ધો ધણાં વધી ગયાં હતાં. સાથીરાજ્યો (અમેરિકન-બ્રિટન)ને વધારે હવાઇ મદદ મળતાં એમણે આગળ વધવા માંડ્યું. એમણે તેજૂઆં લીધું, પછી માતુર અને ઝેદદારો પણ લીધાં. જર્મન સૈન્ય મંખ્યામાં નાનું હતું પણ અતિશય ચીવટ અને બુદ્ધિરચનાથી લડી એણે સાથીરાજ્યોનાં સૈન્યોને આગળ વધતાં રોકી દીધાં હતાં.

તા. ૨૩મી નવેમ્બર ૧૯૪૨ના રોજ ડાકરનું બંદર સાથી સૈન્યોની સાથે જોડાઇ ગયું. આ સરસ બંદર મિત્રરાજ્યોને મળ્યું હતું. ઓરિન્ટા હિટલરે ફ્રાન્સનું નૌકાધામ તુલા લઇ લીધું. આખરમાં ફ્રાન્સનાં ૩ જંગી યુદ્ધજહાજો, એ જંગી એટલકૂઝરો, એક દરિયાઇ વિમાની જહાજ, ૨૫ વિનાશીકાઓ, ૨૬ સબમરિનોએ હેર હિટલરના હાથમાં જવા કરતાં આપઘાત કરવાનું વધારે પસંદ કર્યું અને સાગરમાં ડૂબી ગયાં. ફ્રાન્સના મહાન સાગરમનવારોના કાફલાને! ગ્રાંત આવ્યો.

સાથી સૈન્યોને મોટી મદદ મળવાથી તેઓ હવે આગળ વધવા માટે યોજનાઓ રચવા માંડ્યાં. તેમાં યુદ્ધપ્રવૃત્તિઓ ૨૦-૨૫ દિવસ સુધી અટકી રહી, એટલામાં એડમિરલ ડાર્લાનું કોઈ યુવાને ખૂન કર્યું; તેનાં કારણો પ્રકાશમાં આવ્યાં નથી. અમેરિકન સૈન્યો, ફ્રેન્ચ સૈન્યો અને બ્રિટિશ આઈમ્સ સૈન્ય આક્રમણ કરી રહ્યાં હતાં. આઈમા સૈન્યે જનવારી તા. ૧૨-૧૩ પછી આક્રમક શરૂ કરી. બ્રિટિશ આઈમા સૈન્યે ત્રિપોલી લીધું હતું. ઇટલિની હવે એક ઈંચ જમીન આફ્રિકામાં રહી નહિ.



ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૩ માં જર્મનીએ પ્રતિઆક્રમણ શરૂ કર્યું :  
 ફ્રેન્ચો અને અમેરિકનોએ થોડી પીછેઠઠ કરવાની ફરજ પાડી.  
 ગાફસા એમણે ઝુટવી લીધું, પણ તા. ૧૫ માર્ચે ફરી અમેરિકનોએ  
 ગાફસા લીધું. તા. ૧૬ મીએ અમેરિકનોએ અલગતાર લીધું.  
 એમણે એપ્રિલમાં મકનાસી પણ લીધું. મિત્રરાબ્બોનાં પુષ્કળ  
 સૈન્યો હવે આ સ્થળે બેઠાં થયાં હતાં. જર્મનો જુમખ્ય સમુદ્રમાંથી  
 હવે મહત્ત્વ મોકલી શકતા નહોતા. બ્રિટિશોના હાથમાં ડાકર અને  
 બીબ્બાં બંદરો આવતાં એડમિરલ્સ સર કનિંગહામની મનવાણીએ  
 એમના વહાણવટાને ધાણ કાઢી નાંખ્યો. જર્મનોએ વિમાનો  
 મારફતે મહત્ત્વ મોકલવાનું શરૂ કર્યું. પરંતુ સાથી વિમાનોએ એ  
 સૈન્યો અને સામગ્રી લાવતાં વિમાનોનો નાશ કર્યો. આથી  
 જર્મનો પાસે દારૂગોળો ખૂટ્યો. બિઝટાં પડ્યું, અલ્જિરિયા  
 પડ્યું, ટ્યુનિસ પણ પડ્યું. જર્મનોનો મુખ્ય સરદાર વોન  
 આર્નિમ પકડાયો; સાથે દોઢ લાખનું જર્મન-છટેલિયન સૈન્ય  
 પણ શરણે ગયું. આ જર્મની ઉપર મોટામાં મોટો ફટકો પડ્યો.  
 એના અશ્વત સૈન્યનો પણ પરાજય થઈ શકે છે એ રશિયનોએ  
 સ્ટેલિનગ્રેડમાં સાબિત કર્યું. અમેરિકન-બ્રિટિશ સૈન્યોએ  
 ટ્યુનિસિયામાં એ સાબિત કર્યું છે.



## જર્મનીનાં વળાતાં પાણી

**જ**ર્મની માટે ૧૯૪૩ ની સાલ નશીબવાંતી નહોતી. સૌ સ્થળે તેઓના નશીબમાં પીછેહઠ અને પરાજયો હતા. આ સ્થિતિ મટાડવા માટે તેઓ ભગીરથ પ્રયત્નો કરે છે. જર્મની પાસે હજી ૩૦ થી ૪૦ લાખનું કસાયલું સૈન્ય છે. એમની પાસે મુશ્કેલના ૨૦-૨૫ દેશોનો કબજો છે; તેઓ વિમાનો અને રાજ-ગાડીઓની પેઢાશમાં પાછળ પડી ગયા છે. એમનાં ચાલુ મોટાં કારખાનાં ઉપર પણ બ્રિટિશ-અમેરિકન વિમાનો અભિવર્ષણ કરી રહ્યાં છે. એમના સખમરિનના અડ્ડાઓ ઉપર પણ ભારે

જેરાથી અગ્નિવર્ષણ ચાલુ છે. જર્મનીનાં શહેરો ઉપરાંત સાધનોને મોટો નાશ થાય છે. ચારે તરફથી જર્મનીની મુઝવણો વધતી જાય છે. તેમની સખમરિનોની સ્ટીમરો કુખાડવાની શક્તિ પણ સહેજ શિથિલ થઈ છે. જર્મનીને રશિયામાંથી પણ છેલા છ માસ થયાં ચારે તરફથી માર પડે છે. એનાં સૈન્યોને હજારો માઇલની પીછેહઠ કરવી પડી છે. યુદ્ધને ચોથું વરસ ચાલે છે. ત્રણ વરસ સુધી વિજયની પરંપરાઓ મેળવ્યા પછી જર્મન સૈન્યો અજીત હોવાની માન્યતા ચાલતી હતી. ચોથા વરસે ટયુનિસિયામાં એક લાખ જર્મનો શરણે આવ્યા; સ્ટેલિનગ્રેડમાં પણ મોટી સંખ્યામાં જર્મન સૈનિકો શરણે આવ્યા; એટલે જર્મનો અજીત છે એ શ્રદ્ધા નાશ પામતી જાય છે. જર્મન સૈનિકો શૂરા, મરણિયા, પોતાને હોમનારા, કળા અને વ્યુહ પ્રમાણે લડનારા છે; પણ અજીત નથી.

આફ્રિકામાંથી જર્મનીની પગદંડી ખિલકુલ નીકળી ગઈ એટલે ભૂમધ્ય સમુદ્રનાં મેંકડો સાગં બંદરો સાથીરાજ્યોના હાથમાં આવ્યાં.

આફ્રિકન કિનારાનાં બંદરો ગુમાવ્યાથી ધરી રાજ્યોને ભારે નુકશાની ભોગવવી પડી છે. તેઓ ફ્રાન્સ, ઇટલી અને બેલ્જિયમના સખમરિનના અડાઓ અને વિમાની મથકોથી બોમ્બર વિમાનો મોટલી સાથી રાજ્યોના વહાણવટાને મોટું નુકશાન જરૂર કર્યું. પરંતુ સાથી રાજ્યોએ પણ સખમરિનો ઉપર ચાંપતી દેખરેખ રાખી.

સાથી રાજ્યોનો આફ્રિકામાં વિજય થયો એટલે એમને યુરોપમાં કયાં ઊતરવું તે પ્રશ્ન થઈ પડ્યો. જ્યાં ગયાવનું કામ નાજગું હોય ત્યાં જ નવો મોરચો કરી શકાય પરંતુ તે ચકાસીને કયે સ્થળે લાખો માણસોને સ્ટીમરો મારફતે ઉતારવા એ પ્રશ્ન હજી નિર્ણય થયો નહોતો. પરંતુ આ નિર્ણય થાય તે પહેલાં

કાંઈ કરવું નેહ્યો, એટલે સાથી રાજ્યો ઇટેલીના એટા લઈ લેવાના નિર્ણય ઉપર આવ્યાં. એના માટે પણ એમણે જાગૃત્ત તૈયારીઓ કરી. પ્રથમ પેન્ટેલેરિયા અને બીજા નાના એટા સહેલાઈથી લઈ લીધા. પેન્ટેલેરિયાનું ઇટેલિયન સૈનિકોએ સારી રીતે રક્ષણ કર્યું હતું પરંતુ પીવાનું પાણી ખૂટ્યું એટલે ઇટેલિયન સૈન્ય શરણે આવ્યું. લેમ્પેડુસા ટાપુ પણ શરણે આવ્યો.

મિત્રસૈન્યોએ તે પછી સીસીલીના ટાપુ ઉપર આક્રમણ કર્યું. સીસીલીનો ટાપુ ઇટેલીના પ્રદેશથી માત્ર ૫-૬ માઈલ દૂર છે; એમાં સાગ્રાં બંદરો છે. મેસિનાની સામુદ્રધુની અને ઇટેલી વચ્ચે માત્ર ૨૦ માઈલનું અંતર છે.

મિત્રરાજ્યોએ પોતાની ફોજો એ હજાર સ્ટીમરોમાં પ્રથમ સીસીલીના દરિયા કાંઠે ઉતારેલ હતી. સવાલાખ સૈનિકો અને શસ્ત્રસામગ્રીઓ, વિમાનો તથા સાગરમનવારોના મંરક્ષણનીચે તે ફોજો સીસીલીમાં ઊતરી પડી. જર્મનો લગભગ ૫૦ હજાર અને દોઢ લાખ ઇટેલિયન સૈનિકો ત્યાં હોવાનો અડસટો હતો. ધીમે ધીમે સાથી સૈન્યો આગળ વધતાં ગયાં. એક પછી એક શહેરો એમના હાથમાં આવતાં જ ગયાં. ઉત્તર તરફથી અમેરિકન સાતમી ફોજ ધસાં. એની પાસે વિમાની આક્રમણશક્તિ ખૂબ હતી. વચ્ચમાં કેનેડિયનોની ફોજ આક્રમણ કરતી હતી કિનારાના કેટાનીઆના વિભાગમાં આઠમી સેના લડી હતી. કેટાનીઆમાં જર્મનો જાગૃત્ત કિલ્લેબંધી કરી પડ્યા હતા. દસ-બાર દિવસના સખ્ત યુદ્ધ પછી આ બંદર આઠમી સેનાએ લીધું. અમેરિકન સેનાએ ઑગસ્ટમાં ટીકારા, ત્રપાની, સીક્ષો વગેરે બંદરો લીધાં. ફૂલ ૧ લાખ સૈનિકો સાથી રાજ્યોએ પકડ્યા. આમાં મોટો ભાગ ઇટેલિયનોનો હતો. જર્મનો પર્વતોમાં અત્યંત બળવાન કિલ્લેબંધી બનાવીને લડ્યા પરંતુ ઇટેલીનો આ મુખ્ય ટાપુ મિત્ર સૈનાઓના કબ્જામાં આવ્યો.

સીસીલી પછી સાડિ'નિયાને એટ સાથી રાજ્યોએ લઇ લીધેા. સીસીલી જતાતાંજ ઇટેલી ઉપર આક્રમણ થવાની ખડિયો ગણાવા લાગી. પરંતુ આક્રમણ થાય તે પહેલાંજ ઇટેલીમાં ધરતીકંપ થયો. ઇટેલીમાં ૨૧ વરસ થયાં સર્વસત્તાધારી અને ફેસિસ્ટ પક્ષના વડા સીનિર મુસોલિનીને રાજકારણમાંથી નિવૃત્ત થવું પડ્યું.

સીનિર મુસોલિનીને રોમના મહાન વિજેતા જ્યુલિયસ સીઝરના પગલે ચાલી આફ્રિકામાં ચક્રવર્તિ રાજ્ય સ્થાપવું હતું. હવે એનાં અધાં સ્વપ્નાં નષ્ટ થયાં. ફેસિસ્ટ પક્ષ અને તેના અગ્રણી મુસોલિનીનું પતન થયું.

સૌની ધારણા હતી કે, ઇટેલી પણ જાણે સમય ટકા શકશે નહિ. માર્શલ એડોલ્ફોનો વડોપ્રધાન બન્યો, પરંતુ ઇટેલીમાં ખૂબ ગરબડ થઈ. ચારે તરફ હડતાળો પડી, એનું અર્થરાજ્ય પણ વીખરાઈને યગડતું ગયું. ઇટેલી ઉપર જર્મનીના પણ માટે કાબૂ એનાં સૈન્યોને લીધે હતો. હવે બીજી તરફ સાથી રાજ્યોની પણ પૂરી લીંસ છે. એ પથ્થર વચ્ચે એ સપડાયું, પરંતુ એ લાંબુ ટકી શકે એવી આશાના સ્વરો ક્યાંયથી પણ સાંભળવા નહોતા. એનો વહિવટ જર્મની સંભાળે તે કદાચ શક્ય નથી. પરંતુ સાથી-રાજ્યોએ એનું શરણું વગર શરતે સ્વીકાર્યું હતું; તેઓની ઈચ્છા પાછળથી પૂરી થઈ. જો ઇટેલી શરણે ન આવે તો એના ઉપર જોશબંધ અગ્નિવર્ષણ ચાલુ રહેવાની ધમકી સાથીરાજ્યોએ આપી. ઇટેલીનું પતન થયું અને તે મિત્રરાજ્યોને શરણે આવ્યું.

રશિયાએ શિયાળુ આક્રમણમાં જર્મન સૈન્યોને પાછેહઠ કરાવીને ડોન અને ડોનેઝની ખીણમાં હાંકી કાઢ્યા હતા. આર્કાંગેલુધીને પ્રદેશ એમણે જર્મનો પાસેથી ખૂંટવી લીધો હતો. આની સામે હેર સિલ્લરનાં સૈન્યોએ તા. ૫ માં જીલ્લાઈના રોજ પ્રતિ-આક્રમણ કરી રશિયન સૈન્યોને પાછાં હઠાવ્યાં હતાં. જર્મનોએ

બેલીમોરોડની બાબુએથી આક્રમણ શરૂ કર્યું હતું. લાલસેના ઉપરના જર્મન દબાવણે હળવું બનાવવા માટે બ્રિટિશ-અમેરિકન સૈન્યોએ સીસોલીમાં કોતરીને જર્મનોના બળને પોતા તરફ વાળવાનું શરૂ કર્યું હતું. મોસ્કો તરફ દોટ મૂકવાની જર્મન બાહ્ય રશિયન સૈન્યોએ નિષ્ફળ બનાવી દીધી. જર્મનોએ મોટી તૈયારીઓ કરી રણબૂમિની સરહદ વિસ્તારી ૧૬૦૦ માઈલ લાંબી બનાવી હતી. લાલસેનાએ બરાબર સામનો કરી ભયંકર ઝડપની યુદ્ધો ખેલ્યાં હતાં. આ યુદ્ધોમાં, મનુષ્યશક્તિના સહકારમાં વિશેષ પ્રમાણમાં રણગાડીઓ અને વિમાનો ઉતારવાનો નવો બ્લૂફ બંને પ્રતિપક્ષીઓ તરફથી શરૂ કરવામાં આવ્યો હતો. રશિયન સૈન્યોમાં મોટી ફાયરો મારવામાં જર્મનો સફળ થયા હતા. પરંતુ જર્મન ફાયરોને વિસ્તૃત કરવાનો અવકાશ રશિયનોએ આપ્યો નહિ. ઓગસ્ટ દરમિયાન એ જર્મન ફાયરોને તોડી નાંખવા અને ખલાસ કરવાના રશિયન પ્રયત્નો જોર પકડતા ગયા.

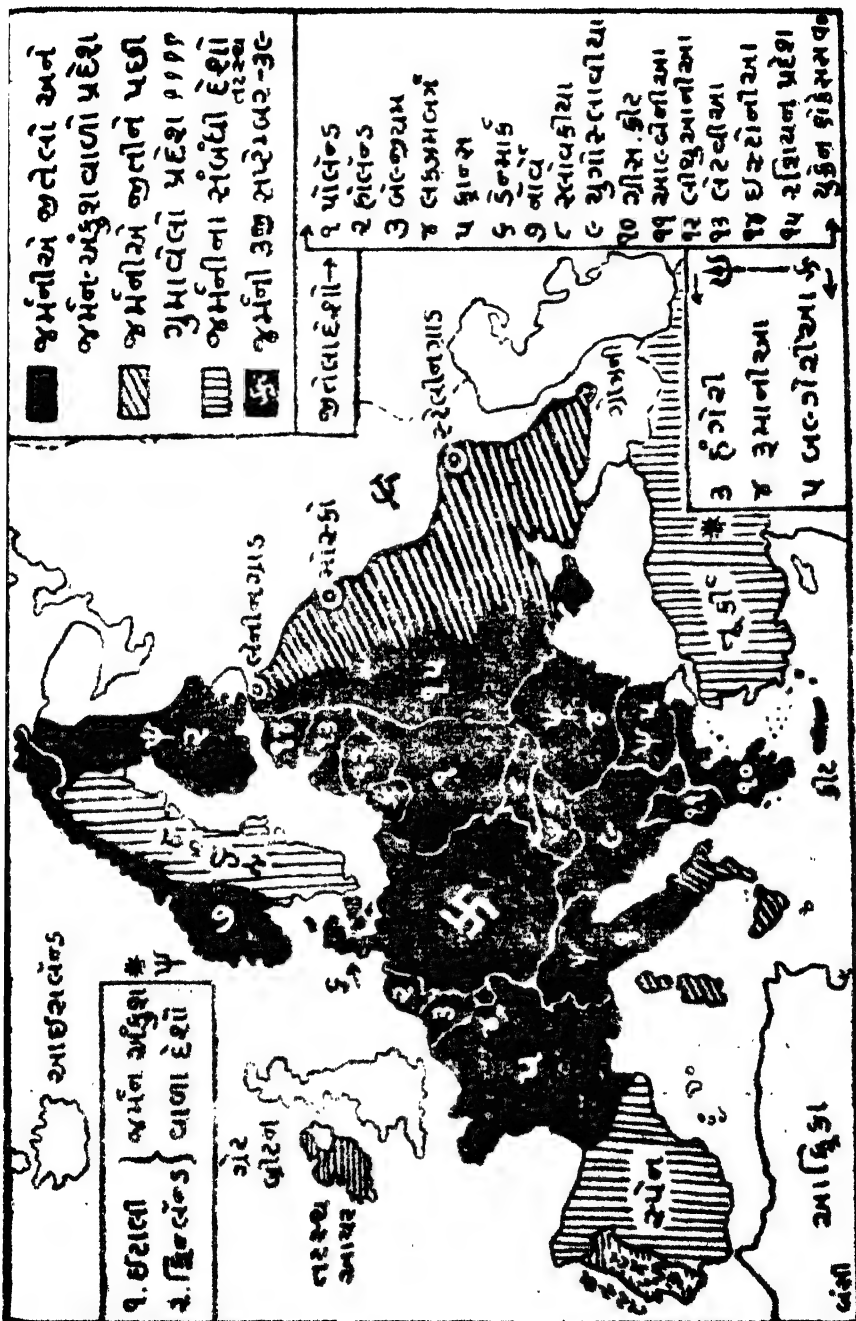
રશિયનોએ જુલાઈ-ઓગસ્ટ માસમાં પોતાનું આક્રમણ વિસ્તારવા માંડ્યું હતું. એમણે આ કામ માટે પચાસ લાખ સૈનિકો તૈયાર રાખ્યા હતા. રેલ્વે તથા હોરીઓનો મોટો જમાવ કર્યો હતો. રશિયનોએ આ આક્રમણ માટે ભગીરથ તૈયારીઓ કરી હતી. જર્મનોને અને જંગતને ઉનાળાના મહાન રશિયન આક્રમણનો કાંઈ ખ્યાલ નહોતો. સ્ટેલિને ૧૮ થી ૪૫ વરસના અર્ધાં કરોડ રશિયન સૈનિકો સાઈબીરીયામાં ભેગા કરી એમને યુદ્ધની તાલીમ આપી હતી. એના યુદ્ધન માંતના લાખો લોકોનાં ખેતરો જર્મનોના હાથમાં પડ્યાં હતાં. સ્ટેલિને રશિયાના વિશાળ એશિયાઈ સામ્રાજ્યમાં અમાનના મોટા પાકો તૈયાર કરાવવા માટે વિશાળ ખેતીની યોજના અમલમાં મૂકી દીધી.

ડોનના ખાણમાં પોલાદનાં કારખાનાં, લોહાની ખીણો સર્વ જર્મન આક્રમણ દરમિયાન નાશ પામ્યાં હતાં. સ્ટેલિને દશ લાખ

કારીગરોને યુરલ પર્વતમાં અને સાઇબીરીઆમાં વસાવીને હજારો નવાં કારખાનાં, રણગાડીઓ, વિમાનો, તોપો અને બંદૂકો બનાવવાના અથાગ પ્રયત્નોથી ઊભા કરી દીધાં. સ્ટેલિનોનાં મોટાં રણગાડીઓનાં કારખાનાં નાશ પામ્યાં હતાં. ખાર્કોવનાં વિમાનોનાં કારખાનાં પણ નાશ પામ્યાં હતાં. સ્ટેલિને કોઇ મોટી આસુરી શક્તિને સંયુક્ત કરીને એનાર્યાં પણ વધારે ખેદાશ કરનાર કારખાનાં ઊભાં કર્યાં. નીપર ઉપરના નીન્ટ્સીના મોટા કારખાનાના નાશ પછી એણે એવાં જ બીજાં શક્તિ મેળાવવાનાં કારખાનાં ઊભાં કર્યાં.

તા. ૫ મી જુલાઈથી શરૂ થયેલું જર્મન આક્રમણ એલીઝેરોડ સુધી પહોંચ્યું. જર્મનોએ ખાર્કોવ કરી રશિયનોના હાથમાંથી છીનવી લીધું. લાલસેનાએ આ જર્મન આક્રમણને તા. ૧૫ જુલાઈ સુધી મોળું પાડી દીધું. તા. ૧૫ જુલાઈથી એમણે આગેકૃત્ય કરી. ઓગસ્ટ માસમાં રશિયનોના બળનો વિકાસ થવા માંડ્યો. એમણે જર્મન સૈન્યો ઉપર ફટકા મારવા માંડ્યા. જર્મન સૈન્યોએ મારેલી ફાયરોનો નાશ કરવાનું કામ રશિયન સૈન્યોએ પ્રથમ શરૂ કર્યું. ઓગસ્ટ દરમિયાન ઘણીખરી ફાયરોને એમણે સાફ કરી નાખી. ત્રણ બાલુએથી એમનાં સૈન્યો આગળ ધસવા માંડ્યાં.

ઓગસ્ટ-સપ્ટેમ્બરમાં જર્મનોને સ્ટેલિનએડથી ૨૫૦ માઈલ લાંબો અને ૧૫૦ માઈલ પહોળો પ્રદેશ રશિયનોએ ખાલી કરવા ફરજ પાડી. ઓક્ટોબરમાં ૧૦૦ માઈલની કિનારાની પટ્ટીમાં જર્મનો ચીટકીને બેઠા હતા તે ખાલી કરાવી શક્યા નહિ. નોવરોસિસ્કનું બંદર પણ રશિયનો અનહદ તોપમારો કર્યા છતાં પાછું લઇ શક્યા નહિ. પરંતુ એમણે સપ્ટેમ્બરમાં આગેકૃત્યનું કામ ચાલુ રાખ્યું. રશિયનોના મોટા હથોડા હવે નોવરોસિસ્કને મૂકીને બીજી તરફ પડવા લાગ્યા. લાલસેનાએ ઓરેલનું અગત્યનું





મથક જર્મનીને ખાલી કરવાની દરજ પાડી. બેલીગોરોડ પણ લીધું. આ યાદગાર વિજયો હતા. જર્મનીનાં પ્રખ્યાત પાન્ઝર સૈન્યોને રશિયનોએ જીકરતો આપીને પાછાં હઠાવી દીધાં. રશિયનોએ જર્મનીની વ્યૂહરચના પોતાની કરી લીધી. એમણે વધારે પ્રમાણમાં કારખાનાં ઊભાં કરીને વિમાનોમાં જર્મનો સાથે સરસાઈ મેળવી. વિમાનોના મોટા ઉત્પાદનની યોજના અમલમાં મૂકી બળવાન જર્મન સૈન્યોને મારી હઠાવવાની શક્તિ રશિયનોએ કેળવી હતી.

લાલસેનાના વિજયનું બીજું અગત્યનું રહસ્ય રણુગાડીઓની મોટી તૈયારીઓ હતી. આવા વ્યાપક યુદ્ધમાં રશિયનોએ દરરોજ ૧૫૦ થી ૨૫૦ રણુગાડીઓની નુકશાની પૂરી પાડવાની સગવડ કરી હતી. દરરોજ ૧૫૦ થી ૨૦૦ વિમાનોની નુકશાની પૂરી પાડવા માટે રશિયનોએ જંગી તૈયારીઓ કરી રાખી હતી. જર્મનોએ પ્રથમ આવા વિશાળ આક્રમણોની શરૂઆત કરી હતી, પરંતુ એમના આવા જબરદસ્ત ચાલુ અને જરાપણ અટક્યા વિનાનાં આક્રમણો બે માસથી વધારે મુદત સુધી ચલાવી શકતા નહોતા. પરંતુ રશિયનોએ વિશેષ શક્તિ બતાવી. આ ઉનાળુ આક્રમણને પાંચ માસ સુધી લંબાવ્યું. આખા જગતમાં એ અદ્વિતિય આક્રમણની વિશાળતાની, ઝનૂનમાં, શત્રુ સામગ્રીઓના ખર્ચમાં મનુષ્યશક્તિના સંહારમાં હજી સુધી ક્યાંયે હરીફાઈ થઈ શકી નથી. હાનરો માઇલનો પ્રદેશ રશિયનો આ આક્રમણને અંગે જીતી શક્યા છે. જર્મનીની વ્યૂહરચનાની પદ્ધતિ જનુ સૈન્યોને એક ઠેકાણે રોકી રાખી બીજે ઠેકાણે સાલુસાના બે ફાંટા લંબાવીને આગળનાં સ્થળો જીતી લેવાની કળા પણ તેઓ જર્મનો પાસેથી શીખ્યા છે. જર્મનો એ કળામાં આશ્વળ વંધ્યા હતા. પણ રશિયન શત્રુસા જર્મનોથી પણ વધારે બળવાન માલૂમ પડ્યા.

જર્મન સૈન્યોએ પણ નવી યુદ્ધકળાનો વિકાસ કર્યો. અત્યારસુધી એમણે આક્રમણવ્યૂહમાં સરસાઈ મેળવી હતી,

પરંતુ હવે એમણે રક્ષણ વ્યૂહનીતિને શાસ્ત્રીય રીતે કળવી છે. જર્મનોએ પીછેહઠમાં શત્રુઓના માર્ગમાં સેંકડો વિધો ઉપસ્થિત કરી પોતાનાં સૈન્યોને મોટે ભાગે સહિસલામત ખેંચી લેવાની સૈનિકનીતિને શાસ્ત્રીય રીતે સંપૂર્ણ બનાવવાની કોશિશ કરી. તેઓના સૈનિક સત્તાવાળાઓને બ્યારે લાગે છે કે, રશિયનોના મહાભારત આક્રમણ સામે એમની તૈયાર કરેલી મજબૂત કિલ્લેબંધીવાળું શહેર ટકી શકે તેમ નથી ત્યારે તેઓ પોતાની એક ડિવિઝન [૧૫ હજાર ચુનંદા સૈનિકો]ને સામનો કરવાનું કામ સોંપી પોતાનું ધણુંખરૂં સૈન્ય એ સ્થળેથી પાછું ખેંચી લઇને બીજા પાછળના તૈયાર રાખેલ મોરચા ઉપર ગોઠવવા મોકલી દે છે. પર્વતો, જંગલો, ખાઇઓ, કબરવાળી જમીન જેવા અગમ્ય પ્રદેશના કુદરતી ગતિવેગના સરસ સૈનિકવ્યૂહ નીચે રક્ષણ કિલ્લેબંધી જર્મન ઓર્ગેનિઝેશન આગળ પાછળ તૈયાર કરી રાખે છે.

ઓગસ્ટ-સપ્ટેમ્બરમાં રશિયનોનું એક સૈન્ય સ્મોલેન્સ્ક તરફ આગળ વધતું હતું; બીજી મોટું સૈન્ય ધ્રિયાન્સ્ક તરફ આગળ ફરતું હતું. ડોનની ખીણમાં પણ સખ્ત આક્રમણ ચાલુ હતાં. અતિશય વિશાળ પ્રમાણમાં બંને તરફ યાંત્રિક યુદ્ધો થતાં હતાં. પરંતુ જર્મનો સાથે રશિયનોએ યાંત્રિકશક્તિ અને મનુષ્ય-શક્તિમાં સન્બાધ મેળવી હતી, આથી જર્મનોને ધીમી પણ ચોક્કસ પીછેહઠ કરવાની ફરજ પડતી હતી. હવે જર્મનોનાં સૈન્યો ટકી શકતાં નહોતાં. ચારે તરફથી એમના ઉપર માર પડતો હતો. જર્મનો એક જગ્યા ઉપર રશિયનોને અટકાવતા હતા, એટલામાં રશિયનોનાં બીજાં બે-ત્રણ નવાં સૈન્યો જુદી જુદી નવી દિશાઓમાં આક્રમણ શરૂ કરી જર્મનોને ઘેરવા માટે કોશિશ કરતાં હતાં. આવો ઘેરાવો દઢ થાય તે પહેલાં જર્મનોને એ કિલ્લેબંધી મૂકીને છટકી જતું પડતું હતું. સપ્ટેમ્બર માસ દરમિયાન જર્મન સૈન્યો ડોન નદીની ખીણમાં સપડાઈ ગયાં હતાં. પણ ચાલાકીથી છૂટાં થઈ મૂળ સૈન્ય સાથે મળી ગયાં. ઇચ્છે ઇચ્છે જમીન

માટે જર્મનોએ ઝનૂનથી લાલસેના સાથે યુદ્ધ કર્યું. લાલસેનાના વિજયો નક્કર હતા પણ અતિશય મોટા ભોગો માંગતા રહ્યા હતા.

સપ્ટેમ્બર-ઓક્ટોબર માસમાં ઉપરની રીતેજ જર્મનોની પીછેહઠ ચાલુ રહી હતી, પરંતુ ઓક્ટોબરમાં જર્મનોની શક્તિનો વિકાસ દેખાયો. તેઓ પીછેહઠ જોશથી કર્યે જતા નથી પણ સામાં પ્રતિઆક્રમણો કરે છે. રશિયનોનાં સૈન્યોને પોતાનું સ્વત્વ સંભાળતા પણ અત્યંત મુશ્કેલીમાં નાંખી દે છે; એમની આગેકૂચને અટકાવી દે છે; છતાં હજી વિજયકૂચ તો રશિયન સૈન્યોનીજ ચાલુ હતી. ઓક્ટોબર દરમ્યાન રશિયનોએ શરૂઆતમાં મોટા વિજયો મેળવ્યા હતા. હમ્બો ગામડાંએ કર્યાઓ, શહેરો અને કિલ્લેબંધીઓ એમણે જર્મનોના હાથમાંથી છોડાવી હતી. જર્મનો પીછેહઠ કરતા અતિશય મોટું નુકશાન કર્યે જાય છે. તેઓએ ધીખતીધરાની ભાંગફોડ અને બાળી નાંખવાની રીતનો અપત્યાર કર્યો છે. એમણે રશિયાની જમીન ખંડેર જેવી કરી નાંખી છે. શહેરો, ગામડાં અને કર્યાઓના ટુકાણે હવે નરદમ ભીંતડાંજ નજરે પડે છે. અર્ધા સપ્ટેમ્બરથી અર્ધા ઓક્ટોબર સુધી લાલ સેનાએ ભારે ઉપયોગી મથકો મેળવવાના મોટા વિજયો પ્રાપ્ત કર્યા છે. એમણે ખાર્કોવ, ટગનરોગ, ક્રિવોઆડ, સ્ટેલિનો, કોનોટાપ વિગેરે મુખ્ય શહેરોની કિલ્લેબંધીઓ ભારે પરાક્રમથી જીતી લીધી છે. જર્મનોને સ્વિચાન્સ્ક પણ ખાલી કરવું પડેલ છે; ગ્રેઝની પણ લીધું છે. રશિયન સૈન્યો ઉનાળુ આક્રમણમાં નીપર નદી તરફ પણ આગળ વધ્યાં. રશિયનોનાં ત્રણ સૈન્યો કીવ (યુક્રેઇન) તરફ ધસ્યાં હતાં. કીવને ઘેરો ઘાલ્યો હતો. નોવોરોસિસ્કનું બંદર છેલ્લા ત્રણ માસ થયાં રશિયનોના આક્રમણોને વિફળ કરી રહ્યું હતું. ભગીરથ પ્રયત્નો કરી સોવિયેટ સૈન્યોએ આ મોટું મથક અને બંદર પણ લઈ લીધું.

ઓક્ટોબર-નવેમ્બર દરમ્યાન રશિયનોની વિજયકૂચ જરા મોળી પડી નહિ. જર્મનોના પ્રતિઆક્રમણોનું જોર વધતું જ

ગયું; છતાં રશિયન સૈન્યો પણ નવી યુવાની પ્રાપ્ત કરે છે. એમનાં હજી નવાં નવાં સૈન્યો ફૂટી નીકળે છે, પણ જર્મન સામનો વધતો જાય છે. ઓક્ટોબરની મધ્યમાં આ પ્રદેશમાં ભારે જોશથી વરસાદ વરસેલો શરૂ થયો. ચારે તરફ જમીન ખાખોચિયાં, કાદવ અને ચીકણી માટીથી ભરાઈ ગઈ, છતાં લાલસેનાઓ એવા ભયંકર સમયમાં પણ આગેકૂચ ચાલુ રાખી જર્મનોને જરા-પણ વિરામ આપતા નથી. હેર હિટલરને પણ હવે ખાત્રી થઈ છે કે, રશિયા ઉપરનું એનું આક્રમણ એ એની હિમાલય જેવડી ભૂલ હતી. યુરોપના સામ્રાજ્ય ઉપરનું એનું ચોક્કસ આધિપત્ય આ ભૂલથી તદ્દન પાંગળું અને મોળું બની ગયું છે. જર્મન સૈન્યોને શરૂઆતની શિથળતા અને દર રશિયાળામાં કરવી પડતી પીછેહઠ અને ઉનાળામાં મળતા વિજયોમાં ઓછામાં ઓછા પચાસ લાખ જર્મનોનો ભોગ આપવો પડ્યો હશે. કરોડો ટન સાધન સામગ્રીનો વિનાશ અને ધૂમાડો થયો હશે. રશિયા સાથેના યુદ્ધમાં જર્મનોને મહાભારત ભોગો આપવા પડ્યા છે; પરિણામ શૂન્ય આવ્યું છે.

ઓક્ટોબર-નવેમ્બરમાં રશિયાએ કેટલાક મોટા વિજયો મેળવી લીધા છે. એની તાકાત અખૂટ માલમ પડી છે. રશિયા એજ આ ૧૯૪૧-૪૩ ના મહાયુદ્ધની મોટામાં મોટી રણભૂમિ છે. જર્મનોની એંશીથી પંચાશી ટકા તાકાત આ યુદ્ધમાં ખર્ચાય છે. રશિયનોએ યુરોપને ખચાવવામાં મુખ્ય ભાગ અને ભોગો આપ્યા છે તે નિઃસંશય છે. વિજયી જર્મન સૈન્યોને રશિયાના પરાક્રમોથી અને અવિરત શક્તિથી પરાભવો મળ્યા છે. આક્રમણ-કારી જર્મનોને પોતાના રક્ષણમાં રહેવું પડેલ છે. જર્મનો અજીતમાંથી સજીત બન્યા છે.

રશિયનોને આ યુદ્ધની શરૂઆતમાં મોટા પરાભવો મળ્યા તેનું તો તે સાદું વાળે છે, પરંતુ જે નુકશાન, ભંગાણ, અગ્નિ-પ્રલયો અને ગાળાઓના તાંડવોથી રશિયાને નુકશાન થયું છે તે

અનહદ મોટા પ્રમાણમાં થયું છે. રશિયાનો મોટો ૧૦૦૦ માઇલ લાંબો પ્રદેશ ખંડેરથી ઊભરાઈ જાય છે. જર્મની અને રશિયા-નોએ બંનેએ ધીખતીધરાની નીતિ લીધી હતી, એના પરિણામમાં ધન ધાન્ય, વસતિ, ફળદ્રુપ ખેતરો, કારખાનાં, રસ્તાઓ, રેલ્વેઓ, તાર, ટપાલ, વેપાર ઉદ્યોગ, ખાણો અને રમણિય ખગીયાઓથી ભરેલો ત્રિશાળ પ્રદેશ બિહામણી મરુભૂમિ જેવો બન્યો છે. સ્ટેલિનગ્રેડ સુધી ૧૦૦૦ માઇલ લાંબા પ્રદેશમાં જર્મન સૈન્યોએ પોતાનો સ્વસ્તિક વાવટો ઉડાડ્યો હતો. જેના પુનરુદ્ધાર માટે મોટા પ્રયત્નો અને ખર્ચા કર્યા હતા તેનાં હવે ફરી ખંડેરો બન્યાં છે. ૧૯૪૩ના નવેમ્બરની ૨૫મી તારીખ સુધી તો લગભગ ૭૫૦ માઇલ જેટલો પ્રદેશ રશિયાનો ફરી જીતી શક્યા છે. જી કરોડની વસતિમાંથી સાડાચાર કરોડની વસતિ ફરી લાલ વાવટા હેઠળ આવી છે. ડોનની ખીણમાંથી રશિયાનોએ જર્મનોને પીછેહઠ કરાવી છે. લાંબા કાલસા અને પોલાદની મોટી ખાણો હાથ કરી છે.

યુક્રેઇનનો લગભગ ૮૦ ટકા પ્રદેશ રશિયાનોની સેનાએ લઇ લીધો છે. કીવ, એની રાજ્યધાની પણ રશિયાનોના હાથમાં આવ્યું છે. આઝોવના સમુદ્રમાં રશિયાનોએ પોતાનો પ્રભાવ ખેસાડ્યો છે. કાળા સમુદ્રમાં પણ રશિયાનોએ સર્વ ખંડેરો પાછાં લઇ લીધાં છે. ગ્રીકનીના તેલના ફૂવા હવે રશિયાનો માટે તેલ પૂરું પાડે છે. બાલ્ટિકના તેલના ફૂવા લેવાની જર્મનીની સ્વનસૃષ્ટિ ઉડી ગઇ છે. નીપર નદીના નીચેના ભાગમાંથી જર્મનોને હાંકી કાઢવાનું કામ રશિયન સૈન્યો કરે છે. ક્રિમિયામાં પેરેકાપની સામુદ્રધુની ઉપરની નાની સાંકડી જમીન ઉપરથી રશિયન સૈન્યો એ પ્રદેશમાં ઘૂસ્યા છે; વ્હાઇટ રશિયાના મુખ્ય શહેર જામેલનો કબજો લીધો છે. કાપારોજ પણ રશિયાનોએ લીધું છે. મેલીનોપલ પણ પડ્યું છે. રશિયન વિજયમાળા હજી સ્થિત કરતી એમના ગળામાં શામે છે. બધી અગત્યની રેલ્વેઓ ઉપર રશિયાનોના કાબૂ થયો છે. માતૃભૂમિ માટે રશિયાનો મોટા ભોગો આપતાજ જાય છે.

જર્મન સૈન્યો પણ પ્રાણપણે લડે છે. તેઓની યુદ્ધશક્તિ જરાપણ ક્ષીણ થઈ નથી. પાંચ માસના પરાભવો પછી પણ રશિયનો સામે જર્મનો એવીજ ઉગ્રતાથી લડે છે. ડાનનો પ્રદેશ જર્મનોને ખાલી કરી જવો પડ્યો છે. નીપર નદીનો ઉપલો પ્રદેશ પણ એમણે ખાલી કર્યો છે. યુકેઈનમાં પણ એમની પગદંડી હવે નહીંમાત્ર રહી છે. રશિયનો ઠેઠ પોલાન્ડની સરહદથી પચાસેક માઈલ દૂર છે. એમને જર્મનો એક જગ્યાએ રોકી રાખે છે, પરંતુ એમનાં નવાં નવાં સૈન્યો આગળ વધેજ નાથ છે. જર્મનોએ પણ જોર પકડવા માંડ્યું છે. એમણે પ્રતિઆક્રમણો બહુ જોશબંધ અને રશિયનોનાં સૈન્યોને હચમચાવી મૂકે તેવાં કરવા માડ્યાં છે. પોલાન્ડની સરહદ તરફ ધસતા રશિયનોને એમણે જવાબી હુમલાઓથી અટકાવ્યા છે. જર્મનોએ ઝીટોમિરનું મુખ્ય મથક રશિયનોના હાથમાંથી લઇ લીધું છે. રશિયનોનો ત્યાં પરાભવ થયો અને તેમને પાછું હટવું પડ્યું છે.

શિયાળો માથે આવી પહોંચ્યો છે. જર્મનો હવે અત્યંત બળથી લડશે. પાંચ પાંચ માસો થયા ચાલુ લડાઈ લડતા રશિયનો પણ કદાચ થોડો વખત આરામ પણ લે એ અસંભવિત નથી. પરંતુ શિયાળામાં રશિયનોનું ખર્ચ બળ વિકાસ પામે છે. જર્મનો માટે છેલ્લા બે શિયાળા ભયંકર ગયા હતા. ત્રીજામાં પણ એમને માથે આફતની સંભાવના અટકળી શકાય. પરંતુ બે હજાર માઈલના મોરચાને અટકાવી જર્મનોને એક હજાર માઈલનો બનાવ્યો છે. એમનો વાહનવ્યવહાર પણ ઘણો ટુંકાયો છે. એટલે જર્મનોએ આ પ્રદેશમાં કોઈ સ્થળે શિયાળા દરમિયાન મજબૂત બચાવ કરવાનો ઇરાદો રાખ્યો હોય તો તે અસંભવિત નથી. હમણાં તો જગતની આંખો રશિયનો ઉપર જડાઈ છે. રશિયનો પોતાની જમીન ઉપરથી જર્મનોને હાંકી કાડવાને તદ્દન શક્તિમાન થાય છે કે કેમ એ જોવાનું છે. એમને માટે હજી પણ એ કપરું કામ છે.

## ધરીમાં ભંગાણુ

ઈટેલીમાં ફેસિસ્ટ રાજ્યઅમલનો અંત આવ્યો. સીનોર મુસોલિનીને માર્શલ બેડાગ્લીઓએ પકડાવીને અગમ્ય પ્રદેશમાં કારાગૃહમાં પૂર્યો. ઈટેલીના રાજા વિક્ટર ઈમેન્યુઅલની એમાં સહાનુભૂતિ અને સહકારીપણું હતું. સીનોર મુસોલિની ફેસિસ્ટ વિરોધી મંડળો અને વ્યક્તિઓને પકડી લેવા અને પ્રગળાનોમાંથી મોટાં સૈન્યો અને સાધનો યુદ્ધ માટે મેળવવા સમ્રાટ વિક્ટર ઈમેન્યુઅલ પાસે ગયો. સમ્રાટે એને એવી સત્તા આપવા ના પાડી. સીનોર મુસોલિની ત્યાંથી પાછો ફરતો હતો; ઓચિંતા એક બંધ

ગાડીમાં એને પકડીને પુરવામાં આવ્યો અને એક અગમ્ય ખેટમાં એને લઇ જવામાં આવ્યો. માર્શલ ખેડોગ્લીઓની સરકારે ઇટેલીના કબજે રાખીને નામે લીધો. એણે બધાં મુખ્ય ફેસિસ્ટ નેતાઓને કારાગ્રહવાસી બનાવ્યા.

ઓગસ્ટ માસમાં સાથીરાજ્યોનાં સવા લાખનાં લશ્કરો પાંચ હજાર સ્ટીમરોમાં ખેસીને સીસીલીના ટાપુ પર ઊતરી હતાં. સાથી રાજ્યોએ ત્યાં મોટું સૈન્ય જમાવ્યું હતું. સીસીલીનાં મોટાં મોટાં શહેરો પડતાંજ ગયાં. પાલર્મો ગયું, કેટેનીઆ ગયું અને બીજાં પચીસેક મોટાં શહેરો પણ પડ્યાં. આખો એટના પર્વત (જ્વાળામુખી) લગલગ સાથીરાજ્યોના હાથમાં આવ્યો. બ્રિટિશ વિમાનો અને અમેરિકન મનવારોએ ગોળાઓની ઝડીઓ વરસાવી, છતાં જર્મનો પોતાનાં હથિયારો લઇને ઇટેલી અને સીસીલી વચ્ચે આવેલી સવા બે માઇલની ખાડી વહાણો મારફત ઓળંગી ગયાં. નુકશાન મોટું હતું પણ ગભરામણ નહોતી.

સીસીલી પડ્યું. એ પડ્યા પછી સાથી રાજ્યોનાં સૈન્યો ઇટેલીમાં ઊતરી. ઇટેલીનો માંધાતા મુસોલિની રાજ્યસાસનપદેથી રૂથૂત થયો. એના કુટુંબને પકડવામાં આવ્યું અને ફેસિસ્ટ પક્ષના હાથમાંથી સત્તા ચાલી ગઇ. ઇટેલી બહુ કફેડી રીતિમાં આવી ગયું. એનાં આર્થિક તંત્રો બહુ નબળાં બની ગયાં. ઇટેલી બે મંકટો વચ્ચે ઘેરાયું. એના દેશમાં લાખો જર્મન સૈનિકો હતા, એટલે એ મિત્રરાજ્યોને શરણે આવે તો એને લાંગી નાંખતાં જર્મનીને કાંઇ વાર લાગે નહિ. ઇટેલી જર્મનીને છોડવા માંગતું હતું પણ જર્મની ઇટેલીને છોડવા માંગતું નહોતું. સાથીરાજ્યોએ ઇટેલીને શરણે આવવા કહ્યું, પણ તેણે શરણે આવવું યોગ્ય ધાર્યું નહિ; કારણ કે સાથીરાજ્યોની શરતો કડક હતી. સાથી-રાજ્યો ઇટેલીને જર્મની સામેના યુદ્ધનું મુખ્ય મથક બનાવવા માંગતા હતા. આ સિવાય સર્વ સ્થળેથી ઇટેલિયન સૈન્યોને પાછાં



ખેલાવી નિઃશસ્ત્ર કરવાનું કહ્યું. યુદ્ધનાં બધાં આદેશનો બંધ કરી બધાં કારખાનાં, મુદ્દસામગ્રીઓ બંધ કરવી, એવી શરત મૂકી. મનવારો અને શસ્ત્રસામગ્રીઓ પણ સાથીરાજ્યોને સોંપી દેવાનું કહ્યું. જર્મનીના મહાન અધિકારીઓ ઇટેલી સાથે વાટાઘાટ કરવા ઇટેલીમાં આવ્યા. માર્શલ બેડોગ્લીઓ સીનોર મુસોલિનીની જગ્યાએ વડાપ્રધાન તરીકે આવ્યો પણ એને ડગલે અને પગલે કાંટા મળ્યા; એને ટકવું મુશ્કેલ થયું. હડતાળો શરૂ થઈ ગઈ અને કેટલેક ઠેકાણે તોફાનો પણ થયાં. દરમિયાન બ્રિટિશ વિમાનો ઇટેલિયન શહેરો નેપલ્સ, મીલાન, ટ્રીસ્ટે વગેરેને ભૂંકો કરવા લાગ્યાં. ઇટેલી પર અગ્નિ વરસી રહ્યો.

માર્શલ બેડોગ્લીઓ બહુજ સંકટામણમાં આવ્યો. આ ત્રણ વર્ષના યુદ્ધમાં ઇટેલીએ પરાજયો જ સેવ્યા. ૧૯૪૦ના ઓગસ્ટમાં ઇટેલી યુદ્ધમાં ભળ્યું તે પહેલાં એબીસીનીઆ જીતવામાં એને મોટો ખર્ચ થયો હતો. પછી તો આ યુદ્ધમાં ઇટેલીને પરાજયોની પરંપરા મળી હતી. સંસ્થાનો પાછળ પણ મુસોલિની ગળ ઉપરાંત ખર્ચ કરતો હતો. આ સિવાય રૂપેનના બળવામાં જનરલ ક્રાંકોને સહાય કરવા માટે પણ મુસોલિનીએ અનહદ પ્રમાણમાં ખર્ચ કર્યું હતું. ગ્રીસમાં ઇટેલિયન સૈન્યોને મોટો પરાજય મળ્યો હતો, ત્યારે જર્મન સૈન્યોએ એમને ખંચાવ્યાં હતાં. ઉત્તર આફ્રિકામાં પણ ઇટેલિના બે પરાજયોને જર્મનોએ સાંભાળી લઈ એમને ખચાવ્યા. ત્રીજવાર પીછેહઠ કરી મોટી નુકશાની સાથે સીસીલીમાં ભાગવું પડ્યું. સીસીલીમાં પણ ટકી શક્યા નહિ.

આથી સમ્રાટ અને પ્રાન્નમત બેડે મુસોલિનીથી કાયર થયાં અને એની સત્તા છીનવાઈ ગઈ. ઇટેલીના લગભગ ૭ થી સાત લાખ સૈનિકો કેદ પકડાયા; પાંચેક લાખ માર્યા ગયા કે વાયલ થયા. ઇટેલી બહુ ગરીબ દેશ છે. એની ભૂમિમાં કાલસો, લોદું કે તેલ નથી. યુદ્ધ માટેની મુખ્ય વસ્તુઓ બહારથી આયાત કરવી પડે છે.

ઇટેલીમાં મુસોલિનીના પતનના ખબરો આવ્યા. રાજ્ય  
 વિકટર ઇમેન્યુઅલ અને માર્શલ એડોલ્ફોઓએ મળીને ઇટેલીને  
 ઓરિતા સાથીરાજ્યોના સંઘમાં મેળવવાની કોશિશ કરી. સૈનિક  
 લાખમાં ઇટેલીએ બિનશરતે શરણ આવી મોતાનાં સર્વ સાધનો  
 સાથી રાજ્યોના કબજામાં સોંપવાની શરતો કરી. ઇટેલિયનો  
 જર્મનોના સહકારી ફીટીને શત્રુ બન્યા. આ સ્થિતિથી જર્મનોનાં  
 ઇટેલીમાંનાં બે લાખનાં મોટાં સૈન્યો ફ્રાંસી પડવાની બીક પેદા  
 થઈ. પરંતુ હિટલરે ભારે ચતુરાઈથી કામ લીધું.  
 એણે ઉત્તર ઇટેલીનો કબજો મેળવવા આજ્ઞા કરી. ઇટેલિયન  
 સૈન્યો જર્મનો સાથે લડી શકે એવી શક્તિ ધરાવતાં નહોતાં.  
 પરિણામમાં બે લાખ ઇટેલિયન સૈનિકોનાં શત્રો જર્મન સૈનિકોએ  
 છીનવી લીધાં; ઇટેલીના પાયતખ્ત રોમનો કબજો જર્મનોએ  
 લીધો. ઇટેલીનો સમ્રાટ રોમથી ભાગીને સીસીલી આવ્યો. આમ  
 ઇટેલીનો સહકાર સાથીરાજ્યોને બહુ મદદગાર થઈ પડ્યો નહિ.  
 જર્મનોએ પેકુઆ, મીલાન, ફ્રીસ્ટે વગેરે મુખ્ય શહેરો  
 કબજો કર્યાં.

સાથીરાજ્યોએ દક્ષિણ ઇટેલીમાં મોટાં સૈન્યો ઉતાર્યાં;  
 ત્રણ ચાર ઠેકાણે એમનાં સૈન્યો ઊતર્યાં અને આગળ વધ્યાં.  
 દક્ષિણ ઇટેલીમાં ઘણાં શહેરો સાથીરાજ્યોએ લઈ લીધાં;  
 પ્રિન્ડિસીનું પ્રખ્યાત બંદર પણ લીધું; ત્યાંથી ૭૦ માઈલ દૂર  
 બારીનું બંદર પણ લીધું અને એલેનો બંદર ઉપર પાંચમું અમેરિકન  
 સૈન્ય ઊતર્યું. અહિં પર્વતમાળામાં જર્મનોએ ભારે કિલ્લેબંધી  
 કરી તોપોનાં તળાં ગોઠવ્યાં. એ તોપોના ભારે મારાથી પાંચમા  
 અમેરિકન સૈન્યને થોડાં સ્થાનો મૂક્યાં પડ્યાં. પરંતુ આઈસેનહોવરે  
 બીજાં સૈન્યો અને સૈન્ય સામગ્રીઓ મદદમાં મોકલી હવાથી એ  
 સન્ય ટકી રહ્યું. સાથી રાજ્યોનું દશેક લાખનું સૈન્ય ઇટેલીમાં  
 ઊતરી ચૂક્યું હશે. જર્મનોનું પણ પાંચેક લાખનું સૈન્ય ત્યાં  
 ભેગું મળ્યું અને મોટા જંગો ત્યાં ચાલુ થયા.

મુસોલિની ને કેટલાક ઇટેલિયનોને પકડી એકાંત સ્થળમા કેદ રાખ્યા હતા. એના ફેસિસ્ટ મંડળના સધળા અધિકારીઓને પકડી લીધા હતા. જર્મનોના વિમાની છત્રીસૈનિકોએ મુસોલિનીનો પત્તો લગાવીને એને છૂટો કર્યો. એ પોતાના કુટુંબ સાથે રોમમાં આવ્યો. રોમમાં એણે જર્મન આશ્રય નીચે ફેસિસ્ટ સરકાર સ્થાપી. પરંતુ ઇટેલીનું બળ વેરાન અને છીનબીન થઈ ગયું.

મુસોલિનીને હેર હિટલરે બચાવીને પાછો એને ઇટેલિનો વડો નીમ્યો. તે પોતાના ફેસિસ્ટ સૈનિકોનું સૈન્ય તૈયાર કરવા માંડ્યો. પરંતુ હવે એમાં વિશેષ દમ જેવું નહોતું. ઇટેલિના દરિયાઇ કાફલાનો મોટો ભાગ સાથીરાજ્યોને ચરણે આવ્યો. મુસોલિનીએ પોતાના આશ્રિતોની મદદથી ઇટેલિમાં સરકાર સ્થાપી. ભૂમધ્ય સમુદ્રનો કબજો સાથીરાજ્યો પાસે હોવાથી તેમને ભારે સગવડ થઈ પડી. ઇટેલિના યુદ્ધને ખિટિશો અને અમેરિકનોએ બીજો મોરચો ગણ્યો.

હેર હિટલરે ત્યારની પરિસ્થિતિ ઉપર ભાષણ કર્યું હતું એમાં યુરોપની આસપાસ જે લોખંડી દીવાલ જર્મન સૈન્યોએ ઊભી કરી હતી તે કદીપણ નહિ તૂટે એવી ખાત્રી આપી. “ઇટેલિએ આપણને દગો દીધો, પરંતુ જર્મન સૈન્યોને એ સ્થિતિને અનુકૂળ બનાવી દીધાં છે, એથી આપણને નુકશાન થશે નહિ. અમે વસ્તુસ્થિતિને સંભાળી લીધી છે. મુસોલિની જર્મનીનો મિત્ર હતો. એણે સાથીરાજ્યો સામે વધારે સત્તા માંગી એટલે એનું પતન વિરોધી તત્વોએ કર્યું હતું. જર્મની ઉપર હવામાંથી આક્રમણો કરીને ત્રાસ વર્તાવી શકે છે, પણ આપણે યાંત્રિક અને અન્ય વ્યવસ્થાની તૈયારી શરૂ કરી દીધી છે. આથી આ ત્રાસ-જનક હુમલાઓને તોડી પાડી શકાશે નહિ, પણ આપણે બચાવ બદલો પણ વાળી શકીશું. આ બચાવ કર કસોટીમાંથી જે રાજ્ય પસાર થશે એને ઇશ્વર વિજયમાળા પહેરાવશે અને ૧૯૪૩ માંજ એ થશે.”

ઇટેલિની રાજ્યદારી પરિસ્થિતિ પણ કથળી છે. રાજ્ય વિકટર ઇમેન્યુઅલે મુસોલિનીને કાઢી મૂક્યા પછી રાજ્યએ માર્શલ

એડોગ્લીઓ સાથે નાશી જઈને સીસીલીમાં ધામા નાખ્યા હતા; હવે નેપલ્સમાં છે. ઇટેલીના ફેસિસ્ટ પક્ષે મુસોલિનીના સહકારમાં પોતાના યુવાનોને રણભૂમિમાં મૂક્યા છે, જ્યારે બીજી તરફ રાજનાં વફાદાર સૈન્યો સાથી સૈન્યોને મદદ આપે છે; ત્રીજી તરફ કાઉન્ટ સ્કાનિનો પક્ષ પણ જોર પકડતો જાય છે. રાજની આદિત્યાગ કરવાની અનેક અફવાઓ ઉડે છે. ઇટેલિના રાજ અને માર્શલ એડોગ્લીઓ સાથીરાજ્યોને કિંમતી મદદ આપી શક્યા નથી; કારણ કે જર્મનીએ અગડેલી બાજુ સુધારી લીધી છે. ઇટેલિનો કબજો મેળવીને એણે એને બચાવ કર કિલ્લેબંધીવાળો પ્રદેશ બનાવીને વસતિને પણ અનુકૂળ ફરજિયાત બનાવી છે. રોમ ખાતે પોપને પણ લાચાર બનાવી દીધો છે.

બંને શત્રુઓના મોટા ધાવો ઇટેલિની પીઠ ઉપર પડવા લાગ્યા છે. શહેરોનાં ખંડેરો બને છે, ગામડાંઓની શોબા છીનવાઈ લેવાઈ છે. દરરોજ હજારો તોપોની સાઠમારી ચાલતી હોય ત્યાં વસતિને જીવતે નરક અનુભવવું પડે છે. ખાણો, કારખાનાં એક-બીજાની હદમાં બે ભાગમાં વહેંચાઈ ગયાં છે, એટલે એકબીજાની વિમાનો પરસ્પર બોમ્બગોળા ફેંકીને તેને ઉજાડ બનાવે છે. મુસોલિનીના ગર્વનું ખંડન થયું છે. ઇટેલિ હવે મહાન સામ્રાજ્ય બની શકે તેવી સ્થિતિમાં આવવું મુશ્કેલ છે. ઇટેલિ મનુષ્યશક્તિમાં ફોજ થયું છે; એની રાજ્યદ્રારી પ્રતિષ્ઠા નાશ પામી છે, એનું અર્થતંત્ર ગુંચવાઈને અણઉકેલાય તેવું થયું છે.

ત્રણ માસ થયા છતાં ઇટેલિમાં પણ યુધ્ધો ચાલુ છે. રશિયાના પ્રમાણમાં સાથી રાજ્યોની પ્રગતિ અત્યંત ધીમી હતી. ઇટેલિ માત્ર ૮૦ માઈલ પહોળો મુલક છે. એની બેઉ બાજુએ ભૂમધ્ય અને એડ્રિયાટિક સમુદ્ર છે. આથી સાથી રાજ્યોને પોતાની મનવારોની મદદ પણ સારી મળતી હતી. સમુદ્રમાં મનવારો આગળ વધી અગત્યનાં જર્મન મથકો પર ગોળા ચલાવતી હતી.

સાથી રાન્યોની ગતિ અટકાવવા જર્મનીએ વૉલ્ટુનો નદીને ઉત્તર કિનારે અતિ મજબૂત કિલ્લેબંધી કરી. એ કિલ્લેબંધીનું રક્ષણ કરવા માટે વિમાનો, રણગાડીઓ અને તોપોના મોરચાઓ ગોઠવ્યા. પરંતુ સાથીરાન્યોએ અનહદ પ્રમાણમાં તોપોના અને બોમ્બનો મારો ચાલુ કરી એ કિલ્લેબંધીમાં ભંગાણુ પાડ્યું. તેઓ બે-ત્રણ ઠેકાણે વૉલ્ટુનો નદી ઊતરી ગયા. જર્મનીએ અતિ ધીમી પણ વ્યવસ્થિત પીછેહઠ કરી. એક તરફથી અમેરિકન પાંચમી સેના અને બીજી તરફથી બ્રિટિશ આઠમી સેનાએ જર્મન સૈન્યો પર હલ્લા કર્યા. વૉલ્ટુનો નદીની ઉત્તર બાજુએ પાંચમી સેના ઊતરી ગઈ. માર્શલ કેસરલીંગની જર્મન સેનાઓને ભારે મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવો પડ્યો; તેમને ઘેરવાના ઘણા પ્રયત્નો થયા પણ સાથી સેનાના છટકામાંથી જર્મન સેનાઓ આપાદ છટકી ગઈ. વીન્યીસાટોકો અને કેપોનાકા જેવાં અગત્યનાં મથકો સાથી રાન્યોના હાથમાં હતાં.

નવેમ્બરમાં સાથી સૈન્યોએ ઇટેલિમાં ધીમી ગોકળ ગાયની જેવી, ડગલું અને પગલું આગળ વધતી કૂચ કરી છે. તેઓએ કેટલાંક અગત્યનાં શહેરો પણ લીધાં છે. જર્મનીએ સાત્રો નદી ઉપરના બીજા કાંઠા ઉપર સરસ કિલ્લેબંધીઓ કરી છે. સાત્રો નદીના ઉત્તર કિનારે એમણે મોટી તોપોના મોરચાઓ ગોઠવી એને વિમાની રક્ષણ આપ્યું છે. એ કિલ્લેબંધીમાં મશિનગનો પણ ગોઠવી છે. એમની મદદમાં કુદરત પણ આવી છે. વરસાદ મૂશળધારે ઇટેલિમાં વરસે છે, એટલે ચારે તરફ કીચડ કાદવ, પાણીનાં ભરેલાં ખાખોચિયાં અને સખ્ત ઠંડી પડે છે. આવા ભયંકર કુદરતી કોપના સમયમાં આગળ વધવું ઘણું મુશ્કેલ થઈ પડ્યું છે. પરંતુ સાથીરાન્યોનાં સૈન્યોએ ભયંકર મોટી તોપો ગોઠવીને સાત્રોની જર્મન કિલ્લેબંધી ઉપર ભયંકર તોપમારો ચલાવ્યો છે; આથી કિલ્લેબંધીમાં પડેલાં ગાયડાંમાં સાથી વિમાનોએ બોમ્બની ઝડીઓ વરસાવી છે. સાથી રાન્યો પાસે તોપોની સામગ્રી પણ મોટી છે, છતાં આગેકૂચ કુદરતના રોપથી ઘણી ધીમી છે.

જર્મન તોપમારની સામે એજિનિયરોએ બોટોનો પુલ બાંધીને સાંત્રો નદીના ઉત્તર કિનારે સૈન્ય ગોકલી ફાયર મારી જર્મન કિલ્લેબંધીમાં એ માઇલ લગભગ પહોળી ફાયરને જનરલ મોન્ટગોમરી બહુજ ધીમાશથી વિકાસ કરે છે. જર્મન માર્શલ ફેસરલીંગ આ ફાયરનો નાશ કરવા પ્રાણપણે મહેનત કરી રહ્યો છે. પણ ફાયર મજબૂત થતી જાય છે. સાંત્રો નદીની કિલ્લેબંધી જીત્યા પછી સાથીરાજ્યોને માટે રોમનો રસ્તો ખૂલ્યો થશે. સાંત્રોની પૂર્વે જનરલ મોન્ટગોમરીએ એટેલા શહેર કબજે કર્યું છે. આદમા બ્રિટિશ સૈન્યે કેટલાંક મહત્વનાં થાણાં પણ કબજે કર્યાં છે. આમ ઇટલીમાં ધીમે અને ગોકળગાયની ગતિનો જંગ ચાલી રહ્યો છે. અમેરિકન પાંચમા લશ્કરને જર્મનીએ કેટલીક જગ્યાએથી પાછું હટાવ્યું હતું. પરંતુ વધારે મદદ મેળવી એ પણ કાયમો ચાલે તેમ ડગલું ડગલું આગળ વધે છે. જર્મનો સમય લાંબાવે છે.



## બીજા મોરચા સામે તૈયારી

**રશિયાના** મોટા બળયુક્ત સામનાથી જર્મનીની જંગી યુદ્ધશક્તિને આવરી શકાઈ છે. આ મહાયુદ્ધમાં જર્મનીના ભયંકર બળને રશિયાએજ મહાત કર્યું છે. સાથી રાજ્યોમાં ખિટનનું બચી જવું રશિયાને આભારી છે એમ જગત માનતું આવ્યું છે. યુરોપમાં પાંચ રાજ્યો હંગેરી, સ્લોવેકીયા, બલ્ગેરિયા, રુમાનીયા, ઇટલી એ જર્મનીનાં સહાયકો છે. સ્વિટ્ઝરલેન્ડ, સ્વીડન, પોર્ટુગલ અને તુર્કી એટલાં તટસ્થ રાજ્યો છે. સ્પેન તટસ્થ હોવા છતાં જર્મની તરફ સહાનુભૂતિ બતાવે છે. આફ્રીનાં બાવીસ રાજ્યો જર્મનીએ છૂટી

પોતાના લશ્કરી કાબૂ નીચે રાખ્યાં છે. યુરોપમાં જર્મનીએ પોતાની આસપાસ અનેક રાજ્યોરૂપી વાડો બાંધી જર્મનીને મધ્યમાં કેન્દ્રસ્થાને મૂક્યું છે. આ રાજ્યોનાં ઉદ્યોગોનાં કારખાનાંમાં જર્મની માટે શસ્ત્રસામગ્રીઓ બને છે. એમની રેલ્વેઓ જર્મનીનાં સૈન્યોને લઈ જાય છે. એમની અર્થનીતિ જર્મનીએ પોતાની અર્થનીતિ સાથે વણી લીધી છે. એમનાં બંદરો સુરંગાથી સુરક્ષિત કર્યાં છે. આ (૨૨) બાવીસ રાજ્યોના કિનારાઓ ઉપર મજબૂત કિલ્લેબંધીઓ કરી લાખો વિમાનવિરોધી તોપો અને મશિનગનો ગોઠવી દીધી છે. આણેનું ઉત્પાદન પણ જર્મનીના હાથમાં છે.

યુરોપમાં ભયંકર બચાવ કામો જિલાં કરી પોલાડી ચોકકું જર્મનીએ ગોઠવી દીધું છે. યુરોપનો આટલાન્ટિક તરફનો કિનારો ખાઇઓ, કિલ્લેબંધીઓ અને મજબૂત સૈન્યોથી જર્મનીએ સુરક્ષિત કર્યો છે. ડીપે અને બીજે સ્થળે સાથી-રાજ્યોએ કાયરો મારવા પ્રયત્ન કર્યો હતો, પણ તેમાં એમને નિષ્ફળતા મળી હતી. યુરોપમાં જલદીથી બીજે બંદરે સૈન્યો અને શસ્ત્રસામગ્રીઓ ઉતારીને જર્મની સામે બીજે મોરચો જાહેર કરવા રશિયા દબાણ કરી રહ્યું છે. પરંતુ જર્મનીએ બચાવની અતિશય ભયંકર મજબૂત વ્યવસ્થા રાખી છે. પણ હવે બીજે મોરચો થાવાની તરતમાં શક્યતા છે.

જર્મન નિષ્ણાતોએ કરેલી મોટી કિલ્લેબંધીઓ તોડવા હજારો વિમાનો, હજારો તોપો, હજારો રણગાડીઓ અને લાખો સૈનિકો દક્ષ-બાર હજાર સ્ટીમરોની સગવડ કરી મોકલવાં જોઈએ. એમને મનવારોના મોટા કાફલા અને સેંકડો નાની ટોપિંગો બોટોનું રક્ષણ આપવું જોઈએ. એમને હજારો વિમાનોનું રક્ષણ આપવું જોઈએ. એક વખત કોઈ બંદરે પગદંડી સ્થાપ્યા પછી ત્યાં ચાલુ સૈન્યો મૂકવાં જોઈએ. હજારો સ્ટીમરોના ચાલુ શસ્ત્ર-



સામગ્રી, તેલ, ઝેરાડી, દવાઓ પહોંચાડવાના સાગરમાર્ગને સુરક્ષિત રાખવો જોઈએ. આ કામ અતિશય કઠિન છે; ભારે મોટા ભોગો માંગે છે. પરંતુ હવે સાથીરાજ્યોની તૈયારીઓ ખૂબ આગળ વધી છે. આ શિયાળા પછી યુરોપમાં બીજો મોરચો ઊભો કરવાની યોજના પાર પડે એવી વકી છે. હેર હિટલરે તો યુરોપની પોલાદી જર્મન કિલ્લેબંધીની વાડ તોડવા માટે સાથી રાજ્યોને આહ્વાહન આપ્યું છે. એણે ખૂબ વિશાળ પાયે જર્મનીના સૈનિક તંત્રને યુરોપના બચાવ માટે રોક્યું છે. સાથીરાજ્યો અતિશય મોટી તૈયારીઓ પછીજ આ કામ માથે ઉપાડશે.

આફકનમાં યુરોપનાં પાંચે રાજ્યો જર્મનીના કબજામાં છે. આ રાજ્યોનાં બંદરો ખાતે બીજો મોરચો ઊભો કરવાની વિશેષ શક્યતાઓ અનુભવીઓ બતાવે છે. ન્યારે ભુમધ્ય સમુદ્રમાં આફ્રિકાના મોટા વિજયથી સાથીરાજ્યોનું વર્ચસ્વ સ્થપાયું ત્યારથીજ આફકનનાં બંદરો ઉપર બીજો મોરચો સ્થપાવાની વાત બહાર આવી છે. આફકનમાં જર્મનીએ શરૂઆતમાં મજબૂત કિલ્લેબંધીઓ કરી નહોતી. ભુમધ્ય સમુદ્રમાં એને પીછેહઠ કરવી પડી ત્યારથીજ જર્મનીને યુરોપનો ભુમધ્ય સમુદ્ર ઉપરનો કિનારો મજબૂત કિલ્લેબંધીઓથી સુરક્ષિત કરવાની વિશાળ ફરજ પડી હતી. એણે અતિશય મોટા ખર્ચે અને સાધનોના ઉપયોગ પછી આ કામ પૂરું કર્યું. યુરોપમાં બંને કિનારાઓને એણે સુરક્ષિત બનાવ્યા. આફકનમાં પણ એણે એવી જાતની બચાવની વિશાળ યોજના અમલમાં મૂકવા માંડી છે. રૂમાનિયાના તેલના કૂવા દર વરસે ૩૦ લાખ ટન તેલ જર્મનીને હમણાં આપે છે. તે કૂવાઓનું પણ અતિશય મજબૂત રક્ષણ કરવામાં આવ્યું છે. અમેરિકનોએ કૂવાઓ ઉપર વિમાની આક્રમણ એક વખત કર્યું પણ તે મોંઘું પડ્યું હતું. આફકનમાં બીજો મોરચો થવાની સંપૂર્ણ સંભાવના છે.

આફકનમાં ગ્રીસની પ્રજા સાથીરાજ્યો પ્રત્યે ખૂબ સહાનુ-ભુતિ ધરાવે છે. યુગોસ્લાવિયામાં તો ચાલુ બળવો જર્મની

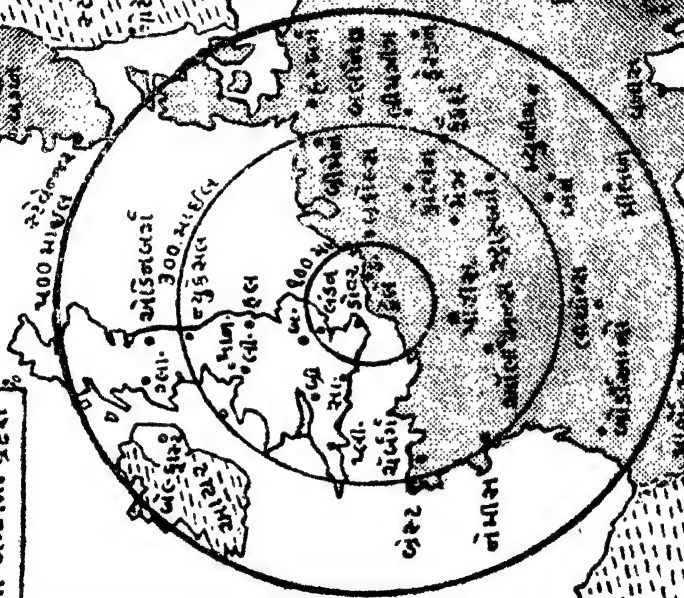
વિરૂદ્ધ ઊભો થયો છે. નાનાં નાનાં યુધ્ધો જર્મન સંન્યોને કરવાં પડે છે. આમાં ગ્રીસના સમુદ્રમાં કાફલાઓ મૂકીને જીતી લેવાને ક્રમ સાર્થરાજ્યોના સૈન્ય નિપુણોએ ગોઠવ્યો હતો. શરૂઆતમાં જ હોડેકેનીઝના ટાપુઓનો કબજો સાથે સૈન્યોએ લઈ લીધો. બાલ્કન-સમાં ઠેકડો મારવા આ ટાપુઓ કિંમતી હતા. આ ટાપુઓ દ્વારા ગ્રીસમાં ઊતરવાની મિત્રરાજ્યોની યોજના હશે. એ ટાપુઓમાં ગ્રીક, ઇટલિયન અને બ્રિટિશ સૈન્યો હતાં. યોચિંતા જર્મનોએ જેવી રીતે જીતી સેના મૂકીને મુસોલિનીને છોડાવ્યો હતો, તેવી જ રીતે તેમણે આ ટાપુઓમાં વિમાનોદ્વારા જીતીસૈન્યો ઉતાર્યાં. એ જીતીસૈન્યોને ગ્રીસમાંથી જર્મન વિમાનોએ ઊડીને સહકાર આપ્યો, એ સ્થળે મોટાં ખૂનખાર યુધ્ધો થયાં. બ્રિટિશ અને તેના સહકારી સૈન્યો હવાઈ સૈન્યના સહકાર વગર જર્મનો સાથે સામનો કરી શક્યાં નહિ. બેલ્ગેરીઝ ટાપુઓ સાથે સૈન્યોને ખાલી કરી દેવા પડ્યા. સેમોરા ટાપુ પણ આ રીતે ખાલી કરી દેવા પડ્યો છે.

જર્મનીની ચારે તરફ યુરોપના દેશોની વાડ જર્મનીને મોટું નુકશાન કરતાં બચાવી શકેલ નથી. અમેરિકનોએ બ્રિટનમાં મોટા હવાઈ અડ્ડાઓ સ્થાપ્યા છે. નવી જાતના સુધરેલા અમેરિકન અને બ્રિટિશ લેન્ડેસ્ટર જાતના બોમ્બર કિલ્લાઓ પોતાના રક્ષણના ઝડપી હરિકેન જાતનાં વિમાનોની સાથે આજે બાર માસ થયાં દરરોજ દિવસ અને રાત્રિના જર્મન શહેરો, કિલ્લેખંધીઓ, ગોદીઓ, વિમાની અડ્ડાઓ, રેલ્વે સ્ટેશનો, તેલની ટાંકીઓ, ગોદામો, દારૂગોળાના સંગ્રહગૃહો, સૈનિક છાવણીઓ વિમાની અડ્ડાઓ ઉપર બોમ્બગોળાઓની ઝડીઓ વરસાવે છે. આ બોમ્બર વિમાનોના ઝુમખાઓ જુદે જુદે સ્થળે જ્યાં પણ જર્મનોના બચાવનાં બાંધકામો હોય છે ત્યાં અગ્નિવર્ષણ કરે છે. ક્રાન્સ, બેલ્ગિયમ, નોર્વેના જર્મનીના તાબાનાં સૈનિકસ્થાનો ઉપર નિત્ય અગ્નિવર્ષણ ચાલુ જ છે. આ અતિશય મોટા વિસ્તારમાં

બીજા મારવા સામે તૈયારી

ॐ नमो = ॐ नमो  
 भाग = भाग  
 ली = ली  
 व = व  
 श्री = श्री  
 ॐ नमो = ॐ नमो  
 भाग = भाग

☐ ગરે બીરન  
☐ જર્મન કબો  
☐ લારથ દેશી



12 in line

愛子

જર્મનીનાં ગાત્રો ઉપર ચાલુ, સતત અને નિત્ય મોટા પ્રહારો કરે છે. આથી જર્મન વિસ્તારમાં અનેક શહેરોમાં આ વિમાનોએ અગ્નિતાંડવ બોલું કર્યું છે.

જર્મનીનાં મુખ્ય શહેરો બર્લિન, મ્યુનિક, હેમ્બર્ગ, ઇર્સિન અને બીજાં મુખ્ય મુખ્ય શહેરો ઉપર આ હવાઇ દૈત્યો પોતાના અગ્નિવર્ષણની અવિશ્રાંત ધારોને વરસાવ્યા કરે છે. આથી આમાંનાં ઘણાં શહેરોની વસતિને ખાલી કરાવવાની જર્મની ઉપર કડવી ફરજ પડી છે. જર્મનીએ બર્લિન શહેરને હુમલાઓથી બચાવવા માટે નવા બનાવટી બર્લિન શહેરની નકલ કરવાના પણ સમાચાર આવ્યા હતા. પરંતુ એ ઉપાય એમને માટે અસરકારક નિવડ્યો નથી. બ્રિટિશ-અમેરિકન વિમાનોને છસો માઈલ લાંબી કૂચ કરીને જર્મનીનાં શહેરો ઉપર આગના ભડકા ઉત્પન્ન કરવાનું ભયંકર કામ કરવું પડે છે. જર્મનીના અંદરના ભાગમાં પણ આ વિમાનો પહોંચે છે. બ્રિટિશ-અમેરિકન વિમાનોના આ વ્યૂહો અત્યંત મોટા હોય છે. આગળથી નકશા બનાવીને ધારેલે દેશોએ બોમ્બો વિમાનો આકાશમાંથી વરસાવે છે. આમાં ઘણી વખતે અતિશય જાણેથી બોમ્બો ફેંકવાથી વસતિના જનમાલનું પણ મોટું નુકશાન થાય છે. જે જાતના બોમ્બજોળાઓ વપરાય છે. એક સ્ટ્રેટક એટલે ફાટી નીકળે તેવા અને બીજા પેટ્રોલથી ભરેલા આગ સળગાવે તેવા હોય છે. એક પૌંડ (રતલ) ના વજનથી તે ૪૦૦૦ રતલના વજનના એક એક મોટા બોમ્બો ધરતીને ઘડકાવતાં નીચે પડીને ધરોને અને મહોલ્લાઓને ગંજીશના ધરોની પેઠે ઉડાવી દે છે.

આને માટે જર્મનોને ભારી તૈયારીઓ કરવી પડી છે. પોતાની શાસ્ત્રિય સુસંગત અને પરસ્પર સહકારી યોજનાઓ અમલમાં મૂકીને જર્મનોએ જર્મની ઉપરના આ ભયંકર ભયને ઘટાડવા ભગીરથ પ્રયત્નો કર્યા છે. એમણે ઓછામાં ઓછા પાંચ

હજાર વિમાનો રણભૂમિઓમાંથી ખેંચીને દેશના બચાવ માટે ગોઠવ્યાં છે. લાખો વિમાનવિરોધી તોપો જુદા જુદા અસંખ્ય મોરચાઓ ઉપર ગોઠવી છે. લગભગ દરેક લાખનું સૈન્ય પણ જર્મનોએ પોતાના સ્વદેશના રક્ષણ માટે ગોઠવી દીધું છે. પરિણામે સાથી વિમાનોનો અદ્ભુત સામનો જર્મન સૈનિક સત્તાવાળાઓ કરે છે. સાથી વિમાનોની નુકશાની શરૂઆતમાં ઓછી હતી. જર્મનોનો જેમ સામનો વધતો ગયો તેમ એ વિમાની નુકશાની વધતી ચાલી. એક-બે વખત તો એ નુકશાની અતિશય ગંભીર હોવાના સમાચાર પણ આવ્યા હતા, પરંતુ સાથીરાજ્યોએ આ વિમાની કિલ્લાઓ સાથે મોટા પ્રમાણમાં રક્ષક શિકારી વિમાનો બચાવમાં મૂકી એમની ઓછી નુકશાની થાય તેવી અનેક ગોઠવણો કરી છે. નવી સુધરેલી જાતનાં વિમાનો આ કામમાં રાખ્યાં છે. લાખો વિમાનીઓને જર્મન પ્રતિઆક્રમણમાંથી બચાવની ખાસ તાલીમ અપાય છે. આ પ્રમાણે બંને પક્ષનો પાકો બંદોબસ્ત છતાં બંને પક્ષને મોટી નુકશાની સહન કરવી પડે છે.



## જર્મનીની મનુષ્યશક્તિ

**આ** યુદ્ધમાં સર્વ પ્રજાઓના સમુહો કામ કરી રહ્યા છે. જગતની ૨૧ અબજની વસતિમાં બે અબજની પ્રજાઓ સીધી કે આડકતરી રીતે આ મહાયુદ્ધમાં ભાગ લઈ રહી છે. તેમાં દરરોજ ઓછામાં ઓછા બે અબજ રૂપિયા, મહિને સાઠ અબજ રૂપિયા અને વાર્ષિક ૭૦૦ અબજ રૂપિયા ખર્ચ થાય છે. કાચી વસ્તુઓનું ઉત્પાદન ખૂબ વધી ગયું છે, પણ તેનો દરેક અંશ યુદ્ધ માટે વપરાય છે. દરેક કારખાનું, દરેક ગોદી, દરેક ખાણ, દરેક યંત્ર જે પ્રજાઓની સુખ સગવડ માટે વસ્તુઓ

તૈયાર કરતાં હતાં તે હવે યુદ્ધ માટે આગળ કરતાં ત્રણ-ચાર-  
 મણા વેગથી કામ કરે છે. દરેક આગગાડી, દરેક સ્ટીમર, દરેક  
 વિમાન, દરેક મોટર, દરેક લોરી હવે યુદ્ધ માટે જ કામ કરે  
 છે. દરેક તાર ઓફિસ, દરેક પોસ્ટ ઓફિસ, દરેક દોરડાં વગરના  
 તારો હવે યુદ્ધના કામમાં સહકાર આપી રહ્યાં છે. પ્રજાઓના  
 લગભગ સર્વ યુવાનો તોપોના ખોરાક માટે ભરતી થાય છે.  
 સ્ત્રીઓને પણ કારખાનાં, હોસ્પિટલો, દુકાનો, મોટરો, રેલ્વેઓ ને  
 યુદ્ધના ઉત્પાદનના કામમાં કામે લગાડવામાં આવી છે. અપંગ,  
 અશક્ત વૃદ્ધોને પણ એમનાથી બની શકે તેટલું અને તેવું કામ  
 સોંપવામાં આવ્યું છે. પ્રજાની દરેક મનુષ્યશક્તિને કામ સોંપાયું છે.

આવું મહાયુદ્ધ જગતમાં કોઈ વખત થયું જ નહોતું. આટલી  
 આસુરી શક્તિઓ એક કારણે, એકજ ધ્યેય માટે અને સંહારના  
 ભયજનક કાર્ય માટે ક્યારે પણ ભેગી થઈ નહોતી. જગતમાં  
 ખેતીની વસ્તુઓ, ખનિજો, યંત્રસિદ્ધ વસ્તુઓની પેદાશ ક્યારે  
 પણ આવડી મોટી થઈ નહોતી. આ સર્વે પેદાશનો એક જ  
 ઉપયોગ એટલે પરસ્પર સંહારનો છે. આ યુદ્ધથી યુદ્ધ કરનારા-  
 ઓનો સંહાર થાય છે. યુદ્ધ નહિ કરનારી પ્રજાનાં ધરખાર, જનવરો,  
 બાગબગીચા અને સગાંવહાલાંઓનો મોટો નાશ થાય છે. જ્યારે  
 રણગાડીઓની સેંકડો તોપો એક સાથે ચારે તરફ અગ્નિવર્ષણ  
 કરે છે; જ્યારે હજારો વિમાનો એક સાથે હજારો ટનના બોમ્બ-  
 ગોળા ફેંકે છે; જ્યારે “ધીખતી ધરાની” નીતિ અમલમાં મૂકીને  
 ચારે તરફ સર્વસ્વ સળગાવી દેવામાં આવે છે: જિભાં હજારો ખેતરો,  
 લાખો ફળવૃક્ષો, જનવરો, ધરો સર્વનો નાશ કરાય છે ત્યારે પ્રજાની  
 કેવી ભૂડી દશા થાય તે વિચારવા જેવું છે. રોગચાળો જામે છે,  
 દુકાળો પડે છે, ભયંકર ભૂખમરો થાય છે; હજારો પ્રજાજનોનાં  
 શબો રખડે છે, ગંધાય છે, સડે છે, ત્યારે જ યુદ્ધદૈત્યોની કેવી  
 અસર થાય છે તે જણાય છે. પાંચ વરસ થયાં રશિયામાં અને  
 સાત વરસ થયાં ચીનમાં આવા ઉલ્કાપાતો ચાલુજ છે.

હવે જર્મની અને તેનાં પ્રતિપક્ષી રાજ્યોની મનુષ્યશક્તિ માટે આપણે છેલ્લામાં છેલી ખબરો મુજબ વિચાર કરીએ. જર્મની સાત કરોડ છે, પરંતુ યુરોપના બીજા ૨૫ કરોડ માણસોના જર્મનો વતોઓછા ઉપયોગ કરી રહ્યાં છે. આમાં યુવાનોને તોપના મોઢાના ખોરાક માટે ખાસ જુદા રાખવામાં આવે છે. જર્મનોએ યુરોપમાં લયંકર પોલાદી વાડ બાંધી છે. સાથી રાજ્યોને આ વાડ ભેદવી છે. આખા યુરોપનાં સર્વ સાધનો જર્મનીને વાપરવા મળ્યાં છે. એણે આખા યુરોપનાં ચલણો, હાંડિયામણો, વેપાર ઉદ્યોગો, ખાણો, રેલ્વેઓ, ગોદીઓ, તારો, પોષ્ટ ઓફિસો, પોલિસખાતાં અને વિમાનોને પોતાની વચ્ચેમાં મધ્ય સ્થળે રાખી ભારે ચાતુર્યયુક્ત ગોઠવણી કરી લીધી છે. જર્મનીએ આખા યુરોપનાં સાધનોનો અનુકૂળ ઉપયોગ કર્યો છે. આ સાધનો મહાન અને વ્યાપક છે. યુરોપમાં જુદે જુદે સ્થળે, જર્મન અધિકારીઓના નેતૃત્વપણા નીચે આ સાધનો જર્મનીની સગવડે યુદ્ધ માટે વપરાય છે. સૈનિકો જર્મનોનાં સૈન્યોની સંખ્યા કુલ ૮૦,૦૦,૦૦૦ હોવાનું અમેરિકન જનરલ મેક્નીએ સૈનિક કમિટી પાસે જુલાની આપનાં જણાવ્યું હતું. એના અભિપ્રાય મુજબ જર્મનોના કુલ ૧૨,૦૦,૦૦૦ સૈનિકો યુદ્ધ માટે ૧૯૩૬ના સપ્ટેમ્બરથી ૧૯૪૩ની શરૂઆત સુધી ભરતી કરવામાં આવ્યા છે. તે પછી પણ બીજા પંદરેક લાખ યુવકોને રણક્ષેત્રમાં લાગ લેવા તૈયાર કરવામાં આવ્યા હોવાનો સંભવ છે. જર્મનોની આઠ કરોડની પ્રજામાંથી કુલ જેવા કુમળા નવયુવાનોને ચૂંટીને એમનાં હૃદયને યુદ્ધમાં પરોવવામાં આવ્યાં છે. પ્રજાનો પંદર ટકા વિભાગ તોપોના ખોરાક માટેના કામમાં રોકવામાં આવ્યો છે. અમેરિકન સૈન્યોના ભરતીખાતાના વાર્ધસ ચેરમેન મિ. ફાઉલર ડબલ્યુ હાર્પરે જણાવ્યું હતું કે, અમેરિકાને જંતે યુદ્ધ જીતવું હોય તો જર્મનીના પંદર ટકા યુવાનો જેમ યુદ્ધમાં જીતર્યા છે તેમ આપણા પંદર ટકા યુવાનો જે લગભગ ૧,૯૦,૦૦,૦૦૦ થવા જશે તે સર્વને યુદ્ધભૂમિમાં ઉતારવા પડશે.



નાઝી જર્મનીએ યુદ્ધ માટે અગાઉથી પાંચ-૭ વરસ અહેલાં અગમચેતી વાપરી પોતાના યુવાનોને તૈયાર કર્યા હતા. એમને સખ્ત સૈનિક તાલીમ આપી હતી. એમને યંત્રો અને યાંત્રિક વાહનો પૂરાં પાડીને એમની સાથે યુવાનોને એમના ઉપયોગની સખ્ત તાલીમ પણ લાંબો સમય સુધી અપાઇ હતી. એ વિશાળ યુવાન સૈન્યોને જોઈતા પ્રમાણમાં શસ્ત્રસામગ્રીઓ પૂરી પડે તે માટે હજારો નવાં કારખાનાં પણ નાઝીઓએ તૈયાર કરી રાખ્યાં હતાં. નાઝીઓએ યુદ્ધની મોટી તૈયારીઓમાં કુલ જર્મન પ્રજના દરેક ભાગને કામ આપી બેકારીનો નાશ કર્યો હતો. યુવાન સ્ત્રીઓને કારખાનાઓમાં મજૂરી કરવાની તાલીમ પણ આપી હતી.

આ મહાયુદ્ધ શરૂ થયું ત્યારે જર્મની પાસે માંડ દસ લાખ સૈનિકો હતા. સુલેહના સમયમાં આથી મોટી સંખ્યા નિભાવવી મુશ્કેલ છે. પરંતુ નાઝીઓએ ખૂબ અગમચેતી વાપરી હતી. એમણે આખી પ્રજના યુવકોને અગાઉથી સરસ સૈનિક તાલીમ આપી રાખી હતી. યુદ્ધ ૧૯૩૯ના સપ્ટેમ્બરમાં શરૂ થયું એટલે આ યુવાનોને એમના ધંધાઓ મુકાવીને તરતજ ૫૦ લાખ યુવકોને સૈન્યમાં ભરતી કરવાની સગવડ સ્વયમેવ થઇ ગઇ. એમના માટે શસ્ત્રાસ્ત્રાનાં હજારો કારખાનાં યોજના મુજબ કામ કરવા માંડ્યાં. જર્મન પ્રજના આખાલવૃદ્ધોની પાકી ગણતરી અને એમની મનુષ્યશક્તિની યોજના અગાઉથી જ તૈયાર હતી. આટલી સ્ત્રીઓ અને માણસો ઉદ્યોગોમાં, આટલા ખાણોમાં અને આટલાં સૈનિકોમાં કામે લગાડવાં એ યોજના અમલમાં મૂકવામાં આવી. જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે ઉદ્યોગો અને સૈન્યો વચ્ચે મનુષ્યશક્તિની વધઘટ કરવાની સગવડ પણ રાખવામાં આવી હતી. ઉદ્યોગો, વિમાની દળ, સખમરિનો, મનવારો અને સૈનિક અધિકારીઓ તરીકેની બેવડી-ત્રેવડી લાક્ષણિકતાવાળા ધણા યુવકોની સંપૂર્ણ ઓળખાણ જર્મન નેતાઓ પાસે હતી.

કચારેક યુદ્ધ માટે વધારે સૈનિકો જોઈતા હતા ત્યારે જર્મન નેતાઓ ઉદ્યોગો, ખાણો અને શાસનપદ્ધતિમાંથી તેમને ખેંચી યુદ્ધકાર્યમાં જોડતા હતા. સ્ત્રીઓને પણ વધારે ઉપયોગી બનાવવા એમને કારખાનાઓમાં યુવાનોની જગ્યા લેવા માટે કામે લગાડવામાં આવી. બેહાલ અને માત્ર દેખદેખ રાખી શકે એવા અપંગો અને શારીરિક ખામીવાળાઓને પણ એમને યોગ્ય કામ આપવામાં આવ્યું. ‘જર્મનીમાં કોઈપણ મનુષ્યને નકામું ખેતી રહેવાનું નથી, સૌને કાર્ય કરવાનું છે’ એ સૂત્ર પ્રજાના હૃદયમાં રસાવવામાં આવ્યું. હોંશિયાર કારીગરો, અનુભવી અને તજજ્ઞ જેવા રસાયણિકો, યંત્રશાસ્ત્રીઓ અને વિદ્યુતશાસ્ત્રીઓ, રેલ્વેના નેતાઓ, ઉદ્યોગપતિઓ અને અતિ જોખમદાર નેતાઓને એમના નિયત કાર્યક્ષેત્રમાંથી ખસેડવા નહિ. યુદ્ધના પહેલા જ વરસમાં ૧૯૩૯ ના ડીસેમ્બરમાં પચાસ લાખ સૈનિકો જંગમાં ઉતારવામાં જર્મન નેતાઓ સફળ થયા. ૧૯૪૦ માં યુદ્ધના મોટા વિજયો મેળવવામાં આવ્યા. પહેલા ૧૯૪૦ના શાંત શિયાળામાં જર્મન સૈન્યો ઘટાડીને તાલીમ લાખ ઉપર લાવવામાં આવ્યા. ૧૫,૦૦૦ લાખ માણસોને યુદ્ધ ઉદ્યોગોમાં કામે વધારે પ્રમાણમાં મોકલ્યા. યુદ્ધ શસ્ત્રસામગ્રીઓનો મોટો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો. ૧૯૪૦ના ઉનાળામાં સૈનિકોની જરૂર પડી એટલે ઉદ્યોગો માટે તાલીમ પ્રાપ્ત થયેલી યુવતીઓને કારખાનાઓમાં ભરતી કરી યુવાનોને રણભૂમિ ઉપર મોકલી કુલ ૬૫ લાખ સૈનિકોને સુસજ્જ શસ્ત્રો સહિત યુદ્ધક્ષેત્રોમાં મોકલ્યા. મોટા વિજયો મેળવ્યા પછી ૧૯૪૧ના શિયાળામાં ફરી સૈન્યની સંખ્યા ઘટાડીને ૫૦,૦૦,૦૦૦ ની કરી. વધારાનાં માણસોને શસ્ત્રો બનાવવાનાં કારખાનાઓમાં કામે લગાડ્યાં. યુદ્ધયોગ્ય ઉંમરમાં એકાદ વરસનો ઘટાડો કરી અનેક નવા નવલોહિયા કિશોરોને યુદ્ધની તાલીમ આપવી શરૂ કરી દીધી. રશિયન યુદ્ધ પહેલાં ૫૦ લાખ સૈનિકોની જર્મનીને જરૂર પડી હતી.

હવે જર્મન સર્વાધ્યક્ષ હિટલરે અંધારામાં મોટો ટુંકડો માર્યો. એણે રશિયાનું આક્રમણ શરૂ કર્યું. રશિયામાં જે હજાર માઇલ લાંબી યુદ્ધભૂમિના મોરચાઓ ઉપર નવા નવા સૈન્યોની આવશ્યકતા વધવા લાગી. ૨૦૦૦ માઇલ લાંબા રસ્તાઓ, રેલ્વેઓ, મોટર-ઢોરીઓ અને વિમાનોના અનેક માર્ગો દ્વારા રશિયામાં ચાલુ મોટાં સૈન્યો, શસ્ત્રસામગ્રીઓ મોકલવાની ફરજ પડી. નવાં નવાં હજારો શસ્ત્રસામગ્રીઓનાં કારખાનાં બેલિગ્રાદ, ક્રાન્સ, ઝેકા-સ્લોવેકિયા, ઓસ્ટ્રિયામાં જર્મનોએ પોતાના અનુભવી એન્જિનિયરોની દેખરેખ નીચે ઊભાં કર્યાં; આમાં યુરોપના બીજા દેશોના મજૂરોને જર્મન દેખરેખ નીચે કામે લગાડવામાં આવ્યા. મનુષ્યશક્તિની મોટી જરૂર પડી. આ જરૂરિયાત લગભગ ૩૦ લાખ માણસોની શરૂઆતમાં હતી. જર્મનોના દશ લાખ સૈનિકો યુરોપના જીતેલા દેશના રક્ષણ માટે રોકાયા હતા. આમ કુલ ૮૦,૦૦,૦૦૦ સૈનિકોનાં સૈન્યો ઊભાં કરવામાં આવ્યાં. જર્મનીએ ૧૯૧૮ ના ગતયુદ્ધમાં ૫૩ લાખ સૈનિકો યુદ્ધક્ષેત્રોમાં અને ૨૭,૦૦,૦૦૦ રીઝર્વ તરીકે જર્મનીમાં રાખ્યા હતા. રશિયન યુદ્ધની શરૂઆતમાં જર્મનીએ એટલાજ માણસો રોક્યા હતા. પણ પાછળથી વધારે જરૂરિયાત પડતી ગઈ.

જર્મનીને હવે બીજા સૈનિક મદદો પણ મળી હતી. ઇટલી હંગેરી, સ્પેન, સ્લોવેકિયા, રમાનિયા અને બલ્ગેરિયાનાં સૈન્યોની મોટી મદદ મળી. ફિન્લેન્ડ પણ જર્મનોનાં યુધ્ધો લડવા લાગ્યું. આમ કુલ ચૌદ કરોડની વસતિમાંથી જર્મનોને સૈનિકો અને કારીગરો મળ્યા. રશિયન યુધ્ધો માટે આ સર્વનો સહકાર જર્મનોએ યોગ્ય માર્ગે દોર્યો. પરદેશોથી ૨૧ લાખ હોંશિયાર કારીગરોની ભરતી કરીને જર્મનીનાં કારખાનાંમાં કામે લગાડવામાં આવ્યાં. આ સિવાય યુરોપનાં કારખાનાં, જર્મનીને જીતેલાં એન્જિનો, રેલ્વેઓ, પુલો અને બીજા સામગ્રીઓ બનાવતા હતા. હમણાં (૧૯૪૨ની આખરમાં) ૩૦ લાખ પરદેશી કારીગરો

જર્મનીનાં કારખાનાંમાં કામ કરે છે. આખા યુરોપમાં જર્મન બેન્કની નોટોનું ચલણ ચાલે છે. જર્મનીનું અર્થશાસ્ત્ર અતિ વિશાળ બન્યું છે, પણ તે અત્યંત સાવધ અને વિચારવંત માર્ગોએ જ ગમન કરે છે. આ સિવાય રસ્તાઓ બનાવવા અને રેલ્વે સડકો બનાવવી, ખેતી માટે જર્મનીમાં સાથીરાજ્યોનાં વિમાનોએ કરેલું નુકશાન સુધારવા માટે લગભગ ૩૦-૪૦ લાખ કેદીઓને કામે લગાડ્યા છે. આમાં પંદરેક લાખ ફ્રેંચો અને બાકીના રશિયનો છે. બેલ્ગિયમ, ફ્રાન્સ, ઝેકાસ્લોવેકિયાના મોટા ઉદ્યોગોને જર્મનીએ શસ્ત્રસામગ્રીઓ બનાવવામાં ફેરવી નાંખવામાં આવ્યાં છે. કુલ ૨૦ કરોડ પ્રજાઓના પ્રદેશોના ઉદ્યોગોનો મોટો વિકાસ કરી એમને જર્મનીએ પોતાનાં દ્વિગવિજયનાં કાર્યો માટે શસ્ત્રસામગ્રીઓ બનાવવાનાં સાધનોની વિસ્તૃત યોજનાઓના સૂત્રોથી સાધી લીધાં છે.

જર્મનીના સૈનિકોની સંખ્યા ૧,૨૦,૦૦,૦૦૦ સુધી પહોંચી છે. બીજી પ્રજાઓના યુવાન કારીગરોને ખેતી અને ઉદ્યોગો, રેલ્વે અને પોષ્ટ, તાર ટેલિફોનના કામોમાં મોટા પ્રમાણમાં રોકીને જર્મનો પોતાના યુવાનોને યુદ્ધના અગત્યના કામમાં રોકે છે. આ યુધ્ધમાં સીધી કે આડકતરી રીતે જર્મનીની વિશાળ યોજનામાં ૨૦થી ૨૫ કરોડ યુરોપની પ્રજા સહકાર આપી રહી છે. એનો યોગ્ય ઉપયોગ કરી યુરોપના મનુષ્યોની ખોરાકી પોષાકી, શિક્ષણ, ખેતી અને બેકારી નિવારણના મોટા યંત્રને જર્મન નિષ્ણાતો યોગ્ય ગતિ આપી રહ્યા છે. આ કામ અતિશય મહાભારત છતાં જર્મનો પોતાની લાક્ષણિક વ્યવસ્થાશક્તિથી સુનિયમિત બનાવી શક્યા છે. સૈન્યો માટે ખોરાકી, પોષાકી અને શસ્ત્રસરંજામોને મુખ્યપણે દષ્ટિ સમીપ રાખીને બાકીનાં સાધનોની જર્મની યોગ્ય રીતે વહેંચણી કરી આપે છે. પરદેશી કારીગરો ઉદ્યોગો ચલાવી જર્મન શસ્ત્રસામગ્રીઓ બનાવે છે, જ્યારે જર્મનો યુરોપના દેશોના રક્ષણ સાથે યુધ્ધો ચલાવી પણ રહ્યા છે. જર્મનોએ યુધ્ધના

વિકાસ સાથે સૈન્યો પણ મોટા પ્રમાણમાં વધાર્યા છે, અને શસ્ત્ર-સામગ્રીઓ માટેનાં નવાં નવાં મોટાં કારખાનાં પણ ઊભાં કર્યાં છે.

મહાયુધ્ધમાં જર્મનીના ઓછામાં ઓછા અર્ધો કરોડ સૈનિકો માર્યા ગયા હશે, ધાયલ થયા હશે અથવા કેદ પકડાયા હશે. આ સર્વ નુકશાની જર્મની પોતાના યુવાનોને ઉદ્યોગોમાંથી ખેંચીને નવા નવા તૈયાર થતા કિશોરોને તાલીમ આપીને પૂરી પાડે છે. રશિયન યુધ્ધક્ષેત્રોમાં ઘણી નુકશાની ચાલુ પૂરી પાડવાની રહે છે. ઇટેલિ ફરીને સાથીરાજ્યો સાથે જોડાયું તેમાં પણ ખેતી ત્રણ લાખ નવા સૈનિકાની જર્મનીને જરૂર પડી છે. આ સિવાય ભૂમધ્ય સમુદ્રના યુરોપના કિનારાના રક્ષણ માટે પણ પાંચેક લાખ સૈનિકો રાખવા પડે છે. જર્મની ઉપર સાથીરાજ્યોનાં વિમાનો રાત્રિ દિવસ આક્રમણ કરે છે એટલે એમની સામે શહેરોના બચાવ માટે દરેક લાખ સૈનિકો રાખવા પડતા હશે. આમ ચારે તરફ જર્મનીના સૈનિકાની માંગ વધતી જાય છે. જે જર્મની આક્રમણકારી હતું તે હવે રક્ષણ ઉપર આવી રહ્યું છે. હજી જર્મની પાસે મોટું ક્વાયતી સૈન્ય અને તેમને પૂરાં પડે એટલાં શસ્ત્રો છે. જર્મની હિંમત હારે તેવો એમનો સ્વભાવ નથી, તેઓ ભયંકર લડવૈયાઓ છે. જર્મની તરત ખેતી જશે એવી નબળાઈનાં કાંઈ ચિહ્નો મળતાં નથી. એનો બદોબસ્ત ક્યાંયે પણ દીલો પડ્યો નથી.

જર્મનીના પ્રદેશો અને સ્વાધિન રાજ્યોમાં ખોરાકની ક્યાંયે તંગી નથી. બાલ્કનનાં રાજ્યો હાથમાં આવ્યા પછી જર્મની યુરોપને "લાવબંધી અને માલબંધીના નિયમો અમલમાં મૂકી ખોરાક પૂરો પાડવા શક્તિમાન થયું છે. યુરોપનું અર્થશાસ્ત્ર એણે સુનિયંત્રિત બનાવી બેકારીને હાંકી કાઢી છે. સૌના માટે ખોરાકી, પોષાકી અને કામની વ્યવસ્થાનાં તંત્રો એણે ગોઠવી દીધાં છે. પોતાના યુદ્ધનાં મહાન ચક્રોને સંપૂર્ણ અવિરત ગતિમાં મૂકી દીધાં છે. જર્મનીનું મુખ્ય ધ્યાન યુધ્ધના યંત્રને ચલાવવાનું છે. તેઓ ઘણી

વખતે અત્યંત દૂર પણ અને છે. પોતાના યુધ્ધના આદર્શને આડે આવનારના ઉપર એમનો જીલ્લમ અસહ્ય છે. તેઓએ લાખો અને કરોડો લોકોને પોતાનાં ઘરો ત્યજીને સ્થળાંતરોમાં દૂર મોકલ્યા છે. એમની સૈનિક નિયમનવાળી આજ્ઞાઓ પોલાદી અને દયાના છાંટા વગરની હોય છે.

જર્મની પાસે પુષ્કળ મનુષ્યશક્તિ છે. એનો પરાજય મોટા ભોગે માંગી લે છે. જર્મનીનો ડગલે અને પગલે પરાજય કરી એને હકાવતાં જ્યારે સાથી સૈન્યો બેલ્જિયમ, ફ્રાન્સ, હોલાન્ડ, ડેન્માર્ક, નોર્વે, ઝેકોસ્લોવેકિયા અને બાલ્કન રાજ્યોને મુક્તિ અપાવશે ત્યારે જ જર્મનીમાં એમનાં સૈન્યોનો દિગ્વિજય શક્ય છે; ત્યાં સુધી એમને ઇચ્છે ઇચ્છે જમીન માટે લડીને જર્મનીને હકાવવાનું ભગીરથ કાર્ય છે. હમણાં તો જર્મનીની પીછેહઠના પ્રમાણમાં તો એને વર્ષો લાગશે, પણ સાથીરાજ્યોની તાકાત વધતી જાય છે. તેઓ ખૂબ જળનો વિકાસ કરે છે; એટલે જર્મનીનો પરાજય ૧૯૪૫ માં થાય એ સંભવિત છે. છતાં યુદ્ધમાં અનેક અકસ્માતો બને છે. એવા કોઈ અકસ્માતને લીધે તેનાં સૈન્યોને સરહદ વિજય મળે તેવો સંભવ તદ્દન નથી એમ નથી. જર્મનીની તાકાત મર્યાદિત થઈ છે પણ હજી એને કોઈ રીતે મોટો મરણતૂટ્ય આઘાત લાગ્યો નથી. એ સિવાય જર્મન પ્રજામાં પણ શાંતિપ્રિય, સુલેહ ચાહનારા, સાથીરાજ્યો તરફ સહાનુભુતિ ધરાવનારા ઘણાં છે. પરંતુ નાઝીઓએ એમને દયાવીને કારાગ્રહવાસી બનાવ્યાં છે, અથવા સખ્ત ચોકીપહેરા નીચે મૂક્યા છે.

જર્મનીમાં આંતરવિગ્રહ થવાનો સંભવ કોઈ ધારે છે; પરંતુ તેની શક્યતા હમણાં સંભવિત નથી. જર્મનીનો પ્રજાનો મત નાઝીઓએ પોતાના લાક્ષણિક શિક્ષણ દ્વારા પોતાના આદર્શોમાં માનતો બનાવ્યો છે. નાઝી આદર્શ વિરુદ્ધનો એક પણ અક્ષર ત્યાં ઉચ્ચારી શકતો નથી. વર્તમાનપત્રો, માસિકો, પુસ્તકો, રેડિયો, નાટકો,

પ્રહસનો, લાયબ્રેરીઓ, સિનેમાઓ અને સલાઓનો માત્ર નાઝી સિદ્ધાન્તોના પ્રચાર માટેજ ઉપયોગ થાય છે. આખી પ્રગ્નનું માનસ નાઝીઓએ પોતાના વાતાવરણને અનુરૂપ બનાવ્યું છે. આ સિવાય શરૂઆતના મોટા વિજયોનો કેફ પણ જર્મનીને ઊતર્યો નથી. પોતાના પ્રદેશ કરતાં અનેકગણાં દેશો તથા તેમની પ્રગ્નઓ, જર્મનીના શાસન નીચે છે એવું અભિમાન જર્મનીના હૃદયને ઉલ્હાસ આપે છે. ૧૯૧૮ માં જર્મનીમાં દુકાળ હતો એટલે જર્મનીને શરણે જવું પડ્યું; હમણાં એવો દુકાળ નથી, ઉલ્ટું ત્યાંનો પાક બહુ સારો હોવાના ખબરો આડકત્રી રીતે સાંભળ્યા છે.

જર્મની પાસે પુષ્કળ કોલસો છે. એ પોતે ૩૬ કરોડ ટન જેટલો કોલસો પેદા કરે છે. આ સિવાય ફ્રાન્સ, ઝેકોસ્લોવેકિયા, પોલાન્ડ, બેલ્જિયમમાંથી એને પુષ્કળ કોલસો મળે છે. એની કુલ પેદાશ પોણા અબજ ટન જેટલી હોવાનો સંભવ છે. કોલસો એ યુદ્ધનું આધુનિક યંત્રો બનાવવા માટે અગત્યનું સાધન છે. એ ન હોય તો યુદ્ધક્રિયા જરૂર શિથિલ થાય છે. કોલસા પછી લોહું તેટલી જ અગત્યની ધાતુ છે. એ પણ જર્મની પાસે પુષ્કળ છે.



## જર્મનીની સાધનશક્તિ

**આ** મહાયુદ્ધ કેટલું લાંબું ચાલશે તે અટકળવું અતિ મુશ્કેલ છે. એની બંધ થવાની મુદત કોઈ પણ અનુમાની શકે તેમ નથી. પરંતુ આ મહાયુદ્ધ બહુ લાંબાશે એ માટે સૌ એકમત છે. એટલે હજી બે વરસ અથવા ત્રણ વરસ સુધી યુદ્ધ લાંબાશે એવી ગણતરી ઉપર ભવિષ્યની યોજનાઓ લાંબા છે. સાથીરાજ્યોની યોજના મુજબ પ્રથમ જર્મનીને સંપૂર્ણ હરાવવાનું છે. જર્મનીની શક્તિ અને બળ હજી અંકુશમાં આવ્યાં નથી. મિ. ચર્ચિલના જણાવવા મુજબ ૧૯૪૪ ની આખર

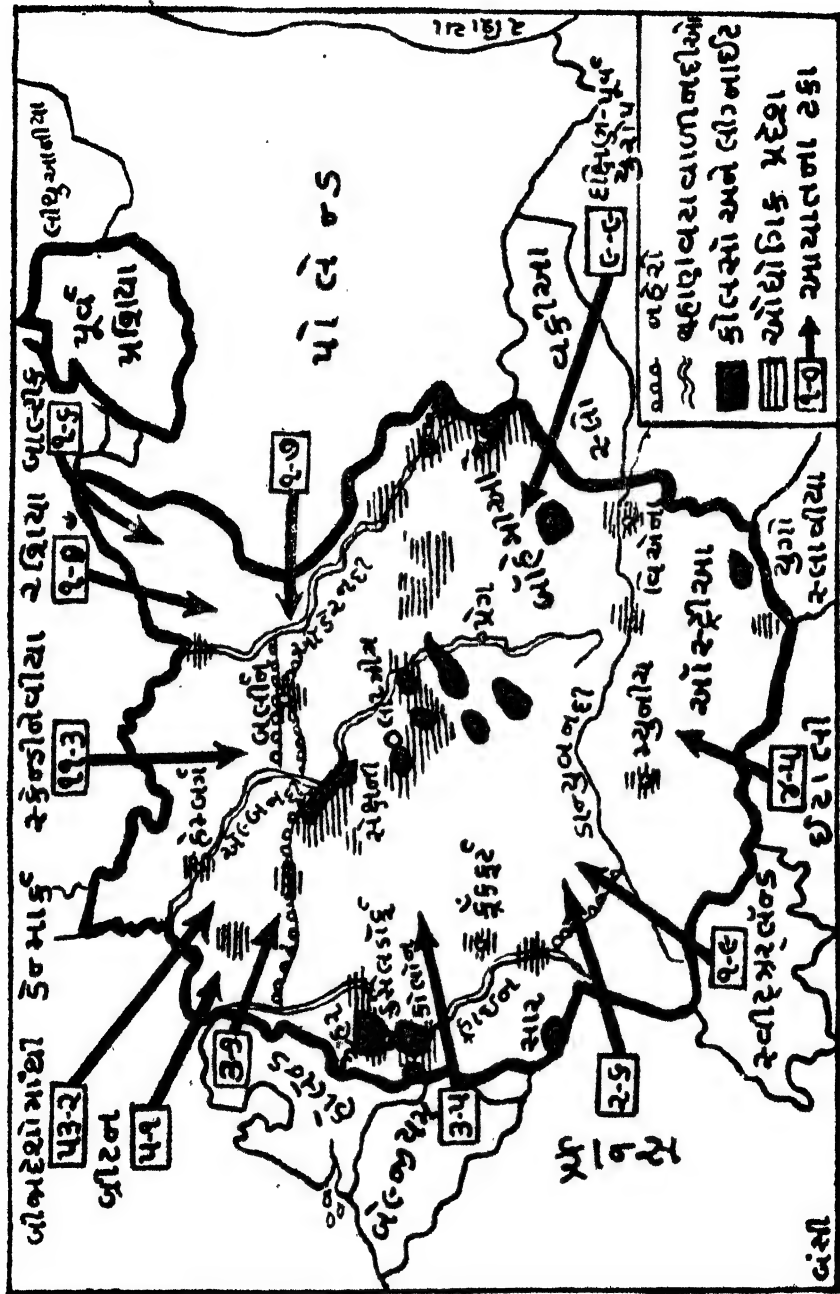


સુધીમાં જર્મનીનો પરાજય શક્ય બનશે. પરંતુ એ સુદતમાં પણ વધારો થાય એવાં ચિહ્નો દેખાય છે. જાપાન સામે હમણાં આક્રમણકારી પગલાં લેવાતાં નથી. જાપાનને આગળ વધતું અટકાવવા અને જ્યાં છે ત્યાંજ રોકી રાખવાની પોતાની યુદ્ધનીતિ ઉપર સાથીરાજ્યોએ મર્યાદા મૂકી છે. આથી યુદ્ધ ૧૯૪૬ સુધી પણ લંબાય તો નવાઈ પામવાનું નથી. પોતાનો છેવટનો વિજય મેળવવા માટે, સાથીરાજ્યો અને ધરીરાજ્યો લડાઈ ગમે તેટલી લંબાય તેને માટે દરકાર રાખે તેમ નથી.

જર્મની ધરી રાજ્યોમાં અવલ દરજ્જાને ભોગવે છે. જર્મનીના સરમુખત્યાર હેર હિટલરે જાહેર કર્યું છે કે, ‘હું ગત યુદ્ધના ક્રેઝર વિલિયમ આફ્ટ હિંમત હારીશ નહિ. પરંતુ અંતિમ વિજય મળે તે સમય સુધી લડવાનો મારો દૃઢ નિશ્ચય છે.’ જર્મનીએ મોટા ભોગો આપ્યા છે. હજી આથી પણ મોટા ભોગો જર્મની આપવા તૈયાર છે. જર્મની કહે છે કે, અમારી પાસેથી યુરોપમાંથી એક ઘંચ જર્મન પણ પાછી ઝુંટવધી એ ઘણું મુશ્કેલ છે. એને પોતાના છેવટના વિજય માટે પાંકા નિશ્ચય છે.

જર્મની હમણાં અંકુશમાં આવ્યાનું જણાય છે. એની મુખ્ય શક્તિ રશિયામાં વપરાય છે. જર્મનીની ૭૫ ટકા શક્તિ રશિયન યુધ્ધમોરચાઓ ઉપર વપરાય છે. રશિયન યુદ્ધમાં જર્મનીએ ઝંપલાવ્યું ન હોત તો એ આજ યુરોપનું મહાવિજેતા હોત, એ માટે હવે બધા યુધ્ધના અનુભવીઓ એકમત થયા છે. મિ. ચર્ચિલે પણ હમણાં જ જાહેર કર્યું છે કે, ટ્રાન્સના પરાલવ પછી જર્મનીએ ખ્રિસ્ત ઉપર આક્રમણ કર્યું હોત તો ખ્રિસ્ત પાસે તે સમયે સૈનિકો, તોપો, વિમાનો, રણગાડીઓ અને દારૂગોળો નહોતાં; રક્ષણની કાંઈ તૈયારીઓ પણ ન હોતી. એ સમયે જર્મની ખ્રિસ્તને જીતી શક્યું હોત પરંતુ તે સમયે ખ્રિસ્તના સારા નશીબે જર્મનીએ રશિયાને જીત્યું. રશિયાના





છેલ્લા બે શિયાળાઓએ જર્મનીની મનુષ્યશક્તિ અને શસ્ત્રસામ-  
ગ્રીઓનું મોટું અલિદાન લીધું છે.

જર્મની આ યુદ્ધ લંબાવશે. બંને પ્રતિપક્ષીઓ યુધ્ધના  
અંતિમ વિજય માટે સર્વસ્વ હોમી દેવા તૈયાર છે. બંનેએ મોટા  
ભોગો આપ્યા છે, બંને પાસે હજી મોટાં સાધનો છે; એ  
તરતમાં ખૂટે એમ પણ નથી. જર્મનીએ પોતાનાં સાધનોને  
પુનરુદ્ધાર અને પુનર્વિકાસ શરૂ કર્યો છે.

પહેલું તો કારખાનાં માટે મજૂરો મોટી સંખ્યામાં પૂરૂ  
પાડવા જોઈએ. બીજું, યુધ્ધભૂમિમાં તોપોના મોઢામાં ખોરાક  
તરીકે કામ લાગે તેવા લાખો-કરોડો યુવાનોની જરૂર પૂરી પાડવી.  
ત્રીજું, કાચાં સાધનો જેવાં કે પેટ્રોલ, કોલસા, ખોરાકો અને  
પોષાકોનાં સાધનોનો વિકાસ કરવો. ચોથું યુધ્ધસામગ્રીઓનાં  
જર્મન અનુભવીઓના હાથ નીચે નવાં કારખાનાં ઊભાં કરવાં.  
આ ચારે સાધનોનો સંપૂર્ણ વિકાસ કરી યુદ્ધને લંબાવવાનો  
જર્મનીનો પાકો વિચાર છે.

આ સાધનોમાંથી યુવાનોને તાલીમ આપી સૈનિકો બનાવ-  
વાના કામમાં છ માસ લાગે છે. તાલીમ વગરના યુવાન સૈનિકો  
યુદ્ધમાં ઊભા રહી કે લડી શકે તેમ નથી. જર્મન અનુભવી અધિ-  
કારીઓના હાથ અને શિક્ષણ નીચે યુરોપના યુવકોને સખ્ત તાલીમ  
આપવાનું હિટલરે પોતાનાં આશ્રિત રાજ્યો પાસે મને કમને  
સ્વીકારાવ્યું છે. આ સિવાય જર્મન અનુભવી ભૂસ્તરશાસ્ત્રીઓ  
પાસેથી જુદાજુદા દેશોમાંથી પોલાદ, લોહું, તેલ, કોલસા વગેરે  
મેળવવાની પણ જર્મનીએ ગોઠવણો કરી હશે. નવાં નવાં શસ્ત્ર-  
સામગ્રીઓનાં કારખાનાં પણ બાંધવા માટેની ગોઠવણો થઈ હશે.  
પોતાનાં આશ્રિત ૨૫ રાજ્યોની મનુષ્યશક્તિ અને ભૂમિમાંથી  
પૂરેપૂરો કસ ખેંચવાનો જર્મનીનો ઇરાદો છે. આ મહાયુદ્ધ  
પ્રાણી જર્મનીને હોમવાનો હેર હિટલરનો માત્ર વિચાર નથી;  
પરંતુ આખા યુરોપનાં ૨૫ રાજ્યોને પણ સાથે ફેના કરવાનો  
વિચાર એનો લાગે છે.

— મહાયુદ્ધના નેતાઓને. આ યુદ્ધમાં લાંબું ટકવા માટે મુખ્ય સાધનો (૧) કાલસો (૨) પેટ્રોલ (૩) પોલાદ (૪) ઝોરાકી (૫) અર્થનીતિ (૬) મનુષ્યશક્તિ (૭) સમુદ્ર, જમીન અને આકાશના વિશાળ વ્યવહારમાર્ગો (૮) યુદ્ધસામગ્રીઓ બનાવવા માટે હોશિયાર કારીગરો, એન્જિનિયરો, રસાયણશાસ્ત્રીઓ, વિદ્યુત-શાસ્ત્રીઓ અને વિજ્ઞાનીઓની મોટી દરકાર છે. હવે જે યુદ્ધ ત્રણ વર્ષ લાંબાય તો જર્મની આ સર્વસાધનો પૂરાં પાડી શકશે કે કેમ તે મોટો અગત્યનો સવાલ ઊભો થાય છે. જર્મનીની શક્તિ આપણે તપાસીએ.

જર્મની પાસે પોતાની પ્રજા ૯ કરોડની છે; આમાંથી બાળકો, અપંગો, અતિ વૃદ્ધો અને સ્ત્રીઓ એવા અમુક અંશો કાઢી નાંખીએ તો જર્મનીની અઠા કરોડ વ્યક્તિઓ બાદ કરવી પડશે. બાકીનાં નીચે પ્રમાણે કામે લાગ્યાં છે:

૧૧૧ કરોડ જર્મનોના ખરા શક્તિશાળી યુવાનો સૈનિક તરીકે રણભૂમિમાં, તાબાનાં રાજ્યોના રક્ષણ માટે સંરક્ષણ કૈન્ય તરીકે કામ કરે છે.

૧૧૧ કરોડ જર્મન યુવકો માર્યા ગયા, ધાવલ થયા, અપંગ થયા અને નકામા બન્યા હશે.

૧ કરોડ મનુષ્યશક્તિ યુદ્ધના ચોદાઓની સેવા, તેમને દરરોજ હજારો રણગાડીઓ, વિમાનો, ટાંકગોળો અને યુધ્ધ ચલાવવા માટે જોઈતી ૪૦ હજાર વસ્તુઓ પૂરી પાડવામાં રોકાયેલ છે. રેલ્વે, સ્ટીમરો, વિમાનો મારફતે એ ચીજો જંગી સંખ્યામાં દરરોજ હજારો માઇલો દૂર સુધી પહોંચાડવી પડે છે. દરરોજ નવાં નવાં શહેરોમાં યુદ્ધભૂમિ ઉપરથી તારો, ટપાલ, ઝોરાકી, પોષાકી, એમને ધડિયાળની નિયમિતતાથી પહોંચાડવી પડે છે. ડોક્ટરો, નર્સો, રસોઇયાઓ, કમ્પાઉન્ડરો, આણે બોદનારાઓ એવાં એવાં અનેક જાતનાં યુદ્ધનાં કામમાં ૧ કરોડ જર્મનો રોકાયા છે.

૧ કરોડ જર્મનો ખેતીના કામમાં રોકાયા છે. ઝોરાકીનો પ્રશ્ન ખૂબ અગત્યનો છે.

૧૧૧ કરોડ જર્મનો ૨ લાખ કારખાનાંમાં લડાઈને સામાના બનાવે છે. આ સાથે ૧૧ કરોડ ખીજ દેશના કારીગરો કકરે છે. ૧૧

૧૧ કરોડ જર્મનો જમીનમાંથી ભૂસ્તરો કાઢે છે.

૧૧ કરોડ જર્મનો રાજવહિવટ, પરદેશખાતું, તાલીમ, અને શિક્ષણમાં રોકાયા છે.

૧૧ કરોડ જર્મનો વિમાનો, સખમરિનો, દરિયાઈ મનવારો અને પોલીસખાતુ વગેરેમાં રોકાયા છે.

૧ કરોડ જર્મનો દુકાનદારો, વેપારીઓ, ધોખી, હાનમ શિક્ષકો, ખેંકરો, હોટલ માલિકો અને પ્રજાની સેંકડો જરૂરિયાતો પૂરી પાડવાના કામમાં રોકાયા છે.

૧૧ કરોડ પરચુરણ કામોમાં રોકાયા છે જેમાં યુધ્ધની તાલીમ લેતા યુવકો ગણ્યા છે.

૨૧ કરોડ સ્ત્રીઓ, વૃદ્ધો, બાળકો અપંગો અને નકામી પ્રજા છે.

આ રીતે જર્મનોનો એક એક માણસ પોતાનાં સાધનો અને ઉત્પાદનશક્તિ સહિત આ યુધ્ધમાં ભાગ લઈ રહ્યો છે.

જર્મનોએ જે દેસા કબજે કરી મોટા વિજયો વીજળાવેગે મેળવ્યા છે તેમની મનુષ્યસંખ્યાનો કાફો નીચે મુજબ છે:—

દેશ	વિસ્તાર ચો. મા.	વસતિ
૧ નોર્વે	૧,૨૫,૦૦૦	૩૫ લાખ
૨ ડેન્માર્ક	૧૬,૫૬૬	૪૫ લાખ
૩ હોલાન્ડ	૧૩,૧૮૬	૭૫ લાખ
૪ બેલ્જિયમ	૧૧,૭૫૯	૮૫ લાખ
૫ ફ્રાન્સ	૨,૧૨,૬૫૯	૪૧ કરોડ
૬ ઓસ્ટ્રિયા	૩૨,૪૦૦	૭૦ લાખ
૭ હેકસેલો-વેકિયા	૫૪,૪૩૮	૧૧ કરોડ
૮ પોલેન્ડ	૧,૪૯,૦૪૨	૩ કરોડ
૯ રુમાનિયા	૧,૨૨,૨૮૨	૨ કરોડ
૧૦ બલ્ગેરિયા	૪૨,૦૦૦	૬૦ લાખ
૧૧ યુગોસ્લાવિયા	૯૫,૬૨૮	૧૧ કરોડ
૧૨ આલ્બેનીયા	૧૧,૦૦૦	૧૦ લાખ

દેશ	વિસ્તાર ચો. મા.	વસતિ
૧૩ ગ્રીસ	૪૫,૦૦૦	૮૦ લાખ
૧૪ ઇટલી	૧,૧૭,૯૩૨	૪૧ કરોડ
૧૫ હંગેરી	૩૫,૧૬૪	૮૫ લાખ
૧૬ સ્વીડન	૧,૭૩,૦૩૫	૬૫ લાખ
૧૭ રશિયા	૨,૦૦,૦૦૦	૩ કરોડ
૧૮ યુકેન	૪૯,૮૧,૦૦૦	૫ કરોડ
૧૯ લિથુઆનિયા	૫૯,૬૯૩	૫૫ લાખ
૨૦ લેટવીઆ	૫૯,૬૩૩	૨૦ લાખ
૨૧ સ્પેન	૧,૯૪,૭૮૪	૨૧ કરોડ
૨૨ ઇસ્ટોનિયા	૨૩,૧૬૦	૨૨ લાખ
૨૩ ફિન્લેન્ડ	૧,૨૫,૬૯૯	૨૦ લાખ

આ રીતે જર્મની પાસે કુલ મનુષ્યશક્તિ લગભગ ૨૫ કરોડ છે. પરંતુ આ જીતાયલા દેશોમાંથી સૈનિકો મળવા એને મુશ્કેલ છે. આ દેશોમાંથી ઇટલી, રમાનિયા, ફિન્લેન્ડ, હંગેરી અને બલ્ગેરિયાના સૈનિકોએ જર્મનીનાં યુધ્ધો લડવામાં સાથ આપ્યો છે. જર્મની પાસે હમણાં લગભગ ૫૦ લાખ સૈનિકો તાલીમ લઈ રહ્યા હોવાનું અનુમાન છે.

જર્મનીએ પોતાનાં અને પારકાં રાજ્યોમાં અર્થશાસ્ત્રની યોજના એટલી વિશાળ રાખી છે કે વ્યક્તિગત રાજ્યનો એક દાખલો અપાય નહિ. સૌ રાજ્યોનાં સાધનોનો સમગ્રપણે વિચાર કરાય છે. રમાનિયા પાસેથી જર્મની તેલ, અને ઝનાજ મેળવે છે. સ્વીડન પાસેથી કાલસો મેળવે છે. બેલ્જિયમ અને ફ્રાન્સ પાસેથી કાલસો અને પોલાદ મેળવે છે, એક દેશ પાસેથી બે-ત્રણ વસ્તુઓનો મેળવીને પોતાને જોઈતી વસ્તુઓ રાખીને બાકીની બીજા દેશને આપે છે. પોતે સૈનિક શસ્ત્રસામગ્રીઓ બનાવવામાં રોકાયેલું હોવા છતાં જર્મની પોતાની પ્રજા માટે અને બીજાં રાજ્યોની આર્થિક તુલા સમભાવે ગોઠવવા માટે પાકી વસ્તુઓ અમુક પ્રમાણમાં તૈયાર કરી આ ૨૫ રાજ્યોની અર્થ-શાસ્ત્રને નિયંત્રણમાં રાખે છે. ખેતીની પેદાશ પણ તે રાજ્યની પ્રજાની જરૂરિયાત જોગી રાખીને બાકીની પોતે ખરદી સૈનિકો અને બીજાં રાજ્યોની પ્રજા વચ્ચે યોગ્ય વહેંચણી કરી આપે છે. સૌ નાનાં મોટાં રાજ્યોમાં ભાવબંધીઓ અને અંકુશો છે. સૌ વસ્તુઓની પેદાશ અને વ્યયનું શાસ્ત્રીય આર્થિક પદ્ધતિએ

નિયંત્રણ થાય છે. સૌ રાજ્યોની દરેકે દરેક વ્યક્તિને કામ મળે. એવી વ્યવસ્થા જર્મની રાખે છે.

આ આધુનિક યુદ્ધને માટે કાલસાની મુખ્ય જરૂર છે. કાલસો એ એક અમૂલ્ય પદાર્થ છે. જાદૂગર જર્મનીએ કાલસાને જગતમાં સૌથી ઉપયોગી પદાર્થ બનાવી દીધો છે. પેટ્રોલ કાલસામાંથી નીકળે, કામર કાલસામાંથી મળે, અનેક જાતના રંગ-બેરંગી રંગો કાલસામાંથી જર્મની પેદા કરી જાણે, જાતજાતની દવાઓ પણ કાલસામાંથી તેઓ ઉત્પન્ન કરે, જાતજાતના ગ્યાસો, કોક અને સેંકડો જાતના પ્રદાર્થો તેઓ કાલસામાંથી બનાવે છે. એની રાખનો પણ ઉપયોગ કરે છે. આ યુદ્ધ માટે એનો ઉપયોગ ખૂબ વિસ્તૃત છે. જર્મની કે એમના પ્રતિપક્ષીઓ કાલસા વગર આ યુદ્ધ લડી શકે નહિ, એ ચોક્કસી દિવા જેવી વાત છે.

જગતની કુલ કાલસાની પેદાશ ૨૧૧ અબજ ટન હમણાં આશરે છે. તેમાંથી જર્મનીને ૫૧૧૧૧ કરોડ ટન એટલે ૬ ભાગ મળે છે. આ મહાયુદ્ધમાં એને આ પેદાશ જોઈએ તેટલી છે; એમાં તંગી પડે એમ નથી. એને આગળ જતાં મનુષ્યશક્તિની તંગી પડશે એવી બીક કદાચ રાખી શકાય, પરંતુ કાલસાની તંગી નહિ પડે. જર્મની હલકા કાલસામાંથી યંત્રોમાં પીલીને પેટ્રોલ બનાવે છે. જર્મનીની પેદાશનો કુલ કાલસો ૫૨ કરોડ ટન યુધ્ધનાં કામો માટે વપરાય છે.

**પેટ્રોલ તેલ**—મોટરો, વિમાનો, રણગાડીઓ, મોટર સાઇકલો આ સર્વે પેટ્રોલથી ચાલે છે. પેટ્રોલ એ પણ આ મહાયુધ્ધનો અગત્યનો પદાર્થ છે. આ યુદ્ધમાં વિમાનો અને રણગાડીઓ વિજયની મુખ્ય ચાવીઓ છે. હવે તો મોટાં માલવાહક વિમાનોનો ઉપયોગ સૈન્યો અને સાધનસામગ્રીઓ પહોંચાડવા માટે મોટા પ્રમાણમાં કરાય છે. પેટ્રોલ વગર એ અસંભવિત બનશે. સખમરિતોને પણ પેટ્રોલ જોઈએ છીએ. ઘણીખરી સાગરમનવારો પણ પેટ્રોલથી જ ચાલે છે. યુધ્ધ જીતવા માટે કાલસા જેટલુંજ પેટ્રોલિયમ અગત્યનું છે. જેમ કાલસાનો અમેરિકા રાજ્ય છે, તેમ પેટ્રોલિયમનો પણ અમેરિકા રાજ્ય છે. જર્મની પાસેનાં સાધનો પણ મોટાં હોવા છતાં યુદ્ધનો પેટ્રોલનો



ખર્ચો બહુ મોટો હોવાથી એ આ બાબતમાં કદાચ તંગી અનુભવે એવી શંકા અનુભવીની છે. પરંતુ જર્મનીનાં યુદ્ધેદત્રોનો વિસ્તાર ખૂબ સંકોચાયો છે. હવે ઉત્તર આફ્રિકામાં એને લડવાનું નથી. રશિયામાં પણ મોરચો ટુંકાવ્યો છે, આથી એનો પેટ્રોલનો ઉપયોગ ઘણો ઘટશે. જર્મની પાસે પેટ્રોલનાં સાધનોમાં મુખ્ય રમાનિયાનો પ્રદેશ છે. એમાંથી ૧૯૩૬ માં રમાનિયાને ૭૬ લાખ ટન તેલ મળ્યું હતું. જર્મની હમણાં રમાનિયાના તેલના કૂવાઓમાંથી ૧ કરોડ ટન તેલ કાઢતું હશે. બાકી ૨૫ લાખ ટન તેલ જર્મની કાલસાને યંત્રોથી પીલીને બનાવતું હોવાનો સંભવ છે. આમ જગતની પેટ્રોલિયમની પેદાશ કુલ સાધારણ વખતમાં ૨૦૦ કરોડ ટન હતી, તેમાં હમણાં યુદ્ધ વખતે કદાચ ૨૫ કરોડ ટન હશે. જર્મનીને પેટ્રોલની તાણ પડવાની વધી છે. તેમાં પણ રમાનિયાના તેલના કૂવાઓ ઉપર જે વિમાની બોમ્બમારો સતત ચાલે તો એની તકલીફ વધી જશે.

**વિદ્યુતશક્તિ**—કાલસા, પેટ્રોલ પછી ત્રીજી અગત્યની વસ્તુ જલવિદ્યુતશક્તિ છે. કારખાનાંઓ, રેલ્વે આ શક્તિથી ચાલે છે. યુધ્ધનો સામાન બનાવવા માટેનાં કારખાનાં, ખાણો આ જલવિદ્યુતશક્તિથી ચાલે છે. યુરોપનાં કેટલાંક રાજ્યો પાસે નદી ઝરાઓની સગવડ નહિ હોવાથી કાલસામાંથી વિદ્યુતશક્તિ મેળવે છે. અમેરિકા આ જલવિદ્યુતશક્તિ માટે પહેલે નંબરે છે; જ્યારે જર્મનીનો બીજો નંબર છે. જર્મનીએ ૧૯૩૬ માં ૩૪,૫૦,૦૦,૦૦,૦૦૦ કીલોવાર વિદ્યુતશક્તિ પેદા કરી હતી. યુરોપનાં એના તાબાનાં બીજાં રાજ્યો પણ જોઇએ તે પ્રમાણમાં વિદ્યુતશક્તિ પેદા કરે છે. જર્મનીની આ શક્તિ તોડવા માટે બ્રિટિશ અને અમેરિકન વિમાનોએ સાહસ ખેડીને તેના મોહને અને એડર નામના બે મોટા વીજળિક શક્તિ પેદા કરનારા જળબંધ ધોધ અને કારખાનાંનો નાશ કર્યો છે.

**પાકું લોહું**—(pig iron)—લોહું એ સર્વ શસ્ત્રો, યંત્રો, રેલ્વે, સ્ટીમરો, મોટરો બનાવવા માટેની મુખ્ય વસ્તુ છે. એમાં પણ તોપો બનાવવા માટે, બંદુકો, મશિનગનો, ગોળા, બોમ્બો, ટોર્પિડો બનાવવા માટે લોહાની જરૂર પડે છે. મુખ્ય દેશો પોતાને લોહાને માટે સ્વતંત્ર રહેવા સાથે અનેક શોધખોળો કરી લોહું

મેળવે છે. જર્મની લોદાની આખતમાં વધારે લાગ્યશાળી છે. એની જમીનમાંથી પુષ્કળ લોદાની ધાતુઓ નીકળે છે. એનું પડોશી સ્વીડન પણ એને પુષ્કળ લોદાની ધાતુ આપે છે.

**પોલાદ**—લોદાની સાથે કાટ અને ચાક મિલાવી પોલાદ બનાવે છે; એના વગર યુધ્ધ થઇ શકે નહિ. બધાં હથિયારો પોલાદનાં બને છે. જર્મની પાસે પણ પોલાદનો મોટો જથ્થો રહે છે. નીચે પ્રમાણે એની પેદાશ છે:

દેશ	૧૯૩૪	૧૯૩૫	હમણાં અંશ :
બેલ્જિયમ	૩૦ લાખ ટન	૩૦ લાખ ટન	૩૦ લાખ ટન
ઝેકાસ્લોવેકીયા	૧૦ લાખ ટન	૧૨ લાખ ટન	૧૫ લાખ ટન
ફ્રાન્સ	૬૨ લાખ ટન	૬૨ લાખ ટન	૬૫ લાખ ટન
જર્મની	૧ કરોડ ૩૭ લાખ ટન	૧ કરોડ ૬૨ લાખ ટન	૨ કરોડ ટન
ઇટેલી	૨૦ લાખ ટન	૨૨ લાખ ટન	૨૫ લાખ ટન
લક્ષમ્બર્ગ	૨૦ લાખ ટન	૧૬ લાખ ટન	૨૦ લાખ ટન
સ્વીડન	૯ લાખ ટન	૯ લાખ ટન	૧૦ લાખ ટન

જગતમાં કુલ ૧૦ કરોડ ટન પોલાદ પેદા થતું હતું. હમણાં ૧૨ કરોડ ટન લગભગ હશે; તેમાં જર્મનીને ૩ થી ૩૫ કરોડ ટન પોલાદ મળે છે.

**સોનું**—યુદ્ધના અર્થશાસ્ત્ર માટે સોનાનો ઉપયોગ મુખ્ય છે. જર્મની બીજાં રાજ્યો સાથે વેપારી કરારો કરીને વસ્તુઓની અદલબદલ બંને ચલણો વચ્ચેનો ફાંડિયામણનો લાવ બાંધીને કરે છે. એને સોનાની જરૂર પડતી નથી. પરંતુ સોનાના સિદ્ધા ઉપર કિંમતનો આખો પાયો હોય છે, છતાં લેવડદેવડ તો માત્ર વસ્તુઓની જ થાય છે. જર્મની પાસે સોનું નથી. ઇટેલી પાસે પણ નજીવું છે. જગતના સોનાના સંગ્રહનો ૭૫ ટકા ભાગ અમેરિકા પાસે છે. જર્મની, ઇટેલી અને એના તાબાના દેશોમાંથી થોડું પણ સોનું મળતું નથી. જગતની સોનાની પેદાશ ૩ કરોડ ઔસની થાય છે, તેમાંથી જરાપણ જર્મન સામ્રાજ્યમાંથી મળતું નથી.

**ચાંદી**—એનો ઉપયોગ યંત્રોની બનાવટ માટે થોડો થાય છે. જર્મનીમાં કુલ ચાંદીની પેદાશ ૫૬ લાખ ઔસની થાય છે. આખા જગતની પેદાશ ૨૦ કરોડ ઔસની લગભગ છે. તેમાં ૬૫ થી ૭૦ ટકાનો સંગ્રહ અમેરિકા પાસે છે.

**તાંબુ**—એ ધાતુનો તારો માટે ઉપયોગ થાય છે. જર્મનીના સામ્રાજ્યમાં તાંબાની પેદાશ નથી, એટલે જર્મની બનાવટી ધાતુ રસાયણના જોશથી તૈયાર કરી તેનો ઉપયોગ કરે છે. જગતમાં કુલ ૧૩૧ લાખ ટન તાંબુ પેદા થાય છે.

**સીસું**—જગતમાં કુલ ૧૧૧ લાખ ટન પેદા થાય છે. એનો ઉપયોગ યુદ્ધનાં શસ્ત્રો માટે કરાય છે. જર્મની ૧ લાખ ૧૦ હજાર ટન સીસું પેદા કરે છે.

**ટિન (કલ્દાઈ)**—એ અગત્યની ધાતુ જર્મન સામ્રાજ્યમાં થતી નથી. યુદ્ધના કામમાં એનો ઉપયોગ છે. જર્મની રસાયણના બળથી તેનો બનાવટ તૈયાર કરે છે.

**કાંસુ**—જગત ૧૨ લાખ ટન પેદા કરે છે. જર્મની ૧,૧૨,૦૦૦ ટન પોતાના દેશમાંથી અને ૭૮,૦૦૦ ટન પોલેન્ડમાંથી મેળવે છે. બેલ્જિયમમાંથી ૧૧૧ લાખ ટન મેળવે છે.

**એલ્યુમિનિયમ**—આ ધાતુનો પણ યુદ્ધની સામગ્રી તરીકે, તેમાં પણ વિમાનોમાં પુષ્કળ ઉપયોગ થાય છે. જગતમાં કુલ ૨૧ લાખ ટન એલ્યુમિનિયમની પેદાશ થાય છે. જર્મની તેમાં ૫૬,૦૦૦ ટન બનાવતું હતું; હમણાં ૬૦,૦૦૦ ટન બનાવે છે. ફ્રાન્સમાં ૨૦-૨૫ હજાર ટન પેદા થાય છે, તે પણ જર્મનીને મળે છે. સ્વિટ્ઝરલેન્ડમાં ૧૮,૦૦૦ ટનનું ઉત્પન્ન જર્મનીને કામ લાગે છે.

**રેડિયમ**—જગતમાં ૮૦ ગ્રામ પેદા થાય છે. તેમાંથી ઝંકારલોવેકીઆમાં થોડું ઉત્પન્ન થાય છે. હીરા અને પ્લેટીનમની જિંચી ધાતુઓ અને ઝવેરાત જર્મનીને મળતાં નથી.

**સિમેન્ટ**—આ ખૂબ ઉપયોગી પદાર્થ છે. હમણાં જર્મની ભુમધ્ય સમુદ્રના યુરોપના કિનારા ઉપર મોટી કિલ્લેબંધીઓ ૧૦૦૦ માઇલના લાંબા કાંઠા ઉપર કરે છે, એને માટે કરોડો ટન સિમેન્ટની જરૂર એને પડે છે. રાત્રિ દિવસ કામ ચાલે છે. જર્મની ૬૦ લાખ ટન અને બીજાં તાબાનાં રાજ્યો બીજા ૬૦ લાખ ટન સિમેન્ટ બનાવતાં હતાં. હમણાં ૨૧ કરોડ ટનથી ઓછું બનાવતાં નથી.



જર્મનીની આત્મકથા:



હેર હીટલર

જર્મનીનો સ્વમદદાર

જર્મનીની આત્મકથા

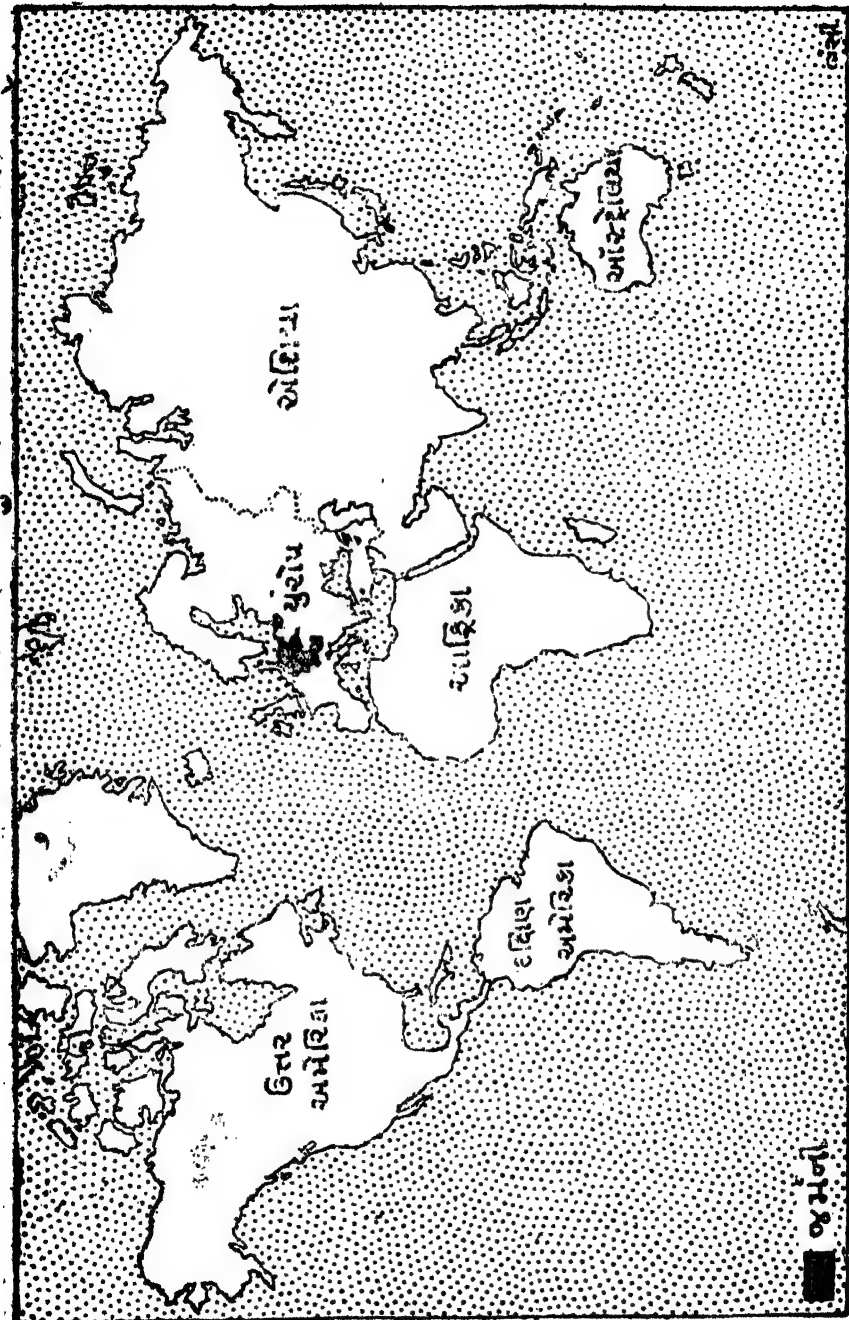
ખંડ ત્રીજો.

હિટલરનું જર્મની



લેખક :

શ્રી. પુષ્કરરાવ સાકરલાલ દેસાઈ



## હૈર હિટલર

હૈર હિટલર ! જર્મનીને માટે આ નામનો કેટલો બધો જાદૂ છે !...એડોલ્ફ હિટલર, જર્મનીનો એ સ્વપ્નદ્રષ્ટા, જર્મન સર-મુખત્યાર, નાઝીવાદ અને આર્યત્વનો ઝંડાધારી હિટલર, આજે તો જર્મન પ્રજાનો કોઈ આરાધ્યદેવ થઈ પડ્યો છે. આવતીકાલ તો કોઈ જાણતું નથી, પરંતુ આજે એ હિટલરે જર્મન પ્રજાના હૃદય ઉપર વર્યસ્વ જમાવેલું છે.

નેપોલિયન અને શાર્લમેનના જેવો સામ્રાજ્યનો એ સ્વપ્ન-દ્રષ્ટા છે. સીઝર અને સિકંદર જેવી તેની મહત્વાકાંક્ષા છે. હેનિબાલ

અને તૈમૂર જેવી તેની ધાતકી લશ્કરી લીલા છે. આજના લોખંડી પુરુષોમાં હિટલરનું સ્થાન પહેલી પંક્તિમાં જ છે.

ગયા મહાયુદ્ધમાં કૈઝર વિલ્હેમ અને બીજાની ભૂલોનો ભોગ બનીને પરાજિત, ખેડાલ અને અસ્તવ્યસ્ત બનેલા જર્મનીને ફરી સજીવન કરવાનો તેણે સંકલ્પ કર્યો. જર્મન પ્રજાની અસ્મિતા ટકાવી રાખવાનો તેણે ભગીરથ પ્રયાસ આદર્યો અને તેણે જર્મન પ્રજાને પશુવાદના નવા સિદ્ધાંતો સમજાવ્યા. પ્રશિયન લશ્કરવાદ અને નાઝી જડવાદના મિશ્રણમાંથી વર્તમાન જર્મની પેદા થયું અને આજે એ હિટલરની પ્રાદેશિક ભૂખમાંથી આખીયે દુનિયામાં લોહી, આંસુ અને પ્રસ્વેદની સરિતાઓ વહી રહી છે. હિટલર ભલે પરાક્રમી અને બહાદુર હોય, પરંતુ આજે આખી દુનિયા ઉપર જે આક્રમ, જે વેદના, જે યાતનાઓ ઉમટી રહી છે તે માટે તે એકજ માણસ જવાબદાર છે. લાખો યાહૂદીઓ અને પરાજિત થયેલી પૌલ પ્રજા અને જીતાયેલા રશિયન મુલ્કોમાં ચાલેલી લાખોની સામુદાયિક હત્યાઓ તેના હાથ ખરડાયેલા છે. કોવેન્ટરી, બેલ્ગ્રેડ, વોર્સો અને સ્ટેલિનગ્રેડ જેવાં આલિશાન સમૃદ્ધ નગરોને ભસ્મના ઢગલાના રૂપમાં ફેરવી નાંખનાર એ જ હિટલર છે. પરંતુ યુદ્ધના સંહારની વાત તો બાબુએ રહી પણ આજે દુનિયામાં યુદ્ધમાં નહિ જોડાયેલા તટસ્થ દેશો અને બીજાં પરાધીન રાષ્ટ્રોમાં જે દુઃખ, ભય અને સંકટોની પરંપરા જાગી છે અને જગતના સમગ્ર સંસ્કારજીવનની ફેડીઓ જે છિન્નભિન્ન થઈ રહી છે; સંસ્કૃતિનો જે વિશ્વંશ થઈ રહ્યો છે તે સર્વની કારખી જવાબદારી આ એકજ માણસની છે. તેની ઘોર રક્તપિપાસા અને નિરંકુશ મહત્વાકાંક્ષાએ સમગ્ર દુનિયાને માથે આપત્તિનાં ઘોર વાદળ સરંજીયાં છે. આજે એ હિટલરે જગતની મહાપ્રજાઓ અને નિર્દોષ નાની પ્રજાઓના શાંત, સ્વસ્થ જીવનને કારમા વિનાશના પંઝામાં ધકેલી દીધાં છે; તે માટે વર્તમાન દુનિયા તેને ક્ષમા નહિ આપી શકે- ભાવિ પ્રજા પણ તે માફ નહિ કરી શકે.



યુદ્ધો તો દુનિયામાં થાય છે અને થશે. પરંતુ દુનિયાને ડારનારો આ હિટલર, જેને આજે જર્મનો ઈશ્વરી અવતાર માફક પૂજે છે, તેણે પોતાની લડતને જર્મન પ્રગ્નની લડત તરીકે ઓળખાવીને આટલો ઊંચો દરજ્જો સંપાદન કર્યો છે. તે પોતાનાં ઝવરની ભાષણોથી જર્મન પ્રગ્નમાં આવેશ જન્યત કરી શકે છે અને પોતાની મહત્વાકાંક્ષા પાર પાડવા માટે ગમે તેવા વિકટ તેમજ અધોર માર્ગ પાળી સ્વીકારે છે; આમ છતાં કયે સમયે ફટકો લગાવવો તે કામમાં તે ખૂબજ નિપુણ છે.

જોન આફ આર્કની સાથે તે પોતાની તુલના કરે છે અને જાણે કે ઈશ્વરી પ્રેરણા અને સંકેતથી તેનો જર્મનીના ઉદ્ધાર માટે જન્મ થયો હોય તેવો તે દાવો કરે છે. ખીજી પ્રગ્નઓ પ્રત્યે જર્મન પ્રગ્નની ધિક્કારવૃત્તિ ઉશ્કેરીને તે જર્મનીના તારણહાર તરીકે જર્મનોમાં પ્રતિષ્ઠા પામ્યો છે. અને આજે પણુ આપણે તેના આગવર્પતા ભાષણમાં ચર્ચિલ, બેનેસ અને સ્ટેલિન વિગેરે પ્રત્યે છલોછલ ધિક્કારના શબ્દો સાંભળીએ છીએ અને જર્મનોની આ ધિક્કારવૃત્તિ સતેજ કરીને જ આજે તે જર્મનોનો એકમાત્ર આગેવાન-સરનશિન-ફ્યુરર બની શક્યો છે. જર્મન પ્રગ્નએ માન્યું કે આ અપૂર્વ તાકાત-વાળો માણસ આપણને ગયા વિશ્વયુદ્ધની નામોશીમાંથી ઉગારશે અને દુનિયામાં જર્મનીની-બૃહદ્ જર્મનીની સ્થાપના કરશે. જર્મન પ્રગ્નએ હિટલરનો ગ્રંથ ‘મેઈન કેમ્ફ-મહારી લડત’ બરાબર વાંચ્યો, વિચાર્યો અને માન્યું કે, ‘આ પુરૂષ જ જર્મનીને સશક્ત અને સમૃદ્ધ બનાવશે; યુરોપ ઉપર જર્મનોનું વર્મસ્વ જમાવશે.’ જર્મનોએ તેના એક એક ઓલ માટે લાખ લાખ માથાં અર્પણ કરવાની તત્પરતા દેખાડી.

નેપોલિયનની માફક હિટલર પણ આખા યુરોપનો ધણી થવા માંગે છે. આજે તેણે યુરોપના ધણાખરા દેશો હાથ પાળી કર્યા; પરંતુ આજના યુદ્ધ પછી તેને કબજે એ મુદ્દો રહેશે કે કેમ તે કોઈ જાણતું નથી. ૧૯૩૬ના સપ્ટેમ્બરની પહેલી તારીખે



## નેપોલિયન

જેનો આદર્શ હિટલરે નજર સમક્ષ રાખ્યો છે.

પાલેન્ડની વીર પ્રજાનો સર્વનાશ કરવા ચંગીઝખાનની માફક હિટલરનાં જંગી ધાડાંઓ ધસી ગયાં. તે દહાડે હિટલરની જે તાકાત હતી, તે તાકાત આજે કદાચ તૂટી નથી ગઈ તો એસરી તો ગઈ છે. નેપોલિયનની માફક હિટલરે પણ મોસ્કો પર આક્રમણ કર્યું ત્યારથી તેની દુર્દશાનાં પગરણ મેંડાયાં છે. અને આવતીકાલ જે કે આપણે જાણતા નથી, પરંતુ આવતી કાલે કોઈ વૉટ્સૉન સરજનશે તો હિટલરના મનોરથો અને કલ્પનાની ઇમારતો જમીનદોસ્ત થશે. એ વાત તો હવે પુરવાર કરવી પડે તેમ નથી કે, ૧૯૩૯નો હિટલર ૧૯૪૩ માં રહ્યો નથી. આજે જર્મની વિશ્વયુદ્ધના અટપટા વમળમાં અટવાઈ પડ્યું છે; રોમ-બર્લિન-ટોકિયો ધરીનાં ત્રણ સ્તંભો પૈકી મુસોલિનીનું તો પતન થયું છે-જાપાનની જર્મની પ્રત્યે ખાસ પ્રીતિ નથી એટલે એ ત્રિપક્ષી ધરીનો રથ ફક્ત એકજ પૈડા ઉપર આગળ ધપી રહ્યો છે, અને ગમે તે ક્ષણે એ રથ ઉઘો વળવાનાં ચિહ્નો આજે દેખાઈ રહ્યાં છે.

ઑસ્ટ્રિયાનો એક પેઇન્ટર, ગયા મહાયુદ્ધનો એક સામાન્ય સિપાહી હિટલર, આજે તો જર્મનોનો આરાધ્યદેવ બની રહ્યો છે; પણ જે દહાડે જર્મન પ્રજાની આંખો ઊઘડશે અને હિટલરે સિયેલી ધિક્કારવૃત્તિનાં પૂર શમી જશે તે દહાડે યુદ્ધના ગમે તે મોરચાએ પર નાઝીઓનો સ્વસ્તિક આગળ વધતો હશે તો પણ હિટલરનું આપોઆપ પતન થવાનું છે. હિટલરનો પરાજય વિશ્વયુદ્ધને મોરચે થવાની જેટલી સંભાવના છે તેટલીજ અગર તો તેથી વધુ બર્લિનના ગૃહમોરચે થવાની સંભાવના આજે જંગમ થઈ છે; કેમકે જર્મન પ્રજા અને જર્મન લશ્કરના નૈતિકબળના પાયા ડગમગી રહ્યા છે.



## પરાજયનો દંડ

**તા.** ૧૧મી નવેમ્બર ૧૯૧૯નો દિવસ જર્મનીના ઇતિહાસમાં કાળા અક્ષરે નોંધાઈ ચૂક્યો હતો. માજી કેઝર વિલ્હેમ ખીગ્ગના અવિચારી સાહસનાં માઠાં પરિણામ રૂપે તે દિવસે વર્સેલ્સ ખાતે જર્મનીએ યુદ્ધવિરામની શરતોનો સ્વીકાર કર્યો. વર્સેલ્સના એ કરારોથી જર્મન પ્રજાની પારાવાર પાયમાલી થઈ. પરંતુ યુરોપ અને સમગ્ર વિશ્વના હિતની દૃષ્ટિએ જર્મની અને ખાસ કરીને પ્રશિયાના લશ્કરવાદને દાખી દેવા માટે મિત્રરાજ્યો માટે એ પગલું અનિવાર્ય હતું. અલખત, વર્સેલ્સના કરારો સંપૂર્ણ ન્યાયી હતા

અગર તો જર્મનીને તે કરારથી થયેલ શિક્ષા વધારાપડતી આકરી નહતી તેમ કોઈ પણ કહેતું નથી. પરંતુ જર્મન લશ્કરવાદ યુરોપ માટે એટલો લયજનક હતો કે એ લશ્કરવાદને રૂંધી નાંખવા સિવાય મિત્રરાન્યોને બીજો કોઈ માર્ગ ન દેખાયો. વસંતસના કરારો એ જર્મન પ્રજા પાસેથી ફક્ત પરાજયના બદલા રૂપ હોત તો તે સામે ખાસ વિરોધનું કારણ નહતું; કેમકે પરાજિત પ્રજાએ તો પોતાના મુલ્કો ગુમાવવાનું પડે પરંતુ જર્મનીએ યુદ્ધ કરવાનો જે ગુનો કર્યો તેની શિક્ષા રૂપે તેણે જે મહાન વિનાશ વર્તાવ્યો તેના અમુક પ્રમાણમાં વૈરરૂપે અને તેનો લશ્કરવાદ ભવિષ્યમાં ફરીવાર સંહારો ન સર્જે તે આશયથી વસંતસના કરારો ઘડાયા અને જર્મનીને અનિવાર્ય સંજોગોમાં એ સ્વીકારી લેવા પડ્યા. પરંતુ એ કરારોનો જે જાખમ જર્મન પ્રજાના હૃદય ઉપર પડ્યો તે ખૂબજ કાતિલ નિવડ્યો; અને લાચાર, અસહાય અનેલી જર્મન પ્રજા પોતાને માટે કોઈ અનુકૂળ ઘડીની વાટ જોઈ રહી.

વસંતસના કરારનું જે સૌથી અનિષ્ટ પરિણામ કંઈ હોય તો તે પ્રજાસંઘની સ્થાપના. પ્રજાસંઘનો આદર્શ ધણો ઉચ્ચ હતો પરંતુ એ આદર્શનું પાલન કરવામાં પ્રજાસંઘ નિષ્ફળ નીવડ્યો; કેમકે એક તો તેની પાસે પોતાના નિર્ણયોનો ફરજિયાત અમલ કરાવવાની કોઈ તાકાત ન હતી, તેમજ ધણીવાર તો એક યા બીજા સત્તાશીલ રાજ્યની શેઠ અગર લાગવગ નીચે દબાઈને પ્રજાસંઘ તટસ્થતા ગુમાવી બેસતો હતો, એટલુંજ નહિ, પણ ફેટલીકવાર તો પોતાના અમુક નિર્ણયથી અમુક રાજ્યને માફ લાગે તેવો સંભવ હોય તો તે બાબત ઉપર પોતાનો અભિપ્રાય પણ તે વ્યક્ત કરી શકતો નહતો. એટલે પ્રજાસંઘ એ એક નિર્માલ્ય, નિષ્ક્રિય અને આંતરિક ખટપટોના અખાડારૂપ સંસ્થા નીવડી અને પરિણામે વિશ્વશાંતિનો તેનો જે આદર્શ હતો તે તો બાળુએ રહી ગયો. અને જુદાં જુદાં રાજ્યો વચ્ચેના પરસ્પરના વધતા જતા અવિશ્વાસ અને પોતપોતાની સત્તા વિસ્તૃત બનાવવાની લોભવૃત્તિમાંથી બીજા

વિશ્વયુદ્ધનાં બીજ વવાઈ ચૂક્યાં. અને બધાંજ રાજ્યો વચ્ચે નાના યા મોટા પ્રમાણમાં શસ્ત્રસન્નવટની સ્પર્ધા શરૂ થઈ અને દરેક રાજ્ય પોતાના મહેસુલનો મોટો ભાગ લશ્કરી ખર્ચ કરવામાં રોકાઈ ગયું.

વર્સેલ્સના કરાર પછી ૨૧ વર્ષ બીજી વિશ્વયુદ્ધ ફાટી નિકળ્યું. આ ૨૧ વર્ષ દરમ્યાન બ્રિટન, ફ્રાન્સ, ઇટલી, જાપાન વિગેરે રાજ્યોએ લડાયક તૈયારીઓ ચાલુ રાખી હતી. પરંતુ ૧૯૧૯ પછી બેહાલ બનેલું જર્મની, જેનાં બધાંજ લડાયક સાધનો મિત્રરાજ્યોએ હાથ કર્યાં હતાં, તે એટલી કારમી કંગાલિયતમાં ગરક થઈ ગયું હતું કે તેની સામાજિક, આર્થિક, ઔદ્યોગિક અને રાજકીય પુનર્રચનાના કાર્યમાં જ જર્મન સત્તાધિશે ગુંચાઈ ગયા હતા. ૧૯૩૩ માં હિટલર સત્તામાં આવ્યો તે પહેલાં, એટલે કે વર્સેલ્સ કરાર પછીના ૧૩-૧૪ વર્ષના ગાળા દરમ્યાન, જર્મનીની સ્થિતિ એવી હતી કે દર ચાર-છ મહિને સરકારો બદલાતી. તેનો પરદેશો સાથેનો વેપાર ધંધો પડી ભાંગ્યો હતો. તેની ઔદ્યોગિક તાકાત તૂટી પડી હતી. તેનું સમાજતંત્ર, અર્થતંત્ર, રાજતંત્ર ખૂબ જ ગુંચવાઈ ગયું હતું. પ્રજા હતાશ બની હતી. પ્રજામાં તોત્ર વેદના અને વિષાદની લાગણી છવાઈ રહી હતી. માણ કેઝરના ગુનાનો દંડ જર્મન પ્રજાને ભોગવવો પડ્યો; તેનાં હથિયારો હીનવાઈ ગયાં; તેનાં સૈન્યો મર્યાદિત બન્યાં અને અબજો માર્કનો ખંડણી તે પ્રજાને માથે આવી પડી. આ સ્થિતિમાંથી કેમ ઉગરવું એજ જર્મન પ્રજાને અત્યંત મુંઝવનારો પ્રશ્ન હતો. જર્મન પ્રજાની આ કારમી નિરાધારી વચ્ચે હિટલરે એ પ્રજાનો ઉદ્ધાર કરવાનું બીડું ઝડપ્યું. હિન્ડનબર્ગે પ્રથમ તો હિટલરની વાતોમાં વિશ્વાસ ન મૂક્યો, તેમજ હિટલરને દૂર જ રાખવાનું વ્યાજબી ધાર્યું; પણ હિટલરે વિકસાવેલા નાઝીવાદની પ્રતિષ્ઠા જર્મનીમાં એટલા પ્રમાણમાં વધતી ગઈ કે આખરે ૧૯૩૩ માં ઘણી બહુમતીથી જર્મન પ્રજાએ હિટલરને ચૂંટી કાઢ્યો, અને હિટલરના હાથમાં જર્મનીનું સૂકાન આવ્યું.

અને તે પછીનાં વર્ષોમાં જર્મની એક લશ્કરી છાવણીના રૂપમાં ફેરવાઈ ગયું." છ વર્ષ સુધી હિટલરે જર્મનીની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિઓ લશ્કરી વિકાસ પાછળ ગાળી. તેના ઉદ્યોગો, તેના ઉદ્યોગપતિઓ તેના સાથીઓ સર્વે નવા વિશ્વયુદ્ધ માટેની તૈયારીઓમાં લાગી ગયાં. તેમની આ તૈયારીઓની ખિટન તથા ખીજાં રાષ્ટ્રોને ખબર પડી હતી, પરંતુ તે તૈયારીઓ આટલી બધી વિપૂલ છે એમ કોઈ ધારતું નહતું.

હિટલર મહત્વાકાંક્ષી છે. શાર્લમેન, સીઝર અને નેપોલિયન એ તેને મનથી આદર્શ પુરૂષો છે. તેણે સૌથી પ્રથમ આર્ય પ્રજાઓને નામે ઝંડો ફરકાવ્યો. નોર્ડિક આર્યનોનેજ દુનિયા ઉપર વર્ચસ્વ ભોગવવાનો હક્ક છે એ સિદ્ધાંત તેણે વહેતો મૂક્યો અને રાષ્ટ્રીય સમાજવાદ-નાઝીવાદના ઝંડાપર સ્થાપેલો સ્વસ્તિક આર્યત્વના પ્રતિકરૂપે પ્રચલિત થયો.



## ‘મેઈન કેમ્પ’

હિટલરના જીવનમાં મુત્સદીગીરી અને લશ્કરવાદ અનેનો સંગમ થયો છે; કેમકે જ્યારે તે સત્તા ઉપર આવ્યો ત્યારે જર્મની અસ્તવ્યસ્ત હતું અને તેની આસપાસ મિત્રરાજ્યોની એક પ્રકારની સતત ચોકી પણ રહેતી હતી. આ ચોકીની વચ્ચે જર્મનીનું પુનર્વિધાન કરવાનું હતું એટલુંજ નહિ પણ યુરોપની મહાન સત્તાઓ વચ્ચે જર્મનીની પુનઃસ્થાપના કર્યા પછી જર્મનીનાં ગયેલાં સંસ્થાનો પાછાં મેળવવાનાં હતાં. એટલે હિટલરે પોતાની કારકિર્દીનો આરંભ કેવળ આંતરિક પુનર્રચનાથી શરૂ કર્યો, અને



તે માટે બીજા દેશો સાથે મીઠા સંબંધો જાળવી રાખીને પોતાનું કાર્ય આગળ ધપાવવાનું હતું: અને તે પછી જર્મનીના વિશ્વવ્યાપી વર્ચસ્વની સ્થાપના કરવાની હતી. આ માટે મુત્સદ્દીગીરીથી કામ લીધા વિના છૂટકો નહતો. જર્મનીની લશ્કરી સજ્જત ગુપ્તપણે આગળ વધી શકે તે માટે હિટલરે ખૂબજ મુત્સદ્દીગીરીથી બીજા રાષ્ટ્રો સાથે મૈત્રિની રચના કરી. હિટલરની આ મુત્સદ્દીગીરી મોટે ભાગે બિસ્માર્કના અનુકરણરૂપ હતી. બિસ્માર્ક માફક હિટલરે પણ સંયુક્ત જર્મનીની રચના કરી. પરંતુ તે માટે તેણે જર્મન પ્રજાની અંદર અંદર યુદ્ધોનો આશ્રય કદી લીધો નહિ. નાઝીવાદ એ એક ક્રાંતિકારી ચળવળ છે. થર્ડ રીચ-બૃહદ્ જર્મની એટલે જર્મનીનું પુનરુત્થાન. આ બૃહદ્ જર્મનીની નાઝી આગેવાનોએ રચના કરી અને તેની યોજના હિટલરે પોતાના “મેઇન કેમ્ફ” નામના ગ્રંથમાં આલેખી છે. આજે એ ગ્રંથને જર્મનો કોઇ ધાર્મિક ગ્રંથ જેટલો આદર આપે છે; કેમકે નાઝી જર્મનીનો જન્મ, વિકાસ અને તેના અંતિમ ધ્યેય સર્વની યોજના એ ગ્રંથમાં કરેલ છે. એ ગ્રંથદ્વારા હિટલરે પોતાના વર્તમાન અને ભાવિ મનોરથો પ્રદર્શિત કર્યા છે; અને માજી કેઝરે કેવા પ્રકારની ભૂલોથી યુદ્ધ ગુમાવ્યું અને પોતે બૃહદ્ જર્મની અને જર્મન સલ્તનતનું કયું સ્વપ્ન સેવે છે તેનું વિવરણ તેણે એ ગ્રંથમાં કરેલું છે. અને જર્મન પ્રજાને તે રીતે એટલે સુધી અંધશ્રદ્ધામાં ગરક કરી છે કે, જર્મન પ્રજાની બહુમતિ આજે તો એમજ માને છે કે, જર્મનીનો જો ઉદ્ધાર કરવોજ હોય તો ‘મેઇન કેમ્ફ’માં દર્શાવેલા માર્ગેજ થવાનો છે.

આ પુસ્તક હિટલરના આત્મદર્શનરૂપ છે. જગતના થોડાજ કર્મ-વીરોએ પોતાના કાર્યોને ગ્રેરનાર સિદ્ધાંતો અને આશયોની જાહેરાત અગાઉથી અને એકાદ્દ હિટલરના જેટલી સ્પષ્ટતાથી કરી હશે. એક સામુદાયિક આદોલનની રચના છેક તળીએથી માંડીને કરવામાં અને પોતાના અનુયાયીઓ સાથે અસામાન્ય પ્રમાણમાં સ્પષ્ટભાષી થવું પડ્યું હતું.

‘મેઇન કેમ્’ એ પુસ્તક બે ભાગમાં જૈંચાયલું છે. સને ૧૯૨૩ના મ્યુનિચના બળવામાં ભાગ લેવા માટે હિટલર ગીરફતાર થયો, તે પછી ૧૯૨૪માં તેણે જેલમાં એ પહેલો ભાગ લખ્યો હતો, અને બીજો ભાગ તેણે જેલમાંથી છૂટ્યા પછી લખ્યો હતો જે ૧૯૨૬માં પૂરો થયો હતો.

આ આખાં પુસ્તકમાં નોડિક એટલે ઉત્તરની આર્યજાતોની મહત્તાની પ્રશંસા છે; અને તેમનું લોહી વિશુદ્ધ રહે તે માટે, વર્ણ-શંકરતા દૂર કરવા માટે આખી દુનિયા પર નોડિક આર્યોનું (જેમાં જર્મનોનો સમાવેશ થાય છે) દુનિયા ઉપર વર્ચસ્વ સ્થાપવાની તેણે પોતાની મહત્વાકાંક્ષા જાહેર કરી છે. અને તે માટે તે એમ જણાવે છે કે, યુરોપમાં વસતિ સ્થાવ જાતિઓને ગુલામ બનાવવી અને યહૂદીઓનો નાશ કરવો. તે જણાવે છે કે ઉચ્ચ વર્ગના નોડિકો એટલે કે જર્મનો માટે ‘લીબન સ્કાઉમ’ અર્થાત્ કે વસાહત માટેની વિશાળ જગ્યા હોવી જોઈએ અને જર્મનોએ તે જગ્યા મેળવી લેવી જોઈએ. જર્મનો માટેની વસાહતની જગ્યા વધે અને તેમનો વિસ્તાર વધે તેમાંજ સમગ્ર માનવજાતિનું કલ્યાણ રહેલું છે.

હિટલરના આ પુસ્તકની અસર જર્મન પ્રજા ઉપર ખૂબજ થઈ; કેમકે યુદ્ધ પછીના જર્મનીની બેહાલ દશામાં જર્મનોને લાગ્યું કે પોતાનો ઉદ્ધાર હિટલરે સૂચવેલા માર્ગે જ થવાનો છે. હતાશ અને બેહાલ બનેલી પ્રજાને હિટલરે આ પુસ્તક દ્વારા નવીન આશાનો સંદેશો આપ્યો—નવી કાર્યદિશા દેખાડી અને જર્મનીના પુનરુત્થાનની તેણે આ રીતે ભૂમિકા રચી. તેણે જર્મન પ્રજામાં નવો જીવનઝરો પ્રગટાવ્યો. જર્મનોની અસ્મિતા વધુ તીવ્ર બની અને જર્મનો એમજ માનતા થઈ ગયા કે, દુનિયાની બધી પ્રજાઓમાં જર્મન પ્રજા શ્રેષ્ઠ છે; એ પ્રજાને કુદરતે ઐશ્વર્યની બક્ષિશ કરેલી છે. બિસ્માર્ક પહેલાં જર્મનીમાં એક રાષ્ટ્ર જેવું ન હતું. અને બિસ્માર્કે પણ મહાપ્રયાસે પોણા ભાગના જર્મનીને સંગઠિત કર્યું હતું. પણ હિટલરે આખરે નાઝીવાદનો ઝંડો ફરકાવીને આખીયે જર્મન પ્રજામાં એકતાની નવી ભાવના જન્માવી.

## ‘ લીબન સ્કાઉમ ’

[ મુદક ચિરતાર યોજના ]

**‘મે’** ઈન કેમ્પ ’ના ભાગ ૧ થીના પ્રકરણ ૪ માં અને ભાગ ૨ ના પ્રકરણ ૧૩ તથા ૧૪ માં ‘ લીબન સ્કાઉમ ’ એટલે ‘ જમીન લોકોના વસવાટ વિસ્તારના પ્રશ્ન’ની ચર્ચા કરવામાં આવી છે. આજના વિશ્વયુદ્ધનાં ખીજ આ ‘ લીબન સ્કાઉમ ’ માંથી વવાયાં હોવાથી હિટલરની એ વસવાટના વિકાસની યોજના શું છે તે જાણવાની જરૂર છે. હિટલર કહે છે કે, ડોઠ પણ લોકસમુહને તંદુરસ્ત રીતે જીવવું હોય તો તેને રહેવા માટે પુરતા વિસ્તારવાળું

હાલ હાલ નાનકડા, તાજા તાજા વસતીના વધુ ઝડપા વધારા વધારા જોઈએ. આથી મહાન નોડિક પ્રગતિ લવિષ્યમાં ફાલવા ફૂલવા માટે વધારાની પુષ્ટિ જગા મળવી જોઈએ. હિટલરની ગણતરી પ્રમાણે જર્મનોની સંખ્યા આજે ૮ કરોડની છે. અને તેમાં દર વર્ષે ૬ લાખનો વધારો થતો જાય છે. આ હિસાબે જો ભૂખ અને દુઃખના આગામી ભયનું નિવારણ કરવાના માર્ગો શોધી કાઢવામાં ન આવે તો જર્મન પ્રગતિ માથે આકૃત ઇતર્યા વિના રહે નહિ. આથી હિટલરે આ સમસ્યાના ઊકેલ માટે ૪ રસ્તા દેખાડ્યા છે:

(૧) સંતતિનિયમનથી જર્મનોના પ્રમાણની મર્યાદા આંધવી.

(૨) આંતરિક વસાહતની યોજના, એટલે કે જમીનના નાના ટુકડાઓ ધારણ કરનારાઓના સમાજરૂપે જર્મન પ્રગતિ વ્યવસ્થા કરવાની નીતિ.

(૩) દેશની હાલની સરહદો ઓળંગીને તેનાથી આગળ વધવું અને નવો પ્રદેશ હાથ કરવો કે જેથી વધુ સંખ્યામાં જર્મનોને નિર્વાહનો અવકાશ મળે.

(૪) નિકાશ માટે તૈયાર માલનાં કારખાનાંઓ વધારવાં, કે જેથી પરદેશો સાથેના વેપાર વડે વધારે સંખ્યામાં જર્મનો આજીવિકા પ્રાપ્ત કરી શકે.

આ ચાર માર્ગો પૈકી જર્મનોએ માર્ગ (૩) અને (૪) ને વધુ પ્રમાણમાં સ્વીકાર્યા છે. ૧૯૭૦ અને ૧૯૧૪ વચ્ચેના જર્મન સત્તાધિશોએ માર્ગ (૪) એટલે કે નિકાશ માટે ઉદ્યોગો વધારવાની રાજનીતિ સ્વીકારી હતી. પરંતુ હિટલરે માર્ગ (૩) એટલે કે વધારે વિસ્તારો કબ્જે કરી તેની ખેતીની પેદાશમાંથી, વધતી જતી જર્મન વસતિને માટે નિર્વાહનું સાધન અને વસવાટનું ક્ષેત્ર મેળવી લેવું, એ માર્ગ અખત્યાર કર્યો. અને તેમાંથી જ તેની

મુલ્કો સર કરવાની બૂખ ગગી. આ મુલ્કવિસ્તારની યોજનાને પરિણામે જ હિટલરે લશ્કરવાદને પોષ્યો, વિકસાવ્યો અને તેમાંથી વર્તમાન યુદ્ધ પેદા થયું.

‘લીબન સ્કાઉમ’ એટલે ક્ષેત્રવિસ્તારના સંબંધમાં હિટલર એમ માને છે કે, રશિયા અગર અમેરિકા જેવા વિશાળ વિસ્તારમાં પથરાયેલા દેશોને પોતાની વિશાળતામાંથી પોતાના બચાવની શક્તિ મળી રહે છે. દુનિયામાં જે જર્મનીએ પોતાનો પ્રભાવ પાડવો હોય તો તેણે પોતાનું કદ અમુક પ્રમાણમાં તો વધારવું જ જોઈએ, નહિ તો તેનો નાશ થાય. હિટલરનો આશય રશિયા, અમેરિકા, બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય, ચીન અને ફ્રેન્ચ સામ્રાજ્યના જેવું જ કોઈ બૃહદ્ જર્મની રચાવું જોઈએ, અને બૃહદ્ જર્મનીના સર્જન નિશ્ચયથી જ તેણે પોતાની કારકિર્દીનો આરંભ કર્યો.

ગયા મહાયુદ્ધમાં જે સંસ્થાનો જર્મનીએ ગુમાવ્યાં હતાં તે પાછાં મેળવવાની તો હિટલરની ઇચ્છા હતી, પરંતુ એ સંસ્થાનોની આબોહવા ગોરા જર્મનોને માફક આવે તેવી નથી; ત્યાં તો ફક્ત લાખો કાળા અને રંગીન પ્રજાજનો મજૂરો તરીકે કામ કરવાને મળી શકે; તેમને લશ્કરોમાં કામે લગાડી શકાય અને એ મુલ્કોની કુદરતી પેદાશો જર્મનીને સમૃદ્ધ બનાવવા માટે કામે લગાડી શકાય. પરંતુ જર્મન પ્રજાને વસવા માટે તો યુરોપનોજ કોઈ પ્રદેશ મળવો જોઈએ અને તે પણ જર્મનીની સરહદ નજીકનો હોય તો સાઈ એમ વિચારીને હિટલરે જર્મનીની પડોશમાં મધ્યયુરોપ અને પૂર્વ યુરોપના વિશાળ ક્ષુદ્ર પ્રદેશો હાથ કરીને “બૃહદ્ જર્મની” રચવાની યોજના કરી. આ પ્રદેશો એવા છે કે, જ્યાં ખુશ્કી માર્ગે જઈ શકાય, લશ્કર વડે જીતીને તાબે રાખી શકાય અને જર્મની સાથે તેમને મેળવી દઇને એક સળંગ સલ્તનત રચી શકાય.

પરંતુ આ મુદ્દો કેવી રીતે હાથ કરી શકાય? હિટલર કહે છે કે, ‘જર્મન ઇતિહાસ સાક્ષી પૂરે છે કે, જર્મની આજસુધી પ્રથમ તલવારના બળથી મુદ્દો જીતે છે અને તે પછી જર્મન હજી તે પ્રદેશ પર ફરી વળે છે. તેજ પ્રમાણે જર્મનદસ્તીથી બીજા મુદ્દો જર્મનીએ પચાવી લેવા જોઈએ.’

હિટલર કહે છે કે, ‘જર્મનો તો પ્રભુનાં લાડિલાં સંતાનો છે. પરમાત્માના જર્મન પ્રજા ઉપર આશીર્વાદ અને કૃપાદષ્ટિ છે.’ તેણે તો સ્પષ્ટપણે કહેલું કે, રશિયા પણ જર્મનીનો શિકાર થવાનું. એ તો કહે છે કે, દુનિયાનાં બધાંજ રાષ્ટ્રોએ બળજબરી અને જર્મન-દસ્તીથી મુદ્દો હાથ કર્યા છે તો પછી જર્મની શા માટે તેમ ન કરે? તે કહે છે કે, ‘પરમાત્માએજ જર્મનીને આ અમુલ્ય તક આપી છે અને તેણે પોતાની પૂર્વ તરફ આવેલા મુદ્દો ખાલસા કરી લેવા જોઈએ. આ ખાલસાગીરી ફક્ત યુરોપિયન વિગ્રહ વડેજ શક્ય છે, અને તે વિગ્રહ માટેની તૈયારી અર્થે તેણે પૂરઝડપથી તાબડતોબ હથિયારો સંજવાનું શરૂ કરી દેવું જોઈએ. પોતાનાં હથિયાર અગર સશસ્ત્ર સેનાઓ ઉપર તહનામાના કરારો વડે મૂકવામાં આવેલી મર્યાદાઓનો તેમજ વર્સેલ્સના કરારોના પ્રતિબંધોનો નાશ કરીને જર્મનીએ મુક્ત થવું જોઈએ.’



## નાઝીવાદનો મર્મ

**અ**ને તેણે આ દિશામાં ઝડપી પગલાં શરૂ કરી દીધાં. સત્તા ઉપર આવ્યા પછી તેણે તુરતજ નવેસરથી શાસ્ત્રસળવટ, હાઈનલેન્ડમાં ફરીથી લશ્કરી સરંજામની સળવટ, ઓસ્ટ્રિયાને જર્મનીમાં સમાવી દેવાની યોજના, ઝેકોસ્લોવેકિયા ગળી જવાની તરકિબ અને તે પછી પોલેન્ડ તથા રુમાનિયા પર્યાવી પાડવાનાં પગલાં એક મહાન યોજનાના સળંગ વિભાગ રૂપે તેણે લીધાં છે. તેની આખાએ યોજના બર્લિનથી બગદાદ સુધીનો સળંગ વિસ્તાર કબજે કરવાની હતી, અને આ યોજનાના અમલ માટે

તેણે કમે કમે સુદકા હાથ કરવા માંડ્યા, પરંતુ ઝેકાસ્લોવેકિયા હાથ કર્યું તે વખતે તેને એમ લાગતું હતું કે, ફ્રાન્સ અને ઝેકાસ્લોવેકિયા વચ્ચે કરારો હોવાથી કદાચ યુરોપી વિગ્રહ ફાટી નિકળશે. અને ખરી રીતે તો ૧૯૩૯ના ઓગસ્ટ અથવા સપ્ટેમ્બર માસમાંજ લડાઈ ફાટી નિકળવાની ગણતરી હતી. પરંતુ એમ્બરલેને સુત્સદીગીરી દેખાડીને મ્યુનિચનું કરારનામું કર્યું અને એ રીતે તુરત રખાતો યુદ્ધનો ભય દૂર થયો.

ઝેકાસ્લોવેકિયા ઉપર અંકુશ રાખવાની અને મન યાહે ત્યારે તેને ખાદસા કરવાની સત્તા હિટલરને મ્યુનિચના કરારોથી મળી. હિટલર પ્રથમ એવી વાતો કરતો હતો કે, ઝેકાસ્લોવેકિયામાં ફક્ત સુડેટનલેન્ડનો પ્રદેશ મળે તો ખસ; પણ તે પછી તેણે બોહેમિયા અને મોરેવિયા પણ જીતી લીધાં. પરંતુ આ નાનકડા પ્રદેશો હાથ કરીને તેની ભૂખ ભાગે તેમ નહતી. તેનો ઈરાદો તો બર્લિનથી બગદાદ અને હાઈનથી યુરલ સુધીના સુદકા હાથ કરવાનો હતો. એટલે તેણે બોહેમિયા અને મોરેવિયાનો પ્રદેશ નિવાસક્ષેત્ર (હીબન સ્વાડિમ)ના વિસ્તારની યોજનાના વિભાગરૂપે નહિ પણ અગત્યના યુદ્ધમથક તરીકે તે વિસ્તાર હાથ લીધો હતો. અને એ રીતે તેણે પોલેન્ડ તથા રશિયા ઉપરના ભાવી આક્રમણની ભૂમિકા તૈયાર કરી મૂકી.

હિટલર પોતાના “મેઈન કેમ્” પુસ્તકમાં એક સ્થળે પૂછે છે કે, “અત્યારના જર્મન પ્રદેશના ધણાખરા ભાગનું સંપાદન કેવી રીતે થવા પામ્યું હતું?” અને તેના જવાબમાં તે પોતેજ જણાવે છે કે, “જર્મન તલવાર વડે અને તેને પગલે ગયેલા જર્મન હથોડા વડે.” જર્મનરક્તોદ્ધી ખીબ્દ દેશોને પચાવી પાવવાની પોતાની નીતિ છે એવું તડ અને ફડ કહી દેતાં તેને જરાપણ સંકાચ થયો નથી.

હિટલર પોતે ગામડામાં ઉછરેલો ગ્રામ્યજન છે. પોતાના વતન ઓસ્ટ્રિયામાં તેને પાટનગર વિએના ખાતે શ્રમજીવીઓના





રિથેનટોપ

જે હિટલરની મુત્સદ્દીગીરીનો મોરચો ચલાવે છે.

જીવનનો વિપુલ અનુભવ થયો છે અને તેથી તેને શહેરી જીવન પ્રત્યે બારે ધિક્કાર છે. તે માને છે કે મોટાં શહેરો અને કારખાનાંઓ મનુષ્યભક્ષક છે અને ગામડાનાં ખેતરો અને હુન્નરો મનુષ્યસર્જક છે. યુદ્ધની સામગ્રીઓ પૂરી પાડવા માટે જરૂરી હોય તેવાં કારખાનાંઓ ઉપરાંત શહેર અને ગામડાં વચ્ચે પરસ્પર લેવડ-દેવડનો સહકાર ચાલુ રાખવા પુરતાંજ કારખાનાંઓ હોવાં જોઈએ એવો તેનો અભિપ્રાય છે. તે એમ માને છે કે, ગામડાંઓ અને શહેરો વચ્ચે સહકાર માટે સ્થપાયેલાં કારખાનાંઓ એકબીજાની જરૂરિયાત પૂરી પાડવા પુરતાંજ હોવાં જોઈએ અને એ રીતે જર્મનોએ પોતાનાં જ હજી અને પોતાનાં જ કારખાનાંઓની પેદાશ પોતાની પ્રજા પુરતી થાય તેટલા પ્રમાણમાં મર્યાદિત રાખવાની કોશિષ કરવી જોઈએ, એટલે કે હિટલરની “ગૃહજર્મની”ની કલ્પના એ એક આશ્ચર્યચક્રાવર્તીને અનુસરીને કરાયેલી છે.

હિટલરની પારકા મુલકો જપ્ત કરવાની રીતિનીતિનો પ્રચાર હિટલરે પોતાના ‘મેઇન કેમ્ફ’ ગ્રંથમાં બારોબાર કર્યો છે. તે કહે છે કે:—

“આપણી જમીનને આપણા નિર્વાહનું સાધન અને આપણી સત્તાગ્રહણની કાર્યનીતિની “ધરી” સમજીને નેશનલ સોશ્યાલિસ્ટ (નાઝી) હિલચાલે આપણી વસતિની સંખ્યા તથા આપણા જમીનના વિસ્તાર વચ્ચે મહેલા પ્રમાણના અભાવને દૂર કરવાની કોશિષ કરવી જોઈએ, અને તેટલા જ પ્રયત્નપૂર્વક આપણા ભૂતકાળના ઉજળા ઇતિહાસ તથા અત્યારની આપણી ભવિષ્યવિહોણી અને સત્વહીન સ્થિતિ વચ્ચેના વિરોધભાસને ટાળવાની મહેનત પણ કરવી જોઈએ. આ બધું કરવા સાથે એ વાત આપણા ખ્યાલમાં સતત રહેવી જોઈએ કે, ધરતી ઉપરની સર્વ-મેષ માનવજાતિ (એટલે કે જર્મનો)ના સંરક્ષકો

તરીકે આપણે માથે તે પ્રમાણની હારે જવાબદારી છે, અને જેટલા પ્રમાણમાં એ [નાઝી] હિલચાલ, જર્મન લોકોને નતિલાન કરાવવાની કાળજી લેશે તેટલા પ્રમાણમાં તે પોતાની જવાબદારી અદા કરી શકશે.”

હિટલરે અનેકવાર કહ્યું છે કે, “જર્મન પ્રજાનું અસ્તિત્વ ટકી રહે તે માટે જર્મન રાજસત્તાએ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, એટલે કે જર્મન પ્રજાની તંદુરસ્તી, નિર્વાહ અને કુદરતી સંરક્ષણ થાય તેવી રીતે વિકાસનો, દેશની જમીનના વિસ્તાર અને કસ સાથેના સુમેળ સ્થાપવાના હરેક પ્રયાસો આપણે કરવા જોઈએ.”

આ ‘નાઝી’ વાદનો મૂળભૂત સિદ્ધાંત છે, હિટલરનો રાષ્ટ્રિય સમાજવાદ-નેશનલ સોશ્યાલિસ્ટ (નાઝીવાદ) પારકા મુદ્દાને પચાવી પાડવાના અને કેવળ જર્મન પ્રજા જ દુનિયા ઉપર સૌથી શ્રેષ્ઠ અને જીવવા માટે સૌથી વધુ અધિકારી છે એ સિદ્ધાંત ઉપર રચાયેલો છે.

હિટલર તો સાદે મારી કહે છે કે, “રાજ્યોની સીમા માણસ બાંધે છે અને માણસ તેને ફેરવી પણ શકે છે.”



## સત્તાનાં સૂત્રો

હિટલરનું આખું તત્વજ્ઞાન “સત્તા એજ સત્ય છે” એ સિદ્ધાંત ઉપર રચાયું છે. અને તેણે જ્યારથી જર્મનીની લગભગ હાથ ધરી ત્યારથી તે આજ સુધી તેણે પોતાની ‘સત્તાનાં’ સૂત્રો આગળ ધર્યાં છે અને એ ‘સત્તાની બૂખ’ને આધીન થઇને—તેણે અરબાતમાં આટલો ઉદ્ઘાપાત મચાવ્યો છે. નીચે પડેલાને લાત કેમ ન મારવી? જો લાત મારવી જ ન હોય તો તમે તેને નીચે શા માટે પાડ્યો? એજ હિટલરનું તત્વજ્ઞાન છે. દરેક અનુકૂળ પ્રસંગનો અને તેટલો કસ કાઢવો એ તેનું ખ્યેય છે. તે કહે છે કે,

‘દુનિયામાં જે જે યુદ્ધો થયાં છે તે Balance of power એટલે કે સત્તાની સમતુલા ટકાવી રાખવા માટે જ થયાં છે. આથી જે દુનિયામાંથી યુદ્ધને હાંકી કાઢવું હોય તો પણ સત્તાની સમતુલાને સદાને માટે તોડી પાડવી જોઈએ, અને તે માટે તેણે ભાવી જર્મન સામ્રાજ્ય-બૃહદ્ જર્મનીની જે કલ્પના કરી છે તે મુજબ દુનિયામાં જર્મનીનું સર્વોપરિ ચક્રવર્તિત્વ સ્થાપિત થાય અને દુનિયામાંથી “સત્તાની સમતુલા”ની સ્થિતિનો સદંતર નાશ થઈ જાય અને તેને પરિણામે જર્મનીનું લડાયકબળ એકદ વધી જાય, અને દુનિયાની કોઈ પણ રાજસત્તા એ બૃહદ્ જર્મની સામે ટકી શકે નહિ.’

હિટલરનાં સત્તાનાં સૂત્રો જ્યારે પ્રચલિત થયાં ત્યારે યુરોપના કેટલાક રાજપુરુષો અને ખાસ કરીને બ્રિટિશ રાજપુરુષો પૈકીના કેટલાક એમ માનતા હતા કે, જર્મની ભલે જર્મીન ઉપર વર્ચસ્વ ભોગવે પણ દરિયાઈ સત્તા તો બ્રિટન અને અમેરિકાના હાથમાં જ રહેવાની છે. પરંતુ હવે આ માન્યતા કેટલી ભયભરેલી હતી તે બરાબર સમજાઈ ગયું છે. નૌકા કાફલાઓ તો પોલાદના બને છે, તેમજ તે બાંધવા માંડ્યા પછી ઝડપથી વધારી પણ શકાય છે. હિટલર આજે યુરોપખંડના એક અબેદ દિલ્લો રચી રહ્યો છે અને એ જર્મીન ઉપરના વર્ચસ્વને કારણે આજે તેની પાસે પુષ્કળ જર્મીન છે જેમાંથી તે અનાજ નિપજાવી શકે છે. એ જર્મીનમાંથી પુષ્કળ પ્રમાણમાં કાલસો અને લોખંડ પણ મળી આવે છે તેમજ યુરોપમાંથી મજૂરી કરનારા માણસો પણ મોટી સંખ્યામાં મળી આવે તેમ છે. આ સ્થિતિમાં જે હિટલરનું વર્ચસ્વ યુરોપ ઉપર કાયમજ રહે તો તે પ્રચંડ નૌકાકાફલાઓ તૈયાર કરી શકે અને પરિણામે એક નાનકડા ટાપુ-બ્રિટનનું દરિયાઈ વર્ચસ્વ આપોઆપ ઊડી જાય અને પરિણામે બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય પણ બંસાઈ જવાનો ભય પેદા થાય. ગયા મહાયુદ્ધમાં જર્મનીએ જે સંસ્થાનો ગુમાવ્યાં હતાં તે હાથ કરવા માટે બ્રિટન સાથે નહિ ઝઘડવાનો હિટલરે

શરૂઆતમાં જર્મનેને આદેશ આપ્યો હતો અને સાથે સાથે જણાવ્યું હતું કે, “ સત્તા ” હાથમાં આવે તે પછી જ સંસ્થાનો મેળવવાના પ્રયાસો કરવા.

હિટલરનો સિદ્ધાંત એવો છે કે, કોઈ જેમ વધારે નમતું આપે તેમ તેને વધારે નિયોવવો. તે કહે છે કે, ‘બાહોશ વિજેતાઓ હંમેશાં જીતાયલા લોકો પાસે પોતાનું ધાર્યું કટકે કટકે કરાવવું; કેમકે પ્રજા જે આપમરજીથી તાબે થાય તો તેનું ચારિત્ર્યબળ આપોઆપ નાશ પામી જાય. આથી તાબેદાર પ્રજાઓ પર ગમે તેટલી જબરજસ્તી ચલાવવામાં આવે તો પણ તેઓ આખરી લડત લડવા માટે તત્પર થઈ શકે નહિ.

હિટલર કહે છે કે, ‘સુલેહશાંતિ સમજીતીથી નહિ પરંતુ ફક્ત હથિયારની જીતના ધોરણ ઉપર જ ટકી શકે છે. આથી શાંતિ સ્થાપવા માટે પ્રથમ લડાઈ લડવી જ જોઈએ.’ તે કહે છે કે, “ આ નિરંતર કલહમય સંસારમાં જે કોઈ લડી લેવા તૈયાર નથી તે જીવવાને લાયક નથી.”



## બર્લિનથી બગદાદ

**જ**ર્મનીએ જંગલ ઉપર એકાંતરિત ચક્રવર્તિ સત્તા સ્થાપિત કરવી જોઈએ એવા હિટલરનો સંકલ્પ હતો. હિટલર કહે છે કે, “આજે યુરોપખંડમાં ૮ કરોડ જર્મનો છે. પરંતુ એકાદ સૈકામાં તેમની વસતિ ૨૫ કરોડ જેટલી થઈ જશે. આથી જર્મનો માટે અત્યારે છે તે કરતાં માથા દીઠ બમણી જગ્યાનો પ્રબંધ તો આજેજ કરવો પડશે. અને ૧૦૦ વર્ષ પછી જ્યારે જર્મનોની વસતિ ત્રણ-ગણી થાય ત્યારે તેમને માટે પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ પછી રહેલી જર્મન જમીન કરતાં ઓછામાં ઓછી ૭ ગણી ધરતી તો જર્મનીએ મેળવી

ભેલી જોઈએ. અને જો યુદ્ધ પછી કોઈ સ્થાવ લોકો જીવતા રહ્યા હોય તો તેમને વસવા માટે પણ વધારાની જમીન જોઈશે.”

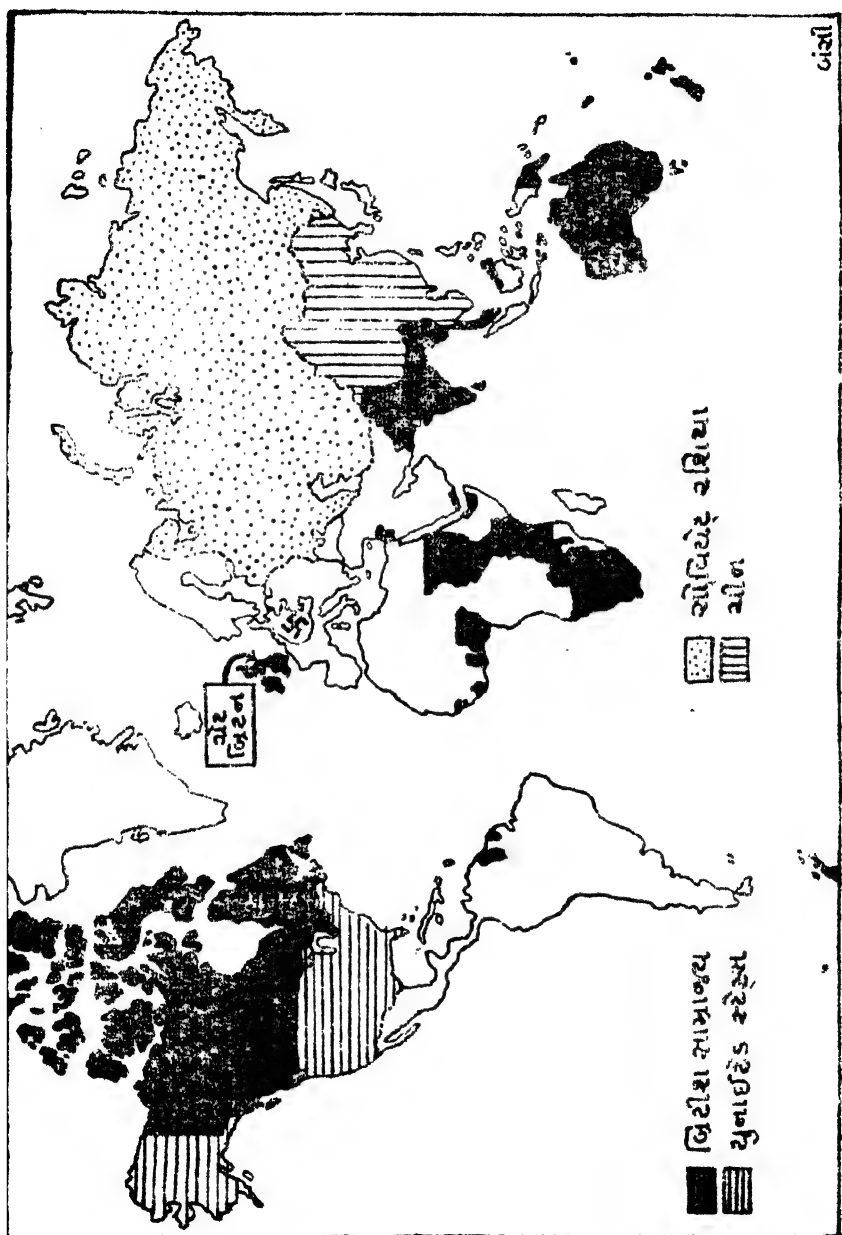
આ હિસાબે હિટલરની જર્મન સામ્રાજ્યની કલ્પના ધણી વિશાળ છે, અને ફક્ત યુકેન સુધી જ નહિ પણ તેથી આગળ વધવાનો તેનો ધરિદો જણાય છે.

હિટલરે આજે વિશ્વયુદ્ધની જે ચિનગારી જગાવી છે તેની પાછળ આ જીવનક્ષેત્ર વિસ્તારવાની જ યોજના છે. પૂર્વ અને મધ્ય યુરોપ આખું હાથ કરવાનો તેનો ધરિદો હતો અને તેથી પણ આગળ વધીને તેને બર્લિનથી બગદાદ સુધીનો વિશાળ પ્રદેશ હાથ કરવો હતો. આ યુદ્ધમાં બાલ્કન રાજ્યો આવી જાય, પોલેન્ડનાં મેદાનો આવી જાય, યુકેનના ધાન્ય ભંડારો આવી જાય, રમાનિયા અને કોકેસસના તેલ વિસ્તારો પણ આવી જાય.

હિટલરે અનેકવાર જણાવ્યું હતું કે, બ્રિટન અને ઇટલી એ જો જર્મનીના મિત્રો છે; જ્યારે ફ્રાન્સ અને રશિયા જર્મનીના દુશ્મનો છે. હિટલરને તો યુરોપ ઉપર વર્ચસ્વ સ્થાપવું હતું અને બ્રિટન જો અલગ રહે તો જ એ વર્ચસ્વ સ્થાપી શકાય; એટલે બ્રિટનને તે વારંવાર કહેતો કે, ‘અમારે બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય જોઈતું નથી; અમારે ટાંગાનીકા, યુગાન્ડા અને કામેરૂનનાં સંસ્થાનો પણ પાછાં જોઈતાં નથી.’ એટલું જ નહિ પણ તેણે તો ૧૯૩૮માં કરેલા મ્યુનિચના કરારો વખતે એમ પણ કહેલું કે, ‘સુડેન પ્રદેશ મળી ગએલો હોવાથી હવે જર્મનીને યુરોપમાં પણ બીજો મુલક જોઈતો નથી.’ પરંતુ આ બધી તેની બ્રામઠક વાતો હતી એ તુરત જ બહાર પડી ગયું, અને તેણે યુરોપ ઉપર વર્ચસ્વ જમાવવા માટે યુદ્ધ શરૂ કર્યું.

હિટલર એક વાત જાણતો હતો કે, ૧૯૧૪ માં માજી કેઝરે બ્રિટનને યુદ્ધમાં સંડોવવાની જે ભૂલ કરી તે ભૂલ પોતે કરવી





જોઈએ નહિ; જો કે મ્યુનિયના કરારો પછી ધિટનને તે જર્મનીનું દુશ્મન માનવા લાગ્યો હતો, છતાં ધિટન સાથે અથડામણમાં આવવાની તેની ખાસ મરજી નહતી. અને તે એમ માનતો હતો કે યુરોપમાં પોતે ગમે તે કરે તે સામે ધિટને વાંધો લેવો જોઈએ નહિ. ધિટન સાથે દોસ્તી ટકાવી રાખી પ્રથમ પોતાના મુખ્ય દુશ્મન ફ્રાન્સનો ધાટ ધડવાનો તેનો ઈરાદો હતો. જો કે મ્યુનિયના કરારો વખતે ફ્રાન્સે જે નિર્માણ્યતા દેખાડી હતી તેથી ફ્રાન્સનો હિટલરને ખાસ ભય ન હતો. છતાં પણ ફ્રેન્ચોનો જૂનો ઇતિહાસ તે જાણતો હતો અને સેંકડો વર્ષની ફ્રાન્સ સાથેની અદાવત પણ તે ભૂલ્યો ન હતો. એટલે તેની વ્યૂહરચનામાં પ્રથમ ફ્રાન્સને પરાજિત કરવાની યોજના હતી, અને ફ્રાન્સ ઉપર આક્રમણને માટે તેણે 'ડે-માર્ક', હોલેન્ડ અને બેલ્જિયમ ઉપર પણ આક્રમણ કરવાનું મુનાશીબ ધાર્યું હતું. અને તા. ૬ ઠી ડીસેમ્બર ૧૯૩૮ ના રોજ જર્મન વિદેશમંત્રી રિબેન્ટ્રોપે પેરીસ ખાતે ફ્રાન્સ સાથે મિત્રતાના જે કરારો કર્યા તે ફ્રાન્સને અલગ પાડી નાંખવાના હેતુથી જ કરવામાં આવ્યા હતા.

હિટલર જાણતો હતો કે, ધિટનને અલગ રાખવાનું કાર્ય મુશ્કેલ છે. ખાસ કરીને એમ્પરલેન અને હેલિફેક્સની મુલાકાતો અને મ્યુનિયના કરાર થયા પછી ધિટનની તટસ્થતા સંબંધી હિટલરને શંકા પેડી હતી અને તેથી પણ તે જાણતો હતો કે બેલ્જિયમ અને હોલેન્ડ વિગેરે હાથ કર્યા પછી ધિટન ઉપર સીધો ભય ઊભો થશે, અને જરૂર પડતાં ધિટન ઉપર ચડાઇ પણ થઈ શકશે.

ઉપર આપણે જોઈ ગયા તેમ હિટલરની યોજના જર્મનીની સરહદ પૂર્વ તરફ વધારવાની અને દક્ષિણ-પૂર્વમાં જર્મન વસાહતો ઊભી કરવાની હતી. હિટલરની પહેલાંથીજ પ્રશિયન લશ્કરવાદીઓ લગભગ ૨૦મી સદીના આરંભકાળથીજ ખર્લિનથી બગદાદ સુધી

સળંગ જર્મન વર્ચસ્વ સ્થાપવાની મહત્વાકાંક્ષા સેવતા હતા અને એ યોજના તો એટલે સુધી આગળ વધી હતી કે જર્મનીએ ઇરિન મારફત હિંદ ઉપર પણ આક્રમણ કરી હિંદ ઉપર વર્ચસ્વ સ્થાપવું. અને થયા મહાયુદ્ધમાં આ યોજનાને લક્ષીનેજ મધ્ય-પૂર્વમાં જંગ ખેલાયો હતો. અને જો આ વખતે પણ મિત્રરાજ્યો સાવધ ન હોત તો હિટલરની ફ્રોન્ટે ઇરિન સુધી ધસી આવવાનો મનસુબો રાખતી હતી.

આ બર્લિનથી બગદાદ સુધીની યોજના પાર પાડવા માટેની પૂર્વ તૈયારીઓ હિટલરે ૧૯૩૮ સુધીમાં કરી નાંખી હતી. તેની યોજના ચાર વિભાગમાં બહેંચાઈ હતી:—

૧. પૂર્વ યુરોપ ઉપર વર્ચસ્વ સ્થાપવા માટે એટોસ્લોવેકિયા અને પોલેન્ડને પોતાના અંકુશ નીચે લાવીને રશિયા પર ચઢાઈ કરવી, અને તે માટે તેણે યુરોપની સંસ્કૃતિ પર સામ્યવાદના ઝંઝૂમતા ભયનું બહાનું આગળ ધરીને પૂર્વ તૈયારીઓ કરી મૂકી.

૨. રૂક્ષિણ-પૂર્વ યુરોપમાં જર્મન વસાહતની સ્થાપના માટે તેણે પ્રથમ ઓરિટ્ર્યા હાથ કરીને ડાન્યુબ નદી પર વર્ચસ્વ જમાવ્યું, તેમજ હંગેરીને પણ પોતાની લાગવગ નીચે લીધું.

૩. ફ્રાન્સ પર વર્ચસ્વ જમાવી બ્રિટનને કાયમને માટે ડારવા માટે તેણે યુદ્ધની શરૂઆત પહેલાંથીજ હોલેન્ડ, ડેન્માર્ક અને બેલ્જિયમ પર દબાણ લાવી જર્મન મહત્વાકાંક્ષાની ટીકાઓ નહિ કરવાની કડક તાકીદ કરી દીધી હતી. ફ્રાન્સ સામેના આક્રમણની આ પૂર્વ તૈયારી હતી. ફ્રાન્સની મેજને લાઈનની કિલ્લેબંધી તોડવાનું મુશ્કેલ હોવાથી ઉત્તર-પશ્ચિમ યુરોપનાં નાનાં રાજ્યો પર તેણે જરૂર પડતાં આક્રમણ કરવાનો નિર્ણય કર્યો હતો.

૪. બર્લિનથી બગદાદ સુધીની લાઈન હાથ કરવા માટે પ્રથમ બાલ્કન રાજ્યો, ગ્રીસ, ક્રિટ વિગેરે હાથ કરી તુર્કી જે



વૌન પેપન

જર્મનીનો મહા અટપટી મુત્સદ્દી

મદદગાર નિવડે તો તેમ અને ન નિવડે તો ઈજ્જત અગર સીરિયાને માર્ગે ઈરાક, ઇરાન થઈને હિંદ સુધી આગળ ધસી આવવાની તેની મહત્વાકાંક્ષા હતી.

અને આ સમગ્ર યોજનાઓ પાર પાડવા માટે, તેના પ્રચાર-મંત્રી ગોએલ્સે પ્રચારથી, છૂપી પોલિસ ગેસ્ટાપોના વડા હિમલરની જાસૂસી યોજનાથી, જર્મન વિદેશમંત્રી રિયનટ્રોપ અને મુત્સદ્દી વૉન પેપનની કુટિલ રાજખટપટથી તેમજ જર્મન સેનાપતિઓ, હવાઈ સેનાપતિ ગોરિંગ, ખુશ્કી સેનાપતિ કાઇટલ, રોમેલ વગેરેની સલાહ મુજબ પ્રચંડ શસ્ત્રસજ્જવટ અને લશ્કરી વ્યૂહરચનાઓની તેણે રચના કરી નાખી હતી.



## કૂચનો આરંભ

મુત્સદ્દીગીરી, ધાકધમકી, રાજખટપટ, પ્રચાર અને સૈન્ય સળવટથી હિટલરે પોતાની વિશાળ મહત્વાકાંક્ષાની પૂર્વભૂમિકા રચી. યુરોપમાં યુદ્ધ અનિવાર્ય છે એમ તે માનતો હતો. છતાં જ્યાંસુધી ધાકધમકીથી પોતાનું કાર્ય પાર પડી જાય ત્યાં સુધી યુદ્ધનો આરંભ ન થવા દેવો એવો તેનો ધરિદો હતો. તા. ૧ લી સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૯ ના રોજ તેણે યુરોપ ઉપર આક્રમણ કર્યું. તે પહેલાં તેણે હાઇનલેન્ડ, ઓસ્ટ્રિયા, એકોસ્લોવેકિયા અને મેમલ ધાકધમકીથી જ હાથ કર્યો હતો. યુરોપનાં મહારાજ્યો પણ સત્તાની

સમગ્રલક્ષણને હરકત ન આવે ત્યાં સુધી યુદ્ધની આપત્તિ ઊભી કરવા રાજ ન હતું. અને તેથી જ હિટલરે આ પ્રદેશો હાથ કર્યા ત્યાં સુધી તેમણે તેને બહુ જાંછેડ્યો નહિ. ૧૯૩૮ ના સપ્ટેમ્બર માસમાં ચેમ્બરલેને જાતે હિટલરની મુલાકાત લીધી અને ઐતિહાસિક મ્યુનિચ કરારો થયા. રાજકીય દૃષ્ટિએ, વ્યવહારની દૃષ્ટિએ અને નૈતિક દૃષ્ટિએ મ્યુનિચના કરારોએ વર્સેલ્સના કરારો નાબૂદ કર્યા અને ફરીવાર સને ૧૯૧૪ પહેલાં જે સ્થિતિ હતી તેજ સ્થિતિ ઊભી થઈ. મ્યુનિચના કરારોએ આ રીતે ઘડિયાળનો કાંટો અવળો ફેરવ્યો. લોકાર્નોના કરારો તો હિટલરે ક્યારનાએ તોડ્યા હતા. અને હાઇનલેન્ડથી તે ઝેકોસ્લોવેકિયાના મુલકો કબજે કરવામાં આવ્યા, ત્યાંસુધીની આક્રમણકારી રાજનીતિથી આખરે મ્યુનિચ ખાતે વર્સેલ્સના તહનામાનું દફન થયું.

વર્સેલ્સના કરારોથી ઓસ્ટ્રો-જર્મન મૈત્રી અને બર્લિન-બ્રગદાદ રેલ્વે લાઇન અંકુશમાં લાવવાની જે જર્મન મહત્વાકાંક્ષાઓ કબ્જસ્તાનમાં દફનાઈ ગઈ હતી તેને હિટલરે રોમ-બર્લિન ધરીથી સજીવન કરી. અને ધરી રાજ્યોની સંયુક્ત મુત્સદ્દીગીરી અને કુટિલ નીતિથી “બ્લેક મેઈલિંગ” એટલે કે ધાકધમકી અને કાળી રમતોથી તેણે યુરોપ પર ફેસિસ્ટ શાસનનો ઝંડો ફરકાવવાની વિશાળ યોજનાઓ ઘડી. ઇટેલીનો સરમુખત્યાર મુસોલિની, એક વખતે જે હિટલરનો શિક્ષાગુરુ હતો તે હિટલરનો સાથી અને એલો બન્યો. મુસોલિની ૧૯૩૫ માં હબ્સ્બર્ગના ગળી ગયો હતો અને તેના વિજયમદમાંથી ભૂતકાલિન રોમન સલ્તનત સ્થાપવાનું તેનું સ્વપ્ન જન્મ પામ્યું હતું. આફ્રિકામાં ઇટેલીની સલ્તનત વિસ્તારવાની તેની કામના હતી. હિટલરને જોઈતું હતું યુરોપનું વર્ચસ્વ.

અન્નેએ નિર્ણય કર્યો કે, એકબીજાએ પોતપોતાનીજ ધ્વજ પાર પાડવા લૂંટ ચલાવવી અને એક જાણુ લૂંટે ત્યારે બીજો કર્યા



ચેંબરલેન

જેની પાસે હિટલરે વર્ષેલ્સના તહનામાનું દફન કરાવ્યું.



તો અલગ રહે કે લૂંટમાં મદદગાર થાય. તે જ પ્રમાણે દૂરપૂર્વમાં “ બૃહદ્ એશિયા ”ની યોજના સંબંધનાર જાપાનને પણ વિશાળ એશિયાઈ પ્રદેશો પર વર્ચસ્વ સ્થાપવું હતું અને પેસિફિકની મહારાણી બનવું હતું. સાગર ઉપરના વર્ચસ્વમાં તેની સામે બે કોઈ અંતરાયરૂપ હોય તો તે ખ્રિસ્ત અને અમેરિકા હતાં. એટલે રોમ-અર્લિન ધરીનો ઉપયોગ ખ્રિસ્ત અને અમેરિકાના વર્ચસ્વનો નાશ કરવામાં ઉપયોગી થઈ પડશે એ ઈરાદે જાપાન પણ એ રોમ-અર્લિન ધરીમાં પ્રથમ પરોક્ષરૂપે અને પછી પ્રત્યક્ષરૂપે સામેલ થઈ ગયું.

આમ સને ૧૯૩૯ પહેલાં વિશ્વયુદ્ધની ભૂમિકા રચાઈ ચૂકી હતી. સને ૧૯૩૮માં યુરોપી મહારાજાઓની લડાયક તાકાતનો અંદાજ નીચે મુજબ હતો:—

જર્મની પાસે ૩૦૦૦ વિમાનો હતાં અને ૨,૦૯,૦૦૦ હવાઈ સૈનિકા અને વિમાનીઓ વગેરે હતાં. જ્યારે ખ્રિસ્ત પાસે ૧૮૦૦ વિમાનો અને ૧ લાખનું હવાઈદળ હતું. જર્મની પાસે ૫૪ ટુકડીઓનું સ્થાયી લશ્કર અને ૧૦૦ ટુકડીઓ સૈન્યભરતીથી જોડી કરેલી હતી. ફ્રાન્સનું સ્થાયી લશ્કર ૩૦ ટુકડીઓનું બનેલું હતું અને તેણે ૬૦ ટુકડીઓની ભરતી કરી હતી. ઇટલી પાસે ૨૦ ટુકડીઓનું સ્થાયી લશ્કર ને ૪૦૦ ટુકડીઓની ભરતી કરી હતી. આની સરખામણીમાં બ્રિટિશ સૈન્ય નામનું હતું. ખ્રિસ્તની ખરી તાકાત તો દરિયામાં હતી. જર્મન નૌકાદળ (સખમરિનો બાદ કરતાં) બ્રિટીશ નૌકાદળની સરખામણીમાં ૩૫ ટકા જેટલું હતું. યુદ્ધના આરંભ પહેલાં જર્મની પાસે ૭૨ સખમરિનો હતી.

એકંદરે જર્મની ચાલુ વિશ્વયુદ્ધના આરંભમાં નૌકાદળ બાદ કરતાં ખુશ્કી અને હવાઈદળમાં ખૂબજ આગળ હતું અને તેની સખમરિનો પણ મિત્રરાજ્યોના નૌકાદળને માટે ખૂબજ લયરૂપ હતી.

જર્મનીની આ બધી પૂર્વતૈયારીઓ હતી. આ પૂર્વભૂમિકા તેણે ખાસ કરીને ૧૯૩૫થી ૧૯૩૯ સુધીમાં તૈયાર કરી મૂકી હતી.

ખિટન પાસે ૧૭૮ ડિસ્ટ્રોયરે હતી જ્યારે જર્મની, ઇટેલી અને જાપાન પાસે સંયુક્તપણે ૧૧૧ ડિસ્ટ્રોયરે હતી.

૧૯૩૫ના માર્ચ માસમાં જર્મનીને ‘સાર’ નો પ્રદેશ મળ્યો અને હિટલરે સૈન્યભરતીના હુકમો કાઢ્યા. ૧૯૩૬માં જર્મન લશ્કરોએ હાઇનલેન્ડ લીધું અને ૧૯૩૮ના માર્ચ માસમાં ઓસ્ટ્રિયા ખાલસા કર્યું, અને તા. ૨૯મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૮ના રોજ મ્યુનિચ ખાતે ધિટન, ફ્રાન્સ, જર્મની અને ઇટેલીની પરિપક્વમાં ઐતિહાસિક મ્યુનિચ કરાર થયા. તે પછી જર્મનીને ઝેકાસ્લોવેકિયાનો સુડેટન વિસ્તાર પ્રાપ્ત થયો. તે પછી ૧૯૩૯ના માર્ચ મહિનામાં હિટલરે ઝેકાસ્લોવેકિયાનો બાકીનો પ્રદેશ સર કરી લીધો અને ઝેકાસ્લોવેકિયાના ભાગલા પાડી નાંખ્યા જેમાંના બોહેમિયા અને મોરેવિયા રક્ષિત રાજ્યો બન્યાં. અને સ્લોવેકિયાને નામની આઝાદી મળી. હંગેરીએ આ તકનો લાભ લઈને ઝેકાસ્લોવેકિયાનો રૂઝનીયા પ્રાંત ખાલસા કર્યો અને પોલેન્ડને ટેશન વિસ્તાર સુપ્રત થયો. આજ અરસામાં બાલ્ટિકને કાંઠે લીથુઆનિયાને હિટલરે આલિટમેટમ આપ્યું એટલે તે તાબે થયું અને તેણે જર્મનીને મેમેલનો બંદરી વિસ્તાર સ્વાધિન કર્યો. આ રીતે મહાયુદ્ધની આખીએ મંકલના હિટલરે શરૂઆતથીજ કરી નાંખી.

૫૩

## યુદ્ધનો દાવાનળ

**હિ**ટલરે પ્રશિયા અને જર્મની વચ્ચેની સાંકડી પટ્ટીને પ્રદેશ પોલેન્ડ પાસે માંગ્યો અને બાલ્ટિક સમુદ્ર પરનું ડાન્ઝીગ અંદર સોંપી દેવાની માંગણી કરી. પોલેન્ડ પાસે ડાન્ઝીગ સિવાયનું બીજું કોઈ પણ અંદર ન હોવાથી પોલેન્ડે તે અંદર આપવાની સાફ ના પાડી, તેમજ જે જમીનની પટ્ટી-કોરીડોર જર્મનીએ માગી હતી તે પણ આપવા સામે વાંધો લીધો. હિટલરને તો ફક્ત બહાનું જ જોઈતું હતું. પોલેન્ડ વાટાઘાટ ચલાવવા તૈયાર હતું પરંતુ જર્મનીએ સંદેશ ચલાવવાની સાફ ના પાડી. વરૂ અને ઘેટાની વાતમાં જેમ

ધેટાને ફાડી ખાવાને આતુર વરૂએ બ્રહ્માનાં કાલ્યાં હતાં તેવુંજ બ્રહ્માનું કાઠીને હિટલરે તો પૃથ્વી પર પોતાનું વર્ચસ્વ જમાવવા માટેની પોતાની વિશ્વવિજયની યોજનાનું મંગળાચરણ તા. ૧ લી સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૯ને શુક્રવારે કરી નાંખ્યું, અને તે દિવસથી દુનિયાને માથે ઘોર આકૃત ઊતરી આવી. યુદ્ધમાં જોડાયેલા, તટસ્થ રહેલા અને યુદ્ધથી દૂર વિસ્તારોમાં વસનારાઓ માટે, સર્વને માટે, સમગ્ર માનવજાતિને માટે લોહી, આંસુ અને પ્રસ્વેદના સાગર છલકાઈ ગયા. સાતે સાગર અને પાંચે ખંડ ઉપર માનવસંહારનું ઘોર તાંડવ મંડાઈ રહ્યું.

તા. ૧લી સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૯ને દિવસે વિશ્વયુદ્ધની પ્રથમ જ્વાળા લબૂકી ઊડી. પોલેન્ડની ભૂમિ પર તે દહાડે જર્મન ચંગીજખાનનાં ધાડાંઓ ધસી ગયાં, અને ફક્ત બેજ દિવસ પછી શ્વિટ્ઝર અને ફ્રાન્સે પોલેન્ડનો પક્ષ કરીને હિટલર સામે યુદ્ધની જાહેરાત કરી.

પોલેન્ડને સીધી મદદ કરવાનું મિત્રરાજ્યો માટે ભૌગોલિક દ્રષ્ટિએ અશક્ય હતું, તેમજ જર્મનીની એટલી બધી જબરજસ્ત તૈયારીઓ હતી અને મિત્રરાજ્યોની તૈયારીઓ એટલી પાંગળી હતી કે લાઇન નદી ઝોળાંગીને જર્મની ઉપર ચઢાઈ કરવાનું મિત્રરાજ્યો માટે અશક્ય હતું. વધુમાં એ મોરચે જર્મનીની પ્રચંડ સીગફ્રિડ લાઇનની કિલ્લેબંધી આવેલી છે, એટલે મિત્રરાજ્યોએ પોલેન્ડ પ્રત્યેની નૈતિક ફરજને અંગે લડાઈ જાહેર તો કરી, પરંતુ યુદ્ધ કેમ આગળ ધપાવવું એજ પ્રશ્ન હતો. હિટલરે છ છ વર્ષ સુધી સૈન્ય-સમ્મવટ કરી હતી, એટલે તેની સામે સહનતોની બધીજ શક્તિઓ અને સાધનો સાથે પણ યુદ્ધ ચલાવવું એ મિત્રરાજ્યો માટે લાકડાની તલવારથી લડવા જેવું હતું.

પોલેન્ડ દેશ સપાટ મેદાન જેવો હોવાથી તે બિલકુલ અરક્ષિત હતો. ફક્ત થોડો દરિયાકાંડાનો વિસ્તાર, પશ્ચિમ તરફ બેજવાળો

કીચડમય પ્રદેશ અને કાર્પેથિયન પર્વતની કટલીક ટેકરીઓ સિવાય પોલેન્ડની આખીએ સરહદ ખિલકુલ અરક્ષિત હતી. જર્મનોએ તુરતજ ટેંકા અને યાંત્રિક ફેાળે સાથે આક્રમણ કર્યું અને હવામાંથી ભયંકર વિનાશ વરસાવ્યો. જર્મનોએ પોતાની ફેાળેને જ વિભાગમાં વહેંચી નાંખી અને એકીસાથે જ હુમલા કર્યા. અને તા. ૧ લીથી ૧૧મી સપ્ટેમ્બર સુધીના ૧૦ દિવસમાં પશ્ચિમ પોલેન્ડનો મોટો ભાગ હાથ કર્યો, તેમજ ડાન્ઝીગ હાથ કરીને પોલેન્ડનો સાગરમાર્ગ પણ બંધ કરી દીધો.

તા. ૧૨મી સપ્ટેમ્બરથી ૧૮મી સુધીમાં પોલેન્ડનાં યુદ્ધનો ખીન્ને તબક્કો શરૂ થયો. જર્મન ફેાળે વીસચુલા નદી ઓળંગી આગળ વધી અને પોલેન્ડને ઉત્તર તથા દક્ષિણ બાજુએથી ઘેરા લીધો. આ દરમ્યાન રશિયન ફેાળેએ પોલેન્ડ ઉપર પૂર્વ બાજુએ હલ્લો શરૂ કર્યો અને તા. ૧૮મીએ જર્મન અને રશિયન ફેાળે બેસ્ટલીટોવસ્ક નજીક એકઠી થઈ, અને પોલેન્ડની બેંચણી કરવામાં આવી. રુમાનિયાની સરહદ નજીકનો પોલેન્ડનો પ્રદેશ રશિયાને મળ્યો અને સાન તથા વીસચુલા નદીને માર્ગે પ્રશિયાની સરહદ સુધી લાઇનદોરી બાંધી તેની પશ્ચિમનો મુલક જર્મનીને અને પૂર્વ તરફનો પ્રદેશ રશિયાને મળ્યો.

અત્રે એક વાત યાદ રાખવાની છે કે, વિશ્વયુદ્ધ શરૂ થયું તે પહેલાં ફ્રાન્સ અને બ્રિટનના એલચીઓ રશિયાને યુદ્ધમાં સામેલ કરવા માટે મોરકો ખાતે વારાઘાટ કરતા હતા પણ તે દરમ્યાનમાં જર્મન એલચીએ રશિયા સાથે મંધી કરી લીધી અને યુદ્ધના આરંભ વખતે જર્મની અને રશિયા વચ્ચે બિનઆક્રમણના કરારો થઈ ગયા હતા જેને પરિણામે બન્ને રાજ્યો સશસ્ત્ર યુદ્ધવિરામ જેવી લાવનાથી એકબીજા પ્રત્યેની તટસ્થતા જાળવતાં હતાં.

તા. ૨૭મી સપ્ટેમ્બરે પાટનગર વૉર્સો શરણે આવ્યું અને પોલેન્ડના યુદ્ધનો અંત આવી ગયો.

જર્મની અને રશિયા વચ્ચે જો કે બિનઆક્રમણના કરારો થયેલા હોવા છતાં બંને દેશોને એકબીજાનો ભય તો ચાલુજ હતો અને તેથી રશિયાએ લેનિનગ્રેડ અને મુર્મનસ્ક રેલ્વે લાઇન સલામત રાખવા માટે બાલ્ટિક રાજ્યો હાથ કર્યો. પરંતુ ફિન્લેન્ડે રશિયાની માંગણી કબૂલ નહિ રાખવાથી તા. ૩૦ મી નવેમ્બર ૧૯૩૯ ના રોજ રશિયાએ ફિન્લેન્ડ ઉપર ચઢાઈ કરી. ફિન્લેન્ડનો વડા સેનાપતિ મેનરહીમ ખૂબ બહાદૂરીથી લડ્યો. ચાર મહિના યુદ્ધ ચાલ્યું. આખરે ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૦ માં રશિયનોએ મેનરહીમ લાઇન તોડી અને વાઈપુરી હાથ કર્યું, એટલે યુદ્ધનો અંત આવ્યો. માર્ચ માસમાં મોસ્કો ખાતે સુલેહના કરારો થયા અને બ્રિટનના વિસ્તારના કુ લાગ જોડેલા ફિન્લેન્ડનો પ્રદેશ રશિયાને સ્વાધિન થયો.



## નાનાં રાજ્યો પર આક્રમણ

**ઉત્તર**-પશ્ચિમ યુરોપનાં નાનાં રાજ્યો ડેન્માર્ક, લક્ઝમ્બર્ગ, હોલેન્ડ, બેલ્જિયમ અને નોર્વે ઉપરના જર્મન આક્રમણનો આરંભ તા. ૯ મી એપ્રિલ ૧૯૪૦ થી થયો; તેનો સૌથી પ્રથમ ભોગ ડેન્માર્ક બન્યું. એન લોકો લડ્યા બિનાજ વિરોધ સહીત આધિન થયા. તે પછી નોર્વે તરફ હિટલરનો હાથ લંબાયો. એકજ રાતમાં તેણે નારવીક, ટ્રોન્ડહીમ વિગેરે બંદરો અને પાટનગર ઓસ્લો હાથ કર્યાં. આ બનાવોની ખબર મળતાંજ બ્રિટિશ નૌકાદળે નોર્વેના કાંઠા પરના નાના નાના ટાપુઓ હાથ કરવા

પ્રયત્નો કર્યાં. નેમ્સાસ ખાતે બ્રિટિશ લશ્કરે ઊતર્યું તેમજ બીજા કેટલાંક મથકોએ પણ લશ્કરો ઊતર્યાં પણ ટ્રાન્ઝીમ જર્મનીના હાથમાં હોવાથી આખરે ૧૦ મી જૂન સુધીમાં નોર્વેમાં આવેલ બ્રિટિશ લશ્કર મહામુશ્કેલીઓ વચ્ચે પાછું ખેંચાઈ ગયું. આં નોર્વેનો રાજા પણ નાસી છૂટ્યો. જર્મનીની પ્રશ્નિત સરહદ સીગ્રીડ લાઇન અને ફ્રાન્સની પૂર્વ સરહદે મેજનો લાઈન કે સામસામી આવેલી અભેદ કિલ્લેબંધીઓ વટાવવાનું બંને પક્ષે માટે મુશ્કેલ હોવાથી હિટલરે ફ્રાન્સ ઉપર ઉત્તર માર્ગથી આક્રમક કરવાનો આદેશ કર્યો. તુરંતજ તેણે ૧૦ મી મે ૧૯૪૦ ને દિવસ હોલેન્ડ, બેલ્જિયમ અને લક્સમ્બર્ગ ઉપર આક્રમણ કર્યું અને પ્રદેશ જીતી લીધા. હોલેન્ડના યુદ્ધમાં પહેલીજવાર જર્મન ઇન્ડીયને લાલ લજવ્યો. આ ઉપરાંત જર્મન પાંચમી કતારે પણ સુંદર ફાળો આપ્યો.

બેલ્જિયમને અસાધારણ બહાદુરી બતાવી. પરંતુ જર્મન ધસારો ખૂબજ વેગવંત હતો અને બ્રિટનની મદદ આવતાં વાથઈ એ અરસામાં મ્યુઝ નદી ઓળંગીને જર્મન ફોર્સે બેલ્જિયમનું ઘૂસી ગઇ. લીજ, નામૂર, સીડાન વિગેરે હાથ કર્યાં. બેલ્જિયમનું રાજ્યએ તા. ૨૮ મી મેને દિવસે યુદ્ધ બંધ કર્યું અને શરણ ગયે.

હિટલરની વ્યૂહરચના આખીયે વીજળીક આક્રમણની હતી. ભારે વેગ સહિત જંગી લશ્કરો લઈને ધસી જવાની નવી પદ્ધતિ તેણે અખત્યાર કરી હતી, અને લશ્કરની ચઢાઈ પહેલે પ્રયત્ન ઓખમારાથી લશ્કરનો માર્ગ સરળ કરવામાં આવતો હતો.

બેલ્જિયમનો મુખ્ય પ્રદેશ જીતાઈ ગયા પછી પણ બેલ્જિયમને રાજ થોડાક દિવસો સુધી લડ્યો તે દરમ્યાન મિત્રફોર્સે ફ્રેન્ડ્સમાં ઊતરી હતી. જર્મનોએ શુલોં અને કેલે હાથ કર્યાં. આ ફ્રેન્ડ્સમાં મિત્રફોર્સે જોડાઈ ગઇ, એટલે બેલ્જિયમના રાજાને લથિયારો છોડી દીધાં. ફ્રેન્ડ્સના ડંકર્ક વિસ્તારમાં જર્મનીની ૪



ફેાળે (આશરે ૧૦ લાખ સૈનિકો) વચ્ચે ખ્રિટિશ અને ફ્રેન્ચ ફેાળે ઘેરાઈ ગઈ હતી. આ પ્રસંગ વિશ્વયુદ્ધમાં સૌથી ઉત્તમવલ પ્રસંગ બની ગયો. આકાશમાંથી વરસી રહેલા ભયંકર વિનાશની વચ્ચેથી ૨,૨૪,૦૦૦ ખ્રિટિશ અને ૧,૧૨,૦૦૦ મિત્રફેાળેને છોડાવીને ખ્રિટનને કાંઠે સલામત પ્લેંચાડવામાં આવી. આ સાહસમાં ૧ હજાર નાનાં મોટાં ખ્રિટિશ જહાજોનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો. મિત્રફેાળે બધોજ સરંજામ લાગીને ડંકડું છોડી ગઈ.



## ફ્રાન્સનું પતન

**યુરોપના** યુદ્ધમાં સૌથી યાદગાર, સૌથી કઠણ જો કાષ્ઠપણ પ્રસંગ હોય તો ફ્રાન્સના પતનનો છે. તા. ૫ મી જૂન ૧૯૪૦ ને દિવસે જર્મન ફોર્સેસે આક્રમણ શરૂ કર્યું. ૧૨૦ માર્શલના મોરચા પર ટેંકો અને તોપખાના સાથે જર્મન ફોર્સેસે ધસી રહી. આકાશમાંથી બયંકર બોમ્બારો અને ડૂબક વિમાનોના હુમલા ચાલુ હતા. તા. ૧૦ મી સુધીમાં તો જર્મન ફોર્સેસે સોમે અને એસને નદી સુધી આગળ વધી, અને મિત્રફોર્સેસે સીન અને માર્ને નદી તરફ પાછી હટતી હતી. તા. ૧૨ મી જૂને જર્મન ફોર્સેસે

પેરીસથી ૨૦ માઇલ છેટે આવી પહોંચી. આ દરમ્યાન મેજનો લાઇનના ઉત્તરના છેડા નજીક જર્મનો માર્ન નદી ઓળંગી અને મોન્ટમેડી નજીક ફ્રેન્ચ મોરચાને મેજનો લાઇનથી અલગ પાડવાનો પ્રયાસ કરી રહ્યા હતા.

તે પછી તા. ૧૩ મી જૂને ફ્રેન્ચોએ પેરીસ છોડ્યું અને તા. ૧૪ મી જૂને જર્મન ફોર્સે પેરીસમાં દાખલ થઇ. પેરીસના પતનથી ફ્રેન્ચ ફોર્સેનું નૈતિક બળ તૂટી ગયું અને લશ્કરમાં મોટી ગેરવ્યવસ્થા ઊભી થવા પામી. ફ્રેન્ચ લશ્કરોની ઝડપી પોછેહઠ શરૂ થઇ અને પોલેન્ડ તથા હોલેન્ડ વિગેરે દેશોમાં જર્મનીએ જે વીજળિક આક્રમણની વ્યૂહરચના કરીને સફળતા મેળવી હતી તેવીજ સફળતા તેમને ફ્રાન્સમાં મળી. ફ્રાન્સનું લશ્કર નાના નાના ટુકડાઓમાં બહેંચાઈ ગયું.

તા. ૧૯ મી જૂને જગપ્રસિદ્ધ મેજનો લાઇનની કિલ્લેબંધીને છેક ઉત્તરે જર્મન લશ્કરોએ ભેદી નાંખી અને દક્ષિણે બેલ્જિયમ નજીક એ કિલ્લેબંધી ભેદાઈ ગઈ. જે ફ્રેન્ચ સેનાપતિ ગેમેલિનની ગફલત અને દુરદેશીપણાના અભાવથી જર્મન સૈન્યોએ ઉત્તર સીમા-ડાઓ તોડીને ફ્લેન્ડર્સ અને પેરીસનો પ્રદેશ હાથ કર્યો હતો. તેના હાથમાંથી જનરલ વેંગાએ સત્તા હાથ ધરી, છતાં ફ્રાન્સ ન કાવ્યું. જનરલ વેંગાનો આખરી પોકાર-આકાશ ભરીને હળરો વિમાનો જે આવી લાગે તોજ ફ્રાન્સ બચી શકે-ઇતિહાસને પાને નોંધાઈ રહ્યો છે. ફ્રેન્ચ લશ્કરો મેરાઈ ગયાં હતાં. ૧૪ દિવસ સુધી અખંડ રાતદિવસ ઉગ્ગરા, પરિશ્રમ અને શાકથી લોથપોથ થયેલા એ સૈનિકોની લડાયક તાકાત તૂટી પડી. આ દરમ્યાન ઇટલીએ યુદ્ધ જાહેર કર્યું અને ફ્રાન્સની પીઠ પાછળ ધા કર્યો. સેનાપતિઓની ગફલત, રાજકીય પક્ષોની આંતરિક ખટપટો, ઇટલીનું આક્રમણ અને બ્રિટન તરફથી પુરતી મદદ આપવાની અશક્તિના પરિણામે વીર નેપોલિયનની માનિતી ભૂમિ ફ્રાન્સનું



—માર્શલ પેતાં—

ફ્રેંચ પ્રજાનો 'પિતા'

પતન થયું. મેજીને લાઇનની કિલ્લેબંધી આટલી ઝડપી બેઠાશે એવી કદાપિ કલ્પના પણ નહતી. પરંતુ જર્મનોએ એ લાઇન બેઠી નાંખી, અને યોગરદ્દમથી કેન્ય સૈન્યો ઘેરાઈ જવાથી આખરે ૮૪ વર્ષના વૃદ્ધ સેનાપતિ માર્શલ પેતાંએ જર્મનીને વિનંતિ કરીને યુદ્ધવિરામની માંગણી કરી. અને જર્મનીએ ઇટેલીની સંમતિથી યુદ્ધવિરામની માંગણી સ્વીકારી લીધી. ૧૯૪૦ ની તા. ૨૨ મી જૂને યુદ્ધવિરામની શરતો પર સહીઓ થઈ.

આ યુદ્ધવિરામની શરતોથી જર્મનીને આખું ઉત્તર ફ્રાન્સ અને સાગરકાંઠાનો આખોયે પશ્ચિમ ફ્રાન્સનો મુલક પ્રાપ્ત થયો. કેન્ય સૈન્યો વિખેરી નાંખ્યાં; તેમનાં હથિયારો લઈ લેવામાં આવ્યાં, તમામ દારૂગોળો અને સરંજામ જર્મનોને સ્વાધિન કરવામાં આવ્યો. જર્મન યુદ્ધકેદીઓને છોડી મૂકવામાં આવ્યા અને ફ્રાન્સે પોતાનો કાફલો દેશાવરથી બોલાવી લઈને જર્મની તથા ઇટેલીની દેખરેખ નીચે મૂકવાનું એન્ટર રાખ્યું.

ઇટેલીની માંગણી મુજબ ફ્રાન્સ, ટયુનિસીયા, એલ્જીયર્સ અને કેન્ય સોમાલિલેન્ડના પ્રદેશોમાં ફ્રાન્સ અને ઇટેલીની જ્યાં જ્યાં સરહદો એકઠી થતી હોય ત્યાં ત્યાં કેન્ય તાઆના ૩૦ થી ૧૨૦ માર્શલ પોળોળાઈના સરહદો વિસ્તારને નિઃશસ્ત્ર બનાવવાનું કરાવવામાં આવ્યું. બૂમધ્યમાં તુલો, એનિસીયા (કોર્સિકા) ઓરન અને ગિઝર્ટા બંદરોને નિઃશસ્ત્ર બનાવવાનું કરાવવામાં આવ્યું; તેમાં કેન્ય હવાઈ મથકોનો કાખૂ જર્મનો અને ઇટેલિયનોને સુપ્રત થયો.

આમ સ્વાધીનતા, સમાનતા અને અંધુતાનો જયધ્વજ ફરકાવતું ફ્રાન્સ નિર્દય નાઝીવાદની એડી નીચે કચડાઈ ગયું અને હિટલર તથા મુંસોલિનીની ક્રાંતિનો ભોગ બન્યું. પરાક્રમી સહદયી પોલેન્ડ પર મૃત્યુનો પંજો પથરાઈ ગયો અને ફ્રાન્સની વીર ભૂમિ હતાશ, હૃદયભ્રમ અને પરાધીન બની ગઈ.

## શ્વિટન પર આક્રમણની તૈયારી

**ફ્રાન્સના** પતન પછી તુરત જ હિટલરે શ્વિટન ઉપર જ ચઢાઈ મોટેની તૈયારી કરવા માંડી. પરંતુ શ્વિટન ઉપર આક્રમણ કરતાં પહેલાં શ્વિટન આવતો પુરવડો અટકાવવા માટે વળાવિયા કાફલાઓ નાશ કરવા, શ્વિટનનું રક્ષણ કરતા નૌકાદળને નાશ કરવું અને હવાઈ વર્ચસ્વ પ્રાપ્ત કરવું ખાસ જરૂરી હોવાથી જર્મનોએ ફ્રાન્સના પતન બાદ તુરત જ શ્વિટન ઉપર અને શ્વિટિશ નૌકાદળ ઉપર પ્રચંડ હવાઈ હુમલા રાત્રે અને દિવસે શરૂ કર્યા. પ્રથમ બંદરો ઉપર અને જહાજો પર બોમ્બારો ચાલુ

થયો. અને તા. ૬ થી ૩૧ ઓક્ટોબર ૧૯૪૦ સુધી ખુદ લંડન ઉપર વિનાશકારી બોમ્બમારો થયો. આ વખતે ચર્ચિલે તેના ઐતિહાસિક શબ્દો ઉચ્ચાર્યા હતા કે, “ લોહી, પ્રસ્વેદ અને આંસુના અનેક દિવસો આપણે વિતાવવાના છે.” ક્ષિટન માટે આ સૌથી કપરો કાળ હતો. ફ્રાન્સના પતનની સાથે જ હવે ક્ષિટન ઉપર ચઢાઈના ભય ખૂબ જ વધી ગયો હતો. કેલે અને ડાવર વચ્ચે ફક્ત ૨૨ માઈલની ઈંગ્લિશ ખાડી આવેલી હતી. આ ખાડી ઓળંગીને જર્મન સૈન્યો ગમે ત્યાં અને ગમે ત્યારે ક્ષિટન ઉપર ચઢાઈ કરે તે સંભવિત હતું. આ ઉપરાંત બેલ્જિયમ, હોલેન્ડ અને નોર્વેમાં જંગી જર્મન લશ્કરો જમા થયેલાં હતાં. આ સન્યો પણ ગમે તે ઘડીયે ક્ષિટન ઉપર ઊતરી આવે તે શક્ય હતું. ક્ષિટન તે વખતે એકલું હતું. અમેરિકા તટસ્થ હતું. બીજા મિત્ર દેશો જર્મનીના હાથમાં જઈ પડ્યા હતા. અત્યંત બળવાન શત્રુની તાકાત, સાધનો અને સરંજામ વધતાં જતાં હતાં. આ સામે એકલે હાથે ક્ષિટનને લડવાનું હતું. સદ્‌લાગ્યે હોલેન્ડના પતન બાદ તુરંત જ ચેમ્પરલેન વિદાય થયો અને ચર્ચિલને સૂકાન સોંપાયું હતું અને એ ચર્ચિલે જ ક્ષિટનના સૌથી અંધકારમય દિવસોમાં ક્ષિટિશ પ્રગ્નનું નૈતિક બળ ટકાવી રાખ્યું. એક તરફ ફ્રાન્સ પડ્યું, બીજી તરફ આટલાંટિકમાં ક્ષિટિશ નૌકાઓની ભયંકર ખુવારી ચાલુ રહી અને ત્રીજી તરફ ક્ષિટનનાં નગરો ખંડેર થવા લાગ્યાં. ડાવરનો નાશ થયો, બીજાં ઘણાં નાનાં મોટાં નગરો અને ખંદરો તારાજ થયાં અને લંડન ઉપર ચમરાજનું તાંડવ ખેલાઈ રહ્યું. સેંકડો બલ્કે હજારો જર્મન વિમાનો રોજ રોજ લંડન ઉપર બોમ્બમારો કરતાં અને ક્ષિટિશ વિમાનીદળ જર્મનીની સરખામણીમાં ઘણું જ ઓછું હોવા છતાં બને તેટલો સામનો કરતું હતું. લંડનનાં આલિશાન મકાનો તૂટવા લાગ્યાં. ખુદ પાર્લામેન્ટની આમસજાની ઈમારતો તૂટી પડી; વેસ્ટમિન્સ્ટર પર બોમ્બ પડ્યા અને ના. સમ્રાટના બકિંગહામ મહેલ ઉપર પણ બોમ્બમારો થયો.



—ચર્ચિલ—

“લોહી, પ્રસ્વેદ અને આંસુ” વચ્ચે જેણે  
બ્રિટિશ શહેનશાહતનું નાવ સલામત રાખ્યું.



આના જવાબમાં બ્રિટને પણ જર્મની હસ્તકના યુરોપી દેશો પર હવાઈ હલ્લા શરૂ કર્યા. જર્મનીના હુમલાથી આશરે અર્ધા લાખ જેટલા બ્રિટિશ પ્રજાજનોની ખુવારી થવા પામી હતી છતાં બ્રિટિશ ઉદ્યોગોને તેથી ખાસ નુકશાન થયું ન હતું. તે વખતે તો અમેરિકાએ ધીરાણ અને પટાનો કાયદો પસાર કરેલો ન હોવાથી અમેરિકા તરફથી પુરતો સરંજામ મળતો ન હતો. એટલે બધો જ સરંજામ બ્રિટને જાતે પોતાનાં કારખાનાઓમાં તૈયાર કરવાનો હતો.

બ્રિટિશ વિમાનોએ પણ ડબલડ્રોફ, હેમ્બર્ગ, કીલ, વિંહેમ-શેવન, મેનહીમ, બ્રીમન, કોલોન વિગેરે પર બોમ્બારો શરૂ કર્યો અને તે વધતો ચાલ્યો. હવે તો બર્લિન ઉપર ખૂબ જ પ્રચંડ હુમલાઓ થઈ રહ્યા છે.

આ રીતે યુરોપી દેશોનો જંગ પૂરો થતાં બ્રિટનનો જંગ શરૂ થયો. પરંતુ આજની ઘડી સુધી હિટલરની ફોજો ઈંગ્લિશ ખાડી બોર્નંગી શક્તિ નથી અને બ્રિટન આજે તો હવે બિલકુલ સુરક્ષિત બની ગયું છે.



## બાલ્કનનું યુદ્ધ

ૐયા મહાયુદ્ધમાં ઇટેલી મિત્રરાજ્ય હોવાથી તેને ઓસ્ટ્રિયામાંથી અમુક પ્રદેશ મળ્યો હતો. તે પછી તેણે ૧૯૩૯ના આરંભમાં આલ્બેનિયા જીતી લીધું અને ફ્રાન્સનું પતન થવાની તૈયારી હતી ત્યારે તેણે મિત્રરાજ્યો સામે જર્મનીના પક્ષમાં યુદ્ધ જાહેર કર્યું. પૂર્વ ભૂમધ્યથી સુએઝ ઉપર કાબૂ મેળવવા અને મધ્ય-પૂર્વમાં આગામી યુદ્ધને માટે તૈયારી કરવા માટે જર્મનીએ ઇટેલીને યુદ્ધમાં ઉતાર્યું હતું; જે કે ૧૯૩૬માં આબિસિનીયા અને ૧૯૩૯માં આલ્બેનિયા ઉપર ઇટેલીએ વિજયો પ્રાપ્ત કર્યા હતા.

પરંતુ યુરોપીય રાષ્ટ્રોની સામેના યુદ્ધમાં તો ઇટેલી ખિલકુલ નિર્માલ્ય પુરવાર થયું છે. અને ફ્રાન્સના પતન બાદ હિટલરે બાલ્કન રાજ્યો સામે જે જંગ શરૂ કર્યો તેમાં ગ્રીસના જંગમાં ઇટેલીને જે સખ્ત પરાજય મળ્યો હતો તે સુપ્રસિદ્ધ છે.

તા. ૨૮ મી ઓક્ટોબર ૧૯૪૦ના રોજ ઇટેલિયન ફોર્સે આલ્બેનિયાની સરહદ ઓળંગીને ગ્રીસમાં દાખલ થઈ. પરંતુ ગ્રીક સેનાઓ ખૂબ બહાદુરીથી લડી અને ઇટેલીનો પરાભવ થયો. ગ્રીક સૈનિકો અને સેનાપતિઓની આ અપૂર્વ બહાદુરીની હિટલરે પણ ભારે પ્રશંસા કરી છે અને ન્યારે જર્મનીએ ગ્રીસ જીતી લીધું ત્યારે ગ્રીક સેનાપતિઓને ખાસ સન્માન આપીને તેણે તલવાર રાખવા દીધી હતી. ઓક્ટોબર ૧૯૪૦ થી એપ્રિલ ૧૯૪૧ સુધી ગ્રીકોએ ટકાવ કર્યો; ઇટેલિને શીકરત આપી. પરંતુ એપ્રિલ ૧૯૪૧ માં જર્મન ફોર્સે ઇટેલીની મદદે આવી અને યુરોપીય સંસ્કૃતિની અધિષ્ઠાત્રી, મહાન સિકંદરની જન્મભૂમિ, વિદ્યા અને કળાની માતૃભૂમિ ગ્રીસ જર્મનોના હાથમાં જઈ પડ્યું.

યુગોસ્લાવિયાના રીજન્ટ પ્રિન્સ પોલે, ધરીરાજ્યોના ત્રિપક્ષી કરારો માન્ય રાખ્યા પછી તે દેશમાં લશ્કરી બળવો થયો. રીજન્ટ ભાગી ગયો અને કિશોર રાજા પિટર ગાદીએ બેઠો. આ બનાવોથી જર્મનો છોડાઈ પડ્યા અને એપ્રિલ ૧૯૪૧માં યુગોસ્લાવિયા અને ગ્રીસ ઉપર જર્મન આક્રમણ શરૂ થયું. યુગોસ્લાવિયાના પાટનગર બેલગ્રેડને ખુલ્લું શહેર બહાર કરવામાં આવેલું હોવા છતાં જર્મનોએ તે શહેરનો બેંબમારાથી વિનાશ કરી નાંખ્યો. યુગોસ્લાવિયા અને ગ્રીસનાં લશ્કરો બેડાઈ જઈ લડતાં હતાં તે વચ્ચે જર્મનોએ કાયર મારી. બલ્ગેરિયન લશ્કરો પણ ગયા મહાયુદ્ધનું વેર વાળવા ચઢી આવ્યાં, અને એકજ અઠવાડિયામાં યુગોસ્લાવિયા પરાજિત થયું. બે કે જનરલ મેહીલોવીશ નામનો યુગોસ્લાવિયન સ્વદેશભક્ત સેનાપતિ આજસુધી જર્મનો સામે ગેરીલા યુદ્ધ લડી રહ્યો છે.

સુગોસ્થાવિયાના પતન પછી ગ્રીસની સ્થિતિ વધુ મુશ્કેલ બની અને ૨૭મી એપ્રિલ ૧૯૪૧ના રોજ ગ્રીસનો પરાજય થયો.

ગ્રીસના પતન પછી તુરતજ ફિટ ઉપર આક્રમણ શરૂ થયું. ઇટેલિયન નૌકાદળ, જર્મન છત્રીદળ, જર્મન વિમાનો એ સર્વની સહાયતાથી પ્રચંડ આક્રમણ શરૂ થયું. ગ્રીસની મદદે મોકલેલી બ્રિટિશ ફોર્સે ફિટમાં પાછી ફરી હતી, અને બ્રિટિશ નૌકાદળ ફિટનું રક્ષણ કરતું હતું. ફિટના યુદ્ધમાં સૌથી ઐતિહાસિક યુદ્ધ આટાપાન બ્લિઝરનું થયું તેમાં ઇટેલિયન કાફલાનો ઘોર વિનાશ થયો. આ દરમિયાન જર્મનોએ મોટી સંખ્યામાં છત્રીદળ અને લશ્કરો ફિટમાં ઉતાર્યા અને બ્રિટિશ સૈન્યનો પરાજય થયો. ફિટના યુદ્ધમાં બ્રિટનના નૌકાદળની પણ ભારે ખુવારી થઇ અને ફિટ ખાતેની બ્રિટિશ ફોર્સેને ખસેડી લેવામાં ડંકર્ જેવીજ મુશ્કેલી નડી. ફિટમાં સપડાયેલી બ્રિટિશ ફોર્સેને બચાવી લેવાના કાર્યને પણ અદ્ભૂત પરાક્રમ તરીકે પિછાનવામાં આવે છે.



## મધ્ય-પૂર્વનો મોરચો

**સ**ને ૧૯૩૫-૩૬ માં ઇટલીએ આબિસિનીયા જીતી લીધું, તે પછી લાઇબીરીયા સિવાય એક પણ હબ્સી રાજ્ય આઝાદ રહ્યું નહતું. અને બ્રિટનના રક્ષણ નીચે ઇજીપ્ત આઝાદ હતું. ગયા મહાયુદ્ધ પછી આફ્રિકામાંનાં જર્મન સંસ્થાનો મિત્રરાજ્યોએ જીતી લીધાં હતાં. સને ૧૯૪૦ માં બેલ્જિયમનું પતન થતાં આફ્રિકામાંનું બેલ્જિયમ કોંગો આઝાદ થઈ ગયું. ફ્રાન્સના પતન બાદ વિષુવવૃત્ત આફ્રિકાનો મુલક આઝાદ બન્યો અને એ પ્રદેશ ઉપર જનરલ દગોલેનું વર્ચસ્વ સ્થાપિત થયું. આ રીતે આજે

દક્ષિણ આફ્રિકાથી ઇજીપ્ત અને હિંદી મહાસાગરથી આટલાંટિક મહાસાગર સુધી મિત્રરાજ્યોના સંસ્થાનોની સળંગ હારમાળા આવેલી છે.

સને ૧૯૪૦માં ફ્રેન્ચ સંસ્થાન ડાકર હાથ કરવા આક્રમણ કર્યું. પરંતુ જર્મન ખટપટને લઇને એ પ્રદેશ તેના હાથમાં ન આવ્યો અને ત્યાં વીચી સરકારનું આધિપત્ય કાયમ રહ્યું.

સને ૧૯૪૨ ના મે માસમાં જાપાનીઓએ ફ્રેન્ચ ટાપુ મહાગારકર જીતી લેવા કોશિષ કરી પણ બ્રિટિશ લશ્કરોએ તે ટાપુ પર ચઢાઇ કરી દીયાગોસીરાજ જીતી લીધું અને તે ટાપુ પર વર્ચસ્વ જમાવ્યું.

આ રીતે આફ્રિકામાં મિત્રરાજ્યોનું વર્ચસ્વ કાયમ હતું. ફક્ત લિબિયા અને ટ્યુનિસિયા તથા સોમાલિલેન્ડમાં ધરી રાજ્યોની લાગવગ હતી. ફ્રાન્સનું પતન થયા પછી અલ્જિયર્સ અને ટ્યુનિસના ફ્રેન્ચ પ્રદેશોમાંથી આક્રમણો લય દૂર થયેલો જાણીને લિબિયા ખાતેની ઇટલિયન ફોર્સેસે ઇજીપ્ત ઉપર ચઢાઈ કરી અને ઇજીપ્તની સરહદ પર સોલુમ અને સીદીબરાની હાથ કર્યાં. ઇજીપ્તમાંજ બ્રિટિશ ફોર્સેસે તાત્કાલિક પોતાની તાકાત ભેગી કરી અને બહારથી પુરતી મદદ આવી જતાં તા. ૮ મી ડીસેમ્બર ૧૯૪૦ના રોજ મધ્યપૂર્વનું આક્રમણ શરૂ કર્યું. તુરતજ મિત્રફોર્સેસે મસામાત્ર ખાતેથી ધસારો શરૂ કર્યો, અને લિબિયાના સાબરેનિકા પ્રદેશનાં એક પછી એક બંદરો હાથ કરવા માંડ્યાં. બે જ મહિનામાં બ્રિટિશ ફોર્સે ઠેક બેન્ગાઝી સુધી પહોંચીને અલઅવૈલા તરફ આગળ વધી. આ યુદ્ધમાં એક લાખ કરતાં વધુ ઇટલિયનો કેદ થયા. ઇજીપ્ત નિર્ભય બન્યું. બ્રિટિશ ફોર્સે ત્રિપોલી તરફ ધસતી હતી. પરંતુ ઓસ ખાતે લશ્કરો મોકલવાની જરૂર જણાતાં બ્રિટિશ ધસારો થંભી ગયો. આ દમ્યાનમાં માલ્ટા ઉપર લય કરે બોંબારો ચલાવીને તે ચોકીમાંથી છટકીને જર્મન જહાજો દ્વારા

લિબિયામાં જંગી લશ્કર અને સરંજામ આવી પહોંચ્યાં. તા. ૨૫ મી માર્ચ ૧૯૪૨ ના દિવસે ધરી સૈન્યોએ અલઅલેલા લીધું અને ૨૦ દિવસની દડમજલ કૂચ કરીને ધરી ફોર્મને એપ્રિલ ફોર્મને પાછી ઇજામાં ધકેલી દીધી અને જર્મનોએ ઇજાના સીમાડા પર સોલુમ હાથ કર્યું. જર્મન સેનાપતિ રોમેલે આખીએ મધ્ય-પૂર્વની આજીઓ પહોં નાંખી. પરંતુ ઇટેલિયનોએ ગુમાવેલું તોજીક તેના હાથમાં આવી શક્યું નહિ. પરંતુ ૧૯૪૧ ના એપ્રિલથી ડીસેમ્બર સુધીના ૮ મહિના સુધી રોમેલે તોજીકને ઘેરો નાંખ્યો. આ દરમિયાન લિબિયા ખાતે ધરીરાજ્યોનાં પુષ્કળ લશ્કરો અને સરંજામ ઉતારવાનું ચાલુ રહ્યું હતું.

આ દરમિયાન ઇટલે આબિસિનીયા અને ઇટેલિયન પૂર્વ-આફ્રિકા તરફ આક્રમણ લખાવ્યું. ફ્રાન્સના પતન બાદ ઇટલેનને ઇટિશ સોમાલિલેન્ડ અને કસાલા ખાલી કરવાની ફરજ પડી હતી. પરંતુ ગન્યુઆરી ૧૯૪૧ થી આ પ્રદેશો હાથ કરવા માટે ઇટિશ સન્યોએ કૂચ શરૂ કરી. તેમણે ઇરિટ્રિયા પર ચઢાઈ કરી અને કેરનનો અજીત ગણાતો કિલ્લો હિંદી સૈનિકોએ જીતી લીધો. તે પછી આસ્મારા અને મસાવા હાથ કર્યાં અને ઇટેલીનો ઇરિટ્રિયા પ્રદેશ ઇટલેનના હાથમાં આવી ગયો. ત્યારબાદ ફ્રેન્ચ સોમાલિલેન્ડ, ઇટેલિયન સોમાલિલેન્ડ અને આબિસિનીયા જીતી લેવામાં આવ્યાં. તા. ૫ મી એપ્રિલ ૧૯૪૧ ના દિવસે આબિસિનીયાના પાટનગર એડિસઅબાબામાં ઇટિશ ફોર્મ દાખલ થઈ અને હબસીનિયા આઝાદ થયું. આબિસિનીયામાં જે દિવસે ગોન્ડાર વિસ્તારમાં ઇટેલિયન ગવર્નર જનરલ તામે થયો તે દિવસે મુસોલિનીના સામ્રાજ્યનો અસ્ત થયો.

આ દરમિયાન જર્મનોએ ઇરિક અને સિરિયામાં ખટપટ કરીને બંડ જગાવ્યાં. આ બંને બંડોને મિત્ર ફોર્મોએ દાખી દીધાં. ઇરિકમાંથી બંડખોર રશીદઅલીને હાંકી મૂક્યો. સિરિયામાં ફ્રેન્ચ

સત્તાનો અંત આવ્યો અને સિરિયા તથા લેબેનોનને આઝાદી આપવાની જાહેરાત કરવામાં આવી.

ઉપરાંત ધરાનમાં પણ જર્મનીએ ખટપટ જગાવી તે ઉપરથી ૧૯૪૧ ના ઓગસ્ટ માસમાં બ્રિટિશ અને રશિયન ફોર્સેસે ધરાન ઉપર ચઢાઈ કરી. શાહ રૈઝાશાહે ગાદી છોડી અને ધરાન ઉપર મિત્રરાજ્યોનું વર્ચસ્વ સ્થપાયું.

આ દરમ્યાન લિબિયાને મોરચે લગભગ ૭ મહિના સુધી ચૂપકીદી પથરાઈ હતી. તા. ૧૪ મી નવેમ્બર ૧૯૪૧ ના દિવસે બ્રિટિશ ૮ મી ફોજ સોલુમથી જીયારાબુબ તરફ આગળ વધી. રોમેલના લશ્કરને ઘેરી લેવા માટે બ્રિટિશ ફોર્સેસે સાબુસાવ્યું હતું. તા. ૨૬ મીએ તોબ્રુકને ઘેરી છૂટ્યો. પરંતુ રોમેલે ફરીવાર તોબ્રુકને અલગ પાડી દીધું. તે પછી રોમેલની ફોર્સેસે ધીમે ધીમે અલઅલામી તરફ પાછી હટી અને વધુ મદદ આવી પહોંચતાં રોમેલે ફરી ધસારો કર્યો. બ્રિટિશ આદમી ફોર્સેસે બીરહકીમ તરફ પાછી હટાવી. આ વિસ્તારમાં જન્ને ફોર્સેસે ૧૯૪૨ ના માર્ચ માસથી સામસામે પડાવ નાંખીને પડી.

તે પછી જર્મનો માટે વધુ ને વધુ મદદ આવતી રહી અને મે ૧૯૪૨ ની આખરે બીરહકીમને ફરીવળીને જંગી જર્મન ફોર્સેસે તોબ્રુક તરફ આક્રમણ કર્યું. જૂન મહિનામાં બીરહકીમ પડ્યું. રોમેલની પાન્ઝર ફોર્સેસે ઝડપથી આગળ વધી રહી. તા. ૨૦ મી જૂને તોબ્રુક જર્મનોના હાથમાં પડ્યું અને રોમેલની ફોર્સેસે ઈજીપ્તમાં ધૂસી ગઈ. મર્સામાત્રુ તેમના હાથમાં ગયું અને તા. ૨૬ મી જૂને એનેકઝાન્ડ્રિયાથી ૬૫ માઈલ દૂર અલઅલામીન ખાતે જર્મન ફોર્સેસે આવી લાગી. પરંતુ અલઅલામીન નજીક મિત્રફોર્સેસે જંગી સામનો કર્યો અને જન્ને પક્ષોની હાવણીઓએ સામસામે પડાવ નાંખ્યો, તે પછી મધ્ય-પૂર્વના સુદનો આખરી તબક્કો ૧૯૪૩ માં આવ્યો.



## ઈટેલીનું પતન

૧૯૪૨માં ઈજિપ્તમાં અલઅલામીન નજીક રોમેલ અને મોન્ટગોમેરીની ઝાવણીઓએ સામસામે પડાવ નાંખ્યો હતો અને એ રીતે મહિનાઓ સુધી મધ્ય-પૂર્વનો મોરચો થંભી ગયો. પરંતુ ઓકટોબર ૧૯૪૨ માં આખરી જંગ શરૂ થયો. અલઅલામીન ખાતે સેનાપતિ એલેક્ઝાન્ડરે આક્રમણ શરૂ કર્યું અને તે પછી તુરંતમાં જ ૮ મી નવેમ્બર ૧૯૪૨ ના રોજ ૫૦૦ સામાન્ય જહાજો અને ૩૫૦ લશ્કરી જહાજોના કાફલા સહિત બ્રિટિશ અને અમેરિકન લશ્કરોએ અલિન્યર્સ ઉપર ચઢાઈ કરી અને મધ્ય-પૂર્વમાં આખરી જંગ શરૂ થયો.

અલિન્યર્સમાંથી અમેરિકન ફોળે ટયુનિસિયા તરફ ધસી આવી. બીજી બાજુએ મોન્ટગોમેરી અને અલેક્ઝાન્ડરની ફોળેએ રોમેલના સૈન્યનો સામનો શરૂ કર્યો. રોમેલે જરાપણ સામનો ન કરતાં પૂર ઝડપે પાછા હઠવા માંડ્યું. તોજુકનો કિલ્લો પણ જર્મનોએ સામના વગર ખાલી કર્યો. તે પછી ધારવામાં આવતું હતું કે અલઅલૈલા નજીક રોમેલ સામનો કરશે; પણ તે આશા નિષ્ફળ નીવડી. રોમેલની પીછેહઠ તો ચાલુજ રહી અને અલઅલૈલા ખાતેથી એક જર્મન ફોજ ટયુનિસ તરફ અને બીજી ફોજ રોમેલની સરદારી નીચે ત્રિપોલીમાં ગઈ. ત્રિપોલી ખાતેની જર્મન ફોળેનો પીછો મોન્ટગોમેરીની બ્રિટિશ ૮ મી ફોળે પકડ્યો.

અમેરિકન ફોળેએ અલિન્યર્સમાં સાણસાવ્યુંહ પાધર્યો અને ત્યાંની જર્મન ફોળેને ઘેરી લેવાની યોજના કરી. આ રમિયાન અલેક્ઝાન્ડરની બ્રિટિશ ફોળે પણ દક્ષિણ ટયુનિસમાં વસી આવી. રોમેલની ફોળેને ત્રિપોલીથી મોન્ટગોમેરીએ હાવી. રોમેલ ત્રિપોલી છોડીને ટયુનિસમાં ગયો. રોમેલની જર્મન ફોળે અને ટયુનિસ ખાતેની જર્મન ફોળેનું જોડાણ અટકાવવા મિત્ર રાજ્યોએ ભારે પ્રયાસો કર્યા છતાં બંને જર્મન ફોળે જોડાઈ ગઈ અને મિત્રફોળેએ પણ જર્મન ફોળેને સળંગ ઘેરે ઘાલ્યો.

આખરે તા. ૭ મી મે ૧૯૪૩ ના દિવસે જર્મનો અને ટેલીને મધ્ય-પૂર્વમાં સંપૂર્ણ પરાજય આપ્યો અને ટયુનિસિયા તી લીધું. બિઝર્ટા અને ટયુનિસ એ ભૂમધ્યના ચોકિયાત જોવાં હશે મિત્રરાજ્યોના હાથમાં આવી પડ્યાં અને આફ્રિકામાંની ટાલિયન સલ્તનતનો અસ્ત થયો, તેમજ પશ્ચિમ આફ્રિકામાં કરના વિસ્તાર સિવાય આફ્રિકા ખંડમાં કોઈ પણ પ્રદેશમાં રી રાજ્યોની સીધી કે આડકત્રી લાગવગ રહી નહિ.

૧૯૪૩ નું વર્ષ આમ ખૂબ જ યાદગાર નિવડ્યું. જર્મનો તે જ કહેતા હતા કે ટયુનિસ જશે તો અર્ધું યુદ્ધ જર્મની

હારી જશે એ વાત સાચી હતી. ભૂમધ્યને પશ્ચિમ છેડે જીબ્રાલ્ટર પર ખિટનનેા ઝંડો ફરકે છે. ભૂમધ્યને પૂર્વ છેડે સાઈપ્રસ, અલેક્ઝાન્ડ્રિયા અને સુએઝ ઉપર ખિટિશ ઝંડો ફરકે છે. મધ્ય ભૂમધ્યમાં માલ્ટાનો લોખંડી અણુનમ કિલ્લો ખિટનને તાબે છે અને હવે બિઝર્ટા તથા ટયુનિસનાં અત્યંત મહત્વનાં બંદરો ખિટનના હાથમાં આવતાં ભૂમધ્યમાં મિત્રરાજ્યોનું વર્ચસ્વ સ્થાપિત થયું.

ટયુનિસિયાના પતન પછી મધ્ય-પૂર્વનો સંગ્રામ પૂરો થયો. ટયુનિસિયાના પતન પછી ઇટલિનું પતન શરૂ થયું. ટયુનિસના પતન પછી થોડા જ દિવસોમાં ઇટલીના ભૂમધ્યમાંના નાના નાના ટાપુઓ પેનેટેરિયા, લેમ્પેડુસા વિગેરે મિત્રરાજ્યોએ હાથ કર્યાં. અને ૧૯૪૩ ના જુલાઈ માસમાં સીસીલી પર મિત્રરાજ્યોનું આક્રમણ શરૂ થયું. સીસીલી ઉપરના આક્રમણની સાથે જ ઇટલીના ફેસિસ્ટ આગેવાનો વચ્ચે ફાટપુટ ઊભા થઈ અને સીસીલીમાં મિત્રરાજ્યો સાથે ગુપ્ત મસલતો શરૂ થઈ. આ દરમિયાન રોમ પર બોંબમારો થયો. આ બોંબમારોથી મુસોલિનીને છેલ્લો ફટકો પડ્યો; કેમકે રોમ પરનો બોંબમારો એ એકલા ઇટલીની પ્રજા માટે નહિ પણ સમગ્ર યુરોપનો પ્રજાને માટે કારમા આઘાતરૂપ હતો. રોમ એ ખ્રિસ્ત ધર્મનું અને ખ્રિસ્ત સંસ્કૃતિનું કેન્દ્ર છે. એટલે રોમ પર બોંબમારો થતાં જ ઇટાલિયન પ્રજા ખળભળી ઊઠેલી અને તા. ૨૫મી જુલાઈએ ઇટલીના રાજા વિટકર ઇમિન્યુ-અલે મુસોલિનીને કેદ કર્યો. આ રીતે ઇટલીના સરમુખસાર અને રોમન સદ્ગતનતાનાં સ્વપ્નાં સેવનાર બનાવટી સીઝર મુસોલિનીની ૨૦ વર્ષની કારકિર્દીનો કરણુ અંતમ આવી ગયો. મુસોલિનીનું પતન એ કોઈ રાજવીના પતન કરતાં પણ વધુ અર્થસૂચક હતું; કેમકે મુસોલિનીનું પતન એટલે લોકશાહી વિરોધી ફેસિસ્ટ સિદ્ધાંતોનું પતન. મુસોલિનીનું પતન એ ફેસિસ્ટવાદનું પતન અને લોકશાહીના વિજય રૂપ છે. આજે યુરોપનું યુદ્ધ એ મુદ્દોની ભૂખમાંથી ઊભું થયું



મુસોલિની

રેશમન શહેનશાહત સ્થાપવાનાં જેનાં સ્વપ્નાં ધૂળમાં મળ્યાં.

છે. પરંતુ એ આખાએ યુદ્ધની જૂમિકા તો એક તરફ સામ્યવાદના પ્રત્યાઘાતરૂપે પ્રગટ થયેલા ફેસિસ્ટવાદ અને લોકશાહી વચ્ચેના સંઘર્ષભૂમિથી થઈ હતી.

યુરોપનું યુદ્ધ એ તો સિદ્ધાંતોનું યુદ્ધ છે. ઝારશાહીમાંથી સામ્યવાદ પ્રગટ થયો. શાહીવાદ અને મૂડીવાદ સામે સમાજવાદ પ્રગટયો અને સામ્યવાદ સામે ફેસિઝમ પ્રગટ થયો. અને આ સામસામાં બેઠાના સંઘર્ષભૂમિથી સરમુખત્યારશાહી અને લોકશાહી બે વચ્ચે ધર્ષભૂમિનું. આ દૃષ્ટિએ મુસોલિનીનું પતન એ હિટલરના પતનની પૂર્વભૂમિકા અને લોકશાહી મિત્રરાજ્યોના અંતિમ વિજયના પ્રથમ પગથિયા રૂપ ગણી શકાય.

મુસોલિનીના પતન બાદ ઇટલીના નવા વડા વજર માર્શલ બેડોગ્લીઓએ મિત્રરાજ્યો સાથે હાથ મીલાવ્યા. ઇટલીએ હથિયારો મૂક્યાં અને મિત્રરાજ્યોએ ઇટલિયન આક્રમણ કર્યું. હિટલરે પણ ચમત્કારિક સાહસ કરીને મુસોલિનીને છોડાવ્યો અને મુસોલિનીના હાથ નીચેના ઇટલિમાં ફેસિસ્ટ સરકાર રચી. તે પછી ઇટલિમાં યુરોપની મુકિત માટેનો ઘોર સંગ્રામ શરૂ થયો. હિટલરે મિત્ર રાજ્યોનો પડકાર ઉપાડી લીધો અને ફિલ્ડ માર્શલ રોમેલ અને જનરલ કેસલરીંગને ઇટલીમાં પ્રવેશ સેનાઓ સાથે મોકલ્યા. આકાશ, ધરતી અને સાગરમાં ભયાનક સંગ્રામ જાગ્યો. સાલેર્નો નજીક, ગયા મહાયુદ્ધના ગેલીપોલીના જંગને વિસરાવે તેવો ઘોર સંગ્રામ થયો. ઇટલિને પૂર્વ કાંઠે મોન્ટગોમેરીની સરદારી નીચે આઠમી બ્રિટિશ ફોર્સ અને પૂર્વ કાંઠે બાહોશ અમેરિકન સેનાપતિ ઇશિન હોવરની સરદારી નીચે પાંચમી અમેરિકન ફોર્સે ધસારો કર્યો. ૧૫ દિવસના પ્રયાસ પછી નેપલ્સ મિત્રરાજ્યોના હાથમાં આવ્યું અને રોમ નગરનું યુદ્ધ શરૂ કર્યું. આ દમ્યાન હિટલરે સેન્ટ્રો નદીના વિસ્તારમાં સ્થિયાળુ મોરચો સ્થાપિત કર્યો અને ૧૯૪૩ના ડીસેમ્બરની શરૂઆતના દિવસોમાં એ મોરચા બેઠવા માટે મિત્રરાજ્યોના જંગી ધસારાઓ શરૂ થઈ ગયા છે, અને જર્મન સ્થિયાળુ મોરચો કેટલેક સ્થળે પાછો પણ હઠાવવો પડ્યો છે.

## રશિયન સંગ્રામ

**તા.** ૨૩મી ઓગસ્ટ ૧૯૩૯ના રોજ જર્મની અને રશિયા વચ્ચે બિનઆક્રમણના કરારો થયા. તે પછી પોલેન્ડનો પરાજય થતાં તેની, જર્મની અને રશિયા વચ્ચે બહેંચણી થઈ, તે આપણે અગાઉ જોઈ ગયા છીએ. ત્યારબાદ આદિતક દેશો ઇસ્ટોનિયા, લેટવિયા અને લીથુઆનિયાએ, રશિયા સાથે પરસ્પર સહાય કરવાના કરારો કર્યા અને આદિતક સમુદ્રમાંના કેટલાક મહત્વના ટાપુઓ રશિયાને સુપ્રત થયા. તે પછી ફિન્લેન્ડનું યુદ્ધ થયું જેનો અહેવાલ અગાઉ આપેલો છે. જુલાઈ ૧૯૪૦માં રશિયાએ રમાનિયા



—स्टालिन—

रशियानो सर्वसत्ताधीश  
 “लो ज़्डी पु रु प”

પાસેથી બેસારેખિયા લઈ લીધું, પરંતુ રશિયાની આ પશ્ચિમ તરફની આગેકૂચથી હિટલર ભડકી ગયો અને તેણે તુરતજ જૂન ૧૯૪૧માં રશિયા સાથેના બિનઆક્રમણના કરારોનો ભંગ કરીને રશિયા ઉપર આક્રમણ શરૂ કર્યું. હિટલરને એવો ભય લાગ્યો કે જે રીતે રશિયા આગળ વધી રહ્યું છે તે રીતે તે જર્મન સામ્રાજ્યના વિસ્તારને ગળી ગયા વિના રહેશે નહિ, એટલે તેણે રશિયા ઉપર આચિંત આક્રમણ કર્યું. ભયાનક વીજળિક વેગથી રશિયાના બે હજાર માઇલના મોરચા ઉપર પ્રચંડ આક્રમણ શરૂ કરી દીધું.

તા. ૨૨મી જૂન ૧૯૪૧નો આ દિવસ યુરોપી યુદ્ધનો એક મહાન ઐતિહાસિક અને ક્રાંતિકારી દિવસ ગણાશે. તે દિવસે જર્મનોએ ફિન્લેન્ડ, રૂમાનિયા અને હંગેરીનાં સંયુક્ત લશ્કરોની સહાય લઈને રશિયા ઉપરનું આક્રમણ આરંભ્યું. વચનો તોડવાં, કરારો તોડવા એ સર્વ તો હિટલરને માટે સ્વાભાવિક હતું. તેણે રિયનટ્રોપના પ્રયાસથી રશિયા સાથે કરેલા કરારોને બે વર્ષ પછી પૂરાં થયાં ન હતાં ત્યાં તો કરારો તોડી નાંખ્યા. હિટલરે રશિયા ઉપર કૂચ શરૂ કરી તે દિવસે જાહેર કર્યું હતું કે, “ મહારાજવનનો આ સૌથી કારમી કટોકટીનો પ્રસંગ છે—સૌથી કારમો નિર્ણય છે.” હિટલરે અગાઉ કોઇપણ યુદ્ધમાં આટલી અચોક્કસ મનોદશા દેખાડી નહતી; એટલે તેને ન છૂટકે આ સાહસ હાથ ધરવું પડ્યું.

ચિટનનો રશિયા ખાતેનો એલચી સર સ્ટેડ્ડ ક્રીપ્સ રશિયા અને જર્મની વચ્ચે ભંગાણ પડાવવામાં કોઈ અચૂક મુત્સદ્દીગીરી-ભર્યો ભાગ ભજવી ગયો અને જર્મની તથા રશિયા વચ્ચે મન ઊંચાં થયાં અને આખરે એ બે દેશો મિત્ર મટીને દુરમન થયા. જો કે બોલ્શેવિકમનો નાશ કરવાનો હિટલરનો સંકેપ તો હતોજ અને યુરોપી રાજ્યોના સહકારથી તે રશિયાનો સર્વનાશ કરવાનો મનોરથ ધરમૂળથી સેવી રહ્યો હતો. છતાં મ્યુનિચના કરારો પછી.



ખિટન સાથે અથડામણનો ભય ઊભો થયો છે એમ હિટલર માનો રહ્યો હતો. એટલે પ્રથમ યુરોપના પ્રશ્નનો નિકાલ ક્યાં બાદ રશિયા પર આક્રમણ કરવાની તેની નેમ હતી અને તેથી તેણે કેવળ સગવડ ખાતરજ રશિયા સાથે કરારો કર્યા હતા. ફ્રાન્સના પતન બાદ હિટલર ખિટન ઉપર આક્રમણ કરવાની તજવીજમાં હતો. પરંતુ તેને લાગ્યું કે જો પોતે ખિટન ઉપર ચઢાઈ કરશે તો રશિયા જર્મની ઉપર તૂટી પડશે અને તેથી જ તેણે પ્રથમ રશિયાને હરાવવાની નેમથી ઓચિંતું આક્રમણ કર્યું. બન્ને દેશો વચ્ચે કદી પણ પરસ્પરનો વિશ્વાસ તો હતોજ નહિ, એટલે રશિયા ઉપરનું જર્મન આક્રમણ સ્વાભાવિકજ હતું. અને રશિયાએ પણ તૈયારીઓ સંપૂર્ણપણે કરી રાખેલી હતી, છતાં હિટલરે જે વખતે રશિયાને ભૂલાવામાં નાંખીને ઓચિંતું આક્રમણ કર્યું તે વખતે રશિયા કંઈકે અસાવધ હોવાથી જર્મનો રશિયન સરહદમાં ધૂસી ગયા અને રશિયાને યુદ્ધના આરંભમાં રક્ષણાત્મક મોરચો રચવો પડ્યો. ગમે તેમ પણ રશિયા ઉપરના આક્રમણથી ખિટન ઉપરની હિટલરની ચઢાઈની મોજના દીલમાં પડી.

શરૂઆતમાં જર્મન ધસારાઓ નીચે મુજબ બહેંચાયા હતાઃ (૧) ફિન્લેન્ડને મોરચે લાડોગા અને ઓનેગા સરોવર વચ્ચે મુર્મન્સ્ક રેલ્વેલાઈન ઉપર આક્રમણ (૨) કારેલિયન સંયોગી-ભૂમિદ્વારા લેનિનગ્રેડ તરફ (૩) મધ્ય મોરચો જે સૌથી જંગી મોરચો હતો અને જે લેનિનગ્રેડથી યુકેન સુધી પથરાયેલો હતો. જર્મનો લેનિનગ્રેડ, મોસ્કો, કીવ અને ઓડેસા એ ચાર મથકો હાથ કરવા માંગતા હતા. જર્મનોનો ખરો ધસારો આ મધ્યમોરચા ઉપર મંડાયો હતો. રશિયા હસ્તકના પોલેન્ડને વીધીને મીન્સ્ક, સ્મોલેન્સ્ક, ગ્રીટોમિર વગેરે મથકો જર્મનોએ હાથ કરી લીધાં. પરંતુ લેનિનગ્રેડ, મોસ્કો, કીવ, ઓડેસા એ ભુલાઈ ૧૯૪૧ની સાલ સુધી રશિયાના હાથમાંજ રહ્યાં.

ઓગસ્ટ ૧૯૪૧ માં જર્મનીએ નોવોગોરોડ, ખેરસન, નીપરોપેટ્રોવસ્ક અને ઓડેસા હાથ કર્યાં. સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૧ માં જર્મનીએ કીવ લીધું અને ખાર્કોવ પર ચઢાઇ શરૂ કરી. ઓક્ટોબર ૧૯૪૧ માં મોસ્કો સામેનો જર્મનીમાં પ્રચંડ ધસારો શરૂ થયો. લયાનક હવાઈ હુમલાઓ પણ શરૂ થયા. તે પછી જર્મનીએ ખાર્કોવ લીધું, સ્ટેલિનો લીધું, રોસ્ટોવ લીધું, ક્રિમિયામાં પ્રવેશ કર્યો અને બે મહિનાના ઘેરા પછી ઓડેસા પડ્યું. રશિયનોનો સામેનો દિનપ્રતિદિન મજબૂત બનતો જતો હતો છતાં હિટલરની ફેાળે આગળ વધતી જતી હતી. નવેમ્બર ૧૯૪૧ માં મોસ્કો-લેનિનગ્રેડ રેલ્વે કપાઈ ગઈ અને લેનિનગ્રેડનો ઘેરો શરૂ થયો.

તે પછી ડીસેમ્બર ૧૯૪૧ માં રશિયનોએ શિયાળાનું પ્રત્યાક્રમણ શરૂ કર્યું. બાહોશ રશિયન સેનાપતિ ટીમોશોકોએ રોસ્ટોવ ફરી હાથ કર્યું અને યુક્રેન ઉપર ધસારો કર્યો અને ટગનરોગ વટાવીને આગળ ધસ્યો. આ દરમિયાનમાં સેઆસ્ટોપોલનો વિશ્વવિખ્યાત ઘેરો મંડાયો અને ઠેક જુલાઈ ૧૯૪૨ સુધી આ ઘેરો કાયમ રહ્યો. આખરે જર્મનીના લયાનક હુમલા પછી ભસ્મ-રૂપ બનેલો સેઆસ્ટોપોલનો કિલ્લો તેમના હાથમાં આવ્યો. સેઆસ્ટોપોલની શહાદતમાંથી રશિયાના વિજયની જ્વાળાઓ પ્રગટ થઈ.

આ દરમિયાન તા. ૭ મી ડીસેમ્બર ૧૯૪૧ ના રોજ જાપાને યુદ્ધમાં ઝંપલાવ્યું. તે દિવસે જાપાને પર્લ હાર્બર ઉપર હુમલો કર્યો; પરિણામે અમેરિકા અને બ્રિટને જાપાન સામે યુદ્ધ બહેર કર્યું અને અમેરિકા સમગ્ર ધરી મંડળોનું સત્તાવાર રીતે શત્રુ બન્યું. અને જર્મની, ઇટેલી તથા જાપાન સામે આમ યુરોપ, એશિયા, આફ્રિકા અને ઓસ્ટ્રેલિયા તથા આટલાંટિક અને પેસિફિકમાં પ્રચંડ મોરચાઓ ચલાયા. યુરોપી યુદ્ધ આ રીતે હવે વિશ્વયુદ્ધ બની ગયું.

ડીસેમ્બર ૧૯૪૧ ના આરંભમાં જર્મન આક્રમણકારી મોરચો તૂટી પડ્યો. રશિયનોએ મધ્ય મોરચે લગભગ ૩૦૦

માર્ધલ સુધી જર્મનીને પાછા હઠાવ્યા. રશિયનો ઠેઠ સ્મોલેન્સ્કની નજીક આવી પહોંચ્યા, તેમજ રેઝેવ અને વ્યાઝમા ખાતેનાં જર્મન થાણાંઓ પણ ભારે લયમાં આવી પડ્યાં.

ડીસેમ્બર ૧૯૪૧ થી મે ૧૯૪૨ સુધી રશિયન ધસારે ચાલુ રહ્યો અને તેમણે ધણાંખરાં મહત્વનાં કેન્દ્રોને જર્મનીના હાથમાંથી છોડાવ્યાં. ત્યારબાદ મે માસમાં હિટલરનું ગ્રીષ્મ આક્રમણ શરૂ થયું. જર્મનો ડોનેઝ નદી ઓળંગીને આગળ ધસ્યા. જુલાઈ માસમાં રોઆસ્ટોપોલ પડતાં કર્ચ ઉપર જર્મન વર્ચસ્વ સ્થપાયું. ખાર્કોવ અને કુર્સ્ક ખાતેથી યુક્રેન ઉપર જર્મનીનાં જંગી આક્રમણો મંડાયાં. વોરોનેઝ તરફ ધસતી જર્મન ફાળેનો એક ભાગ ડોન નદી ઓળંગી આગળ વધ્યો અને સ્ટેલિનગ્રેડનો જંગ શરૂ થયો. ત્રણ બાજુથી સ્ટેલિનગ્રેડને ઘેરો ઘાલવામાં આવ્યો.

આ ઉપરાંત જુલાઈ ૧૯૪૨ માં રોસ્ટોવ હાથ કરીને જર્મન ફાળેને કોકેસસમાં દાખલ થઈ અને કાશ્નોદર હાથ કરી નોવોરોસિસ્ક પર દુમલો કર્યો. નોવોરોસિસ્ક પણ પડયું. ત્યારબાદ બાકુના તેલના કૂવાઓ તરફ જર્મન ધસારો મંડાયો. માઈકોપના તેલના કૂવાઓ જર્મનીના હાથમાં આવ્યા અને ગ્રોઝનીના તેલના કૂવાઓ તરફ ધસતી જર્મન ફાળે ટેરેક અને મોઝડોક આગળ થંભી ગઈ.

ત્યારબાદ જગવિખ્યાત સ્ટેલિનગ્રેડનો જંગ શરૂ થયો. ઇતિહાસે નહિ જોયેલો, નહિ સાંભળેલો એવો ઘોર જંગ સ્ટેલિનગ્રેડને ફરવાજે મંડાયો. હજારો વિમાનો, હજારો ટેન્કો અને પ્રચંડ તોપખાનાંઓ સાથે હિટલરે સ્ટેલિનગ્રેડ હાથ કરવા પ્રયાસો કર્યા પણ સ્ટેલિનગ્રેડ ન પડયું અને નવેમ્બર ૧૯૪૨થી હિટલરની ફાળેની પીછેહઠ શરૂ થઈ.

૧૯૪૨ની આખરે રશિયન મોરચાની સ્થિતિ નીચે મુજબ હતી:

(૧) તીખનીવ લાલસેનાએ પાછું લીધું અને જર્મનોને વોદખોવ નદી સુધી પાછા હઠાવ્યા.

(૨) દક્ષિણે સરેવર અને ઓરેલની વચ્ચે રશિયનોએ ૩૦૦ માઇલ સુધી આગેદુર્ય કરી અને સ્મોલેન્સ્ક તથા રેઝેવની નજીક તેઓ આવી પહોંચ્યા.

(૩) દક્ષિણ મોસ્કો ઓરેલથી ખાર્કોવની દક્ષિણ સુધીના વિસ્તારમાં આવેલી મુખ્ય રેલ્વે જર્મનોએ હાથ કરી; જ્યારે તેની દક્ષિણે રશિયનોને મહાન વિજયો મળ્યા.

(૪) ડોન નદીના વિસ્તારમાં જર્મનોએ ખાર્કોવ હાથ કર્યું. વોરેનેઝનો જંગ થયો. જર્મનોએ ડોન નદી ઓળંગી અને એક તરફ સ્ટેલિનગ્રેડ અને બીજી તરફ કોકેસસ ઉપર આક્રમણ કર્યું.

(૫) ડોન નદીના વળાંકમાં અને સ્ટેલિનગ્રેડમાં ઐતિહાસિક યુદ્ધ થયું અને જર્મનોનો ભયાનક વિનાશ થયો.

(૬) કોકેસસના યુદ્ધમાં રોસ્ટોવથી આગળ વધી જર્મનોએ નોવોરોસિસ્ક લીધું, કઝોદર લીધું, માઇકોપ લીધું અને કોકેસસનું ગ્રેઝોનીનું તેલનું ક્ષેત્ર ભયમાં આવી પડ્યું; તેમજ બાકુ ઉપર પણ ભય ઉપસ્થિત થયો.

પરંતુ ૧૯૪૩માં રશિયાનાં પ્રત્યાક્રમણો ખૂબજ બળવાન નીવડ્યાં. દુનિયાને આશ્ચર્યમુગ્ધ કરી નાંખે એવા મહાન વિજયો ૧૯૪૩ માં રશિયાને સાંપડ્યા અને હિટલરની ફાજોને ઝડપી પીછેહઠ કરવી પડી. અને પવિત્ર વોલ્ગા નદીનાં નીર નાઝીઓના રક્તથી અભડાયા પિનાનાં જ રહી ગયાં.

મોસ્કો અને લેનિનગ્રેડ હાથ કરવાની હિટલરની વાતો હવામાં પીગળી ગઈ. સ્ટેલિને શરૂઆતમાં જ કહ્યું હતું કે, જર્મન સેના મોસ્કોની પશ્ચિમે જ રહેશે, તે મુજબ જર્મન સેના ત્યાં જ અટકી-જો કે સાવચેતી રૂપે રશિયનોએ રાજધાની યુરલ વિસ્તારમાં ક્યુબિશેવમાં ખસેડી હતી છતાં સ્ટેલિનને પોતાના મહારથીઓ



પ્રે. રૂઝવેલ્ટ

જેની મુત્સદીગીરીએ યુધ્ધના  
રંગ પલટાવી નાખ્યા

ટિમેશોકો અને બીજાઓમાં અખૂટ વિશ્વાસ હતો અને તેને પોતાની શક્તિમાં અચળ ભરોસો હોવાથી આજે પણ તે મોસ્કોમાં જ રહ્યો છે અને યુદ્ધનું જનતાંત્ર સંચાલન કરે છે. સ્મોલેન્સ્ક અને રેઝોવ રશિયાના હાથમાં આવતાં શ્વેતરશિયાનો મોટો ભાગ લાલસેનાએ છતી લઇને હવે પોલેન્ડની દિશામાં આક્રમણ લંબાવ્યું છે. મધ્ય મોરચે ખાર્કોવ, કુસ્ક, ક્રિયાનસ્ક, સ્ટેલિનો, બાયલોગોરોડ, કેમનશુગ વગેરે મહત્વનાં મથકો રશિયાએ ઝડપી લીધાં. રોસ્ટોવ પણ રશિયાના હાથમાં આવી પડ્યું; અને છેલ્લે ખાર્કોવનું પાટનગર કીવ પણ તા. ૬મી નવેમ્બરે હાથ કર્યું. આ ઉપરાંત રશિયાએ ક્રાકેસસનો ધણોખરો પ્રદેશ જર્મનીના હાથમાંથી ઝૂંટવી લીધો. નોવોરોસિસ્કનું બંદર પણ હવે રશિયાના હાથમાં આવ્યું. ક્યુબાનનો લગભગ બધોજ પ્રદેશ રશિયાએ લીધો. દક્ષિણ તુપાસેની આસપાસના નાનકડા પ્રદેશમાં જર્મન ફોર્સે સપડાઈ ગઈ અને હવે તે ફોર્સે કર્ચની સામુદ્રધુનિ ઓળંગી નાસભાગ કરી રહી છે. ક્રિમિયામાં પેરેકોપનું ચાલું પણ રશિયાના હાથમાં આવી પડ્યું છે. આ રીતે યુક્રેન, ક્રાકેસસ, ક્રિમિયા અને કર્ચમાં જર્મન પરાજિતોની પરંપરા રચાઈ.

પોલેન્ડથી લેનિનગ્રેડની દિશામાં હિટલર ૩૦૦ માઈલ આગળ વધ્યો હતો; મોસ્કોની દિશામાં ૫૦૦ માઈલ આગળ ગયો હતો; સ્ટેલિનગ્રેડની દિશામાં ૮૦૦ માઈલ આગળ વધ્યો હતો અને ક્રાકેસસની દિશામાં ૧૦૦૦ માઈલ આગળ ગયો હતો. અને હવે નાઝી આગેદૂરમાંથી ક્રાકેસસની દિશામાં હિટલર ૭૦૦ માઈલ પાછો હટ્યો છે; સ્ટેલિનગ્રેડથી ૬૦૦ માઈલ પાછો હટ્યો છે. મોસ્કોની દિશામાં તે ૨૫૦ માઈલ અને લેનિનગ્રેડની દિશામાં ૧૦૦ માઈલ પાછો હટ્યો છે.

આમ છતાં હજી પીછેહઠથી જર્મન હરોળોમાં ભંગાણ નથી પડ્યું. અને સ્ટેલિનની મુખ્ય નેમ પણ એજ છે કે, જર્મનો

આગળ આવે કે પીછેહઠ કરે તેને બદલે જર્મન મોરચો છિન્નભિન્ન કેમ થાય તેનીજ યોજના કરવી.

૧૯૪૧માં રશિયા ઉપર આક્રમણ થયું ત્યારથી દર ઉનાળામાં હિટલરને વિજયજ મળતો હતો. પરંતુ ૧૯૪૩ના ઉનાળામાં ઉલ્ટીજ પરિસ્થિતિ થવા પામી અને હિટલરને મોટામાં મોટા પરાજયો ૧૯૪૩ના ઉનાળા દરમ્યાનજ મળ્યા.

આમ છતાં હિટલરની પીછેહઠ પાછળ ટ્રાઈબેલ હોય એમ પણ કેટલાક માને છે. કેટલાકની માન્યતા એવી પણ હતી કે જર્મનો જે પોલેન્ડ સુધી પાછા હકશે તો પછી રશિયા અને જર્મની વચ્ચે સંધિ થશે. કેટલાક એમ માનતા હતા કે, જર્મની અને રશિયા વચ્ચે સુલેહના પ્રયાસો થયા હતા પણ રશિયાને યુકેન પાછું આપવાની હિટલરે ના પાડવાથી વાટાઘાટ પડી ભાંગી. કેટલાક એમ માને છે કે, નવેમ્બર ૧૯૪૩ની આખરે જર્મનોએ કિવ હાથ કરવા માટે જે જંગી ધસારો શરૂ કર્યો છે અને જેને પરિણામે ઝીટોમિર અને ખીન્ન કેટલાંક મથકો રશિયાને છોડી દેવાં પડ્યાં છે તે ધસારામાં જે હિટલર ફાવશે અને કિવ જે ફરી જર્મનોના હાથમાં જશે તો તો રશિયનો સુલેહ સ્વીકારશે. કેટલાક એમ માને છે કે, ૧૯૪૩ના ઓક્ટોબરમાં જે મોસ્કો પરિપટ્ટ ન મળી હોત તો જર્મની અને રશિયા વચ્ચે સુલેહ થઈ ચૂકી હોત.

આ બધી તો કલ્પનાઓ છે. ખરી હકીકત તો એ છે કે રશિયાની નિર્બળતા ઉપર અને રશિયાની પ્રગ્લને નાહિંમત બનાવવા ઉપર મદાર બાંધીને અને રશિયાની લશ્કરી તૈયારીઓ પુરતી નથી એવી ધારણાથી હિટલરે ૧૯૪૧માં આક્રમણ શરૂ કર્યું હતું. હિટલરના વિજયની આખીએ ચાલી તેના “વેગ” ઉપર હતી. જે વીજળિક આક્રમણથી તેણે પશ્ચિમ યુરોપ જીતી લીધું તેજ વીજળિક આક્રમણથી તે રશિયાની કરોડ તોડી

પાડવા માંગતો હતો, પણ તે ફાળ્યો નહિ. ઉત્તર મહા-  
સાગરથી કાળા સમુદ્ર પર્યંત ૨૦૦૦ માઈલનો માર્ગનો  
રશિયન સરકારી તાકાતને તેણે છિન્નભિન્ન કરવા  
ધારી હતી અને હજારો ટેકો, હજારો તોપો અને હજારો  
વિમાનો સહિત અર્ધા કરોડની રાક્ષસી ફાજોથી તેણે  
બેચાર માસમાં લાલ સેનાનો વિનાશ કરવા ધારેલો  
પણ લેનિનના ભવ્ય આત્માની પ્રેરણા પામેલી અને  
સ્ટેલિનના અપાર પ્રેરકબળથી પ્રોત્સાહન પામેલી રશિ-  
યન પ્રજાએ હિટલરની વીજળિક ગતિને થંભાવી દીધી  
છે; તેની લડાયક તાકાતને પ્રાણઘાતક ફટકો માર્યો છે.  
અને જર્મન સૈન્ય તથા જર્મન પ્રજાના નૈતિકબળને  
સખ્ત ફટકો માર્યો છે. અને હવે તો રશિયામાં કારમો  
શિયાળો શરૂ થયો છે એટલે હિટલરના સૈન્યની ભારે  
કુર્દશા ઊભી થશે એમ જણાય છે. આ સંજોગમાં રશિયા  
અને જર્મની વચ્ચે મુલેહની શક્યતા લગભગ નહ  
અચેલી જણાય છે.





## કાસાબ્સાન્કાથી તેહરાન

૧૯૪૩ નું વર્ષ એ વિશ્વયુદ્ધનું સૌથી ઐતિહાસિક વર્ષ નીવડ્યું છે. ગયા મહાયુદ્ધમાં જેમ ચોથું વર્ષ નિર્ણયાત્મક નીવડ્યું તેજ પ્રમાણે સંપૂર્ણપણે નહિ તો અમુક પ્રમાણમાં પણ ૧૯૪૩ નું વર્ષ નિર્ણયાત્મક તો નીવડ્યું જ છે. તા. ૭ ડીસેમ્બર ૧૯૪૧ના રોજ અમેરિકાએ વિશ્વયુદ્ધમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારથી તેણે ખિટનને સરંજામ અને સાધનો મોટા પ્રમાણમાં પૂરાં પાડવા માંડ્યાં. તે ઉપરાંતમાં જર્મની અને તેના તાબાના પ્રદેશો પર ઔપમારે ચલાવવામાં અમેરિકન જંગી વિમાનો ખૂબ જ કામ આવી ગયાં.

આ ઉપરાંતમાં પેસિફિકના યુદ્ધમાં તો અમેરિકાએ સૌથી મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે. જે કે આજનું વિશ્વયુદ્ધ સાતે સાગર અને પાંચે ખંડ ઉપર પથરાઇ ગયું છે પરંતુ પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં પેસિફિકના યુદ્ધ અને એશિયાઈ યુદ્ધ સંબંધી આપણે ઊંડા ન જિતરતાં અમેરિકાના યુદ્ધપ્રવેશ સાથે યુરોપી યુદ્ધને લાગેવળગે છે તેટલી જ ખાખતો લક્ષમાં લઈશું. અમેરિકાએ યુદ્ધપ્રવેશ કર્યા બાદ અમેરિકા ખંડમાં નાનાં મોટાં ૩૦ રાજ્યો પણ મિત્રરાજ્યોમાં સામેલ થયાં. અને અમેરિકાની ફેળેએ દરિયાઈ, હવાઈ તેમજ ખુશ્કી મોરચાઓ ઉપર સારો ભાગ લીધો છે. પરંતુ તે ઉપરાંતમાં ચર્ચિલ, રૂઝવેલ્ટ વચ્ચે ૧૯૪૩ ની આખર સુધીમાં દશેક વખત મુલાકાત થઈ છે, જેમાં યુદ્ધસંચાલન અને યુદ્ધોત્તર રચનાને લગતા વ્યાપક નિર્ણયો થયા છે; તેમજ આકલાંટિક ચાર્ટરનું ખતપત્ર અને બીજા અનેક મુત્સદીગીરીના નિર્ણયો પણ થયા હતા.

આ સર્વ મંત્રણાઓમાં ૧૯૪૩ ના વર્ષમાં થયેલી મંત્રણાઓ સૌથી મહત્વની નીવડી છે; કેમકે ૧૯૪૨ ની આખર સુધી મિત્ર-રાજ્યોની વ્યૂહરચના જે મુખ્યત્વે કરીને બચાવાત્મક હતી તે ૧૯૪૩ માં પરિવર્તન પામીને આક્રમણકારી બનવા પામી અને એ વ્યૂહરચનાને પરિણામે કાસાબ્લાન્કા, કિયોસ્કો, મોરકો, કેરો અને તેહરાન એમ પાંચ મહત્વની પરિષદો થઈ.

૧૯૪૩ ના મે માસમાં ટયુનિસનું આખરી યુદ્ધ ખેલાતું હતું તે વખતે કાસાબ્લાન્કા ખાતે ચર્ચિલ અને રૂઝવેલ્ટ વચ્ચે મંત્રણાઓ ચાલી. આ મંત્રણાઓને પરિણામે આઠાદ ફ્રેન્ચો વચ્ચેના આંતરિક મતભેદો દૂર કરવામાં આવ્યા અને ફ્રેન્ચ રાષ્ટ્રીય સમિતિની સ્થાપના કરવામાં આવી. યુરોપના ભાવિ નિર્ણયમાં આ સમિતિ ખૂબ જ મહત્વની હોવાથી એ સમિતિની સ્થાપના અનિવાર્ય હતી, ને આઠાદ ફ્રેન્ચ આગેવાન દગોલે અને ફ્રેન્ચ સેનાપતિ જનરલ શરો વચ્ચે સમાધાન થયું. જે કે આજે જનરલ શરોને ફ્રેન્ચ



મિ. ઈડન

ચિટનનો આહોશ વિદેશમંત્રી

રાષ્ટ્રિય સમિતિમાંથી રૂપસદ મળી છે અને દગોલેની સત્તા સર્વોપરિ સ્થપાઈ છે છતાં ફ્રેન્ચ રાષ્ટ્રિય સમિતિ ( કાઉન્સિલ ) ભાવિ યુદ્ધ અને યુદ્ધોની રચનામાં મહત્વનો ભાગ ભજવશે એમાં શક નથી.

આ ઉપરાંત કાસાબ્લાન્સ્કા ખાતે ઇટલીના ફેસિસ્ટવાદનો વિનાશ કરવા માટે જે યોજના થઈ તેને પરિણામે ઇટલીનું પતન થયું.

ત્યારબાદ ઓગસ્ટ ૧૯૪૨માં કિવએક ખાતે ચર્ચિલ, કેનેડાના વડા પ્રધાન અને રૂઝવેલ્ટ વચ્ચે મંત્રણાઓ થઈ. એ પરિપક્વ બાદ જાપાન સામેના આક્રમણની પૂર્વભૂમિકા રચાઈ અને જાપાન સામે સીધું આક્રમણ લઈ જવા બંને ઉપર ચઢાઈની યોજના થઈ. અને તે ચઢાઈ માટે લોર્ડ લુઈસ માઉન્ટબેટનને દક્ષિણ-પૂર્વ એશિયાના વડા સેનાપતિ તરીકે નીમવામાં આવ્યા.

ત્યારબાદ ૧૯૪૩ના ઓકટોબરની આખરે મોસ્કો પરિપક્વ મળી જેમાં જર્મની સામે આખરી જંગની ચોક્કસ યોજનાઓ ઘડાઈ અને બ્રિટન, અમેરિકા તથા રશિયાએ યુદ્ધમાં તેમજ સુલેહમાં સાથેજ રહેવાનો એક બીજાને કાલ આપ્યો. ફ્રાન્સના પતન બાદ બ્રિટનને સમજાવો લેવા માટે રૂઝવેલ્ટે બ્રિટનમાં સુલેહના કાસદ તરીકે ગયો હતો. તે પછી જુદી જુદી રીતે હિટલરે બ્રિટનને મુદ્દમાર્ગમાંથી ખસી જવાની અને બ્રિટન જે મુરોખી મુદ્દમાંથી હાથ ઉઠાવે તો બ્રિટિશ સામ્રાજ્યને સુરક્ષિત રાખવાની બાંહેધરી આપી હતી. પરંતુ હેર હેસની મુલાકાતની પાછળ હિટલરનો ખરો આશય તો બ્રિટનની મદદથી રશિયાનો સર્વનાશ કરવાનો હતો. આ બધી હકીકતો મોસ્કો પરિપક્વ વખતે બહાર થઈ જેમાં જર્મની સાથે રશિયા અલગ સંધિ કરવા માંગે છે એવા તુક્કાઓ જર્મની ઉડાવી રહ્યા હતાં અને ગોબેલ્સ એ મતલબનો સીધો તેમજ આડકત્રો પ્રચાર પણ કરી રહ્યો હતો. મોસ્કો ખાતે બ્રિટિશ વિદેશમંત્રી ઇડન, અમેરિકન ગૃહમંત્રી

કોર્ટલ હલ, રશિયન વિદેશમંત્રી મોં. મોસોટોવ વચ્ચે બાર દિવસની લંબાણ મસલતો ચાલી. એ પરિપદમાં એક પણ મિત્રરાષ્ટ્ર અલગ સુલેહ ન કરી શકે એવો નિર્ણય થયો. તે ઉપરાંત ઓસ્ટ્રિયાની આઝાદી મંજૂર કરવામાં આવી અને ઇટલીનું લાવિવિશ્વરચનામાં સ્થાન નક્કી કરવામાં આવ્યું.

આ ઉપરાંત મિત્રરાજ્યો વચ્ચે ગાઢ સંપર્ક સાધવા માટે 'યુનાઇટેડ નેશન્સ રીલિક એન્ડ રીહેબીટેશન એસોસીએશન-યુ. એન. આર. આર. એ.'ની યોજના કરવામાં આવી; તેમજ યુદ્ધમાં, યુદ્ધ બિહીં કરનારા યુનાહિત નાઝીઓ તેમજ પરાજીત પ્રાંતઓ ઉપર અત્યાચારો ગુન્હાનારાઓ સામે યુદ્ધ બાદ કામ ચલાવવાનો નિર્ણય થયો. તે ઉપરાંત મિત્રરાજ્યો વચ્ચે યુદ્ધમાં પરસ્પર સંપર્ક જળવાય તેવું તંત્ર રચવામાં આવ્યું. અને જલ્દીથી યુરોપી યુદ્ધનો અંત લાવવાની ભૂમિકા રચવામાં આવી. આ પરિપદ પછી તુરંત જ ઓસ્ટ્રિયામાં બંડ થયાં અને જર્મનીમાં અશાંતિ ફેલાવા પામી.

તે પછી તા. ૨૨ મી નવેમ્બર ૧૯૪૩ના રોજ ઇજિપ્તના પાટનગર કેરોમાં રૂઝવેસ્ટ, ચર્ચિલ અને ચ્યાંગ-કાઇ-શેક વચ્ચે મંત્રણાઓ થઈ. આ પરિપદમાં જાપાનીઝ યુદ્ધ અંગેના નિર્ણયો થવાના હોવાથી સ્ટેસિન હાજર ન રહ્યો. કેરો પરિપદના નિર્ણયોના સંબંધમાં જણાવવામાં આવે છે કે, આ પરિપદમાં જાપાન અને તેની હકુમતના આ વિસ્તારો પર હવે જંગી દરિયાઇ, ખુશ્કી અને હવાઈ આક્રમણ કરવામાં આવશે. પહેલીજવાર મિત્રરાજ્યોની પરિપદમાં રા. સેનાપતિ ચ્યાંગ-કાઇ-શેકે હાજરી આપી હતી તે ઉપરથી જણાય છે કે, છેલ્લા સાત વર્ષથી બહાર ચીનાઈ સૈનિકો જાપાન સામે જે સામનો કરી રહ્યાં છે તેમનાં યુદ્ધકૌશલ્ય, માનવશક્તિ અને માર્શલ ચ્યાંગની અહ્મૂત કાર્યદક્ષતાનો લાભ લઇને જાપાન સામેનો જંગ તાત્કાલિક પૂરો કરવાનો ઇરાદો

રાખવામાં આવ્યો છે. આ પરિપદ સમક્ષ ચીન તરફથી માર્શલ ચાંગ-કાઇ-શેકે બર્મા રોડ કપાઇ જવાને પરિણામે ચીનને જે ભારે હાલાકી ભોગવવી પડે છે, તેનો ખ્યાલ આપીને બર્મા રોડ હાથ કરવા માટે તાત્કાલિક બર્મા ઉપર ચઢાઇ કરવાની સૂચના કરી છે. અિટન તથા અમેરિકાએ પણ ડેઠ જપાનના ઉંચરા સુધી દરિયાઇ અને હવાઈ આક્રમણ લઈ જવાની યોજના કરી છે.

ત્યારબાદ તા. ૨૭ ડીસેમ્બર ૧૯૪૩ ના દિવસે તેહરાન ખાતે માર્શલ સ્ટેલિન, ચર્ચિલ અને રૂઝવેલ્ટ વચ્ચે મંત્રણા થઈ. રશિયા અને જપાન વચ્ચે બિનઆક્રમણના કરારો હોવાથી આ આ પરિપદમાં ચાંગ-કાઇ-શેકે હાજરી આપી ન હતી અને આ પરિપદમાં જર્મની સામેના યુદ્ધને લગતા મહત્વના નિર્ણયો થયા છે. આ નિર્ણયો અંગેનું જાહેરનામું ત્રણ દિવસની ચર્ચા બાદ બહાર પડ્યું જેમાં તાત્કાલિક જર્મની સામે બે નવા મોરચા રચવાનો નિર્ણય કરવામાં આવ્યો છે. પશ્ચિમ યુરોપમાં ફ્રાન્સ ઉપર, તેમજ બાલ્કન દેશો પર એમ બે નવા મોરચા મિત્રરાષ્ટ્રો રચશે અને રશિયા, પોલેન્ડ ઉપર આક્રમણ શરૂ કરીને પોલેન્ડનું પાટનગર વૉસો હાથ કરવાનો પ્રયાસ કરશે. તેહરાન ખાતે જર્મની સામે પ્રચંડ આકાશી હુમલા કરવાનો, જર્મન સખમરિનો સામે નિર્દય દરિયાઈ યુદ્ધ ચલાવવાનો અને ઉપર જણાવ્યું તેમ જર્મની હસ્તકના પ્રદેશો પર જંગી ખુશ્કી આક્રમણ અંગેનો વ્યાપક નિર્ણય કરવામાં આવ્યો છે. આ ઉપરાંત ઇરાનની અને બીજી પરાધીન પ્રગ્નઓની આઝાદી મંજૂર રાખવામાં આવી છે; આટલી હડીકતો બહાર પડી છે. તેહરાન પરિપદ દર્મ્યાન ચોંકાવનારો અનાવ બન્યો હતો. મિત્ર રાષ્ટ્રોના મોવડીઓ જે સમયે વાટાઘાટો કરતા હતા ત્યારે સોએક જર્મન જસસો હેરતભરી રીતે તેહરાનમાં જમા થયા હતા. હિટલરની કૂટનીતિ અને કાબેલિયતનું સ્વરૂપ કેવું છે તેનો આ ઉપરથી સહજ ખ્યાલ આવે છે.

આમ કાસાબ્દાન્કાથી તેહરાન પરિષદ સુધીના સાત માસના ગાળામાં મિત્રરાજ્યોએ આખી દુનિયા ઉપર વિજય માટે જ યોતાની ભાવિ યોજનાઓ તૈયાર કરી છે.

આ બધી મંત્રણાઓના સંબંધમાં તુર્કીને ખાસ માહિતગાર રાખવામાં આવ્યું છે અને મોસ્કો અને તેહરાન પરિષદના સંબંધમાં તો તુર્કીને ખૂબ જ પરિચિત રાખવામાં આવ્યું છે. તુર્કિસ્તાનના પ્રમુખ ધનેન્નુ અને રૂઝવેલ્ટ વચ્ચે તેહરાન પરિષદ પછી મહત્વની મુલાકાત પણ થઈ છે. યુરોપી યુદ્ધમાં તુર્કીનું સ્થાન ખૂબ જ મહત્વનું છે એટલે તે સંબંધી હવે પછીના પ્રકરણમાં આપણે કાંઈક ઉલ્લેખ કરીશું.



## તુર્કી અને યુરોપ

**ગ**યા વિશ્વયુદ્ધ પછી તુર્કીએ યુરોપમાંના ઘણાં ખરા પ્રદેશ ગુમાવ્યાં. તે ઉપરાંત એશિયામાં મેસોપોટેમિયા (ઇરાક) પેલેસ્ટાઇન અને સિરિયાના મુલ્કો ગુમાવ્યા હતા. આ ઉપરાંત ડાર્ડેનલ્સની સામુદ્રધુનિની કિલ્લેબંધીઓ તોડી પાડવાની તેને ફરજ પડી હતી. પરંતુ મોન્ટ્રો કરારોને પરિણામે તેને ભૂમધ્ય તથા કાળા સમુદ્રનાં મહત્વનાં મથકો પર ફરીથી કિલ્લેબંધી કરવાની પરવાનગી આપવામાં આવી હતી. મહૂંમ કમાલપાશાએ ગયા મહાયુદ્ધના પરાજીત તુર્કીની પુનર્ગતિના કારી હતી. સને ૧૯૩૯ માં તુર્કીએ બ્રિટન



તથા ફ્રાન્સ સાથે મૈત્રીના કરારો કર્યા અને ફ્રાન્સના પતન પછી તેણે શ્વિટન પ્રત્યેની વફાદારી અત્યાર સુધી નભાવી રાખી છે. પરંતુ યુગોસ્લાવિયા અને ગ્રીસનો પરાજય થવાથી ક્રિટ અને બીજા આસપાસના એછાંયન સમુદ્રના ટાપુઓ જર્મનીના હાથમાં જઈ પડવાથી તેમજ ડોડેકનીઝ ટાપુઓ હાથમાં રાખવામાં શ્વિટનને નિષ્ફળતા મળવાથી તુર્કી, શ્વિટન પ્રત્યેની પોતાની આ વફાદારી કર્યાં સુધી જળવશે તે એક પ્રશ્ન છે અને જર્મનીની તુર્કસ્તાનને ફેડવાની તરફિયો આજે પણ ચાલુજ રહી છે. ૧૯૪૧ માં જર્મન એલચી વોન પેપનના પ્રયાસથી જર્મની અને તુર્કી વચ્ચે બિનઆક્રમણના કરારો થયા પરંતુ શ્વિટન અને તુર્કી વચ્ચેના કરારો તો કાયમજ રહ્યા હતા. આમ છતાં જર્મની અને તુર્કી વચ્ચેના કરારોનું પરિણામ એ આવ્યું કે રશિયા ઉપર જર્મનીએ આક્રમણ કર્યું ત્યારે મિત્રરાજ્યો અને રશિયા વચ્ચે સંપર્ક સાધી ન શકાયો અને તેથીજ આખરે મિત્રરાજ્યોને માટે ધરાન હાથ કરવાની ફરજ બીજી થઈ. ધરાન અને સીરિયા મિત્રરાજ્યોના હાથમાં આવી પડતાં તુર્કસ્તાનને પણ જર્મની તરફનો ભય ઓછો થયો અને તે ઉપરાંતમાં ધરાક ઉપર શ્વિટનનો કાબૂ હોવાથી તેમજ ધરાનનો અખાત શ્વિટનના હાથમાં હોવાથી બસરા-અગદાદ-બોસ્ફોરસ રેલ્વે નિર્ભય બની અને તુર્કીમાં મિત્રરાજ્યો પ્રત્યે સારી વિશ્વાસની લાગણી ફેલાવા પામી છે અને આજે તુર્કી વધુ પ્રમાણમાં મિત્રરાજ્યોની પક્ષમાં બિભેલું જણાય છે. કેરો તેમજ તેહરાન ખાતે નવેમ્બર ૧૯૪૩ ના આખરી દિવસોમાં અને ડીસેમ્બરના શરૂઆતના દિવસોમાં જે ચર્ચાઓ ચાલી છે તેમાં તુર્કસ્તાનના પ્રતિનિધિને આગ્રહપૂર્વક સામેલ રાખવામાં મિત્રરાજ્યોએ ખૂબજ ડહાપણ દેખાડ્યું છે; કેમકે રશિયા, મધ્યપૂર્વ અને બાલ્કન ઉપર સંભાવિત નવા આક્રમણની દ્રષ્ટિએ તુર્કસ્તાનનું મહત્વ અસાધારણ છે.

અને તેહરાન પરિષદ બાદ ફરીવાર કેરોમાં તા. ૪ થી ડીસેમ્બરે ફેબ્રુઆરી અને ચર્ચિલની મુલાકાત યોજાઈ. આ પ્રસંગે

તુર્કસ્તાનના પ્રેસિડેન્ટ ઇસ્મત ઇનેનુ ખાસ આમંત્રણથી પોતાના રસાલા સહિત આવી પહોંચ્યા હતા અને જગવિખ્યાત લઘ્ય પીરામિડોની છત્રછાયામાં રૂઝવેસ્ટ, ચર્ચિલ અને ઇસ્મત ઇનેનુ વચ્ચે મહત્વપૂર્ણ ચર્ચાઓ થઈ. રશિયાનો એલચી પણ હાજર હતો. પરિપક્વતા નિર્ણયો જો કે ગુપ્ત હતા છતાં હિટલરે ખૂબજ સાવધતા રાખી હતી, અને કેરો ખાતેની આ બીજી પરિપક્વ ચાલુ હતી તે દરમિયાન તેણે તુર્કીની સરહદ નજીક બલ્ગેરિયામાં જંગી ફોજો જમા કરવા માંડી. આ પરિપક્વ પછી પણ આજ એક મહિનો વીતી ગયા છતાં તુર્કીએ તટસ્થતા છોડી નથી એટલે હાલ તુરત તુર્કી પોતાની તટસ્થ રાજનીતિ છોડવા માંગતું નથી. અને કેરોથી પાછા ફરેલા તુર્કસ્તાનના સત્તાધીશોએ સ્વદેશ આવ્યા બાદ મિત્રરાષ્ટ્રોના પત્રકારો તેમજ ધરી પત્રકારોને અલગ અલગ મુલાકાત આપીને દરેકને અલગ અલગ પોતાનું દ્રષ્ટિબિન્દુ સમજાવ્યું અને તે પછી જર્મન એલચી વોન પેપને તુર્કસ્તાન મિત્રરાજ્યોના પક્ષમાં ન જિતરે તેની ખટપટ શરૂ કરી દીધી.



## સાગર પર વચસ્વ

**યુરોપી** યુદ્ધના આરંભથીજ હિટલરે સાગરની મહારાણી ખ્રિસ્તનની નૌકાતાકાત તોડી પાડવા માટે પ્રયત્ન સત્તમરિન જંગ શરૂ કર્યો હતો. યુબકીમ સુરંગ, ટોર્પિડો અને હવાઈ બોમ્બ-વર્ષાથી ખ્રિસ્તનના નૌકાદળને શસ્ત્રાતમાં તેણે ખૂબ નુકશાન પહોંચાડ્યું. પરંતુ ક્રમેક્રમે સુંવ્યવસ્થિત વળાવિયા કાફલા અને સત્તમરિન વિરોધી સાધનોથી ખ્રિસ્તનની નૌકાતાકાત વધતી ચાલી. અને તા. ૭ મી ડીસેમ્બર ૧૯૪૧ના રોજ અમેરિકા યુદ્ધમાં જોડાયા પછી તો ખ્રિસ્તનની નૌકાવિપયક સ્થિતિ ખૂબજ સુધરી.

જો કે હજુ તો ગયા ઓકટોબર માસમાં જ હિટલરના સખમરિન ઉત્પાદન અંગે ચર્ચિલે ગંભીર દરિયાઈ કરી હતી છતાં હવે મિત્રરાજ્યોની દરિયાઈ તાકાત વધુ સ્થિર બનશે અને ખાસ કરીને ઇટેલીના પતન પછી ભૂમધ્યમાં ખિટનનું અગાધિત વર્ચસ્વ સ્થપાયું છે. હિટલરની સખમરિનોતો ઉત્પાત ગમે તેવો પ્રયત્ન હોય છતાં ખિટનનો સાગરનો વ્યવહાર અટકી પડ્યો નહોતો. ભૂમધ્યમાં જ્યારે ભય હતો ત્યારે તે માર્ગ જો કે બંધ કરીને કેપ ઓફ ગુડ હોપનો માર્ગ ખિટને સ્વીકાર્યો હતો છતાં ઇટેલીના પતન પછી ભૂમધ્યનાં દ્વાર ખુલી ગયાં છે. આ ઉપરાંત ઇટેલીના પતન પછી ઇટેલીનો કાફલો સારા પ્રમાણમાં તેમજ ક્રાન્સના પતન પછી ક્રાન્સનો પણ અમુક કાફલો ખિટનને મળ્યો છે. ખાસ મહત્વની બિના તો એ છે કે સવાયાર વર્ષથી યુદ્ધ ચાલે છે છતાં ખિટનનાં નૌકા મથકો-જીબ્રાલ્ટર, માલ્ટા, સાઈપ્રસ, અલેક્ઝાન્ડ્રિયા, સુએઝ એ સર્વ અણનગ રહ્યાં છે. માલ્ટા ઉપર તો આશરે એક હજાર વખત જર્મન હવાઈ આક્રમણ થઈ ગયા છતાં ખિટનનું એ થાણું આજે પણ અખંડ બિમું રહ્યું છે. બીજી બાજુએ પ્રશાન્ત મહાસાગરમાં જાપાને અમેરિકા અને ખિટનના દરિયાઈ વર્ચસ્વને નાબૂદ કર્યું છે, ખરી રીતે ખિટનનું પેસિફિકમાં વર્ચસ્વ હતુંજ નહિ; એટલે જાપાનના આક્રમણથી અમેરિકાનું પ્રશાન્ત સાગર ઉપરનું વર્ચસ્વ ઘટી ગયું છે. તેમજ ઓસ્ટ્રેલિયાના સાગરમાં પણ શરૂઆતમાં જાપાને ન્યુગીની વિસ્તારમાં વર્ચસ્વ સ્થાપ્યું હતું પરંતુ હવે મિત્રરાજ્યોના વળતા ફટકા શરૂ થતાં ઓસ્ટ્રેલિયા નિર્ભય બન્યું છે. આમ છતાં એશિયાઈ મુદ્દો જાપાને હાથ કર્યા પછી હિંદી મહાસાગર અને પ્રશાન્તના જળમાર્ગો ખૂબજ ભયજનક બની ગયા છે.



## ૧૯૪૩ની સંધ્યાએ

**આ**મ બીપણ સંહારનાં સવાચાર વર્ષ વીતી ગયાં અને જો કોઈ ચમત્કારિક બનાવો ન બને તો આ મહાધોર યુદ્ધ ક્યાં સુધી લગ્ન્યાશે તેની આપણે કલ્પના પણ કરી શકીએ તેમ નથી. હિટલર સત્તા૩૬ થયો તેને એક દશકો વિતી થયો. આ દશ વર્ષ દરમ્યાન તેણે પોતાનાં સ્વપ્ન સિદ્ધ કરવા માટે પૂર્ણ સન્નવટ કરવા પાછળજ પોતાની શક્તિઓ ખર્ચી છે. ‘મેઇન કેમ્ફ’-‘મહારી લડત’ એ ગ્રંથમાં તેણે પોતાની જીવન સિદ્ધાન્તની જે રૂપરેખા દોરી છે તેજ રૂપરેખાને અનુસરીને તેણે પોતાનું અને જર્મન

મગન્યુ પડતાર કુટુંબ. સત્તા પર આપતાનું તથા પાતાના પ્રતિસ્પર્ધિઓને ક્યાં તો ઠાર કર્યા, ક્યાં તો નિર્મૂળ કર્યા અગર તો તેમને દેશવટો દીધો કે કારાનાસમાં ધકેલી દીધા. અને પોતાના ટેકદારોની એક સંહારક ટોળી જમાવી તે પછી તેણે આર્યત્વનો ઝંડો ફરકાવ્યો—સ્વસ્તિકનું મંગળ નિશાન ફરકતું કર્યું અને આર્યત્વને નામે ગતિશુદ્ધિના અખતરાઓ આરંભ્યા અને જર્મનીમાં પેઢીઓથી વસેલા જર્મન પ્રજાજન ગણાતા યહૂદીઓને રંજાડવાનો આરંભ કર્યો. તે સત્તા પર આવ્યો ત્યારે જર્મન પ્રજાસત્તાક પર વૉન હિન્ડનબર્ગની આણુ પ્રવર્તતી હતી પણ વૉન હિન્ડનબર્ગના મૃત્યુ પછી હિટલર રાજ્યનો કુલ શિરોમણિ—અરનશિન—ફ્યુકરરૂ બની બેઠો. જર્મન પાર્લામેન્ટ (રિશ્ટેગ)ને હીનવીચ કરીને તેણે કુલ રાજસત્તા અને સૈન્ય ઉપરનો અંકુશ હાથ કર્યો. અને તે પછી કુટિલ પરદેશનીતિ અને સંધિ વિગ્રહના કરારોનો અમર્યાદ ભંગ કરીને બલિનથી બગદાદ સુધીના પ્રદેશ ઉપર જર્મન સામ્રાજ્યના સર્જનનો પ્રયાસ તેણે આરંભ્યો, જેમાંથી આ ભયંકર યુદ્ધની જવાબાઓ ભભૂકી બીધી છે.

આજ સવાચાર વર્ષ સુધી હિટલરનું જર્મની લડી રહ્યું છે. આ યુદ્ધનું પરિપૂર્ણ વર્ણન કરતાં ગ્રંથોના ગ્રંથો ભરાય અને ઘણીખરી બાબતો આ ગ્રંથના પહેલા બે ખંડોમાં શ્રી. ડુગરસી સંપટે વિસ્તારપૂર્વક વર્ણવેલ હોવાથી હવે આ કથા આટલેથી સમેટી લેવી એજ ઇષ્ટ છે.

આ ચાર વર્ષ માનવજાતિએ લોહી, પ્રસ્વેદ અને આંસુના સાગરમાં ગાળ્યાં છે. લડાયક અને બિનલડાયક, આક્રમણકારી અને રક્ષણકારી, તટસ્થ અને પરાધીન સર્વ દેશોની પ્રજાઓના માથે ચાર વર્ષ દર્મ્યાન ચાર ચાર યુગો વીતી ગયા. ગઈ કાલનાં સમૃદ્ધ આલિશાન નગરો આજે સ્મશાનરૂપ ખંડેર બની ગયાં છે.

કલ્લોલ કરતાં માનવોથી ઊભરાતાં ભવ્ય નગરો ભસ્મના અવશેષરૂપે બન્યાં છે. ગામડાંઓ અને ખેતરોનો પણ નાશ થયો છે. ધીકતીધરાઓ પારાવાર વિનાશ કર્યો છે. ઇતિહાસમાં અગ્નેડ એવા ભયાનક વિનાશકારી યુદ્ધે જમીન, દરિયા અને આસ્માનમાંથી વિજ્ઞાનની પાંખે ચઢીને મોતની આતશબાજી ખેંચી છે. પૃથ્વી ઉપર માનવતાનો વિશ્વંશ આરંભાયો છે; સંસ્કૃતિનો વિનાશ સર્જાયો છે. પાંચે ખંડો અને સાતે સાગર ઉપર યમરાજનો વિજયવાવટો ફરકી રહ્યો છે.

આ ચાર વર્ષે જગતનાં તમામ બળો કેવળ યુદ્ધ પાછળજ કેન્દ્રિત થયાં છે. શાન્ત શહેરીઓ ક્યાં તો યુદ્ધમાં જોડાઈ ગયા કે યુદ્ધ પ્રયાસોમાં લાગી ગયા અગર તો દુશ્મનોના આક્રમણનું પીઠબળ તોડવા માટે ગોરીલા યુદ્ધના સેનાનીઓ બની ગયા. જેઓ યુદ્ધપ્રયાસમાં પ્રત્યક્ષરૂપે સામેલ ન થયા તેમને માથે પરોક્ષ બોમ્બનો આવી પડ્યા. રોજના કરોડોના ખર્ચને પ્લોંચી વળવા માટે શ્રામંતોએ, વ્યાપારીઓએ અને ઉદ્યોગપતિઓએ જંગી કરવેરા ભર્યા; ખેડૂનોએ અનાજ વધુ પકવીને અનાજના કોઠારો ભર્યા; આમવર્ગે અને મધ્યમવર્ગે કારમી મોંઘવારી, તંગી અને ભૂખમરાનાં દુઃખો વેઠ્યાં. બાળકથી માંડીને વૃદ્ધ સુધીના પૃથ્વીના દરેકે દરેક નાગરિક સ્ત્રી-પુરુષોનાં જીવન પર યુદ્ધની કાળી છાયા ફરી વળી છે. અને યુદ્ધમાં જે લાખો સૈનિકોનો નાશ થયો તેમનાં સ્વજનો નિરાધાર બન્યાં. એ સર્વસ્વભાવિ સંહારની કહાણી પણ એટલી જ દુઃખકર, એટલી જ યાતનામય, એટલી જ રોમાંચકારી નિવડી છે.

જગતનું આ દુઃખ, આ યાતનાઓ, આ મુશીબતો, લોહી, પ્રસ્વેદ, આંસુઓ, જય, પરાજય અને વિનાશનો દારૂ ગાથાઓ એ સર્વનું મૂળ એક જ માનવીની લોહીભીની મહત્વાકાંક્ષામાંથી જ જન્મ પામ્યાં છે; એ એક જ માણસને કારણે સમગ્ર દુનિયા બળબળી ઊઠી છે; એ હિટલરની આવતી કાલ કેવી હશે ?

આજે ૧૯૪૩ના વર્ષના આખરી દિવસોએ સમગ્ર માનવ-  
જાતિને હૈયે એકજ પ્રશ્ન અટવાઈ રહ્યો છે કે, માનવજાતિના  
સંહારનું આ મહાતાંડવ ક્યારે અટકશે?

એક વર્ષ પહેલાં મદોન્મત મુસોલિની પદ્મબ્રુટ થશે તેવી  
કોઈને સ્વપ્ને પણ કલ્પના હતી? પરંતુ આખરે એ મદોન્મત  
માંઘાતા આજે સત્તાના સિંહાસનેથી ઢળી ગયો છે અને હિટલરે  
જો તેને ઉગાર્યો ન હોત તો કોઈ એકાંતવાસમાં તે પોતાના  
ભૂતકાલિન પાપોનો પસ્તાવો કરી રહ્યો હોત.

અને તેવુંજ કંઈ હિટલરનું પણ શું ન બને? આજે બર્લિન  
ઉપર બયાનક વિનાશ વરસી રહ્યો છે. હમરો ટન બોંગ વરસાવીને  
તે મહાન નગરનો વિશ્વંશ ચાલી રહ્યો છે. આ ઉપરાંતમાં  
રશિયાને મોરચેથી જર્મન સૈન્યોની ભારે વિનાશ સહિત  
પીછેહઠ ચાલુ છે. ઇટલીમાં પણ હિટલરની શિયાળુ  
હરોળો આઠમી સેનાએ ભેદી છે. આ ઉપરાંત તેહરાન  
પરિપદમાં જર્મનીના કાબૂ નીચેના યુરોપ ઉપર ત્રણ બાજુથી  
આક્રમણની યોજના થઈ ચૂકી છે. એટલે મિત્રરાષ્ટ્રો તરફથી પશ્ચિમમાં  
ફ્રાન્સ ઉપર, દક્ષિણમાં બાલ્કન ઉપર અને રશિયા તરફથી પોલેન્ડ  
ઉપર આક્રમણની ભૂમિકા રચાઈ ગઈ છે. આ સવાચાર વર્ષના  
યુદ્ધ દરમિયાન મિત્રરાષ્ટ્રોનું ખરેખર પ્રત્યાક્રમણ તો છેલ્લા નવ  
મહિનાથી જ થયું છે. એટલે સાડાત્રણ વર્ષની ફેસિસ્ટ સૈન્યોની  
કૂચને પાછી વાળવા માટે હજુ ભગીરથ પ્રયાસોની જરૂર પડશે.  
છતાં જે ચર્ચિલે અમાપ સાધેનાથી સજ્જ થયેલી, સાગરની  
માફક ધસી આવતી વિરાટ જર્મન સેના સામે કેવળ લાકડાની  
તલવારથી જંગ શરૂ કરવાનું બીકું ઝડપ્યું અને જેણે સત્તનત  
અને સમગ્ર વિશ્વનાં બજો એકત્ર કરીને મહાન સંગઠન સાધ્યું તે  
ચર્ચિલ, માનવકુલના ઇતિહાસમાં નહિ જોએલાં, નહિ સાંભળેલાં  
એવાં પરાક્રમો જન્માવનાર મહાસેનાપતિ સ્ટેલિન, યુદ્ધની પળે પળ



માટે લક્ષ્મી, મનુષ્યો અને ઉત્પાદન માટેની કાચી ચીજોના ભંડાર ઠાલવીને યુદ્ધપ્રયાસને પગભર અને વેગવાન બનાવનાર રૂઝવેલ્ટ વિગેરે મહારથીઓ જરૂર હિટલરની આ લશ્કરી તાકાતને તોડી પાડશે, અને એ દિવસ હવે દૂર પણ નથી.

આ યુદ્ધની આવતી કાલ કેવી હશે? હિટલરની આવતી કાલ કેવી હશે એ પ્રશ્નનો જવાબ એટલોજ છે, કે આવતી કાલે કદાચ પૃથ્વી પર “ વોટર્સ ”ની કોઈ પુનરાવૃત્તિ થશે. યુરોપના મહાન વિજેતા વીર નેપોલિયનની સેંકડો વિજયપરંપરા એકજ વોટર્સની વેદીમાં હોમાઇ ગઈ; તેમજ હિટલરને માટે પણ કદાચ કોઈ એકજ ફટકો એવો નિર્માણ હશે કે જે દિવસે તે નેપોલિયનની માફક અગર તો માજી કેઝરની માફક પરાજિત થશે, અથવા તો મિત્રરાજ્યો લશ્કરી ગળથી, મુત્સદ્દીગીરીથી અને પ્રચારથી એક દિવસે ખુદ જર્મની અને જર્મની હસ્તકના પ્રદેશોમાં વિપ્લવની આગ પ્રગટાવશે. અને પરિણામે હિટલરને કદાચ સત્તા છોડવાનો સમય પણ લાગે અને યુદ્ધવિરામનો આરંભ થાય.

ગમે તેમ પણ ૧૯૪૮ના વર્ષમાં આ યુદ્ધનો આખરી ફેંસલો થઈ જશે એવાં ચિહ્નો સ્પષ્ટ છે. કદાચ એશિયાઈ યુદ્ધ લંબાશે, પણ યુરોપી યુદ્ધની હવે અવધ આવી રહી છે. યુરોપમાં યુધ્ધ-વિરામ તો નજીકજ જણાય છે. પરંતુ પાછી સુલેહ થતાં મહિનાઓ નિકળી જશે; કેમકે હિટલરે છતી લીધેલા રાષ્ટ્રોના નવા સીમાડાઓ અને નવી રાજકીય વ્યવસ્થાના હગાર હળવર જટિલ પ્રશ્નોનો ઉકેલ સરળ નથી. ગમે તેમ પણ ૧૯૪૩ના વર્ષની સંધ્યા યુરોપી યુદ્ધ માટે, હિટલરના જર્મની માટે, સંધ્યા સમાન નિવડે એવા સંજોગો આજે તો દરેકે દરેક મોરચાઓ ઉપર સર્જાઈ રહ્યા છે. પરંતુ આવતી કાલની આગાહી કરવી સુલભ નથી. એતો કોઈ ભવિષ્યવેત્તા હોય તો જ કરી શકે.

આ વિશ્વયુદ્ધ ખરી રીતે તો સિધ્ધાંતોના ધર્પણમાંથીજ જન્મ પામ્યું છે. ગયા મહાયુદ્ધ પછી દુનિયાના શાહીવાદને પડકારતો સમાજવાદ અને સામ્યવાદ રશિયામાં જન્મ પામ્યો, અને એ સામ્યવાદને દાખી દેવા માટે ફેસિસ્મવાદ અને નાઝીવાદનો જન્મ થયો. ગયા મહાયુદ્ધમાં રાજવીઓના મુગટો હરાઈ ગયા અને લોકશાહીનો વાવટો ફરકી રહ્યો. આ વિશ્વયુદ્ધ પ્રસંગે લોક-શાહીના સિદ્ધાંતો પર વિનાશકારી ફટકો આવી પડ્યો અને જૂની ઝારશાહીને પણ શરમાવે તેવી સરમુખત્યારશાહીનો જન્મ થયો. એટલે ૧૯૧૪ પહેલાં જેમ યુરોપમાં ઝારશાહીની આણુ વર્તી રહી હતી અને ઝારશાહીની ભસ્મમાંથી જેમ બોલ્શેવિક્ઝમ અને બોલ્શે-વિક્ઝમના પ્રત્યાઘાત રૂપે હિટલરશાહી જન્મ પામી તેજ પ્રમાણે આ મહાયુદ્ધમાંથી કાઢ નવા સિદ્ધાંતો પણ જન્મ પામશે એ ચોક્કસ છે. ક્રાંતિ, મંથન અને મહત્વાકાંક્ષામાંથીજ ૧૯૩૯નું વિશ્વયુદ્ધ ફાટી નિકળ્યું છે. આથી આ યુદ્ધ પછી જેઓને માથે ભાવી પુનર્ચના કરવાની જવાબદારી આવી પડે તેઓ એક વાત સમજી લે કે, ભાવિ પુનર્ચના શાહીવાદી તત્ત્વ વિનાની લોકશાહીના ધોરણેજ કરવી પડશે. દરેક નાનામોટા રાષ્ટ્રો, જેમણે આઝાદી ગુમાવી છે તેમની આઝાદી મંજૂર રાખવી પડશે એટલુંજ નહિ પણ આજે સંન્નેગવશાત્ જે મહારાષ્ટ્રો સ્વિટન, ફ્રાન્સ કે હોલેન્ડ કે બીજી સદતનતોની ગુલામી ભોગવે છે, તે સર્વ રાષ્ટ્રોને આઝાદ કરવાં પડશે અને દુનિયામાં સ્વતંત્ર રાજ્યોનું સમુહતંત્ર સ્થાપવું પડશે. ભાવિ પુનર્ચનામાં હિંદ અને ચીનનું સ્થાન મહત્વનું રહેવું જોઈશે. અને દુનિયાના કહેવાતા ડાહ્યા મુત્સદ્દીઓ ભલે એ વાત ન સમજે પણ ભાવી વિશ્વરચનામાં હિંદુસ્તાનનું જે સ્થાન નહિ હોય તો એ પુનર્ચના અર્થહીન અને નિર્થક નિવડવાની છે. ભાવી વિશ્વરચનામાં એક એ હકીકત પણ માન્ય રાખવી પડશે કે દરેક રાષ્ટ્ર પોતે સુખેથી જીવે અને બીજાને જીવવા દે એવી વ્યવસ્થા થવી જોઈએ; તેમજ ગયા મહાયુદ્ધમાંથી જન્મેલા નિર્માસ્ય

રાષ્ટ્રસંઘને બદલે દુનિયાની તમામ સત્તાઓને ડારી શકે એવો મહાન શક્તિશાળી રાષ્ટ્રસંઘ સ્થાપવો પડશે. પરંતુ આ વિસ્તૃત વિષયની ચર્ચામાં અત્રે નહિ ઊતરતાં આપણે એટલીજ આશ્વા રાખીશું કે ૧૯૪૪નું વર્ષ માનવજાતિ માટે કલ્યાણકારી નિવડે અને એ વર્ષમાં નવા મોરચાઓ રચાવાને બદલે હાલના બધાજ મોરચાઓ સમેટાઈ જાય અને કાયમી અને નિર્મળ વિશ્વશાંતિની સ્થાપના થાય. ૧૯૪૩ની સંખ્યાએ આપણી સૌની આજ પ્રાર્થના હોજે.

તા. ૩૧ મી ડીસેમ્બર ૧૯૪૩



પ રિ શિ ષ્ઠ :

( ૧ )

૧૯૩૩ થી ૧૯૪૨

સુધીના

મુખ્ય બનાવોની નોંધ



૧૯૩૩

ગન્યુઆરી—હેર ઍડોલ્ફ હિટલર ચેન્સેલર થાય છે.

ફેબ્રુઆરી—પાર્લામેન્ટ ( રિસ્ટેગ ) ના અગ્નિ લગાડવાના પ્રયત્નોના ઓઠા નીચે જર્મનીના નાઝીઓ સંપૂર્ણ સત્તા પોતાના હાથમાં લે છે.

ઑક્ટોબર—જર્મની શસ્ત્રસંન્યાસની પરિષદમાંથી ખસી જાય છે. રાષ્ટ્રસંઘમાં રાજીનામું આપવાની નોટિસ આપે છે. જર્મની ખાનગીમાં શસ્ત્રસજ્જ થાય છે.

૧૯૩૪

મે—પોલેન્ડની સાથે જર્મની દશ વરસની સંધિ કરી પરસ્પર આક્રમણ નહિ કરવાના કરારો કરે છે. ડેન્માર્કના નાઝીઓને આથી ઉત્તેજન મળે છે.

જૂન—હિટલર પોતાના સાથીઓ કેપ્ટન રોહમ અને બીન્નઓને કેદ પકડીને મારી નાંખાવે છે. ઍસ્ટ્રિયાના નાઝીઓ વડા પ્રધાન ડોલ્ફસનું ખૂન કરાવે છે.

૧૯૩૫

ગન્યુઆરી—જર્મનીમાં જોડાવા માટે સાર પ્રદેશની વસતિ મતગણતરીનો સ્વીકાર કરે છે. ફ્રેન્ચ પ્રધાન લાવાલ ઇથોપિયા પરના મુસોલિનીના આક્રમણ માટે વાંધો લેતો નથી.

માર્ચ—હિટલર જાહેર રીતે વર્સેલ્સની સંધિની સૈનિક કલમોને રદ જાહેર કરે છે. જર્મનીમાં ફરજિયાત સૈનિક તાલીમ દાખલ કરે છે. હિટન અને જર્મની વચ્ચે સાગરબળ સંબંધી સંધિ થાય છે.

૧૯૩૬

માર્ચ—જર્મની લૅકાનોના કરારનો ભંગ કરે છે અને હાઇનલેન્ડમાં સૈન્યો મોકલે છે.

જૂન—ઍસ્ટ્રિયા જર્મનીને નમતું આપી કેટલાક દેખીતા કાયદા એના હાલમાં કરી આપે છે.

જર્મની અને ઇટેલી સ્પેનના જનરલ ફ્રાન્કોને ખુશી રીતે સૈનિક અને વિમાનોની મદદ આપી સ્પેનની સામ્યવાદી સરકારને હરાવવામાં મદદ કરે છે.

ઑક્ટોબર—જર્મની અને ઇટલી એક જ રાજનીતિ ચલાવવાવનું ઐક્ય સાધે છે.

૧૯૩૭

હિટલર વર્સેલ્સની સંધિની બાકીની શરતો પણ રદ બાતલ બહેર કરે છે.

૧૯૩૮

ફેબ્રુઆરી—ઑસ્ટ્રિયાના ચેન્સેલર શુશનીગને બોલાવી હેર હિટલર લખત ઉપર એની સહી લે છે.

માર્ચ—હેર હિટલર ઑસ્ટ્રિયા લઈ લે છે.

સપ્ટેમ્બર—એક્ટરલોવેકિયા હિટલરના હાથમાં આવે છે. મિ. ચેમ્બરલેન એ તેને ભેટ આપે છે.

૧૯૩૯

સપ્ટે.—(૧) પોલેન્ડ ઉપર જર્મની આક્રમણ કરે છે.

(૨) સાથીરાજ્યો જર્મની સામે યુદ્ધ બહેર કરે છે.

(૩) રશિયા-જર્મની વચ્ચે કરાર થાય છે.

(૪) પોલેન્ડને રશિયા-જર્મની છતી લે છે અને અર્ધોઅર્ધ વહેંચી લે છે.

નવેમ્બર—ફિન્લેન્ડ ઉપર રશિયા આક્રમણ કરે છે.

૧૯૪૦

માર્ચ—રશિયા અને ફિન્લેન્ડ વચ્ચે સંધિ થાય છે.

એપ્રિલ—ડેન્માર્ક જર્મનીને શરણે આવે છે.

નોર્વે ઉપર હિટલર આક્રમણ કરે છે.

મે—(૧) હોલાન્ડ, લક્સમ્બર્ગ, બેલ્જિયમ પર જર્મની આક્રમણ કરે છે. બ્રિટનનું યુદ્ધસંચાલન ચર્ચિત્વના હાથમાં આવે છે.

(૨) બેલ્જિયમમાંથી ફ્રાન્સનું આક્રમણ શરૂ થાય છે. બેલ્જિયમ મોઢામાં તણખલું ઉપાડે છે.

જૂન—(૧) બ્રિટનના ૩૧ લાખ સૈનિકો સર્વ શસ્ત્રસામગ્રી પાછળ છોડી ડન્કર્કથી બ્રિટન આવે છે.

(૨) ઇટલી જર્મનીની સાથે મળી યુદ્ધ બહેર કરે છે.

(૩) જર્મની ફ્રાન્સનો મોટો ભાગ છતી પેરિસમાં પ્રવેશ કરે છે.

સપ્ટેમ્બર—(૧) બ્રિટન અને અમેરિકા વચ્ચે નૌકા કરાર થાય છે.

(૨) ત્રણ ધરીરાજ્યો જર્મની, જાપાન અને ઇટલી વચ્ચે (દશ વર્ષ માટે) સંધિ થાય છે. સૈનિક સહકાર માટે ત્રણેય કરાર કરે છે.

માર્ચ—જર્મન સૈન્યો બલ્ગેરિયાની સરકારના સહકારથી  
ત્યાં આવે છે. બલ્ગેરિયા ધરીરાજ્યોને મળે છે.

એપ્રિલ—(૧) જર્મન સૈન્યો ગ્રીસ પર આક્રમણ કરી સાલો-  
નીકામાં પ્રવેશ કરે છે.

(૨) રશિયા-જાપાન વચ્ચે પરસ્પર આક્રમણ ન કરવાના  
કરારો થાય છે.

(૩) જર્મનો યુગોસ્લોવોક્રિયા જીતી લે છે.

(૪) જર્મનો ગ્રીસ જીતે છે.

મે—જર્મનો ક્રીટ જીતી લે છે.

જૂન—(૧) તુર્કી-જર્મન મૈત્રીકરારો થાય છે; સૈનિક  
કરારો થતા નથી.

(૨) જર્મનો રશિયા ઉપર ઓગિસ્ટ આક્રમણ કરે છે.

જુલાઈ-ઓગસ્ટ-સપ્ટેમ્બર—જર્મનો રશિયામાં વિજય-  
ક્રય કરે છે.

ઓક્ટોબર—જર્મનોએ ટગનરોગ, ખાકોવ, વ્યાઝમા,  
ખિયાન્સ્કા, ઓહેલ વગેરે અગત્યનાં મથકો ખોયાં.

નવેમ્બર—રશિયન શિયાળો બેસે છે, જર્મનો રાસ્ટોવથી  
પીછેહઠ શરૂ કરે છે

ડીસેમ્બર—રશિયન આગેક્રય.

૧૯૪૨

જાન્યુઆરીથી માર્ચ—રશિયન આગેક્રય.

એપ્રિલ—જર્મનીની વસંત આક્રમણની તૈયારી.

મે—રશિયનો પાસેથી કર્ચ્ લીધું; કાલેવા પણ લીધું.

જૂન—જર્મનો કોકેસસમાં ગિતર્યાં.

જુલાઈ—જર્મનો ડોન નદીના કિનારે આવ્યા. રાસ્ટોવ  
લીધું. ઓગસ્ટ અને મિલેરોવા જર્મનોના હાથમાં આવ્યાં.  
વોરોશિલોવગ્રાડ રશિયનોએ ખાલી કર્યું. આઝોવ પણ લીધું.

ઓગસ્ટ—સાલસ્ક જર્મનોએ લીધું.

સપ્ટેમ્બર—જર્મનોએ નોવોરોસિસ્કનું બંદર લીધું.

નવેમ્બર—રશિયનોએ પોતાનું શિયાળું આક્રમણ શરૂ  
કર્યું. સ્ટેલિનગ્રેડનો ઘેરો તોડી નાંખ્યો. રશિયનોએ જર્મનોને  
ડોનની ખીણ પાર પર ધકેલ્યા.

ડીસેમ્બર—રશિયન શિયાળું પ્રતિઆક્રમણ ચાલુ.

**વિ**શ્વયુદ્ધનાં સવાચાર વર્ષના ઇતિહાસમાં ૧૯૪૩ નું વર્ષ ખૂબ જ લયાનક, ખૂબ જ વિનાશકારી અને ખૂબ જ મહત્વનું નિવડ્યું છે.

આ યુદ્ધનો ઇતિહાસ જ્યારે લખાશે ત્યારે કદાચ જર્મની અને જાપાનના વિશ્વવિજયનાં સ્વપ્નાને આખરી ફટકો પડી ગયો હશે. આજે જર્મનીનાં વળતાં પોણી તો દેખાવા લાગ્યાં છે અને યુદ્ધને અંજો તેની આંતરિક આર્થિક કટોકટી વધતી જતી હોવા ઉપરાંત તેનાં મહાન નગરો બર્લિન, હેમ્બર્ગ, પ્રિમન, કેસલ, ફ્રેન્કફર્ટ વિગેરે પર વિનાશકારી બોમ્બવર્ષા થઈ ચૂકી છે અને રશિયામાં પણ ૧૯૪૩ ની સંખ્યાએ લાલસેનાએ ઝીટોમિર હાથ કરીને પોલેન્ડ તથા રુમાનિયા તરફ ત્રિવિધ આક્રમણ શરૂ કર્યું છે. આ ઉપરાંતમાં મિત્રરાજ્યોનો નવો મોરચો ફ્રાન્સમાં સર્જાવાની તૈયારીઓ છે. ૧૯૩૯ થી ૧૯૪૩ સુધી મિત્રરાજ્યો રક્ષણાત્મક યુદ્ધ લડી રહ્યાં હતાં પરંતુ હવે ૧૯૪૩ થી મિત્રરાજ્યોએ આક્રમણકારી જંગ શરૂ કર્યો છે અને હવે ધરીરાજ્યોને માટે રક્ષણાત્મક યુદ્ધ લડી લેવાનો સમય આવી લાગ્યો છે.

ઉત્તર આફ્રિકાના રણમેર્યાની પુર્ણાહતિ થઈ. ઇટેલીની ભૂમિ પર મિત્રરાજ્યોનું આક્રમણ શરૂ થયું. રશિયાએ હજારો માઈલના વિસ્તારમાંથી જર્મનોને હાંકી મૂક્યા. જર્મન સખમરિન જંગને વિનાશકારી ફટકો મળ્યો. અમેરિકાનું યુદ્ધઉત્પાદન રેકર્ડ વટાવી ગયું. પેસિફિકમાં અમેરિકન નૌકાદળે જાપાનીઝ નૌકાદળનો અત્યંત દારૂ સંહાર કર્યો અને અમેરિકન તથા શાહી વિમાનોએ બીષણ આક્રમણોથી જર્મનીનાં યુદ્ધ કારખાનાંઓને અમાપ નુકશાન પહોંચાડ્યું.

૧૯૪૩ માં ઇટેલીનું પતન થતાં રોમ-બર્લિન-ટોકિયો ધરીનો એક સ્તંભ તૂટી પડ્યો. આ ઉપરાંત કાસાબ્લાન્કા, કિરબેક, વોશિંગ્ટન, મોસ્કો, ફેરો અને તેહરાન ખાતે થયેલી મિત્રરાજ્યોના મેવડીઓની મંત્રણાઓની પરપરામાંથી અનેક અમત્યના નિર્ણયો પણ થયા.



# ૧૯૪૩ની મહત્વપૂર્ણ ઘટનાઓ

૧૯૪૩ના વરસના મહત્વના યુદ્ધ ખનાવોની તારવણી નીચે આપી છે:

## જાન્યુઆરી

તા. ૨ : યુરોપ મોરચે રશિયનોએ વેલિકીલુકી જીત્યું. પૂર્વીય યુદ્ધમાં છુના વિસ્તારમાંથી જાપાનીઓને નસાડવામાં આવ્યા.  
તા. ૧૪થી ૨૪ : કાસાબલાન્કામાં મિત્ર મંત્રણાઓ.  
તા. ૨૪ : મિત્રોએ ત્રિપોલી કબ્જે કર્યું.

## ફેબ્રુઆરી

તા. ૫ : ઇટેલીના તંત્રવાહક મુસોલિનીએ પોતાની કાઉન્સિલમાંથી જમાઈ કાઉન્ટ સિયાનો સુદ્ધાં ૧૨ સભ્યોને રૂખસદ આપી.  
તા. ૭ : જનરલ ઇશેનહોવરના નેતૃત્વ નીચે ઉત્તર આફ્રિકામાં આક્રમણ પ્રારંભ. બ્રિટિશ મિત્રરાષ્ટ્રિય સંઘમાં જોડાયું.  
તા. ૧૦ : પ્રશાંતમાં ગ્વાદાલુ કેનાલનું યુદ્ધ પૂર્ણ થયું.  
તા. ૧૨ : જન. ઇશેનહોવરની વરિષ્ઠ સેનાપતિ તરીકે નિમણુંક.

તા. ૧૫ : રશિયનોએ રોસ્ટોવ લીધું.  
તા. ૧૬ : રિશેલ્યુ અને ખીજી ત્રણ ફ્રેંચ નૌકાઓ અમેરિકાને કિનારે લાંગરી.

તા. ૧૬ : ફિન્લેન્ડના પ્રમુખની ચૂંટણી.  
તા. ૧૭ : રશિયનોએ ખાર્કોવ પર મેળવેલો કાબૂ. ચર્ચિલને ન્યુમેનિયા થયો.

## માર્ચ

તા. ૧ : માદ્રાસ ર્યાંગ ન્યુયોર્કમાં.  
તા. ૪ : પ્રમુખ રૂઝવેલ્ટે પ્રમુખપદના ૧૦ મા વર્ષની ઉજવણી કરી.

રશિયનોએ રોઝોવ પડાવ્યું.  
અમેરિકન સૈન્યે હેલિકોપ્ટર લીધું.  
તા. ૧૨ : ધીરાણ-પટા કરારો ત્રીજા વર્ષ માટે કબૂલ રખાયા.

તા. ૧૩ : બ્રિટનના વિદેશમંત્રી મિ. એન્થની ઇડન અમેરિકામાં.

રશિયનોએ બ્યાઝમા લીધું.  
તા. ૧૫ : જર્મનોએ ખાર્કોવ પાછું પડાવ્યું.

## અંગ્રિક

તા. ૨૧ : જાપાને અમેરિકી વિમાનીઓનો કરેલો સંહાર.

એ

તા. ૧ : અમેરિકાના માર્ટિનિક સાથે ડીટા.

તા. ૮ : મિત્રોએ ટ્યુનિસ અને બિઝર્ટા મેળવ્યાં.

તા. ૧૧ : ચર્ચિત અમેરિકામાં.

તા. ૧૨ : ટ્યુનિસ સંગ્રામની સમાપ્તિ. જર્મન સેનાપતિ ફ્રાન્ક આર્નિમ પકડાયો.

તા. ૧૪ : અમેરિકી સૈન્ય આત્મમાં ભટક્યું.

તા. ૧૭ : શાહી વિમાનીએ જર્મનીના મોહાને અને એડરના બંધો પર કરેલી બોમ્બવર્ષા.

તા. ૧૮ : હોરસ્ટિંગ ખાતે બોરાક પારિષદ મળી.

તા. ૨૨ : રશિયાએ આંતરરાષ્ટ્રિય પ્રચારનીતિ લ્યજી.

તા. ૨૮ : અમેરિકામાં નવી યુદ્ધસંગઠન કચેરી પ્રારંભાધ.

તા. ૩૧ : ફ્રેંચ સામ્રાજ્યના શાસન સાર રાષ્ટ્રિય સ્વાયત્ત સંઘની સ્થાપના.

## જૂન

તા. ૧૧ : પેન્ટેલેરિયાનો પરાજય.

તા. ૧૬ : મિત્રસૈન્યોની મુલાકાતે શહેનશાહ જ્યોર્જનો આફ્રિકામાં પ્રવાસ.

## જુલાઈ

તા. ૧ : દક્ષિણ પ્રશાંતમાં મેકઆર્થરની આક્રમક પ્રવૃત્તિનો પ્રારંભ.

તા. ૨ : અમેરિકનોએ રેન્ડોવા લીધું.

તા. ૪ : વિમાની હોનારતમાં પોલેન્ડના જનરલ સિકો-સ્કીનું અવસાન.

તા. ૧૦ : મિત્રસૈન્યોએ સિસિલિ સંગ્રામના મહિલા શ્રીમણેશ.

તા. ૧૬ : રોમ પર વિમાની આક્રમણ.

તા. ૨૩ : અમેરિકનોના હાથમાં પાલેર્મો પડ્યું.

તા. ૨૫ : ઇટેલિની સત્તાધીશીનું મુસોલિનીએ આપેલું રાજીનામું.

## ઑગસ્ટ

તા. ૧ : પ્લોસ્ટીનાં તેલક્ષેત્રો પર બેંબ.

તા. ૫ : રશિયનોએ ઓરેલ લીધું; કારાનિયા મિન્કખખમાં; મુંગામાં મિત્રોની જીત.

તા. ૧૦ : કિવબેકમાં એંગ્લો-એમેરિકી મંત્રણા.

તા. ૧૭ : મેસિનાના પતનથી સિસિલિના સંગ્રામની સમાપ્તિ.

તા. ૨૩ : ખાર્કોવ 'લાલસેના'ના કખખમાં ગયું.

તા. ૨૫ : અગ્નિ એશિયામાં નવા મોરચાની સ્થાપના: લોડ લુક મહિન્ટએટન સર સેનાપતી બન્યા.

તા. ૨૮ : બલ્ગેરિયાના રાજા બોરિસનું મરણ.

તા. ૩૧ : રશિયનોએ ટગનરોગ પ્રાપ્ત કર્યું.

## સપ્ટેમ્બર

તા. ૧ : યુરોપિય વિગ્રહના પાંચમા વર્ષનો પ્રારંભ.

તા. ૩ : ઇટલીમાં મિત્ર લશ્કરોનું ઉતરાણ.

તા. ૮ : ઇટલીનો પરાજય.

તા. ૧૨ : કેટલીયે ઇટાલિયન નૌકાઓ મિત્ર કાફલાના આશ્રયે આવી. પાંચમા લશ્કરે સાલેનો લીધું.

તા. ૧૩ : માર્શલ ચાંગ-કાઈ-શેક ચિનના પ્રમુખપદે ચુંટાયા.

તા. ૧૫ : રશિયનોએ ઝિયાન્સ્ક જીત્યું.

તા. ૧૭ : નોવોરોસિસ્કમાં રશિયનો જીત્યા.

તા. ૧૮ : ઇટાલિયનોએ સાર્ડિનિયામાંથી જર્મનોને નસાડ્યા.

તા. ૨૧ : ફ્રેન્ચો ટ્રોસિકાને કિનારે જીત્યાં.

તા. ૨૫ : રશિયનોએ સ્મોલેન્સ્ક પડાવ્યું.

તા. ૨૮ : ફેગિયાનાં વિમાની થાણાંઓ ઇટિશરોએ લઈ લીધાં.

## ઓક્ટોબર

તા. ૧ : મિત્રો નેપલ્સ પર ત્રાટક્યા.

તા. ૩ : મેક આર્થરે ફિન્લેન્ડન લીધું.

- તા. ૫ : ડેડકેનિઝ દ્વીપ સમૂહમાંથી જર્મનીએ કાસ પડાવ્યું.  
 તા. ૧૩ : ઇટેલીએ જર્મની સામે સંગ્રામની કરેલી  
 ઘોષણા. પોર્ટુગલે મિત્રોને એકોર્ડનાં વિમાની થાણાં સોંપ્યાં.  
 તા. ૧૮ : હલ-એડનની મોસ્કો મંત્રણા.  
 તા. ૨૩ : રશિયનોએ મેલિટોપોલ લીધું.

### નવેમ્બર

- તા. ૧ : ચાર રાજ્યોએ જાહેર કરેલી મોસ્કો મંત્રણાની યાદી.  
 તા. ૨ : બેંગાલના ઇન્ડિયામાં અમેરિકી સેના ઉતરી.  
 તા. ૬ : રશિયનોએ કીવ લીધું.  
 તા. ૧૬ : લેરોસ નાઝી નાગરિકોમાં સંધરાબદ્ધોની યુદ્ધેતર  
 પુનર્ચના અને મૂક્તિ સમિતિની સ્થાપના.  
 તા. ૨૨ : કેરો પરિષદમાં ચાંગ-કાઈ-શેક, રૂઝવેલ્ટ, ચર્ચિલ.

### ડીસેમ્બર

- તા. ૨ : તેહરાન પરિષદમાં રૂઝવેલ્ટ-ચર્ચિલ, સ્ટેલિન.  
 તા. ૪ : બીજી તેહરાન પરિષદ. ચર્ચિલને બીજી વાર  
 ન્યુઝેલેન્ડ ગયો.  
 તા. ૧૫ : પ્રજાંત મોરચે ન્યુ ડિલ્ટનમાં આરાવે પેનિન્સુલા  
 પર કાબૂ જમાવ્યો.  
 તા. ૧૬ : આર્કોવમાં 'યુદ્ધ દોષિતો'ને સજા.  
 તા. ૧૭ : શાહી વિમાની દબે બર્લિન પર ફરીથી ઉઘ્ર  
 બોમ્બમારો કર્યો અને બર્લિન જગતનું વધુમાં વધુ બોમ્બીત  
 રાજનગર બન્યું.  
 તા. ૨૪ : યુરોપની મૂક્તિ માટે ઝૂમતાં તમામ સૈન્યોના  
 સર્વાધિકારી સેનાપતિ તરીકે જન. ઇશનહોવર નિમાયો.  
 તા. ૨૬ : પ્રજાંત મોરચે ન્યુ ડિલ્ટન ટાપુઓ પર મિત્ર-  
 સૈન્યો જીત્યાં.



હજારો પુલોની ખુશખોથી મધમધતું  
સર નાઇટથી માંડી સામાન્ય શ્રમ-  
જીવી સુધી દરેક વર્ગમાં વપરાતું

[ ૨૭૨૮૬ ]

# વરલકર પ્રાણી



વ ર લ ક ર;

જુની હતુમાન ગલી, મુંબઈ, ૨.

ચાંદી, સોનું, મરી, કંતાન અને તેલ  
બજારમાં વ્યાજબી દલાલી અને ડીપોઝીટ  
લઈ કામકાજ કરાવી આપવામાં આવે છે.  
એક વખત કામ પાડી ખાત્રી કરો.

બહારગામના ગ્રાહકોને દરરોજ તાર-  
ટપાલથી લાવો મોકલી આપવામાં આવે છે.  
વધુ વિગત માટે મળો યા લખો:—

## ગાંધી એન્ડ કંપની

જનરલ મરચન્ટસ અને કમીશન એજન્ટસ  
ગાંધીરોડ, નટવર નિવાસ, પાડાપોળ પાસે,  
અમદાવાદ.

સાવધાન!

અસલ

જૂના અને ગણીતા

## ગેઇટી ગોલ્ડના દાગીના

આજેજ વસાવી તમારા ખર્ચેલા નાણાંને  
પુરેપુરે બદલો મેળવો.

તા. ક.-દાગીના ખરીદતાં પહેલાં બીલ સ્ટેમ્પ ખાડાં પર ગેઇટીગોલ્ડ  
ઈન્ડસ્ટ્રીઝનું નામ વાંચી ખરીદવા ખાસ લલામણુ છે.

ધી ગેઇટીગોલ્ડ ઈન્ડસ્ટ્રીઝ રતનપોળ, ફતેહાઈની હવે  
આગળ-અમદાવાદ.

મહુવાના એજન્ટ:-નટવરલાલ બાલુભાઈ નાણાવટી, મહુવા.

નડીઆદના એજન્ટ:-શ્રી શાન્તિ પોપાક કુંજ, ૪/૮૩૨,  
ભાવસારવાડ, સાંચ બજાર-નડિયાદ.

ભાવનગરના એજન્ટ:-હર્ષદરાય પ્રતાપરાય, ઘોઘા ગેટ, ભાવનગર.

કંકે, પિત્ત અને વાયુ નાબુદ કરી

# આઝાદ

## \*એઝ્યુમિક્સર

મેલેરીયા, ટાઢીયા, એકાં-  
તરીઆ, ચોથીઆ તાવ  
તથા ખરોળને મટાડે છે.  
મીસો, કારખાના-વૈદો તથા  
સાર્વજનિક સંસ્થાઓ માટે  
બે હ દ સ સ્ટો ભા વ

કિવનાઈનથી  
નિરાળું છે.

મહેને પ્રમાણપત્ર આપતાં  
અત્યાનંદ થાય છે કે મહે  
આઝાદ એઝ્યુમિક્સર  
વાયુ છે અને તેમાં તાવ  
હતારવાનો મોટો ગુણ છે.  
ગયા વર્ષથી તે અમારી  
મહિના દવાખાનામાં મોટા  
પ્રમાણમાં વપરાય છે.  
મીડીકલ ઓફીસર,  
ધી શોરોક સ્પી. એન્ડ  
સેન્ટ્ર. હા. લી.  
અમદાવાદ.  
તા. ૧૦-૬-૧૯૪૩.

સગભાં સ્ત્રીઓને  
પણ આપી  
શકાય છે.

એજન્ટો જોઈએ છે.

## આઝાદ લેખોરેટરી.

[ સ્થાપિત : ઈ. સ. ૧૯૩૩ ]

ધનાસુતારની પોળ,  
અ મ દા વા દ.

જુનામાં જુની, સદ્દર અને સૌથી ઓછાં પ્રીતીયમનાં  
દરોવાળી જીંદગીની વીમા કંપની

# ધી હિંદુ મ્યુચ્યુઅલ લાઈફ એસ્યુરન્સ લિમિટેડ.

[ સ્થાપિત ૧૮૯૧ ]

વધુ વિગત અથવા એજન્સી માટે લખો:—

હેડ ઓફીસ:  
હિંદુ મ્યુચ્યુઅલ હાઉસ,  
ચિતરંજન એવન્યુ,  
કલકત્તા.

ગુજરાત કાર્યાવાહ માટેની  
ચીફ એજન્સી ઓફીસ:  
૨૨૮૭/૨, માણેકચોક,  
અમદાવાદ.

સૌંદર્ય અને તંદુરસ્તી માટે

# યશોધરા

સ્ત્રીઓ માટે એક જ શક્તિવર્ધક દવા, પ્રદર, હોહીવા, અનિયમિત  
અટકાવ, જીર્ણવર, હાથપગ, કમરનો દુઃખાવો વિગેરે મટાડે  
છે. સુવાવડ આવ્યા પછીથી થતાં સુવારોગ, ખાંસી, દમ, રતવાનાં  
દરદો દૂર કરી બાળક તેમજ તેની માતાને તંદુરસ્ત રાખે છે, અને  
ધાવણનો વ્યારો કરે છે. ઉત્તમ વસાણામાંથી બનાવેલું હોઈ ડોક્ટર  
અને વૈદ્યો વાપરવા ભલામણ કરે છે. કી. બાટલી એકના રૂ. ૧-૨૦-૦.  
દરેક દવાવાળા વેચે છે.

ચોકરી કંપની નડીઆદ (ગુજરાત)



— સ્ત્રીજ્ઞાના —

મદર, લોહીવા, રૂપદોષ,  
વંધ્યત્વ તથા ગર્ભાશયના

રોગો માટે

સુંદરી સંજીવની

અકસીર છે.

કિં. બાટલી ૧ ના રૂ. ૧

— નબળાઈ માટે —

શક્તિ સાગર

અત્યુત્તમ છે.

વીર્યદોષ, કમતાકાત દુર કરી  
શક્તિ આપે છે. ગોળી ૩૨ ની

શીશી ૧ ના રૂ. ૧.

ઊંઝા આયુર્વેદીક ફાર્મસી. ઊંઝા

સોલ એજન્ટસ:-એસ. રમણ એન્ડ કું. ગાંધી રોડ  
અમદાવાદ



# PRAKASH

★ તેજસ્વી શેશની  
તેમજ  
★ ઝગઝગાટ લાઘર  
મેળવવા

## પ્રકાશ મેન્ટલ

સર્વત્ર વખણાઈ ચૂક્યા છે. દરેક ઠેકાણે વેચાય છે.

એજન્સી માટે લખો:—

સોલ એજન્ટ:- વિઠ્ઠલદાસ એચ. શાહ ટાવર બજાર,  
ડભોઈ.

પ્રકાશ ફેસ પાવડર, દુધ પાવડર, અદ્દામરીન પદ્યુ તેમજ પ્રકાશ  
રેલેટ પેન આને વાપરનાર સંતોષી એનીજ ફરી માગણી કરે છે.

કરાચી  
સ્પેશીયલ  
હલવા

સ્પેશીયલ  
ફરશાણ  
ખાદ્ય

## કરાચીકાફે

Jagan v. nishu  
Photo from  
S. K. S. S. S.

રાયપુર  
અક્ષય

એક વખત મુલાકાત લેવા ખાસ વિનંતી

રાયપુર ગેટની સામે, ખાડોયા : અમદાવાદ.

# મેદ યાને ભારે શરીર તથા પેટ

ફાવે તેવી રીતે વધુ પડતાં વધી જવાથી પ્રમાદ, સુસ્તી, ખેચેની, મંદ ઉત્સાહ, મંદ કામવાસના, નપુંશકતા વિ. આવે છે, તથા સ્ત્રીઓને વંધ્યત્વ આવે છે. મોટાં જડાં શરીરને પાતળાં તથા ઓછા વજનનાં કરવા માટે તથા મોટાં પેટને ઘટાડવા કંઈ પણ પદ્ધતિ, મહેનત યા કસરત વગર સહેલાઈથી વગર તકલીફે શરીર ઘટયા સિવાય શરીરને એકસરખું ઘાટીશું અને સશક્ત નાવવા માટે વાપરે, સ્પેશીયલ “મેદનાશક” કી . ૧ તોલ ૫ ના “રજીસ્ટર્ડ” પચીસ. ટ. ખ. જીડું.

૨૪ કલાકમાં શરીર તથા પેટ હલકું કુલ જેવું અને છે. ફાયદો ન થાય તો દસગણી કિંમત પાછી.

અમો ઘણાં વરસોથી પ્રેક્ટીસ કરીએ છીએ. જ્યારે અનેક ભતતી શાસ્ત્રોક્ત દવાઓ ફળીભૂત ના થઈ, દરેકની માગણી એકજ હતી કે પરહેજ ન જોઈએ, અશક્ત ન આવવી જોઈએ; માટેજ જ્યારે અમારી અનેક વર્ષોની મહેનતે અમારો પ્રયોગ સફળ થતાં જોડેરની સેવામાં રજુ કરીએ છીએ. જેની એક વખત વાપરી ખાતરી કરશો. લખો યા મળો:—વૈદ્ય એ. જી. આચાર્ય, માલ્કીક: અસલ જુનામાં જુના સિદ્ધ સંન્યાસી દવાખાના, રજીસ્ટર્ડ, પાંજરા-પોળ, અમદાવાદ, સીવાય અમારી દુકાન મુંબઈમાં નથી માટે ભજતા નામથી સાવધ રહેવું. તા. ક. દવા ‘મેદનાશક’થી મેદ મટયા પછી ફરી થતોજ નથી.

વિવિધ પ્રકારની

ટોપીઓ,

હોઝીયરી અને

છત્રીઓ વિગેરે માટે

અવશ્ય મુલાકાત  
દેવો.

વસંત એન્ડ કું.

રાયપુર ચકલા—પરબડીની પોળ સામે,

અ મ દા વા દ.

દર અઠવાડીએ નિયમિત અહાર પડે છે.

અમેરીકન કોટન (૩)

આપનોંગ-દુ-કલોર્જીંગ

પ્રારબ્ધ

વીનર ૧ હાફ વીકલી

કીંમત રૂ. ૧૧.

વીકલી

સરદન ડબ્લીન

પ્રારબ્ધ કચેરી : ગાંધી રોડ, ખત્રીયાજ સામે,  
અમદાવાદ.

પ્રારબ્ધ

કીંમત રૂ. ૦-૪-૦

દરેક મોટા શહેરોમાં  
ગણીતા ન્યુઝ એજન્ટો  
વેચે છે.

તા. ક.-જે ગામમાં  
પ્રારબ્ધનો એજન્ટ ન  
હોય તે ગામમાં  
એજન્ટ્સી આપવાની છે.  
લખો:—

- \* જીંદગી
- \* આગ
- \* હુલ્લડ
- \* મોટર
- \* વર્કમેન્સ કોમ્પેનસેશન

વગેરે તમામ પ્રકારના વીમા માટે:—

ધી યુનીવર્સલ ફાયર એન્ડ જનરલ

ઈન્સ્યુ. કું. લી.

(હિંદુસ્થાનમાં સ્થપાયેલી)

એજન્ટ્સ:—શ્રેઠ અમરતલાલ વાડીલાલ એન્ડ કું.

ધાંચીની પોળના નાકે-અમદાવાદ.

# સ્ત્રીઓનું બંધ માસીક રત્ન

માટે આરામ થયા બાદ પૈસા આપો.

ધણીજ જીતી જાણીતી દવા “ આર્તિવોત્પાદક ” “ રજીસ્ટર્ડ ”  
ગોળીઓ તથા જડીબુટ્ટી સાથે કમ્પલીટ કોર્સ, કીમત રૂ. દસ  
તથા સ્પેશીઅલ સ્ટ્રોન્ગ રૂ. ત્રીસ તથા પો. જીડું. એ દવાઓ  
ગર્ભ રક્ષાની રૂંકા હોય તો લેવી જ નહિ. વિશ્વાસ ન હોય તો  
કોન્ટ્રાક્ટથી આરામ થયા બાદ દસગણી કિંમત પડશે. લખો:—  
અસલ જીનામાં જીના સિદ્ધ સંન્યાસી દવાખાના “ રજીસ્ટર્ડ ”  
પાંજરાપોળ, અમદાવાદ; સિવાય અમારી કોઇ પણ દુકાન  
મુંબઈમાં નથી. માટે કોઇપણ એવા જાળતા નામથી સાવધ  
રહેવું. પત્રવ્યવહાર તદ્દન ખાનગી રહે છે. દરેકને સલાહ મફત.

૧૦૦૦૦૦૦

માણસોને ચમત્કારીક ફાયદો થયો છે. જે  
તેની જીની કબજાયાત, પેટમાં થતો ગેસ,  
આફરો, લુખ ન લાગવી, આ બધાં દર્દો કબજાયાતવાળાને  
દુસ્મનોની માફક ઘેરી લઈ પરેશાન બનાવી દે છે તેને માટે અકસીર ઈલાજ.

## મળશુદ્ધિ મોદક

આજેજ  
મંગાવો  
ડબ્બી ૧ ના  
રૂ. ૦-૧૪-૦

શ્રી સ્વામીનારાયણ આયુર્વેદીક શર્મસી,

ગાંધીરોડ, ચંદ્રવિલાસ હોટલ સામે-અમદાવાદ.

સ્ટોકીસ્ટો:—

માય ઓન સ્ટોર્સ ( દવાવાળા ) દીલ્હી ચકલા-અમદાવાદ.

એમ. ચોતીલાલ મશાલાવાળા, ભુલેશ્વર, કબુતરખાના, મુંબાઇ.

વૈદ્ય અખાશંકર જડારાંકર, બનરમાં-બોલકા.

# કોફે સ્વીટ માર્ટ

એટલે

(વાડિલાલ સંચાલિત)

રાજનગરની

રસિક જનતાને

રસમય

રસવાનગીઓ

પીરસતું

મિઠાઈ ઘર

- મત હલવો
- આઈસ્ક્રીમ હલવો
- ચીકુનો હલવો
- ફટનો હલવો
- કીમ હલવો
- ગૂલા હલવો

અને

વાડિલાલ સોડા ફાઉન્ટન

એટલે

ઉનાળાની ગરમીથી

અસહ્ય

અકળાયેલા મગજને

શાંતિદાયક

શીતલ

આઈસ્ક્રીમો

પીણાંઓ

પાત્ર

પરમ

- ચીકુ આઈસ્ક્રીમ
- રોઝ આઈસ્ક્રીમ
- કેરી આઈસ્ક્રીમ
- સોડા
- જીજીર
- લેમન
- રાસ્પબરી
- લીચીયો

આરામ ગૃહ

# પ્રો. પાટણકરના વર્તારાઓએ

સારાએ ઇલાકામાં નામના મેળવેલ છે.

૧૯૪૪ ની સાલમાં “મહાન યુદ્ધનો”

અંત આવવાની વકી છે. તમામ બજારોના રિપોર્ટો

સોનું— વધીને ૮૯  
ઘટીને ૬૪

તૈયાર છે. કોઈપણ જાતનો  
વેપાર કરતાં પહેલાં પ્રથમ  
પાટણકરનો રિપોર્ટ ખરીદી  
પાસે રાખી પછી વેપાર  
કરો.

ચાંદી— વધીને ૧૩૦  
ઘટીને ૯૮

કંતાન— વધીને ૭૦ પાઇ  
ઘટીને ૫૦ પાઇ

માસીક રીપોર્ટ

રૂ. ૧૧-૪-૦

મરી— વધીને ૩૩૦  
ઘટીને ૨૮૦

કોઈપણ જાતનો દરરોજની  
વધ ઘટનો એક જ  
વસ્તુનો સ્પેશીયલ રીપોર્ટ

રૂ— જરીલા વધીને ૪૮૦  
,, ઘટીને ૪૫૦

કી. રૂ. ૧૦૧

શેરોમાં કારમી ખેતરફી વધઘટો આવશે.

ટલીઆમ્સ: “બજારંગ”

ફોન : ૨૯૧૨

પ્રો. પાટણકર PROF. Patankar

ગાંધીરોડ, નટવર નિવાસ-અમદાવાદ. AHMEDABAD.

## મનની નબળાઈ

શાથી ? શાને કારણે ? એવા પ્રશ્નો પૂછવામાં આવે ત્યારે સ્વભાવિકપણે માણસ એમ કહે કે તેની તંદુરસ્તી બરોબર નહિ હોય ? તંદુરસ્તી બરોબર નથી એનો અર્થ એ કે તેને પૌષ્ટિક તત્ત્વ બરોબર મળતું નથી તો પછી તમો સહેલો ઉપાય શા સાર નથી અજમાવતા ! તેને માટે દરરોજ પૌષ્ટિક તત્ત્વોથી ભરપૂર અમારા બિસ્કીટો વાપરો, જરૂર તે તમોને લાભ કરશે. દરેક જાતનાં બિસ્કીટો જેવાં કે જવ, ખાલી, ખારી, નાનખટાઈ વિ. મલશે.

સ્વસ્તિક બિસ્કીટ હાઉસ

હવેરી ભુવન, માણેકચોક,

— અમદાવાદ —



# નેપચુન

પ્રગતીના આંકડાઓ  
પ્રજના વિશ્વાસની  
સાબિતી છે.

આલુ કામકાજ રૂ.	૧,૦૦૦,૦૦,૦૦
આસ્કયામત રૂ.	૨૩,૦૦૦,૦૦
લાઇફ ફંડ રૂ.	૨૦,૦૦૦,૦૦
ચુકાવેલા દાવા રૂ.	૧૦,૦૦૦,૦૦

પ્રમુખ

શેઠ અમૃતલાલ કાળીદાસ

ઉપપ્રમુખ

શેઠ માણેકલાલ ચુનીલાલ

જે. પી.

એજન્સી અને

બીજી માહિતી

માટે લખો:—

નેપચુન એસ્યુરન્સ કંપની લીમીટેડ.

નેપચુન બિલ્ડીંગ, હોર્નબી રોડ, કોટ, મુંબઈ.

ધ્યાન્ય આશીસ : પાંચકુવા, અમદાવાદ.

# ધી પોપ્યુલર બુક સ્ટોલ

કે. ભદ્ર, ત્રિમાલાઈ હોલ સામે-અમદાવાદ.

સ્કુલોમાં  
ચાલતાં  
બુનાં પુસ્તકો  
લેનાર  
વેચનાર  
અને  
ભાડેથી  
આપનાર

કોઈપણ જાતનાં  
બુનાં પુસ્તકો  
ખરીદ કરતાં પહેલાં  
અમારા બુકસ્ટોલમાં  
પધારો.

કલકત્તા ઈન્ડસ્ટ્રીઅલ  
પબ્લિકેશનનાં દરેક  
પુસ્તકો તથા મેગ-  
ઝીન અમારે ત્યાંથી  
મળશે.

આપનાં નકામાં  
જેવાં પુસ્તકો  
સારી કીંમતે  
વેચવાં હોય  
અગર સસ્તી  
કીંમતે ખરીદવાં  
હોય તે પહેલાં  
અમારી  
મુલાકાત લેશો.

દરેક જાતના તાવ ઉપર

નેરોસલ  
એનજીન્સી  
દરેક દવાવાળા તથા ગાંધીને  
ત્યાંથી મળશે.  
ધી નેરોસલ એનજીન્સી અમદાવાદ

દરેક જાતના  
તાવ, ખરોળ  
તથા  
પેટનાં તમામ  
દર્દો પર  
નેરોસલ  
નં. ૮૦૮  
રામબાણુ છે.

દરેક ગ્રામમાં દવાવાળા તથા ગાંધીને ત્યાં વેચાય છે.

ધી નેરોસલ એનજીન્સી અત્તરવાળા ત્રાણુ દરવાજા, અમદાવાદ.

આન્ય:- ૧. કાલુપુર દરવાજા બહાર.

૨. શેઠવાડા, કપડવંજ-વાયા નડીઆદ.

# અસાધ્ય રોગો માટે



સુપ્રસિદ્ધ ૫૦ વર્ષના  
અનુભવી

વૈદ રેવાશંકર  
ઝારીઆવીવાળાની  
બનાવેલી દવાઓ.

સંગ્રહણી માટે—કપૂરાદી ગોળી.  
ધાતુપુષ્ટિ માટે—ચંદ્રવટીની ગોળી.  
બાળકો માટે—બાળાગોળી તથા ખાપરીયું.  
સ્ત્રીઓને માટે—પ્રદર વીનાશક તથા  
રતવાની ગોળી.

એક વખત વાપરી ખાત્રી કરવા લલામણ છે.  
હબરો દરદીઓને આરામ થયો છે.

વધુ માટે મળો યા લખો:—

વૈદ રેવાશંકર રામશંકર.

સ્ટેશન ઉપર, વડવાળું મકાન.

ઝારીઆવી. ( તા. આણંદ )

# “પ્રારબ્ધ વિના પુરૂષાર્થ નકામો છે.”

માટે તમારા કિસ્મતમાં શું હુપાયેલું છે? તે જાણવું હોય તો તાકીદ મળે અને જ્યોતિષની સરઘાઈની ખાત્રી કરે. તે માટે એકજ દાયલ તમને પૂરતો સંતોષ જરૂરી આપશે.



મનુષ્ય માત્રને પોતાના કામમાં ફતેહ મેળવવા માટે ભવિષ્ય પહેલેથી જાણવાની ખાસ અગત્યતા છે, અને પોતાનું ભવિષ્ય જાણીને જે પોતાનું કામ શરૂ કરે છે તેઓજ નક્કી ફતેહને પામે છે. તે માટે જ્યોતિષશાસ્ત્રનો ખાસ અનુભવ મેળવેલ અને ગુજરાત તેમજ પૂર્વ જ્ઞાનદેશના મોટા મોટા શહેરોમાં તથા અમદાવાદમાં જે વર્ષથી સચોટ અને સંતોષકારક કામ આપી પ્રખ્યાતી પામેલ

તથા મોટામોટા અમલદારો અને સદ્ગૃહસ્થોનાં સર્વી ફીકેટો મેળવેલ પ્રો. નરહર ભટ્ટની આજેજ મુલાકાત લેયો અને તમારા ધંધાને આગળ ધપાવો. તમારા પ્રારબ્ધમાં શું થવાનું છે? તે પણ જાણી લો. તમારે જન્મભક્ષર હોય તો ઠીક છે અગર ના હોય તો તમારું ભવિષ્ય હસ્તરેખા ઉપરથી ચોક્કસ ગણતરીદ્વારા કહેવામાં આવશે. એજ અમારી એકજ મુલાકાતથી પૂરતો સંતોષ મળશે. તો જરૂરી આજેજ મુલાકાત લઈ ખાત્રી કરો. જોવાની ફી સર્વેને પોષાય તે માટે ફક્ત રૂ. ૨) રાખેલ છે.

મુલાકાતના ટાઈમ સવારના ૧૨ થી સાંજના ૮.

મળો:- પ્રો. નરહર ભટ્ટ

[ સાંગલી સ્ટેટના રાજગુરુના મુખ્ય શિષ્ય જેડે જ્યોતિષ શીખેલ એસ્ટ્રોલોજીસ્ટ એન્ડ પામિસ્ટ ]

C/o શ્રી પદ્માસની જ્યોતિષ કાર્યાલય,

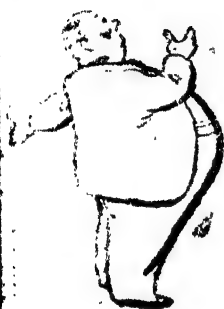
સારંગપુર-રણછોડજીની પોળ બહાર, માણીમંદીરના મેડા ઉપર-અમદાવાદ તા. ૬-કોઈ પણ મુંઝવણના ત્રણ પ્રશ્નો માટે રૂ. ૧) મોકલો. પ્રશ્ન વખતે પ્રશ્ન ટાઈમ અને તારીખ લખવી.

તમારા પેટ સામે જુઓ !

એ દર્દી ભરેલું છે.

લીવર ટોનીક

પીલ્સ



પેટનાં તમામ  
રોગોના સફળ  
ઉપાય છે.



ખાટલો એકની કિં. રૂ. ૧૧ વી. પી. ખર્ચ નવ આના જુદા

ત્રિભુવન આયુર્વેદિક ફાર્મસી

ગાંધીરાડ—અમદાવાદ.

—: એજન્ટો :—

હકકર મણીલાલ ઇશ્વરદાસ, કાળુપુર—અમદાવાદ.

હકકર તુલસીદાસ ત્રીલોચનદાસ

સારંગપુર ચકલા—અમદાવાદ.

શાહ મેડીકલ સ્ટોર, બોરડી બજાર—વિરમગામ.

શાહ જયંતીલાલ ચુનીલાલ, મુ. બારેજ.

# ઈન્દુલાલ એન્ડ કું.

(હિડ ઓફીસ : મુંબઈ)



- કેમીકલ્સ
- સાઈબીંગ મશીરીયલ્સ
- રફ્રો ઓઈલ
- કાફ્ટ પેપર
- સીલ્વર પેપર
- હાલેટીન પેપર

વગેરે

અમારે ત્યાંથી કિફાયત ભાવે મળશે.

મુંબઈ ઓફીસ :

૧૧, દેમોસ્ટ્રેશન લેન,  
ફોર્ટ, મુંબઈ.

અમદાવાદ ઓફીસ :

કપાસીઆ બજાર,  
અમદાવાદ.

—ટેલીફોન—

ઓફીસ : ૨૬૩૧૫

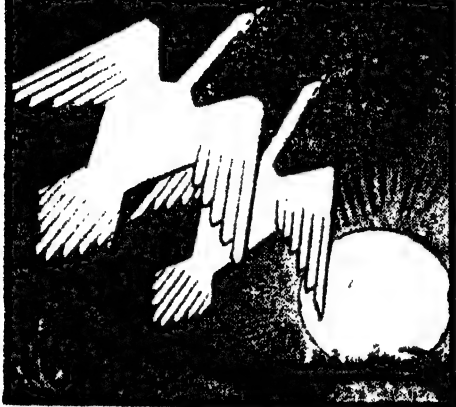
રહેઠાણ : ૮૯૨૩૦

ઓફીસ : ૨૦૩૧

રહેઠાણ : ૩૨૫૫

ટેલીગ્રામ્સ : " USHA "

બલોઈ અને ડીઝાઈન જનાયનાર



પ્રભાત

પ્રોસેસ સ્ટુડીઓ

ગાંધી રોડ, ચાર રસ્તા, અમદાવાદ

ખામખે મ્યુચ્યુઅલ લાઈફ એસ્યુરન્સ  
સોસાયટી લી.

[ સ્થાપના : ૧૯૭૧ ]

.... એજન્ટો જોઈએ છે ....

ઉદાર શરતો-સરપુર કમીશન-નવું કામ નહિ મુકવાની  
શરતે રીન્યુઅલ

અનવચવાળા, ચાલાક, બાહોશ ને સાફ કામ મેળવનાર માટે  
— કમ્પ્લેની અમુલ્ય તક —

એજન્સીની વિગત માટે લખો :

એમ. સી. શાહ એન્ટ કું.

ચીફ એજન્ટસ, ગુજરાત અને કાઠીયાવાડ

નં. ૫૪, ગાંધીરોડ, અમદાવાદ.

ટે. નં. ૩૧૪૦

# સી રો લ



(રજીસ્ટર્ડ નં. ૨૨૬૬)

છેલ્લાં ૩૦  
વર્ષની જોડધારી  
સફળતા.

તાવનો કદો  
રાત્રુ

એમ. ડી. એન્ડ સન્સ અસારવા,  
અમદાવાદ.

દરેક જામે ગાંધી, સ્ટોર્સ તેમજ દવાખાના વેચે છે.



# **FOR** \_\_\_\_\_ **SUPPLY OF**

- Pedigreed stock of kankrej breed.
- Dairy products from the cow.
- Cattle feeds such as oil cakes, gluten feed & balanced ration mixture for cattle etc. etc.
- Charcoal & fuel wood and for technical advice pertaining to:—

**AGRICULTURAL & ANIMAL  
HUSBANDRY AND DAIRY  
DEVELOPMENT PLANS**

*Please refer to:—*

**R. B. SHAH** B.Ag.

(Ex-Agricultural Officer I/C Cattle  
Breeding Northern Division &  
Ex-Hon. Secretary, Kankrej Breed Society)

(Proprietor & general Manager:—

**QUALITY SUPPLIERS)**

# માત્ર અગિયાર રૂપિયામાં

:: ૧૫૦૦ પાનાનું શિષ્ટ-રસભરું સાહિત્ય ::

## સંદેશ ગ્રંથમાળાના આઠક થાવ

‘સંદેશ’ ગુજરાતી સાહિત્યમાં અનોખી ભાત પાડે અને રસમય, શિષ્ટ અને ઉપયોગી વાચન પુરું પાડે એવાં પુસ્તકો પ્રગટ કરી, સસ્તી કિંમતની આપને માટે ‘સંદેશ ગ્રંથમાળા’ ની યોજના શરૂ કરી છે. આ ગ્રંથમાળાનું મંગલાચરણ, ‘હવન સખી’ નામક ૪૫૦ પૃષ્ઠની સચિત્ર રસકથા આપી હતું છે. જનતાએ ‘સંદેશ ગ્રંથમાળા’ ની યોજનાને આવકારી સરસ સહકાર આપ્યો છે. અને તેની હવેની નવે દરેક સમયમાં જ ખપી ગઈ છે. ‘હવન સખી’ સ્ત્રીહવનને જ નહિ પરંતુ સમગ્ર કુટુંબ હવનને સ્પર્શતું એક અનોખી હવનું પ્રકાશન છે.

આ ગ્રંથમાળામાં પહેલે વર્ષે કાઢેલ ૧૬ પૈકી સાઠમના લેખન ૧૫૦૦ પાનાનું રસમય અને શિષ્ટ વાચન આપતાં ૪ થી ૫ પુસ્તકો પ્રગટ થશે. આજ આ શિષ્ટ અને સંસ્કારરોપક ગ્રંથમાળાના આઠક થાવ આરંભ લખો અને ગ્રંથમાળાનું પ્રથમ પુણ્ય ‘હવન સખી’ મેળવી લેશો. ‘હવન સખી’ ની નકલો હવે ગણતરીની જ બાકી રહી છે. આ લાભ યોગ દિવસ પુરતો છે. નવા થનાર આઠકને શિલિકમાં હશે ત્યાં સુધીજ ‘હવન સખી’ મળી સકશે.

‘સંદેશ ગ્રંથમાળા’ એટલે સસ્તામાં સસ્તા દરે શિષ્ટ અને પ્રેરક સાહિત્ય આપનાર જનતાની હાલ-પરજ. આ ગ્રંથમાળાનો લાભ લેવા ચૂકશો નહિ. સ્થાનિક તેમજ બહારગામ માટે વાર્ષિક લવાજમ માત્ર રૂ. ૧૧-૦-૦

—: વધુ વિગત માટે લખો :—

સંદેશ પ્રકાશન મંદિર

C/o ધી સંદેશ લિમિટેડ, સારંગપુર, અમદાવાદ.

પ્રથમ પુણ્ય : ‘હવન સખી’ બીજું પુણ્ય : ‘જમનીની આત્મકથા’

તૈયાર થાય છે

તૈયાર થાય છે

ત્રીજું પુણ્ય : : ઇસરદાન (રસપૂર્ણ નવલકથા)

લેખક : શ્રી. ગોકુળદાસ રાયચુરા

આ પુસ્તકના સોલ એજન્ટ,—

એસ.એન. એમ. ઠક્કર એન્ડ કું.

બુક્સેલ્સ એન્ડ પબ્લીશર. ૧૪૦ પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૨.



## સ હ કા ર

ખેડૂતનું અનાજ સરકારી માણસો મારફતે ખરીદાઈને, ધૂડ ટ્રાન્સવરની ગોડાઉનમાં આવે છે, અને ત્યાંથી વેપારીઓને, મિલોને, ચંરયાઓને અને એ દ્વારા નાગરિકોને અપાય છે.

ખાદ્યનું અનાજ, મુખ્ય પુરવઠા ખાતામાંથી કલેક્ટર મારફત, ધૂડ ટ્રાન્સવરની ગોડાઉનમાં આવે છે અને ઉપર પ્રમાણે તેની જોડણી થાય છે.

નાગરિકો, હોટલો, મિલો અને વેપારીઓ પાસેથી અનાજનાં નાણાં ધૂડ ટ્રાન્સવરના ટીજેરીખાતામાં ચક્ર, સરકારી ટીજેરીમાં જાય છે, ત્યાંથી ખેડૂતને મળે છે અથવા મુખ્ય પુરવઠા ખાતાને જાય છે.

અમદાવાદમાં સહુને સરખું અનાજ મળી રહે એ ખરે રેશનીય ખાતું દેખરેખ રાખે છે અને બધી વ્યવસ્થા સંભાળે છે.

એકબીજાના સહકારથી આખી યોજના આમ સુંદર રીતે ચાલે છે.

રેશનીય કમિશન,

અમદાવાદ.

હરિપ્રસાદ કે. પટેલ.

પબ્લીસિટી કમિશનર.

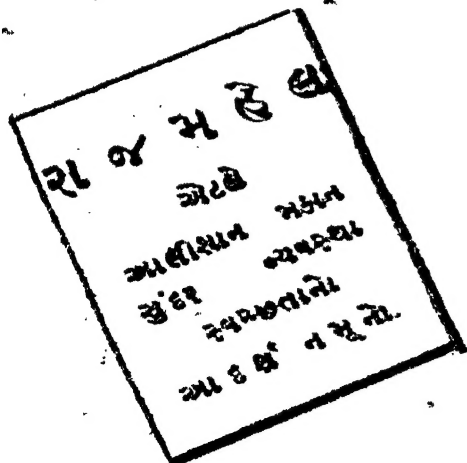
# રાજમહેલ



૧૯૪૪ની  
સાલમાં  
રાજનગરની  
રસીક પ્રજા  
સમક્ષ  
અવતર્યા  
સ્વસામગ્રી  
રજુ કરવાની  
ખાત્રી આપે છે.

— વિશિષ્ટતા —

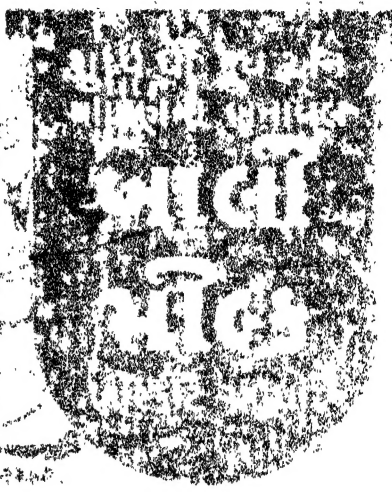
રાજમહેલ આપકર્ષક  
રાજમહેલ સીખર  
સર્વોત્તમ દીનર  
મનોરંજન મોકાપત્રો  
અને વિજયતદાર  
પીઠાંજી... ..



કાગુપુર ક્રીજ—અમદાવાદ.

પાની મારી પાર્ટીઓ માટે જોડા દેખ નં. ૨૧૬૭

સમાજીય વ્યવસ્થાના નિર્માતા



જાળકો માટે

અમરોટ

સ્પેશીયલ પોસ્ટલ માર્ગ

આરંભ

બી. સ્કી. ટ. ફે. કંટ. રી.

-યુ વાસણ મારોટ સામે, માણેકચોક-અમદાવાદ.

